

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 21

Sayı: Ek

2019

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

Volume: 21

Issue: Supplement

2019

ISSN 1305-7766

e-ISSN 2587-2451

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 21   Sayı: Ek   2019

TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science

Volume: 21   Issue: Supplement   2019

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt:21 Sayı:Ek 2019

TRAKYA UNİVERSTİY
Journal of Social Science
Volume:21 Issue:Supplement 2019

Sahibi / Owner

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN

Baş Editör / Editor-in Chief
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ILGAZ

Editör / Editor
Dr. Öğr. Üyesi Emre KALAY

Yardımcı Editör/ Assistant Editors
Öğr. Gör. Müge ATAKAN
Araş. Gör. Emirhan KAYA

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board
Başkan / Chairman
Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN

Üyeler / Members
Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK
Prof.Dr. Adil OĞUZHAN
Prof. Ahmet Hamdi ZAFER
Dr. Öğr. Üyesi Emre KALAY
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü Öner DİNÇ

Dizgi Mizanpaj/ Page Layout
Gonca GULVODİNA

Kapak Dizayn / Cover Design
Prof. Dr. Bünyamin ÖZGÜLTEKİN

İletişim Adresi/Address
T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Balkan Yerleşkesi - Edirne / TÜRKİYE
Tel.-Faks: 0284 235 63 00-01
e-mail: trakyasobedergi@trakya.edu.tr

Baskı / Publishing
Trakya Üniversitesi Matbaası-Edirne Teknik Bilimler MYO-
Sarayıçeri Yerleşkesi/EDİRNE

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.
Trakya University Journal of Social Science is International Peer-Reviewed Journal.

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Tarandığı İndeksler:
Trakya University Journal of Social Science is Indexed by:

TÜBİTAK/ULAKBİM TR Akademik Dizin
Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı

T.C. BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŞİVLERİ
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel
Müdürlüğü

SOBIAD

Academic Keys

EBSCO Publishing Inc.

Academic Research Index-ResearchBib

İSAM

Science Library Index

Türk Eğitim İndeksi

İdeal Online

Araştırmax

Scientific Indexing Service

Directory Of Research Journals Indexing

Directory of Open Access Journals

Uluslararası Danışma Kurulu/International Advisory Board

(Unvan ve soyisim alfabetik sırasına göre verilmiştir.)

Prof.Dr. Ahmet GÜNŞEN
Trakya Üniversitesi

Prof. Ahmet Hamdi ZAFER
Trakya Üniversitesi

Prof.Dr. Aslı YÜKSEL MERMÖD
Marmara Üniversitesi

Prof.Dr. Ayhan GENÇLER
Trakya Üniversitesi

Prof. Barry RIDER
Cambridge University

Prof.Dr. Bedriye SARAÇOĞLU
Gazi Üniversitesi

Prof.Dr. Belma TUĞRUL
İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof.Dr. Burak SALTOĞLU
Boğaziçi Üniversitesi

Prof. Dr. Bünyamin ÖZGÜLTEKİN
Altınbaş Üniversitesi

Prof. Dr. Derman KÜÇÜKALTAN
İstanbul Arel Üniversitesi

Prof.Dr. Dinçay KÖKSAL
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Dragi GJORGİEV
Ss. Cyril and Methodius Uni. of Skopje

Prof.Dr. Ebru GÜNLÜ
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Elliot Y. NEAMAN
University of San Francisco

Prof. Ezendu ARIWA
University of Bedfordshire

Prof.Dr. Fadil HOCA
Uluslararası Vizyon Üniversitesi

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan ARSLAN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Hikmet ASUTAY
Trakya Üniversitesi

Prof.Dr. Hülya GÜVENÇ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Işıl AKGÜL
Marmara Üniversitesi

Prof.Dr. Kerima FİLAN
University of Sarajevo

Prof. Dr. Marieta PETROVA
Ss. Cyril and Methodius Uni. of Skopje

Prof.Dr. Mehmet ALPARGU
Sakarya Üniversitesi

Prof. Melihat TÜZÜN
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÖNER
Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Münevver TURANLI
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Prof.Dr. Nadir ÖCAL
Çankaya Üniversitesi

Prof.Dr. Necdet ÖZÇAKAR
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ
University of Prishtina

Prof. Philip T. HOFFMAN
California Institute of Technology

Prof. Robert MELVILLE
City University London

Prof. Dr. Salih OKUMUŞ
University of Prishtina

Prof.Dr. Sibel TURAN
Trakya Üniversitesi

Prof.Dr. Süleyman ÖZDEMİR
Bandırma Üniversitesi

Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Tuncer BÜLBÜL
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Vahit TÜRK
İstanbul Kültür Üniversitesi

Prof. Assoc. Amir DURANOVIĆ
University of Sarajevo

Prof. Assoc. Hristo SALDZHIEV
Trakia University

Doç.Dr. Nurten ÇETİN
Trakya Üniversitesi

Prof. Assoc. Dr. Teodor SEDLARSKI
Sofia University

Dr. Öğr. Üyesi Seda TAŞ
Trakya Üniversitesi

Prof.Dr. Nevzat ÖZKAN
Erciyes Üniversitesi

Prof.Dr. Ovidiu STOICA
“Alexandra Ioan Cuza” University of Iaşi

Prof. Dr. Rıdvan CANIM
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Selahattin GÜRİŞ
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Sudi APAK
Esenyurt Üniversitesi

Prof. Dr. Şahamet BÜLBÜL
İstanbul Ayvansaray Üniversitesi

Prof. Tunay TUNCA
University of Maryland

Prof. Dr. Ülker AKKUTAY
Gazi Üniversitesi

Prof. Assoc. Dr. Afrim HOTI
University "Hasan Prishtina"

Assoc. Prof. Dr. Berkay ÖZCAN
London School of Eco. and Political Science

Prof. Assoc. Mirzana Pašić KODRIĆ
University of Sarajevo

Prof. Assoc. Sypros GİKONTIS
Ionian University

Dr. Öğr. Üyesi Ersan SARIKAHYA
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sevgi ÖZTÜRK
Trakya Üniversitesi

Bu sayının hakemleri/ Reviewers of this issue
(Unvan ve isim alfabetik sırasına göre verilmiştir.)

Prof. Dr. Agah Sinan Ünsar
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Ersan Öz
Pamukkale Üniversitesi

Prof. Dr. Gülden Uyanık Balat
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Nalan Demiral
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Nesrin Kula Demir
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Prof. Dr. Ramiz Arabacı
Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Seda Şengül
Çukurova Üniversitesi

Prof. Dr. Tuncer Bülbül
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Aynur Kadimaliyeva
*Azerbaijan State University of
Economics*

Doç. Dr. Duygu Piji Küçük
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Kadir Karagöz
Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Doç. Dr. Münevver Can Yaşar
İzmir Demokrasi Üniversitesi

Prof. Dr. Ebru Günlü Küçükaltan
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Ferah Özkök
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Mukadder Çakır
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Necati Fahri Taş
Erzincan Üniversitesi

Prof. Dr. Orhan Akova
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Rıdvan Canım
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman Erkan
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Ali Bayrakdaroğlu
Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi

Doç. Dr. Ceren Hepyücel
Akdeniz Üniversitesi

Doç. Dr. İhsan Karlı
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Leyla Kahraman
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Nergiz Özkural Koroğlu
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Nilay Ulusoy
Bahçeşehir Üniversitesi

Doç. Dr. Şefik Okan Mercan
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Doç. Dr. Tolga Kara
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Adil Çoruk
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Derya Şaşman Kaylı
Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ebru Boyacıoğlu
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Emre Aykoç
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Emre Esat Topaloğlu
Şırnak Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Nuri Toprak
Kırklareli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hünkar Güler
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İhsan Ömer Atagenc
Kırklareli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Latif Pınar
Karabük Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mine Akkaynak
İstanbul Aydın Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Meziyet Sema Erdem
Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Niyazi Adıgüzel
Kırklareli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Zafer Güven
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sebahattin Emre Dilek
Batman Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Selma Sol
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Serol Karalar
Trakya Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

- Rengin ZEMBAT, Gülşah GÜNŞEN, Feride GÖK ÇOLAK* (1-19)
Okul Öncesi Öğretmenlerinin Erken Çocukluk Eğitiminde Uygulanan Farklı Yaklaşımlar Hakkındaki Bilişsel Haritaları
Cognitive Maps Pre-School Teachers About Different Approaches Applied In Early Childhood Education
- Berkant KIYKAÇ, Alper ASLAN* (21-41)
Disipline Edici İktidar ve Çalışanları Ağrlamak
Disciplinary Government and Providing Accommodation For Employees
- Bekir EŞİTTİ* (43-64)
Restoran İşletmelerinde Etik Liderlik ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Servis İkliminin Rolü
Ethical Leadership and Organizational Commitment In Restaurant Businesses: The Role Of Service Climate
- Firar Barış DİLBER, Gülnihal GÜL* (65-78)
Carl Joachim Andersen Op.15 Etüt Kitabı 2 Numaralı Etüdünün Teknik ve Biçimsel Analizi
Technical and Stylistic Analysis Of The Number 2 Etude From Op.15 Etude Book By Carl Joachim Andersen
- Yeter Aytül DAĞLI EKMEKÇİ* (79-91)
Türk Spor Kulüplerinin Rekabet Avantajını Etkileyen Unsurlar
Factors Influencing Competitive Advantage Of Sports Clubs In Turkey
- Ayşenur AKYAZI* (93-108)
Sosyal Medya ve Tüketim İlişkisi: Popüler Ünlülerin Instagram Hesapları Üzerine Bir Araştırma
Relationship Between Social Media and Consumption: A Research On Instagram Accounts Of Popular Celebrities

Engin ÇAĞLAK (109-125)

Medya' da Algı Yönetimi Aracılığıyla Kamuoyu Oluşturulması: 1915

Avusturalya' sında Broken Hill Olayı Üzerinden Savaş Söylemi

Raising Public Awareness Through Perception Management In Media: A War Discourse Analysis On The Broken Hill Incident In Australia In 1915

Fatih ÇAVDAR (127-140)

Vergi Denetimi: Türk ve Amerikan Uygulamasının Değerlendirilmesi

Comprasion Of Tax Audit Practices In Turkey and The United States Of America

Eda BOZKURT, Özlem TOPÇUOĞLU (141-163)

Ar-Ge Etkinliğinin Belirleyicileri Üzerine Bir Tobit Model Uygulaması

A Tobit Model Application On The Determinants Of R&D Efficiency

Selçuk ÖZDEMİR (165-180)

Okul Yöneticisinin Kullandığı Motivasyonel Dil İle Öğretmenin Yöneticisine

Duyduğu Güven İlişkisi

The Relationship Between Motivational Language Used By School Administrator and Teacher's Trust In Administrator

Uğur CEYLAN (181-197)

Termal Konaklama İşletmelerinin Tercih Edilmelerinde Etkili Olan Faktörler:

Kütahya İlinde Bir Araştırma

Factors Affecting The Preferability Of Thermal Hotel Enterprises: A Research In The Province Kutahya

Fatma Yılmaz, İlknur Kumkale (199-214)

İşletmelerin Faaliyet Alanı Sınırlarına Göre Entelektüel Sermaye ve Firma

Performansının Değerlendirilmesi

Evaluation Of Intellectual Capital and Firm Performance According To The Business Area Limits

Ufuk YÜKSEL, Ahmet Emre ATEŞ (215-230)
Nietzsche ve Realizm: Nietzsche’de Güç İstenci Kavramı ve Realist Paradigma
Nietzsche and Realism: The Concept Of Will To Power In Nietzsche and Realist Paradigm

Ahmet EMİNOĞLU, Yakup BURAK, İbrahim Hakkı ACAR (231-249)
Otizm Kaynaştırma/Bütünleştirme Öğrencisine Yönelik His, Tutum ve Görüşler Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması
Reliability and Validity Study Of Measure For Feelings, Attitude And Perceptions Towards Inclusion Of Students With Autism

Yavuz YILDIRIM (251-271)
Fransız Devrimi’ nde Yurttaşlık ve Etkilerine Dair Bir Değerlendirme
The Citizenship In The French Revolution and An Evaluation About Its Effects

Seda ÇETİN (273-292)
Maske ve Ruh’ ta Nasreddin Hoca ve Yeni Düzeni
Nasreddin Hodja And New World Order In Maske Ve Ruh

Ntilek OSMAN (293-302)
Filibeli Vecdi Divanı’ nda Balkan Yer Adları
Place Names Mentioned In Vecdî’s Poets

Muhammet BEHÇET (303-321)
İkinci Dünya Savaşı Sonrası Mısır Siyasi Tarihi Üzerinden Arap Baharı’ nın İncelenmesi
Analysis Of Arab Spring On Egypt Political History After Second World War

Dilan TÜYSÜZ

(323-341)

Mitolojinin Sinemada Modern Yorumu: “Nerdesin Be Birader?” Ve “Kutsal Geyiğin Ölümü” Filmlerinde Çağdaş Odysseus ve Agamemnon Hikâyeleri

Modern Interpretation Of Mythology In Cinema: Modern Odysseus and Agamemnon Stories In The “O Brother, Where art thou?” And “The Killing Of A Sacred Deer” movies

Hande ÖZTANK GÜNALAN

(343-355)

Ludwig Van Beethoven’ ın (Op. 125) Re Minör Dokuzuncu Senfonisinde Fagot Ve Kontrfagot’ un Kullanımına Yönelik Bir İnceleme

A Review Of The Use Of Bassoon And Contrabassoon In Ludwig Van Beethoven’s (Op.125) Ninth Symphony In D Minor

Aysun Yaralı AKKAYA, Selim BOZDOĞAN

(357-375)

Hardt ve Negri’ nin Küresel Demokrasi Düşüncesi İle Laclau Ve Mouffe’ un Radikal Demokrasi Projesinin Karşılaştırmalı Bir Analizi

A Comparative Analysis Of The Global Democracy Thought Of Hardt & Negri and The Radical Democracy Thought Of Laclau & Mouffe

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri

(377-383)

Publication Principles of Trakya University Journal of Social Science

Düzeltilme

(384)

**OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN ERKEN ÇOCUKLUK
EĞİTİMİNDE UYGULANAN FARKLI YAKLAŞIMLAR HAKKINDAKİ
BİLİŞSEL HARİTALARI¹**

*COGNITIVE MAPS PRE-SCHOOL TEACHERS ABOUT DIFFERENT
APPROACHES APPLIED IN EARLY CHILDHOOD EDUCATION*

Rengin ZEMBAT^{*}, Gülşah GÜNŞEN^{**}, Feride GÖK ÇOLAK^{***}

*Geliş Tarihi: 17.04.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)*

ÖZ: Bu araştırmanın amacı, okul öncesi öğretmenlerinin okul öncesi eğitimi şekillendiren düşünürler ve onların temsil ettiği yaklaşımlar hakkındaki görüşlerinin ortaya çıkarılmasıdır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim çalışması kullanılmıştır. Araştırmada okul öncesi öğretmenlerinin görüşlerini yansıtmak amacıyla bilişsel harita yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya Edirne il merkezinde bulunan Millî Eğitim Bakanlığına bağlı anaokullarında görev yapmakta olan gönüllü 20 okul öncesi öğretmeni katılmıştır. Veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilmiş yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formundan elde edilen veriler katılımcıların bilişsel haritalarını oluşturmak üzere analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre okul öncesi öğretmenlerinin okul öncesi eğitimi şekillendiren düşünürler hakkında en çok *Froebel* ve *Montessori* hakkında bilgi sahibi oldukları, okul öncesi öğretmenlerinin en çok *Montessori Yaklaşımı* hakkında bilgi sahibi oldukları ve sınıf içi etkinliklerinde daha çok *Montessori, Reggio Emilia* ve *High Scope Yaklaşımları*'ndan yararlandıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi eğitimde farklı yaklaşımlar, Okul öncesi öğretmenleri, Bilişsel harita

ABSTRACT: The purpose of the study is to reveal the opinions of preschool teachers about the thinkers who shape preschool education and the approaches they represent. A phenomenologic method of qualitative research is used in this study. Cognitive maps have been used to better reflect preschool teachers' opinions. The participants of the study are 20 pre-school teachers who were working in Edirne province in kindergartens bound to the Ministry of National Education. As a means of collecting data in the survey, a semi-structured interview form was developed by the researchers. The data from the Interview

¹ Bu araştırma IV. International Eurasian Educational Research Congress'de sözel bildiri olarak sunulmuştur.

^{*} Prof. Dr., Maltepe Üniversitesi, renginzembat@maltepe.edu.tr, ORCID:0000-0002-2377-8910.

^{**} Arş. Gör., Trakya Üniversitesi, gulsahacar@trakya.edu.tr, ORCID:0000-0002-6882-5645.

^{***} Arş. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi, fgok@yildiz.edu.tr, ORCID:0000-0001-5196-9178.

Form was analyzed to generate cognitive maps of participants' pre-school education approaches applied around the world. According to the results of the research, it was found out that pre-school teachers know Froebel and Montessori as thinkers who shaped pre-school education and the Montessori approach better. Thus the study reveals that teachers use Montessori, Reggio Emilia and High Scope Approaches more in class activities.

Key Words: Different approaches in early childhood education, Preschool teachers, Cognitive map.

1.GİRİŞ

Çocuğun, yaşamının ilk yıllarında beyin ve sinir sisteminin hızlı gelişmesiyle birlikte öğrenme kapasitesi artmaktadır (Öztürk, Şahin & Mercan, 2010). Çocuğun öğrenme kapasitesinin arttığı, doğumdan sonra gelişiminin en hızlı olduğu erken çocukluk dönemi içinde okul öncesi eğitimin önemi yadsınamayacak derecededir. Okul öncesi eğitimle, çocuğun var olan kapasitesini en üst düzeye çıkarabilmek okul öncesi eğitiminde çocukların bilişsel, dil, psiko-motor ve sosyal-duygusal gelişim alanlarını zengin öğrenme deneyimleri yoluyla desteklenmesi amaçlamaktadır (MEB, 2013). Okul öncesi eğitim aynı zamanda çocuğun yaşamının ilerleyen yıllarında gerçekleşecek öğrenmelerin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle çocukların tüm gelişim alanlarına yönelik, merak uyandıran, araştırma-inceleme yapabilecekleri ve problem çözüme becerilerini destekleyen öğrenme ortamlarının sunulması gereklidir. Bu da ancak çocuklara yaparak yaşayarak öğrenmesine fırsat sağlanarak gerçekleşebilir. Bu tür fırsatların sağlanmasında yüzyıllardır çocuklar üzerinde farklı yaklaşımların uygulandığı görülmektedir. Geçmişten bugüne dünyada benimsenen yaklaşımlar dikkate alındığında öğretmen merkezli yaklaşımlardan uzaklaşıldığını ve çocuk merkezli yaklaşımların benimsendiği görülmektedir (Oğuz & Köksal-Akyol, 2006). Güncellenen Okul Öncesi Eğitim Programı'nın (MEB, 2013) çocuk merkezli olduğu, yapılandırıcı yaklaşımı temel aldığı ve dünyada uygulanmakta olan birçok felsefi akımdan ve programdan faydalanılarak geliştirilmiş eklektik bir özellikte olduğu görülmektedir.

Okul öncesi eğitimi denildiğinde akla gelen ilk isimlerden biri şüphesiz Froebel'dir. Anaokullarının babası olarak nitelendirilen Friedrich Froebel, çocukların temel eğitime başlamadan önce belli bir plana göre eğitilmesi gereğini ileri sürmüştür (Oktay, 2004, s. 50). Froebel, 1837 yılında Almanya'da okul öncesi eğitim çalışmalarına başlamış ve 28 Haziran 1840 yılında, "Kindergarten" (çocuk bahçesi) adını verdiği ilk anaokulunu açmıştır (Oğuzkan & Oral'dan aktaran Aslan, 2005). Froebel, çocuklar için hediye olarak tanımladığı oyuncakların ve oyunun çocuk gelişiminde önemini vurgulayan ilk eğitimcidir (Güler & Öztürk, 2003). Froebel'e göre çocuk, dünyayı oyun içerisinde tanır ve kendi kendini oyun içerisinde dışa vurur (Kalıpçı, 2008, s.13). Oyun, yaratıcı rol ve yaşayan kişinin davranışlarının kopya edilmesinin şekli olduğundan çocuklukta oyunun oldukça

önemli olduğunu savunarak oyunu eğitsel bir araç olarak kullanmıştır (Spodek'ten aktaran Uysal, 2006, s. 12).

Çocuktan hareket akımının temsilcisi olan (Korkmaz, 2006) Dr. Maria Montessori tarafından 1907 yılında İtalya'da Montessori yaklaşımı ortaya atılmıştır (Gürsoy & Yıldız-Bıçakçı, 2009, s. 154). Montessori'ye göre bebeklik, çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik olmak üzere birbiriyle bağlantılı dört duyarlı dönem bulunmakta ve bunlardan gelişim açısından en kritik olanın çocukluk dönemi olduğu belirtilmektedir (Ekici, 2015). Bununla birlikte emici zihin ilkesiyle çocuğun zihinsel faaliyetleri ortaya çıkartmayı amaçlamaktadır (Gürsoy & Yıldız-Bıçakçı, 2009, s. 155). Montessori'nin eğitim anlayışının temelini, "zihin gelişimi, duyarların eğitimi, deneyler, çocuğu tanıma, eğitime önem verme" oluşturur (Oktay, Montessori, Poyraz ve Dere'den aktaran Oğuz & Köksal-Akyol, 2006) Montessori, çocukların fiziksel anlamda özgürlüğün onlara sunulacak yaşamsal araçlarla temin edileceğini ileri sürmektedir (Montessori'den aktaran Tuncer, 2015). Montessori yaklaşımında çocuklara araştırma, deneme, hata yapma ve kendilerini düzeltme için fırsatlar tanınır (Gürsoy & Yıldız-Bıçakçı, 2009, s. 157). Montessori yaklaşımında kullanılan materyaller her sınıfta tek set halinde olan, basitten zora, somuttan soyuta doğru yapılandırılmış, eksik parçası olmayan, ilgi çekici ve sağlam materyallerdir (Gürsoy & Yıldız-Bıçakçı, 2009; Oğuz & Köksal-Akyol, 2006).

Çocuğu merkeze alan bir diğer yaklaşım ise Reggio Emilia Yaklaşımıdır. Reggio Emilia Yaklaşımı, 1970 yılında İtalya'da Loris Malaguzzi tarafından ortaya atılmıştır (Gürsoy & Yıldız-Bıçakçı, 2009, s. 154). Malaguzzi, "doğumdan itibaren sosyal olan, zekâ dolu ve meraklı bir çocuk" imgesi çizmektedir (Balat'tan aktaran Bilbay & Karakaş, 2013). Malaguzzi'nin ilişkisel temelli eğitim düşüncesi, çocuğun çocukla etkileşim halinde olmasını ve çocuğun diğer çocuklar, aile, öğretmen, toplum ve çevre ile etkileşimini harekete geçirmesi ve desteklemesi üzerine odaklanmaktadır (Aslan, 2005). Sınıflar, yetişkinler ve çocukların sosyal alış-verişini kolaylaştırmak amacıyla Piazza adı verilen orta alana açılmaktadır (Gürsoy & Yıldız-Bıçakçı, 2009, s. 163). Böylede Reggio Emilia yaklaşımında çocuk, eğitim sürecine etkin şekilde katılmaktadır (Wexler'den ve İnan, Trundle & Kantor'dan aktaran Şahin-Sak, 2014).

High Scope Yaklaşımı 1970 yılında Dr. David Weikart tarafından Amerika'da ortaya atılmış çocuğu merkeze alan bir eğitim modelidir (Gürsoy & Yıldız-Bıçakçı, 2009, s. 162). Bu yaklaşım, etkin öğrenme temel ilkesine dayanan çocuğun yaparak-yaşayarak öğrenmesine fırsat sunmaktır (Aral, Kandır & Yaşar, 2011, s. 27). Gelişimin destekleyicisi olarak yetişkinler görülmekte ve çocukları etkin öğrenmeyi yüreklendirme ana amaçlarını oluşturmaktadır (Günay-Bilaloğlu, 2004).

Farklı yaklaşım modellerinden bir diğeri ise Waldorf Yaklaşımı'dır. Waldorf Yaklaşımı, Rudolf Steiner tarafından Almanya'nın Stuttgart kentinde I. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra savaşın kalıntılarını en az zararla çözmek için yapılan konferanslarla birlikte bir reform hareketi olarak ortaya çıkmıştır (Çelik, 2013; Gürsoy & Yıldız-Bıçakçı, 2009, s.166). Waldorf eğitim yaklaşımında düşünme, hissetme ve istemeyi (heads, hearts, hands) amaç yönelimi şeklinde belirtmekle birlikte bütün çocuklar için kalp, akıl ve yetenek felsefesi benimsenmiştir (Driscoll'den akt. Bayhan & Bencik, 2008). Waldorf eğitiminin amacı, çocuğa tam bilgiye ulaşması için düşünerek, hissederek ve yaparak holistik (bütünsel) düşünmeyi öğretmektedir (Easton'dan aktaran Çelik, 2013).

Waldorf eğitiminde ilk öğrenmelerin resimsel olduğu savunulduğu için artistik öğrenmenin değerli olması gerekliliği üzerinde durulmakta ve öğrenmede öncelik duygusal-ruhsal gelişiminin desteklenmesi olarak belirtilmiştir (Çelik, 2013). Waldorf okullarında uygulanan tüm programlarda sanat, müzik, ritim ve dil öğretimi bir bütün oluşturmakta ve hazırlanan bu programlar çocuğun benlik algısını olumlu yönde etkileyecek nitelikleri içinde barındırmaktadır (McDermott'tan aktaran Bayhan & Bencik, 2008). Waldorf okullarında teknoloji sınıf ortamının dışında tutulmakta, doğal materyaller ve sınıfı evin uzantısı haline getirecek şekilde ortam oluşturulmaktadır (Çelik, 2013; Kurtulmuş, 2012; Toran, 2015).

Yapılan alan yazın taramasında, Türkiye'de farklı yaklaşım modelleri hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde genelinin doküman araştırması yöntemine dayalı çalışmalar olduğu görülmektedir (Aslan, 2005; Bayhan & Bencik, 2008; Çelik, 2013; Ekici, 2015; Günay-Bilaloğlu, 2004; Tuncer, 2015; Soydan, 2013). Alan yazın taramasında okul öncesinde uygulanan farklı yaklaşım modelleri hakkında görüşleri inceleyen araştırmalar bulunmakla birlikte (Gökmen, Deveci, Bingöl, Bekir, Temel & Kanat, 2016, Kalıpçı, 2008; Şahin-Sak, 2014; Memduhoğlu, Mazlum & Alav, 2015) bu araştırmalarda katılımcılara yönelik bilişsel haritaların oluşturulmadığı gözlenmiştir. Ayrıca ulaşılabilen araştırmalarda da farklı yaklaşım modellerini bilişsel harita örneği ile ele alan bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu araştırmada okul öncesi öğretmenlerinin dünyada uygulanan farklı yaklaşımlar hakkındaki görüşlerinin ortaya çıkarılması ve bilişsel haritalarının oluşturulması amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

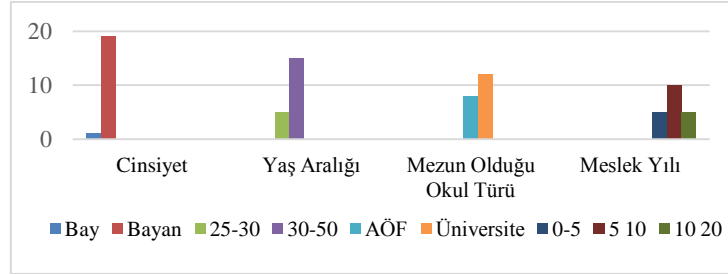
Bu bölümde araştırma modeli, veri toplama araçları, veri toplama süreci ve verilerin analizine ilişkin bilgiler verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli ve Çalışma Grubu

Araştırmada nitel desenden yararlanılmıştır. Okul öncesi öğretmenlerinin dünyada uygulanan farklı okul öncesi eğitim yaklaşımları hakkındaki görüşlerinin

incelendiği bu araştırmada olgu bilim yöntemi kullanılmıştır. Olgu bilim, farkında olduğumuz ancak tam anlamıyla kavrayamadığımız ya da derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2011). Bu çalışmada okul öncesi öğretmenlerinin okul öncesi eğitimi şekillendiren düşünürler ve onların temsil ettiği yaklaşımları eğitim sürecinde farkında olarak ya da olmayarak kullanarak etkileşim kurmaları sonucunda bilinçlerinde ortaya çıkan olgularının yapısını betimleyebilmek, anlayabilmek ve yorumlayabilmek amacıyla kullanılmıştır.

Araştırmanın çalışma grubunu 2016-2017 eğitim-öğretim yılında Edirne ilinde bulunan MEB'e bağlı Anaokullarında görev yapmakta olan ve araştırmaya gönüllü katılmak isteyen 20 okul öncesi öğretmeni (19 kadın, 1 erkek) oluşturmuştur. Okul öncesi öğretmenlerinin demografik bilgileri Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1: Okul Öncesi Öğretmenlerinin Demografik Bilgileri

Şekil 1 incelendiğinde araştırmanın çalışma grubunu oluşturan okul öncesi öğretmenlerinin 19'unun kadın (%95), 1'inin erkek (%5) olduğu, 25-30 yaş aralığında 5 öğretmenin (%25), 30-50 yaş aralığında 15 öğretmenin (%75) yer aldığı, mezun olunan okul türünde 8'inin AÖF (%40) ve 12'sinin Üniversitelerin Okul Öncesi Öğretmenliği Bölümünden (%60) mezun olduğu ve son olarak öğretmenlerden 10'unun (%50) mesleklerinde 10. yılında olduğu görülmektedir.

2.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Nitel verilerin toplanması için araştırmacılar tarafından alan yazın taraması sonucunda belirlenen temel boyutlara (okul öncesi eğitimi şekillendiren düşünürler boyutu, okul öncesi eğitimde kullanılan farklı yaklaşımlar boyutu ve MEB okul öncesi eğitim programında bu yaklaşımların ne şekilde kullanıldığı boyutu) cevap alabilmek amacıyla geliştirilmiş *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Dünyada Uygulanan Okul Öncesi Eğitim Yaklaşımları Hakkındaki Görüşlerini Belirleyici Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu* ölçüm aracı olarak kullanılmıştır. Görüşme Formu üç boyuttan oluşmakta olup ölçüm aracı olarak kullanılmadan önce uzmanlardan görüş alınmış ve gerekli düzenlemeler yapılarak son hali verilmiştir. Son hali verilen görüşme formu aracılığıyla araştırmaya gönüllü katılmak isteyen

okul öncesi öğretmenleri ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Her bir görüşme yaklaşık olarak yarım saat sürmüş olup, görüşmelerin eğitim-öğretim sürecini aksatmasını engellemek amacıyla hafta sonları yapılmasına özen gösterilmiştir. Görüşmeler sonucunda elde edilen verilerle katılımcıların bilişsel haritalarını oluşturmak amaçlanmıştır. Bilişsel haritalar kavram haritalarında kullanılan kavramlardan daha geniş anlamdaki bilgi birikimlerini ilişkilendirir (Mellado, 1997). Bilişsel haritaları kişinin belirli bir alanla ilgili, kavramlarını ve bu kavramlar arasındaki ilişkileri gösterir (Miles & Huberman, 1994). Bu çalışmada okul öncesi öğretmenlerinin okul öncesi eğitimi şekillendiren düşünürler hakkında ve onların ortaya çıkardığı farklı yaklaşımlar hakkındaki bilgi birikimlerini ortaya çıkarmak ve ülkemizde uygulanan MEB okul öncesi eğitim programı ile bu yaklaşımları ilişkilendirme düzeylerini ortaya çıkarabilmek amacıyla bilişsel haritalar kullanılmıştır.

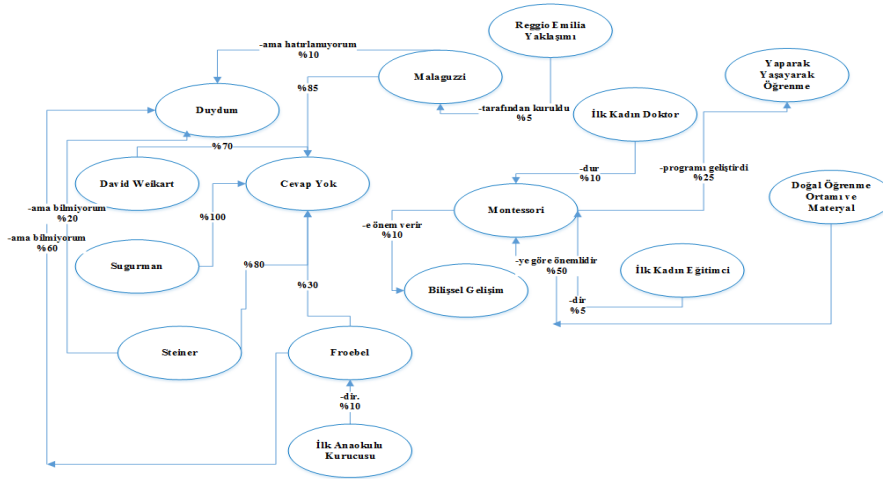
Görüşmeler sonucunda elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiş olup analiz sürecine, verilerin kodlanması ile başlanmıştır. Okul öncesi öğretmenleri tarafından verilen cevapların kodlanması aşağıdaki gibidir:

“Montessori ilk kadın doktordur” (1-1-5). (1-1-5) kodlamasında 1 birinci katılımcıyı, 1 görüşme formundaki birinci bölüme, 5 ise birinci bölümde verilen cevapta bilgi içeren beşinci cümle anlamına gelmektedir. Daha sonra okul öncesi öğretmenlerinin dünyada uygulanan okul öncesi eğitim yaklaşımları hakkında vermiş oldukları cevaplar aynı yönde örtüşen cümleler gruplandırılarak temalar oluşturulmuştur. Bu süreçlerdeki işlemler araştırmacılar tarafından ayrı ayrı yapıldıktan sonra gruplamalar karşılaştırılmıştır. Veri analizinin birinci ve ikinci basamağında belirtilen işlemler bu çalışmanın ikinci ve üçüncü araştırmacısı tarafından ayrı ayrı yapıldıktan sonra gruplamalar karşılaştırılmıştır. Bu suretle iki araştırmacı arasındaki puanlayıcılar arası güvenilirlik (inter-rater reliability) 0.84 olarak hesaplanmıştır. Farklılık olduğu durumlarda araştırmacılar cevapları birlikte gözden geçirerek ortak karara varmışlardır. Son olarak katılımcıların dünyada uygulanan okul öncesi eğitim yaklaşımları hakkındaki görüşlerini gösteren ifadeler oluşturulmuş ve oluşturulan ifadeler kullanılarak bilgi birimlerindeki kavramları ve bu kavramlar arasındaki ilişkiyi grafiksel olarak gösteren bilişsel haritaları oluşturulmuştur. Tüm bu süreç sonunda Şekil 2, Şekil 3 ve Şekil 4’te yer alan okul öncesi öğretmenlerinin dünyada uygulanan farklı yaklaşımlar hakkındaki görüşlerini içeren bilişsel haritaları oluşturulmuştur.

3. BULGULAR

3.1. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Dünyada Uygulanan Farklı Yaklaşımları Hakkındaki Görüşlerini Ortaya Koyan Bilişsel Haritaları

Okul öncesi öğretmenlerinin Dünyada Uygulanan Farklı Yaklaşımları Hakkındaki Görüşlerini ortaya koyan bilişsel haritaları Şekil 2, Şekil 3 ve Şekil 4'te yer almaktadır.

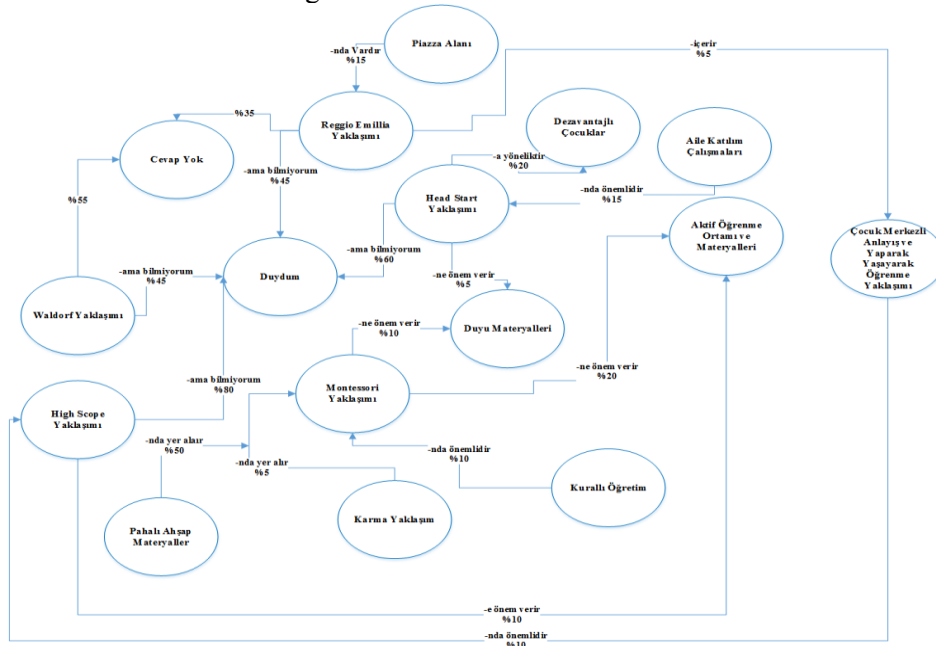

Şekil 2: Okul Öncesi Öğretmenlerinin Okul Öncesi Eğitimi Şekillendiren Düşünürler Hakkındaki Bilişsel Haritaları

Şekil 2'de okul öncesi öğretmenlerinin görüşleri incelendiğinde hakkında en çok bilgiye sahip oldukları düşünürün *Montessori* (cevap vermeme oranı %0) hiçbir görüşe sahip olmadıkları düşünürün ise *Jule Meyer Sugurman* (cevap vermeme oranı %100) olduğu görülmektedir. Ayrıca okul öncesi öğretmenlerinin *Montessori*'nin çocukların yaparak yaşayarak öğrenmesine fırsat tanıyan bir program geliştirdiğini (%25), bilişsel gelişime önem veren kişi olduğunu (%10), ilk kadın eğitmeni (%5) ve ilk kadın doktor (%5) olduğunu düşündükleri görülmektedir.

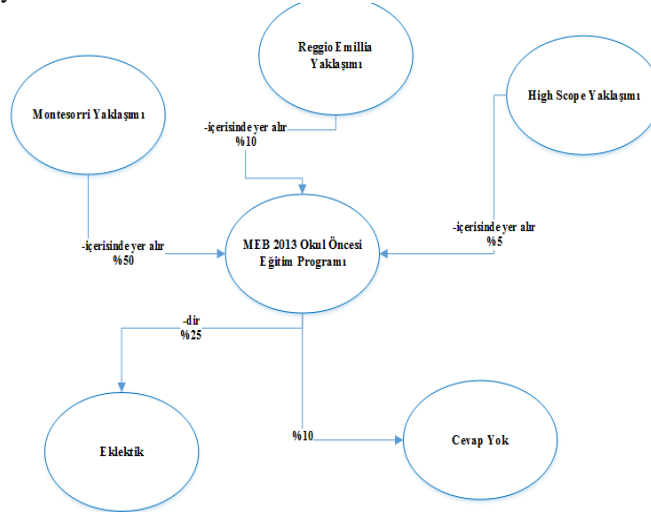
Okul öncesi öğretmenlerinin hakkında en çok bilgiye sahip oldukları ikinci düşünürün ise *Froebel* (cevap vermeme oranı %90) olduğu görülmektedir. *Froebel* hakkında görüş belirten okul öncesi öğretmenlerinin, *Froebel*'in anaokulunun kurucusu olduğunu bildikleri görülmektedir. Okul öncesi öğretmenlerinin *Malaguzzi* (cevap vermeme oranı %95) hakkında *Montessori* ve *Froebel* kadar olmasa da bilgi sahibi oldukları görülmektedir. Buna karşın okul öncesi öğretmenlerinin, *Steiner* ve *David Weikard* hakkında bilgi sahibi olmadıkları

yalnızca isimlerini duydukları, Jule Meyer Sugurman'ı ise hiçbir bilgiye sahip olmadıklarını belirttikleri görülmektedir.

Şekil 3: Okul Öncesi Öğretmenlerinin Farklı Yaklaşımlar Hakkındaki Bilişsel Haritaları

Şekil 3 incelendiğinde, okul öncesi öğretmenlerinin *Montessori Yaklaşımı* hakkında en çok bilgiye sahip oldukları (cevap vermeme oranı %0) görülmektedir. Montessori yaklaşımından sonra en çok *Head Start Yaklaşımı* hakkında (cevap vermeme oranı %60), *High Scope Yaklaşımı* hakkında (cevap vermeme oranı %80) ve *Reggio Emilia Yaklaşımı* hakkında (cevap vermeme oranı %80) bilgi sahibi oldukları görülmektedir. Okul öncesi öğretmenlerinin Montessori Yaklaşımı ile ilgili pahalı materyallerin kullanıldığını, Head Start Yaklaşımı ile ilgili olarak programın dezavantajlı gruba yönelik olduğunu belirttikleri gözlenmektedir. High Scope Yaklaşımı'nda programda aktif öğrenmenin ve yaparak yaşayarak öğrenmenin önemli olduğunu, Reggio Emilia Yaklaşımı'nda ise cevap veren öğretmenlerin yaklaşımda Piazza Alanı olduğunu ve yaklaşımın yaparak yaşayarak öğrenmeye önem verdiğini ifade ettikleri görülmektedir. Okul öncesi öğretmenlerinin Waldorf Yaklaşımı hakkında ise yaklaşımın ismini duyduklarını ancak yaklaşımın ayrıntısının tam olarak bilmedikleri (%45) ya da yaklaşıma yönelik hiçbir cevap vermedikleri (%55) görülmektedir.

Şekil 4: Okul Öncesi Öğretmenlerinin MEB Okul Öncesi Eğitim Programı Hazırlanmasında Yararlanılan Yaklaşımlar Hakkındaki Bilişsel Haritaları

Şekil 4 incelendiğinde okul öncesi öğretmenlerinin okul öncesi eğitim programının en çok *Montessori Yaklaşımı*'ni içerdiğini (%50) daha sonra en çok *Reggio Emilia Yaklaşımı*'ni (%10) ve *High Scope Yaklaşımı*'ni (%5) içerdiğini ifade ettikleri görülmektedir. Okul öncesi öğretmenlerinin %25'lik kısmı ise MEB 2013 Okul Öncesi Eğitimi Programı'nın eklektik bir özellikte olduğu için birçok yaklaşımı içerdiğini söyledikleri ancak bunların neler olduğunu ifade etmedikleri görülmektedir. Okul öncesi öğretmenlerinin %10'luk kısmının ise cevap vermediği görülmektedir.

3.2. Öğretmenlerin Okul Öncesi Eğitimi Şekillendiren Düşünürler Hakkında Görüşleri

Okul öncesi eğitimi şekillendiren düşünürler hakkında öğretmen görüşleri Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6'da yer almaktadır. Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan okul öncesi öğretmenlerinin Froebel'in kim olduğuna dair cevabının %70'inin (14 kişi) "*evet, biliyorum*" şeklinde olduğu ve bunların büyük çoğunluğunun (12 kişi) adını bildiği halde kim olduğunu hatırlayamadığı şeklindedir. Froebel'in okul öncesi eğitime katkısına yönelik cevaplar incelendiğinde %10'unun (2 kişi) ise "*ilk anaokulunun kurucusudur*" şeklinde doğru cevap verdiği görülmekte olup 6 kişinin (%30) Froebel hakkında hiçbir fikrinin olmadığı görülmektedir.

Tablo 1: Okul Öncesi Öğretmenlerinin Froebel Hakkındaki Görüşleri

“Froebel kimdir biliyor musunuz?” sorusuna verilen cevaplar	“Froebel’in okul öncesi eğitime en büyük katkısı nedir?” sorusuna verilen cevaplar
Evet, (14 kişi, %70)	İlk çocuk bahçesinin, ilk anaokulunun kurucusu olması (2 kişi, %10)
Hayır, (6 Kişi, %30)	Duyuma ama hatırlamama (12 Kişi, %60) Cevap yok (6 kişi, %30)

Tablo 2: Okul Öncesi Öğretmenlerinin David P. Weikart Hakkındaki Görüşleri

“David P. Weikart kimdir biliyor musunuz?” sorusuna verilen cevaplar	“David P. Weikart’ın okul öncesi eğitime en büyük katkısı nedir?” sorusuna verilen cevaplar
Evet, (6 Kişi, %30)	Duyuma ama hatırlamama (6 Kişi, %30)
Hayır, (14 Kişi, %70)	Cevap yok (14 kişi, %70)

Tablo 2 incelendiğinde araştırmaya katılan okul öncesi öğretmenlerinin Weikart’ın kim olduğuna dair vermiş oldukları cevapların %30’unun (6 kişi) “*evet, biliyorum*” şeklinde olduğu ve bunların %30’unun (6 kişi) bir yerlerde duyduklarını ama hatırlayamadıklarını ifade ettikleri görülmüş olup büyük çoğunluğunun (14 kişi) David Weikart hakkında hiçbir fikre sahip olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3 incelendiğinde araştırmaya katılan okul öncesi öğretmenlerinin cevaplarında Montessori’yi %100’ünün (20 kişi) “*evet, biliyorum*” şeklinde olduğu ve bunların yarısının (10 kişi) Montessori’nin doğal öğrenme ortamına ve doğal materyal kullanımına önem veren kişi olduğunu, %25’inin (5 kişi) yaparak yaşayarak öğrenme programını geliştirdiğini, %10’unun (2 kişi) çocuğun bilişsel gelişimine ve öz farkındalık sağlamasına katkı sağladığını, %15’inin ise Montessoriyi bir meslek dalıyla örtüştürerek ilk kadın doktor ve ilk kadın eğitimci olduğu şeklinde cevaplar verdikleri görülmektedir. Öğretmenlerden gelen cevaplar arasında Montessori’nin kim olduğunu bilmeyen öğretmenin olmadığı ancak %30’unun Montessori’nin en büyük katkısı sorusuna yönelik cevap vermedikleri ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3: Okul Öncesi Öğretmenlerinin Montessori Hakkındaki Görüşleri

“Montessori kimdir biliyor musunuz?” sorusuna verilen cevaplar	“Montessori’nin okul öncesi eğitime en büyük katkısı nedir?” sorusuna verilen cevaplar
Evet, (20 Kişi, %100)	Almanya’da çocuklara yaparak yaşayarak öğretim programı geliştirmesi (5 Kişi, %25) Doğal öğrenme ortamına ve doğal/ahşap oyuncuğa önem veren kişi (10 Kişi, %50) Çocukta bilişsel gelişimi ve öz farkındalık gelişimini destekleyen kişi (2 Kişi, %10) İlk kadın eğitimci (1 Kişi, %5) İlk kadın doktor (2 Kişi, %10)

Tablo 4: Okul Öncesi Öğretmenlerinin Rudolf Steiner Hakkındaki Görüşleri

“Rudolf Steiner kimdir biliyor musunuz?” sorusuna verilen cevaplar	“Rudolf Steiner’in okul öncesi eğitime en büyük katkısı nedir?” sorusuna verilen cevaplar
Evet, (4 Kişi, %20)	Duyuma ama hatırlamama (4 Kişi, %20)
Hayır, (16 Kişi, %80)	Cevap yok (16 kişi, %80)

Tablo 4 incelendiğinde araştırmaya katılan okul öncesi öğretmenlerinin Steiner’in kim olduğu sorusuna cevapların %80’inin (16 kişi) “*hayır bilmiyorum*” şeklinde olduğu, %20’sinin “*evet biliyorum*” cevabını verdiği ve bunların hepsinin de bir yerlerde duyduklarını ama hatırlayamadıklarını ifade ettikleri görülmüş olup aslında öğretmenlerin %80’inin Rudolf Steiner hakkında hiçbir fikre sahip olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5 incelendiğinde araştırmaya katılan okul öncesi öğretmenlerinin Malaguzzi’nin kim olduğuna dair sorusuna vermiş oldukları cevapların %85’inin (17 kişi) “*hayır bilmiyorum*” şeklinde olduğu, %15’sinin “*evet biliyorum*” cevabını verdiği ve bunların %10’unun (2 kişi) bir yerlerde duyduklarını ama hatırlayamadıklarını %5’inin (1 kişi) ise Reggio Emilia yaklaşımının kurucusu olduğunu ifade ettikleri görülmüş olup öğretmenlerin hemen hemen hepsinin (17 kişi) Malaguzzi hakkında hiçbir fikre sahip olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5: Okul Öncesi Öğretmenlerinin Malaguzzi Hakkındaki Görüşleri

“Malaguzzi kimdir biliyor musunuz?” sorusuna verilen cevaplar	“Malaguzzi’nin okul öncesi eğitime en büyük katkısı nedir?” sorusuna verilen cevaplar
Evet, (3 Kişi, %15)	Reggio Emilia yaklaşımının kurucusu (1 Kişi, %5) Duyuma ama hatırlamama (2 Kişi, %10)
Hayır, (17 Kişi, %85)	Cevap yok (17 kişi, %85)

Tablo 6: Okul Öncesi Öğretmenlerinin Jule Meyer Sugurman Hakkındaki Görüşleri

“Jule Meyer Sugurman kimdir biliyor musunuz?” sorusuna verilen cevaplar	“Jule Meyer Sugurman’ın okul öncesi eğitime en büyük katkısı nedir?” sorusuna verilen cevaplar
Hayır, (20 Kişi, %100)	Cevap yok (20 kişi, %100)

Tablo 6 incelendiğinde araştırmaya katılan okul öncesi öğretmenlerinin Sugurman’ın kim olduğuna dair sorularına bütün öğretmenlerin (20 kişi) “*hayır bilmiyorum*” şeklinde cevap vermiş olup öğretmenlerin Jule Meyer Sugurman hakkında hiçbir fikre sahip olmadığı ortaya çıkmaktadır.

3.3. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Dünyada Uygulanan Okul Öncesi Eğitimde Kullanılan Farklı Yaklaşımlar Hakkındaki Görüşleri

Okul Öncesi Eğitimde Kullanılan Farklı Yaklaşımlar Hakkındaki Okul Öncesi Öğretmenlerinin Görüşleri Tablo 7, Tablo 8, Tablo 9, Tablo 10, Tablo 11’de yer almaktadır.

Tablo 7: Okul Öncesi Öğretmenlerinin High Scope Yaklaşımı Hakkındaki Görüşleri
High Scope yaklaşımını duydunuz mu? High Scope yaklaşımı hakkında ne söyleyebilirsiniz?

Evet, (20 Kişi, %100)	Hayır, (0 Kişi, %0)
-Duyma Ne Olduğunu bilmeme (16 Kişi, %80)	
-Aktif Öğrenme Ortamı (2 Kişi, %10)	
-Çocuk merkezli anlayış (2 Kişi, %10)	

Tablo 7 incelendiğinde okul öncesi öğretmenlerinin hepsinin dünyada uygulanan farklı yaklaşımlardan High Scope yaklaşımını duydıkları görülmekte olup bunların büyük çoğunluğunun (16 kişi) High Scope Yaklaşımını duyduğu ifade ettiği ancak açıklama yapamadığı ortaya çıkmıştır. Okul öncesi öğretmenlerinin %10’unun (2 kişi) ise High Scope Yaklaşımının çocukların yaparak yaşayarak öğrenmesine önem verdiğini ve yine %10’u (2 kişi) da çocuk merkezli öğrenmeye önem veren bir yaklaşım olduğunu ifade ettikleri görülmektedir.

Tablo 8: Okul Öncesi Öğretmenlerinin Montessori Yaklaşımı Hakkındaki Görüşleri

Montessori yaklaşımını duyduunuz mu? yaklaşımı hakkında ne söyleyebilirsiniz?

Evet, (20 Kişi, %100)	Hayır, (0 Kişi, %0)
-Duyma, ne olduğunu bilmeme (1 Kişi, %5)	
-Aktif öğrenme ortamı (4 Kişi, %20)	
-Duyu materyallerinin varlığı (2 Kişi, %10)	
-Karma eğitim varlığı (1 Kişi, %5)	
-Ahşap/doğal materyal kullanımını, pahalı materyallerin varlığı (10 Kişi, %50)	
-Kurallı öğretim (2 Kişi, %10)	

Tablo 8 incelendiğinde okul öncesi öğretmenlerinin dünyada uygulanan farklı yaklaşımlardan Montessori yaklaşımı hakkında da High Scope yaklaşımında olduğu gibi okul öncesi öğretmenlerinin hepsinin bir fikrinin olduğu görülmekte olup %50'sinin (10 kişi) ahşap/doğal materyal kullanımına önem veren bir yaklaşım olduğunu dile getirmiştir. %20'lik (4 kişi) dilim yaklaşımın aktif öğrenme- ortamına önem verdiğini, %10'luk dilim (2 kişi) yaklaşımda duyu materyallerinin önemli olduğunu ve yine %10'luk dilim (2 kişi) yaklaşımda bilgilerin yavaş yavaş verilmesinin önemli olduğunu ifade etmiş olup, %5'lik dilim (1 kişi) yaklaşımın karma yaşa yönelik olduğunu ve 1 kişi de yaklaşımı duyduğunu ancak tam ne olduğunu bilmediğini söylediği görülmektedir.

Tablo 9: Okul Öncesi Öğretmenlerinin Waldorf Yaklaşımı Hakkındaki Görüşleri

Waldorf yaklaşımını duyduunuz mu? Waldorf yaklaşımı hakkında ne söyleyebilirsiniz?

Evet, (9 Kişi, %45)	Hayır, (11 Kişi, %55)
-Duyma, Ne Olduğunu bilmeme (9 Kişi, %45)	

Tablo 9 incelendiğinde dünyada uygulanan farklı yaklaşımlardan Waldorf yaklaşımı hakkında okul öncesi öğretmenlerinin yarısından çoğunun (11 kişi) yaklaşımı bilmediği ve bir fikrinin olmadığı, %45'inin (9 kişi) ise Waldorf yaklaşımını duyduğu ancak ne olduğunu bilmediğini ifade ettikleri görülmektedir.

Tablo 10: Okul Öncesi Öğretmenlerinin Reggio Emilia Yaklaşımı Hakkındaki Görüşleri

Reggio Emilia yaklaşımını duyduunuz mu? Reggio Emilia yaklaşımı hakkında ne söyleyebilirsiniz?

Evet, (13 Kişi, %65)	Hayır, (7 Kişi, %35)
-Duyma, ne olduğunu bilmeme (9 Kişi, %45)	
-Piazza alanı varlığı (3 Kişi, %15)	
-Çocuk merkezli yaklaşım (1 Kişi, %5)	

Tablo 10 incelendiğinde dünyada uygulanan farklı yaklaşımlardan Reggio Emilia yaklaşımı hakkında okul öncesi öğretmenlerinin %65'i (13 kişi) yaklaşımı duyduğunu dile getirmiş olup, bunların da %45'i (9 kişi) yaklaşımı duyduğunu ancak ne olduğunu tam bilmediğini, %15'i (3 kişi) yaklaşımda Piazza adında bir merkezin varlığını ve burada etkileşim halinde olduklarını dile getirmiştir. %5'lik dilim (1 kişi) ise yaklaşımın merkezinde çocuk olduğunu ifade etmiştir. Okul öncesi öğretmenlerinin %35'i (7 kişi) ise Reggio Emilia yaklaşımı hakkında hiçbir fikre sahip olmadıkları görülmüştür.

Tablo 11: Okul Öncesi Öğretmenlerinin Head Start Yaklaşımı Hakkındaki Görüşleri

Head Start yaklaşımını duydunuz mu? head start yaklaşımı hakkında ne söyleyebilirsiniz?

Evet, (20 Kişi, %100)	Hayır, (0 Kişi, %0)
-Duyuma, ne olduğunu bilmeme (12 Kişi, %60)	
-Aile katılım çalışmasının varlığı (3 Kişi, %15)	
-Erken eğitim programı ve dezavantajlı çocuklara yönelik olması (4 Kişi, %20)	
-Duyusal Materyaller Kullanımı Varlığı (1 Kişi, %5)	

Tablo 11 incelendiğinde dünyada uygulanan farklı yaklaşımlardan Head Start yaklaşımı hakkında okul öncesi öğretmenlerinin %100'ü (20 kişi) yaklaşım hakkında bir bilgiye sahip olup bunların %60'ı (12 kişi) yaklaşımı duyduğunu ancak tam olarak ne olduğunu bilmediğini, %20'sinin yaklaşımın dezavantajlı gruba yönelik bir erken müdahale programı olduğunu, %15'inin yaklaşımda aile katılımının önemli olduğunu, %5'inin ise yaklaşımda duyu materyallerinin kullanıldığını ifade ettikleri görülmektedir.

3.3. Okul Öncesi Öğretmenlerinin MEB Okul Öncesi Eğitim Programının Hazırlanmasında Yararlanılan Yaklaşımlar Hakkındaki Görüşleri

Okul öncesi öğretmenlerinin MEB 2013 okul öncesi eğitim programının ve sınıf içi etkinliklerinde kullandıkları etkinliklerinin hangi yaklaşımları barındırdığı hakkındaki görüşleri Tablo 12, Tablo 13'te yer almaktadır.

Tablo 12: Okul Öncesi Öğretmenlerinin MEB 2013 Okul Öncesi Eğitim Programında Hangi Yaklaşımların Bulunduğu Hakkındaki Görüşleri

MEB 2013 Okul öncesi eğitim programı sizce hangi yaklaşımları içerisinde barındırmaktadır?

-Eklektik özelliği sonucu birçok yaklaşımın varlığı (5 Kişi, %25)	-Cevap Yok(2 Kişi, %10)
-Montessori yaklaşımı (10 Kişi, %50)	
-Reggio Emillia yaklaşımı (2 Kişi, %10)	
-High Scope yaklaşımı (1 Kişi, %5)	

Tablo 12 incelendiğinde okul öncesi öğretmenlerinin %10'unun (2 kişi) MEB 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nın dünyada uygulanan yaklaşımlardan hangilerini içinde barındırdığına yönelik bir fikrinin olmadığı görülmektedir. Okul öncesi öğretmenlerinin %90'ının (18 kişi) ise MEB 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nda çeşitli yaklaşımların olduğu ifade etmiş olup bunların %25'i (5 kişi) MEB 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nın eklektik yapıda olmasının sonucu birçok program yer almakta olduğu ifade ettikleri ancak yaklaşımların adlarını söylemedikleri görülmektedir. %50'lik dilim (10 kişi) MEB 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nın Montessori Yaklaşımı barındırdığını, %10'luk dilim (2 kişi) programın Reggio Emilia yaklaşımını barındırdığını, %5'lik dilimin (1 kişi) ise programda High Scope yaklaşımın yer aldığını ifade ettikleri görülmektedir.

Tablo 13: Okul Öncesi Öğretmenlerinin Sınıf İçi Etkinliklerinde Farklı Yaklaşımlardan Yararlanma Durumu

Sınıf içi etkinliklerinizde hangi yaklaşımlardan yararlanıyorsunuz? yararlanıyorsanız hangi yaklaşımı ne şekilde kullanıyorsunuz?		
Evet, (12 Kişi, %60)		Hayır, (8 Kişi, %40)
-Montesori Yaklaşımı	-Aşşap materyaller kullanma (3 Kişi, %15) -Bireysel olarak eğitimine önem verme (7 Kişi, %35)	-Bu yaklaşımlar için uygun ortamın, materyalin olmaması (4 Kişi, %20) -Bu yaklaşımların nasıl uygulanacağını bilmemesi (4 Kişi, %20)
-High Scope Yaklaşımı	-Çocukların etkin katılımını destekleme (1 Kişi, %5)	
-Reggio Emilli Yaklaşımı	-Çocukların etkinliklerini kendilerinin yapmalarını destekleme (1 Kişi, %5)	

Tablo 13 incelendiğinde sınıf içi etkinliklerinde okul öncesi öğretmenlerinin %40'ının (8 kişi) herhangi bir yaklaşımdan yararlanmadıklarını ifade ettikleri, bunun nedeni olarak da %20'lik dilimin (4 kişi) yaklaşımları nasıl uygulayacaklarına yönelik bir bilgisinin olmadığını, diğer %20'lik dilimin (4 kişi) de bu yaklaşımları uygulayabilmek için uygun bir materyallerinin ve ortamının olmadığını ifade ettikleri görülmektedir. Okul öncesi öğretmenlerinin %60'ının (12 kişi) sınıf içi etkinliklerinde çeşitli yaklaşımlardan yararlandıklarını ifade ettikleri görülmekte olup bunların %15'inin (3 kişi) Montessori yaklaşımından yararlandığını bunu da sınıfında aşşap materyallerle etkinlikler yaptırarak, çocukların bireysel çalışmalarına imkân sağlayarak kullandığını ifade ettikleri görülmektedir. Okul öncesi öğretmenlerinin %5'inin (1 kişi) ise sınıf içi etkinliklerinde High Scope yaklaşımını kullandığını ve bunu da çocukların etkin katılımlarını sağlayarak yaptığını ifade ettiği görülmektedir. Aynı şekilde okul öncesi öğretmenlerinin %5'inin (1 kişi) sınıf içi etkinliklerinde Reggio Emilia

yaklaşımını kullandığını ve bunu da çocukların kendi etkinliklerini kendilerinin planlamasını sağlayarak yaptığını ifade ettikleri görülmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan araştırma sonuçlarına göre araştırmaya katılan okul öncesi öğretmenlerinin okul öncesi eğitimi şekillendiren düşünürler hakkında ve dünyada uygulanan farklı yaklaşımlar hakkında bilgi eksikliklerinin bulunduğu ve sınıf içi etkinliklerinde de bu yaklaşımlardan yeterli oranda yararlanamadıkları görülmektedir. Araştırmanın bu sonucu (Gökmen, Deveci, Bingöl, Bekir, Temel & Kanat, 2016; Kalıpçı, 2008; Memduhoğlu, Mazlum & Alav, 2015) ile paralellik göstermektedir.

Okul öncesi eğitimi şekillendiren düşünürler hakkında okul öncesi öğretmenlerinin genel olarak Froebel ve Montessori hakkında bilgi sahibi oldukları Malaguzzi hakkında az D.Weikart ve Steiner'in ise adını duyduklarını ancak tam olarak kim olduğunu bilmedikleri ve Jule Meyer Sugarman hakkında ise hiçbir bilgiye sahip olmadıkları tespit edilmiştir. Okul öncesi öğretmenlerinin en çok Montessori Yaklaşımı hakkında bilgi sahibi oldukları daha sonra sırasıyla Head Start Yaklaşımı, High Scope Yaklaşımı ve Reggio Emilia Yaklaşımı hakkında az bilgiye sahip oldukları Waldorf Yaklaşımı'nda ise hiç bilgi sahibi olmadıkları görülmüştür.

Ayrıca okul öncesi öğretmenlerinin Head Start Yaklaşımı hakkında bilgiye sahip oldukları görülmüş olmasına rağmen yaklaşımın kurucusu olan Jule Meyer Sugarman hakkında hiçbir bilgilerinin olmaması da düşündürücüdür. Benzer şekilde okul öncesi öğretmenlerinin Steiner'i duyduklarını ifade etmiş olmalarına rağmen Waldorf Yaklaşımı hakkında hiçbir bilgiye sahip olmamaları da dikkat çekicidir. Bu durum okul öncesi öğretmenlerinin bilişsel haritalarındaki bilgilerini bütünleştirmedeki eksikliklerini de ortaya koymaktadır.

Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf içi etkinliklerinde ise ya yaklaşım hakkında bilgi sahibi olmadığından ya da bu yaklaşımları uygulamak için yeterli ortama sahip olmadıklarından kullanmadıkları görülmekte olup, sınıf içi etkinliklerinde bu yaklaşımlardan yararlananların ise en çok Montessori Yaklaşımından yararlandığı tespit edilmiştir. Ancak okul öncesi öğretmenlerinin Montessori Yaklaşımı ile ilgili ifadelerinde Montessori materyalleri hakkında "*ahşap oyuncak*" ifadesi kullanmış olmaları aslında Montessori Yaklaşımının temeliyle de çelişen bir kullanımdır. Bu durum okul öncesi öğretmenlerinin her bir amaca yönelik kurallı olarak oluşturulan Montessori materyallerini oyuncak olarak algıladıkları göstermektedir. Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf içi etkinliklerinde sadece "*çocuk merkezli uygulamaların*" Reggio Emilia ve High Scope Yaklaşım'ını kullandıklarını düşündürmüş olması da aslında Reggio Emilia ve

High Scope Yaklaşımları'nın temelini oluşturan uygulamalar hakkında yetersiz bilgiye sahip olduklarını ortaya koymuştur.

Araştırma sonuçlarına göre okul öncesi eğitimin kalitesini arttırmak adına çeşitli önerilerde bulunulabilir. Bunlar arasında üniversitelerde dünyada uygulanan farklı yaklaşım modelleri zorunlu ders olarak okutulabilir. Ayrıca dünyada uygulanan okul öncesi eğitim yaklaşımlarına yönelik okul öncesi öğretmenlerine çeşitli hizmet içi eğitimler, seminerler verilebilir. Okul öncesi eğitimin kalitesinin artırılması noktasında bu yaklaşımlardan doğru şekilde yararlanmak ve bu noktada MEB 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı'nda yer alan "eklektik" kavramını tam anlamıyla uygulamaya dökmek önemlidir.

KAYNAKÇA

- Aral, N., Kandır, A. & Can-Yaşar, M. (2011). *Okul Öncesi Eğitim ve Okul Öncesi Eğitim Programı*, İstanbul: Ya-Pa.
- Aslan, D. (2005). Okul Öncesi Eğitimde Reggio Emilia Yaklaşımı. *Çukurova Üniversitesi Enstitü Dergisi*, 14 (1), 75-84.
- Bayhan, P. & Bencik, S. (2008). Erken Çocukluk Dönemi Programlarından Waldorf Yaklaşımına Genel Bir Bakış. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15-25.
- Bilbay, A. & Karakaş, H. (2013). Okul Öncesi Eğitimde Reggio Emilia Yaklaşımı. In *International Symposium On Changes And New Trends In Education* (p. 365).
- Çelik, M. (2013). Öğrenme Çocuk İle Büyür: Erken Çocukluk Eğitiminde Waldorf Yaklaşımı. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2), 39-51.
- Ekici, F. Y. (2015). Okul Öncesi Eğitimde Uygulanan Çocuk Merkezli Yaklaşımların Kuramsal Temel, Eğitim Ortamı ve Öğretmenin Rolü Açısından Karşılaştırılması. *The Journal of Academic Social Science*, 3(12), 192-212.
- Gökmen, A. H., Deveci, H., Bingöl, K., Bekir, H., Temel, Z. F. & Kanat, K. (2016). Okul Öncesi Öğretmenlerinin High/Scope Yaklaşımı İnançları ile Öz yeterlik İnançları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(5), 2481-2500.
- Güler, D. & Öztürk, F. (2003). Türkiye'de Okul Öncesi Eğitime Öğretmen Yetiştiren İlk Program ve Eğitimsel Uygulamaların Tarihsel Analizi. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama Dergisi*, 2 (4), 261-275.
- Günay-Bilaloğlu, R. (2004). Okul Öncesi Eğitimde High Scope Yaklaşımı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 41-56.
- Gürsoy, F. & Yıldız-Bıçakçı, M. (2009). *Erken Çocukluk Gelişimi ve Eğitimi* (s.153-173). İstanbul: Kriter.

- Kalıpçı, S. (2008). *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Uygulamalarında Benimsedikleri Eğitimsel Yaklaşımları Belirleme*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Korkmaz, E. (2012). *Montessori Metodu: Eğitimde Bir Alternatif*, Ankara: Alçı.
- Kurtulmuş, Z. (2012). *Erken Çocukluk Eğitiminde Yaklaşımlar ve Programlar* (s. 77-97). Ankara: Vize.
- Memduhoğlu, H. B., Mazlum, M. M. & Alav, Ö. (2015). Türkiye'de Alternatif Eğitim Uygulamalarına ilişkin Öğretmenlerin ve Öğretim Üyelerinin Görüşleri. *Eğitim ve Bilim*, 40 (179), s.69-87.
- MEB, (2013). *Okul Öncesi Eğitim Programı*. T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Temel Eğitim Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Mellado, V. (1997). Preservice Teachers' Classroom Practice and their Conceptions of Teaching and Learning Science. *Science & Education*, 82, 197-214.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Oğuz, V. & Köksal-Akyol, A. (2006). Çocuk eğitiminde Montessori yaklaşımı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 243-256.
- Oktay, A. (2004). *Yaşamın Sihirli Yılları: Okul Öncesi Dönem*. (5. baskı). İstanbul: Epsilon.
- Öztürk, Ş., Şahin, Ş. & Mercan, E. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Okul Öncesi Eğitime İlişkin Görüşleri (Ondokuzmayıs Üniversitesi Örneği). *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 175-186.
- Soydan, S. (2013). Erken Çocukluk Yaklaşımlarına İlişkin Görüşler Ölçeği'nin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1).
- Şahin-Sak, İ. T. (2014). Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Montessori ve Reggio Emilia Yaklaşımları ile İlgili Görüşleri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(3), 1-20.
- Toran, M. (2015). *Okul Öncesi Eğitimde Alternatif Yaklaşımlar*, (s. 12-35). Ankara: Hedefcs.
- Tuncer, B. (2015). Okul Öncesi Eğitimdeki Çağdaş Yaklaşımların İncelenmesi ve MEB Okul Öncesi Programıyla Karşılaştırılması. *International Journal of Field Education*, 1(2), 39-58.
- Uysal, F. (2006). *Okul Öncesi Çocuk Eğitim Merkezlerinde İç ve Dış Mekân Organizasyonlarının Eğitim Yaklaşımları Çerçevesinde İncelenmesi*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

DİSİPLİNE EDİCİ İKTİDAR VE ÇALIŞANLARI AĞIRLAMAK

**DISCIPLINARY GOVERNMENT AND PROVIDING ACCOMMODATION
FOR EMPLOYEES**

Berkant KIYKAC*, Alper ASLAN**

Geliş Tarihi: 17.04.2018
(Received)

Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)

ÖZ: Son yıllarda sosyal bilimlerin farklı alanlarında birçok çalışmada ağırlama kavramı iktidarın işleyişini ele almak için kullanılmaktadır. Ağırlama ilişkileri; sahiplenme, değer biçme, kısıtlama gibi unsurlarla yakın ilişkilidir. İşletmeler, çalışanlarına konaklama ve yiyecek-içecek sağlayarak ağırlayabilmektedirler. Bu çalışma Kuşadası'ndaki 4 ve 5 yıldızlı otellerin çalışanlarını nasıl ağırladıklarını disipline edici iktidar çerçevesinde incelemiştir. Çalışmanın verileri 27 yarı-yapılandırılmış görüşmeye dayanmaktadır. Bu kapsamda, oteller işgücü temini için çalışanlarını işletme koşullarında/lojmanlarında ağırlamaktadırlar. Ayrıca, oteller çalışanlarını ağırlayarak, onları yararlı ve itaatkâr kılmayı amaçlamaktadırlar. Bunun için çalışanların gündelik pratikleri, birbirleriyle, yöneticileriyle ve turistlerle olan ilişkileri yönetilmektedir. Otel lojmanlarında kalmak çalışanlar için birçok sıkıntıyı da getirmektedir. Bununla birlikte, çalışanlar gündelik direnişlerle de otellerin ağırlama kurallarını delebilmektedirler. Sonuç olarak, ağırlama pratikleri çalışanların daha uysal ve verimli hale getirilmesinde rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ağırlama, disipline edici iktidar, lojman/koşu, gündelik direniş, otel.

ABSTRACT: Many studies conducted in different fields of social sciences have tried to explain the process of the government with the concept of accommodation. The accommodation relations are closely associated with elements such as; adoption, valuation and restriction. Businesses may accommodate their employees by providing lodging and catering. This study examines the provided accommodation to the employees of the 4 and 5 star hotels in Kuşadası in the framework of disciplinary government. 27 semi-structured interviews form the basis of the data collected in the study. In this context, the hotels provide accommodation for their employees in dormitories/lodgments of the business. Furthermore, the hotels aim to make their employees more beneficial and loyal to them by providing accommodation. For this reason, they control the daily habits of the employees, their relationships with each other, with their managers and with tourists. Living in the hotel lodgments causes a lot of problems for the employees as well. On the other hand, the employees may break the rules of the accommodation with daily resistances. In conclusion,

* berkantkiyak@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6602-7546.

**Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, alperaslan79@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8494-7063.

accommodation practices play a significant role in making employees more submissive and productive.

Keywords: Accommodation, disciplinary government, lodgment/dormitory, daily resistance, hotel.

1. GİRİŞ

İktidarı bir yönetim sorunu olarak gören Foucault'ya göre yönetmek, "başkalarının mümkün eylem alanını yapılandırmaktır" (Foucault, 2014: 75). Ona göre iktidar farklı pratiklerle işler. Bu kapsamda ağırlama pratikleri de iktidarın işlemesi yönünde kullanılır (Bulley, 2015; Darling, 2013; Lugosi, 2014). Ağırlama; özel, sosyal ve ticari alanlarda konaklama ve/veya yeme-içme gibi olanakların "ev/mülk sahibi" ve "konuk" ilişkileriyle sağlanmasıdır (Lugosi, 2014). Ev/mülk; bir ev, bir işyeri, bir ülke olabilir.

Ev/mülk sahibi ve konuk arasındaki ilişkiler aynı zamanda iktidar ilişkileridir. Bu ilişkilerde ev/mülk sahibi konuğu hoş karşılayabilir, konuk da kendini evinde hissedebilir. Bununla birlikte, ev/mülk sahibi, evini/mülkünü sahiplenerek birçok olanağı konuğundan esirgeyebilir ve konuk da kendini evinde hissetmeyebilir (Bulley, 2015; Derrida, 2000; Dikeç, 2002). Bu yönde, bir otelde turistin ağırlanmasıyla, bir çalışanın otelin lojmanında ağırlanması farklı unsurları öne çıkaracaktır. Ağırlama pratiklerinin farklı bağlamlarda incelenmesi (Candea, 2012), insanların "ne ölçüde" ve "nasıl" diğerlerine değer biçtiklerini ve kendi iktidarlarından feragat et(me)diklerini açıklar (Derrida, 2000; Dikeç, 2002).

Derrida'ya (2000) göre, ağırlama koşulsuz olmalıdır. Koşulsuz ağırlamada, ev/mülk sahibi, mülkü ve iktidarından feragat eder. Bu feragat da konuğun değerine (statüsüne) göre değişmez; konuk kim olursa olsun—ister bir tanıdık, ister bir yabancı, ister bir zengin, ister bir yoksul—, mülk ve iktidardan feragat edilir. Bu yönüyle koşulsuz ağırlama mevcut iktidar ilişkilerini ve kimlikleri bozar (Bulley, 2015: 191).

Ayrıca, Derrida'ya (2000) göre ağırlama kendi "olanaksızlığını" veya çelişkisini barındırır, çünkü ağırlama çoğu zaman belirli koşullara bağlanır. Bu koşullar ev/mülk sahibi ve konuk ayrımlarına dayanır. Ev sahibi mülkün (ev, işyeri, ülke gibi) sahibi olarak, konuğa belirli olanakları verebilir; ancak kendi iktidarından, diğer bir deyişle mülkü üzerindeki yönetiminden feragat etmez. Konuktan beklenen de ev/mülk sahibinin kendisine sunduğu olanaklara/kurallara/sınırlara uyması ve onları sorgulamamasıdır. Kısaca ağırlama belirli koşulları üretmek iktidar ilişkilerine bağlanır (ayrıca bkz. Dikeç, 2002). Bu yönde, son yıllarda birçok araştırmacı, özellikle mültecilerin, sığınmacıların ve göçmenlerin ağırlanma pratiklerinin "ev/mülk sahibi-konuk", "biz-onlar" ayrımlarını üretmek mevcut sosyal statüleri koruduğunu ve yenilerini ürettiğini vurgulamaktadır (bkz. Bulley, 2014; Darling, 2013).

Lugosi'ye (2014) göre ağırlama kavramı iktidarla olan yakın ilişkisinden dolayı yöneticiler, çalışanlar, müşterilerle ilgili birçok örgütsel süreci anlamada önemlidir. Genel olarak, işletmeler ağırlamayla müşterilere/konuklara ve çalışanlara değer biçerler (Lugosi, 2014). Her değer biçme, bireyleri belirli kategorilere veya statülere koyarak çeşitli normları oluşturur ve iktidarı işletir (Foucault, 2015; Bulley, 2015). Bu kapsamda ağırlama pratikleriyle işletmeler müşterilerin gözünde işletmenin imajını yükseltebilirler veya çalışanlar üzerindeki disiplinlerini oluşturabilirler (Lugosi, 2014).

İşletmelerin yeme-içme olanakları sağlayarak çalışanlarını ağırlamaları daha çok çalışma zamanıyla sınırlıdır. Ancak bazı işletmeler, çalışanlarına işletmenin egemenliğindeki/mülkündeki mekânlarda (örneğin, lojmanlar) konaklama olanakları da sağlarlar. İlk başta işletmenin diğerkâmlığı (altruizm) olarak da görülebilecek bu ağırlama, çalışanlar için çalışma ve çalışma olmayan ayrımını bulanıklaştırır (bkz. Ngai, 2007). Bu durum, bir bakıma çalışanların kapatılması veya bir kampta tutulmaları gibi onlar üzerindeki iktidarı yoğunlaştırır ve çalışanlar büyük oranda yaşamlarını işletmenin mülkünde/evinde geçirirler (Foucault, 2015).

Özetle, işletmeler ağırlamayı iktidalarını işletmek için kullanılabirler. Ağırlama ve iktidarın bu “sinsi birlikteliği” ve çalışanların ona karşı direnişleri incelenmesi gereken bir konudur (Lugosi, 2014: 86-87). Buradan hareketle, bu çalışma Foucault'nun (2015) disipline edici iktidar kavramından yararlanarak, Kuşadası bölgesindeki 4 ve 5 yıldızlı otellerin çalışanlarını ağırlamalarını ve çalışanların gündelik direnişlerini ele almıştır. Çalışma, nitel desende planlanmış ve yürütülmüştür. Bu kapsamda, otel yöneticileri ve çalışanları ile yarı-yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler, içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiş ve bulguların sunumu gerçekleştirilmiştir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Disipline Edici İktidar ve Ağırlama

Foucault'ya göre disipline edici iktidar, bedeni itaatkâr ve yararlı yapmak için bedenin güçlerini, yapabileceklerini arttırmaya çalışır (Foucault, 2015: 209). İşletmelerde disipline edici iktidar bedeni bir üretim gücü olarak kapitalist üretim pratiklerine bağlar. Böylece çalışanların kendi bedenleriyle, birbirleriyle, kullandıkları aletler ve makinelerle olan ilişkileri yönlendirilir (Foucault, 2015).

Disipline edici iktidarın en önemli ve yoğunlaştığı pratiklerinden biri gözetleme pratiğidir. İktidar gözetlerken aynı zamanda bireyler hakkında bilgiler toplar; bu bilgiler de her “bireyin gerektiği gibi davranıp davranmadığını, kurala uygun olup olmadığını, gelişme gösterip göstermediğini” belirler (Foucault, 2005: 225). Disipline edici iktidar, panoptikonla en “yoğun” biçimini alır (Foucault, 2015: 304). Panoptikon, çalışanlara görünmeden, onları gözetleyebilen bir

düzenlemedir. Ne zaman gözetlenip gözetlenmediklerini bil(e)meyen çalışanlar, sürekli gözetlenmiyorlarmış gibi hareket ederler (Foucault, 2005: 224-225).

Disipline edici iktidar “tam olarak ve sınırsızca işleyebildiği bir mekânın sınırlarını çiz[er]” (Foucault, 2013: 44). Bu mekânın veya mülkün sınırları ve kapsadığı pratikler çoğunlukla çalışma pratikleriyle sınırlı kalabilmektedir. Ancak bazı işletmeler konaklama ve yeme-içme olanakları sunarak çalışanlarını ağırlamaktadır. Çalışanlara işletmenin mülkünde konaklama olanağı sunmak, çalışanların kapatılmalarıyla ilişkilidir; kapatılmaysa disipline edici iktidarın işlemlerini yoğunlaştırır (Foucault, 2015: 215-217, 432); ağırlanma ve kapatılma ilişkisi için ayrıca bkz. Bulley, 2015; Lynch vd., 2011: 8). Bunun nedeni işletmenin çalışanlarını çalışma dışında da gözetleyebilmesidir. Lojmanda kalan çalışanların kaçta yattıkları, ne zaman yemek yedikleri kolayca bilinebilir. Foucault, içine çalışan lojmanları yerleştirilen bir fabrikayı; “manastıra, kaleye, kapalı bir kente” benzetir (Foucault, 2015: 216). Böylesi mekânlarda iktidar bireylerin/çalışanların neredeyse tüm gündelik pratiklerini belirleyebilir. Goffman’ın (2014) ifadesiyle, bu mekânlar “total kurumlar” dır.

İşletmelerin çalışanlarına konaklama olanağı sağlayarak ağırlamaları, özellikle sanayileşmenin yeni yeni güçlenmeye başladığı dönemlerde gerek Batı gerekse de Doğu dünyasında görülmüştür. Bu kapsamda, sanayileşmenin erken dönemlerinde kamu işletmeleri çalışanlarına ve ailelerine hem konaklama olanakları hem de güvenceli iş sunmuşlardır (Ngai, 2007; Ngai ve Smith, 2007). Türkiye’de de erken Cumhuriyet yıllarında birçok kamu işletmesi (Örneğin, Sümerbank fabrikaları) çalışanları fabrika lojmanlarında ağırlayarak, disipline edici iktidarı itaatkâr ve yararlı çalışanlar oluşturmak için kullanmıştır (bkz. Cengizkan, 2009). Ancak 1980 sonrasında neoliberal politikalarla kamu işletmeleri ve onların en önemli pratiklerinden olan çalışanları ağırlama birçok ülkede neredeyse tarihe kazınmıştır.

Bununla birlikte, Günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti’nde birçok fabrika çalışanlarını ağırlamaktadır. Bu ağırlama çalışanlara iş güvenliği verildiği 1980 öncesi dönemdekine göre acımasızdır, çünkü çalışanlar hem iş güvenliğinden yoksundurlar hem de fazla çalıştırılırlar (Ngai, 2007; Ngai ve Smith, 2007). Tam zamanında üretim pratiğiyle çalışan söz konusu fabrikalar siparişleri yetiştirmek için hem çalışanlarını 12 saate kadar çalıştırmakta hem de gerektiği an işe koşabilmektedirler (Lucas vd., 2013; Ngai ve Smith, 2007). Üstelik bu fazla çalışma karşılığında fabrikaların sağladığı ağırlama olanakları son derece kötüdür. Birçok çalışanın (8-20 kişi arasında) aynı koşuğa kalması, çalışanların mahremiyetlerini bozmaktadır (Ngai, 2007). Ayrıca, koşuğlara giriş-çıkış saatleri, konaklama, yeme-içme, banyo gibi birçok konuda kurala uyulup uyulmadığı sert bir şekilde denetlenmektedir; kurallara uymayanlarsa cezalandırılmakta ve işten

çıkartılmaktadırlar (Lucas vd., 2013; Ngai, 2007). Farklı saatlerde çalışanlar aynı koşu konularak da çalışanlar arasında oluşabilecek samimi ilişkiler engellenmektedir (Chan, 2013; Lucas vd., 2013).

2.2. Direniş

Foucault'ya göre, iktidarın işleyişi ancak ona karşı olan direnişlerin de incelenmesiyle olabilir:

...iktidar ilişkilerinin özünde, iktidar ilişkilerinin varlığının sürekli bir koşulu olarak bir boyun eğmeme ve özgürlük inadı varsa, bu durumda direnme, kaçma yolunun ya da kurtulma ihtimalinin bulunmadığı bir iktidar ilişkisinden söz edilemez. (Foucault, 2014: 80)

Ngai (2007), Çin Halk Cumhuriyetinde fabrika lojmanlarında kalan çalışanların aralarında oluşturdukları bağlarla bir takım direnişlerde bulunabildiklerini belirtir. Örneğin, 2003 yılında bir fabrikanın taşınma kararına karşı çalışanlar fabrika lojmanlarında 1 hafta grev yapmışlardır. İktidarı doğrudan karşısına alan grev gibi direnişler genellikle geçici olmakta ve iktidar tarafından söndürülebilmektedirler. Ngai (2007) çalışmasında iktidara doğrudan karşı gelmeyen “gündelik direnişler” den de bahseder (bkz. Courpasson, 2017; de Certeau, 2008; Scott, 2014). Gündelik direnişler kapsamında çalışanlar bilgi, beceri ve farklı iş bulma konusunda bilgi alışverişi yapabilmekte ve ağırlama olanaklarını kendi tercihleri doğrultusunda kullanabilmektedirler (Ngai, 2007: 252-254). Ngai (2007), çalışanların ağırlama olanaklarını kendi tercihleri kapsamında kullanma biçimlerini detaylı incelememiştir.

Ağırlama olanaklarını yönetimin isteği dışında kullanımına dayanan söz konusu gündelik direnişler “kılık değiştirmiş, dikkat çekmeyen, ilan edilmemiş” (Scott, 2014: 295), “dümenci” ve “hileci” direnişlerdir (de Certeau, 2008: 48). Gündelik direnişlerde çalışanlar iktidarı doğrudan karşısına almazlar, ondan gizlenerek, onun istediği kullanım biçimlerini “saptırırlar” (de Certeau, 2008: 46). Diğer bir deyişle, gündelik direnişler çalışanların iktidarın arkasından “çevirdiği dolaplardır” (de Certeau, 2008: 117). Örneğin, lojmanda içki içmenin yasak olmasına karşı çalışanların içki içmeleri.

Çin Halk Cumhuriyeti örneğinde yapılan çalışmalar, çalışanların ağırlanmasının disipline edici iktidarın işleyişini yoğunlaştırdığını açıkça göstermektedir. Bununla birlikte, söz konusu çalışmalar, çalışanların direnişleri üzerinde yeterince durmamışlardır. Bu çalışma işletmelerin çalışanlarını ağırlamalarını hem iktidarın işleyişi hem ona karşı olan gündelik direniş kapsamında inceleyecektir. Bu yönde, Türkiye'nin Ege ve Akdeniz kıyılarındaki oteller uygun bir zemin teşkil etmektedir.

2.3. Konaklama İşletmelerinde Çalışanların Ağırlanması

Konaklama işletmelerinde ağırlama düşünüldüğünde çoğu zaman turistlerin ağırlanması akla gelir ve iktidar ilişkileri ele alınmaz; ancak konaklama

işletmelerinde turistlerin ağırlanması da bir takım kurallara ve denetime bağlıdır (Ritzer, 2007). Bu iktidar özellikle ev/mülk ve işyeri ayrımının bulanıklaştığı pansiyon gibi küçük işletmelerde belirgindir. Çoğu zaman bu tür işletmeler, sahipleri için hem işyerleri hem de evleridir. Bu işletmelerde ev/mülk sahibi işletmeciler, konuklara işletmenin aynı zamanda özel ve mahrem bir aile mekânı olduğunu hatırlatır. Örneğin, konukların belirli mekânlara erişimini engellerler, konukların giyim ve davranışlarını (örneğin, cinsellik) belirli kurullarla sınırlarlar (Di Domenico ve Lynch, 2007; Di Domenico ve Fleming, 2009; Harrison ve Lugosi, 2013). Bununla birlikte, bir konaklama işletmesinin kendi evini/mülkünü korumak için konuklara uyguladığı söz konusu iktidar, çalışanlara uygulanan karşısında cılız kalır.

Tıpkı, Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki fabrikalar gibi oteller de çalışanlarına konaklama ve yeme-içme olanakları sunarak onları ağırlayabilmektedirler. Bu konu alanyazında neredeyse hiç ele alınmamıştır. Bunun bir istisnası çeyrek asırdan fazla bir süre önce yapılan Shamir'in (1981) çalışmasıdır. Shamir (1981) çalışanların otellerde ağırlanmalarını Britanya örneğinde ele almıştır. Bu kapsamda söz konusu oteller, çalışanlarına otel içinde veya otel dışında konaklama olanağı sunarak işgücü teminlerini kolaylaştırmaktadırlar. Shamir (1981) otellerin çalışanlarını ağırlamasıyla otellerin total kurumlara benzediğini belirtmiştir. Bu yönde, çalışanların birçok gündelik pratiği otelin denetiminde olmakta ve çalışanlar serbest zamanlarında bile işe çağrılabilirler. Shamir (1981), çalışanların otellerde ağırlanmaları ve onlar üzerindeki iktidarın işleyişine dikkat çekse de iktidarın işleyişi ve ona karşı olan direnişleri ayrıntılı incelememiştir.

Türkiye'de Ege ve Akdeniz bölgelerinde birçok otel de çalışanlarına konaklama olanağı sağlayarak onları ağırlar. Buna karşın, Türkçe alanyazın da bu konuda suskundur. Aykaç (2009) turizmde emek konusunu ele aldığı çalışmada Belek'teki büyük otellerin çalışanlarına sağladığı ağırlama olanaklarının en asgari seviyede olduğunu belirtmiş, ancak iktidarın ağırlamayla nasıl işlediği konusunu açmamıştır:

Buradaki en temel sorun, yaşam alanının darlığı ve bireysel mahremiyetin olmaması; bu da emeğin kendini yeniden üretim aşamasında sıkıntılar yaratıyor. Bazı işçiler bu koşulları askerliğe ya da hapisaneyeye benzetirken, başka bir yerde iş bulsalar bu koşullarda çalışmayacaklarını da belirtiyorlar. Sömürü boyutundaki istihdam koşullarının ve fazla çalışma saatlerinin yükü emeğin bu barınma koşullarında iyice artıyor. (Aykaç, 2009: 129)

Bu çalışma, Türkiye örneğinde otellerin çalışanlarını ağırlamaları kapsamında işleyen iktidar ve direniş ilişkilerini keşfedici bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmanın verileri görüşme yöntemiyle Kuşadası'ndaki dört ve beş yıldızlı otellerden toplanmıştır. Katılımcıların seçiminde kartopu ve kolay ulaşılabilir durum örnekleme birlikte kullanılmıştır. Araştırma kapsamında, 12 otel yöneticisi, 14 otel çalışanı ve 1 seyahat acentesi çalışanı dâhil olmak üzere toplamda 27 kişi ile yarı-yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışanlarla birlikte yöneticilerle yapılan görüşmeler araştırmanın tek bakış açısı ile sınırlı kalmamasını sağlamıştır. Katılımcıların 14'ü erkek, 13'ü kadındır. Katılımcıların yaşları 18'le 58 yaş arasındadır. Katılımcıların çalıştığı bölümler insan kaynakları, ön-büro, yiyecek-içecek, güvenlik, teknik bakım gibi farklı bölümlerden oluşmaktadır.

Birinci yazar, görüşmeleri Mayıs-Eylül 2016 tarihleri arasında yapmıştır. Görüşmelerde nitelikli verilerin toplanması yolunda rahat bir görüşme ortamı oluşturulması gerekmektedir (Poulin, 2010). Bu yönde, görüşmelerin bazıları (bkz. 3, 11, 12, 13, 15, 17, 18, 19, 20 ve 25. Görüşmeler) katılımcılarla rahat ilişkilerin kurulabileceği park, çay bahçesi ve kafe gibi yerlerde gerçekleştirilmiştir. Diğer görüşmeler ilgili otellerde ve personel lojmanlarında yapılmıştır. Ancak, bu görüşmelerde de katılımcıların kendilerini rahat hissetmeleri için otelin veya lojmanın bahçesi gibi sakin ortamlar seçilmiştir. Görüşmeler, yarı yapılandırılmıştır. Görüşme formunda yer alan sorular, araştırma problemine ve ilgili alanyazına bağlı olarak oluşturulmuştur. Ancak sorular, görüşmeler esnasında katılımcıların cevapları doğrultusunda süreç içerisinde yeniden şekillenmiştir ve ilave sorular forma eklenmiştir. Görüşmelerde genel olarak ele alınan konular şunlardır:

- Oteller, çalışanlarını neden ve nasıl ağırlamaktadır?
- Oteller çalışanların ağırlayarak onları nasıl denetlerler?
- Çalışanlar, ağırlama olanaklarını nasıl kullanıyorlar?
- Çalışanlar ağırlama kurallarını nasıl deliyorlar?
- Ağırlamanın, oteller ve çalışanlar açısından olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir?

Görüşmeler, ortalama 25 dakika sürmüştür. Tüm görüşmeler, katılımcıların izni ile ses kayıt cihazıyla kaydedilmiş ve birçoğu aynı gün yazıya dökülmüştür. Bazı katılımcılar, ses kayıt cihazı kapandıktan sonra ilave görüşler belirtmişlerdir. Bu veriler de not alınmıştır.

Verilerin analizi öncelikle, verilerin yazıya dökülmesiyle başlamıştır. Verilere aşinalık sağlayan bu aşamadan sonra, veriler Microsoft Word programıyla kodlanmıştır. Kodlama hem alanyazındaki kavramlar hem de katılımcıların görüşleri dikkate alınarak yapılmıştır (Charmaz, 2008). Kodlama süreci "açık" ve "seçici" olmak üzere iki adımda gerçekleştirilebilir. Bu kapsamda, önce açık

kodlamayla veriler satır satır kodlanmıştır. Ayrıntılı kodlamayla katılımcıların görüşleri ihmal edilmemeye çalışılmıştır. Seçici kodlama, ilk aşamada ayrıntılı belirlenen kodlar arasındaki ilişkilere odaklanmış ve ana kodları belirlemiştir (Charmaz, 2008).

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik nicel araştırmalardaki gibi standart teknik ve yöntemlere indirgenmez. Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik tüm araştırma sürecinde (verilerin toplanması, analizi ve sunumu) somutlaşır (Pratt, 2008). Bu kapsamda, çalışmada verilerin tek bir bakış açısıyla sınırlanmaması için hem yöneticiler hem de çalışanlarla görüşülmüştür. Katılımcıların samimi olarak görüşlerini belirtmeleri yönünde görüşmeler rahat bir ortamda yapılmaya çalışılmış (Poulin, 2010), araştırma sonuçları iki katılımcıyla da paylaşılıp onayları alınmış (katılımcı teyidi), (Lincoln ve Guba, 1985: 373–378) ve araştırma bulgularının sunumunda katılımcılardan doğrudan alıntılarla desteklenmiştir (Pratt, 2008).

4. BULGULAR

4.1. İşgücü Temini, İtaatkâr ve Yararlı Bedenler

Verilerin toplandığı oteller konaklama, yeme-içme ve bazı sosyal olanaklarla çalışanlarını ağırlamaktadırlar. Otellerin çalışanlarını ağırlama nedeni ihtiyaç duydukları ucuz işgücünü sağlamak içindir. Turizm mevsiminde birçok kişi çalışmak için turizm merkezlerine gelmekte ve kalacak yere ihtiyaç duymaktadırlar:

Lojman sunuyoruz, çünkü dışarıdan çok fazla çalışan arkadaşımız var, atıyorum Söke'den gelen, Aydın'dan gelen, Manisa'dan; atıyorum, Türkiye'nin her yerinden gelen arkadaşlarımız var. Herkesin burada evi yok mesela. Onlar için mecburen bir konaklama yeri vermek zorundayız. (4. Görüşme: İnsan Kaynakları Müdürü)

Otellerin çalışanlarını ağırlaması, çalışanları konaklama ve yeme-içme masraflarından kurtarmaktadır; böylece çalışanlar düşük ücretle çalış(tırıl)maktadırlar. Bu yönde, bir katılımcı özellikle asgari ücret alan çalışanların otelin sunduğu ağırlama olanaklarıyla ekonomik olarak “nefes alabildiklerini” belirtmiştir (10. Görüşme, Lojman Müdürü). Benzer şekilde, başka bir katılımcı şunları belirtmiştir:

Türkiye şartlarında ücretler çok da yüksek değil. O yüzden, lojman imkânı tanınması kişinin bütçesi açısından ve farklı yerlerde çalışabilme imkânı açısından iyi olabiliyor. (1. Görüşme, İnsan Kaynakları Müdürü)

Oteller disipline edici iktidarı çalışanlarını ağırlayarak işletmekte ve itaatkâr ve yararlı çalışanlar oluşturmaya çalışmaktadırlar (Foucault, 2015: 210). Bu yönde, öncelikle, oteller çalışanları ağırlama kapsamında otel lojmanlarında konaklatarak bir bakıma onları kapatırlar, böylece çalışanların yaşamlarının büyük bir bölümü otel içinde ve iktidarında geçer. Oteller, lojmanda kalan çalışanları istedikleri an işe koşabilmekte veya onlardan yararlanabilmektedirler:

İşletme açısından, işte dediğim gibi, personel sürekli ellerinin altında oluyor. Ya bir personelin işe gelmediğini düşünün, bu şehir içinde ya da otelin içinde bir lojman olduğunu düşünün, sizin orada olduğunuzu biliyorlar. O gün izinli olduğunuzu biliyorlar, hemen diyorlar ki lojman sorumlusuna git uyardır şunu da gelsin. (11. Görüşme, Kat Hizmetleri Şefi)

Personelin burada konaklamasının elbette ki işletme açısından avantajı var. Acil bir adam lazım olduğunda, bir iş aksi gittiğinde adam bulmak çok kolay oluyor. Yer belli! Hemen gidiyorsunuz lojmana toplayıp getiriyorsunuz sıkıntı olmuyor. (22. Görüşme, Operasyon Müdürü)

Lojmanda kalan çalışanlar, çalışmadıkları zamanlarda bile otelin iktidarı altındadırlar:

Lojmanda kalmamızın işletme açısından avantajı ... bir düzen bir denetim oluşturabiliyorlar yani, çalışanlar üzerinde. Daha disiplinli oluyor her şey, öyle söyleyeyim. (17. Görüşme, Otel Rehberi)

Disipline edici iktidar zaman kullanımına büyük önem verir (Foucault, 2015). Çalışanların lojmanlarda kalmaları işe geliş gidiş zamanlarını kısaltmakta, daha fazla uyuyabilmelerini sağlayabilmektedir. Örneğin, bir katılımcı oteldeki erken vardiyalar için lojmanda kalan çalışanların erken kalkmadan vardiyalarına başlayabildiklerini, bunun da verimliliklerini arttırdığını belirtmiştir (1. Görüşme, İnsan Kaynakları Müdürü). Otellerde çalışanlara sabah kahvaltısı 07.00-08.00, öğle yemeği 12.00-13.00, akşam yemeği ise 18.00-20.00 arasında sunulmaktadır. Ayrıca, lojmanda kalan çalışanlar genellikle diledikleri saatte dışarıdan otele dönebilirler. Bu kural özellikle 18 yaşından küçük stajyer çalışanlar için sıkı bir şekilde uygulanmaktadır:

Haftanın iki üç günü dışarı çıkıyorduk, yemeğimizi yedikten sonra çıkıyorduk. Geziyordük, tozu yorduk, ondan sonra çıkıp saat 00.00 olmadan önce odalarımıza girişimizi yapıyorduk, çünkü güvenlik var. Güvenlik görmek zorunda seni. (15. Görüşme, Kat Hizmetleri Şefi)

Stajyerler dışında giriş-çıkışlarda kısıtlamamız yok. Bizim burada devamlı 24 saat güvenliğimiz olduğu için. Bir de tek giriş-çıkışa düşürüyoruz gece kontrollü olsun diye, onda bir sorunumuz yok. Bir tek stajyerler gece 00.00'da girmek zorunda (10. Görüşme, Lojman Müdürü).

Bir katılımcı da çalışanlara otele giriş-çıkış saatlerinde bir sınırlama koymadıklarını ancak kimin ne zaman otelden ayrılıp ne zaman otele döndüğünün kaydını tuttuklarını ve otele geç dönen çalışanların performanslarını gözetlediklerini belirtmiştir:

Gece 12'den önce giriş-çıkış yasağı yerine şöyle bir prosedür getirdik, mesai saatlerine dikkat ediyorduk. Mesela gece 12'den önce ve sonra giriş yapan personelin isimleri ... saat kaçta çıktığı lojmandan, saat kaçta giriş yaptığı bildiriliyor. Bildirildiği zaman, mesela atıyorum, Ayşe isimli kişi saat sabah 8'de mesaisine başlayacak, gece 03.00'te lojmana giriş yapmış ... Departman amiri olduğum için benim sorumluluğum altında, benim gözetimim altında, diğer

departman amirleri de gözetleyebilirler aynı zamanda. Onlar kontrol ediyorlar, departman amirleri kontrol ediyor herhangi bir davranışlarında farklılık var mı? Ve gece uykusunu, hani az uyuduğu için verim alabiliyor muyuz? (18. Görüşme, Kat Hizmetleri Müdür Yrd.).

Çalışanların davranışları lojmanlar içinde de kurallara bağlıdır. Kurallar, genellikle yazılı olarak lojmanların giriş kapısına veya bir panoya asılmaktadır. Lojman kurallarının içeriği hem oteli (demirbaşların kullanımı gibi) hem de çalışanların çalışma kapasitelerini (alkol kullanmama gibi) korumaya yöneliktir:

İşte odada sigara içmeyin, odada gürültü yapmayın, diğer kalan arkadaşlarınızla diyaloglarınız düzenli olsun; işte demirbaşların kullanımı, lojman kuralları, giriş-çıkış saatleri öyle onlar yazıyor. (16. Görüşme, İnsan Kaynakları Müdürü)

Lojmanda alkol tüketimi yasaktır. Alkol tüketimi, itaatkâr ve yararlı bedene düşman görülür:

Alkolün de yasak olmasının sebebi, işletmenin kendi çıkarları için alkollü yasaklıyor ki ertesi gün sabah mesaine gelsin (çalışan) diye, lojmanda özellikle. (21. Görüşme, Bellkaptan)

Ağırlama pratikleriyle disipline edici iktidarı sadece bireysel bedenin çalışma kapasitesini arttırmaya yönelik işlemez; bir sonraki kısımda ele alınacağı üzere, toplu halde lojmanlarda kalan çalışanların birbirleriyle nasıl ilişkide olacaklarını da şekillendirir (Foucault, 2015).

4.2. İlişkilerin Düzenlenmesi

Birçok çalışanın aynı mekânda yaşaması bir takım sorunları da getirebilmektedir. Her çalışan, anlayabileceği veya rahatsızlık duymayacağı kişilerle kalmak istemektedir; ancak kimin kimle kalacağını belirlenmesi çoğunlukla otele aittir. Bu yönde birbirlerini rahatsız etmemesi yönünde çalışma saatleri örtüşen bölüm çalışanları aynı koşullarda ağırlanır:

Biz shiftlerine göre yerleştirmeyi daha uygun buluyoruz ki arkadaşlar rahatsız olmasınlar, genelde gece çalışanlar için. (7. Görüşme, İnsan Kaynakları Müdürü)

Çalışma saatleri benzer olan departmanları aynı yerde yerleştirmek daha uygun oluyor. Çünkü giriş-çıkış saatleri farklı olduğu zaman, hani diğerini uyandırma vs. gibi şey, olaylar söz konusu olduğunda rahatsız olabiliyorlar. Bunu en aza indirmek amacıyla kişileri aynı odalara, aynı departmanda olan kişileri aynı odalara yerleştiriyoruz ki bu sorunları minimum düzeyde tutabilelim. (1. Görüşme, İnsan Kaynakları Müdürü)

Yukarıdaki alıntıdaki vurgu Foucault'nun belirttiği gibi disipline edici iktidarın "karmaşık, kitlesel veya elden kaçan çoğullukları çözümleme[si]" kapsamındadır (Foucault, 2015: 217). Çalışma ve dinlenme saatleri örtüşmeyen çalışanların aynı koşullarda kalmaları çalışanların rahatsız olmalarına (özellikle

uyuyama ve uyanma sorunları), verimlerinin düşmesine, belirli bir düzen ve disiplinden çok karmaşaya yol açmaktadır.

Oteller, kimin kimle kalacağını belirlemekle sadece çalışanlar arasındaki sorunları değil, samimi ilişkileri de önlemeye çalışırlar. Örneğin, kadın ve erkek çalışanlar ayrı binalarda ve ayrı katlarda konaklatılabilmektedir (15. Görüşme, Kat Hizmetleri Şefi). Çalışanlar arası samimi ilişkiler yalnızca cinsellikle sınırlı değildir. Otel yönetimleri, aynı zamanda özellikle güvenlik görevlilerini diğer çalışanlarla aynı koşutta konaklatmayabilir. Çünkü güvenlik görevleri çalışanların giriş-çıkış saatlerini tespit edebilmekte ve otele yasak bir şeyin getirilip getirilmediğini denetleyebilmektedirler. Bu yüzden, güvenlik görevlileriyle samimi olacak çalışanlar otele geç gelebilir veya otele alkol sokabilirler:

Hani işletmeye zarar vereceğini düşünerek, çünkü her şey oluyor. İşletme içerisinden dışarı çıkartılabilir (eşya gibi), içeri getirebilir (alkol gibi), ya bir sürü sakıncalı şeyler var, durumlar var o yüzden, güvenlik personeli mümkün olduğunca ayrı tutuyorlar. (11. Görüşme, Kat Hizmetleri Şefi)

Oteller çalışanlar ve yöneticileri de ayrı yerlerde konaklatmaktadırlar. Burada da amaç ast-üst ilişkisini bozacak samimiyetsizlikleri önlemektir. Ast-üst ilişkisinin korunmasıyla çalışanların itaatkâr ve yararlı olması amaçlanır:

Şöyle bir şey var burada, bir de ast-üst ilişkisi var. Ben şefi, bir barmen ile aynı yere koyduğum zaman bir süre sonra olmayacaktır. Hani o, onun sözünü dinlemeyecektir artık. Arkadaşlık, tanınmışlık girecek araya ve olmayacak. Aradaki şey bitecek. Bence en faydalı o şekilde olması: Branşına ve mesleğine göre ayırım yapmak. Yani bir barmeni de steward ile beraber tutamayacağım gibi bir barmeni de şefiyle beraber tutmamam lazım. (27. Görüşme, İnsan Kaynakları Müdürü)

Şimdi hiyerarşik yapı diye bir şey var; sen biliyorsun yani bütün gün komut verdiğin şunu yap, bunu yap dediğin adamla aynı odada kalyorsan otomatikman orada bir hiyerarşik yapı bozulur. Yani işçinin verimi azalır ... Düşünsene şefin var senin. Bütün gün işte şu olacak, bu olacak, akşam senin yanında baksıyla oturuyor. Burada bir şey çatışması oluyor yani. Mesela şimdi askerde olsan bir komutanla aynı odada kalabilir misin? (25. Görüşme, Resepsiyonist)

Yönetici ve çalışanlar arasındaki hiyerarşi, yöneticilere sağlanan ağırlama olanaklarıyla da belirginleşmektedir. Çoğu üst düzey yönetici, çalışanların aksine tek ve iki kişilik odalarda kalabilmekte (18. Görüşme, Kat Hizmetleri Müdür Yrd.) ve turistlerin kullandığı açık büfe yemeklerden yararlanabilmektedirler:

Personel ile yöneticilerin yeme-içme olanakları aynı değil. Yönetici statüsü haricindeki personeller, personel yemeği imkânımızdan yararlanıyor. Yönetici statüsündekiler açık büfe yemek imkânlarından yararlanıyorlar. (6. Görüşme, Ön Büro Müdürü)

Ayrıca, oteller lojmanda kalan çalışanların çalışma saatleri dışındaki otel içindeki hareketliliklerini de düzenleyerek çalışan-turist ilişkilerini de yönetebilmektedirler. Lojmanda konaklayan çalışanlar, çalışma dışındaki serbest

zamanlarında otel olanaklarını kullanamamaktadırlar: “restoran, bar, plajdan faydalanamıyor, personel faydalanamaz” (8. Görüşme, Ön Büro Müdürü). Çalışanlar serbest zamanlarını lojmanda veya otel dışında geçirmelidirler. Dolayısıyla otel içinde, turistlerin kullandığı alanlarda olmamalıdır. Bununla amaçlanan hem çalışanların turistlerle ilişkilerinin belirli bir samimiyeti aşmasını önlemek hem de çalışanların otelin barından, restoranından yararlanmasının önüne geçmektir:

Sivil kıyafetleriyle [çalışanlar] gelemiyorlar. Sadece mesai saatlerinde personel kıyafetleriyle çalıştıkları zaman o bölgede olabiliyorlar. ... Çünkü her şey dâhil sistemde çalışan bir oteliz. Her şey dâhil sistem olduğu için... serviste çalışan bir garson bara gidip, alkol alabilir, misafirlere farklı davranışlarda bulunabilir; yani taciz olayı olabilir ... Bunların önüne geçmek için yasak. (18. Görüşme, Kat Hizmetleri Müdür Yrd.)

Bir katılımcı çalışanların serbest zamanlarında barı kullanamamalarının çalışan-turist ilişkisinin korunması için normal olduğunu, ancak otelin plajını (Her otel de çalışanlara plajı kullanmama kısıtlaması getirmemektedir. Bununla birlikte, plajlar otellere ait değildir, herkes plajları kullanabilir) kullanamamalarının normal olmadığını belirtmiştir:

Hani alkollü alanlarda işte barda, hani vakit geçirmene izin vermemeleri normal, çünkü hani düşünsene ... karşında biri para ödeyip gelmiş ve sen ona hizmet veriyorsun, o adamla aynı yerde, aynı birayı içmen normal değil. Biri para ödemiş ve sen o adama hizmet ediyorsun ... ama aynı plajı kullanabilir. Mesela ben de mesai saatim bittiği zaman, mesela akşam 17.00'da çıkıp şezlong kiralayıp denize girmeliyim. Bunu herkes için söylüyorum ama neden yasak onu bilmiyorum; yasak olmaması lazım sadece sahil kısmı için konuşuyorum. (25. Görüşme, Resepsiyonist)

4.3. Kuralların Denetimi

Disipline edici iktidar, çalışanlar hakkında bilgi toplamadan işleyemez (Foucault, 2015). Ağırlama kurallarının denetimi yoluyla elde edilen bilgiler normların dışına çıkan, kuralları delen çalışanların tespitini sağlar. Bu tespit için oteller farklı teknikler kullanabilmektedirler. Öncelikle, otelin giriş-çıkışları ve kamusal alanlarında kameralar kullanılabilir. Ancak kameralar lojman içlerine konmadığı için yetersiz kalabilmektedir:

Mesela alt katta kamera var ama üst katta yok. Hani isteyen istediği gibi gider, gezer, ne bileyim istediği içeceği alır odasına, yapabilir yani (19. Görüşme, Kat Hizmetleri Personeli).

Kameralarımız var, kameralar var ama yani bunu kontrol etmenin her zaman her an her saniye kontrol etmenin imkânı yok. Yani o yüzden genelde, haftada bir gün odalar gezilir. Konaklayan personelden kimler arkadaşlarından rahatsız, bunların denetlenmesi genelde şikâyet mekanizmasına bağlı olarak çözülüyor (2. Görüşme, Ön Büro Şefi).

Bir önceki alıntıda belirtildiği üzere, kameraların eksik kaldığı noktada çalışanlardan gelen şikâyetler ve yöneticiler tarafından lojmanlara yapılan denetimler önemli olmaktadır. Çalışanlar lojman kurallarına uymayan arkadaşlarını yönetime şikâyet edebilmektedirler. Yönetim de şikâyet edilen çalışanları uyarabilmekte ve cezalandırabilmektedir:

Mesela temizlik vb. şeyler ile ilgili, odadaki diğer kalan gelip şikâyette bulunuyorsa; işte ben temiz tutuyorum arkadaşımız dinlemiyor, onu da kontrolümüzü tespitimizi yaptık mı yazılı olarak ikaz ediyoruz. (10. Görüşme, Lojman Müdürü)

Şikâyetlere ek olarak yönetim kurallarının uyulup uyulmadığını belirlemek için habersiz denetimleri kullanır. Bir katılımcı kendilerinin genellikle hafta bir odaları gezdiklerini belirtmiştir (2. Görüşme, Ön Büro Şefi). Diğer bir katılımcı da önceki çalıştığı otelde ayda bir ya da iki defa habersiz denetimlerin yapıldığını belirtmiştir (5. Görüşme, Yemekhane Personeli). Bu habersiz denetimlerin amacı bir katılımcının vurguladığı üzere çalışanları her an denetlenebileceklermiş gibi davranmaya yönelmektir:

[Denetimleri] anlık olarak yapmalarının sebebi de, zaten haber verdiklerinde herkes düzeltir yani. Her şeyi düzgün şekilde yapar yani, uygular ama haber vermeden yaptığınız da birçok kişinin zaten açıklarını yakaluyorsunuz. Onların istediği de zaten sürekli bir şekilde bu kurallara uyulması olduğu için bunu, denetimi habersiz olarak uyguluyorlar. (17. Görüşme, Otel Rehberi)

Bu denetimler odaların temizliğini, odalarda alkol, sigara veya otelin bir malzemesinin kullanılıp kullanılmadığını tespit eder:

İnsan kaynakları müdürümüz, ben ve lojman sorumlumuz sürekli lojmanları kontrol altında tutuyoruz. Ayrıca her departman müdürü kendi elemanlarının kaldığı odaları kontrol ediyor. Böylelikle çıkıntılık yapan personeller uyarılıyor: sözlü, yazılı. İşte bu yazılı uyarılar iki, üç, dört; ondan sonra da bir ihtar yazılıyor. Ne[ye] bakıyoruz? Otele ait bir malzeme kullanıyor mu diye bakıyoruz, içki ya da ne bileyim diğer malzemeler kullanılıyor mu, sokuluyor mu diye bakıyoruz, odalarda sigara içiliyor mu diye bakıyoruz, temizlik düzen açısından kontrol ediyoruz. (16. Görüşme, İnsan Kaynakları Müdürü)

Bir katılımcı alkol kullanımının tespiti için çöplerin bile arandığını ve eğer boş alkol şişesiyle karşılaşırsa tüm odaların denetlendiğini şöyle açıklamıştır:

Çöpler kontrol edilir, bu kesin. Şöyle söyleyeyim, her lojmanın önünde büyük konteynurlarımız vardı. Her sabah bunlar dökülmeden önce muhakkak yetkili olan, yani şöyle, lojman müdürü diyeyim sana, lojman müdürü muhakkak sabahları o çöpler dökülürken başında duruyordu. Eğer ki içki şişesi ya da daha başka herhangi bir şey yakaladığı zaman bütün odalar tek tek aranıyordu. (15. Görüşme, Kat Hizmetleri Şefi)

Yöneticilere ek olarak da bazı çalışanlar da kuralların denetiminde önemlidir. Örneğin, lojman sorumluları, odalar ve lojmanlardaki ortak alanlardaki kural dışı davranışları denetleyebilmektedirler:

Lojman görevlimiz var 24 saat lojmanda onun tarafından denetleniyor personel (6. Görüşme, Ön Büro Müdürü).

Güvenlik görevlileri de diğer çalışanların ağırlama kurallarına uyup uymadıklarını denetlemektedirler. Güvenlik görevlileri lojmana giriş ve çıkış yapanların isimlerini kayıt etmektedir. Bir katılımcı güvenlik görevlilerin, çalışanların davranışlarını da denetlediğini belirtmiştir (26. Görüşme, Güvenlik Görevlisi). Örneğin, güvenlik görevlileri gürültü veya kadın-erkek ilişkileri gibi konularda çalışanları uyarabilmektedir. Ayrıca, çalışanların içeriye alkol getirmelerini engellemek için onların poşet, çanta gibi eşyalarını arayabilmektedir:

Güvenlikler var zaten ... kendileri geziyorlar dolaşıyorlar takip ediyorlar, isim alıyorlar mesela giriş-çıkışlarda, bu şekilde takip ediyorlar. (19. Görüşme, Kat Hizmetleri Personeli)

Çantalara bakılıyor, onun dışında poşet var ise elinde poşetine bakılıyor giriş-çıkışlarda hani otelin malzemesini dışarıya çıkartıyor mu? Ya da dışarıdan geldiğinde herhangi bir işte alkol başka bir malzeme içeriye taşıyor mu? O tarz şeylerin kontrolü yapılıyor. (18. Görüşme, Kat Hizmetleri Müdür Yrd.)

Çalışanlar, ağırlama kurallarına uymamaları durumunda otel yönetimi tarafından uyarılmakta, cezalandırılmakta ve bazı durumlarda işten atılabilmektedir. Cezalar, davranışın niteliğine göre verilmektedir:

Tutanak, tutuluyor. Uyarı yapılıyor, ilk önce sözlü uyarı, eğer durum çok ciddi ise disiplin kuruluna sevk ediliyor, gerekirse çıkış bile yapılıyor. Şey, yaşanan sıkıntıyla, yani derecesiyle işlem yapılıyor (7. Görüşme, İnsan Kaynakları Müdürü).

Odaları temiz tutmamak, gürültü yapmak gibi davranışlar öncelikle sözlü uyarı getiriyor. Çalışanlar tekrarladıkları kural ihlallerinde yazılı ikaz, izin iptalleri ve işten çıkarılmayla karşılaşabilmektedirler:

İzin iptali, atıyorum bu hafta sana izin yok deniliyor mesela bunu yaptığın için veya antresiz çalışacaksın diyor üç gün antresini iptal ediyor. Atıyorum on saat çalışıyor, on saati düz çalıştırıyor arada boşluk vermiyor (22. Görüşme, Operasyon Müdürü).

Devamlı surette kurallara uymama durumu mevcutsa zaten personelin iş akdi fesih ediliyor. (6. Görüşme, Ön Büro Müdürü)

Bazı kural ihlalleriyse doğrudan işten çıkarmayla cezalandırılmaktadır:

Kavga vardı; hani alkol içine çıkan. O kişilerin ikisini de mesela işten atıldığını biliyorum, yani kurallara uymadıkları için (11. Görüşme, Kat Hizmetleri Şefi).

En son yaşanan, işte restorandan bir tane personelimiz restorandan lojmana çıkarken su şişesi içerisinde alkol götürdüğü kameralara görülüyor ve baya uzun senelerdir yaklaşık yedi-sekiz senedir bizimle çalışan bir personel. İşinden de çok

memnun olduğumuz bir personel. Hiçbir sorgu-sual olmadan direkt iş akdine son verildi (18. Görüşme, Kat Hizmetleri Müdür Yrd.).

Otellerde disipline edici iktidar çalışanlar arasında kurallara uyan ve uymayanların belirlemenin yanında, bir katılımcının belirttiği gibi, kurallara daha düzgün uyan çalışanları da belirleyebilmektedir:

...oda temizlik ve düzeni ile ilgili belirli bir kuralları vardı ama onun dışında ödüllendirme sistemi uyguluyorlardı. O da nasıl oluyordu? İşte belirli bir günde denetleme yapıyorlardı, en temiz odayı seçip bir yere gönderiyorlardı, ya otelin restoranında yemeğe götürüyorlardı müdürüyle beraber o personelleri, çünkü belirli departmanlar dediğim gibi kalıyordu bir odada, ya da işte bizim otele yakın Adaland [su parkı] vardı. Adaland'a işte belirli günlerde girişleri oluyordu istedikleri gün, onu da sağlıyorlardı yani ödüllendirme de yapıyorlardı. (11. Görüşme, Kat Hizmetleri Şefi)

4.4. Otelde Ağırınmanın Sıkıntıları ve Gündelik Direnişler

Otel lojmanlarında kalmak çalışanları ekonomik olarak rahatlatmakta ve işe geliş-gidiş saatlerindeki onlara zaman kazandırmaktadır:

Lojmanda kalmanın bence tek avantajı hani otele yakın. Dışarı gitmekten daha kısa mesafede sürüyor oraya gitmek. Daha çok uyuyoruz, işte maliyeti olmuyor; bu yani (19. Görüşme, Kat Hizmetleri Personeli).

Bununla birlikte, otelde ağırınmak çalışanların öncelikli tercihleri değildir. Bu yönde bir katılımcı çalışanların çalıştıkları yerlerde evleri veya aileleri olmadığı için çaresiz olduklarını, bundan dolayı lojmanlarda kaldıklarını belirtmiştir (20. Görüşme, Kat Hizmetleri Personeli). Bu durum çalışanlara ne evlerinde ne de özgür hissetmelerini sağlamaktadır:

Özgür hissetmiyorsun yani. Hele ki şöyle söyleyeyim, denetimi sağlamaya yönelik yapılan şeyler: alkol yasağı mesela ya da saat yasağı, saat sınırı. Bunlar insanı rahat hissettirmiyor, özgür hissettirmiyor. Sürekli denetim altında oluyorsun (17. Görüşme, Otel Rehberi).

Çoğu otelin sunduğu ağırınma olanakları da yetersizdir. Birinci yazar görüşmeler için gittiği bazı otellerde lojmanların kötü durumlarını görmüştür. Katılımcılar çok kişi kalmanın zorlukları, kişisel mahremiyet kaybı, aileden uzak kalmak ve sosyal aktivite eksikliği gibi sıkıntıları olduğunu belirtmişlerdir. Bu yönde bir güvenlik görevlisinin yakınması şöyledir:

Bazen bir geliyorum ben, ağzım yüzüm düşük, keyfim kaçık, ne oldu? Dün gece yine 04.00-05.00'a kadar uyumadım. Bir saat uyudum 06.00'da kalktım, geldim. Direncim düşük, keyfim yok, moralim yok. Mesela, gidiyorsun azıcık uzanacaksın, hır gür yapıyorlar, çünkü düzen yok. Tuvalete gideceğim hijyen yok. Bu hep seni etkiliyor ... İş bile bırakmayı düşünüyorsun. (26. Görüşme, Güvenlik Görevlisi)

Ayrıca, lojmanda kalan çalışanların her an yönetim tarafından işe çağrılabilmeleri de çalışanlar için sıkıntılıdır:

Her istediklerinde elinin altındasın. Yani, işim var diyemezsin. Lojmanda olduğunu bildikleri için, çağırırlar gelirsin, gelmek zorunda kalırsın yani. Sosyal hayatın sıfır oluyor yani lojmanda kalırken. Mesai saatleri dışında da olsan, sorumluluğun olduğu sürece mecburen gelmek zorundasın yani çağırdıkları zaman. Ama normal bir personel olsan, kendi mesaini güdebilirsin ama burada öyle bir problem var. (2. Görüşme, Ön Büro Şefi).

Lojmanda kalmanın söz konusu sıkıntılara karşı bazı çalışanlar kendi nefes alma olanaklarını bazı kuralları delerek oluşturabilmektedirler. Foucault'ya göre iktidar ve direniş arasında sonu gelmez bir "mücadele" vardır: "[i]ktidar ilişkileri kaçınılmaz olarak direnişe yol açar, her an direniş çağırısı yapar" (Foucault, 2012: 177). İktidarın, direniş çağırısı yapmasını bir katılımcının şu ifadeleri de göstermektedir:

Herkesin kural anlayışı farklı. Bir de şu var, kurallar delinmek içindir muhabbeti var ya; yani yüzde kırkı diyeyim size, yüzde kırkı uyuyorsa yüzde altmıştı uymuyor. (16. Görüşme, İnsan Kaynakları Müdürü)

Çalışanların gündelik direnişler kapsamında ağırlama olanaklarını yönetimin kuralları dışında kullanabilmektedirler. Bu gündelik direnişler çalışanlarla yönetim arasında doğrudan bir karşılaşma—örneğin, grev gibi—değildir; daha çok çalışanların iktidarın arkasından "çevirdiği dolaplardır" (de Certau, 2008: 117). Örneğin, otele giriş-çıkışları güvenliğin olduğu kapıdan değil de kaçak oluşturulan bir yerden girmek (19. Görüşme, Kat Hizmetleri Personeli); lojman odalarında yasak olmasına karşın ketil, ütü gibi aletleri kullanmak (10. Görüşme, Lojman Müdürü); odalarda sigara içmek (19. Görüşme, Kat Hizmetleri Personeli); dışarıdan alkol getirmek (14. Görüşme, İnsan Kaynakları Müdürü); otelin müşterilere sunduğu yiyecek-içeceklerden yararlanmak (8. Görüşme, Ön Büro Müdürü) gibi.

Gündelik direnişler, çalışanlar arasındaki samimi ilişkiler sayesinde olabilmektedir. Her ne kadar çalışanlardan gelen şikâyetler otel yönetimi tarafından kuralların denetimi için kullanılabilse de, neredeyse tüm zamanlarını aynı mekânda geçiren çalışanlar arasındaki ilişkiler sadece birbirlerini şikâyet etmeye indirgenemez. Ailelerinden daha fazla arkadaşlarıyla birlikte olan çalışanlar samimi ilişkiler geliştirebilmektedirler:

Bazı insanlarla 24 saatini birlikte geçiriyorsun, 'nasıl diyeyim sana?' Çalışma saatlerin aynı. Mesela pazartesi-salı akşam çalışıyorsun, akşam çalıştığın insanlarla lojmanda da birlikte oluyorsun ... Orada da bir arkadaşlık ediniyorsun, gidiyorsun, geziyorsun bir yerlere, beraber gidiyorsun... hani yakın arkadaşsın, arkadaş edinmek için de bence güzel bir yer yani lojman (25. Görüşme, Resepsiyonist).

Özellikle otele giriş-çıkış saatleri ve lojmanlarda kullanımı yasak olan içecek ve nesnelerin sokulmasında güvenlik görevlileriyle olan samimi ilişkiler önemlidir.

Güvenlik görevlileri samimi oldukları çalışanlara kuralları delme konusunda göz yumabilmektedirler:

Güvenlik dediğim gibi samimi olduğu zaman personelle ona göz yumma şansı olduğundan dolayı, güvenlik göz yumarsa bazı şeylere oluyor. (11. Görüşme, Kat Hizmetleri Müdürü)

Ya şimdi, güvenlikçi deyince, 15 tane güvenlikçi var. 10 tanesi, 12 tanesi sağlamdır, dürüştür, düzgündür. İçinden 2 tanesi sarhoştur. Bir tane bira onun cebine sokar, öteki orada gider içer. (3. Görüşme, Bahçıvan)

Çalışanlarının bar ve restoran olanaklarını da kullanmaları yasaktır. Ancak, özellikle bar ve restoranda çalışanlar bu kuralı delebilmektedirler:

Yani zaman zaman şey olabilir. İşte restoranda çalışan personel gider yemek alabilir onu gider bir köşede yer, ya da barda çalışan çayını kolasını içer. Alkol, bilmiyorum 'alıyor mudur?'. Hani, meslek icabı tatmak açısından falan der ... Bal tutan parmağını yalar derler ya o durum olabilir (8. Görüşme, Ön Büro Müdürü)

İç kısımda isteyen istediğini yiyip içiyor. Ben şimdi görevim itibari ile güvenlik görevlisiyim, otelin dış kısımlarıdayım. Benim içeride gezip, bir damla su içmem bile herkesin gözüne batar ama mutfaktaki mutfakta her şeyini yer. Servisteki her şeyini içer ama güvenlik görevlisi içeriye girip bir tane adaçayı alamaz. (26. Görüşme, Güvenlik Görevlisi)

Söz konusu gündelik direnişler, iktidarın kısmiliğini veya iktidardan her zaman bir kaçış olabileceğini gösterir. Bu konuda bir katılımcı lojmanlarda kurallara uyulup uyulmadığının tamamen bilinemeyeceğini belirtmiştir:

Davranış şekillerini denetleyemezsiniz. Yüksek sesle müzik dinlemek, televizyonu yüksek sesle dinlemek, bağırıp çağırılmalarını, onları denetleyemezsin (2. Görüşme, Ön Büro Şefi)

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yönetim ve örgüt çalışmalarında disipline edici iktidar büyük oranda çalışma zamanıyla ve işletmenin mekânıyla sınırlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu kapsamda çalışanlar çalışma saatleri dışında evlerinde olabilirler, kendi özel yaşamlarını sürdürebilirler. Ancak işletmeler çalışanlarına kalacak yer vererek ağırladıklarında disipline edici iktidar çalışanların gündelik yaşam pratiklerini büyük oranda etkilemektedir. Bu yönde, günümüzde özellikle Çin Halk Cumhuriyeti'nde birçok fabrika çalışanlarına fabrika içinde veya civarında lojman sağlayarak onları ağırlamaktadır. Çalışanların bu şekilde ağırlanmaları onlar üzerindeki disipline edici iktidarın işlemlerini kolaylaştırmaktadır. Türkiye'nin Akdeniz ve Ege Bölgelerindeki kıyı otelleri de çalışanlarını ağırlamaktadırlar. Çalışanların ağırlanması otel işletmeleri örneğinde neredeyse hiç ele alınmamıştır. Bu çalışma, ağırlama olgusunun iktidar ilişkileriyle olan ayrılmazlığından hareket ederek (bkz. Lugosi, 2014) otellerin çalışanlarını ağırlamalarını incelemiştir.

Oteller çalışanlarını ağırlayarak hem işgücü temin etmekte hem de itaatkâr ve yararlı çalışanlar oluşturmayı amaçlamaktadırlar. Bu yönde, oteller

çalışanlarının gündelik pratiklerini yönlendirmektedirler. Shamir (1981) de otellerin çalışanlarını ağırlamalarıyla, onların gündelik pratiklerini yönettiklerini belirtmiştir. Bununla birlikte, bu çalışma Shamir'in (1981) çalışmasında yer almayan ağırlama kapsamında işleyen disipline edici iktidarın çalışanların ilişkilerini nasıl yönettiğini ortaya koymuştur. Bu bulgu Çin Halk Cumhuriyeti örneğinde yapılan çalışmalarla örtüşmektedir (bkz. Chan, 2013; Lucas vd., 2013; Ngai, 2007). Ancak bu çalışma otelleri incelediği için, ağırlama kapsamında işleyen disipline edici iktidarın çalışan-turist ilişkilerine de odaklandığını göstermiştir.

Disipline edici iktidar bireylerin yapabileceklerine (kapasitelerine) odaklanır. Bu yönde, oteller çalışanlarını ağırlayarak çalışanın kendisiyle, çalışma arkadaşlarıyla, yöneticileriyle ve turistlerle olan ilişkilerini şekillendirir. Söz konusu ilişkiler, çalışanları itaatkâr ve yararlı kılmayı amaçlar. Örneğin, çalışanlar kendileriyle olan ilişkileri kapsamında ne zaman yatacaklarını, kalkacaklarını, otele döneceklerini bilmelidirler; otelin kurallarına uyararak makbul çalışanlar olmalıdırlar.

Çalışanların kendileriyle olan bu ilişkileri, çalışma arkadaşlarıyla, yöneticileriyle ve turistlerle olan ilişkilerine de bağlanır. Sonuçta kendisiyle olan ilişkisini otelin kuralları çerçevesinde yönlendiren (alkol almayan, gürültü yapmayan, temizliğe önem veren vb.) çalışan, çalışma arkadaşları için de sorun çıkartmayacak, onların itaatkâr ve yararlı olmalarını da engellemeyecektir. İtaatkâr ve yararlı çalışanlar oluşturmak çalışanların diğer bireylerle olan samimi ilişkilerine de odaklanır. Bu yönde kadın ve erkek çalışanların ayrı katlarda, güvenlik görevlileri ve diğer çalışanlar, çalışanlar ve yöneticiler ayrı koğuşlarda konaklatılır. Ayrıca, çalışanların serbest zamanlarında otelin olanaklarını kullanmaları yasaklanarak da çalışan-turist ilişkisi belirli bir düzeyde tutulur. Özetle, disipline edici iktidar tüm bu ilişkilere odaklanarak itaatkâr ve yararlı çalışanlar oluşturmak adına düzensizliği, aylaklığı, kargaşayı, sorunları (Foucault, 2015) ve bunlara yol açabilecek samimi ilişkileri engellemek ister (Zelizer, 2009).

Çoğunlukla başka kalacak yerleri olmadığı için lojmanlarda kalan çalışanların neredeyse tüm yaşam pratikleri otellerin iktidarları altında gerçekleşir (Shamir, 1981). Çalışanlar lojmanda kalarak otel için el altında olmaktadır ve gerektiğinde işe koşulabilmektedirler. Lojmanda kalan çalışanlar, ayrıca kalabalık olarak yaşamının sıkıntılarını da deneyimlemektedirler. Bu sıkıntılara karşın, çalışanlar, ağırlama kurallarını gündelik direnişlerle delerek kendileri için nefes alma alanları açabilmektedirler. Örneğin lojmanlarda alkol ve sigara kullanmak, otele farkı kapılardan giriş yapabilmek gibi. Gündelik direnişlerse çalışanlar arasındaki samimi ilişkilerle olanaklıdır (bkz. Ngai, 2007). Samimi ilişkiler ve

gündelik direnişler aynı zamanda iktidar ve direniş arasındaki sonu gelmez mücadeleyi göstermektedir.

Courpasson'a (2017) göre gündelik yaşam iktidarın mutlak hâkimiyetine indirgenemez. Ona göre gündelik direniş baskıcı iş dünyasını askıya alabilecek anları da kapsar ve çalışanların hem kendi özgürlük alanlarını hem de birbirleriyle samimi ilişkilerini doğurabilir (Courpasson, 2017). Bununla birlikte, yönetim ve örgüt çalışmalarında gündelik direnişlere temkinli yaklaşanlar da vardır. Bu araştırmacılara göre, iktidarı doğrudan karşısına almayıp, onun arkasından dolap çevren her gündelik pratiği direniş olarak kavramsallaştırmak bir bakıma direniş enflasyonuna yol açar; ayrıca bu direnişlerin çoğu aslında hiçbir şeyi değiştirmeyerek, sadece çalışanları sınırlı ve belirli alanlarda rahatlatma sağlayarak iktidarın işlemesine hizmet ederler (Contu, 2008; Flemign ve Spicer, 2008). Bu çalışmadaki gündelik direnişler de hem çalışanlara belirli nefes alma olanakları vermekte hem de iktidarın işleyişini/hâkimiyetini değiştirmemektedir.

Özetle, oteller çalışanlarını lojmanlarda ağırladıkları sürece onlar üzerlerinde disipline edici iktidarlarını işleteceklerdir. Bir bakıma, otellerin çalışanlarını ağırlamaları koşulsuz olmayacaktır (bkz. Derrida, 2000). Oteller ellerinden geldiğince ağırlama olanaklarını iyileştirmelidirler. Bu yönde, aynı koşu da kalan çalışan sayısı azaltılmalı, çalışanlara serbest zamanlarında sanki otelde değ illermiş hissi uyandıracak sosyal olanaklar sunulmalıdır. Çalışanların otelin iktidarından nefes alıracak önemli yollardan biri de lojmanları otellerin dışında ve de şehir merkezine yakın bölgelerde konumlandırmaktır.

Sadece Kuşadası'ndaki 4 ve 5 yıldızlı otelleri inceleyen bu çalışmanın bulguları, küçük konaklama işletmeleri üzerine yapılacak çalışmaların bulgularıyla karşılaştırılmalıdır. Küçük konaklama işletmelerinde çalışanlar hem birbirleriyle hem de turistlerle daha sık ve yoğun etkileşim içindedirler. Söz konusu sık ve yoğun etkileşimler samimi ilişkileri oluşturmaktadır (Cederholm ve Hultman, 2010). Bundan dolayı, küçük konaklama işletmelerinin çalışanlarını ağırlayarak işlettikleri disipline edici iktidarın ve ona karşı gösterilen direnişin süreç ve sonuçları farklılaşabilecektir.

KAYNAKÇA

- Aykaç, A. (2009). *Yeni işler, yeni işçiler: turizm sektöründe emek*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulley, D. (2014). Inside the tent: Community and government in refugee camps. *Security Dialogue*, 45(1): 63-80.
- Bulley, D. (2015). Ethics, power and space: International hospitality beyond Derrida. *Hospitality and Society*, 5(2-3): 185-201.
- Candea, M. (2012). Derrida en Corse? Hospitality as scale-free abstraction. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 18(1): S34-S48.

- Cengizkan, A. (der.) 2009. *Fabrika'da barınmak: Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de işçi konutları*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Chan, J. (2013). A suicide survivor: The life of a Chinese worker. *New Technology, Work and Employment*, 28(2): 84-99.
- Cederholm, E. A. ve Hultman, J., 2010. The value of intimacy. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 10(1), 16–32.
- Charmaz, K., 2008. Grounded theory as an emergent method. In: Hesse-Biber, S.N., Leavy, P. (Eds.), *Handbook of Emergent Method*. The Guilford Press, New York, pp. 155–170.
- Courpasson, D. (2017). The politics of everyday. *Organization Studies*, 38(6): 843-859.
- Darling, J. (2013). Moral urbanism, asylum, and the politics of critique. *Environment and Planning A*: 45. 1785-1801.
- de Certau, M. (2008). *Gündelik hayatın keşfi – 1*. (Çeviren: L. A. Özcan). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Derrida, J. (2000). Hostipitality. *Angelaki*, 5(3): 3-18.
- Di Domenicp, M. ve Lynch, P. A. (2007). Host/guest encounters in the commercial home. *Leisure Studies*, 26(3): 321-338.
- Di Domenicp, M. ve Fleming, P. (2009). It's a guesthouse not a brothel: Policing sex in the home-workplace. *Human Relations*, 62(2): 245-269.
- Dikeç, M. (2002). Pera peras poros. *Theory, Culture and Society*, 19(1-2): 227-247.
- Fleming, P. ve Spicer, A. (2008). Beyond power and resistance. *Management Communication Quarterly*, 21(3): 301-309.
- Foucault, M. (2005). *Büyük kapatılma*. (Yayıma Hazırlayan: F. Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2012). *İktidarın gözü*. (Yayıma Hazırlayan: F. Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, toprak, nüfus*. (Çeviren: F. Taylan). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve iktidar*. (Yayıma Hazırlayan: F. Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Hapishanenin doğuşu*. (Çeviren: M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- Goffman, E. (2014). Total kurumların özellikleri (çeviren: S. Güvenç-Salgırlı), *Teorik Bakış*, 4, 33-57.
- Harrison, D. Ve Lugosi, P. (2013). Tourism Culture(s): The Hospitality Dimension, *Tourism Recreation Research*, 38(3), 269-279.
- Lincoln, Y. S. ve Guba, E. G., 1985. *Naturalistic Inquiry*. Sage, California.

- Lucas, K., Kang, D. ve Li, Z. (2013). Workplace dignity in a total institution: examining the experiences of Foxconn's migrant workforce, *Journal of Business Ethics*, 114(1), 91-106.
- Lugosi, P. (2014). Hospitality and organizations: Enchantment, entrenchment and reconfiguration. *Hospitality and Society*, 4(1): 75-92.
- Lynch, P., Molz, J. G., McIntosh, A., Lugosi, P. ve Lashley, C. (2011). Theorizing hospitality. *Hospitality and Society*, 1(1): 3-24.
- Ngai, P. (2007). Gendering the dormitory labor system: production, reproduction, and migrant labor in south China, *Feminist Economics*, 13(3-4), 239-258.
- Ngai, P. ve Smith, C. (2007). Putting transnational labour process in its place: the dormitory labour regime in post-socialist China, *Work, Employment and Society*, 21(1), 27-45.
- Poulin, M., 2010. Reporting on first sexual experience: the importance of interviewer-respondent interaction. *Demogr. Res.* 22 (11), 237-288.
- Pratt, M.G., 2008. Fitting oval pegs into round holes: tensions in evaluating and publishing qualitative research in top-tier North American journals. *Organizational Research Methods*, 11(3): 481-509.
- Ritzer, G. (2007). Inhospitable hospitality? İçinde C. Lashley, P. Lynch ve A. Morrison (Der.), *Hospitality: A Social Lens* (ss. 129-139). Oxford: Elsevier.
- Scott, J. C. (2014). *Tahakküm ve direniş sanatları: Gizli senaryolar.* (Çeviren: A. Türker). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Shamir, B. (1981). The workplace as a community: the case of British hotels, *Industrial Relations Journal*, 12(6), 45-56.
- Zelizer, V. A., 2009. Intimacy in economic organizations. *Research in the Sociology of Work* 18, 23-55.

**RESTORAN İŞLETMELERİNDE ETİK LİDERLİK VE ÖRGÜTSEL
BAĞLILIK: SERVİS İKLİMİNİN ROLÜ**

*ETHICAL LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT IN
RESTAURANT BUSINESSES: THE ROLE OF SERVICE CLIMATE*

Bekir EŞİTTİ*

*Geliş Tarihi: 18.04.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)*

ÖZ: Restoran işletmelerinin karşılaştığı zorluklardan en önemlisi, çalışanları iyi bir servise teşvik etmektir. İyi servis, uygun servis ikliminin yaratılmasına bağlıdır. Çalışanlar, güvenilir yöneticileri gözlemleyerek normları ve uygun davranışları öğrenirler. Etik davranışların yöneticiler tarafından kurumsallaştırılması, iyi bir servis iklimi ve çalışanların kendilerini örgütün bir parçası olarak görmesi için önem kazanmaktadır. Bu çalışmanın amacı etik liderlik, örgütsel bağlılık ve servis iklimi konularını restoran işletmeleri bağlamında değerlendirmek ve servis ikliminin örgütsel bağlılık üzerinde aracı değişken rolünü araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda, İstanbul ilinde faaliyet gösteren turizm işletme belgeli birinci sınıf restoran işletmeleri çalışanlarından anket formları aracılığıyla veri toplanmıştır. Çalışmanın sonuçları, servis ikliminin bir boyutu olarak yönetici desteğinin örgütsel bağlılık üzerinde doğrudan önemli bir etkisini ortaya koymaktadır. Ayrıca etik liderlik servis iklimini de olumlu yönde etkilemektedir. Etik liderlik restoran çalışanlarının örgütsel bağlılığını artırmakta ve servis olumlu iklimi bu etkiyi güçlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Etik Liderlik, İstanbul, Örgütsel Bağlılık, Restoran İşletmeleri, Servis İklimi.

ABSTRACT: The most important one of the challenges that restaurant businesses face is to encourage employees for a good service. Good service depends on the creation of an appropriate service climate. Employees learn norms and appropriate behaviors by observing reliable managers. The institutionalization of ethical behaviors by managers has been gaining importance for a good service climate and for the employees in order to see themselves as a part of the organization. The aim of this study is to evaluate ethical leadership, organizational commitment and service climate in the context of restaurant businesses and to investigate the mediating variable role of service climate on organizational commitment. In accordance with this purpose, data were collected through questionnaire forms from the employees of the first class restaurant businesses in the province Istanbul. The results of the study reveal a significant direct effect of managerial support as a dimension of service climate on organizational commitment. Furthermore, ethical leadership positively affects the service climate. Ethical leadership enhances the organizational commitment of restaurant employees and positive service climate strengthens this impact.

* Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, bekiresitti@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5240-9233.

Key Words: Ethical Leadership, Istanbul, Organizational Commitment, Restaurant Businesses, Service Climate.

1. GİRİŞ

Turizm destinasyonları içerisinde restoran işletmeleri yaygınlaşmaya devam etmekte ve turizm sektörü için önemli bir yer tutmaktadır. Restoran işletmelerinde yoğunlukla, üretilen mal veya hizmet çok kısa bir zaman dilimi içinde sunulmakta ve satın alınmaktadır. İş akışı tek bir servis bölümü içinde bile somut ve somut olmayan unsurların kombinasyonlarını bir araya getirmektedir (Susskind, 2005). Restoranların çalışanları ve misafirleri ortak bir hizmet alanında bu kombinasyonları oluşturmakta ve yorumlamaktadır (Mayer, Ehrhart ve Schneider, 2009). Misafirlerin algıladığı memnuniyet üzerinde sadece ürünlerin lezzeti ve sunumu değil, aynı zamanda çalışanların servisi de etkili olmaktadır. İşyerinde çalışanlar için uygun servis iklimi oluşturulduğu, eşitlik ve adalet üzerine kararlar alındığı zaman, çalışanlar işletmenin beklediği performansı karşılamakla kendilerini yükümlü hissetmektedir (Macey, Schneider, Barbera ve Young, 2009). Ancak çalışanların algıladığı servis iklimi üzerine literatürde oldukça sınırlı çalışmaların var olduğu ve yoğunlukla, servis ikliminin müşteri memnuniyeti gibi müşteri ile ilgili sonuçları nasıl etkilediği üzerinde durulduğu görülmektedir (Liao ve Chuang, 2007; Susskind, Kacmar ve Borchgrevink, 2018).

Çalıştığı örgüte bağlı olan iş görenler örgütün hedeflerine ve değerlerine inanarak, örgütün amaçlarını başarabilmesi için çaba sarf eder ve örgütün bir üyesi olarak kalmaya çalışırlar (Hunter ve Morgan, 1994). Sosyal öğrenme teorisine (Bandura, 1977) göre, bireyler güvenilir ve çekici olan diğer kişilerin davranışlarını gözlemleyerek normları ve uygun davranışları öğrenirler. Birçok araştırmacı, liderlerin etik davranışlarının, çalışanların değer odaklı olumlu davranışlarını teşvik ettiği ve çalışanların davranışları üzerinde önemli bir rol oynadığını öne sürmüştür (Brown ve Trevino, 2006a; Bedi, Alpaslan ve Green, 2016).

Etik liderler örgüt içerisinde sadece örgütün kâr sağlaması için çalışmaz, aynı zamanda iş görenler, müşteriler ve paydaşlar arasında bir bütünlük sağlamaya çalışırlar (Çalkın, 2014, s.8). Bu doğrultuda liderlerin etik davranışlarının servis üzerinde olumlu bir iklim yaratması ve çalışanların işletmeye yönelik bağlılıklarını olumlu yönde etkilemesi muhtemeldir. Bu bakış açısı ile çalışmanın sorunsal restoran işletmelerinde çalışanların örgütsel bağlılık düzeyleri ve yöneticilerin etik liderlik davranışları arasındaki ilişkiyi tespit etmek ve servis ikliminin bu ilişkideki rolünü ortaya koymaktır. Turizm sektörünün önemli bileşenlerinden biri olan restoran işletmelerinde yiyecek ve içeceklerin hazırlanması ve sunumuyla görevli çalışanların etik çalışma konusunda eğitilmiş ve bilgili olması, hem hizmet verilen işletmenin kalitesi ve sürekliliği hem de tüketici sağlığının korunması açısından büyük bir önem taşımaktadır (Dumitrescu, Marcu, Popescu, Moisa ve Gherman,

2013, s.3). Böyle bir servis ikliminde, yiyecek-içecek işletmelerinin başarısı açısından, etik davranışların işletmeciler tarafından kurumsallaştırılması da son derece önem kazanmaktadır (Doğdubay ve Karan, 2015). Ancak servis iklimi, çalışan bağlılığı ve etik liderlik konularının restoran işletmeleri bağlamında ele alan bir çalışmaya alan yazında rastlanmamıştır. Bu araştırma literatüre var olan bu eksikliğin giderilmesi ve restoran işletmecilerine uygulamada yapılması gerekenler hakkında yol gösterilmesi açısından önemlidir.

2. LİTERATÜR

Bu bölümünde çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan servis iklimi, örgütsel bağlılık ve etik liderlik konularında daha önce yapılmış çalışmalardan yararlanılarak ilgili konular tanımlanmıştır.

2.1. Servis İklimi

Servis, son yıllarda disiplinler arası konuları ve uluslararası sınırları içine alan bir sektöre dönüşmektedir (Gabler, Rapp, Richey ve Adams, 2018). Bu durum büyük ölçüde hizmet tabanlı bir ekonomide buldukları için işletmelere hem zorluklar hem de fırsatlar getirmektedir (Bretthauer, 2004). İşletmelerin karşılaştıkları zorlukların başında çalışanları iyi bir servise teşvik etmek gelmektedir. Birçok işletme karşılaşılan bu zorluğu aşma girişimlerinin başına uygun servis ikliminin yaratılmasını koymaktadır. Servis iklimi 'çalışanların misafirlere servis yaparken karşılaştıkları uygulamalar, iş prosedürleri ve davranışlara yönelik ödüllendirme, destekleme ve beklenti algıdır.' (Schneider, White ve Paul, 1998 s.151). Bu bağlamda araştırmacılar da, servis ikliminin önemini dikkate alarak, servis çalışanları, yöneticiler, misafirler ve organizasyonel sonuçlar arasındaki bağlantıları daha iyi anlayabilmenin yollarını açığa çıkarmaya çalışmaktadır (Susskind ve diğerleri, 2018; Mayer ve diğerleri, 2009). Yapılan çalışmalarda örgütsel bileşenler (çalışanlar, müşteriler ve yöneticiler) hizmet alışverişiyle ilgili aynı veya benzer inançları paylaştığında, uygun bir servis ikliminin oluştuğu görülmüştür (Susskind ve diğerleri, 2018, s.126).

Yöneticiler, çalışanlar ve misafirler arasındaki her etkileşimi denetleyemeyeceğinden, servis olumlu ikliminin varlığı, çalışanların tutum ve davranışlarını örgütsel stratejiye yaklaştıracak ve örgütün yüksek hizmet kalitesi hedefine ulaşmasını kolaylaştıracaktır. Araştırmalar, hizmet ortamı olumlu olan işletmelerin daha yüksek hizmet kalitesi seviyelerine sahip olduğu fikrini desteklemektedir (Johnson, 1996; Schneider, 2004). Ayrıca, servis ikliminin diğer iş parametrelerini tahmin etme yeteneğini belirlerken, iş ortamının dikkate alınması gerektiği savunulmaktadır. Bu kapsamda Lytle, Hom ve Mokwa (1998), bir örgütün servis iklimini etkileyen dört geniş uygulama alanı tanımlamıştır. Bu alanlar; liderlik, insan kaynakları yönetimi, servis sistemleri ve hizmetin kendisidir. Bu çalışmada ise servis iklimi ile liderlik türlerinden biri olan etik liderlik ve

çalışanların örgütsel bağlılığı konuları birlikte ele alınmaktadır. Bu alanlardan hangisinin uygun servis iklimini oluşturmada olumsuz etkisinin olduğunun bulunması, yöneticilere iyileştirmeleri gereken alan ile ilgili bilgi sağlayabilir (Kralj ve Solnet, 2010). Bununla birlikte restoran işleyiş unsurlarının da servis iklimi üzerinde anlamlı etkisinin olması mümkündür.

2.2. Örgütsel Bağlılık ve Etik Liderlik

Örgütsel bağlılık, bir örgütün amaç ve değerlerini çalışanın desteklemesi, duygusal olarak örgüte bağlılığı anlamına gelmektedir (Gamgai ve Agrawal, 2015) ve çalışanın örgüte girdiği kimlikli birlik ve beraberlik ile sadakatini bir bileşimi olarak tanımlanmaktadır (Leong, Furnham ve Cooper, 1996, s.1348). Çalışanın örgütsel bağlılığı, örgütle güç birliği oluşturması ve örgütün bir parçası olarak kendisini hissetmesidir. Bir başka deyişle çalışanın herhangi bir finansal kaygı duymadan organizasyonda kalmayı arzu etmesi, örgütün hedeflerini ve değerlerini birincil hedef olarak görmesidir (Gaertner ve Nollen, 1989, s.975). Çalışanın tutum ve hareketlerini tahmin etmek için önemli bir konu olarak değerlendirilen örgütsel bağlılık, işletmeler açısından olumlu katkı sağlayan bir faktördür (Marciori ve Henkin, 2004).

Literatürde örgütsel bağlılığı açıklamak için geliştirilmiş birçok yaklaşım bulunmaktadır (O'reily ve Chatman, 1986; Penley ve Gould, 1988; Allen ve Meyer, 1990). Araştırmacılar tarafından en fazla kabul gören ve temel alınan yaklaşım, Allen ve Mayer (1990) tarafından ifade edilen örgütsel bağlılığı duygusal, devam ve normatif bağlılık şeklinde üç boyuta ayırarak incelediği yaklaşımdır. Duygusal bağlılık, çalışanların örgütleriyle özdeşleştiklerini gösteren duygusal yönelimlerini ifade etmektedir. Duygusal bağlılığı yüksek olan çalışanlar, örgütlerinin bir üyesi ve örgütlerine güçlü bir şekilde bağlı oldukları için mutlu olurlar. Bu çalışanlar işletmenin hedeflerini ve değerlerini kabul eder ve işletme adına olağanüstü çaba sarf ederler. Devam bağlılığı ise çalışanın karşılaşılabileceği olası masraflar ve /veya alternatif iş fırsatları nedeniyle kuruluştan ayrılma yerine örgütüyle üyeliğini sürdürmeyi tercih etmesi durumudur (Koç, 2018, s.164). Bir çalışan kıdem veya kariyeriyle ilgili konularda örgütünün kendisine yaptığı yatırımların yüksek olduğunu düşünüyorsa, bu çalışanın devamlılık bağlılığı yüksek olarak değerlendirilebilir (Doğan ve Kılıç, 2007; Yenihan, 2014). Normatif bağlılık ise çalışanların sahip oldukları yükümlülükleri nedeniyle, ahlaki olarak kendisini örgütte kalmaya devam etmek için zorunlu hissetmesini ifade etmektedir (Meyer ve Allen, 2004).

Yüksek kaliteli hizmet sunumu, müşteri memnuniyeti, olumlu personel bağlılığı ve gelişimini kolaylaştırmada liderlik çok önemlidir Lotfi, Atashzadeh-Shoorideh, Mohtashami ve Nasiri, 2018). Lam, Zhang ve Baum'a (2001) göre liderlik örgütsel bağlılık yaratmada ve muhafaza etmede etkili bir unsurdur. Etkili

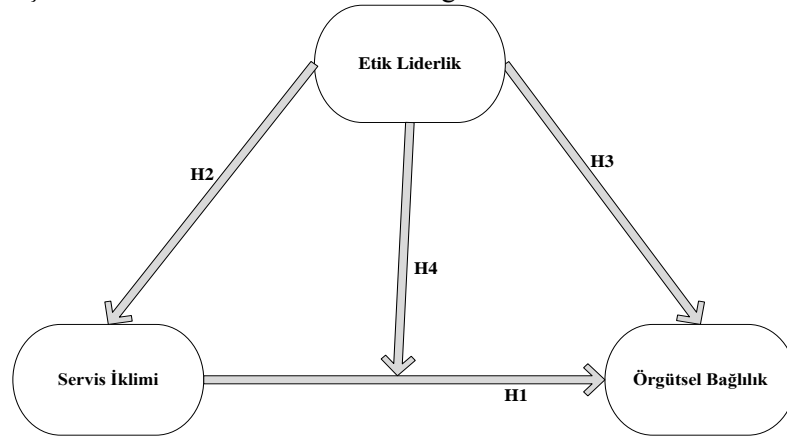
liderlik türlerinden birisi, bağımsız bir stil olarak önerilen etik liderliktir (Satansbury, 2009; Lotfi ve diğerleri, 2018). Genel anlamıyla etik kavramı, bireyin davranışının doğruluğunun belirlenmiş kurallara göre uygunluğunu ifade eder (Thiroux, 1998). Etik liderler, çalışanlarının etik normlara uyan hareketlerini ödüllendirir, etik normlara uymayan hareketlerini ise disipline ederler ve çalışanları iş esnasında etik olan davranışlara yönelmeleri için etkilerler (Mayer ve diğerleri, 2012, s.153).

Brown, Treviño ve Harrison (2005, s.119-120) etik liderliği, Bandura'nın (1977) sosyal öğrenme teorisini dikkate alarak 'liderin öncelikle kendisinin doğru ve dürüst davranış göstermesi ve sürekli adil uygulamaları işyerinde gündemde tutması' olarak tanımlamışlardır. İş görenler liderlerinin etik davranışlarını gözlemleyerek işletmenin uygun bulunduğu etik davranışları öğrenebilirler (Kim ve Brymer, 2011). Sosyal öğrenme teorisi kişilerin nasıl öğrendiklerini bilişsel, davranışsal ve çevresel unsurların dikkate alarak açıklamaktadır (Bayrakçı, 2007, s.198-199). Bu bağlamda liderler, işletmede çalışan bütün bireyler için etkili olabilecek etik davranış modelleri sergilemelidir (Ayan, 2015).

Gerçekleştirilen literatür taraması ile bu çalışmanın kapsamını oluşturan konuları birlikte ele alan benzer bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda çalışmanın alana yeni bir bakış getirdiği söylenebilir. Çalışmanın içerisinde yer alan etik liderlik ve örgütsel bağlılık konularının otel işletmeleri örnekleminde birlikte ele alındığı görülmektedir (Çelik, Dedeoğlu ve İnanır, 2015; Eroğlu ve Yılmaz, 2015). Sarıışık, Akova ve Çontu'ya (2006) göre, otel yöneticileri kendilerini etik kuralların uygulamasından sorumlu tutmaktadır. Otel işletmelerinde görev yapan liderlerin etik davranışları özellikle çalışanların örgütsel bağlılığını artırmaktadır. Yazıcıoğlu ve Boylu (2003) otel ve seyahat acenteleri çalışanları örnekleminde gerçekleştirdikleri çalışmalarında, etik kuralların uygulanması açısından otel ve seyahat acentelerinin benzer görüşlere sahip olduklarını ifade etmiştir. Jazsay (2001) ise, etik liderlik konusunu restoran işletmelerinde görev yapan işletme yöneticileri örnekleminde ele almış ve yöneticilerin önemli bir bölümünün yazılı etik kurallarının uygulanması gerektiğine inandıklarını belirtmiştir. Toor ve Ofori (2009) çalışmalarında etik liderliğin örgütsel bağlılığı olumlu yönde etkilediğini ve artırdığını tespit etmiştir. Liao ve Chuang (2004) servis iklimi ve örgütsel bağlılık ilişkisi üzerine gerçekleştirdikleri çalışmalarında, Servisin olumlu olduğu bir iş ortamında, çalışanlardan üstün hizmetin beklendiğini, arzu edildiğini ve ödüllendirildiğini ifade etmişlerdir. Yazarlara göre servisin olumlu olduğu bir iş ortamında, iyi hizmet sunma olasılıkları ve örgütsel bağlılık daha yüksektir.

Yukarıda bahsedilen çalışmalar ışığında, restoran işletmelerinde liderlerin etik davranışlar sergilemelerinin çalışanların örgütsel bağlılığını olumlu yönde

etkileyeceği ve servisin olumlu bir iklimde gerçekleşmesi ile söz konusu etkinin artma olasılığının daha yüksek olacağı söylenebilir. Dolayısıyla çalışma kapsamında restoran işletmeleri örneğinde etik liderlik ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki ve servis ikliminin aracı rolü değerlendirilmektedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Bu çalışma, önceki çalışmalarda birbirinden bağımsız olarak ele alınan servis iklimi, örgütsel bağlılık ve etik liderlik konularını restoran işletmeleri çalışanlarının görüşleri dikkate alınarak değerlendirmektedir. Yukarıda bahsedilen kuramsal altyapı göz önüne alınarak araştırmanın hipotezleri şu şekilde belirlenmiştir:

- H1:** Servis ikliminin örgütsel bağlılık üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi vardır.
H1a: İşletmenin misafir odaklı olmasının çalışanların örgütsel bağlılıkları üzerine olumlu etkisi vardır.
H1b: İşletmede işleri kolaylaştıran bir servis ikliminin olması çalışanların örgütsel bağlılıkları üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
H1c: Yönetici desteğinin çalışanların örgütsel bağlılıkları üzerine olumlu etkisi vardır.
H2: Etik liderliğin servis iklimi üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi vardır.
H3: Etik liderliğin örgütsel bağlılık üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi vardır.
H4: Restoran işletmelerinde etik liderlik ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide servis ikliminin istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

3. YÖNTEM

Çalışmada nicel araştırma yöntemi uygulanmış ve veri toplama aracı olarak yapılandırılmış soru formlarından yararlanılmıştır. Nicel araştırmalarda ayrıntılı olarak belirlenmiş tanımlar, yöntemler ve neden-sonuç ilişkilerini ortaya koyan istatistiksel testlerin mevcut olması bu yöntemin tercih edilmesinde belirleyici olmuştur. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen analizler sırasıyla şu şekildedir:

katılımcıların demografik verilerine ait frekans dökümleri, normal dağılım testi, güvenilirlik testleri, doğrulayıcı faktör analizi, çalışmanın değişkenleri arasındaki ilişkileri gösteren korelasyon analizi ve araştırmanın kuramsal modelinin test edilmesi için kurulan yapısal eşitlik analizi uygulanmıştır.

3.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın ana kütesini İstanbul ilinde bulunan turizm işletme belgeli 1. sınıf restoran işletmelerinin çalışanları oluşturmuştur. 2017 yılı verilerine göre İstanbul ilinde 163 birinci sınıf restoran bulunmaktadır (İstanbul Kültür Turizm Müdürlüğü, 2017). Çalışmanın saha araştırmasının İstanbul ilinde gerçekleştirilmesinin nedeni Türkiye İstatistik Kurumuna (TÜİK, 2017) göre İstanbul ilinin nüfusu 15.029.231 olarak Türkiye'nin en kalabalık ili olmasıdır. Ayrıca 2017 yılında İstanbul gelen yabancı sayısı 10.840.595 kişidir (İstanbul Kültür Turizm Müdürlüğü, 2017). Bu veriden hareketle en fazla restoran müşterisinin İstanbul'da yaşadığı var sayılmış (Albayrak, 2015) ve çalışma İstanbul'da gerçekleştirilmiştir.

Verilerin toplanması sırasında, araştırmacı, katılımcıları ziyaret ederek araştırmanın amacı ve anket prosedürü hakkında bilgi vermiştir. Verilerin toplanması aşamasında, Şubat-Mart 2018, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle araştırmanın evreni içerisinde yer alan işletmelerden 40 anket formu pilot test için toplanmıştır. Pilot çalışmanın temel amacı, anket formunu oluşturan maddelerini düzeltmek ve böylece hedef katılımcıların soruları anlama ve cevaplama her hangi bir sorunla karşılaşmamasını sağlamaktır (Elbaz ve Abou-Shouk, 2016). Güvenilirlik analizi (Cronbach's Alpha) ve düzeltilmiş madde-toplam korelasyonu yapılarının güvenilirliğini ve geçerliliğini ölçmek için kullanılmıştır. Pilot test için gerçekleştirilen analizler sonucunda yapının son derece güvenilir olduğu ve düzeltilen madde-toplam korelasyonunun uygun olduğunu görülmüştür. Her madde gerekli olduğu için çalışmadan hiçbir madde çıkarılmamıştır. Verilerin işlenmesi sırasında 18 anket formunun eksik ya da yanlış doldurulduğu için çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Veri analizine 410 anket formu ile devam edilmiştir.

3.2. Anket Formunun Oluşturulması

Anket formu, dört bölümden oluşmaktadır. Soru formunun birinci bölümünde, katılımcıların profilinin anlaşılmasını sağlayacak olan demografik sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde He, Li ve Lai (2010), geliştirdiği 14 maddeli servis iklimi ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek turizm işletmeleri çalışanlarının servis iklimi algılarını değerlendirmek amacıyla geliştirilmiş olması nedeniyle tercih edilmiştir. He ve diğerleri (2010) gerçekleştirdikleri analizlerde ölçeği oluşturan misafir odaklılık ($\alpha = 0.77$), yönetici desteği ($\alpha = 0.75$) ve iş

kolaylaştırma ($\alpha = 0.72$) boyutları için iyi düzeyde güvenilirlik katsayısı tespit etmişlerdir. Ölçeğin boyutları sırasıyla altı, dört ve dört ifadeden oluşmaktadır.

Üçüncü bölümde Meyer ve Allen (1991)'in geliştirdiği 24 ifadeden oluşan örgütsel bağlılık ölçeği yer almaktadır. Bu ölçeği yine Meyer, Allen ve Smith (1993, s.548) revize ederek 18 ifadeden ve üç boyuttan oluşan son halini vermiştir. Yazarlar ölçeği oluşturan duygusal bağlılığı ($\alpha = 0.85$), devam bağlılığı ($\alpha = 0.83$) ve normatif bağlılık ($\alpha = 0.77$) boyutları için iyi düzeyde güvenilirlik katsayısı tespit etmişlerdir. Bu ölçeğin turizm alan yazınında çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerini belirlemek amacıyla yaygın olarak kullanıldığı ve oldukça güvenilir bir ölçüm aracı olduğu görülmektedir (Avcı ve Küçükusta, 2009; Altan ve Özpehlivan, 2018). Ölçeği oluşturan her bir boyut altı ifadeden oluşmaktadır. Anket formunun son bölümünde ise Brown ve diğerleri (2005) tarafından geliştirilen yöneticilerin etik liderlik özelliklerini ölçen ve toplam on ifadeden oluşan etik liderlik ölçeği kullanılmıştır. Ölçeği Tuna, Bircan ve Yeşiltaş (2012), Türkiye’de uygulamış ve güvenilirliğini ($\alpha = 0.92$) olarak oldukça iyi düzeyde bulmuşlardır. Çalışma kapsamında ölçekler 5’li likert tipinde (1 kesinlikle katılmıyorum, 5 kesinlikle katılıyorum) düzenlenmiş ve değerlendirilmiştir.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmanın örneklemini tanıtmak amacıyla katılımcıların demografik ve diğer özellikleri Tablo 1’de aktarılmıştır. Tablo incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun (%88) 20-49 yaş aralığında ve evli (%60) çalışanlar olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların yarısından fazlası (%55) erkek çalışanlardan oluşmakta ve yaklaşık %27’si üniversite düzeyinde eğitimlidir.

Tablo 1: Demografik Değişkenler (n=410)

Yaş	n	%	Medeni Durum	n	%
20-24	160	39	Evli	247	60,2
25-49	201	49	Bekar	163	39,8
50 ve üstü	49	12	Eğitim	n	%
Cinsiyet	n	%	İlk ve orta öğretim mezunu	162	39,5
Kadın	185	45	Lise	139	33,9
Erkek	225	55	Üniversite	109	26,6
Sektörde Çalışma Süresi	n	%	Çalışılan Bölüm	n	%
1 yıldan az	83	20,2	Mutfak	243	59,3
1-3	99	24,2	Servis	116	28,3
4-6	157	38,3	Bar	51	12,4
7 yıl ve üstü	71	17,3	Mevcut işletmedeki çalışma Süresi	n	%
Çalışılan Pozisyon	n	%	1 yılın altı	97	23,7

Üst Düzey Sorumlu	55	13,4	1-3	164	40
Şef/Süpervisör	180	43,9	4-6	79	19,3
Çalışan	175	42,7	7 yıl ve üzeri	70	17

Katılımcıların sektörde bulunma sürelerine bakıldığında, yaklaşık %63'ünün 1-6 yıl arasında tecrübelerinin olduğu görülmektedir. Ancak katılımcıların sadece %17'si 7 yıl ve üzeri bir süredir mevcut işletmelerinde çalışmaktadır. Bu durum sektördeki personel devir oranının dikkate değer bir düzeyde gerçekleştiğine kanıt olabilir. Çalışılan departman açısından ise katılımcıların %59'unun mutfakta çalıştığı görülmektedir. Ayrıca katılımcıların %13'ü üst düzey ve %44'ü ise orta düzey restoran yönetici pozisyonunda çalışmaktadır.

4.1 Ortak Yöntem Sapması (Common Method Bias)

Anket araştırması davranış bilimlerinde en sık kullanılan veri toplama tekniklerinden biridir. Tek kaynaktan elde edilen anketler genellikle bir analizde hem bağımsız hem de bağımlı değişkenleri ölçmek için kullanılan bilgileri sağlamaktadır. Bu tür verilerle yapılan analizlerde çeşitli yöntem hataları ortaya çıkabilmektedir. Podsakoff, Mackenzie, Lee ve Podsakoff (2003, s.889), oluşabilecek ortak yöntem hatalarını ortadan kaldırmak veya minimum düzeylere indirmek için önlemler almıştır. Bu önlemlerden en çok bilineni Harman'ın tek faktör testidir. Bu çalışmada değerlendirilen servis iklimi, örgütsel bağlılık ve etik liderlik ölçeklerini oluşturan bütün ifadeler döngüsüz faktör analizine dahil edilmiştir. Çıkan sonuçlara göre ortak yöntem varsayından söz edebilmek için de (a) ilk faktörün varyansın önemli bir bölümünü tek başına açıklaması ya da (b) analiz sonucunda tek faktörün çıkması gerekmektedir (Podsakoff ve diğerleri, 2003, s.889). Bu çalışmada çıkan sonuçlar özdeğeri 1'den büyük olan ve toplam varyansların %56'sını oluşturan beş boyutlu bir yapı ortaya çıkarmıştır. İlk boyut toplam varyansın %16'sını oluşturmaktadır. Bu sonuç toplam varyansın büyük kısmına denk gelmemektedir. Dolayısıyla sonuçlar çalışmada, ortak yöntem varyansı konusu açısından çalışmanın sorununun bulunmadığını ortaya koymaktadır.

4.2 Doğrulayıcı Faktör Analizi

Açıklayıcı faktör analizi, veri analizinin ilk kısmında muhtemel boyutları açıklama fırsatı sunmakta ve zayıf boyutları işlem dışı bırakarak doğrulayıcı faktör analizine zemin hazırlamaktadır (Tabachnick ve Fidell, 2001). Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen açıklayıcı faktör analizi ile verilerin ilgili literatürle örtüştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında önerilen model ile teori arasındaki uyum düzeyini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2001). Çalışmanın kavramsal modelini test etmeden önce, güvenilirlik ve geçerlilik konusunun ele alınması gereklidir. İlk olarak, ölçüm araçlarının güvenilirliği Cronbach's alpha ile değerlendirilmiştir. Bu

çalışmada ele alınan değişkenlerin Cronbach's alpha sonuçlarının 0.76 ile 0.91 arasında bulunduğu görülmektedir (Tablo 4'e bakınız). Sosyal bilimlerde elde edilen güvenilirlik katsayıları ile ilgili yaklaşık olarak 0.70 ve üzeri değerler iyi düzeyde güvenilirlik katsayısı olarak kabul edilmektedir (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012). İkinci olarak, çalışma kapsamında kullanılan ölçekler mevcut literatürde iyi yerleşmiş olduğundan, bu ölçeklerin içerik geçerliliğine sahip olduğu düşünülebilir. Son olarak, ölçülerin yakınsak ve ayırıştırıcı (Discriminant) geçerliliğini değerlendirmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Analizi sonucunda çalışmanın kavramsal modeli ile veriler oldukça iyi uyum göstermiştir.

Tablo 2: Ölçeklerin Uyum İyiliği Değerleri

Ölçekler	$\Delta\chi^2/df$	GFI	CFI	NFI	RMSEA	RMR
Servis İklimi	1.43	.921	.91	.905	.049	.051
Örgütsel Bağlılık	2.49	.90	.90	.902	.050	.05
Etik Liderlik	1.89	.918	.902	.903	.049	.42

Tüm faktör yüklemeleri oldukça anlamlı bulunmuştur ($p < 0.001$). Daha sonra, gizil değişkenlerin ayırıştırıcı geçerliliği değerlendirilmiştir. Ayırıştırıcı geçerlilik bir ölçümün farklı bir ölçüm ile çok yüksek korelasyonlu olup olmadığına bakılarak hesaplanır (Campbell, 1960). Ayırıştırıcı geçerlilik, AVE (Ortalama Çıkarılan Varyans) ile yapılar arasındaki karesel korelasyon karşılaştırılarak değerlendirilebilir. Ortalama Çıkarılan Varyans (AVE) değerleri 0.50'in üzerinde ve Bileşik Güvenilirlik (CR) değerleri 0.70'in üzerinde olmalıdır (Hair ve diğerleri, 1998, s.612).

Tablo 3: Ölçüm Modeline Yönelik Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

İfadeler	$\bar{X}$	S. Faktör Yüğü (λ)	CR	AVE
Servis İklimi (Misafir Odaklılık)			0.903	0.647
MO1	3.89	0.960		
MO2	4.19	0.869		
MO3	4.12	0.886		
MO4	3.47	0.923		
MO5	3.19	0.803		
MO6	3.28	0.759		
Servis İklimi (Yönetici Desteği)			0.890	0.713
YD1	3.39	0.755		
YD2	3.18	0.829		
YD3	3.30	0.843		
YD4	3.41	0.788		
Servis İklimi (İş Kolaylaştırma)			0.935	0.752
İK1	3.17	0.941		
İK2	3.94	0.758		
İK3	3.41	0.897		
İK4	3.37	0.950		

Örgütsel Bağlılık (Duygusal Bağlılık)			0.860	0.812
DUB1	3.62	0.759		
DUB2	3.82	0.727		
DUB3	3.42	0.743		
DUB4	3.19	0.839		
DUB5	3.32	0.858		
DUB6	3.57	0.966		
Örgütsel Bağlılık (Devam Bağlılığı)			0.930	0.672
DEB1	4.21	0.893		
DEB2	4.36	0.986		
DEB3	4.30	0.841		
DEB4	3.59	0.785		
DEB5	3.82	0.877		
DEB6	4.02	0.923		
Örgütsel Bağlılık (Normatif Bağlılığı)			0.893	0.716
NB1	3.71	0.841		
NB2	3.95	0.653		
NB3	3.09	0.837		
NB4	3.11	0.832		
NB5	3.38	0.773		
NB6	2.97	0.918		
Etik liderlik			0.877	0.613
EL1	3.71	0.910		
EL2	4.18	0.858		
EL3	3.91	0.829		
EL4	3.19	0.854		
EL5	3.41	0.744		
EL6	3.88	0.912		
EL7	3.50	0.952		
EL8	3.28	0.816		
EL9	4.07	0.821		
EL10	3.73	0.842		

Sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde, bu çalışmada ele alınan ölçümlerin yeterli güvenilirliğe ve geçerliliğe sahip olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, katılımcıların servis iklimi konusunda görüşlerinden; ‘Misafirlerimizi restoranımızda tutmanın en iyi yolu kaliteli hizmeti ön planda tutmaktır’ ifadesi en yüksek ($\bar{x} = 4.19$) katılım oranını alırken, ‘İşimi iyi yapmak için iş arkadaşlarından yeterli desteği alırım’ ifadesi en düşük ($\bar{x} = 3.17$) katılım oranını almıştır. Bu sonuçlar, çalışanların servis kalitesi konusunda duyarlı olduğunu gösterirken, servisin olumlu bir ikliminde gerçekleşebilmesi için önemli bir bileşen olan desteğin yeterli düzeyde gerçekleşmediği şeklinde yorumlanabilir. Katılımcıların

örgütsel bağlılıkları değerlendirildiğinde, en yüksek katılımı ($\bar{x} = 4.36$) ‘Şu anda istesem bile işimi bırakmak benim için çok zor olurdu’ ifadesi almakta iken, en düşük katılımı ise ($\bar{x} = 2.97$) ‘Bu kuruma çok şey borçluyum’ ifadesi almıştır. Genel olarak, çalışanlar duygusal bağlılık boyutuna ($\bar{x} = 3.49$) kararsızlık yönünde görüş bildirmiş, devam bağlılığı boyutuna ($\bar{x} = 4.05$) ise yüksek katılım göstermiştir. Dolayısıyla çalışanların duygusal anlamda güçlü bir şekilde çalıştıkları işletmelere bağlılık duydukları söylenemez. Devam bağlılıklarının yüksek çıkmasında ise ülke şartlarında işsizlik oranının yüksek olması ve alternatif iş bulma olasılıklarının düşük olması bir etken olabilir. Etik liderlik açısından bakıldığında; ‘Bu işyerinde yöneticiler, etik standartları ihlal eden iş görenlere yaptırım uygularlar’ ifadesi en yüksek oranda katılım ($\bar{x} = 4.18$) almış, ‘Bu işyerinde yöneticiler, çalışanların fikirleriyle yakından ilgilenirler’ ifadesi ise en düşük katılım ($\bar{x} = 3.19$) oranında kalmıştır.

4.3 Korelasyon Analizi

Servis iklimi, örgütsel bağlılık ve etik liderlik konularına ilişkin ortalama, standart sapma, değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları ve Cronbach’s alpha değerleri Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Değişkenlere Ait Ortalama, Standart Sapma, Korelasyon ve Güvenilirlikler

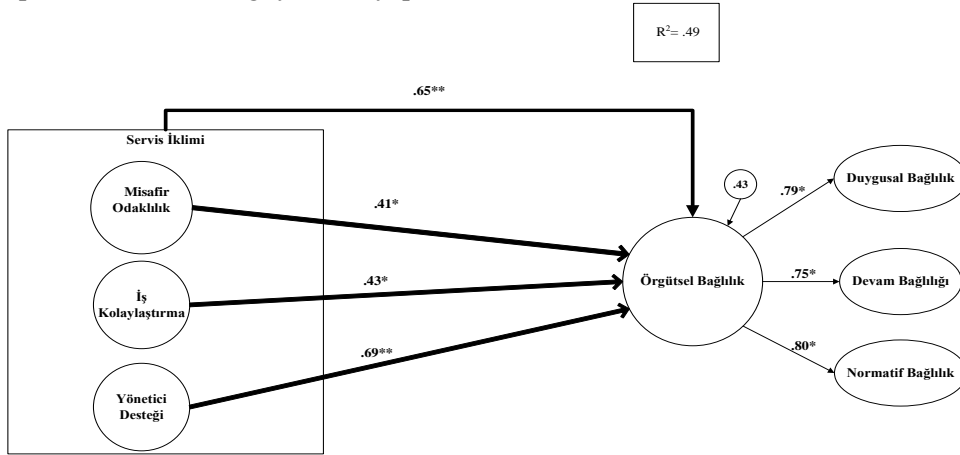
Ölçekler/Boyutlar	$\bar{X}$	s.s.	1	2	3	4	5	6	7
Servis İklimi	Misafir Odaklılık	3.69	0.848	0.843					
	Yönetici Desteği	3.32	0.781	.692*	0.761				
	İş Kolaylaştırma	3.47	0.843	.626*	.636*	0.918			
Örgütsel Bağlılık	Duygusal Bağlılık	3.49	0.891	.749*	.754*	.463*	0.856		
	Devam Bağlılığı	4.05	0.876	.747*	.720*	.357*	.722*	0.863	
	Normatif Bağlılık	3.37	0.875	.736*	.738*	.485*	.816*	.820*	0.840
Etik Liderlik	3.69	0.798	.624*	.801*	.382*	.790*	.832*	.634*	0.812

$\bar{X}$ = aritmetik ortalama, Matrisin köşegenleri Cronbach’s alpha değerlerini göstermektedir. s.s. Standart Sapma, Kesinlikle Katılmıyorum. .... 5-Kesinlikle katılıyorum. * Tüm korelasyonlar 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Servis iklimi, örgütsel bağlılık ve etik liderlik arasında tüm korelasyon katsayıları anlamlı ve pozitif yönlüdür. Bu korelasyon analizindeki ilişkilerden en yüksek etik liderlik ile devam bağlılığı alt boyutu arasında ($r=.832$; $p<.001$); en düşük de iş kolaylaştırma alt boyutu ile devam bağlılığı alt boyutu arasında ($r=.357$; $p<.001$) gerçekleşmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda çalışanların örgütsel bağlılıkları, içinde buldukları servis iklimi ve algıladıkları etik liderlik arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişkinin bulunduğu söylenebilir. Yöneticilerin etik liderlik davranışları sergilemeleri çalışanların örgütsel bağlılıklarının olumlu yönde etkilemesine neden olmakta ve genel servis iklimi olumlu yönde şekillenmektedir.

4.4 Yapısal Model

Yapısal eşitlik modeli, değişkenler arasında kurulan hipotezleri test etmek için kullanılmıştır. Hipotezlerde belirtilen ilişkileri ele almak için kurulan birinci yapısal model, servis ikliminin örgütsel bağlılık üzerindeki rolünü ele almayı amaçlamaktadır. Bu modelin sonuçları Şekil-2'de ve standart yol katsayıları Tablo-5'de gösterilmiştir. Sonuçlar, ilk modeldeki verilerin iyi uyumlu olduğunu göstermiştir ($\Delta\chi^2/df = 1.89$; GFI = .903; CFI = .901; NFI = .907; RMSEA = .048; RMR = .047). Yol analizinde gizil değişkenler arasındaki etkilerin varlığı %95 güven sınırı içerisinde değerlendirilmiştir (bkz. Şekil 2). Bu bağlamda t değeri $\pm 1,96$ sınır değerleri dışında olan etkilerin anlamlı olduğuna karar verilmiş ve ilgili hipotezin desteklendiği yorumu yapılmıştır.

Şekil 2: Model 1'e İlişkin Yapısal Regresyon Yolları.

* $p < 0.05$ ve ** $p < 0.001$.

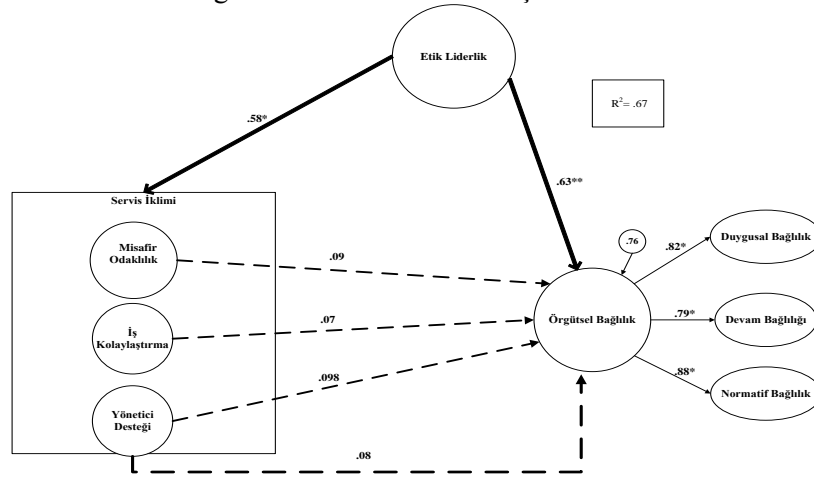
Analiz sonucuna göre, servis ikliminin örgütsel bağlılık üzerinde olumlu etkisi vardır ($\beta = .651$; $p < 0,001$). Kısaca, iş görenlerin servis iklimini olumlu algılamaları arttıkça örgütsel bağlılıkları da artacaktır. Servis iklimini oluşturan boyutlardan özellikle yönetici desteği boyutunun diğer iki boyuta kıyasla olumlu etkisinin güçlü olduğu görülmektedir ($\beta = .694$; $p < 0,001$).

Tablo 5: Model 1'e Ait Standardize Edilmiş Yol Katsayıları

Yapısal Model	β	Std. Hata	t
Örgütsel Bağlılık <---- Misafir Odaklılık	0,413	0,112	4,789*
Örgütsel Bağlılık <---- İş Kolaylaştırma	0,430	0,101	3,968*
Örgütsel Bağlılık <---- Yönetici Desteği	0,694	0,089	5,982**
Örgütsel Bağlılık <---- Servis İklimi	0,651	0,071	7,312**

* $p < 0.05$ ve * $p < 0.001$

Tablo 5'te elde edilen veriler incelendiğinde restoran işletmelerinde yönetici desteğinin çalışanların bağlılığına önemli ve olumlu bir etkisinin olduğu görülmektedir. Yapısal ilişkilerin tümü incelendiğinde örgütsel bağlılık değişkeninin %49'unun servis iklimi değişkeniyle açıklandığı ortaya çıkmaktadır. Buna göre araştırmanın hipotezlerinden H1, H1a, H1b ve H1c hipotezleri istatistiksel olarak % 95 güvenilirlikte desteklenmiştir.

Şekil 3: Model 2'e İlişkin Yapısal Regresyon Yolları.

Kalın çizgiler anlamlı yolları ve noktalı çizgiler anlamlı olmayan yolları göstermektedir.

**p<0,001 ve *p<0,05

Araştırmada oluşturulan ikinci yapısal modelde ise etik liderlik aracı değişken olarak modele dahil olmuş, Baron ve Kenny'nin (1986) önerdiği ikinci ve üçüncü varsayımların gerçekleşip gerçekleşmediğine bakılmıştır. Model 2'ye ait uyum iyiliği indeksleri $\Delta\chi^2/df=2.79$; GFI= .90; CFI = .89; NFI = .901; RMSEA = .05; RMR = .049 olarak bulunmuştur. Uyum iyiliği indekslerine göre, oluşturulan ikinci yapısal model kabul edilebilir sınırlar içerisinde. Bu modele ait analiz sonuçları Şekil 3'de ve modelin yol katsayıları Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6: Model 2 için Standardize Edilmiş Yol Katsayıları

Yapısal Model	β	Std. Hata	t
Servis İklimi <---- Etik Liderlik	0,583	0,098	4,301*
Örgütsel Bağlılık <---- Etik Liderlik	0,639	0,119	6,963**
Örgütsel Bağlılık <---- Misafir Odaklılık	0,093	0,147	1,546
Örgütsel Bağlılık <---- İş Kolaylaştırma	0,072	0,182	1,742
Örgütsel Bağlılık <---- Yönetici Desteği	0,098	0,113	1.435
Örgütsel Bağlılık <---- Servis İklimi	0,082	0,179	1.853

**p<0,001 ve *p<0,05

İkinci yol analizi sonucuna göre, etik liderlik servis iklimini ($\beta = ,58$; $p < 0,05$) ve örgütsel bağlılığı ($\beta = ,63$; $p < 0,001$) olumlu yönde etkilemektedir. Böylece araştırmanın ikinci ve üçüncü hipotezleri desteklenmiştir. Bu sonuçlara ek olarak, etik liderliğin modele dahil olmasıyla servis ikliminin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinin anlamsızlaştığı görülmektedir ($\beta = ,08$; $p > 0,05$). Bu durumda bağımsız değişkenin aracı değişken üzerinde etkisi olması gerektiği varsayımının karşılandığı görülmektedir. Ayrıca, çalışmanın birinci modelinde yer alan servis ikliminin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini gösteren standardize edilmiş yol katsayılarının (Beta değerleri) model ikideki azalmalarının anlamlı olup olmadığını test etmek için Sobel test istatistiğinden yararlanılmış ve servis ikliminin aracılık etkisi (Sobel = 3,189, $p < 0,001$) anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla Baron ve Kenny (1986)'nin önerdiği aracılık için gerekli olan varsayımların karşılandığı ve etik liderliğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde servis ikliminin aracılık rolünün olduğuna ilişkin olan dördüncü hipotez de desteklenmiştir. Bununla beraber etik liderliğin modele dahil edilmesiyle, modelin toplam açıklayıcılığının arttığı görülmektedir (Model 1'in açıklayıcılığı %49 iken; Model-2'nin açıklayıcılığı %67'dir). Bu model örgütsel bağlılık değişkeninin %67'sinin servis iklimi ve etik liderlik değişkenleriyle açıklandığını göstermektedir. Bu sonuçlara bakılarak restoran işletmelerinde liderlerin etik davranışlar sergilemelerinin servis iklimini ve çalışanların örgütsel bağlılığını olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Restoran işletmeleri çalışanlarının etik liderlik algılamaları ve örgütsel bağlılıkları üzerinde servis ikliminin istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu yönlü bir etkisi söz konusudur.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, İstanbul ilinde faaliyet gösteren birinci sınıf restoran işletmeleri çalışanlarından nicel yöntemlerle elde edilen verilerle etik liderlik, örgütsel bağlılık ve servis iklimi konularına çalışanların bakışı incelenmiştir. Böylece çalışma etik liderliğin olası sonuçlarını daha geniş bir yelpazede tanımlamak için yapılan çağrılara (Brown ve Trevino, 2006a) cevap vermekte ve önemli olmasına rağmen daha önce birlikte ele alınmamış olan üç konuyu birleştirerek bir bağlantı kurmaktadır. Ayrıca mevcut çalışma örgütsel bağlılık ve servis iklimi arasında daha önce sınırlı olarak kurulan bağlantıyı (Liao ve Chuang, 2004), servis ikliminin misafir odaklılık, iş kolaylaştırma ve yönetici desteği boyutları ile geliştirmesi açısından önemlidir.

Çalışanların örgütsel bağlılıkları sadece müşteri odaklı tutumlar gibi organizasyonel özellikleri ile ifade edilmemelidir (Chen, 2007). Bu çalışmanın bulguları, servis ikliminin bir boyutu olarak yönetici desteğinin örgütsel bağlılık üzerinde doğrudan önemli bir etkiye sahip olduğunu, diğer iki boyut olan misafir odaklılık ve iş kolaylaştırmanın da çalışanların bağlılığını artırdığını

göstermektedir. Bu doğrultuda restoran işletmeleri yöneticilerinin hedefledikleri hizmet ortamı, çalışanlarına geri bildirimleri ve bir çalışandan beklentilerinin açık olması, çalışanın işletmeye bağlılığı ve iyi bir servis ortamının yaratılması için oldukça önemlidir.

Restoran işletmeleri çalışanlarının örgütsel bağlılığı üzerinde yöneticilerin etik davranışları önemli rol oynamaktadır. Çalışmanın örneklemini oluşturan birinci sınıf restoran işletmeleri çalışanları, işletmelerinde yöneticilerin etik liderlik davranışlarının varlığına zayıf katılım ($\bar{x}= 3.69$) göstermiştir. Bu çalışanların örgütsel bağlılığa katılımı ($\bar{x}= 3.63$) ise etik liderlikle benzer orandadır. Restoran çalışanları etik normlarla idare edildikçe örgütlerine kendilerini daha fazla bağlı hissetmektedir. Ancak literatürde birçok yöneticinin, etik liderliğin işletmeler için gerçekçi ve pozitif sonuçlara yol açabileceği ihtimalinden şüphe duyduğu belirtilmektedir (Brown ve Trevino, 2006b; Byun, Karau, Dai ve Lee, 2018).

Restoran yöneticilerinin müşteri ihtiyaç ve beklentilerinin sadece ürünlerin kalitesi ile bağlantılı olmadığını, aynı zamanda hizmet odaklılığın esas olduğunun farkında olmaları gereklidir. Bu bağlamda çalışmanın sonuçları restoran yöneticilerinin etik liderliğin önemi konusundaki şüphelerini ortadan kaldırmaya yardımcı olabilir.

Bu çalışmanın katılımcılarının yalnızca %17'si mevcut işletmesinde yedi yıldan fazla çalışmıştır. Bu sonuç İstanbul'da yer alan birinci sınıf restoran işletmelerinde personel devir oranının dikkate değer bir düzeyde gerçekleştiğine kanıt olabilir. Düşük personel devir oranının işletmelere olumlu katkılar sağladığı, yapılan birçok araştırma ile ortaya konmuştur (Tuna, 2007, s.51). Çalışanların örgütlerine bağlılığının sağlanması personel devir oranını düşürebilir. Bu çalışmadan sonuçlarına göre restoran işletmeleri yöneticilerinin etik liderliği çalışanların örgütsel bağlılığı üzerinde etkilidir ve olumlu servis iklimi bu etkiyi attırmaktadır. Hong ve diğerleri (2013) benzer bir sonuca ulaşmış, çalışanların içinde bulunduğu olumlu servis ikliminin hizmet performansını arttırdığını ve servis olumlu ikliminin müşteri memnuniyetini etkilediğini tespit etmiştir. Ayrıca restoran işletmelerinde etik liderliğin servis iklimi üzerinde de ($\beta= ,58$; $p<0,05$) olumlu etkisi bulunmuştur. Yöneticilerin liderlik davranışları, iyi bir servis ikliminin oluşturulması ve sürdürülmesi için çok önemlidir (Bowen ve Schneider, 2014). İşletmelerin sahip olduğu etik iklimin değiştirebilir veya güçlendirebilir olduğu varsayımıyla (Cullen, Victor ve Stephens, 1989 s.61), restoran işletmelerinin yöneticilerinin, çalışanların servis ortamlarındaki olumlu algılarını arttıran etik normlara riayet etmeleri sağlanmalıdır. Özellikle servis alanında adil bir çalışma ortamını tesis edecek yöneticilerin yeterli donanıma sahip olması için hizmet içi eğitimler verilmelidir.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu çalışmanın sınırlılıklarından birisi sadece nicel veriler üzerinden çıkarımlarda bulunmasıdır. Gelecekteki çalışmalar, etik liderlik, servis iklimi ve örgütsel bağlılık konularının çalışanların iş performansı ve misafir memnuniyeti gibi sonuç değişkenler üzerindeki etkilerini ölçebilir, gözlem ve açık uçlu görüşme sorularıyla sonuçları destekleme yoluna gidebilir. Bir başka sınırlılık ise örneklemin İstanbul'da birinci sınıf restoran işletmelerinde çalışan personeli temsil etmesi nedeniyle bulguların tüm restoran işletmelerine genelleştirilebilirliği ile alakalıdır. Bu nedenle, dış geçerliği (external validity) artırmak için bir dizi farklı restoran işletmelerine gelecekte araştırmalar uygulanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, A. (2015). Müşterilerin restoran seçimlerini etkileyen faktörler: İstanbul örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 190-201. doi:10.17123/atad.vol25iss255949
- Allen, N. J., ve Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 63(1), 1-18. doi:10.1111/j.2044-8325.1990.tb00506.x
- Avcı, N., ve Küçükusta, D. (2009). Konaklama işletmelerinde örgütsel öğrenme, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişki. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 33-44.
- Ayan, A. (2015). Etik liderlik tarzının iş performansı, içsel motivasyon ve duyarsızlaşma üzerine etkisi: Kamu kuruluşunda bir uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(3), 117-141.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Bayrakçı, M. (2007). Sosyal öğrenme kuramı ve eğitimde uygulanması. *SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(10), 198-210.
- Bedi, A., Alpaslan, C. M., ve Green, S. (2016). A meta-analytic review of ethical leadership outcomes and moderators. *Journal of Business Ethics*, 139(3), 517-536.
- Bretthauer, K. M. (2004). Service management. *Decision Sciences*, 35(3), 325-332.
- Bowen, D. E., ve Schneider, B. (2014). A service climate synthesis and future research agenda. *Journal of Service Research*, 17(1), 5-22.

- Brown, M. E., ve Trevino, L. K. (2006a). Ethical leadership: A review and future directions. *Leadership Quarterly*, 17(6), 595–616.
- Brown, M. E., ve Trevino, L. K. (2006b). Socialized charismatic leadership, values congruence, and deviance in work groups. *Journal of Applied Psychology*, 91(4), 954–962.
- Byun, G., Karau, S. J., Dai, Y., ve Lee, S. (2018). A three-level examination of the cascading effects of ethical leadership on employee outcomes: A moderated mediation analysis. *Journal of Business Research*, 88, 44-53.
- Campbell, D.T. (1960). Recommendations for APA test standards regarding, construct, trait, or discriminant validity. *American Psychologist*, 15(8), 546-53.
- Chen, Y. J. (2007). Relationships among service orientation, job satisfaction, and organizational commitment in the international tourist hotel industry. *Journal of American Academy of Business*, 11(2), 71-82.
- Cullen, J.B., Victor, B. ve Stephens, C. (1989). An ethical weather report: Assessing the Organization's Ethical Climate. *Organizational Dynamics*, 18(2), 50-62.
- Çalkın, Ö. (2014). *Otel çalışanlarının etil lider algılaması, örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti ve iş tatminiyle demografik ve istihdam özellikleri arasındaki ilişki* (Yüksek lisans tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Çelik, S., Dedeoğlu, B. B., ve İnanır, A. (2015). Relationship between ethical leadership, organizational commitment and job satisfaction at hotel organizations. *Ege Academic Review*, 15(1), 53-63.
- Doğan, S., ve Kılıç, S. (2007). Örgütsel bağlılığın sağlanmasında personel güçlendirmenin yeri ve önemi. *Erciyes Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 29(Temmuz-Aralık), 37-61.
- Doğdubay, M., ve Karan, İ. (2015). Yiyecek-içecek işletmelerinde etik uygulamaların SWOT Analizi ile değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(4), 24-32.
- Dumitrescu, C., Marcu, V., Popescu, G., Moisa, S., ve Gherman, R. (2013). Ethics aspects in agritourism. *Lucrari Stiintifice Management Agricol*, 15(4), 311-314.
- Elbaz, A. M., ve Abou-Shouk, M. A. (2016). The role of tourism-related organization networks in developing sustainable community livelihoods. *Journal of Basic and Environmental Sciences*, 3, 112-122.
- Erogluer, K., ve Yılmaz, Ö. (2015). Etik liderlik davranışlarının algılanan örgüt iklimi üzerine etkisine yönelik bir uygulama: İş yaşamında yalnızlık

- duygusunun aracılık etkisi. *Journal of Business Research-Türk*, 7(1), 280-308.
- Fraenkel, J., Wallen, N., ve Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education*. Boston: McGraw Hill.
- Gabler, C. B., Rapp, A., Richey, R. G., ve Adams, F. G. (2018). Can service climate detract from employee performance? The role of experience in optimizing satisfaction and performance outcomes. *Decision Sciences*, 49(1), 7-24.
- Gaertner, K. N., ve Nollen, S. D. (1989). Career experiences, perceptions of employment practices and psychological commitment to the organization. *Human Relations*, 42(11), 975-991.
- Gamgai, K. N., ve Agrawal, R. (2015). Job satisfaction and organizational commitment: Is it important for employee performance. *International Journal of Management and Business Research*, 5(4), 269-278.
- Hair, J. F. Jr., Rolph E. A., Ronald L. T., ve William C. B. (1998). *Multivariate data analysis*. New Jersey: Prentice-Hall International Inc.
- He, Y., Li, W., ve Lai, K.K., (2010). Service climate, employee commitment on customer satisfaction. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 23(5), 592-607.
- Hong, Y., Liao, H., Hu, J., ve Jiang, K. (2013). Missing link in the service profit chain: A meta-analytic review of the antecedents, consequences, and moderators of service climate. *Journal of Applied Psychology*, 98, 237-267.
- Hunt, S.D. ve Morgan, R.M. (1994). Organizational commitment: One way of many commitments or key mediating construct. *Academy of Management Journal*, 37(6), 1568-1587.
- İstanbul Kültür Turizm Müdürlüğü (2017). İstanbul turizm istatistikleri raporu. Erişim adresi: <http://www.istanbulkulturturizm.gov.tr/Eklenti/56803,aralik-2017pdf.pdf?0>
- Jazsay, C. (2001). An integrated research review of ethics articles in hospitality journals 1990 to 2000, *Northern Arizona University*, Erişim adresi: <http://www2.nau.edu/~clj5/Ethics/jaszay1.pdf>
- Johnson, J.W. (1996). Linking employee perceptions of service climate to customer satisfaction. *Personnel Psychology*, 49(4), 49-63.
- Kim, W.G., ve Brymer, R.A. (2011). The effects of ethical leadership on manager job satisfaction, commitment, behavioral outcomes, and firm performance. *International Journal of Hospitality Management*, 30(4), 1020-1026.
- Kralj, A., ve Solnet, D. (2010). Service climate and customer satisfaction in a casino hotel: An exploratory case study. *International Journal of Hospitality Management*, 29(4), 711-719.

- Koç, M. (2018). Research on correlations between academicians' levels of organisational commitment and their intention to quit their job: A comparison of state and foundation universities. *Journal of Education and Learning*, 7(1), 163-173.
- Lam, T., Zhang, H., ve Baum, T. (2001). An investigation of employees job satisfaction: The case of hotels in Hong Kong, *Tourism Management*, 22(2), 157-165.
- Leong, C., Furnham, A., ve Cooper, C. (1996). The moderating effect of organizational commitment on the occupational stress outcome relationship. *Human Relations*, 49(10), 1345-1363.
- Liao, H., ve Chuang, A. (2004). A multilevel investigation of factors influencing employee service performance and customer outcomes. *Academy of Management Journal*, 47(1), 41-58.
- Liao H., ve Chuang A. (2007). Transforming service employees and climate: A multilevel, multisource examination of transformational leadership in building long-term service relationships. *Journal of Applied Psychology*, 92(4), 1006–1119.
- Lytle, R.S., Hom, P.W., ve Mokwa, M.P., (1998). SERVOR: A managerial measure of organizational service orientation. *Journal of Retailing*, 74(4), 455–489.
- Lotfi, Z., Atashzadeh-Shoorideh, F., Mohtashami, J., ve Nasiri, M. (2018). Relationship between ethical leadership and organisational commitment of nurses with perception of patient safety culture. *Journal of Nursing Management*, 26(6), 726-734.
- Macey, W.H., Schneider, B., Barbera, K., ve Young, S.A. (2009). *Employee engagement: Tools for analysis, practice, and competitive advantage*. London: Wiley-Blackwell.
- Marchiori, D., ve Henkin, A. (2004). Organizational commitment of health profession faculty: Dimensions, correlates and conditions. *Medical Teacher*, 26(4), 353-358.
- Mayer, D. M., Ehrhart, M. G., ve Schneider, B. (2009). Service Attribute boundary conditions of the service climate customer satisfaction link. *Academy of Management Journal*, 52(5), 1034-1050.
- Mayer, D. M., Aquino, K., Greenbaum, R. L., ve Kuenzi, M. (2012). Who displays ethical leadership, and why does it matter? An examination of antecedents and consequences of ethical leadership. *Academy of Management Journal*, 55(1), 151–171.

- Meyer, J.P., ve Allen, N.J. (1991). A three-components conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89.
- Meyer, J.P., Allen, N.J., ve Smith, C.A. (1993). Commitment to organizations and occupations: extension and test of a three-component conceptualization. *Journal of Applied Psychology*, 78(4), 538-551.
- Meyer, J. P., ve Allen, N. J. (2004). *TCM employee commitment survey academic users guide*. London, Ontario, Canada: The University of Western Ontario, Department of Psychology.
- O'Reilly, C. A., ve Chatman, J. (1986). Organizational commitment and psychological attachment: The effects of compliance, identification, and internalization on prosocial behavior. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 492 -499.
- Penley, L. E., ve Gould, S. (1988). Etzioni's model of organizational involvement: A perspective for understanding commitment to organizations. *Journal of Organizational Behavior*, 9(1), 43-59.
- Podsakoff, P.M., Mackenzie, S.B., Lee, J., ve Podsakoff, N.P., (2003). Common method biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879-903.
- Sarıışık, M., Akova, O., ve Çontu, M. (2006). Otel yöneticilerinin etik politika ve yöntemlere yaklaşımları üzerine ampirik bir araştırma. *Anatolia: Turizm Arastirmalari Dergisi*, 17(1), 23-34.
- Satansbury, J. (2009). Reasoned moral agreement: Applying discourse ethics within organizations. *Business Ethics Quarterly*, 19(1), 33-56.
- Schneider, B. (2004). Welcome to the world of services management. *Academy of Management Journal*, 18(2), 144-150.
- Schneider, B., White, S. S., ve Paul, M. C. (1998). Linking service climate and customer perceptions of service quality: Tests of a causal model. *Journal of Applied Psychology*, 83(2), 150-163.
- Susskind, A. M. (2005). A content analysis of consumer complaints, remedies, and repatronage intentions regarding dissatisfying service experiences. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 29(2), 150-169.
- Susskind, A. M., Kacmar, K. M., ve Borchgrevink, C. P. (2018). Guest-Server Exchange Model and performance: The connection between service climate and unit-level sales in multiunit restaurants. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 42(1), 122-141.
- Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S. (2001). *Using multivariate statistics*. New York: Allyn and Bacon.

- Thiroux, J. P. (1980). *Ethics: Theory and practice (2nd ed.)*. Encino, CA: Glencoe Publishing.
- Tuna, M. (2007). Personal devir oranı analizi: Ankarada yer alan yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 45-52.
- Tuna, M., Bircan, H., ve Yeşiltaş, M. (2012). Etik Liderlik Ölçeği'nin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Antalya örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 143-155.
- Yazıcıoğlu, İ., ve Boylu Y. (2003). Dünya turizm örgütünün belirlediği etik kodları ve bu kodların Türkiye'de uygulanmasına ilişkin bir araştırma. *Turizm Akademik*, 2, 41-57.
- Yenihan, B. (2015). Örgütsel bağlılık ve iş tatmini arasındaki ilişki. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 170-178.

**CARL JOACHİM ANDERSEN OP.15 ETÜT KİTABI 2 NUMARALI
ETÜDÜNÜN TEKNİK VE BİÇİMSEL ANALİZİ**

*TECHNICAL AND STYLISTIC ANALYSIS OF THE NUMBER 2 ETUDE FROM
OP.15 ETUDE BOOK BY CARL JOACHIM ANDERSEN*

Firar Barış DİLBER*, Gülnihal GÜL**

*Geliş Tarihi: 20.04.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)*

ÖZ: Çalgı eğitim sürecinde bireyin karşılaştığı teknik ve müzikal problemlerin çözülmesinde önemli bir yere sahip olduğu düşünülen etütler, amaç ve uygulama biçimi açısından bu süreçte etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Bu kapsamda tekniği geliştiren yöntemli çalışma parçası olan etütlerin, spesifik teknik ve müzikal problemlerin çözülmesinde önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir. Çalgıda tekniği ilerletmek amacı ile yazılmış olan etütler, çalgı tekniğini ustalık düzeyinde geliştirmeyi öngören, çalışılan eserde karşılaşılabilecek pek çok güçlüğü giderilmesine yardımcı olan, icracının kazanacağı tekniğe fayda sağlayan alıştırmaya parçalarıdır. Birçok bestecinin çalgı tekniğini ve ustalık düzeyini geliştirmeye yönelik etüt kitapları bulunmaktadır. Bu kapsamda C. J. Andersen'in flüt literatüründe yer alan etüt kitaplarının flüt eğitiminde teknik ve müzikal kazanımların elde edilmesinde önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir. Bu amaçla bu çalışmada C. J. Andersen'in Op.15 içerisinde yer alan 2 numaralı etüdünün teknik ve biçimsel analizi yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda teknik ve biçimsel analizi yapılan bu etüdün teknik gelişim açısından flüt eğitiminde önemli bir yere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma etüdün teknik kümelerle ayrılması ve biçimsel analizinin yapılması yönü ile daha kalıcı ve sağlıklı bir flüt eğitimini destekler niteliktedir. Çalgı eğitimine yönelik olarak gerçekleştirilen eser ve etüt analizleri, çalışılan eser ya da etütlerin daha iyi anlaşılması ve yorum yapılabilmesi açısından gerekli ve önemli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Flüt eğitimi, etüt, etüt analizi, C. J. Andersen

ABSTRACT: The etudes which have an important role in solving the technical and musical problems that an individual comes across during the instrument training are used effectively during this process in terms of purpose and practice. Within this scope, the etudes, a being part of systematic study to improve the technique, are thought to have an important place in solving the specific, technical and musical problems. The etudes written for the purpose of improving the instrument are the exercises that help to improve the instrument technique at the mastery level, which help to overcome many of the difficulties encountered in the studied work and which benefit the technique that the performer will gain. Many composers have written books about improving the instrument technique and mastery level. In this context, it's believed that C .J. Andersen's etude books which are

*firar.dilber@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0792-7728>.

** Doç.Dr., Uludağ Üniversitesi, gulnihalgul@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9437-2419>.

among the flute literature have an important role in gaining technical and musical outcomes in flute training. For this purpose, technical and stylistic analysis of the Number 2 Etude in C. J. Andersen's Op. 15 has been done in this study. As a result of the research, it's been determined that etudes have an important place in flute training in terms of technical and musical development. This study supports a more permanent and healthy flute education in terms of the technical clustering and stylistic analysis of the study. Analyses of works and studies conducted for instrument education are necessary and important in terms of better understanding and interpretation of works or studies that are studied.

Key Words: Flute education, etude, etude analysis, C. J. Andersen

1.GİRİŞ

Müzik eğitiminin temel boyutlarından biri olan genel, mesleki ve özengen müzik eğitimi kapsamında her düzeyde gerçekleştirilen çalgı eğitimi; karmaşık, güç birçok teknik ve müzikal becerinin öğrenilmesi ve davranış biçimine dönüştürülmesi gereken kapsamlı bir eğitim sürecidir. Bu süreç içerisinde öğrenci çalgı hakkında teknik beceriler kazanmanın yanı sıra müzikal gelişimini de arttırmaktadır (Yalçınkaya, 2002: 353; Çilden, 2006: 541).

Çalgı eğitimi kapsamında önemli bir yere sahip olduğu düşünülen flüt eğitiminde bireye bazı temel beceri ve tekniklerin kazandırılması, bireyin flüt çalmayı öğrenmesi, geliştirebilmesi ve etkin bir şekilde kullanabilmesi hedeflenmektedir. Bu eğitim kapsamında el, dudak, nefes ve vücut uyumu, el ve dil koordinasyonu, vibrato ve dil tekniklerinin kazandırılması önemli görülmekte; süreç içerisinde öğretmen ve öğrencinin iletişim ve etkileşim içerisinde bulunması beklenmektedir. (Şatana, 1997; akt: Kurtarslan, 2010: 14; Üstün, 2010: 11; Üstün, 2012: 107).

Çalgı eğitimi sürecinde birey pek çok problemle karşılaşabilmekte, teknik güçlükler ise bu problemlerin başında yer almaktadır. Bu kapsamda tekniği geliştiren yöntemli çalışma parçası olan etütlerin, spesifik teknik ve müzikal problemlerin çözülmesinde önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir (Say, 1985: 489; Ekebakan, 2007:10; Yalçınkaya, 2012: 22).

Çalgıda tekniği ilerletmek amacı ile yazılmış olan etütler, çalgı tekniğini ustalık düzeyinde geliştirmeyi öngören, çalışılan eserde karşılaşılabilecek pek çok güçlüğü giderilmesine yardımcı olan, icracının kazanacağı tekniğe fayda sağlayan alıştırmaya parçalarıdır (Say, 2002: 189; Temiz, 2006: 398). Etütler içeriği açısından bir ya da birden çok teknik hedefle icracının repertuarında karşılaştığı sorunların çözülmesine yardımcı olmakta; amaç ve uygulama biçimi açısından çalgı eğitimi sürecinde etkin bir şekilde kullanılmaktadır (Cüceoğlu & Berki, 2007: 228). Bu kapsamda flüt eğitiminde de etütlerin önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir.

Flüt literatüründe birçok bestecinin çalgı tekniği ve ustalık düzeyini geliştirmeye yönelik etüt kitapları bulunmaktadır. E. Kohler'in "30 Etuden Studies Op.33, No.1", P. Emill'in "Method for the Bohn Flute", M. Moyses'un "Quarante-Huit Etudes De Virtuosite First Book", A. Piazzolla'nın "Tango Etudes for flute", M. Moyses'un "Vingt Exercises et Etudes", C. J. Andersen'in "18 Kleine Studien for Flöte Op.41" ve "24 Grosse Etuden for Flöte Op. 15" isimli kitapları flüt literatüründeki etüt kitapları arasında yer almaktadır (Kohler, 1980; Prill, 1980; Moyses, n.da.; Moyses, n.db.; Piazzolla, n.d.; Andersen, 1885; Andersen, 1891).

Söz konusu bu kitaplar arasında C. J. Andersen'in etüt kitaplarının flüt eğitiminde yaygın bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Danimarkalı ünlü bir flütçü, besteci ve şef olan Carl Joachim Andersen (1847-1909)'in, flüt eğitimine çok erken yaşta babası ile başladığı ve on üç yaşındayken solist olarak konserler verdiği bilinmektedir. 1881'de Berlin Filarmoni orkestrasının asistan şefi ve kurucularından biri olan Joachim, uzun süre bu orkestrada çalmış ancak 1893'te geçirdiği dil felci nedeniyle orkestradaki görevini bırakmak zorunda kalmıştır. Sonraki yıllarda müzik hayatına besteci ve şef olarak devam eden Andersen'e 1905'te şövalye nişanı verilmiş ve profesör olarak atanmıştır. 7 Mayıs 1909'da Kopenhag'da hayatını kaybetmiştir (Cüceoğlu Önder, 2012: 132; Dzapo, 1999: 1-4; Melver, 2010: 6-8).

Andersen, eserlerindeki güzellik, akıcılık ve etkileyicilik sebebiyle flütün Chopin'i olarak anılmıştır 1892'de tamamlamış olduğu etüt kitapları pek çok müzik okulunda yaygın olarak flüt eğitiminde kullanılmıştır. Op.15, op.21, op.30, op.33, op.37, op.41, op.60/I-II, op.63/ I-II olarak isimlendirilen ve toplam sekiz tane olan bu etüt kitapları günümüzde flüt eğitiminde teknik ve müzikal açıdan önemli bir yere sahiptir (Dzapo, 1999:1-4; Melver, 2010: 6-8; Cüceoğlu Önder, 2012: 133).

Etütler flüt eğitimini sürecinde teknik ve müzikal becerilerin geliştirilmesinde büyük önem taşımakta, bu amaca yönelik olarak C. J. Andersen'in etüt kitapları sıklıkla kullanılmaktadır. Bu kapsamda staccato, bağlı çalma, kromatizm ve arpej gibi pek çok farklı teknikleri bir arada bulundurması nedeni ile C. J. Andersen'in Opus 15 içerisindeki 2 numaralı etüdü incelenmeye değer görülmüştür. Bu çalışma; C. J. Andersen'in flüt eğitimi dağarındaki etütleri inceleyen bir kaynak olması, flüt eğitiminde kullanılan diğer etütlerin incelenmesi konusunda yeni araştırmalara yol gösteriyor olması açısından önemlidir.

Bu amaçla bu çalışmada C. J. Andersen'in Op.15 içerisinde yer alan 2 numaralı etüdünün teknik ve biçimsel analizi yapılmış, flüt eğitimcisi ve öğrencilere rehberlik etmesi ve bu yolla flüt eğitimi sürecine katkı sağlanması amaçlanmıştır. Araştırmanın amacına bağlı olarak aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. C. J. Andersen'in Op.15 içerisinde yer alan 2 numaralı etüdünün teknik analizi nedir?
2. C. J. Andersen'in Op.15 içerisinde yer alan 2 numaralı etüdünün biçimsel analizi nedir?
3. C. J. Andersen'in Op.15 içerisinde yer alan 2 numaralı etütteki teknik kümeleri seslendirmeye yardımcı olan çalışmalar nelerdir?

2. YÖNTEM

Bu çalışmada içerik analiz yöntemi kullanılarak teknik ve biçimsel analiz yapılmıştır. Toplanan verileri açıklayabilecek kavram ve ilişkilere ulaşabilmek amacı ile ağırlıklı olarak kitap ve sanat eseri gibi yazılı ve görsel verilerin analizinde kullanılan; incelenen dokümandaki belirli özelliklerin sistematik ve nicel bir yolla tanımlanıp nitelendirildiği içerik analizinde, araştırmacı tümdengelimci bir yol takip etmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 242; Özkan ve Yıldırım Orhan, 2016: 85; Gönç Şavran, 2012: 94).

Çalışmanın evrenini C. J. Andersen'in flüt için yazılmış etüt kitapları, örneklemini ise "24 Etudes for Flute" adlı Op.15 kitabında yer alan 2 numaralı etüdü oluşturmaktadır.

3. BULGULAR

Bu bölümde C. J. Andersen'in "24 Etudes for Flute" Op.15 numaralı kitabında yer alan 2 numaralı etüdün teknik ve biçimsel analizinden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Etüt 51 ölçüden oluşmakta olup $\frac{4}{4}$ 'lük ölçü sayısında ve "Moderato" (orta hızda) temposu ile yazılmıştır.

3.1. Etüdün Teknik Analizi

Bu çalışmada teknik kümeler, bünyesinde her biri belli bir teknik yoğunluk ya da gücünü barındırma esasına göre tespit edilmiş ve eser üzerinde "TK" şeklinde kısaltılarak gösterilmiştir. Belirlenen teknik kümeler flüt eğitiminde önemli bir rolü olduğu düşünülen gam(dizi) çalışması, farklı aralık çalışması ve artikülasyonlar gibi flüt teknikleri üzerine kuruludur. Etüt 14 teknik kümeden oluşmaktadır.

Şekil 1'de teknik kümelerin etüt üzerinde gösterimine yer verilmiştir.

№ 2.

The image shows a musical score for a piece titled "№ 2." by Andersen, C. J. (1885). The score is in 2/4 time and marked "Moderato, M.M. 4=100". It features a single melodic line with various technical exercises (TK1-14) marked throughout. The score includes dynamic markings such as "p", "pp", "cresc.", and "dim.". The exercises are indicated by red brackets and labels above the notes.

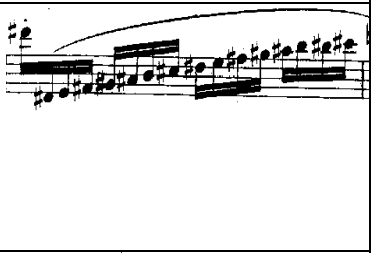

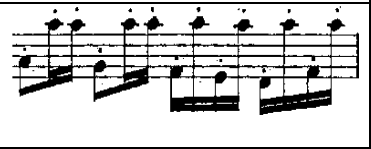
Şekil 1. Teknik Kümelerin Etüt Üzerinde Gösterimi.

Kaynak: Andersen, C. J. (1885). Op.15, 24 Grosse Etuden for Flöte, Hamburg: Max Leichssenring.

Tablo 1’de teknik kümelerle ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1. Teknik Kümelerin Dağılımı

Teknik Küme	Teknik Kümeye Kapsanan Güçlükler	Ölçüler	Teknik Küme Örnekleri
TK1	Çıkıcı 5’li – 2’li aralıklar arasında staccato kullanımı.	1-9-32-40-50	
TK2	17 bağlı dizi çalışması TK 2’ler bir sonraki ölçünün ilk sekizliğini kapsamaktadır.	2-10-33-41-51	
TK3	İnici 6’lı – 3’lü aralıklar arasında staccato kullanımı.	3-25-26-34-42-49	
TK4	2. ve 3. oktavda arpej ile başlayan dizi kullanımı TK 4’ler bir sonraki ölçünün ilk sekizliğini de kapsamaktadır.	4-12-35-43	
TK5	2 bağlı 2 dilli staccato kullanımı.	5-6-7-13-14-15-19-28-29-36-37-38-44-45-46-47	
TK6	Oktavı aşan aralık ile başlayan staccato kullanımı.	5-6-13-14-36-37	
TK7	Kromatik staccato kullanımı.	15	
TK8	Çıkıcı 8’li – 4’lü aralıklar arasında staccato kullanımı.	16-24	

TK9	Oktavı aşan staccato ve daha küçük inici ve çıkıcı aralıkların bir arada kullanımı.	7-18-21	
K10	İçerisinde birçok değiştirici işaret barındıran bağlı dizi kullanımı. Bu teknik küme bir sonraki ölçünün sadece ilk sekizliğini kapsamaktadır	20	
TK11	1 ve 3. oktav arasında içerisinde birçok değiştirici işaret barındıran staccato aralık kullanımı.	22	
TK12	İçerisinde birçok değiştirici işaret barındıran bağlı arpej kullanımı. TK 12'ler bir sonraki ölçünün ilk sekizliğini kapsamaktadır.	23-30	
TK13	İnici 7'li - 4'lü aralıklar arasında staccato kullanımı.	27	
TK14	Oktavı aşan aralıklar ile çıkıcı staccato kullanımı.	48	

Tablo 1'de de görüldüğü gibi etütte çıkıcı 2'li, 4'lü 5'li, 8'li; inici 3'lü, 4'lü, 6'li, 7'li ve oktavı aşan aralıklar ile bu aralıklarda staccato tekniğine yer verilmiştir. İçerisinde birçok değiştirici işaret barındıran 2, 9, 15, 16 ve 17 bağlı, 1. ve 3. oktavları kapsayan bağlı dizi ve bağlı arpej kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca etüt içerisinde kromatik staccato kullanımına da yer verilmiştir. Bununla birlikte pek çok flüt eserinde sıklıkla rastladığımız güçlüklerden olan ve 21. ölçüde yer alan TK9'da kullanılan pes seslerin sabit tutulup, tiz seslerde değişen notaların aynı anda çalındığı teknik ile TK4'te tiz seslerin sabit tutulup pes seslerde değişen

notaların çalındığı teknik çalışmalara da yer verildiği görülmektedir. 51. ölçüde yer alan TK2 güçlük açısından diğer TK2'ler ile benzerlik göstermekle birlikte içerdiği nota sayısı açısından farklılık bulunmaktadır. Benzer şekilde 30. ölçüde yer alan TK12, 23. ölçüdeki TK12'den farklı olarak sadece çıkıcı arpej kullanımı içermektedir.

3.2. Teknik Kümelere Yönelik Destekleyici Çalışmalar

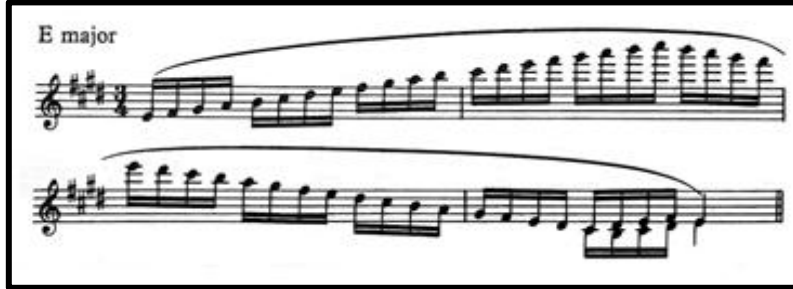
Şekil 2'de Teknik Küme 1, 3, 6, 8, 9, 13 ve 14'ü destekleyen çalışmalara yer verilmiştir.

Şekil 2. TK1, 3, 6, 8, 9, 13 ve 14'e yönelik çalışma. Kaynak: Moyse, M. (1928). Ecole De Articulation, Paris: Alphonse Leduc.

Marcel Moyse'un "Ecole De L'Artucalation" kitabının 21. sayfasında yer alan ve çift dil staccato çalışmasına yönelik hazırlanmış çalışmalar inici ve çıkıcı olarak farklı aralıkları içermektedir. Bu yönü ile çalışmanın TK 1, 3, 6, 8, 9, 13 ve 14'ün daha kolay seslendirilmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

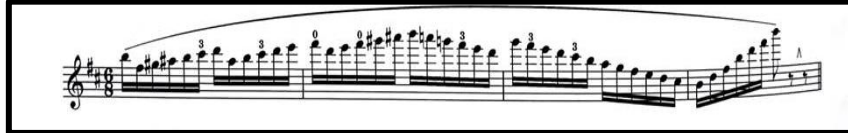
Şekil 3'te Teknik Küme 2'yi destekleyen çalışmaya yer verilmiştir.

Şekil 3. TK2'ye yönelik çalışma. Kaynak: Wye, T. (1985). Practice Books for the flute Volume 5 Breathing and Scales, London: Novello Publishing Limited.

Trewor Wye'nin "Practice Book for Flute Volume 5 Breathing and Scales" adlı kitabının 173. sayfasındaki alıştırmada yer alan bağlı dizi çalışmaları TK2'yi geliştirmeye yönelik örnek çalışma olarak düşünülebilir.

Şekil 4'te Teknik Küme 4'ü destekleyen çalışmaya yer verilmiştir.

Şekil 4. TK4'e yönelik çalışma. Reichert, M.A. (2013). Seven Daily Exercises Op.5 Flute.

TK4'ün seslendirilmesinde kolaylık sağlayabileceği düşünülen çalışmalar M.A. Reichert'in "Seven Daily Exercises" başlıklı kitabının 1. çalışmasıdır. Burada yer alan çalışmalar teknik küme ile birebir benzerlik göstermese de çalışıldığında teknik kümenin daha kolay seslendirilmesini sağlayacağı düşünülmektedir.

Şekil 5'te Teknik Küme 5'i destekleyen çalışmaya yer verilmiştir.

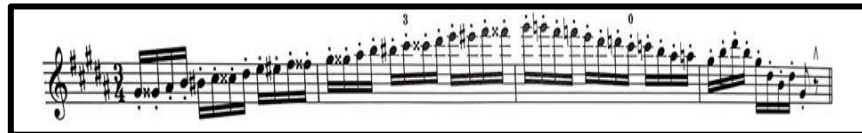
Şekil 5. TK5'e yönelik çalışma. Moyse, M. (1928). Ecole De Articulation, Paris: Alphonse Leduc.

İki bağlı iki dilli staccato kullanımına örnek olarak Marcel Moyse'un "Ecole De L'Articulation" başlıklı kitabının 4 numaralı çalışması gösterilebilir. Bu egzersizin çalışılması ile TK5'in daha iyi seslendirilmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda bu alıştırmanın tek ve çift dil ile de çalışılabileceği kitapta not edilmiştir.

Şekil 6 ve 7'de Teknik Küme 7'yi destekleyen çalışmalara yer verilmiştir.

Şekil 6. TK7'ye yönelik çalışma. Boosey & Hawkes. (1994). The Complete Flute Scale Book, London:Boosey& Hakes Music Publishers Ltd.

Şekil 7. TK7'ye yönelik çalışma. Reichert, M.A. (2013). Seven Daily Exercises Op.5 Flute.

Boosey & Hawkes'ın "The Complete Flute Scale Book" kitabının 6. sayfasındaki çalışmaların yanı sıra M.A. Reichert'in "Seven Daily Exercises Op.5" adlı kitabındaki No.6 çalışmasının da TK7'nin daha rahat seslendirilmesi için uygun olduğu düşünülmektedir.

Şekil 8'de Teknik Küme 10'u destekleyen çalışmaya yer verilmiştir.

Şekil 8. TK10'a yönelik çalışma. Moyse, M. (1923). Exercices Journaliers, Paris: Alphonse Leduc.

Teknik Küme 10 "içerisinde birçok değiştirici işaret barındıran bağlı dizi kullanımı"ni kapsamaktadır. Marcel Moyse'un "Exercices Journaliers" adlı kitabının 7. sayfasında yer alan çalışmalar tüm dizileri çalıştırmaktadır. Etüt içerisinde değiştirici işaretler ölçü içerisinde, örnek gösterilen çalışmalarda ise donanımda yer almaktadır. Donanımda yer alsa dahi bu gamların çalışılmasının TK10'un daha doğru seslendirilmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Şekil 9'da Teknik Küme 11'i destekleyen çalışmaya yer verilmiştir.

Şekil 9. TK11'e yönelik çalışma. Moyse, M. (1921). Etudes Et Exercices Techniques, Paris: Alphonse Leduc.

Marcel Moyse'un "Etudes Et Exercices Techniques" başlıklı kitabının 13. çalışması birçok değiştirici işaret barındıran farklı aralıklar içermektedir. Çalışmalar bağlı olarak yazılmasına rağmen detache tekniği ile çalınabileceği de not düşülmüştür. Bu özelliği ile aynı çalışma staccato çalışıldığında TK11'in daha iyi seslendirilmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Şekil 10'da Teknik Küme 12'yi destekleyen çalışmalara yer verilmiştir.

Trewor Wye'in "Practice Books for the Flute Volume 2 Technique" adlı kitabının 77. sayfasındaki "Dominant Sevents" alıştırmalarının farklı değiştirici işaretler barındırması ve bağlı arpej kullanımından dolayı TK12'nin seslendirilmesinde fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Bu alıştırmalar farklı artikülasyonlar ile de çalışılabilir.

3.3. Etüdün Biçimsel Analizi

Biçimsel analizi yapılan etüd üç dönem ve kodettadan oluşmaktadır. Birinci dönem olan A dönemi 1-16. ölçüler arasında yer almaktadır. Bu dönem iki müzikal cümleden oluşmakta olup birinci cümle (a) 1-8. ölçüler arasında, ikinci cümle (a1) ise 9-16. ölçüler arasında yer almaktadır. İkinci dönem olan ve iki müzikal cümleden oluşan B dönemi ise 17-31. ölçüler arasında yer almaktadır. B dönemi içerisinde birinci cümle (b) 17-23. ölçüler arasında, ikinci cümle olan dönüş köprüsü ise 24-31. ölçüler arasında yer almaktadır. Ara temanın kendi tonundaki bitişinden sonra duyulan ve yan temaya eklenen dönüş köprüsü esas temaya dönüşü hazırlayacağı için temaya ait işleyici figürasyonlardan meydana gelebilmektedir (Cangal, 2011: 124; Koray, 1957: 51). Üçüncü dönem olan A1 iki müzikal cümleden oluşmakta ve birinci cümle (a) 32-39. ölçüler arasında, ikinci cümle (a2) ise 40-47. ölçüler arasında yer almaktadır. Etüdün son bölümü ise 48-51. ölçüler arasındaki "esas temaya dönülen ve temanın bir bölümünün tekrar edildiği, eserin bütünlüğüne uygun bir son söz" olarak tanımlanan (Cangal, 2011: 125) kodetta (C cümlesi) ile son bulmaktadır.

Tablo 2. Etüdün Biçimsel Analizinden Elde Edilen Bulgular

Dönem	A	B	A ¹	Codetta
Cümle	a+a ¹	b+köprü	a+a ²	C
Ölçü	a (1-8)	b (17-23)	a (32-39)	C (48-51)
	a ¹ (9-16)	köprü (24-31)	a ² (40-47)	

Sonuç olarak biçimsel analizi yapılan etüdün üç bölmeli şarkı formuna bir kodetta eklenerek yazıldığı tespit edilmiştir.

4. SONUÇ

Joachim Andersen Op.15 kitabında yer alan 2 numaralı etüdün teknik ve biçimsel açıdan incelenmesi sonucunda geniş çaplı bağ, arpej, parmak çabukluğu

ve staccato tekniklerini geliştirme hedefleri doğrultusunda şarkı formu üzerine yazıldığı tespit edilmiştir.

14 farklı kümeden oluşan etütte, teknik küme içerisinde kullanılan akorların farklı biçimde arpejenmiş olduğu, legato ve staccato tekniğinin sıklıkla kullanıldığı ve her iki teknikte de parlak ve temiz bir tonun elde edilmesinin hedeflendiği görülmektedir. Teknik anlamda zor pasajların yer aldığı bu etütte legato ve staccato çalış, ton gelişimi, dudak esnekliği dil tekniğine sistematik olarak yer verildiği ve artikülasyonu geliştirme özelliğine sahip olduğu belirlenmiştir. Fonville (1981) C. J. Andersen'in etütlerini pedagojik yönden analiz etmek amacıyla yapmış olduğu çalışmada, Andersen'in etütlerinde yer alan teknik konuları parmak çabukluğu, dudak esnekliği, dil vuruşu, bağlı çalış, ton gelişimi, süslemeler, nüans, ritim problemleri şeklinde belirlemiş ve dil tekniklerinin temel bir pedagojik konu olduğunu ifade etmiş; Cüceoğlu Önder (2012) ise çalışmasında C. J. Andersen'in etütlerinde dil çalışmalarına önem verdiği sonucuna ulaşmıştır. Söz konusu çalışma sonuçları C. J. Andersen'in Op.15 kitabında yer alan 2 numaralı etüdün incelenmesine yönelik olarak yapılan bu çalışma sonuçlarını destekler niteliktedir. Örneğin TK1,TK2,TK6,TK7,TK8,TK9,TK11,TK13 ve TK14 dudak esnekliği ile birlikte dil vuruşu ve dil tekniğini çalıştırırken, TK2, TK4,TK10 ve TK12 parmak çabukluğu, dudak esnekliği ve bağlı çalış tekniklerini çalıştırmaktadır.

Biçimsel açıdan yapılan inceleme sonucunda etüdün üç bölmeli şarkı formuna bir kodetta eklenerek yazıldığı görülmektedir.

Sonuç olarak teknik ve biçimsel analizi yapılan bu etüdün teknik gelişim açısından flüt eğitiminde önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir. Bu çalışma etüdün teknik kümelere ayrılması ve biçimsel analizinin yapılması yönü ile daha kalıcı ve sağlıklı bir flüt eğitimini destekler niteliktedir. Çalışılan bir eser ya da etüdün analiz edilmesi onu daha anlaşılabilir bir hale getirecek ve öğrenciye rehberlik ederek çalışmasının daha etkili ve verimli olmasını sağlayacaktır. Çalgı eğitimine yönelik olarak gerçekleştirilen eser ve etüt analizleri, çalışılan eser ya da etütlerin daha iyi anlaşılması ve yorum yapılabilmesi açısından gerekli ve önemli görülmektedir.

Eserleri tüm dünyada beğeni ile seslendirilen ve flütün Chopin'i olarak tanınan Andersen; besteci, eğitimci ve icracı yönü ile 19 yy. flüt eğitiminin önemli isimleri arasında yer almaktadır. Bu kapsamda bestecinin flüt literatürüne kazandırdığı eserlerin eğitimciler tarafından flüt eğitiminde daha yaygın olarak kullanılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Andersen, C. J. (1885). Op.15, 24 Grosse Etuden for Flöte, Hamburg: Max Leichssenring.

Andersen, C. J. (1891). Op.41, 18 Kleine Studien for Flöte, Hamburg: Max Leichsssenring.

Boosey & Hawkes. (1994). The Complete Flute Scale Book, London:Boosey& Hakes Music Publishers Ltd.

Cangal, N. (2011). Müzik Formları Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Cüceoğlu, G., & Berki, T. (2007). "Flüt Eğitimine Yönelik Bir Etüt Analiz Modeli" GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 27(1), 227-235.

Cüceoğlu Önder, G. (2012). "Flüt Eğitiminde Kullanılan Carl Joachim Andersen Flüt Etütlerinin Dil Teknikleri Yönünden İncelenmesi", E-Journal of New World SciencesAcademy NWSA-Fine Arts, 7(2), 131-142.

Çilden, Ş. (2006). Müzik Öğretmeni Yetiştirme Sürecinde Çalgı Eğitiminin Nitelik Sorunlarının İrdelenmesi. A. Atak Yayla, F. Yayla (Ed.), Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu bildiriler kitabı içinde (ss. 541-547). Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

Dzapo, J. K. (1999). Joachim Andersen: A Bio-bibliography, London: Greenwood Press.

Ekebalkan, S. (2007). Flüt Eğitiminde Çalışma Yöntemlerinin Teknik ve Pedagojik Açından İncelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Fonville, J.W. (1981). A Pedagogical Approach to the Flute Etudes of Joachim Andersen. (Unpublished doctoral dissertation). University of Illinois, Urbana-Champaign.

Gönç Şavran, T. (2012). Nicel ve Nitel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri. T. Gönç Şavran (Editör), Sosyolojide araştırma yöntem ve teknikleri (ss. 64-104). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset.

Kohler, E. (1980). Etudes Studies Op.33, No.1, Budapest: Editio Musica

Koray, F. (1957). Müzik Formları İstanbul: Maarif Basımevi.

Kurtaslan, H. (2010). Flüt Eğitiminde Çağdaş Türk Eserlerinin Kullanımı ve Örnek Çalışma Egzersizleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

McIver, S.E. (2010). The Music of Flutist/Composers: Performances of Selected Works for Flute Composed Between 1852 and 2005. (Unpublished doctoral dissertation). University of Maryland, College Park.

Moyse, M. (1921). Etudes Et Exercices Techniques, Paris: Alphonse Leduc

Moyse, M. (1923). Exercices Journaliers, Paris: Alphonse Leduc

Moyse, M. (1928). Ecole De Articulation, Paris: Alphonse Leduc

Moyse, M. (n.da.). Vingt Exercices et Studes, Paris: Alphonse Leduc .

Moyse, M. (n.db.). Quarante- huit Etudes de Virtuosite First Book, Paris: Alphonse Leduc .

- Özkan, E. & Yıldırım Orhan, Ş. (2016). Sebastian Lee Op.113 Etüt Kitabı I. Etüdün Teknik ve Biçimsel Analizi, E-Journal of New World Sciences Academy NWSA-Fine Arts, 12(2), 83-91.
- Piazzolla, A. (n.d.). Tango Etudes for Flüte, Paris: Editions Henry LEMONIE.
- Prill, E. (1980). Method for the Bohn Flüte, Zimmermann- Schule: Fraknfurt.
- Reichert, M.A. (2013). Seven Daily Exercises Op.5 Flute
- Say, A. (1985). Müzik Ansiklopedisi (cilt 2). Ankara: Sanem Matbası.
- Say, A. (2002). Müzik Sözlüğü. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Temiz, E. (2006). "Panofka 24 Vocalizzi Etüt Kitabında Yer Alan 2 No'lu Etüt Analizi". Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 4(4), 397-407.
- Üstün , E. (2010). Eğitim Fakülteleri Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümleri Müzik Eğitimi Bölümleri Müzik Eğitimi Ana Bilim Dallarında Uygulanmakta Olan Bireysel Çalgı Flüt Eğitiminde Karşılaşılan Teknik Problemlerin İncelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Üstün. E. (2012). "Flüt Eğitiminde Temel Beceriler ve Dil Teknikleri". İdil Dergisi, 1(1), 103-122.
- Wye, T. (1980). Practice Books for the flute Volume 2 Technique, London: Novello Publishing Limited
- Wye, T. (1985). Practice Books for the flute Volume 5 Breathing and Scales, London: Novello Publishing Limited
- Yalçınkaya, B. (2002). 21. Yüzyılda Müzik Eğitiminde Çalgı Öğrencilerinin Temel Psiko-Motor Alan Davranışları Üzerinde Alexander Tekniğinin Etkisi, Uluslararası Avrupa'da ve Türk Cumhuriyetleri'nde Müzik Kültürü ve Eğitim Kongresi bildiri kitabı içinde (ss. 353- 358). Ankara: Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi.
- Yalçınkaya, B. (2012). "Çalgı Eğitiminde Etüt Yazma Modeli". E-Journal of New World Sciences Academy, 7(1), 21-34.
- Yıldırım, A., & Şimşek. H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınları.

FACTORS INFLUENCING COMPETITIVE ADVANTAGE OF SPORTS CLUBS IN TURKEY

TÜRK SPOR KULÜPLERİNİN REKABET AVANTAJINI ETKİLEYEN UNSURLAR

Yeter Aytül DAĞLI EKMEKÇİ*

Geliş Tarihi: 14.05.2018
(Received)

Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)

ABSTRACT: The aim of this study is to investigate the competition structure of Turkish sport sector from the point of professional football clubs according to Porter's Five Forces Framework. Porter refers to the factors influencing competition in a sector as buyers, sellers, potential threats created by new entrants to the sector, substitute products and competition existing within the sector. Within the increasing economic value of sports, the share of the clubs is also increasing. As professional football clubs are the biggest part of Turkish sports economic with its external circumstances, they are chosen for this study. The main research question of the study is finding out the factors influencing competition in Turkish sport sector. Qualitative method was used for document analyzing and in-depth interviews. The results show that besides football federation, the competitive ability of the sports clubs mostly depends on the government's decisions in Turkey. Considering the increasing income of sports clubs such as sponsorship and donations, sports clubs have to look at the competition structure from a strategic perspective thus they can manage these increasing revenues and sources professionally. Sports clubs miss out on some competitive advantages if they do not make long-term agreements. These advantages have been assessed at the level of factors identified by Porter.

Key Words: Competitive advantage, Porter's five forces framework, Strategic management, Turkish sports clubs

ÖZ: Bu çalışmanın amacı Türk spor sektörü rekabet yapısının futbol kulüpleri açısından Porter'in Rekabetin Beş Gücü yaklaşımıyla incelenmesidir. Porter bir sektörde rekabeti etkileyen unsurları alıcılar, satıcılar, sektöre yeni girebilecek olanların yarattığı potansiyel tehditler, ikame ürünler ve sektör içi var olan rekabet olarak belirtmektedir. Sporun artan ekonomik değerinin içinde kulüplerin payı da artmaktadır. Profesyonel futbol kulüpleri de çevresel unsurlarıyla birlikte Türk spor sektöründe büyük bir pay oluşturduğundan çalışmanın konusu olarak seçilmiştir. Aynı zamanda alan yazında henüz Türk spor sektöründe rekabet yapısını bu bakış açısıyla inceleyen bir çalışma yer almamaktadır. Araştırmanın temel sorusu Türkiye'de spor sektöründe rekabeti etkileyen faktörlerin neler olduğudur. Doküman analizi ve derinlemesine görüşmelerle nitel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de spor kulüplerinin rekabet edebilirliğinin futbol federasyonu dışında çoğunlukla devletin aldığı kararlara bağlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Spor kulüplerinin sponsorluk ve bağışlar gibi artan gelirleri göz önünde bulundurulduğunda bu gelir ve kaynakları profesyonel bir şekilde yönetebilmek için rekabet yapısına stratejik bir

* Dr. Öğretim Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, yaekmekci@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0540-6379.

çerçeveden bakmaları gerekmektedir. Spor kulüpleri uzun dönemli planlamalar yaparak rekabet avantajlarının sürdürülebilirliğini artırabilirler. Bu avantajlar Porter'in tanımladığı faktörler düzeyinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Porter Rekabetin Beş Gücü Modeli, Rekabet avantajı, Stratejik yönetim, Türk spor kulüpleri.

1. INTRODUCTION

Sport is a growing phenomenon with its social, cultural and economic aspects (Alkibay, 2005, 84). Also it must be evaluated on economic and social conditions considering the globalization (Devecioğlu, 2005: 2). In the economic world the most important signs of being successful are competitiveness and effectiveness. Especially in sport sector with its changing structure from voluntary to professionalism sport organizations have to redefine their strategic aims, tools and processes. Therefore, sport industry (A.T. Kearney, 2010) especially football should be analyzed not only as a sport in term of wins, losses and ties but also as a business in terms of its economic, social and environmental performance. Porter (1998) underlines two central questions for competitive strategy. The first question is; does the sector have long-term profitability, and the second question is; what is the average profitability of the sector. At this point Turkish sport sector -especially in the field of football- is an attractive sector with its own specificities.

There is not an accepted definition of competitiveness for nations. A competitive firm can be defined, but there are many criteria when the nations are being evaluated as competitive. Exchange rates, interest rates, government deficits, currencies, labor, natural resources, government policies and etc. can be a sign for nations competitiveness, but all of them are not valid for each nation. Every nation has variable advantage with one or more of these features. A mutual concept of competitiveness is defined as productivity by Porter. Productivity means products values by a unit of labor or capital and it increases the standard of living the citizens of a nation. For companies in a nation is the high level productivity important for the standard of living. So, for sustained economic success of nations is the productivity essential. Nations have to develop their capabilities to compete in many industry segments (Porter, 1990: 1-50).

In order to have competitive advantage with a new product in a new or youth target market, firms have to decide two important points. These points are the consumer segment -consisting buyers and potential buyers for a product- and the competition consisting firms offering the same or a substitute product. Also for sport sector both of this segments are critical in decision making process (Pitts, Fielding and Miller, 1994: 15-17). Strategic management which is focusing on competitiveness (Akgemci, 2008) requires an effective strategic decision making process. Starting from this point of view strategic management at sport sector

requires to consider consumers and competition factor. One of the main driver of this study is occurring from this approach.

Porter indicates sport and recreation is a growing linking sector with its subsectors from 1980's till today (Porter, 2011). This should be assessed by developing countries. In order to be productive, developing countries may be able to direct their potentials to developing areas such as sport to utilize the opportunities instead of competing with developed countries that are already competent in other sectors. Thus developing countries can provide competitive advantage. Also Turkey is a potential country with its young population, climate, emerging economy and social situation. Since, Porter's studies are mostly about developed countries (Öz, 2002, 510), Porter's five factors for competitiveness should be investigated on developing countries. Thus, the differences and similarities could be examined.

According to Porter (2008) however, managers define that competition occurs between direct competitors, the fact competition is happening beyond established industry rivals including customers (for sport industry available and potential spectators), suppliers, potential entrants and substitute products.

Also the extended rivalry is composed of five forces and this structure shapes the nature of competitive interaction within the industry. Although each industry should be analyzed within its own underlying structure, the drivers of profitability are the same. For industries the strongest competitive force or forces are not always obvious. The industries are not homogeneous and it is not possible to draw boundaries between sectors (Pitts et al., 1994: 15; Porter, 1985), especially at sport relating with many subsectors. Sport industry (Fen-Ching Tsai, 2009) includes sports manufacture industries (SMI) (sports goods and sport facility construction industry), participant sports services (PSS), and spectator sports services (SSS).

The business model of European club football is financially unsustainable. Figures show that revenues of sport clubs are increasing every year. However, success of more clubs does not increase in financial, managerial or institutional terms. Kassay and Géczi (2016) investigated whether there are any available management tools for clubs which they can use to improve their business competitiveness above and beyond the limitations of their maximum market size. The study indicates that club management and operations need a well-organized and business-like manner.

Starting from this point of view the researcher has recognized that Turkish sport sector is progressing especially at football but there is still no an investigation about sport clubs sector from Porter's five forces perspective as five core concepts. So, the research question is which elements are including at Porter's five forces

model in particular Turkey. Sport is still managing from governance in Turkey. Also institutional actors at sport in Turkey are Ministry of Youth and Sports, Autonomous Football Federation, sport federations, National Olympic Committee and municipalities. There is no special sports club law yet. There is “Frame Regulation” for amateur federations. There is no coordination and relationship between Ministry of Youth and Sport and Ministry of Finance.

2. LITERATURE REVIEW

Kassay and Géczi (2016) indicate the management and operation in a well-organized and business-like manner is a suitable tool of a football club. They have touched on the role of national football association in the process of market development, the role of the owners, how the sports sector will guarantee the efficient utilization of all the material resources. So, the study’s results are; the sports sector needs to have an operating system and club model for the utilization of resources in the most effective way. Ensuring sustainable operations of clubs mostly depends on club owners. Also to inspect the interaction between the club owners, coaches and players is a key task for creating a new club model.

Dobbs’ (2014) study’s findings, which provides a set of templates for applying Porter’s five forces framework and presents an example of a completed template for spectator sports industry, pointed to challenges in using five forces. These challenges are lack of depth, lack of structured analysis, lack of strategic insights and millennial generation preferences. Dobbs expresses that Porter’s five forces framework is a powerful tool in the hands of a skilled manager or analyst. The templates he provides will be improved in time with new application areas.

According to Mozūraitienė, Jasinskas and Simanavičienė (2011) one of the most important factor to provide the competitive advantage in the sport sector, considering the external factors, is customers’ activities, and then the implementation of development programs and the level of unemployment. Also the factor of “Diamond” model by M. Porter, i.e., the role of government, and economical factor analyzed by other authors is deemed to be the most significant.

Rowland (2017) has analyzed Nike Inc. as a leading player in the global shoes, equipment and apparel market bases on Porter’s five forces. The factors of the forces have been evaluated as weak, moderate or strong force and recommendations has been made in term of having competitive advantage.

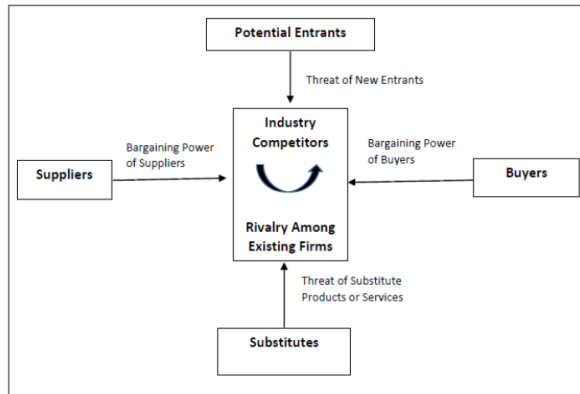
2.1 Five Forces

However, the strong linkage of innovation and change and the need of change for competitive advantage, because of the difficulty of new applications at having established culture organizations, changes cannot be naturally implemented. Especially institutionalized activities have been adopted (Porter, 1990). Therefore,

the importance of these five powers and practices that they require are well known, it is not easy to apply the elements of these forces.

The first force is the threat of new entrants for existing competitors. A new entrant makes pressure on existing competitors in the way of gaining market share. Barriers to entry are supply-side economies scale, demand-side benefits of scale, customer switching costs, capital requirements, incumbency advantages independent of size, unequal access to distribution channels and restrictive government policy (Porter, 2008).

Second force, the power of suppliers, means that powerful suppliers have an advantage over the companies by charging higher prices, limiting quality of services, or shifting costs to industry participants. Companies are related with a wide range of suppliers for various inputs. Suppliers may specialize in the sector in which they offer goods or services. If they provide their goods/services in different sectors, they are not connected to a single sector for income. Changing suppliers can leave companies in difficult situations, such as changing prices, changing the quality of service (Porter, 2008).

Figure 1: The five competitive forces that determine industry profitability

Sources: Porter, M. E., (1985) *Competitive Advantage, Creating and Sustaining Superior Performance*. New York: The Free Press and Porter, M. E., (2008) *The Five Competitive Forces that Shapes Strategy*. Harvard Business Review, 86 (1), 78-93.

Third one is powerful buyers, who can force companies the reduce prices, to demand better quality or more service. In many sectors buyers face few switching costs in changing vendors. Large volume buyers are particularly powerful in industries with high fixed costs (Porter, 2008). To identify the differences by segmentation of the market in terms of buyers -as industrial and commercial buyers- is useful for sport organizations. While the industrial buyers are taking decisions through purchasing process, size, ownership, financial strength, order

pattern; consumer goods buyers are considering demographics, life style or purchasing occasion (Pitts et al., 1994: 17).

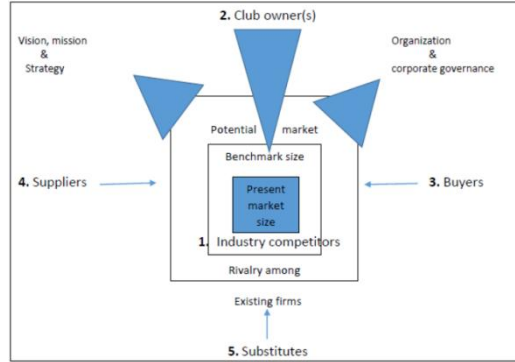
Rivalry is one of the most discussed concepts in sport. From the fans perspective rivals are multiple, rivalry intensity is different between different rivals and for the fans of each sports clubs the perceptions of the rivalry are rarely equivalent (Tyler and Cobbs, 2017: 1). From these perspective sport club's managers have to consider firstly the various rivalry situation between the clubs which are competing on the same league or level.

Substitutes, another force, mean providing products and service with the same or similar function as an industry's product. There is always a substitute but it is not easy to estimate in which form it will be appeared (Porter, 2008). According to Tyler and Cobbs (2017: 11) to overcome of the complexity of differentiation of rivalry the specific features of rivalry in sports industry must be defined. Thus, the management and marketing activities will be more effective. Being successful and profitable at marketing activities provides more loyalty of fans.

In sports industry there are also many various opportunities as substitutes. All new recreational activities can be a substitute for existing sport clubs. All activities such a circus, hiking, picnic, if people prefer to go to them instead of going to sport clubs game, will be a threat as a substitute. For example; today, tennis is not called as tennis only. People especially marketing managers at sports clubs have to know the alternative activities of tennis even when the weather is cold or rainy, indoor tennis, cardio tennis, short tennis etc.

Fifthly the rivalry among existing competitors limits the profitability of the industry. Normally in many industries especially price competitions concern customers to price instead of the quality of the goods or services (Porter, 2008). But at sports industry the most important factor in choosing a sports club is the loyalty and enthusiasm to the club.

The internal factors of competitive ability of sport organizations and the opportunities for their improvement have not been analyzed in detail by the scientists yet. The constantly changing business environment, global changes in the market and globalization also lead to the necessity of continually analyzing the factors which increase the external competitive ability of sport organizations (Mozūraitienė, et al., 2011).

Figure 2: Factors of competition and their sensitive borders from an integrative approach

Source: Kassay and Géczi (2016), Competition and Cooperation in European Professional Club Football, *Physical Culture and Sport Studies and Research*, LXIX, 22-28.

Examining each market as a closed system, new entrants are represented by new owners of a club or existing owners, the club owners' assessment of sporting success interpretation of success and the links between sports results and revenue as primarily affecting the organizational structure and operations of a club. Club presidents are an important influence in determining the competition strategy and the vision of the club (Kassay and Géczi, 2016, Talimciler, 2008: 90). Also, in Turkey it can be clearly said, that club owners are determining rules, giving decisions, and they act as the sole actors who plans the future.

3. METHOD

The basic aim in qualitative data analysis is to explore the knowledge which is grounded in the social reality (Özdemir, 2010). Therefore, the method of the study is document analyzing by using secondary data and in-depth interviews as qualitative data analysis. The interviews have been made with five experts, who are academicians at universities on sports field and having experience at Super League football clubs as manager, director or trainer. Turkish Super League clubs which have the biggest share in the sports sector and some of which are traded on the stock exchange as a company, are evaluated from competitive perspective of Porter.

4. RESULTS

Since there is no competitive balance at the level of professional football leagues in Turkey, new clubs entering these leagues are not able to compete with a few clubs which have won the big prize of cake like the oligarchic structure. In addition, according to UEFA regulations, the necessity of having at least 30,000 spectator capacities owned football fields in order to play in Euroleague makes the clubs financially weak when competing against three big ones or large existing

ones. The sense of supporters of Turkey and the fact that the total number of supporters of the three major clubs constitutes almost the whole population is directly disadvantageous for newly entering clubs in this field. As an example of this situation Torku Konyaspor is a new entrant to the Super League, however the club has had many supporters from its own city, could not compete with “three bigs” in an environment of competitive balanced. At this point, when the threats of rivalries are high (Omsa, Ibrahim and Hisnol, 2017) and when the sport club aims to have competitive advantage (Alkibay, 2005, 92) differentiation strategy is recommended to apply. For example, Beşiktaş Spor Club’s strategy for increasing its supporter’s loyalty and creating a social and cultural cohesion is including game day rituals, branding the formation “Çarşı” primarily as a civil society etc. (McManus, 2013).

Sports clubs are involved with suppliers from many different sectors such as health, tourism, textile, education, information, construction, entertainment, media, service sector etc.. Also, if the supplier is sole (Morrison, 2016) for example the owner of the training ground or football ground could be have large impact to affect the football club.

Hall rental, stadium rental (from municipalities or ministries), football manager systems, travel-accommodation services, broadcasters, sports education schools, non-governmental organizations supporting sports, all local clubs in all age groups, city clubs and referee-observer’s Turkish Football Federation (TFF) is one of the suppliers in the sports sector. In addition, tribune amigos and fan groups that provide audience participation as cheering and supporting, from a different point of view, should also be considered in this section.

In today's marketing sense, conscientious consumers are pushing existing competitors by demanding lower prices or better quality on goods/services. If a customer buys a high volume, it can be strong at high fixed costs. If the products are standardized the buyers can have more bargaining power. According to Omsa et al. (2017) the pressure of the supporters as consumers also as buyers can direct the strategies of companies for gaining competitive advantage. Besides, (Alkibay, 2005, 103) the clubs has to focus to branding for gaining competitive advantage which aims directly the buyers who are mostly the supporters of the club.

The frequent change of club administrations, the failure of the presidents or administrations to fulfill the promises and the implementation of different situations are indications that institutionalization of clubs has not taken place yet. The reaction of fans and supporters associations to such non-institutional behaviors poses a threat by criticizing the club administration, reducing the income of the clubs in the form of not going to the game, pushing or stopping transfers, or negatively affecting club activities.

The lack of sufficient / strong sports policy in Turkey, the weak culture of sport, not to test of different sports branches and the lack of sufficient facilities and infrastructure activities implementation, lack of professional workforce and lack of sports education capacity in schools increase the possibility of creating threats the substitute industries for the sports sector. Especially, activities such as computer games, joining entertainment areas, which are preferred instead of doing sport by the suitable age groups for doing sports, the demand of sports clubs decreasing day by day. Or the magazines, which are printed publications that perform many activities through the web pages of the clubs, are threatened. Since football is a sector in itself, it is important that other branches mature.

The absence of competitive balance and the fact that competition is always within certain clubs causes other clubs to remain weak against the leading clubs. It is seen that the championship distribution in the top league in our country is only between 5 clubs at football. However, this number is about 15 in European countries. One of the reasons of this situation is the fact that big clubs can create political pressure and so that the state or public resources can be used in their favor. Similarly, it appears that major clubs are influential at arbitration board decisions, referee appointments and other decisions taken by institutional actors. For this reason, it is a priority issue that the TFF has independent management structure in the correction of this oligarchic structure in the professional football leagues in Turkey.

5. DISCUSSION AND CONCLUSION

It may be assumed that the competitive ability of the sports clubs in Turkey mostly depends on the government's decisions and the capabilities to take advantage of them (Mozūraitienė, et al., 2011) as the competition is on the interest of the government as a policy maker (Cetindamar and Kilitcioglu, 2013). Porter (1990) pointed out in his diamond model the state plays an important role among decision-making bodies. Öz (2002, 510) evaluates Porter's explanations about the role of government at five private industries as an indirect influencer because of the major influence of the government to the other four determinants. This situation can be observed for the Turkish sports sector especially on the federations outside the soccer federation. Since they are still loyal to government decisions because of not to being autonomous yet. In this case the major determinants of competitive advantage at sport clubs are; The Youth and Sports Ministry policies, the budgets for sports and at which level federations' sporting activities are supporting states the development of the sport in the country.

On the other hand, considering the increasing income of sports clubs such as sponsorship and donations, sports clubs have to look at the competition structure from a strategic perspective thus they can manage these increasing revenues and

sources professionally, for example implementing (Omsa et al., 2017, Alkibay, 2005, 103) differentiation strategy especially via branding. Also, the forces and factors which are influencing the competitive advantage and thereby the sportive and financial success of clubs should be well and detailed defined and considered.

Especially in recent years, branding has affected the sports industry and it was seen that the branding is both a basis and a result of differentiation (Alkibay, 2005, 84). Sports clubs miss out on some advantages if they do not make long-term agreements with uniform and licensed product suppliers. For example, getting discounts for the next season's productions, making payment easier, placing orders for other branches, getting support for different organizations in case of need, and most importantly, providing mutual brand awareness and strengthen brand image can be listed as some of these advantages.

Clubs can provide competitive advantage with these financial advantages. These advantages are among the factors which are defined from Porter as buyers. The industrial structure forms time specific influences on its participants (Dulčić, Gnjidić and Alfirević, 2012) and therefore sport clubs aims every year to be champion at the league. So, they have to be more deliberate in terms of gain the sustainable success without the championship and they have to consider the industrial structure.

According to Porter (1998) the followers of a leader are considering having goals and strategies, which can provide profitability to them. Also, five forces are influencing the industry, but especially for sports sector, because of having its own features, with priority sport clubs need to behavior as a good competitor. And the sport club's presidents are acting an important strategic role in favor of fans. On the purpose of analyzing the competitiveness effectively and yielding to better strategic insights, Dobbs' (2014) templates should be implemented in future studies.

Competitive scope is a highly effective role in competitive advantage through its influence on the value chain (Porter, 1985; Miyamoto, 2015). This result will contribute to the construct of sports economy in Turkey by determining the factors affecting this economy. According to Porter to gain competitive advantage at international level depends not only to the countries but also the organizations within the sector at national level. Certain features may be sufficient to provide a competitive advantage to be outstanding (Porter, 1990; Gürpınar and Sandıkçı, 2008). Through the value chain some specifications could be developed by the sport clubs and competitive advantage could be provided (Dağlı Ekmekçi, 2017). Therefore, future studies in this area can be associated with the value chain.

Generally Turkey has a potential power to have competitive advantage with respect to qualified work power, capital structure and substructure sources (Özer,

Latif, Sarıışık and Ergün, 2012) at sport as talented but still not discovered human resources. As Porter explains, as a developing country Turkey could concentrate on its own growing potential areas for the purpose of gaining competitive advantage.

6. ACKNOWLEDGEMENTS

An earlier version of this work was presented at the Global Issues and New Ideas in Sport Management Conference (WASM 2017). The author is grateful to Associated Professor Rıdvan EKMEKÇİ and the anonymous referees for their valuable comments and suggestions.

REFERENCES

- Alkibay, S. (2005), Profesyonel Spor Kulüplerinin Taraftar İlişkileri Yoluyla Marka Değeri Yaratmaları Üzerine Bir Araştırma, H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23 (1), 83-108.
- A.T. Kearney (2010), Football Sustainability Study 2010, A. T. Kearney Inc. Marketing & Communications, Chicago, U.S.A.
- Cetindamar, D. and Kilitcioglu, H. (2013), Measuring The Competitiveness of a Firm For an Award System, Competitiveness Review: An International Business Journal, 23 (1), 7-22.
- Dağlı Ekmekçi, Y. A. (2017), A Value Chain Approach to Turkish Sports Sector, Research and Development on Social Sciences, Edited by Yılmaz R., Icbay M. A., Arslan H., 133-139, International Association of Social Science Research, Bialystok: Poland,
- Devocioğlu, S. (2005/2), Türkiye’de Spor Sektörü Stratejilerinin Geliştirilmesi, Verimlilik Dergisi, 2, 117-134.
- Dobbs, M. E. (2014), Guidelines for Applying Porter's Five Forces Framework: A Set of Industry Analysis Templates, Competitiveness Review, 24 (1), 32-45.
- Dulčić, Ž., Gnjidić, V. and Nikša A. (2012), From Five Competitive Forces to Five Collaborative Forces: Revised View on Industry Structure-Firm Interrelationship, Procedia - Social and Behavioral Sciences, 58, 1077-1084.
- Gürpınar, K. and Sandıkçı, M. (2008) Uluslararası Rekabetçilik Analizinde Michael E. Porter’in Elmas Modeli Yaklaşımı: Türkiye’deki Bazı Endüstrilerdeki Uygulanabilirliğinin ve Sonuçlarının Araştırılması, T.C Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 15, 1-14.
- Kassay L. and Géczi G. (2016) Competition and Cooperation in European Professional Club Football, Physical Culture and Sport, Studies and Research, LXIX, 22-28.
- McManus, J. (2013), Been There, Done That, Bought the T-Shirt: Beşiktaş Fans and The Commodification of Football in Turkey, International Journal of Middle East Studies, 45, 3-24.

- Miyamoto, M. (2015), Application of Competitive Forces in The Business Intelligence of Japanese SMEs, *International Journal of Management Science and Engineering Management*, 10 (49), 273-287.
- Morrison, M. (2018) Michael Porter's Five Forces". <https://rapidbi.com/porters-five-forces/> Date accessed : 20.11.2018.
- Mozūraitienė R., Jasinskas E, and Simanavičienė Ž. (2011) Šakių Ir Jurbarko Sporto Klubų Konkurencingumą Didinantys Veiksniai, *Ekonomika Ir Vadyba*, 16, 225-230.
- Omsa, S., Ibrahim H. A. and Hisnol J. (2017) Five Competitive Forces Model and the Implementation of Porter's Generic Strategies to Gain Firm Performances, *Science Journal of Business and Management*, 5(1), 9-16.
- Öz, Ö. (2002), Assessing Porter's framework for national advantage: the case of Turkey, *Journal of Business Research*, 55, 509– 515.
- Özdemir, M. (2010), Qualitative Data Analysis: A Study on Methodology Problem in Social Sciences, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1), 323-343.
- Özer, K. O., Latif H., Sarıışık M. and Ergün Ö. (2012), International Competitive Advantage of Turkish Tourism Industry: A Comparative Analyse of Turkey and Spain By Using The Diamond Model of M. Porter, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 58, 1064-1076.
- Pitts B., Fielding L. W. and Miller L. K. (1994) Industry Segmentation Theory and the Sport Industry: Developing a Sport Industry Segment Model, *Sport Marketing Quarterly*, 3 (1), 15-24.
- Porter, M. E. (1985), *Competitive Advantage, Creating and Sustaining Superior Performance*, New York: The Free Press.
- Porter, M. E. (1990), The Competitive Advantage of Nations, *Harvard Business Review, International Business*, (March-April), 1-50.
- Porter, M. E. (1998), *Competitive Advantage, Creating and Sustaining Superior Performance*, With a New Introduction, New York: The Free Press.
- Porter, M. E. (2008), The Five Competitive Forces that Shape Strategy, *Harvard Business Review*, 86 (1), 78-93.
- Porter, M. E. (2011), *The Competitive Advantage of Nations, States and Regions*, (pdf) edited by Majlis Profesor Negara, Kuala Lumpur, Malaysia.
- Rowland, C. (2017), Nike Inc. Five Forces Analysis (Porter's Model), Panmore Institute, <http://panmore.com/nike-inc-five-forces-analysis-porters-model> Date accessed : 23.11.2018.
- Talimciler, A. (2008), Futbol Değil İş: Endüstriyel Futbol, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 26 (Kış-Bahar), 89-114.

Tsai, F. (2009), The Construction of Sport Industry Development Model, Unpublished Doctoral Thesis, China.

Tyler, B. D. and Cobbs, J. (2017), All Rivals Are Not Equal: Clarifying Misrepresentations and Discerning Three Core Properties of Rivalry, Journal of Sport Management, 31 (1), 1 -14.

**SOSYAL MEDYA VE TÜKETİM İLİŞKİSİ: POPÜLER ÜNLÜLERİN
INSTAGRAM HESAPLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

*RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL MEDIA AND CONSUMPTION: A
RESEARCH ON INSTAGRAM ACCOUNTS OF POPULAR CELEBRITIES*

Ayşenur AKYAZI*

*Geliş Tarihi: 14.05.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)*

ÖZ: Günümüzde tüketim ihtiyaçların karşılanmasından ziyade statü göstergesi olarak görülen bir faaliyete dönüşmüştür. Bireylerin teknolojiye olan bağımlılıkları gün geçtikçe artmaktadır. İnsanların internet ve özellikle sosyal medyada geçirmiş oldukları zamana ilişkin istatistikler bu durumu kanıtlar niteliktedir. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan sosyal medya insanların kendilerini ifade etmelerine imkân sağlayan önemli bir mecradır. Sosyal medya araçlarında sıklıkla tüketim alışkanlıklarını gösteren paylaşımların yapıldığı da bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında sosyal medyanın hemen her alanda olduğu gibi tüketim alışkanlıklarının belirlenmesinde de önemli etkilere sahip olduğu söylenebilir. Günlük hayatımızın vazgeçilmezleri arasındaki yerini alan sosyal medya hesaplarından ünlülerin yapmış olduğu paylaşımlar milyonlarca takipçi tarafından izlenmektedir. Özellikle gençler tarafından rol model olarak görülen bu kişilerin yaptıkları her tür paylaşım, takipçilerinin düşünce ve davranışlarını etkilemektedir. Tüketim ve satın alma davranışları da bunlardan birisidir. Bu çalışma, ünlü kişilerin son zamanların popüler sosyal medya araçlarından birisi olan Instagram'ı bireyleri tüketime yönlendirici bir araç olarak kullanıp kullanmadıkları ve takipçilerinin söz konusu paylaşımlara olan ilgilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışmada betimleme yöntemi ve nitel bir araştırma türü olan doküman analizi kullanılmıştır. Bu amaçla Instagram'da en fazla takipçiye sahip ilk 10 Türk ünlünün hesapları mercek altına alınmıştır. Ünlülerin takipçilerini tüketime yönlendirebilecek marka ismi, ürün ismi, ürün görseli içeren paylaşımları içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, Tüketim Kültürü, Tüketim Toplumu, Sosyal Medya, Instagram.

ABSTRACT: Today, consumption has become an activity that is seen as a status indicator rather than meeting the needs. Individuals' dependence on technology is increasing day by day. Statistics related to the time people have spent on the Internet and especially on social media prove this situation. Social media that emerged as a result of developments in communication technologies is an important medium that enables people to express themselves. It is also a fact that on social media tools sharings that show consumption habits are often. When considered from this point of view, it can be said that social media has important effects in determining consumption habits as in almost all fields. Sharings of

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, aysenurakyazi@aydin.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-0009-2510.

social media accounts of celebrities which are among the indispensables of our daily lives, are followed by millions of followers. Every kind of sharing of these people, especially deemed as role models by young people, affect the thoughts and behaviors of their followers. Consumption and purchasing behavior are the ones of them. This study aims to investigate whether celebrities use Instagram, one of the most popular social media tools, as a tool to guide individuals to consumption, and the interest of their followers on the sharings in question. Descriptive method and document analysis which is a qualitative research type were used in the study. For this purpose, the accounts of the top 10 Turkish celebrities with the highest number of followers on Instagram were scrutinized. Their sharings that include brand names, product names and product images that can lead the followers of those celebrities to consumption were evaluated by content analysis method.

Key Words: Consumption, Consumption Culture, Consumption Society, Social Media, Instagram.

1. GİRİŞ

Tüketim geleneksel toplumlarda, yaşamak için gerçekleştirilen zorunlu bir faaliyetten ibaretken, modern toplumlarda amaç haline gelmiştir. Günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle toplumlarda tüketim kültürünün hâkim olduğu ve giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Tüketimin yaygınlaşmasında etkili olan önemli aktörlerden birisi de şüphesiz ki medyadır. Geniş kitleleri etkisi altına alan sosyal medya da bu alanda kullanılan önemli mecralardan biri haline gelmiştir. Son zamanlarda bireylerde teknoloji bağımlılığının ve buna bağlı olarak da sosyal medyada geçirdikleri zamanın giderek artma eğilimi gösterdiği gözlenmektedir. Sosyal medya hayatın hemen her alanında etkili olduğu gibi, satın alma alışkanlıklarını değiştirmede, tercihleri belirlemede ve tüketimi günlük hayatın bir parçası durumuna getirmede kitleler üzerinde önemli etkilere sahiptir. Sosyal medya aynı zamanda bireylerin yaptıkları paylaşımlar ile kimliklerini ve statülerini belirlediği platformlar haline gelmiştir. Tüketim kültürüne sahip bireyler tükettikçe mutlu ve yüksek bir statüye sahip olacaklarını düşünmektedir. Günümüzde bireyler tükettikleri ile kendini ifade etmekte, böylece diğerlerinden ayrı bir kefiye konulacağını umut etmektedir.

Sosyal medya, ünlü kişilerin kendilerini daha görünür kılmak için sıklıkla kullandıkları önemli bir platformdur. Ünlü kişilerin aldıklarından yediklerine, saç renginden kıyafetlerine kadar tüm yaşantısı takipçileri tarafından hayranlık ve gıpta ile takip edilmekte, bu da onları bilinçsiz tüketime yönlendirebilmektedir. Tükettikçe mutluluğu yakalayacağını düşünen birey bilinçsizce kaynak, para ve zamanını tüketmesine rağmen genellikle mutlu olamamaktadır.

1.1. Tüketim Toplumu ve Tüketim Kültürü

Tüketim; en basit şekilde mal ve hizmetlerin insanların ihtiyaç ve isteklerinin karşılanması amacıyla kullanılması olarak tanımlanmaktadır. İnsanlar tıpkı diğer canlılar gibi biyolojik varlıklarını sürdürebilmek için tüketmek zorunda

olan varlıklardır. Zamanla evrimleşerek sosyalleşen insanlık güzellik, refah gibi değişik isteklerle karşılaştığında tüketimin boyutu da değişmiş ve genişlemiştir.

Sanayileşme ile birlikte üretimde yaşanan artış tüketimi daha da önemli hale getirmiştir. Şirketlerin daha fazla büyüebilmesi ürettiklerinin satılmasına bağlıdır. Bunu gerçekleştirmenin yollarından biri ise sürekli tüketmenin bir ihtiyaç olduğunun insanların zihinlerine kazınmasıdır. Sanayileşmenin işgücü ihtiyacını karşılamak için aileyi oluşturan tüm bireylerin çalışması hane gelirlerinin artmasını sağlamış, bu gelir de sonuç olarak insanları daha fazla tüketime yönlendirmiştir.

Toplumsal dinamiklerin değişmesi, tüketimin kültürel boyutunu ekonomik boyutunun önüne taşımış, tüketilenleri başlı başına nesnelere olmaktan çıkarmış ve hayaller ve hazların tüketim unsuru olarak önem kazanmasını sağlamıştır (Aydın, Marangoz ve Fırat, 2015). Yoksulluk ve kıt kaynaklarla ihtiyaç ve istekleri karşılamak için üretim odaklı bir yapılanma dönemine perde çekilmiş, tüketim odaklı ihtiyaç ve isteklerin ortaya çıkarılmasına ilişkin kapitalizme güç sağlayan bir toplumsal yapı ortaya çıkmıştır. Böylelikle biyo-işlevsel ve biyo-ekonomik mallar ve ürünler sisteminin (ihtiyacın ve hayatta kalmanın biyolojik düzeyi) yerine sosyolojik bir göstergeler sistemine (tüketime özgü olan düzey) geçilmiştir (Baudrillard, 2008, s. 92).

Tüketim toplumu; tüketici bir yaşam stili ve stratejisini destekleyen ve güçlendiren, diğer tüm alternatif kültürel seçenekleri reddeden, tüketici toplumunun şartlarını sıkı bir şekilde takip etmeyi sorgusuzca kabul edebilen bir toplumu ifade eder (Bauman, 2007, s. 53).

Tüketimin bu kadar merkeze alınmasında, tüketim alışkanlıklarının değişmesinde ve yaygınlaşmasında 20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan ulusal sınırları belirsizleştiren, ekonomiden siyasete, siyasetten medyaya, medyadan kültüre yaşamın her alanını etkileyen küreselleşme olgusu oldukça etkili olmuştur. “*Globalleşmenin etkisiyle günümüzde aşırı alışveriş yapmak, hemen hemen tüm toplumların ortak sorunu haline gelmiştir.*” (Ünsalver, 2011, s. 19)

Kapitalist sistemin bir parçası olan ve her bireyin bu kültüre tabi olmasını amaçlayan tüketim kültürü devamlı olarak yeni ihtiyaçlar ortaya çıkartmaktadır. Tüketimin bir amaç durumuna geldiği, bireylerin neyi ne kadar tükettiğine göre birbirlerini sınıflandırdığı, modanın ve markaların bireyin statüsünü belirlediği düşünce yapısı, toplumlarda hâkim duruma gelmektedir. Tüketim çılgınlığının yaşandığı toplumlarda alışveriş artık ihtiyaçların karşılanmasından daha çok günün ya da haftanın stresinden uzaklaşmak için yapılan bir faaliyete dönüşmüştür.

Bireyler günlük yaşamlarında gerçek ihtiyaçlarından ziyade, onlara çeşitli yollarla özellikle de medya aracılığıyla ihtiyacı olduğu hissettirilen ve bunlara sahip olduğunda mutlu olacağı düşündürülen sahte ihtiyaçlara yönelmektedir. Tüketim toplumunda bireylerin kimlikleri, tüketim şekillerine ve miktarlarına göre

belirlenmektedir. Bireyler tükettiği ölçüde toplumda kendilerine yer bulmaktadır. Hayat tarzı haline gelen tüketim, gerçek ihtiyaçlara yönelen yararcılık ilkesinden giderek uzaklaşarak, bireylerin kim oldukları ya da kim olmak istediklerine dayanan, ekonomik, toplumsal, kültürel, sembolik bir olgu durumuna gelmektedir. Tükettikçe mutluluğu yakalayacaklarını düşünen ve her şeyin en yenisine sahip olmak isteyen bireyler aslında kâr odaklı kapitalizmin esiri olduklarını, kapitalist sistemin devamının sağlanması için tüketime yöneltmenin, tekrar tekrar olmayan ihtiyaçlar yaratmanın sistemin devamı için bir koşul olduğunu fark edememektedir.

Bireyler özellikle medyada yeni olarak sunulan tüm ürünlere sahip olmak istemektedir. Azla yetinmeyen, hep daha yenisine ve fazlasına sahip olmak isteyen bireyler giderek içinden çıkamayacakları bir tüketim girdabına girmektedirler. Bu kadar fazla tüketmelerine rağmen özellikle medya içeriklerinde kendilerine sunulan mutluluğu belki de dakikalarla ifade edilebilecek kadar kısa bir süre için yaşamakta, sonrasında yine mutsuz olmaktadır. Sürekli bir şeyler satın alma isteği bireyi ekonomik anlamda olumsuz etkilemenin yanı sıra psikolojisine de zarar vermektedir. Tüketim kültürüne sahip olan bireylerin en önemli özellikleri arasında; mutsuz ve doyumsuz olmaları, heyecan duymamaları, hiçbir şeyden zevk almamaları yer almaktadır.

1.2. Sosyal Medya ve Tüketime Etkisi

İletişim ve bilişim teknolojilerindeki gelişmeler medyayı tam anlamı ile dönüşüme uğratmış ve geleneksel medya ile karşılaştırıldığında önemli avantajlara sahip olan sosyal medyayı günlük yaşamımızın vazgeçilmez bir parçası haline getirmiştir. Bireylerde tüketme arzusunun ortaya çıkmasında geleneksel medya araçlarında sunulan içeriklerin yanında sosyal medyada yapılan paylaşımlar da oldukça etkili olmaktadır. Sosyal ağların yapıları ve çalışma prensiplerinin doğası gereği yapılan paylaşımlar çok kısa bir sürede yayılmaktadır. Bu ortamlarda özellikle ünlü kişilerin aldıkları kıyafetlerden, gittikleri restoranlara, yedikleri yemekten, tatil fotoğraflarına kadar özel hayatı ile ilgili paylaştıkları, sosyal medyanın tüketim kültürü ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır.

Bireylerin kendilerini ifade etmek için kullandığı iletişim, yeme içme kadar önemli ihtiyaçlardan biridir. İletişim, tarihin ilk dönemlerinde mağara duvarlarına çizilen resimlerle sağlanırken günümüzde yaşanan toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel ve özellikle teknolojik gelişim ve değişimlere bağlı olarak internet tabanlı iletişim olan sosyal medya ön plana çıkmaktadır. Kullanıcıların bilgi, duygu, düşünce ve deneyimlerini paylaştığı sanal bir ortam olan sosyal medya “katılımcılarının online ortamlarda kendilerini ifade etme, iletişime geçme, gruplara katılma ve bu ortamlara fikir, yorum ve yayınlarıyla katkıda bulunma imkanı sağlayan sosyal içerikli web siteleri” (Köksal ve Özdemir, 2013) olarak ifade edilmektedir.

Dijital pazarlama ajansları We Are Social ve Hootsuite işbirliği ile hazırlanan “Digital in 2017 Global Overview” raporuna göre dünya nüfusunun yaklaşık %50’si internete, yaklaşık %37’si de sosyal medyaya erişmektedir. Türkiye özelinde ise internet ve sosyal medyaya erişim sağlayanların oranı %60’tır. Türkiye’deki bir yıl içerisinde sosyal medya kullanıcı sayısındaki artış oranı ise %14’tür. Bu oranlar amacı daha fazla ürün satmak olan firmaların sosyal medyayı ideal bir platform olarak görmesi için yeterli bir nedendir. (“Wearesocial”, 2017)

Dünyada milyarlarca üyeye sahip olan sosyal medyayı bireyler yalnızca bilgi edinme ya da toplumsallaşma gibi nedenlerle değil, aynı zamanda kimliklerini gösterebilme amacıyla da kullanılmaktadırlar. Dijital platform kimlik sunumu konusunda düzeltme, farklı gösterme gibi olanaklar da sunmaktadır. (Shackle, 2017)

Günümüzde bireylerin gerçekleştirdiği tüketim davranışlarını, yakın çevresine ya da onu takip eden diğer bireylere gösterebilmenin bir yolu da sosyal medyayı kullanmaktır. Kullanıcılar sahip oldukları eşyaları, gittikleri yerleri, yedikleri yemekleri kısacası hayat tarzlarını sosyal medya aracılığı ile sergilemektedirler. Sahip olduklarıyla bu mecralarda bir anlamda gösteriş yapan bireyler, tükettikçe takipçilerinin kendisine daha fazla değer vereceğini düşünmektedirler. Paylaşılan video ve fotoğraflardaki kıyafetler, yiyecekler ve içecekler, kafeler, oteller, parfümler, tatiller, geziler takipçilerin ilgisini çekmektedir. Bireyler aynı kıyafetleri giyebilmeyi, aynı yiyecekleri yiyebilmeyi, aynı kafeye, tatile, geziye gidebilmeyi arzulamaktadırlar. Bunları elde ettikçe de diğerleri gibi sosyal ağlarda paylaşarak kendilerinin toplum içindeki statülerini kanıtlamaya çalışmaktadırlar. Paylaştığı içerikler sosyal medya platformlarında beğeni alan bireyler aynı paylaşım türüne devam ederlerken, beğeni almayanları ise paylaşımından kaldırma eğilimi göstermektedirler. (Sabuncuoğlu, 2015, s.373)

Sosyal medya barındırdığı içeriklerle bireylerin zihinlerine mesaj aktarımında bulunarak, onların satın alma alışkanlıklarını şekillendirmekte ve tüketime teşvik etmektedir. İnternette geçirilen sürenin ve kullanıcı sayısının fazla olması, çok daha fazla kişiye çok kısa bir zaman diliminde ulaşılması sosyal medyaya tüketimi hızlandırarak kapitalizme ivme kazandıran bir özellik kazandırmaktadır.

1.3. Sosyal Medyada Ünlü Kişilerin Tüketime Etkisi

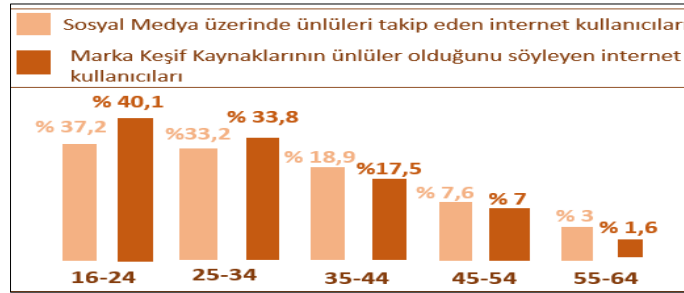
Bireyleri tüketime yöneltmekte etkili olan önemli faktörlerden biri de beğendikleri, onun gibi olmak istedikleri şarkıcı, futbolcu, manken, oyuncu, gibi ünlü kişilerdir. Medya tarafından kamuoyuna servis edilen ünlü kişilerin mutlulukları, hüznüleri, başarıları, başarısızlıkları, aşkları, evlilikleri, kavgaları, boşanmaları, kısacası özel yaşamlarının her anı hayran kitleleri tarafından yakından takip edilmektedir.

Bireyler hayranı oldukları kişilerin her türlü davranışlarını taklit etme eğilimindedirler. Bu davranışlardan biri de tüketim davranışlarıdır. Genellikle ünlülerin giydiklerini giyerek, yediklerini yiyerek onlar gibi olacaklarını düşünmektedirler. Bireyler ünlü kişileri kendilerine örnek almakta ve onların yaşam tarzlarını kendi hayatlarına uyarlamaya çalışmaktadırlar. Öyle ki bireyler kilolarını, saçlarını, makyajlarını hatta yüzlerini bile hayranı olduğu ünlüye benzetmek istemektedir. Bu durumu Bernard Shaw şu şekilde ifade etmektedir: “*İlkel insan taştan tahtadan putlara tapar, modern insan etten kemikten putlara*” (Kocabaş ve Elden, 1997).

P. Lazarsfeld ve E. Katz tarafından ortaya atılan İki Aşamalı Akış Modeline göre bireyler buldukları toplumun kanaat önderlerinden daha fazla etkilenmektedir. Kanaat önderleri her statüden olabilir. (Erdoğan, 2017). Bu bağlamda düşünüldüğünde toplumun gözü önünde bulunan ünlü kişilerin de bireylerin düşünce ve davranışlarını etkileme gücüne sahip olduğu söylenebilir.

Ünlüler çoğu zaman bir markanın yüzü olarak medyada karşımıza çıkmaktadır. Marka ile ünlü kişiyi özdeşleştiren bireyler taklit ederek aynı hayat tarzını yakalayabileceğini düşünerek, bilinçsizce tüketime yönelmektedir. Ünlü kişilerin diğer vatandaşlar gibi tüketici olarak almış olduğu ürünler hayranlarını o ürünleri almaya teşvik etmede etkili olabilmektedir (Akyazı, 2015, s.321).

Ünlü kişilerin tüketim davranışının gösterilmesi ürün satışlarına olumlu yönde yansımaktadır. Örneğin ünlü oyuncu Catherine Zeta Jones’un, Amerika’nın teknoloji şirketlerinden T-Mobile reklamlarında yalnızca yüzünü göstermesi ile satışlarda % 25’lik bir patlama yaşanmıştır. Ülkemizden bir örnek vermek gerekirse ünlü komedyen Cem Yılmaz’ın yer aldığı kampanya ile atıştırmalık üreticisi Doritos kampanya sonunda ürün satışlarını 2 katına çıkartmıştır. (Gözütok, 2006) Marka yüzü veya reklamlarda ünlü kullanımının etkilerini göstermesi açısından sunulan örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Şekil 1. Ünlülerin etkisi tüketiciler üzerinde nasıl değişiyor.

Kaynak: Connectedvivaki. (2017, 29 Haziran). Ünlülerin etkisi tüketici üzerinde nasıl değişiyor?. Erişim adresi: <http://www.connectedvivaki.com/unlulerin-etkisi-tuketiciler-uzerinde-nasil-degisiyor/>.

Şekil 1’de ünlü kişilerin satın alma alışkanlıklarını etkilemede özellikle gençler üzerinde önemli bir güce sahip oldukları görülmektedir. Bireylerin yaş ilerledikçe ünlü kişilerin etkisinde kalma oranı oldukça düşmektedir. Ünlü denetim ve danışmanlık firması Deloitte tarafından yayınlanan Lüks Tüketimin Küresel Güçleri 2015 raporuna göre, lüks tüketimi artıran faktörler arasında; ünlülerin özellikle sosyal medya ile daha da görünür olmalarıyla beraber gençlerin bu kişilerin aldıkları markalara ilgilerinin artması ve takipçilerin oyuncularla kendilerini bağdaştırarak onların kıyafet ve aksesuarlarına ilgi duyması ilk sıralarda yer almaktadır. (“Türkler gösterişi seviyor”, 2015) Sosyal medyada paylaşımda bulunan ünlülerin çoğunun hedef kitlesinin gençler olması nedeniyle de gençlerin daha fazla etkilenmeleri mümkündür. Ülkemiz özelinde bakıldığında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan 2017 yılının son üç ayına ait istatistiklere göre 16-24 yaş arası internet kullanım oranı % 87,2’dir. Bu oran 45-54 yaş arasında %51,7, 55-64 yaş arasında ise % 27,2’dir. (TÜİK, 2018) Söz konusu istatistikleri yakından takip eden işletmeler hedef kitlesinin gençler olduğu ürün ve hizmetlerinin tanıtımında, interneti, sosyal medyayı ve ünlü kişileri kullanmaktadır.

2. İNCELEME

İletişim anlamında sosyal medya araçlarının son 10 yıla damgasını vurduğu tartışmasız bir gerçektir. Sosyal medyanın çok kısa zamanda ulaştığı kullanıcı sayıları da bu gerçeği doğrular niteliktedir. Sıradan bir sosyal medya kullanıcısının temel amacı genellikle fikir ve görüşlerine değer verdiği kişileri takip altında tutmak olarak karşımıza çıkarken, mesleği gereği insanlarla sürekli etkileşim halinde kalmak zorunda olan kullanıcılarda bu amaçlar farklılık gösterebilmektedir. Söz konusu kullanıcıların en tipik örneklerinden birisi de şüphesiz ünlülerdir. Genel olarak ünlülerin sosyal medya kullanım pratikleri incelendiğinde takipçilerini sıklıkla bilgilendirme amaçlı paylaşımlarda buldukları izlenmektedir. Ancak bu alanın gücünü fark eden reklam, pazarlama ve halkla ilişkiler sektörlerinin profesyonelleri kendilerine işveren müşterilerinin amaçlarına ulaşmasında ünlülerin sosyal medya hesaplarını bir kanal olarak kullanmaktan geri kalmamaktadırlar. Nitekim yine pek çok ünlünün sosyal medya hesaplarında paylaştığı reklamlar içeren paylaşımlar bunu kanıtlar niteliktedir. Bu noktadan hareketle çalışma ünlülerin sosyal medya hesaplarını bu perspektiften incelemeye odaklanmaktadır.

2.1. Türkiye’deki Medyatik Ünlülerin Instagram Hesapları Üzerine Bir Araştırma

Son zamanların en popüler sosyal medya araçlarından birisi de 2010 yılında kullanıcıları ile buluşan Instagram’dır. Bilimsel araştırmalar görsel ve işitsel içeriklerin daha dikkat çekici ve daha akılda kalıcı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Instagram’ın popülerleşmesi şaşırtıcı değildir.

2.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada ünlü kişilerin son zamanların popüler sosyal medya platformlarından Instagram'ı tüketimi teşvik etmede ya da bireyleri tüketime yönlendirmede bir araç olarak kullanıp kullanmadıklarını ve bu tür paylaşımlara takipçilerinin ilgi gösterip göstermediğinin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

2.3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada betimleme yöntemi kullanılarak nitel bir araştırma türü olan doküman analizi yapılmıştır. Araştırmada sözlü, yazılı ve diğer materyallerin nesnel ve sistematik bir biçimde incelenmesini mümkün kılan bilimsel bir yaklaşım olan içerik analizi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında en fazla takipçiye sahip olan Türk ünlüler sıralamasında ilk 10'da yer alan ünlülerin Instagram hesaplarında yaptıkları paylaşımlardan herhangi bir markaya ait logo, resim ya da isim görülen paylaşımlar seçilerek içerik analizi yaklaşımı ile değerlendirilmiştir.

2.4. Araştırmanın Örnekleme ve Sınırlılıkları

Araştırmada sosyal medya platformu olarak gerek takipçi sayısındaki son yıllarda yakalamış olduğu artış grafiği, gerekse diğer içerik türlerine göre daha fazla akılda kalıcılık oranlarına sahip hareketli ve sabit görseller temelinde çalışmasından dolayı Instagram tercih edilmiştir. Dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de sosyal medya platformlarının istatistiklerini tutan pek çok dijital ajans mevcuttur. Ülkemizde de dijital ajanslar gün geçtikçe artmakla birlikte, Instagram özelinde kullanıcı bazlı sosyal medya istatistiği sunan ajans bulmanın zorluğu çalışmanın sınırlılıklarından birisidir. Araştırmanın örneklemini markaların sosyal medyadaki varlıklarını takip edip, karşılaştırma ve raporlamaya olanak sağlayan bir sosyal medya analiz sistemi olan "boomsocial" ve Sabah Gazetesi'nin yayınlamış olduğu Instagram'da en fazla takipçiye sahip 10 Türk ünlünün 05.04.2018 tarihine kadar olan tüm paylaşımları oluşturmaktadır. İki şirketin paylaşmış olduğu sıralamalar genel olarak birbirleriyle örtüşmektedir. Ancak boomsocial.com'da yayınlanan sıralamada Elçin Sangu bulunurken ("boomsocial", 2018), Sabah Gazetesi'nin yayınlamış olduğu sıralamada ilk 10 içerisinde Elçin Sangu değil, Murat Boz bulunmaktadır. ("Instagram'da en çok", 2018) Bu sebeple sıralamada yer alan diğer ünlülerin yanı sıra hem Sangu'nun hem de Boz'un Instagram hesapları kapsama alınarak incelenen hesap sayısı 11 olarak belirlenmiştir. Araştırma kapsamında görselleri tıklayınca çok fazla marka ismine rastlandığından kısıtlamaya gidilmiş ve yalnızca görselde ilk bakışta herhangi bir markaya ait logo, resim ya da isim görülen paylaşımlar incelenmiştir. Ayrıca her ünlünün Instagram hesaplarında yapmış oldukları paylaşımlardan en fazla beğeni sayısına sahip olan mesleklerine ilişkin ve özel hayatlarına ilişkin paylaşımların

aldıkları beğeni sayıları ile en fazla beğeni sayısına sahip tüketime yönelik paylaşımları karşılaştırılmıştır.

Tablo 1: Ünlülerin Instagram hesap bilgileri

	Takipçi Sayısı	Toplam Paylaşım Sayısı
Burak Özçivit	10.804.083	215
Nusret	10.795.890	1.417
Murat Boz	8.000.000	539
Hande Erçel	7.342.297	344
Fahriye Evcen	7.062.443	753
Arda Turan	6.997.418	816
Demet Akalın	6.640.914	6.637
Serenay Sarıkaya	6.468.623	676
Hadise	6.380.509	1.432
Neslihan Atagül Doğulu	5.994.298	441
Elçin Sangu	5.895.752	202

Tablo 1 incelendiğinde ünlülerin 4'ünün erkek 7'sinin ise kadın olduğu görülmektedir. İncelenen 11 hesap bazında bakıldığında kadınların erkeklere oranla Instagram ile daha ilgili oldukları görülmektedir. Nitekim bu sonuç hesap sahiplerinin paylaşım sayılarına da yansımış olup kadınların Instagram'da takipçi sayılarından bağımsız olarak daha fazla paylaşımda buldukları gözlenmektedir. Tablo genel olarak incelendiğinde ise genel olarak takipçi sayılarına göre düşük sayıda paylaşım sayıları ile karşılaşmaktadır. Hesap sahiplerinin diğer sosyal medya araçlarındaki performansları bilinmemekle birlikte, sanat dünyasının kuralı olarak medyada yer alma kuralının bu platformda da geçerli olduğu, dolayısı ile paylaşma önem vermeleri gerektiği yorumu yapılabilir.

Tablo 2: Ünlülerin Instagram'da tüketime yönlendirici paylaşımları

	Paylaşım Sayısı	Toplam Paylaşım Oranı
Burak Özçivit	3	0,0140
Nusret	7	0,0049
Murat Boz	6	0,0111
Hande Erçel	12	0,0349
Fahriye Evcen	51	0,0677
Arda Turan	46	0,0564
Demet Akalın	174	0,0262
Serenay Sarıkaya	51	0,0754
Hadise	74	0,0517
Neslihan Atagül Doğulu	27	0,0612
Elçin Sangu	2	0,0099

Tablo 2 incelendiğinde tüketime yönelik en fazla paylaşımı kadın ünlülerin yaptığı gözlenmektedir. Ancak bu paylaşımların toplam paylaşım sayılarına ve oranlarına bakıldığında çok çok düşük kaldığı görülmektedir. Ünlüleri kendisine

idol olarak gören, onların kullandıkları ürünleri kullanmayı hedefleyen takipçiler için bu durum bir olumsuzluk olarak görülse de, esas işi sanat icra etmek olan ünlülerin bu tarz paylaşımlardan uzak durmaları sevindiricidir. Ayrıca Instagram veya diğer sosyal medya araçları temelinde hitap etmiş olduğu kitle açısından birer kitle iletişim aracı vazifesi görse de, esasında paylaşılan içeriklerin sahipliği ve birebir etkileşime imkân vermesi açısından kişisel iletişime daha yatkındır. Tüketime yönlendirici olmayan paylaşımların ticari bir kaygı gütmeyeceği düşünüldüğünde, bu platformlarda ünlülerin doğasına uygun paylaşımlarda buldukları söylenebilir.

Tablo 3: Ünlülerin Instagram’da reklam yüzü oldukları ürün paylaşımları

	Paylaşım Sayısı	Toplam Paylaşım Oranı
Burak Özçivit	2	0,0093
Nusret	0	0,0000
Murat Boz	0	0,0000
Hande Erçel	6	0,0174
Fahriye Evcen	27	0,0359
Arda Turan	30	0,0368
Demet Akalın	2	0,0003
Serenay Sarıkaya	10	0,0148
Hadise	25	0,0175
Neslihan Atagül Doğulu	16	0,0363
Elçin Sangu	1	0,0050

Tablo 3 incelendiğinde sadece Instagram’da ünlüler tarafından yapılan paylaşımlardan hareketle markaların reklam yüzü olarak daha çok kadın ünlüleri tercih ettiği gözlenmektedir. Gerçekte bir markanın reklam yüzü olup olmadıkları bilinmemekle birlikte, tabloda reklam yüzü olarak paylaşımda bulunmayan 2 erkek ünlünün bu sonuçlarının arkasında reklam yüzü olmak için teklif almaması, almış olsa dahi çeşitli sebeplerle kabul etmemesi veya anlaşma olsa dahi sözleşmelerinde sosyal medya hesaplarından paylaşımda bulunmaları konusunda bağlayıcı bir madde bulunmaması gibi nedenler olabilir. Reklam yüzü olunan marka ve üründen bağımsız olarak doğada güzelliğin simgesi olan kadınların tercih edilmesi doğal olarak görülmektedir. Nitekim listede yer alan kadın ünlülerin çoğunun kariyerlerinde bir güzellik yarışması başarısı olması bunu kanıtlar niteliktedir. Bununla birlikte bir önceki tablo ile karşılaştırıldığında ünlülerin reklam yüzü oldukları ürünlerin paylaşımlarının oranının düşüklüğü dikkat çekicidir. Bu sonuçtan ünlülerin kullanmış oldukları ürünlere veya yemek, tatil gibi almış oldukları hizmetlere doğal bir fotoğraf içerisinde yer verdikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 4: En fazla beğeni alan paylaşımların takipçi sayılarına oranları

	Tüketime Yönelik	Meslek ile İlgili	Özel Hayat ile İlgili
Burak Özçivit	0,029	0,095	0,244
Nusret	0,001	0,047	0,150
Murat Boz	0,015	0,033	0,099
Hande Erçel	0,057	0,037	0,135
Fahriye Evcen	0,043	0,027	0,269
Arda Turan	0,030	0,076	0,063
Demet Akalın	0,007	0,013	0,041
Serenay Sarıkaya	0,050	0,055	0,084
Hadise	0,037	0,037	0,041
NeslihanAtagül Doğulu	0,085	0,028	0,128
Elçin Sangu	0,028	0,087	0,141
Ortalama	0,034	0,048	0,126

Ünlü kişilerin toplam paylaşımları içinde tüketime yönelik paylaşım sayılarının az olmasının yanı sıra Tablo 4 incelendiğinde takipçilerin de bu tür paylaşımlarla ilgilenmedikleri gözlemlenmektedir. Tablo 4'te ünlülerin en fazla beğeni alan tekil paylaşım türünün özel hayat ile ilgili olduğu görülmektedir. Ünlülerin gerek diziler, gerekse magazin programlarında medya aracılığı ile göz önünde bulunan kişiler olduğu düşünüldüğünde, özel hayatları da merak uyandırmakta, dolayısı ile bu alanla ilgili yaptıkları paylaşımlar da diğer türlere oranla daha fazla beğeni toplamaktadır. Yine tablo incelendiğinde özel hayat türündeki en fazla beğeni alan iki paylaşımın sahiplerinin yakın zamanda evlenmiş olmaları da yukarıda belirtilen durumu kanıtlar niteliktedir. Özel hayat türü dışındaki diğer iki paylaşım türü karşılaştırıldığında da meslekler ile ilgili paylaşımların beğenilme oranlarının tüketime yönelik paylaşımlardan daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Meslekleri ile ön planda olması gereken ünlüler ile ilgili bu sonuç sevindiricidir. Ünlülerin Instagram paylaşımlarına örnekler Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Ünlülerin Instagram’da En Fazla Beğeni Alan Paylaşımına Örnekler ve Beğeni Sayıları

		
H.Gerçel/16.05.2017 582.234	Hadise / 31.12.2016 226.707	Nusret / 25.04.2016 12.374
		
A.Turan /09.03.2017 534.935	M.Boz / 16.03.2018 359.742	N.A.Doğulu/31.08.2017 350.827
		
B.Özçivit /01.07.2017 2.632.900	F.Evcen / 03.04.2017 356.749	N.A. Doğulu/03.07.2017 764.771

3. SONUÇ

Tüketim; mal ve hizmetlerin insanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla harcanması olarak tanımlanabilir. Günümüzde bir yaşam biçimi ve pratiği haline gelen tüketim giderek artmakta, tüketimin değişen yüzü kendini her geçen gün daha fazla göstermektedir. Geçmişte toplumda hâkim olan israftan kaçınıp tasarruf yapmayı amaçlayan kültür yapısı yerini tam aksine her şeyin en yenisine sahip olmak isteyen dolap raflarını çoğunu kendisinin bile hatırlamadığı giyim eşyaları ile dolduran, bir müddet sonra bunların modasının geçmiş olduğunu düşünerek beğenmeyen, tüketmekten haz duyan, tüketmediğinde kendisini diğerlerinden eksik hisseden tüketim kültürüne bırakmıştır. Genel olarak mutsuz ve doyumsuz bireylerden oluşan tüketim kültürüne sahip toplumlarda bireyler çok fazla tüketmelerine rağmen sadece anlık mutluluklar yaşamaktadırlar.

Çoğu kültürde özellikle de geleneksel toplumların kültürlerinde, ihtiyaçların sınırsız ya da doyurulamaz olma olasılığı bile, toplumsal veya ahlaki bir rahatsızlık olarak düşünülürken, tüketim kültüründe bireylerin sonsuz ihtiyaçlara sahip olması, tüketim kültürü içinde yaşayanlar tarafından olağan kabul edilmektedir. (Yanıklar, 2010, s. 26)

Tüketim toplumlarının ortaya çıkmasında kapitalist sistemin etkisinin çok fazla olduğunu söylemek mümkündür. Bu sistemin devam etmesi için tüketim bir zorunluluktur. Sistem bireyleri tüketime teşvik etmektedir. Ancak bireyler birer piyon olduklarını çoğu zaman fark etmeden oyunun devam etmesine katkıda bulunurlar. Zaten tüketim de eğlenceli bir oyundur ve bu oyunun kurucusu da kapitalist sistemdir. Öyle ki çoğu zaman bireyler tüketmek için birer gönüllüdürler. Var olan sistemde harcama yapacak bir şeyler mutlaka vardır ve kendilerini beklemektedir.

İngiliz sosyolog Mike Featherstone, tüketim kültürünü üç kısımda ele almıştır. Bunlardan birincisi, kapitalist meta üretiminin artması, ikincisi toplumsal statü edinme isteği, üçüncüsü ise tüketicinin bilinçaltına seslenerek hazlar, hayaller ve istekler yaratılmasının ortaya çıkardığı psikolojik sorunlardır. (İrgin, 2016, s. 1925) Sayılan üç maddeden ilkinin kapitalist sistemin en önemli aktörü olan firmalar halihazırda gerçekleştirmektedir. Diğer ikisi de firmalar tarafından medya aracılığı ile hayata geçirilmektedir. Zira kapitalist sistemi destekleyen en önemli araçlardan bir tanesi de hiç şüphesiz medyadır. Geleneksel medyada tüketimi ön plana çıkaran ve destekleyen içerikler sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel medyada yayınlanan hemen her içerik tüketime özendirilmekte ya da ikna etmektedir. Günümüzde geleneksel medyanın yanında tüketim alışkanlıklarını değiştiren önemli bir mecra da sosyal medyadır. Bireyler, sosyal medya hesaplarından yaptıkları paylaşımlarda çoğu zaman tüketim alışkanlıklarını takipçilerine gösterme çabası içerisinde. Öyle ki zaman zaman tüketmedikleri halde kendilerini bu

sanal ortamda tüketen bireyler gibi göstermektedirler. Bu bağlamda sosyal medya bir gölgedir ve her zaman gerçeği yansıtmamaktadır.

Tüketim kültürüne sahip bireyler tüketim yaptıkça ve bunu diğerlerine gösterdikçe itibar kazanacaklarını düşünmektedirler. Paylaşımları gören takipçiler ise bunlara özenmekte, diğerlerinin tükettiğinin kendilerinin de hakkı olduğunu düşünmektedirler. Tüketim kültürüne sahip bireyler hep diğerlerinden daha fazla tüketmek için çabalamaktadırlar.

Ünlü kişiler toplum tarafından çoğu defa rol model olarak alınmaktadır. Özellikle gençler tarafından saç kesimlerinden, giydikleri gömleğe, kullandıkları parfüme kadar yakından takip edilmektedirler. Toplum üzerinde bu derece güçlü etkiye sahip olan ünlüler sosyal ağlar aracılığıyla geniş hayran kitlelerine ulaşabilmekte ya da tam tersi hayranları kendilerine ulaşabilmektedir.

Yaşamımızın her alanına nüfuz eden teknoloji tüketim davranışlarımızdan alışkanlıklarımıza kadar birçok şeyi etkilemekte ve değiştirmektedir. Araştırmaya göre özellikle gençler için rol model olan ünlü kişilerin bu sanal ortamda herhangi bir markanın tüketimine yönelik paylaşımları olmakla beraber henüz tüketim alışkanlıklarını tamamen ters düz edecek sayıda paylaşımlarının olmadığı görülmektedir. Yine araştırmaya göre ünlülerin tüketime yönelik paylaşımlarının toplam paylaşımlarına oranla az sayıda olduğu görülmekle beraber çeşitli markalara yöneltecek paylaşımlarda bulunma eğiliminde oldukları görülmektedir.

Ancak bunun yanında tüm ünlülerin kendi konserlerine, filmlerine, restoranlarına, vb. ilişkin paylaşımları fazla sayıda yer almakta, bu mekânlardan özendirici görüntüler yayınlanarak takipçiler davet edilmektedir.

Son yıllarda hızla gelişen iletişim teknolojilerinin bireylerin hayatlarını, davranışlarını ve alışkanlıklarını etkilediği ve değiştirdiği bilinmektedir. Ünlüler ise toplum tarafından rol model olarak görülmekte ve sosyal medyada yapmış oldukları paylaşımlar takipçileri tarafından zaman ve mekân sınırlaması olmadan izlenmektedir. Ünlülerin bu durumun bilincinde olmaları ve tüketimi özendirecek paylaşımlardan kaçınmaları gerekmektedir.

Tüketmenin sonu yoktur. İçinde bulunduğumuz sistem önümüze hep daha yeni bir şeyler koymaktadır. Ancak dünyanın diğer yerlerinde açlıkla mücadele eden insanların varlığı unutulmaktadır. Gereksiz tüketimden kaçınarak bu insanlara yardım etmek çoğu kişinin aklına bile gelmemektedir. Sürekli tüketen bireyler mutlu olamadıkları gibi gelecek nesiller için de yaşanabilecek bir dünya bırakma şansını ortadan kaldırmaktadırlar. Ne yazık ki tüketen birey kendini de, doğayı da, evreni de tüketmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyazı, E. (2015). Sosyal medyanın tüketici davranışı üzerine etkileri: Ünlülerin Twitter hesapları üzerine bir araştırma. D. Yengin (Ed.). *Sosyal medya araştırmaları* (s. 313-330) içinde. İstanbul: Derin Yayınevi.
- Aydın A. E., Marangoz, M. ve Fırat, A. (2015). Tüketim kültürü çalışmaları üzerine bir literatür taraması. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 23-40.
- Baudrillard, J. (2008). *Tüketim toplumu*, H. Deliceçaylı ve F. Keskin (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2007). *Consuming life*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Erdoğan, İ. (2017, 15 Aralık). *Lazarsfeld ve Columbia Okulu*. Erişim adresi: <http://www.irfanerdogan.com/makaleler4/lazarsfeld.pdf>.
- Gözütok, N. (2006, Ocak). *Ünlü kullanımı yüzde 70'e ulaştı*. Erişim adresi: <https://www.capital.com.tr/yonetim/pazarlama/unlu-kullanimi-yuzde-70e-ulasti>.
- İrgin, S. (2016), Tüketim kültürü ve tüketim kültürü ekseninde yoksul sanat anlatısı. *İdil Dergisi*, 5(27), 1923-1936.
- Kocabaş, F. ve Elden, M. (1997). *Reklam ve yaratıcı strateji (Konumlandırma ve star stratejisinin analizi)*. İstanbul: Yayınevi Yayıncılık.
- Köksal, Y. ve Özdemir, Ş. (2013). Bir iletişim aracı olarak sosyal medya'nın tutundurma karması içerisindeki yeri üzerine bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 323-337.
- Sabuncuoğlu, A. (2015). Sosyal medyanın bir gösteriş tüketimi mecrası olarak kullanımı. A. Z. Özgür ve A. İşman (Ed.). *İletişim çalışmaları 2015* (s. 369-380) içinde. Sakarya Üniversitesi ve TOJCAM.
- Shackle, S. (2017, August). *Why do we use social media?*. Erişim adresi: <https://newhumanist.org.uk/articles/5220/why-do-we-use-social-media>
- Ünsalver, B. Ö. (2011). *Alışverişkolik tüketirken tüketen takıntı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yanıklar, C. (2010). Tüketim kültürü, kapitalizm ve insan ihtiyaçları arasındaki ilişki üzerine bir tartışma. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 34(1), 25-32.
- Boomsocial. (2018). *Instagram hesap raporları*. Erişim adresi: <https://www.boomsocial.com/instagram/UlkeSektor/turkey/tumu>
- Connectedvivaki. (2017, 29 Haziran). *Ünlülerin etkisi tüketici üzerinde nasıl değişiyor?*. Erişim adresi: <http://www.connectedvivaki.com/unlulerin-etkisi-tuketiciler-uzerinde-nasil-degisiyor/>

Instagram'da en çok takipçisi olan Türkler. (2018, 29 Ocak). Erişim adresi:
<https://www.sabah.com.tr/magazin/2018/01/29/nusret-burak-ozciviti-tahtindan-indirdi>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2018). *Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması*. Erişim adresi: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1028

Türkler gösterişi seviyor. (2015, 7 Ağustos). Erişim adresi:
<http://www.star.com.tr/ekonomi/turkler-gosterisi-seviyor-haber-1048763/>

Wearesocial. (2017). *Digital in 2017 global overview*. Erişim adresi:
<https://wearesocial.com/special-reports/digital-in-2017-global-overview>.

**MEDYADA ALGI YÖNETİMİ ARACILIĞIYLA KAMUOYU
OLUŞTURULMASI: 1915 AVUSTURALYASINDA BROKEN HILL OLAYI
ÜZERİNDEN SAVAŞ SÖYLEMİ ÇÖZÜMLEMESİ**

*CREATING PUBLIC OPINION THROUGH PERCEPTION
MANAGEMENT IN MEDIA: WAR DISCOURSE ANALYSIS ON THE BROKEN
HILL INCIDENT IN 1915 AUSTRALIA*

Engin ÇAĞLAK*

*Geliş Tarihi: 17.05.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 02.04.2019
(Accepted)*

ÖZ: İletişim ya da yayın organları aracılığı ile aktarılan bilgi, bir mesaj olarak birey ve toplumlar arası iletişimde olaylardan haberdar olma konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Öte yandan haber olarak bilgi her zaman doğru aktarılmamaktadır. Bilginin kasıtlı olarak yanlış, eksik veya tahrip edilerek aktarılması bir dezenformasyon sürecidir ve bu süreç medyada özellikle savaş ve barış söyleminde toplumsal algı yönetiminin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu çalışmada, I. Dünya Savaşının önemli bir cephesi konumundaki Çanakkale-Gelibolu savaşı öncesi yaşanan ve aynı zaman da çalışmanın örneğini de oluşturan “ Broken Hill” olayına "Barrier Miner" gazetesi üzerinden savaş söylemi çözümlemesi yoluyla ışık tutulması amaçlanmıştır. Çalışmada içerik analizi yöntemiyle savaş söyleminde metinsel, dilsel ve görsel öğeler irdelenmiştir. Araştırmanın sonucunda dezenformasyon yöntemiyle savaş söyleminin kamuoyu oluşturmada ve algı yönetiminde eski veya yeni medya mecralarında ne kadar etkili olduğu 1915 Avustralya'sı basınından bir örnekle irdelenmiş ve bu örnek olayın acı sonuçlarının günümüz medyası ve okurlarına medyaya bakışı açısından arz ettiği önem tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Broken Hill Savaşı, Barrier Miner Gazetesi, Dezenformasyon, Algı Yönetimi, Savaş Söylemi, Gazetecilik Ve Yeni Medya.

ABSTRACT: Information transmitted by means of communication or broadcasting instruments plays an important role as a message in getting informed about the events in communication among individuals and societies. On the other hand, information as news is not always conveyed correctly. It is named as a disinformation process in which information is deliberately transmitted as incorrect, incomplete or distorted, and this process makes an important part of social perception management in media especially in the case of war and peace discourse. This study aims at shedding light on the "Broken Hill" incident through war discourse analysis that took place before the battle of Çanakkale-Gelibolu as an important frontier during the First World War and it also made the sample of the study whose data were collected from the "Barrier Miner" newspaper. In the study, textual, linguistic and visual elements in war discourse were discussed through content analysis method. As a result of the research, effectiveness of using disinformation method

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, ecaglak@comu.edu.tr, ORCID:0000-0002-9477-9435.

in raising public awareness and perception management in old or new media circles was examined with an example from the Australian press in 1915 and the significance of the painful consequences of this case was discussed in view of today's media and readers' view to media.

Key Words: Battle of Broken Hill, Barrier Miner Newspaper, Disinformation, Perception, War Talk, Journalism And New Media.

1. GİRİŞ

1829 yılında İngiltere'nin kolonisi olan ve 1901'de de Kraliyete bağlı devlet niteliği bulunan Avustralya, Çanakkale savaşlarıyla İngiltere'ye olan bağlılığını ve gücünü göstermiştir. (Smith, 1980) Birinci Dünya Savaşı'na kadar ordusu olmayan Avustralya, daha çok yerel güçlerin olduğu kolonilerden biridir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Avustralya ve Yeni Zelanda'nın kurduğu ortak ordu Anzak'lar olarak anılmaktadır. (Bean, 1941) Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu anlamına gelen (Avustralia and New Zeland Army Corps) Anzaklar, 25 Nisan 1915'de Gelibolu Yarımadası'na çıkarak savaşa dahil olmuşlardır.

İngiltere ve Fransa'nın başı çektiği itilaf kuvvetlerinin, Birinci Dünya Savaşı'nda Rusları yalnız bırakmamak için açtıkları Çanakkale cephesi, ilgili ülkelerin basını ve kamuoyu tarafından ilgiyle izlenmiştir. Özellikle İngiltere ve ona bağlı koloni devletlerin kamuoyu, bu savaşa basın aracılığıyla hazırlanmış, savaş söylemi algı yönetimi olarak hedefine ulaşmıştır. Evlatlarını cepheye yollayacak ülkeler, dönemin etkili kitle iletişim aracı olan gazetelerle, savaş söylemini arttırmakta ve zaferin kesin olduğu söylenmektedir.

2. SAVAŞ VE NEFRET SÖYLEMİ

Bireysel bazda toplumun genelinin her türlü düşünce fikirlerini, her gün okudukları, dinledikleri, izledikleri bilgi ve haberlerden edinmektedir. Van Dijk'ın 1991 ve 1987 yıllarında kaleme aldığı çalışmalarında bu haberler, makaleler ve söylemler büyük projelerin bir parçası olarak görülmektedir. Bu bağlamda incelenen haberlerin "Metin Semantiği" yerel ve küresel tutarlılık göstermesi beklenmektedir. Haber metinleri, zaman, durum, sebep ve sonuç ilişkileri açısından olaylara atıfta bulunmalıdır. Aynı zamanda haber çözümlemelerindeki önemli semantik kavramlardan bir tanesi de "İma etmek"tir.

Diğer taraftan faşizm söylemlerinin arttığı, ırkçılık ve nefret söylemlerinin basın yayın yoluyla yayılmasını araştıran Volpato ve Cantone, "La Difesa della Razza – Irkın Savunulması" isimli derginin içerik analizinde kullandıkları "İsraili akademisyen bilişsel psikoloji ve davranış bilimi uzmanı Daniel Bar-Tal'ın Tablosu" örneklem olarak ele almışlardır. Bu tabloya göre;

"1. İnsanlıktan dışlama: Karşıt grubu 'insan-değil' olarak niteleme ve bu grup hakkında 'barbar', 'gayri medeni', 'vahşi', 'ilkel', 'hayvan' gibi kategoriler kullanma.

2. *Ohumsuz özellikler atfetme (örneğin aptal, asalak, saldırgan, vb. sıfatlar)*

3. *Sosyal dışlama; Karşıt grubu caniler, hırsızlar, psikopatlar gibi toplumun dışladığı gruplar arasına sokma*

4. *Siyasal etiketler kullanma; Başat grubun reddettiği türden etiketler (faşist, Nazi, Sionist, sömürgeci, emperyalist veya komünist gibi) yükleme.*

5. *Gruplar arası karşılaştırma; Haksızlaştırmayı yapan başat grubun kendini, kültürel repertuarında bulunan ezeli düşmanları, şeytanları ya da meşhur 'kötü' gruplarıyla kontrast haline sokması."*

Volpato ve Cantone bunlara altı yeni tarz daha eklemişlerdir;

"1. *Başat grubun saydığı temel özellikler, alışkanlıklar ve törenlerin yokluğunu belirtme*

2. *Haksızlaştırılan grubu, başka grupları haksızlaştırmak için kullanma (örneğin Fransızları haksızlaştırmak için, Fransız ordusunda Afrikalıların bulunduğunu vurgulamak)*

3. *Dış grubun sayısal önemini abartma (tehdit algısını artırmaya yönelik)*

4. *Dış grubu soyutlama, yalnız gösterme (bu gruptakilerin kendi hataları nedeniyle veya başat grubun tepkileri yüzünden 'hiç kimse' tarafından istenmediğinin vurgulanması.*

5. *Grubun, kendisinde mahkum edilmesi (örneğin Melezlerin, iki farklı ırktan gelmiş olmaları dolayısıyla, mahkum edilebilir sayılması).*

6. *Farkın abartılması. (Bilgin,2006:142)"*

Valpote ve Cantone örneklem olarak ele aldıkları bu tablo üzerinden basın içerik analizlerini gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmada da örneklem olarak Daniel Bar-Tal'ın tablosu ve Volpato ve Cantone'nin yaptıkları altı maddelik ek tablo üzerinden içerik analizi yapılacaktır.

1.1 Savaş Söylemi

Her toplumda savaş yanlıları vardır ve son yıllarda bu kesim "Şahinler" olarak adlandırılmaktadır. Barış yanlısı olanlar ise "Güvercinler" olarak isimlendirilmektedir. Aynı şekilde kitle iletişim araçları içerisinde de aynı kutuplaşmalar mevcuttur. Ünlü iletişim bilimci Noam Chomsky'de bu tür olayları "Medya Denetimi" adlı kitabında kaleme almış. Nikaragua, Vietnam, Guatemala, Afganistan gibi ülkeleri örnek veriyor Chomsky. Bu ülkelerde Amerika tarafından yapılan katliamlar hiçbir şekilde medyada yankı bulmamıştı. Medyanın bu konularda yaptığı tek şey terörle mücadele verildiği ve Amerika'nın her halükarda haklı olduğuydu. Bu savaşın altında yatan gerçek nedenlerin bir biçimde göz ardı edilmesiydi. Medyanın standart çarpıtma yöntemlerinden biri de sessiz kalma, görmezden gelmedir. (Gülsoy, 2005:189)

1.2 Nefret Söylemi

Çok sık kullanılmasına rağmen nefret söyleminin dünya üzerinde net bir tanımlanması bulunmamaktadır.. Birçok ülke "nefret söylemi" anlamında ki birçok ifadeye yasaklayan yasal düzenlemeler yapmış olsa da tam olarak neyin yasaklandığı benzer tanımlar içerisinde farklılık göstermektedir. Buna göre Avrupa Konseyi Bakanlar Komisyonu "nefret söylemini" şöyle tanımlar:

"Nefret söylemi" terimi göçmen ve azınlıklara karşı şiddet ve ayrımcılık anlamında etnik merkezlik ve saldırgan milliyetçilik ile ifade edilen tahammülsüzlük gibi anti semitizm, zenofobi, ırkçı nefret ve benzeri nefret söylemlerini körükleyen, haklı gösteren ve yayan bütün ifade çeşitleri olarak tanımlanır. (Weber, 2009:3)

"Yeni medyayı geleneksel medyadan (gazete, dergi, radyo, televizyon ve sinema) ayıran özellikleri nedeniyle - dijital, etkileşe açık olması, hipermetin özelliği, yayılma kolaylığı ile birlikte sanal olması nedenlerinden ötürü - geleneksel medyaya göre nefret söylemini daha olağan, daha geniş kitlelere, daha kolay ulaşılabilir ve üretilebilir olması sonucunda sıradan olmasına yol açmaktadır. (Lister, vd. 2003:13)

Binark'a göre gündelik yaşamda ve sanal uzamda nefret söyleminin ortadan kaldırılabilmesi için, farklı cinsiyetler, farklı cinsel tercihler ve/ya yönelimler, etnik kimlikler, mezhepler, ırklar ile kültürler arasında tanıma ve diyalog için çeşitli iletişim olanaklarının ve ortamlarının geliştirilmesi ve artırılması gerekmektedir. (2010:51)

1.3 Propaganda

Kökünü 1600'lü yıllara dayanan "Propaganda" terimi 19. Yüzyıl ile birlikte siyaset bilimcilerin en çok kullandıkları kavram olarak dikkat çekmektedir. 1914-1918 yılları arasında süregelen 1. Dünya Savaşı ise "Propaganda"nın kullanım alanı için geniş olanaklar sağlamıştır. Bununla birlikte propagandanın tanımlanması çelişkili ve zaman alan bir süreç olmuştur. 1923'de R.J.R.G. Wreford sunduğu tezinde, propaganda kelimesinin çirkin bir kelime olduğunu ileri sürmekle birlikte propagandanın, "ilgi çekici enformasyon ve kanaat yayma işlemi" olarak tanımlamıştır. Daha sonra H.D. Lasswell (1927) propagandayı, "belirgin sembollerin manipülasyonu aracılığı ile kollektif tutumların yönetilmesidir" biçiminde tanımlamaktadır.

Günümüz kitle ve iletişim araçları "Propaganda" açısından incelenirken özellikle basın önemli bir yer tutmalıdır. Bunun nedeni basının, en gelişkin ve en yaygın şekilde kullanılıyor olmasıdır. (Qualter, 4)

Baudrillard'a göre yaşanan dünya bir caydırma evrenidir. Bunun en kullanışlı silahıysa "görüntü + söz = medya" olarak tanımlamaktadır. (akademik.maltepe.edu.tr)

1915 yılının Avustralya basını da propagandanın çalışma sahalarından biri olarak görülmektedir. 1888 – 1954 yılları arasında yayın yapan “Barrier Miner” gazetesi, 1 Ocak 1915 Cuma günü attığı başlıkta, “War in Broken Hill” savaşın Broken Hill’de olduğunu ve iki Türk’ün piknik trenine ateş açması sonucu 4 ölü ve 7 yaralı olduğunu duyurmaktadır.

Şekil 1. Barrier Miner Gazetesi 1 Ocak 1915

Şekil 2. Broken Hill Çatışması Duvar İlanı

Fotoğrafın olmadığı bu haber daha sonraları resmedilen posterlerle propaganda aracı olarak kullanılmıştır.

Soğuk Savaş’ın sona ermesinden bu yana, kamuoyuna Irak’a askeri saldırı fikrini yaymak için hiçbir zaman bu denli araç kullanılmamıştı. Haber teknolojilerinin sahibi ABD bu alandaki ustalığını ispatladı. Yönetim bünyesindeki -Beyaz Saray, Pentagon, CIA ve Dışişleri Bakanlığı’ndaki- “iletişim bölümlerinin” çokluğu bir yana, ateş pahasına işe alınan “halkla ilişkiler” danışmanları, resmi söyleme göre Irak’ı güç kullanarak “normalleştirmeyi” amaçlayan başkan George W. Bush’un stratejisiyle “kalpleri ve beyinleri kazanmak” üzere görevlendirilmişti. (Rouleau, 2003) Yapılan çalışmalara, kamuoyu oluşturma, toplum mühendisliği, kitle yönetimi veya ne isim verirseniz veriniz, savaş ve nefret söylemi, anlık kamuoyu desteğinin ötesinde çocukların ve genç nesillerin hafızasında, yazılı, görsel ve sesli olarak kazılan bu tür mesajlar, gelecek nesilleri ve yeşerecek umutları da savaş ve nefrete sürüklemektedir. (Öngün, 2013.69)

1.4 Dezenformasyon

Dezenformasyon, özellikle yanlış veya eksik bilgilerin ya da bir başka anlatımla yalan haberin hedef kişi, grup veya kitleyi belirli bir amaç için yönlendirmek veya yanıltmak maksadıyla yayılmasıdır. Bazı durumlarda hedef kişi veya kitleye, bahsi olan bilgilerin kaynağı açıklanır ki, buna açık dezenformasyon denir. Fakat bazen de, bu bilgi akışı hakkında hiçbir kaynak bilgilendirmesi

yapılmaz ya da yanlış bilgi verilir ki buna da kapalı dezenformasyon denir. Bozulmuş bilginin (haber) niceliğini ve niteliğini irdelemek veya çözümlemek güçtür ama, siyasi veya ekonomik başta olmak üzere belirli bir amaca ya da hedefe ulaşmak için kullanılan, yanlış, eksik veya tamamen yalan bilgilendirme olarak da tanımlanabilir. (Inceoğlu ve Akıner)

Özellikle siyasal erkler kendi çıkarları doğrultusunda, kitle iletişim araçları aracılığıyla, kitleleri kendi amaçları doğrultusunda dezenformasyon yapabilmektedirler. Bu yanlış bilgilendirmelerle gerçekler ve hedeflenen amaçlar bir süreliğine gizlense de gerçekler er veya geç ortaya çıkmaktadır. Özellikle vicdan sahibi gazeteciler ve alternatif medya kanalları kitleleri doğru bilgilerle aydınlatmaktadır. Bunun pek çok örneğine yakın geçmişte örnek olunmuştur. II. Dünya Savaşı, Vietnam Savaşı, Körfez Savaşları ve dünyanın her yanından benzer örnekler verilebilir.

Vietnam ve I. Körfez Savaşındaki dezenformasyon örnekleri, II. Körfez Savaşı'nda da görüldü. Örneğin, savaşın en dramatik hikâyelerinden biri, Iraklılara esir düşen Amerikalı kadın asker Jessica Lynch'in Irak'taki bir hastaneden kaçırılışıydı. Konu, medyada günlerce ordu için bir zafermiş gibi yansıtıldı ve kamuoyuna yanlış bilgiler verildi. (Kalkandelen, 2004:71)

2. SAVAŞ DÖNEMLERİNDE MEDYA

Savaş dönemlerinde kitle iletişim araçları her zaman büyük öneme sahip olmuşlardır. Her iktidar kendi haklılıklarını ve savaş kahramanlıklarını kendi toplumuna anlatmak için çağının kitle iletişim araçlarını kullanmışlardır. Bunun tarihe kaydolmuş ilk örneği “Kadeş Savaşı”nda görülmektedir. Luxor'daki Karnak Tapınağı'nın taş duvarlarında ki hiyeroglif yazılarda 2. Ramses'in emriyle “Kadeş Savaşı” zafer kazanılmış gibi aktarılmaktadır. Milattan önce 1200'lü yılların sonunda yaşanmış olan bu savaş yazıyla tarihe geçmiş ilk dezenformasyon olarak kabul edilmektedir. Gerçek ise 3200 yıl sonra Boğazköy (Hattuşaş) kazılarında ortaya çıkar. Savaşı Hititliler kazanmış ve Güney Suriye'yi ele geçirmişlerdir. (<http://www.yenisafak.com>)

Yüzyıllar içinde insanlık tarihi pek çok savaş görmüş ve kitle iletişim araçları da bu savaşların içinde çirkin amaçları için kullanılmışlardır. Birinci ve ikinci Dünya Savaşları, propaganda, algı yönetimi, dezenformasyon ve benzeri yöntemler için çalışma ve uygulama sahaları olmuşlardır. Bilimsel makalelere ve araştırmalara konu olmuş bu kirli yöntemler, iktidarların ve kitle iletişim araçlarının amaçlarına hizmet etmektedirler. Bunun yakın ve somut örneklerinden birisi de Körfez Savaşı'dır.

2.1. Körfez Savaşı ve Medya

Saddam Hüseyin, “Kuveyt Irak'ın 28'inci eyaletidir” diyerek 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'e girdi. 10 Ekim'de kongre insan hakları komitesinde Nayirah

isimli Kuveytli genç bir kızın açıklamaları kamuoyunda tepkiler uyandırdı. Aynı günün NBC televizyonun akşam haberlerinde ölüme terk edilmiş küçük çocukların haberini milyonlarca kişi izledi. Haberler ve görüntüler yüzlerce televizyon tarafından yayınlandı. Amerikan Kongresi'nde Kuveytli genç kız Nayirah'ın hikayesi sürekli aktarıldı. Irak'a askeri müdahale için fırsat kollayan Amerikan yönetimi Nayirah'ın açıklamalarını gündemde tutuyordu. Sıcak ve yoğun gündemin ardından Uluslararası Af Örgütü bebek hikâyesini doğrulayınca Amerikan Başkanı Bush, savaş karar aldı. 18 Ocak 1991'de Amerika'nın liderliğinde koalisyon güçlerinin Irak harekâtı başladı. Harp bittikten hemen sonra ABC televizyonu muhabiri John Martin, bebeklerin ölüme terkedildi dedikleri hastaneye girdi. Doktorlarla yaptığı mülakatlar sonucunda, bebeklerin savaş ortamında bakımsızlık ve personel eksikliğinden yaşamlarını yitirdiğini öğrendi. Bu haberin ardından Uluslararası Af Örgütü'nün yetkilileri tekrar hastane çalışanlarıyla görüştü ve muhabir Martin'in haberiyle benzer cevaplar aldılar. Bu gelişmenin ardından Af Örgütü ilk raporlarını geri çektiler ve özür dilediler. Diğer taraftan Nayirah isimli genç kızda, Kuveyt'in Washinton Büyükelçisi Saud Al-Nasser Al-Sabah'ın öz evladıydı. Kuveyt, Irak'a karşı yapılacak askeri bir operasyon için Hill And Knowlton şirketine 11,5 milyon dolar ödeme yaptığını kamuoyuna duyurdu. Böylelikle dünya harp tarihinde ilk defa bir halkla ilişkiler organizasyonu savaş başlatmış oldu. (Doğan, 2003)

Washington yönetimi ve batı kamuoyu, Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak'ı Basra Körfezi'ne bilerek petrol boşaltmakla suçlamıştı. Olayın nedenleri tartışılırken, "Denizleri Korumak İçin Bölgesel Örgütlenme" isimli bir sivil toplum kuruluşu, Basra Körfezinde kirliliğine sebep olan petrol sızıntısının ABD uçaklarının sebep olduğunu açıkladı. Amerika petrol tankerlerini vurmuştu, daha sonra bu olay General Schwarzkolh tarafından kabul edildi. Dünyanın başka bir köşesinde (Meksika Körfezi) ve tarihinde medyaya aktarılan petrole bulanmış Karabatak kuşunun hikâyesi böylelikle yalandı. (Uğur, 2003) Bu konuda Cihan Haber Ajansı Genel Müdür Yardımcısı Nevzat Bayhan, bir sempozyum sırasında şu açıklamalarda bulundu;

"New York Times'in yazarı, bunun popcorn ve cola içmek için müthiş bir fırsat olduğunu söylüyordu. Halbuki o her ışıklı cisim bir bombaydı, yere düşüyordu ve can alıyordu. Chomsky'nin ifadesiyle "Millet orada binlerce can alınırken bir film izliyor gibi bir eğlence izledi". Neler seyrettik peki? Bir karabatak vardı. Karabatak petrole bulanmıştı. . Karabatak aslında hiçbir zaman çöldeki bir karabatak değildi. Yani Kuveyt petrol kuyularının bombalandığında oraya giden bir karabatak değildi. Fransız bir kameraman, bu görüntüleri Marsilya'da, Akselvaldes petrol gemisi kayalıklara çarptığı zaman çektiğini, bunu söylediğini kimsenin buna inanmadığını söylemişti.

Kısacası, medyanın uyuşturucu etkisi var. Biz, bize gösterilene inanırız.”(2004)

Amerikan öncülüğündeki koalisyon güçleri, 1991'deki Körfez Savaşı'nda Irak'ta faaliyet gösteren tek mama ve süt fabrikasını kimyasal silah üretim tesisi diyerek hedef aldılar. Uluslararası medya kuruluşu CNN muhabiri Peter Arnett, bombalamanın hemen ardından ulaştığı fabrikanın halen süttozu koktuğunu ve kimyasal silah üretimine dair her hangi bir ipucuna rastlanmadığını duyurdu. (İnceoğlu ve Akıner)

Pentagon tarafından verilen bilgiler düzenli bir şekilde haberlerde yerini alırken, Amerikan medyasının otosansür uyguladığı dikkat çekti. Savaş sırasında CNN ve Fox başta olmak üzere, bütün televizyon kanallarında devamlı olarak Irak'tan canlı yayınlar gerçekleştirildi. Böylece bölgedeki muhabirlere sık sık bağlanılarak durum hakkında bilgiler alındı, Amerikan askerleriyle röportajlar yapılarak halkın morali yüksek tutulmaya çalışıldı. Bunların dışında Amerika'nın Irak savaşını petrol çıkarları için başlattığını savunan bir kesimde vardı. Fakat bunlar, büyük bir çoğunlukla kamuoyunda benimsenen görüşe ters düştükleri için azıklıkta kaldı ve çatlak ses olarak değerlendirildi. (Kalkandelen, 49)

91'deki Körfez Savaşı gazetecilik literatürüne yeni bir kavram kazandırmıştı. “İliştirilmiş gazeteci” kavramı, ABD'nin savaşı, tıpkı bir ürün gibi ambalajlayıp pazarlama ihtiyacından doğdu. İngilizce “Embedded” olarak isimlendirilen bu yeni kavram, Pentagon Sözcüsü Victoria Clarke ve danışmanları tarafından geliştirildi. Projeyi destekleyen ise ABD Yönetimi'nin etkin isimlerinden Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'di. Projenin çalışma prensipleri ise Pentagon ile medya kuruluşlarının temsilcileri arasındaki pazarlıklarla belirlendi. “Embedded” olmayı kabul eden medya kuruluşları arasında Fox, CNN, NBC, CBS, New York Times, Washington Post, Washington Times, Los Angeles Times, MTV, Rolling Stones, People, Men's Health gibi alakalı veya alakasız pek çok medya kuruluşunun temsilcileri bu programa dâhil oldu. Batı medyası dışında kalan El Cezire, Itar-Tass gibi medya kuruluşları ise irtibat kurabildikleri her türlü araçla haberlerini dünyaya duyuruyorlardı.(Tekfidan, 2003)

2.2 Çanakkale Savaşı ve Medyası

İngiltere 1914 yılının yaz aylarında, Osmanlı İmparatorluğuna karşı savaş kararı aldığını gizli bir talimatla kolonilerine duyurmuştu. Kolonilerin kaç asker göndereceği nüfuslarının oranlarına göre tespit edilmişti. 5 Kasım 1914 tarihinde İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş ilan etti. Bu sırada Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerini Mısır'da eğitti ve sonra cepheye, Çanakkale'ye sevk etti (Taş, 2016:47-54).

Çanakkale savaşı bilinenin aksine 1 Ocak 1915 tarihinde Avustralya'da başlamıştır. Avustralya'nın resmi harp tarihinde (Official War History of Australia) “Battle of Broken Hill” başlığıyla yer alan olayda, iddiaya göre iki Türk'ün Broken

Hill’de gerçekleştirdikleri çatışmayla savaşın fitilini ateşlediklerini duyuran Avustralya basını olayı günlerce manşetlerine taşıdılar. (Barış, 2008:244) Diğer taraftan Taş’ın aktardığı Jones ve Kenny’in 2007 yılında yayınladıkları “Avustralya’s Muslim Cameleers Pioneers Inland 1860-1930” çalışmada, çatışmada öldürülen iki Müslümanın Türk olmadığı belirtilmektedir. Molla Abdullah’ın Pakistan’ın İndia köyünde 1855 yılında doğduğu ve Kul Badsha Muhammed’in de Hindistan Tirah’da 1875 yılında doğduğu belirtilmektedir (Taş, 2016:47-54). Broken Hill’de meydana gelen çatışmadan sonra savaş söylemini arttıran Avustralya basınının yanı sıra Avusturalya hükümeti de, yaşanan çatışmayı posterlerde resmetmiş ve bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. 1 Ocak tarihini takip eden günlerde de olay gazetelerde yer almış ve olayın artalan bilgileri detaylarıyla haberlerde yer almıştır.

Başarılı bir algı yönetimiyle yönlendirilen Avustralya kamuoyu evlatlarını savaşa göndermeye razı olmuştur. Bu tarihten sonra gazetelerin haber başlıkları daha çok zafer nidalarıyla ve kesin başarı elde edecekleri üzerine kurguluydu. Avustralya Milli Kütüphanesi (National Library of Australia) gazete arşivinden yapılan aktarmada, Ali ve Esra Sarıkoyuncular ülkenin önde gelen ve etkili gazetelerinden yararlanmışlardır.

24 Nisan 1915 tarihli The Sydney Morning Herald’a göre Çanakkale Savaşı’yla Rusya’ya deniz yolu açılacak, Almanların saldırıları engellenecek ve Osmanlı bertarafa edilecektir. İngilizlerin kurduğu hava ve deniz kuvvetlerinin gücüyle savaşın kazanılması kesindi. The Argus ve The Advertiser gazeteleri de şubat ayı içinde yaptıkları baskılarda, “Çanakkale’nin içinde ve dışında Orhaniye, Kumkale ve Seddülbahir kalelerinin bombalandı”ğını gün ve gün okuyucularına duyuruyorlardı. Yine The Argus ve The Mercury gazeteleri, “Türk toplarının bir kısmının susturulduğunu ve Kumkale ile Seddülbahir kıyılarındaki Türk tabyalarının ise işe yaramaz olduğu vurgulanmıştır.” Fransa Başbakanı M. Yiviani’nin The Advertiser’e verdiği mülakatta, “Alman yenilgisinin kaçınılmaz olduğunu ve Kafkaslarda çok kötü savaşan Türklerin Çanakkale’de de herhangi bir başarı gösteremeyeceğini vurgulamıştır.” Bu haberlerin yanı sıra zaferin kolay olmayacağı 15 Mart tarihli The Sydney Morning Herald, başlatılan harekâtın Türk direnişi sebebiyle beklenenden daha uzun sürebileceği belirtilmiştir. Artık savaşın sonuçlanması için kara harekâtının gerekliliği sütunlarda yazmaktadır. 30 Mart The Argus baskısında çıkartmaların yapılacağı kumsalların isimleri detaylarıyla verilmiş ve çıkartma yapacak birlikler arasında Anzak kolordusunun da olması Avustralya basınında sevinçle karşılanmıştır. 25-27 Nisan The Mercury’de kara harekâtının başarılarından bahsedilmiştir. Aynı tarihlerde Argus’a göre de Türklerin erzak ve cephanesi azalmış daha fazla dayanamayacakları vurgulanmıştır. 3 Mayıs’dan sonra Avustralya basını kamuoyunun moralini yüksek

tutmak adına haberlerde dezenformasyon yaptıkları görülmektedir. Mayıs sonlarından itibaren ise Avustralya basınında ümitsizlik görülmeye başlanmıştır. Savaşın kaybedilmesi Avustralya ve müttefikleri tarafından kabullenilmesi zor görülmektedir. Özellikle Anzak birliklerinin kahramanlıkları ön plana çıkartılmıştır. (Sarıkoyuncu ve Sarıkoyuncu Değerli)

3. ARAŞTIRMA KONUSU VE BULGULAR

Özellikle savaş dönemlerinde daha fazla ortaya çıkan savaş söylemi, nefret söylemi, ırkçılık ve ötekileştirmek gibi örneklerin 1915 Avustralya basınında “Broken Hill” olayını manşetlerine taşıyan gazetelerin içerik ve söylem analizi yapılacaktır.

3.1 Yöntemi

Bu araştırmada haberlerin söyleminde bulunan ideolojik vurguların gözler önüne çıkarılabilmesi açısından haber metninin dilbilim verilerine dayanarak gazetelerin haberlerini sistematik bir şekilde analiz eden ve haberi kamunun genel yansıması olarak kabul gören Teun A. van Dijk’in eleştirel söylem analizi modeli baz alınmıştır. (Van Dijk, 2003:9) Bu modelin tercih edilmesi haberin ideolojik boyutlarının ortaya çıkması açısından önemlidir. Aynı zamanda van Dijk, haberde ele aldığı söylem çözümlerini “sentaktik” ve “semantik” olarak dil üzerinden çözümlenme yapmakta, diğer taraftan ise habere makro ve mikro yapılar üzerinden eleştirel bir söylem incelemesi yapmaktadır. (Van Dijk, 1988:15)

Sentaktik incelemede, haberin gramatik olgusuna yoğunlaşmakta iken semantik çözümlenmede ise kelimelerin, cümlelerin ve haberin tamamının anlamı üzerine odaklanmaktadır. (Van Dijk, 1988:15)

Mikro inceleme daha çok sentaktik, sözcükler, retorik ve bölgesel uyum üzerine durmaktadır. Bununla birlikte cümlelerin aktif – pasif, basit - karmaşık dizilişine ideolojik kurgunun anlaşılması açısından bu yapı altında incelenmektedir. Habere konu olan aktörlerin inanç ve dünya görüşleri de seçilen kelimelerden ortaya çıkmaktadır. Makro yapı da ise, haber şematik olarak ele alınmakta, başlık, giriş, olay, kaynak, taraflar, fotoğraflar gibi benzeri incelemeleri içermektedir. Aynı zamanda haberin sonuçları da haberin değeri açısından önem kazanmaktadır. (Özer, 2001:83) Van Dijk’e göre haberin içeriğinde yer alan tarihsel, toplumsal, yazınsal bilgiler sosyal, politik ve tarihseldir. Haberde olayın neden yaşandığı ve artalan – bağlam bilgisine ne kadar yer verildiği önemlidir.

3.2 İçerik Analizi

Gazete haberleri VanDijk’in eleştirel söylem analizi ışığında tarih sırasıyla ele alınmıştır. 1915 Avustralya basınında “Broken Hill” olayını manşetlerine taşıyan gazeteler incelenmiştir. Avustralya’nın New South Wales eyaletinin batı ucunda bulunan Silvertown’a yakın Broken Hill’de zengin maden yatakları vardı. Kuzey yarımkürenin 1 Mayıs’ına denk gelen Avustralya’nın 1 Ocak 1915 Cuma

günü Broken Hill'deki madenciler sendikası, aile pikniği organize etmişlerdi. 40 vagonlu tren, saat 10'da, 1200 madenci ve ailelerini alarak Silverton'a hareket etmiştir. Tren kasabanın batı yakasına gelirken, makinist yerde yatmış silahlı iki adamı görür. Önce tavşan avcısı zannedilen bu kişiler trene ateş etmeye başlayınca panik yaşanır. Güvenlik güçlerinin müdahalesiyle çatışmalar saat 13'e kadar sürer. Avustralyalılardan dört kişi ölmüş ve yedi kişi de yaralanmıştır. Daha sonra isimleri öğrenilen iki saldırgan Molla Abdullah ve Kul Mehmet ölü olarak ele geçirilmişlerdir. Kul Mehmet'in vücudunda 21 mermi yarası olduğu söylenir. (Barış, 2008:245) Bir başka kaynakta ise iki Afganlı Müslüman'ın, bugün "Türk Kayalığı" olarak adlandırılan yerden üstü açık 40 vagonlu ve 1200 yolcunun olduğu trene ateş açtıkları ve çıkan çatışmada birisinin oracıkta bir diğerinin ise hastaneye yetiştirilirken yaşamını yitirdiği aktarılmaktadır. Yapılan araştırmalarda bölgede el yapımı bir Türk bayrağı ve üzerlerinde padişah mührünün olduğu bir mektuptan bahsedilmektedir. Bir de Molla Abdullah'ın Dari ve Urduca yazdığı not bulunmuş ve genel anlamda kimseye kin ve düşmanlık duymadıklarını belirtmişlerdir (Taş, 2016:47-54).

Yaşanan bu trajedi Avustralya basınına bomba gibi düşmüştür. Kanlı I. Dünya Savaşı'nın arifesinde yaşanan bu olay savaş, nefret ve ırkçı söylemi iyice alevlendirmiştir. Aynı tarihlerde Avustralya yönetimi de İngiltere'ye ve Kraliçe'ye olan bağlılıklarını bildirmek için 50 bin asker sözü vermiştir. Avustralya kamuoyunun savaşa yönlendirilmesi ve asker toplamak için "Broken Hill" olayı büyük bir fırsattı ya da fırsat yaratmak için kurgulanmış mıydı?

3.2.1. Barrier Miner Gazetesi 1 Ocak 1915

"WAR IN BROKEN HILL" manşet haber, gazetenin orta sütununda büyük puntolarla ve alt alta atılan başlıklarla duyurulmuştur. Savaş, çatışma, silah, kurşun, katil, Türk bayrağı gibi, kurşunla vurulma ve kalbura çevirme, cezasını çekme yaralama ve öldürme gibi şiddet ve ırkçılık yüklü bir söylem ile başlık atılmıştır. Haberin devamında ise piknik treninin hiç olmadığı kadar kalabalık masum kadın ve çocuklarında bulunduğu 1200 kişi olduğu vurgusu yapılmıştır.

Haberin detaylarında yine ırkçı ve nefret yüklü söylemin devam ettiğini görmekteyiz. Şöyle ki Silverton'dan sadece 2 mil uzaklaşan trenden, üzerinde 18 inç kare şeklinde beyaz hilal ve yıldız olan "Türk bayrağı" görüldüğü yazılmıştır. Yolcular toplam 20-30 el ateş eden bu kişilerin Türk ya da Afgan olduğunu düşünmüşlerdir. Türk bayrağı taşıdıkları için bu kişilerin Broken Hill de yaşayan birkaç Türk'ten biri olduğu kanısı uyanmıştır. Uzun bir çatışmadan sonra biri ağır yaralı biri ölü geçirilen Türklerin ikisi de öldürülmüştür. Polis raporunda Afgan ya da Türk olduğu sanılan bu kişiler için derisi siyah veya kahverengi olanlar için kullanılan ve eski ve ırkçı bir deyim olan "coloured" ifadesini kullanmıştır.

Son olarak haberin son bölümünde şöyle bir ifade yer almıştır: “Kahraman Broken Hill halkının çaresiz Türklerin karşısında kahramanca savaşmasının vatandaşlarımızın ülkemiz için savaşmaları konusunda kendilerine çağrı yapmak zorunda kaldığımızda çekinmeyeceklerini göstermiştir.” Açıkça görülmektedir ki kamuoyu, askere alınmak istenen Avustralyalı gençleri için yönlendirilmektedir.

3.2.2. Barrier Miner Gazetesi 2 Ocak 1915

Olayın yankıları ertesi gün gazetelerinde detaylarıyla süregelmektedir. Yine savaş, nefret ve ırkçı söylemde aynı oranda artmakta ve detaylanmaktadır. 2 Ocak 1915 tarihli konuya ilişkin haberde görgü tanıklarının yorumlarına yer verilmiştir. Trende bulunan ve daha önce İngiltere dışına çok fazla çıkmamış bir bayan yaşadığı olayın hem müthiş hem de korkunç bir tecrübe olduğunu ifade etmiştir. İfadesinde “Bir bayanın elinde kanlar içinde bebeğini tuttuğunu gördüğünü ve Türklerin makinisti vurmak istediğini ancak mesafeyi ayarlayamadıklarına” yer vermiştir. Yine haberde ötekileştirme ve nefret söylemi görülmektedir. Masum halk, kadınlar ve kanlar içindeki bebekler tasvir edilirken diğer tarafta saldırgan kana susamış Türkler aslında makinisti hedef alarak daha büyük bir felaketi hedefledikleri söylenmeye çalışılmaktadır. Üstelik fazla bir hayat ve savaş tecrübesi olmayan bir kadının tanıklığına dayandırılarak yapılmaktadır. Haberin devamında bölge halkının isyanı ve linç girişimleri yine büyük puntolarla verilmiştir. “Yeni Yıl Katliamı, Kan Dondurucu Tecrübe, Katil Kim ve Nedir, Bir Ayaklanma Gecesi, Alman Binaları Ateşe Verildi, Asya Kampı Tehdit edildi” atılan manşetlerdir. “Katliam, Kan, Katil, Ateş, Tehdit” gibi ardı ardına gelen kelimeler nefret söylemini perçinlemektedir. “Alman, Asya ve Türk” gibi ırkçı söylemlerde yer almaktadır.

Haberin detayları, olayın kurgusal gerçekliğini daha da sorgular hale getirmiştir. Türkleri tanıyan birinin ağzından kim oldukları anlatılmıştır. Buna göre Molla Abdullah 16 yıldır Broken Hill de yaşayan önceleri deve güden sonraları Muhammet’in dinine göre kesim yapan bir kasap olduğunu, içine kapalı, kimseyle konuşmayan, nerde doğduğu bilinmeyen, çocuksu biridir. Küçük çocuklar ona taş atmaktadır ancak o hiçbir zaman buna karşılık vermemiştir. Bir süre önce izinsiz koyun kesmiş ve ilgili cezayı ödeyememiştir bu da onu daha da mutsuzlaştırmıştır. Yani kimseyi incitemeyecek kadar masum ve zavallı bir kişiliktir Molla Abdullah ve Türk olduğu kesin değildir. Çünkü bu tarihlerde Müslüman olan herkes Türk olarak isimlendirilmektedir. Kul Muhammed bu sıralar kampa gelmiş ve ikisi sıkı dost olmuşlardır. Uyuşturucu bağımlısı olarak gösterilen bu kişilerin birlikte afyondan daha güçlü olduğu ve yerel dilde “Gungha” olarak bilinen Hint keneviri tütürmektedirler. Kul Muhammet’in İran sınırına yakın bir yerde doğma bir Türk olduğu daha önce Broken Hill’de yaşadığı sonra Avustralya’yı terk ederek dünyayı gezdiği ifade edilmiştir. Daha sonra Broken

Hill'e geri dönmüş ve maden de çalışmıştır. Muhammed dininden olup işsiz kalınca deve kampına geçmiştir. Kul Muhammed'de kimlik olarak soru işaretleriyle dolu bir şahıstır. İran sınırına yakın bir yer neresidir ve kesin bir bilgi yoktur. Üstelik parasız ve işsiz birinin dünya seyahatine çıkması da diğer bir bilinmezdir. Başka bir soru işareti olan da daha önce hiç silah taşımadığı bilinen Molla Abdullah'a silah ve cephane, Kul Muhammed tarafından sağlanmış ve "Gungha"nın yardımıyla Abdullah'ı yanına çekmiştir.

Bölge halkı ayaklanmış ve hedef olarak gördükleri, çoğu deve çobanı olan Afgan Kamplarına yürümüşlerdir. Nefret ve savaş söylemi amacından sapmakta bölgeye hizmet eden yabancılara yönelmekteydi. Gazeteler ise haberleriyle yine algı yönetimi yapmaktaydılar. 2 Ocak tarihli haberlerde; "Afganlar" diye anılmaktadır ama Afgan değildir. Bu kişiler Hindistan'ın farklı bölgelerinden gelen İngiliz ordusunda hizmet etmiş ve savaşın Adelaide'de başlayacağını ve polis merkezine giderek Avustralya için sadık bir şekilde savaşacaklarını ifade etmişlerdir. Hatta bir kısmı ölen gençlerin yerini almak için kendi imkânlarıyla Hindistan'a dönmüştür. İfadelerinde saldırıyı gerçekleştiren Türkler ile bir alakaları olmadıklarını kampta bir beyaz ile evli ve beş çocuğu olan bir Afgan olduğunu belirtmişlerdir. Bu haberden anlamamız gereken kısaca Afganlar iyidir, hedef Türklerdir demektir. Yine ırkçı bir söylem açıkça görülmektedir.

Haberin devamında uzman görüşüne yer verilerek söz konusu haberlerin doğruluğunun altı çizilmiş ve yine Türk vurgusu yapılarak ırkçı, nefret ve hedef gösteren savaş söylemi tekrar ve tekrar yazılmıştır. Müfettiş Miller'in görüşünün yer verildiği haberde Kul Muhammed'in olayın kışkırtıcısı olduğu belirtilirken haber şöyle devam etmiştir. " Kul Muhammed bir Türk'tür ve düşman olarak gördüğü İngilizlerden öç almak adına kana susamış bir Türk'tür. Muhammed'in Hintli Abdullah'ı kandırıldığına inanıyorum. Muhammed, geçenlerde ceza alan ve bunu ödeyecek parası olmayan Abdullah'ın tutuklanacağını söyleyerek onu bir av olarak seçmiş ve ölmekten başka kaybedecek bir şeyleri kalmadığına inandırmıştır. Ölmeden önce de mutlu bir şekilde mümkün olduğu kadar fazla İngiliz öldürmenin gerekliliğine inandırmıştır." Müfettiş asıl sorumlunun Türk olduğunu çoğu İngilizlere gönüllü hizmet eden Afganları suçlamanın haksızlık olduğunu ifade etmiştir." Çünkü girmek istedikleri savaş Türklerdir.

3.2.3. Barrier Miner Gazetesi 5 Ocak 1915

"Broken Hill" olayının katillerinin cesetleri, gömüldükleri yer gizli kalmak şartıyla defnedilmiştir. Olay sonrası bölgede yaşayan Alman ve Almanya'nın müttefiki ülkelerin vatandaşları tutuklanmıştır. August Hauke isimli bir Alman sarhoş olduğu için 5 veya 24 saat hapis cezası almıştır. Öte yandan Zedda Paolo isimli bir İtalyan John Percy Jones'a karşı tehdit sözleri savurmuş ve ona silah doğrultmuştur. Silahına el konulmuş ve kefil bulana kadar bir ay hapis cezasına

çarpıtılmıştır. Cuma günü yaşanan bu olay sonrası altı Avusturyalı, dört Alman ve bir Türk olmak üzere 11 yabancı tutuklanmıştır. Torren Adasındaki toplama kampına götürülen bu yabancıların birçoğunun arasından neden seçildiği açıklanmamıştır. Önemli bir iddia satır arasında verilmiştir. Kul Muhammedin Türk ordusunda görev aldığı öğrenilmiştir. Bu haberler ve savaş söylemleri 11 Mart, 12 Mart ve 26 Mart tarihlerinde tekrar gazetelerin sütunlarında yer almışlardır.

3.2.4. Alman Basınında Broken Hill Çatışması

Savaşlar sadece silahlı güçler arasında değil aynı zamanda medyalar arasında da cereyan etmektedir. Her ittifak kendi kamuoyunu yönlendirmek (kandırmak) ve moralleri yüksek tutmak için olayları kendi bakış açılarıyla gazetelerine taşımaktaydı. Almanya’da yaşanan dezenformasyonu, Sydney Sun gazetesinden Bayan H. Phillipson, Broken Hill olayı ile ilgili Alman bakışını aktarmıştır. Berlin’de coşku ile karşılanan yorum şöyledir: “Avustralya’daki güçlerimiz tarafından gözle görülür bir başarı elde edilmiştir. Türk gücü büyük bir gücü şaşırtmış ve püskürtmüştür. 40 kadar düşman öldürülmüş 70 kadarı yaralanmıştır. Türkler sadece iki kişi kayıp vermiştir. Haberde Broken Hill’in konumuna dikkat çekerek bölgenin Avustralya’nın başkenti Candbris’e ulaşmada önemli rol oynadığını ifade etmiştir. Ancak bölgenin su baskını tehdidi ile muhtemel bir saldırının gelecek bahara kadar yapılamayacağı belirtilmiştir.” Sydney Sun gazetesinin haber editörü aktarılan haberi, zavallı kandırılmış Almanlar diyerek yorumlamıştır. Daha sonra Almanların bu yorumları 11-12 ve 26 Mart tarihlerinde Sydney Sun’da tekrar yazılmıştır.

3.2.5. Sydney Morning Herald Gazetesi 26 Haziran 1948

Bu olaydan 33 yıl sonra Avustralya basını yine nefret, ırkçı ve savaş söylemini tekrar haberlerine taşımışlardır. Üstelik yıllar önce yazdıklarını unutarak aktarmışlardır. Haberde; “Türklerin ikiyüzlülüğü hakkında çok fazla bilinmeyenler” başlığı altında, “Bizim toprağımızda unuttuğunuz ya da hiçbir şey duymadığınız uluslararası bir savaş var. Türkler tarafından Avustralyalılara karşı savaşılan Broken Hill olayına atıfta bulunuyorum” demektedir, Donald McLeanin’nin Sydney Morning Herald’da yazdığı haberde, “6 ölü 7 yaralı olmuştur. 1 Ocak 1915 de 60 yaşında olan kasap Molla Abdullah ittifak güçlerine katılmıştır. Dondurma satıcısı Kul Muhammed Türk ordusunun Avustralya destek birimini oluşturarak düşmanın ülkesinde düşmanla savaşarak ölmeye yemin etmiştir. Molla Abdullah ve Kul Muhammed’e çocukluklarından beri iyi Türklerin savaşta ölerken Cennette huriler arasında iyi bir yer edinecekleri öğretilmiştir ve cennete gitmek için bu savaşı örgütlemişlerdir.” Haberde görüldüğü üzere, Türk kelimesi defalarca kullanılmış, ölüm ve düşman kelimeleriyle de nefret ve savaş söylemi yinelenmiştir. Tarihi tesadüfe bakınız ki nefret ve savaş söylemlerinin

4. SONUÇ

Tarihe ışık tutacak bu çalışmada, 1915 Avustralya'sında çıkan haberlerin söyleminde bulunan ideolojik unsurların tespiti için, Teun A. van Dijk'in dilbilimi verilerine dayanarak gazete haberlerini analiz eden ve bunu kamu söyleminin bir modeli olarak, eleştirel söylem çözümlemesi modeli kullanılmıştır. Haberin kurgusu ve ideolojik verileri göstermesi, daha kapsamlı ve sistematik bir çalışma olmasından dolayı tercih edilmiştir.

Yapılan içerik analizleri sonucunda, Valpato ve Cantone'nin, Daniel Bar-Tal'ın tablosuna yaptıkları eklemelerde göz önüne alınarak, yapılan örneklem çalışmasında görülmektedir ki,

İnsanlıktan dışlanma (dehumanization); yapıldığı ve karşıt grubu yani Türkleri 'insan-değil' olarak nitelenmekte ve 'barbar, zalim, gayri medeni, vahşi, ilkel' gibi dışlama örnekleri sergilenmektedir.

Diğer taraftan olumsuz özellikler atfetme de haberlerde yer bulmaktadır. Özellikle çatışmaya katılan Türklerin uyuşturucu bağımlısı olduğu altı çizilmektedir.

Bar-Tal'ın örneklem tablosunun bir başka maddesi sosyal dışlama da örnek olarak bu konunun haberleri içinde görülmektedir. Karşıt grubu cani ve katiller olarak gösterilmektedir.

Haberlerde siyasal etiketlemelerin de yapıldığı görülmektedir. Başat grubun reddettiği etiketlemelere örnek olarak Türk kelimesi fazlaca kullanılmaktadır.

Haberlerde dikkat çeken bir başka alt başlık ise, Bar-Tal tablosunun 'Gruplar arası Karşılaştırma' örneği ile örtüşmektedir. Haksızlaştırmayı yapan başat grup ve ezeli düşmanları, şeytanları, dinsizleri veya meşhur kötü diye isimlendirerek karşıt grup gösterilmektedir. Haberde bahsi geçen karşıt gruplar Almanlar ve Türkler olarak yazılmaktadır. Afganlar ise İngiltere için çalışan sadık gönüllüler ve masum olduğu ama Muhammed'in dinine bağlı Türkler ise meşhur kötüler olarak adlandırılmaktadır.

Kısaca özetleyecek olursak, 1915 yılının Avusturalya Basını, Broken Hill'de meydana gelen hazin olayı, savaş ve nefret söylemini körükleyecek şekilde haberlerine ve manşetlerine taşımıştır. Gazetelerde yer alan haberlerin de ötesinde resmedilen olay afişlerle halka duyurulmuş, propaganda her mecrada yürütülmüştür. Savaş ve nefret söylemi, Avusturalyalı gençleri kilometrelerce ötede bir savaşa sürüklemiştir. Bu olaydan sonra da kitle iletişim araçları her fırsatta savaş ve nefret söylemi için tekrar ve tekrar kullanılmıştır. 2. Dünya Savaşı, 1. ve 2. Körfez Savaşı ve Irak operasyonlarında da bu örneklere rastlanmıştır.

KAYNAKÇA

- akademik.maltepe.edu.tr/...foto/.../basinfotoyazilar.doc. (Erişim Tarihi. 10.08.2015)
- Barış, Y. İ. (2008) Çanakkale Savaşları 1 Ocak 1915 tarihinde Avustralya’da Başladı, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli.
- Barrier Miner Gazetesi 1- 2- 5 Ocak 1915, Avustralya Ulusal Arşivi www.nla.gov.au, Erişim tarihi 20.06.2015.
- Bayhan, N. (2004) “Televizyon Haberciliği Paneli” Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, Adıyaman.
- Bean, E. (1941) The Story of Anzac: the first phase, First World War Official Histories, London.
- Bilgin, N. (2006) Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi Teknikler ve Örnek Çalışmalar, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2. Baskı.
- Binark, M. (2010), Nefret Söyleminin Yeni Medya Ortamında Dolaşıma Girmesi ve Türetilmesi. Tuğul Ç. (Ed.) Yeni Medyada Nefret Söylemi, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul.
- Gülsoy, D. (2005) Medyanın Altyapısına Muhalif Bir Yolculuk Noam Chomsky, Rigel, N. Vd. (Haz.) Kadife Karanlık, Su Yayınevi, İstanbul.
- <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-73/avustralya-basininda-canakkale-muharebeleri> Erişim tarihi, 05.05.2015.
- <http://www.yenisafak.com/arsiv/2003/aralik/27/tarih.html> (Erişim tarihi: 16.08.2015)
- İnceoğlu, Y.ve Akıner N. “Dezenformasyonda Süreklilik: Irak Üzerine Savaştan Örneklerle”, www.yasemininceoglu.com, Erişim tarihi: 03.08.2015.
- İpekçi, U.(2003) “Malum Görüntü”, Habertürk Gazetesi, 05.02.2003.
- Kalkandelen, Z. (2004) 30 Saniyede Bush, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Lister, M. vd. (2005) New media: A Critical Introduction, Routledge, London.
- Öngün, E. (2013) Çocuk Oyun ve Öğrenme, TRT Uluslar arası Çocuk ve Medya Kongresi II., 16-18 Nisan 2013 İzmir.
- Özer, Ö. (2001). Haber Söylem İdeoloji: Eleştirel Haber Çözümlemeleri, Literatürk Yayınevi, Konya.
- Qualter, T. H. Propaganda and Psychological Warfare, Çev. Ünsal Oskay, http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/35/1/15_terence_h_qualter.pdf., Erişim tarihi 11.05.2015.
- Rouleau, E. “Savaş Propagandası” Kozmopolit Dergisi, Nisan 2003, Sayı 7
- Sarıkoçuncu A. ve Sarıkoçuncu Değerli, E. Avustralya Basınında Çanakkale Muharebeleri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 73, www.atam.gov.tr, Erişim Tarihi 03.05.2105.

Smith, L.(1980) The Aboriginal Population of Australia, Australian National University Press, Canberra, www.ada.edu.au/indigenous/20002-act, Erişim tarihi, 5.5.2015.

Sydney Morning Herald Gazetesi 26 Haziran 1948, Avustralya Ulusal Arşivi www.nla.gov.au, Erişim tarihi 20.06.2015.

Sydney Sun Gazetesi 11-12-26 Mart 1915, Avustralya Ulusal Arşivi www.nla.gov.au, Erişim tarihi 20.06.2015.

Taş, F. N. (2016) Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Muharebelerinin Avustralya'da Doğurduğu Sonuçlar, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, IX-I:47-54.

Tekfidan, N.(2003) "İliştirilmiş muhabirler" Hürriyet Gazetesi, 28.03.2003.

Uluç, D. (2003) "İlk Körfez Savaşı'nı Nayirah başlattı", Hürriyet Gazetesi, 23.03.2003.

Van Dijk, T, A. (2005). Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları içinde: Medya, İktidar, İdeoloji, (Çev: Mehmet Küçük), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Van Dijk, T. A. (1988). New Analysis: Case Studies of International and National News in the Press, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, New Jersey.

Van Dijk, T. A. (2003). "Söylem ve İdeoloji, Çok alanlı Bir Yaklaşım", Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji. (Çev: N. Ateş), (Ed: B. Çoban ve Z. Özarslan), Su Yayınları, İstanbul.

Weber, A. (2009) Manual on Hate Speech, Council of Europe Publishing

**TÜRKİYE VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NDEKİ VERGİ
DENETİMİ UYGULAMALARININ KARŞILAŞTIRILMASI**

**COMPRASION OF TAX AUDIT PRACTICES IN TURKEY AND THE UNITED
STATES OF AMERICA**

Fatih ÇAVDAR*

*Geliş Tarihi: 08.08.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)*

ÖZ: Devletlerin en önemli gelir kaynaklarından birisi vergilerdir. Vergi, devletin kamu gereksinimlerini karşılamak amacıyla egemenlik gücünü kullanarak, gerçek ve tüzel kişilerden karşılıksız ve kanunlara dayalı olarak aldığı ekonomik değerler şeklinde tanımlanabilir. Vergilerin karşılıksız olması sebebiyle bazı mükellefler gelirlerinin bir kısmını ya da tamamını beyan etmeme eğiliminde olabilirler. Çağdaş vergi sistemlerinin temelini oluşturan beyan esasında, mükellefler vergiye tabi gelirlerini kendileri beyan etmektedirler. Bu noktada vergi tahsilatının tam ve zamanında yapılabilmesi için mükellef beyanlarının denetlenmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Vergi denetimi mükelleflerin vergi ödevlerini tam olarak yerine getirip getirmediğini tespit etmek amacıyla devlet tarafından düzenli olarak yapılan faaliyetleri içermektedir. Bu bağlamda, Türkiye ve ABD'de deki vergi denetimi uygulamaları hakkındaki genel bilgilere değinilerek, ele alınan ülkelerin bu konudaki uygulamaları incelenmiştir. Çalışmanın amacı, teoride vergi denetimi müessesesini irdeleyerek, Türkiye ve ABD'de deki vergi denetimi uygulamalarının farklı ve benzer yönlerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Vergi denetimi, Türkiye, ABD.

ABSTRACT: Taxes are one of the most important revenue sources of the states. Tax can be defined as the unrequited and legal economic values which the state collects from the natural and legal persons, on the basis of the sovereign right of the state, with an aim to meet the public needs. Due to its unrequited feature of the taxes, some taxpayers may tend not to declare part or all of their income. According to the principle of statement, which forms the basis of modern tax systems, the taxpayers declare their taxable incomes themselves. At this point, it is necessary to supervise the taxpayers' declarations so that the tax collection can be done in full and timely manner. Tax audit involves the activities regularly carried out by the state in order to identify whether the taxpayers fully perform their tax duties. In this regard, by covering the general information about the tax audit application in Turkey and in the USA, the practices of the given countries about the aforementioned topic has been interrogated. The aim of this study is to examine the concept of tax audit theoretically and to reveal the different and similar aspects of the tax audit practices in Turkey and in the USA

Key Words: Tax audit, Turkey, USA.

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, fatihcavdar@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4915-4599.

1. GİRİŞ

Vergiler, devletin kamu harcamalarının finansmanını karşılamak amacıyla kişi ve kurumlardan ödeme güçlerine göre karşılıksız, zorunlu ve kanunlara dayalı olarak aldığı ekonomik değerlerdir. Devletler vergi kanunları ile yükümlülükleri belirlemenin yanında, bu yükümlülüklerin tam ve doğru olarak uygulanmasını da sağlamakla görevlidir. Günümüz vergi sistemlerinde kamu harcamalarının finansmanı açısından temel kaynak olan vergiler, beyan esasına göre tahsil edilmektedir. Mükelleflerin kendilerine ait bilgileri en iyi kendileri bileceği düşüncesine dayanan bu esasın başarısı, mükellefler tarafından verilen beyannamelerdeki bilgilerin gerçeğe uygun olmasına bağlıdır. Beyan esası yapısı gereği bir takım riskler içerdiğinden, mükellefler tarafından beyan edilen bilgilerin gerçeği yansıtıp yansıtmadığı büyük önem taşımaktadır. Bu noktada, mükellefler tarafından verilen beyanların gerçeğe uygun olup olmadığı etkin bir vergi denetim sistemi ile ortaya çıkarılmaktadır.

Vergi denetimi en basit anlamıyla, vergi mükellefleri ve vergi idaresi tarafından gerçekleştirilen işlemlerin kanunlarla, yönetmeliklerle, tüzüklerle saptanan ilkelere uygunluğunun araştırılmasıdır. Vergi denetimi bu kavramsal çerçeve kapsamında; vergi kayıp ve kaçacağını önlemeyi, idarenin vergi mevzuatına uygun bir şekilde hareket etmesini sağlamayı, mükelleflere vergi bilinci yerleştirmeyi ve vergi ahlakının oluşması ile vergiye gönüllü uyumun artmasını amaçlamaktadır.

Hazine Bakanlığı'na bağlı olan İç Gelir İdaresi (Individual Revenue Service) (IRS), Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'de vergi kanunlarının uygulanmasından sorumlu olan birimdir. Bunun yanında IRS, mükelleflerin doğru beyanda bulunmalarını, vergilerini zamanında ödemelerini sağlamak ve vergi kanunlarına uymayan mükellefleri denetlemekle görevlidir. Türkiye'de ise, Vergi Usul Kanunu (VUK) ve diğer gelir kanunları kapsamında gerçekleştirilen vergi denetim faaliyetleri Hazine ve Maliye Bakanlığı bünyesinde yer alan Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı (VDKB) aracılığıyla yerine getirilmektedir.

Çalışmada, Türkiye ve ABD'de uygulanan vergi denetimi müessesesine ilişkin genel çerçeve çizilmeye çalışılmış; bu bağlamda ilk olarak, ABD'de vergi denetimlerinin nasıl ve hangi yöntemler kullanılarak gerçekleştirildiğine yer verilmiştir. İzleyen kısımda ise, Türkiye'deki vergi denetim uygulamaları ele alınarak, vergi denetiminde kullanılan yöntemlere değinilmiştir.

2. TÜRKİYE'DE VERGİ DENETİMİ VE YÖNTEMLERİ

Ülkemizde, VUK ve diğer gelir kanunları kapsamında gerçekleştirilen vergi denetim faaliyetleri Hazine ve Maliye Bakanlığı bünyesinde yer alan VDKB aracılığıyla yerine getirilmektedir. Maliye Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki 178 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK)'nın 20. maddesine

göre 12.07.2011 tarihinden geçerli olmak üzere 646 Sayılı KHK ile değişiklik yaparak VDKB'yi oluşturmuş ve bütün denetim birimlerini aynı çatı altında toplamıştır.

VDKB, doğrudan Bakana bağlı olarak Başkan, Başkan Yardımcıları, Grup Başkanları ve Vergi Müfettişleri (Vergi Başmüfettişi, Vergi Müfettişi ve Vergi Müfettiş Yardımcısı)'nden oluşur. Vergi Müfettişlerinin ülke çapındaki çalışma esasları, devamlı ve geçici görev yerlerine uygun şekilde düzenlenmiştir. Vergi Müfettişleri gerek devamlı, gerekse geçici inceleme yerlerinde ekip halinde veya tek başlarına çalışırlar (VDKB, 2018).

VUK ve diğer gelir kanunları kapsamında vergi incelemeleri yapmak, gelen ihbar ve şikayetleri değerlendirmek ile vergi kaçırma ve vergiden kaçınmaya yönelik gerekli önlemlerin alınması konusunda araştırmalar yapmak gibi VDKB'ye verilen görevlerin yerine getirilmesinde, uzmanlaşma ve işbölümünün sağlanmasında uygun görülen yerlerde Bakan onayı ile doğrudan VDKB'ye bağlı olarak aşağıdaki grup başkanlıkları kurulabilir;

- ✓ Küçük ve Orta Ölçekli Mükellefler Grup Başkanlığı,
- ✓ Büyük Ölçekli Mükellefler Grup Başkanlığı,
- ✓ Organize Vergi Kaçakçılığı ile Mücadele Grup Başkanlığı,
- ✓ Örtülü Sermaye, Transfer Fiyatlandırması ve Yurtdışı Kazançlar Grup Başkanlığı.

a. Türkiye'de Vergi Denetimi

Türkiye'de 10.07.2011 tarihli 646 Sayılı KHK ile Maliye Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki 178 Sayılı KHK'da yapılan düzenlemelerle birlikte 12.07.2011 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere VDKB oluşturulmuştur. Vergi denetimi yapmaya yetkili olanları ise; vergi başmüfettişleri, vergi müfettişleri, vergi müfettiş yardımcıları, ilin en büyük mal memuru, vergi dairesi müdürleri, Gelir İdaresi Başkanlığı'nın merkez ve taşra teşkilatında müdür kadrolarında görev yapanlar şeklinde sıralayabiliriz.

Vergi Başmüfettişi, Vergi Müfettişi ve Vergi Müfettiş Yardımcılarını VDKB'ye bağlı denetim birimleri olarak sıralayabiliriz. Vergi müfettişleri en az dört yıllık yükseköğretim veren hukuk, siyasal bilgiler, iktisat, işletme, iktisadi ve idari bilimler fakülteleri ile yönetmelikle belirlenen yükseköğretim kurumlarından veya bunlara denkliği Yükseköğretim Kurumunca kabul edilmiş yükseköğretim kurumlarından mezun olup sınavın yapıldığı tarih itibarıyla otuz beş yaşını doldurmamış olan ve yapılacak özel yarışma sınavını kazananlar arasından Bakan onayı ile mesleğe Vergi Müfettiş Yardımcısı olarak atanmaktadır.

646 Sayılı KHK'nın Ek 29. maddesine göre;

“Vergi Müfettiş Yardımcılığı'na atananlardan giriş sınavındaki başarı sırasına göre en başarılı yüzde yirmisi üç aylık ayrı bir eğitime tabi tutulur. Bu eğitim sonucunda yapılacak yazılı ve sözlü sınavda başarı sırasına göre en başarılı

yüzde yirmi beşi Küçük ve Orta Ölçekli Mükellefler Grup Başkanlığı dışındaki grup başkanlıklarından birisinde görevlendirilir. Giriş sınavında ilk yüzde yirmiye, eğitim sonucunda yapılacak sınavda ise ilk yüzde yirmi beşe giremeyenler ise Küçük ve Orta Ölçekli Mükellefler Grup Başkanlığı'nda görevlendirilir."

"Vergi Müfettiş Yardımcıları, fiilen üç yıl çalışmak ve yardımcılık döneminde performans değerlendirmesine göre başarılı olmak şartıyla yapılacak yeterlik sınavına girmeye hak kazanırlar. Yeterlik sınavında her bir grup başkanlığı itibarıyla yer alacak sınav konuları ile ortak sınav konuları ve sınava ilişkin diğer usul ve esaslar yönetmelikle düzenlenir. Yapılacak yeterlik sınavında başarılı sayılabilmek için giriş sınavında alınan puanın yüzde otuzu ile yeterlik sınavında alınan puanın yüzde yetmişinin toplamının yüz puan üzerinden en az altmışbeş puan olması şarttır. Yeterlik sınavında başarılı olanlar Vergi Müfettişi olarak atanırlar. Küçük ve Orta Ölçekli Mükellefler Grup Başkanlığı'nda görev yapmakta iken Vergi Müfettişi olarak atanarlardan yeterlik sınavındaki başarı sırasına göre en başarılı yüzde beşi, diğer grup başkanlıklarında görevlendirilir. Yeterlik sınavına girmeye hak kazanamayanlar ile yeterlik sınavında başarılı olamayanlar ise Bakanlıkta derecelerine uygun memur kadrolarına atanırlar."

"Yardımcılık dönemi dahil Vergi Müfettişi olarak en az on yıl çalışan, yeterlik sonrası dönemde en az üç yıl performans değerlendirmesine tabi tutulan ve yapılan performans değerlendirmelerinde başarılı olanlar, Vergi Başmüfettişi kadrolarına atanırlar. Küçük ve Orta Ölçekli Mükellefler Grup Başkanlığı'nda görev yapıp, bir takvim yılı içinde Vergi Başmüfettişi olarak atanarlardan giriş sınavında alınan puanın yüzde onu, yeterlik sınavında alınan puanın yüzde yirmisi ve performans değerlendirmesine göre alınan puanın yüzde yetmişisi esas alınarak yapılacak sıralamaya göre en başarılı yüzde beşi, izleyen yıl içinde diğer grup başkanlıklarında görevlendirilir."

Yine 646 Sayılı KHK'nın Ek 30. maddesine göre;

"Vergi incelemesine yetkili olanlar, görevlerinden ayrıldıktan sonra üç yıl süreyle, görevden ayrılış tarihi itibarıyla son üç yıl içinde nezdinde inceleme yaptıkları mükellefler veya bu mükelleflerin veya ortaklarının idaresi, denetimi veya sermayesi bakımından doğrudan veya dolaylı olarak bağlı bulunduğu ya da nüfuzu altında bulundurduğu kurumlarda herhangi bir görev veya iş alamazlar."

denilerek vergi müfettişlerine bir takım yasaklar getirilmiştir. Bunun sebebi ise, zaten az olan denetim elemanlarının vergi müfettişliğini bırakarak diğer sektörlere geçmesinin önlenmeye çalışılmasıdır.

b. Türkiye'de Vergi Denetim Yöntemleri

Mükelleflerin vergiyi doğuran olayı, ilgili kanunlarda gösterilen süre ve usuller çerçevesinde vergi dairesine bildirmesiyle vergilendirme süreci başlar. Mükellefler bu süreçte vergi ödevlerini eksik yerine getirebilir veya hiç yerine getirmeyebilir. Böyle durumlarda vergi idaresi, mükelleflerin bildirimlerinin doğru olup olmadığını çeşitli vergi denetim yöntemleri ile incelemektedirler. Vergi

idaresi tarafından gerçekleştirilen denetimlerde uygulanan denetim yöntemlerini; yoklama, vergi incelemesi, arama ve bilgi toplama şeklinde sıralamak mümkündür.

i. Yoklama

Vergi idaresinin bilgi edinme yollarından birisi olan yoklama, vergiyi doğuran olayın ortaya çıkarılmasına yardımcı olan bilgilerin vergi idaresi tarafından elde edilmesi olarak ifade edilebilir (Meriç, 2002: 39). Diğer bir ifadeyle yoklama, mükelleflerin vergilendirme ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğinin araştırılmasıdır. VUK'un 127. maddesinde yoklama, "*mükellefleri ve mükellefiyetle ilgili maddî olayları, kayıtları ve mevzuları araştırmak ve tespit etmek*" şeklinde tanımlanmaktadır.

Yoklama yetkisi olanlar, VUK'un 128. maddesinde sayılmıştır. Buna göre yoklama yetkisi olanları; vergi dairesi müdürleri, yoklama memurları, yetkili makamlar tarafından yoklama işi ile görevlendirilenler ve vergi incelemesinde yetkili olanlar şeklinde sayabiliriz. Bununla birlikte, 2005 tarihinden itibaren 5345 Sayılı Kanununun 34/4 maddesiyle gelir uzmanları da yoklama yetkilileri arasında sayılmaktadır.

ii. Vergi İncelemesi

Ülkemiz vergi sisteminde kaynakta kesilenler dışında vergilerde beyan esas geçerlidir. Diğer bir ifadeyle, mükelleflerin beyanname ile vergilerini bildirmesi şeklinde ifade edebileceğimiz beyan esasında, mükellef beyanlarının doğruluğunun denetlenmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Çok yönlü bir kavram olarak karşımıza çıkan vergi incelemesi, vergi denetim yöntemlerinden biri olmasına rağmen çoğu zaman vergi denetimi ile aynı anlamda kullanılmaktadır.

Vergi incelemesini, beyan edilen vergilerin defter, belge, kayıt veya hesaplara uygunluğunun kontrol edilmesi ve araştırılması sonucunda ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunun tespit edilmesi ve sağlanması olarak tanımlayabiliriz (Şeker, 1993). VUK'un 134. maddesinde vergi incelemesinde amacın ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunun araştırılması, tespit edilmesi ve sağlanması şeklinde olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca söz konusu maddeye göre incelemeye yetkili olanlar tarafından lüzum görülmesi halinde inceleme, işletmeye dahil iktisadi kıymetlerin fiili envanterinin yapılmasına ve beyannamelerde gösterilmesi gereken unsurların incelenmesini de kapsamaktadır.

Vergi incelemesinin hukuki dayanağının ne olacağı ise VUK'un 1., 2. ve 137. maddelerinde ifade edilmektedir. Buna göre, gümrük idareleri tarafından alınan vergi ve resimler dışında, genel bütçeye giren vergi, resim ve harçlar ile il özel idarelerine ve belediyelere ait vergi, resim ve harçlar vergi incelemesi kapsamındadırlar. Bununla birlikte söz konusu vergi, resim ve harçlara bağlı olan vergi, resim ve zamlar da vergi incelemesine tabidir. Ayrıca incelemeye tabi olanlar; VUK'un 137. maddesinde bu kanun ve diğer kanunlara göre defter ve

hesap tutmak, evrak ve vesikaları muhafaza ve ibraz etmek mecburiyetinde olan gerçek ve tüzel kişiler şeklinde belirtilmiştir.

Vergi incelemesinin kanunlarda sayılan kişiler dışında kalanlar tarafından yapılması, inceleme sonunda yapılacak olan tarhiyatı yetki açısından kusurlu kılmaktadır. Bu nedenle incelemeye yetkili olanların bilinmesinde fayda vardır (Erdağ, 2006: 85). Bunlar VUK'un incelemeye yetkililer başlığını taşıyan 135. maddesinde¹ sayılmıştır.

Buna göre vergi incelemesinde yetkili kişiler şunlardır:

- ✓ Vergi Müfettişleri,
- ✓ Vergi Müfettiş Yardımcıları,
- ✓ İlin En Büyük Mal Memuru,
- ✓ Vergi Dairesi Müdürleri,
- ✓ GİB'in merkez ve taşra teşkilatında müdür kadrolarında görev yapanlardır.

VUK'un 135. maddesinde sayılan vergi incelemesine yetkili olanlar dışında "takdir komisyonlarının", "bankalar yeminli murakıplarının" ve "vergi yargı organlarının" inceleme yetkileri bulunmaktadır. Ancak bu yetki sınırlı bir yetkidir ve ancak kanunların belirlediği alanlarda kullanılmalıdır (Tekin ve Çelikkaya, 2014: 179).

iii. Arama

Yükümlülerin vergilendirme ile ilgili ödevlerini yerine getirmede kanuna uygun davranıp davranmadıkları hususunda kullandığı bilgi toplama yollarından biri de aramadır. Arama yolu ile bilgiye ulaşma yoklama ve incelemeden yöntem olarak biraz farklılık arz eder. Bu farklılık ise, elde edilen bilginin gizlenen bilgi ve belgelere yönelik olmasıdır (Kızılot ve Taş, 2013: 107).

Arama, önemli bir denetim müessesesidir. Bu önem, gerek aramanın gerçekleştirilmesi ve gerekse sonuçları itibariyle ortaya çıkmaktadır (Akdoğan, 2011: 105). VUK'un 142.-147. maddelerinde düzenlenen arama, bir ihbar ya da inceleme sonucu vergi kaçırdığı yolunda kuvvetli belirtiler bulunan kişinin ve olayla ilgili bulunan üçüncü kişilerin nezdinde ve üzerlerinde vergi kaybı ve vergi suçuna ilişkin delillerin toplanması için yapılan bir araştırmadır (Öncel, Kumrulu, Çağan, 2006: 101).

Arama yapılması için gerekli şartlar VUK'un 142. maddesinde belirtilmiştir (Arslan, 2006: 244). Bunlar;

- ✓ Mükellef hakkında vergi kaçakçılığı yaptığı hususunda ihbar yapılmış ve bu ihbarın yeterli belirtilerle desteklenmiş olması,

---

¹ 10.07.2011 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere 646 Sayılı KHK'nın 4. maddesiyle VUK'un 135. maddesinde değişiklik yapılmıştır.

✓ Vergi incelemesi sırasında vergi kaçakçılığı yapıldığı konusunda yeterli belirtilerin elde edilmiş bulunması,

✓ Vergi incelemesi yapmaya yetkili olanların gerekçelerini ve dayanaklarını belirtmek suretiyle, yetkili sulh hakiminden arama yapılmasını talep etmeleri,

✓ Sulh hakiminin mükellef veya kaçakçılıkla ilgili görülen diğer kişiler nezdinde ya da üzerinde arama yapılmasına karar vermiş olması gereklidir.

iv. Bilgi Toplama

Vergi sisteminin başarısı, vergilendirmeyi ilgilendiren tüm işlem ve uygulamalarla ilgili bilgilerin sağlıklı ve etkin bir şekilde izlenmesi, toplanması, değerlendirilmesi ve bunları verginin amaçları doğrultusunda kullanılmasına önemli ölçüde bağlıdır (Akdoğan, 2011: 106). Etkin bir denetim sisteminin oluşturulması için vergi dairesi, vergi incelemelerine esas olmak üzere ve vergi tahakkuk ve tahsilatının zamanında ve sağlıklı bir biçimde yapılabilmesini sağlamak amacıyla, değişik kamu kurum ve kuruluşları ile gerçek ve tüzel kişilerden bilgi alır ve bunları gerektiği şekilde arşiv oluşturarak bir yerde toplayabilir (Tosuner ve Arıkan, 2009: 173).

Bilgi toplama müessesesi, VUK'un 148 ve izleyen maddelerinde düzenlenmiştir. Hazine ve Maliye Bakanlığı veya vergi incelemesi yapmaya yetkili olanların isteyecekleri bilgileri vermeye mecbur olanları; kamu idare ve müesseseleri, mükellefler ve mükelleflerle muamelede bulunan diğer gerçek ve tüzel kişiler şeklinde sıralayabiliriz.

Bilgiler, VUK'un 148. maddesinde belirtilen kişi veya kurumlardan yazılı veya sözlü olarak istenebilir. Sözlü olarak istenen bilgileri vermeyenlere keyfiyet yazı ile bildirilmekte ve cevap vermeleri için kendilerine uygun bir süre verilmektedir. Buna karşılık, bilgi istenmek üzere ilgililer vergi dairesine zorla getirilemeyeceği gibi, memleket dışı imtiyazlardan faydalanan yabancı devlet memurları bilgi verme mecburiyetine tabi tutulamazlar.

Ayrıca devamlı bilgi verme zorunluluğu, bazı konularda düzenli bilgi akışı şeklinde de söz konusu olabilmektedir (Organ, 2008: 148). Bu durum, VUK'un 150. maddesiyle hüküm altına alınmıştır. Buna göre, Sulh Yargıçları, İcra, Nüfus ve Tapu Memurları, yabancı memleketlerdeki Türk Konsolosları veya konsolosluk görevini yapanlar, Mahalle ve Köy Muhtarları ile banka, bankerler ve şirketler ile emanet kabul eden gerçek ve tüzelkişiler her ay öğrenmiş oldukları ölüm olayları ile intikalleri ertesi ayın 15. günü akşamına kadar vergi dairesine yazı ile bildirmeye mecburdurlar.

İstenilen bilgilerin verilmemesi, eksik veya yanlış verilmesi gibi durumlarda, VUK'un Mükerrer 355. maddesine göre, bu kanunun bilgi verme zorunluluğunu düzenleyen 148., 149. ve 150. maddelerinde yer alan zorunluluklara uymayan kişi veya kurumlara özel usulsüzlük cezası kesilir. Ancak bu hükmün, bilginin

verilmesi için tayin olunan sürede cevap verilmemesi, eksik veya yanıltıcı bilgi verilmesi hallerinde uygulanacağı ifade edilmektedir. Özel usulsüzlük cezası kesilmesine rağmen mecburiyetleri yerine getirmeyenlere tekrardan süre verilerek bu mecburiyetleri yerine getirmesi tebliğ olunur. Verilen süre içerisinde mecburiyetler yerine getirilmemesi halinde özel usulsüzlük cezaları bir kat artırılarak uygulanır.

3. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NDE VERGİ DENETİMİ VE YÖNTEMLERİ

ABD, federal bir devlettir. ABD'nin federal yapısı gereği yönetim sistemi üç kademeli bir yapı çerçevesinde şekillenmiştir. Bu bağlamda ABD'de federal devlet ilk düzey yönetim birimini, eyaletler ikinci düzey yönetim birimini ve eyaletlerin alt düzey yönetim birimleri olan yerel yönetimler ise üçüncü düzey yönetim birimlerini oluşturmaktadır (Ayhan, 2008: 103). ABD'de anayasa ile ülke genelinde uygulanabilir nitelikteki yetkiler federal yönetime bırakılmış ve mevcut yetkilerde birimler arasında paylaştırılmıştır. Bu paylaşım güçler ayrılığı ilkesi çerçevesinde yasama, yürütme ve yargı organları arasında gerçekleştirilmiştir (Arslan ve Biniş, 2014: 50).

ABD'de vergi kanunlarının yönetim ve uygulamasından hazineye bağlı İç Gelir İdaresi (Individual Revenue Service) (IRS) sorumludur (Öz ve Akdemir, 2002: 100). IRS'nin en önemli fonksiyonlarından biri vergi kanunlarının uygulanmasıdır. Bunun yanında mükelleflerin beyannamelerini doğru olarak vermeleri ve vergi yükümlülüklerini yerine getirmelerini ve tahakkuk edecek vergilerini doğru olarak ödemelerini temin etmekle görevlidir. Bunun dışında vergi kanunlarına uymayan mükelleflerin inceleme ve soruşturulmasıyla da yetkili ve görevlidir (Duran, 2004: 30).

Vergi kanunlarının yönetim ve uygulamasından sorumlu olan IRS, birbirine hiyerarşik olarak bağlı üç kademeli bir yapıdan oluşmaktadır (Demir, 2008: 278);

- ✓ IRS merkezi (National Office),
- ✓ Merkeze bağlı bölge müdürlükleri (Regional Offices),
- ✓ Bölge müdürlüklerine bağlı vergi daireleri (District Offices).

Yaklaşık yarım yüzyıllık dönem içerisinde gerçekleştirilen en geniş kapsamlı yeniden düzenleme ve modernleşme, 1998 yılında IRS Yeniden Yapılanma ve Reform Kanunu (The IRS Restructuring and Reform Act of 1998) ile yapılmıştır. Bu düzenleme ve modernleştirme kapsamında IRS, müşterilerin benzer ihtiyaçlarını karşılayan bir özel sektör organizasyonu modeline benzer şekilde yeniden yapılandırılmıştır (IRS, 2018a).

Bu yasa kapsamında IRS, dört ana daireden oluşmaktadır.

Ücret ve Yatırım Gelirleri Dairesi; mükelleflerin yürürlükteki vergi kanunlarını anlamalarına ve kanuni yükümlülüklerini doğru bir şekilde yerine getirmelerine yardımcı olmak bölümün en temel amaçlarındandır (IRS, 2018b).

Büyük ve Orta Ölçekli İşletmeler Dairesi; 10 milyon dolardan fazla aktif olan şirketler ve ortaklıklara hizmet etmektedir (IRS, 2018c).

Küçük İşletmeler ve Bağımsız Çalışanlar Dairesi; küçük işletme ve bağımsız çalışan mükelleflere vergi yükümlülükleri ile ilgili eğitim hizmeti vermektedir (IRS, 2018d).

Vergiden Muaf Kuruluşlar ve Kamu Kuruluşları Dairesi; çalışanların emeklilik planlarına, vergiden muaf organizasyonlara ve kamu kuruluşlarına hizmet vermektedir (IRS, 2018e).

a. ABD’de Vergi Denetimi

ABD’de vergi kanunlarının uygulanmasından IRS sorumludur. IRS, Hazine Bakanlığı’na bağlı bir birimdir. IRS, vergi incelemeleri yoluyla bir kişinin beyannamesinde beyan ettiği gelirin, indirimlerin, istisnaların, mahsupların ve diğer vergisel imkanların sadece doğruluğunu teyit etmekte ve beyan edilen verginin gerçek vergi tutarı olup olmadığını tespit etmektedir (Karyağdı, 2006: 47).

ABD’de vergi incelemesi yapmaya yetkili olanlar aşağıdaki gibidir (Tekin ve Çelikkaya; 2014: 194);

Vergi Denetçileri (Tax Auditors); gelir vergisi, istihdam vergileri ve tüketim vergileri konusunda görevlidir.

Vergi Uyum Yetkilileri; (Tax Compliance Officer); gelir vergisi mükellefleri ile işletmelere ait karmaşık vergi konularını inceler.

Gelir Ajanları (Revenue Agents); işyerinde inceleme yaparlar. Vergi denetçilerine göre daha iyi eğitilirdirler. Yüksek tutarlı matrahların incelenmesinden sorumludurlar.

Gelir Bürosu Denetçileri (Revenue Office Examiner); ücretlilerden yapılan tevkifatlara yönelik beyanları incelerler.

Cezai Soruşturma Birimi (Criminal Investigation); hileli vergi suçlarını soruşturur. Bu bölümün elemanları “özel ajan” olarak adlandırılmaktadır.

IRS’de vergi incelemesi, mükellefle temasa geçmek amacıyla beynamede yazılı olan adrese ilk temas mektubu olarak adlandırılan bir mektubun gönderilmesiyle başlar. İlk temas mektubu, mükellefi IRS vergi incelemesinin ne anlama geldiği, inceleme elemanının hangi konuları inceleyeceği ve incelemenin de inceleme elemanının bulunduğu büroda yapılacağı konularında bilgilendirir (Karyağdı, 2006: 68-69). Diğer bir ifadeyle, ilk temas mektubu incelemenin kapsamı ile ilgili bütün bilgileri içermektedir.

İncelemeye başlamadan önce bir takım ön işlemler yapılır. Öncelikle beyannameler ile mükellefe ödemede bulunan kişilerden alınan bildirimler IRS

merkezinde kontrol edildikten sonra manyetik teyp ortamında Bilgi İşlem Merkezi (BİM)'e gönderilir. BİM'de beyanname vermeyenler ile eksik bildirimler tespit edilir ve mükelleflerin geneli ve mükellef grupları itibariyle istatistikler elde edilir. IRS bilgisayarları ilk olarak, tüm beyannamelerdeki maddi hataları araştırır. İkinci olarak, çapraz kontroller yapar ve kanuni olmayan indirimlerin varlığı araştırılır. Üçüncü olarak, beyannamelerin bir kısmı ya da tamamı ayrıntılı incelemeye tabi tutulur (Tekin ve Çelikkaya, 2014: 206-207). İncelenecek beyannamelerin seçiminde genellikle iki yol kullanılmaktadır. Birinci yol, yanlış tutarlar içeren beyannameleri tespit etmek amacıyla bilgisayar programlarının kullanılmasıdır. İkinci yol ise, yanlış bilgileri içeren beyannamelerden elde edilen bilgilerin kullanılmasıdır. Diğer taraftan gazetelerden, kamu kayıtlarından ve bireylerden elde edilen bilgiler de kaynak olarak kullanılabilir (IRS, 2017: 2).

İncelemeler sonucunda mükelleflerin beyanları ya olduğu gibi onaylanır ya da mükelleflere ilave vergi önerisinde bulunulur. Vergi mükelleflerinin birçoğu inceleme elemanları tarafından önerilen değişiklikleri kabul etmektedir (IRS, 2013: 4).

Vergi incelemesi sonucunda önerilen değişiklikler kabul edildiğinde, mükellefler bir anlaşma formu imzalar ve ilave vergi ödemesi yapar. Mükelleflerin bu ilave vergi için faiz ödemesi gerekmektedir. Mükelleflerin anlaşma formunu imzalamasına rağmen ilave vergiyi ödememesi durumunda IRS, mükelleflere faiz tutarını gösteren bir bildirim gönderir. Bildirim tarihinden itibaren 10 iş günü içinde ödeme yapılırsa, mükellefler ilave faiz ve ceza ödemezler. Bu süre, miktarı 100.000 \$'dan daha az olan tutarlar için 21 takvim gününe kadar uzatılmaktadır. Buna karşılık mükelleflerin önerilen değişiklikleri kabul etmeyerek borcunu ödememesi durumunda tüm mal varlığı üzerinde icra takibi başlar (IRS, 2013: 4).

İnceleme elemanları tarafından önerilen değişiklikler mükelleflere 30 gün mektubu adı verilen bir mektup ile bildirilir. Mükellefler inceleme sonucunda önerilen değişiklikleri kabul ederse inceleme raporunu veya feragat formunu imzalayarak iade eder ve ilave vergiyi faizi ile birlikte öder. Mükelleflerin önerilen değişiklikleri kabul etmemesi durumunda ise, mükelleflerin itiraz hakkı vardır (IRS, 2013: 5).

Mükellefin 30 gün mektubuna cevap vermemesi veya IRS İtiraz Ofisi ile anlaşma sağlayamaması durumunda IRS, uyarı niteliğinde olan 90 gün mektubunu gönderir. Mükellef söz konusu belgeyi aldıktan sonra 90 gün içinde (ABD sınırları dışında ise 150 gün içinde) vergi mahkemesine başvurabilir (IRS, 2013: 5).

b. ABD'de Vergi Denetim Yöntemleri

İndirilemeyecek Kalemler Programı; vergi dairesinde yapılan basit bir inceleme türüdür. Bu inceleme türünde vergi dairesi personeli kalemler bazında, hatalı vergi hesaplamalarını, hatalı aile reisi beyanını, indirim hakkı olmayan

kurumlara yapılan bağışları ve normalden fazla çocuk sağlık giderlerini beyannameler üzerinden incelemektedir (Karyağdı, 2006: 51).

Mektupla Yapılan İnceleme; bu inceleme türünde IRS, mükelleflerden mektup, faks veya e-mail gibi iletişim araçlarıyla çeşitli bilgileri toplamaktadır (Hopkins, 2008: 9). Mükelleflere tek bir vergi konusu içeren mektup gönderilerek inceleme karşılıklı yazışma ile yapılır

Dairede Yapılan İnceleme; vergi incelemesinin bu türünde mükelleflerin defter, kayıt ve belgelerinin IRS tarafından istenmesi ve incelemenin mükelleflere en yakın vergi dairesinde yapılması söz konusudur. Dairede yapılan incelemeler diğer inceleme yöntemlerine göre detaylı olmayıp sadece belirli konuları kapsamaktadır (Hopkins, 2008: 9). Vergi denetçileri adı verilen inceleme elamanları tarafından gerçekleştirilen bu yöntemde incelemelerin büyük çoğunluğu geliri 100.000 \$'dan daha az olan mükelleflere yöneliktir

Mükellefin İşyerinde İnceleme; söz konusu incelemeler gelir ajanları adı verilen inceleme elamanları tarafından mükelleflerin defter, kayıt ve belgeleri ile diğer belgeler üzerinden mükelleflerin işyerlerinde yapılmaktadır (Hopkins, 2008: 8). Bu tür incelemeler daha çok ticari işletme beyannamelerinde ve daha büyük ve karmaşık bireysel beyannamelerde uygulanır. İşyerinde incelemenin temel amacı, beyan edilmemiş gelirleri bulmaktır (Karyağdı, 2006: 54-55).

Araştırma İncelemesi; bu yöntemde mükelleflerin vergi kimlik numaralarından (sosyal güvenlik numarası) hareketle istatistiki örnekleme yöntemiyle seçilen beyannameler dikkate alınır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

ABD vergi sistemi, eyalet ve yerel yönetimler ile federal yönetim tarafından uygulanan vergilerden oluşmaktadır. ABD'de vergi denetimine yetkili; vergi denetçileri, vergi uyum yetkilileri, gelir ajanları, gelir bürosu denetçileri ve cezai soruşturma birimi bulunmaktadır. Ayrıca ABD'de vergi inceleme yöntemleri mükelleflerin durumuna göre farklılık gösterdiğinden temel olarak; indirilemeyecek kalemler programı, mektupla yapılan inceleme, dairede yapılan inceleme, mükellefin işyerinde inceleme ve araştırma incelemesi gibi yöntemler kullanılmaktadır.

Türk vergi sistemi; gelir, servet ve harcamalar üzerinden alınan vergilerden oluşmaktadır. Türkiye'de vergi denetimi yapmaya yetkili olanları; vergi başmüfettişleri, vergi müfettişleri, vergi müfettiş yardımcıları, ilin en büyük mal memuru, vergi dairesi müdürleri, Gelir İdaresi Başkanlığı'nın merkez ve taşra teşkilatında müdür kadrolarında görev yapanlar şeklinde sıralayabiliriz. Mükelleflerin vergiyi doğuran olayı, ilgili kanunlarda gösterilen süre ve usuller çerçevesinde vergi dairesine bildirmesiyle vergilendirme süreci başlar. Mükellefler bu süreçte vergi ödevlerini eksik yerine getirebilir veya hiç yerine getiremeyebilir.

Böyle durumlarda vergi idaresi, mükelleflerin bildirimlerinin doğru olup olmadığını çeşitli vergi denetim yöntemleri ile incelemektedirler. Vergi idaresi tarafından gerçekleştirilen denetimlerde uygulanan denetim yöntemlerini; yoklama, vergi incelemesi, arama ve bilgi toplama şeklinde sıralamak mümkündür.

Türkiye’de vergi denetimi uygulamaları Hazine ve Maliye Bakanlığı’na bağlı birimler tarafından yerine getirilirken, ABD’de denetim ile ilgili birim Hazine Bakanlığı’na bağlı IRS’dir. Ayrıca vergi denetimleri, merkez ve taşra düzeyinde gerçekleştirildiğinden, Türkiye’de örgüt yapısı; merkez ve taşra örgütleri düzeyinde yapılandırılmıştır. Ancak, ABD’de örgüt yapısı; IRS merkezi, merkeze bağlı bölge müdürlükleri ve bölge müdürlüklerine bağlı vergi daireleri şeklinde yapılandırılmıştır. Vergi denetimleri ise, genellikle mükelleflerin işyerinde veya vergi dairelerinde yapılmaktadır. Bununla birlikte, denetime tabi tutulacak beyannamelerin seçiminde genellikle bilgisayar teknolojilerinden yararlanılmaktadır.

ABD’de uygulanan denetim yöntemleri ile ülkemizde uygulanan denetim yöntemleri arasında bazı farklılıklar ve benzerlikler bulunduğu görülmektedir. ABD’de uygulanan dairede yapılan inceleme ve mükellefin işyerinde inceleme yöntemleri ülkemizdeki vergi incelemesi yöntemine benzemektedir. Ancak, ABD’de dairede yapılan inceleme ve mükellefin işyerinde inceleme yöntemleri ayrı iki yöntem olarak kullanılırken, Türkiye’de iş yerinin müsait olmaması, ölüm, işin terk edilmesi gibi zorunlu sebeplerin varlığı ile mükellef veya vergi sorumlularının istemesi gibi durumlar hariç olmak üzere vergi incelemesi esas itibarıyla mükellefin iş yerinde gerçekleştirilmektedir. Benzer şekilde, ABD’de uygulanan indirilemeyecek kalemler programı yöntemi ülkemizdeki beyanname revizyonu yöntemine benzemektedir. İndirilemeyecek kalemler programında; hatalı vergi hesaplamaları, hatalı aile reisi beyanı, indirim hakkı olmayan kurumlara yapılan bağışlar ve normalden fazla çocuk sağlık giderleri beyannameler üzerinden incelenirken, beyanname revizyonu yönteminde, beyanname ve eklerindeki eksik ve hatalar tespit edilerek vergi incelemesine başlanılmadan önce eksik ve hataların giderilmesi yoluna gidilmektedir. Buna karşılık, ABD’de uygulanan mektupla yapılan inceleme yöntemi ülkemizde uygulanmamaktadır. Bu yöntem, tek bir vergi konusu üzerinden mektup, faks ve e-mail gibi iletişim araçları kullanılarak mükellefler ile vergi idaresi arasında karşılıklı olarak yazışma ile yapılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, ülkemizde de bu yönteme benzer bir yöntem uygulanabilir. ABD’de olduğu gibi ülkemizde de bazı işlemlerin denetimi bu yöntem ile gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. (2011). *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Arslan, M. (2006). *Vergi Hukuku*, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara.
- Arslan, M. & Biniş, M. (2014). Amerika Birleşik Devletleri'nde Mahalli İdarelerin Mali Yapısı ve Merkezi İdare İlişkileri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı: 9, 149-173.
- Ayhan, U. (2008). Amerika Birleşik Devletlerinde Yerel Yönetimler, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 70, 103-120.
- Demir, İ. C. (2008). ABD Vergi Sistemi ve Gelir İdaresi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı: 1, 275-297.
- Duran, M. (2004) ABD'de Gelir İdaresi ve Vergi Denetiminin Yapısı, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı: 192, 30-37.
- Erdağ, N. (2006). *Vergi İdaresimiz ve Denetim Müessesesi*, Arıkan Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Hopkins, Bruce, "IRS Audits of Tax-Exempt Organizations Policies, Practices, and Procedures", <http://www.libgen.org/get.phpmd5=765F87397A65088847283B454F641268> (10.07.2018).
- IRS, (2013), "Examination of Returns, Appeal Rights, and Claims for Refund", Publication 556, <http://www.irs.gov/pub/irs-pdf/p556.pdf>, (03.08.2018), s.4.
- IRS, (2017). "Your Rights as a Taxpayer", IRS Publication 1, <http://www.irs.gov/pub/irs-pdf/p1.pdf> (30.07.2018), s.2.
- IRS, (2018a). "Today's IRS Organization", <https://www.irs.gov/about-irs/brief-history-of-irs>, (30.07.2018).
- IRS, (2018b). "Wage & Investment Division", <https://www.irs.gov/about-irs/wage-investment-division-at-a-glance>, (30.07.2018).
- IRS, (2018c). "Large Business and International Division", <https://www.irs.gov/businesses/international-businesses/large-business-and-international-division-at-a-glance>, (30.07.2018).
- IRS, (2018d). "Small Business/Self-Employed Division", <https://www.irs.gov/about-irs/small-business-self-employed-division-at-a-glance>, (30.07.2018).
- IRS, (2018e). "Tax Exempt & Government Entities Division", <https://www.irs.gov/government-entities/tax-exempt-government-entities-division-at-a-glance>, (30.07.2018).
- Karyağdı, N. (2006). *Amerika Birleşik Devletleri Gelir İdaresinde Vergi İncelemesi*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 2006/371, Ankara.

- Kızılot, Ş. & Taş, M. (2013). *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Meriç, M. (2002). *Vergi Denetimi*, İlkem Ofset, İzmir.
- Organ, İ. (2008). *Vergi Denetimi ve Türkiye Uygulaması*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Öncel, M., Kumrulu, A. & Çağan, N. (2006). *Vergi Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Öz, E. & Akdemir, T. ABD Vergi Sistemi, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı: 168,86-103.
- Şeker, S. (1993). Vergi İncelemeleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme, *Yaklaşım Dergisi*, Sayı: 5, 40-55.
- Tekin, F. & Çelikkaya, A. (2014). *Vergi Denetimi*, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Tosuner, M. & Arıkan, Z. (2009). *Vergi Usul Hukuku*, Kanyılmaz Matbaacılık, İzmir.
- VDKB, (2018), “Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı’nın İdari Yapısı”, <https://www.vdk.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Idari-Yapi>, Erişim Tarihi: 03.08.2018.

**AR-GE ETKİNLİĞİNİN BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE BİR TOBİT
MODEL UYGULAMASI**

*A TOBIT MODEL APPLICATION ON THE DETERMINANTS OF R&D
EFFICIENCY*

Eda BOZKURT*, **Özlem TOPÇUOĞLU****

*Geliş Tarihi: 26.09.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 02.04.2019
(Accepted)*

ÖZ: Kaynakların kıtlığı, ülkelerin istikrarlı büyümeyi yakalamalarında yeniliğe adapte olmalarını zorunlu kılmaktadır. Yeniliğin kaynağı ise araştırma geliştirme faaliyetleridir. Bu çalışmanın amacı araştırma geliştirmenin etkinliğinin belirleyicilerini ortaya koymaktır. Araştırmada 16 OECD ülkesine ait 1996-2014 dönemi verileri kullanılmıştır. İlk olarak araştırma geliştirmenin etkinlik değerleri Veri Zarflama Analizi Yöntemi ile hesaplanmıştır. Daha sonra araştırma geliştirmenin etkinliğinin belirleyicisi olduğu düşünülen Toplam Faktör Verimliliği elde edilmiştir. Toplam Faktör Verimliliği hesaplamalarında Malmquist Endeks Yöntemine başvurulmuştur. Araştırmanın son aşamasında araştırma geliştirmenin etkinlik değerlerinin bağımlı değişken olarak kullanıldığı Tobit Model tahmin edilmiştir. Bağımsız değişken olarak hesaplanan toplam faktör verimliliği, enerji tüketimi ve doğrudan yabancı yatırım verileri kullanılmıştır. Tobit model tahmin sonuçlarına göre toplam faktör verimliliği ve enerji tüketimi değişkenlerinin araştırma geliştirmenin etkinliği üzerinde doğru yönlü; buna karşılık doğrudan yabancı yatırımların ise ters yönlü etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Araştırma-Geliştirme, Etkinlik, Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi, Tobit Model.

ABSTARCT: The scarcity of resources obliges them to adapt to innovation to achieve steady growth of countries. The source of innovation is research and development activities. The aim of this study is to reveal the determinants of the effectiveness of research and development. 1996-2014 period data of 16 OECD countries were used in the study. Firstly, the efficiency values of research and development were calculated by Data Envelopment Analysis Method and then Total Factor Productivity, which is considered to be the determinant of the effectiveness of research and development, was obtained. Malmquist Index Method was used in Total Factor Productivity calculations. In the final stage of the study, Tobit Model in which the efficiency values of research and development are used as dependent variables was estimated. Total factor productivity calculated, energy consumption and foreign direct investment data were used as independent variable. According to Tobit model estimation results, it was determined that total factor productivity and energy consumption variables have a directed line effect on the efficiency of research

*Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, edabozkurt@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7158-8049.

**Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, ozlemgunduz@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9821-5856.

and development, while foreign direct investment has a back line effect on the efficiency of research and development.

Key Words: Research-Development, Efficiency, Malmquist Total Factor Productivity Index, Tobit Model.

1. GİRİŞ

İktisat yazınında yenilik ile ilgili konulara en fazla katkı J. A. Schumpeter tarafından sağlanmıştır. Schumpeter'e göre yenilik; yeni hammadde kaynakları sağlayarak yeni üretim yöntemleriyle yeni ürünlerin üretilmesini, yeni sistemlerin ve piyasaların ortaya çıkmasını ifade etmektedir. Teknoloji ve yeniliklerle ilgili gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlayan ise araştırma-geliştirme (AR-GE) faaliyetleridir.

AR-GE, insan, kültür ve toplum bilgisi dâhil olmak üzere bilgi birikimini artırmak ve yeni uygulamaların tasarlanması için bu bilgi birikiminin kullanılması amacıyla sistematik olarak üstlenilen yaratıcı çalışmaları içermektedir (OECD, 2002:30). AR-GE faaliyetleri yeni bilgi ve buluşlara gittikçe daha bağımlı olan günümüz ekonomilerinin rekabet gücünü artırarak uzun dönemde sürdürülebilir büyümenin ana belirleyicilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Birçok ülke teknoloji ve yenilikleri ortaya çıkaracak AR-GE faaliyetlerine özel bir önem vermektedir (Çetin ve Işık, 2014: 76).

Ülkelerin AR-GE performansı teorik ve ampirik düzeyde çalışmalara sıkça konu olmaktadır. Literatürde AR-GE ile ilgili araştırmaların ilki AR-GE ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik olup bunlardan bazıları Lichtenberg (1992), Park (1995), Lee ve Yu (1998), Sylwester (2001), Altın (2009), Yuen vd. (2009) şeklinde sıralanabilir. Bu çalışmaların büyük bir kısmında AR-GE harcamaları, AR-GE personeli, patent başvuruları ya da bilimsel araştırma sayısı yenilik ölçütü olarak değerlendirilmiş ve yenilikler ile ekonomik performans arasında pozitif bir ilişkinin varlığı ortaya koyulmuştur. Öte yandan AR-GE'nin belirleyicilerinin tespit edilmeye çalışıldığı çalışmalar ise ikinci tür çalışmaları oluşturmakta olup, Porter ve Stern (2000), Griffith vd. (2004), Yıldırım (2011), Tebaldi ve Elmslie (2013), Doğan ve Albeni (2015), Wafa (2015), Božić ve Mohnen (2016), Pabuçcu ve İmamoğlu (2017), ait çalışmalar örnek gösterilebilir. Son olarak AR-GE'nin etkinliğinin belirleyicilerinin ele alındığı çalışmalardan Li (2009), Vidal vd. (2009) bazılarıdır. Literatür taraması sonucunda AR-GE'nin etkinliğini artıran/azaltan faktörlerin belirlenmesi konusunda bir açık bulunduğu tespit edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'nin yer aldığı OECD ülkelerinden oluşan panel için AR-GE'nin etkinliğinin belirleyicileri tespit edilmiştir. Çalışmada ilk olarak 1996-2014 dönemi için bağımlı değişken olan AR-GE'nin etkinliği Veri Zarflama Analizi (VZA) yardımıyla hesaplanmıştır. Daha sonra AR-GE'nin etkinliğinin belirleyicilerinin tespiti Tobit Model ile sağlanmıştır.

Fakat Tobit Model analizine geçilmeden önce AR-GE'nin etkinliğine etki ettiği literatürde kabul edilen toplam faktör verimliliği değişkeni Malmquist Endeks yardımıyla hesaplanmıştır. Tobit Model analizinde bağımlı değişken AR-GE'nin etkinliği bağımsız değişkenler ise toplam faktör verimliliği (TFV), elektrik tüketimi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları olarak belirlenmiştir. Çalışma teorik düzeyde tanıtıcı bilgilerin verildiği giriş başlığının ardından yukarıda bahsedilen analizlerle devam ettirilmiştir. Ardından genel değerlendirme ve politika önerilerinin sunulduğu sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

2. YÖNTEM VE VERİ

Çalışmanın ampirik analiz kısmında 1996-2014 dönemine ait verilerle 16 OECD ülkesi için AR-GE etkinliğinin belirleyicileri araştırılmıştır. Araştırmada dengeli panel veri analizi yöntemine başvurulduğu için kesikli veriye sahip olan OECD ülkeleri dışlanmıştır.

Literatürde etkinliği belirleyen faktörlerin tespitine yönelik çalışmalarda genellikle, değişkenlerin etkisi hakkında önceden bir varsayım gerektirmeyen ve birden fazla sürekli veya kesikli değişkenin kullanılabilirdiği, iki aşamalı yaklaşımın (two stage approach) takip edildiği görülmektedir. Bu yaklaşımın birinci aşamasında, her bir karar verme birimi (KVB) için etkinlik katsayıları elde edilmekte, ikinci aşamada ise etkinliği belirleyen değişkenler ile etkinlik arasındaki ilişki uygun regresyon modeli yardımıyla tahmin edilmektedir (Stevens, 2005: 93). Bu bilgiler ışığında çalışma üç aşamalı bir analiz sürecini içermektedir.

- 1. Aşama:** Bağımlı değişken olarak ele alınan AR-GE etkinliğinin hesaplanmasında oluşmaktadır. Bu aşamadaki analiz bir Veri Zarflama Analizini kapsamaktadır.
- 2. Aşama:** AR-GE'nin etkinliğinin bir belirleyicisi olarak düşülen TFV'nin hesaplanması ikinci analizi oluşturmaktadır. Bağımsız değişken olarak modele dahil edilecek TFV Malmquist Endeks yardımıyla hesaplanmıştır.
- 3. Aşama:** Son aşamada bağımsız değişkeni AR-GE etkinliğinin temsil ettiği, bağımsız değişkenlerin ise TFV, enerji tüketimi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından oluştuğu bir panel Tobit tahmini yer almaktadır.

2.1. Veri Zarflama Analizi

Etkinlik ölçümünün en genel anlamda konusu, kaynakların belirli bir zamanda ve biçimde kullanımı ile gerçekleşen sonuçların, hedeflenen ya da istenen sonuçlara göre değerlendirilmesidir. Bir ekonomik birimin elde ettiği sonuçlar, istenilen sonuçlarla çakışmadığı zaman bu birimin etkin olmadığı söylenir. Böyle bir durum etkinlik boyutunun ölçülmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Etkinlik ölçümlerinde genellikle üç yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemler; oran analizi, parametrik yöntemler ve parametrik olmayan yöntemler şeklinde sınıflandırılmaktadırlar. Her bir yöntemin zayıf ve üstün yönleri bulunmaktadır.

Parametrik olmayan yöntemler, üretim fonksiyonunun arkasında analitik bir şekilde ihtiyaç duymadıkları için, parametrik yöntemlere göre daha esnek yapıya sahiptir. Parametrik olmayan yöntemlerdeki esnek yapı; çoklu girdi/çoklu çıktı verilerini kullanan birimler için, etkinlik ölçümü yapmaları açısından daha uygun olmaktadır. (Kıyıldı ve Karaşahin, 2006: 391).

Parametresiz yöntemlerden en çok tanınanı, Farrell (1957) tarafından yapılan bir çalışmaya dayanan VZA yöntemidir. Bu yaklaşım aynı girdiyi kullanarak aynı çıktıyı ortaya koyan homojen birimlerin etkinliklerini değerlendirmekte ve her birimi en etkin birim veya birimlerle karşılaştırmaktadır. Bu yönüyle diğer yöntemlere göre etkinlik ölçümünde homojen küme yapısı olan VZA'nın kullanılması daha uygun görülmektedir. Tıpkı diğer yöntemler gibi parametresiz yöntemlerin de zayıf yönü bulunmaktadır. Ölçümlerde kullanılan girdi ve çıktı verilerinde oluşabilecek rassal hatalardan kaynaklanan bu durum, verilerin güvenilir kaynaklardan sağlanması ile giderilebilmekte ve bu şekilde ortaya çıkabilecek hatalar önlenebilmektedir.

VZA'da pek çok model bulunmaktadır ve temelde zarflama şekline göre ve etkin olmayan birimlerin etkinlik sınırına olan uzaklıklarına göre sınıflandırılma yapılmaktadır (Paradi ve Schaffnit, 2004, 721).

Zarflama şekline göre: 1978 yılında Charnes, Cooper ve Rhodes – CCR (Charnes, Cooper and Rhodes, 1978, 429-444) tarafından Ölçeğe Göre Sabit Getiri (girdilerin bileşim oranı değiştirilmeden kullanılan girdiler artırıldığında, çıktılarında aynı oranda arttığı - Constant Return to Scale - CRS) varsayımı altında geliştirilen bir modeldir. İlk VZA modeli olan ve etkinliği oransal olarak ortaya koyan orijinal CCR modeliyle, modelin çarpanlarının ve zarflama yüzeyinin ayrıntılı olarak irdelenmesi mümkün olmuştur (Banker, Charnes and Cooper, 1984,1086). 1984 yılında Banker, Charnes ve Cooper – BCC (Banker vd.,1984, 1078-1092) tarafından Ölçeğe Göre Değişen Getiri (girdilerin bileşim oranı değiştirilmeden kullanılan girdiler artırıldığında, çıktılarının farklı oranda arttığı - Variable Return to Scale - VRS) varsayımı altında geliştirilen bir modeldir. BCC etkin sınırı her koşulda CCR sınırının altında yer aldığından CCR etkinlik değeri, BCC etkinlik değerinden küçük veya ona eşit olmaktadır.

Etkin olmayan birimlerin etkinlik sınırına olan uzaklıklarına göre ise: i) Girdiye yönelik (çıkıtı seviyesini değiştirmeden, bu çıktı düzeyini en etkin şekilde elde etmek için girdi bileşiminin ne kadar azaltılması gerektiğini araştıran model), sabit çıktı düzeyinde girdi kullanımını oransal olarak azaltarak teknik etkinlik değerini ölçmeye çalışmaktadır. ii) Çıktıya yönelik (girdi seviyesini değiştirmeden, bu girdi düzeyi ile işletmeyi etkin hale getirebilmek için çıktı miktarının ne kadar artırılması gerektiğini araştıran model), sabit girdi düzeyinde çıktı kullanımını oransal olarak artırarak teknik etkinlik ölçülmektedir.

Matematiksel olarak KVB'lerin etkinlik ölçümü, KVB'nin ağırlıklandırılmış çıktılar toplamının, ağırlıklandırılmış girdiler toplamına oranı şeklinde yapılmaktadır. j karar verme biriminin ürettiği çıktı faktörleri miktarı Y_{rj} , $r = 1, \dots, s$ ve kullandığı girdi faktörleri miktarı X_{ij} , $i = 1, \dots, m$ olduğunda, karar verme birimi j 'nin girdi ve çıktı faktörlerine yüklediği ağırlıklar sırasıyla, v_{ij} ve u_{rj} ise; j KVB'nin etkinliği (e_j),

$$\text{Max } e_j = \frac{\sum_{r=1}^s u_{rj} Y_{rj}}{\sum_{i=1}^m v_{ij} X_{ij}} \quad (1)$$

oranına eşit olmaktadır (Ramanathan, 2003:40).

Her doğrusal programlama probleminin ilişkili olduğu bir ikiz problemi bulunmaktadır. Doğrusal programlama problemi birincil (primal) olarak isimlendirilirken ikizi ikincil (dual) olarak isimlendirilmektedir. Birincil ve ikincil problemlerin optimal çözüm değerleri birbirinin aynısıdır (Öztürk, 2002:127). Çalışmada girdi odaklı model tercih edildiği için CCR ve BCC modelleri için girdi odaklı formülasyonlar verilmiştir.

Tablo 1. Girdi Odaklı CCR Formülasyonları.

Girdi Odaklı CCR Birincil (Primal) Formülasyon	Girdi Odaklı CCR İkincil (Dual) Formülasyon
$\text{max } e_0 = \sum_{r=1}^s u_r y_{r0}$ <p>Kısıtlar:</p> $\sum_{i=1}^m v_i x_{i0} = 1$ $-\sum_{i=1}^m v_i x_{ij} + \sum_{r=1}^s u_r y_{rj} \leq 0$ <p>$j = 1, \dots, n; i = 1, \dots, m; r = 1, \dots, s$</p>	$\text{min } \theta_0$ <p>Kısıtlar:</p> $\sum_{j=1}^n \lambda_j x_{ij} - \theta_0 x_{i0} \leq 0$ $y_{r0} - \sum_{j=1}^n \lambda_j y_{rj} \leq 0$ <p>$j = 1, \dots, n; i = 1, \dots, m; r = 1, \dots, s$</p>

Kaynak: Milind Sathye, "Efficiency of Banks in a Developing Economy: The Case of India", *European Journal of Operational Research*, 148, 2003, 666.

Tablo 2. Girdi Odaklı BCC Formülasyonları.

Girdi Odaklı BCC Birincil (Primal) Formülasyon	Girdi Odaklı BCC İkincil (Dual) Formülasyon
$\max e_0 = \sum_{r=1}^s u_r y_{r0} - (u_0)$ <p>Kısıtlar:</p> $\sum_{i=1}^m v_i x_{i0} = 1$ $-\sum_{i=1}^m v_i x_{ij} + \sum_{r=1}^s u_r y_{rj} - (u_0) \leq 0$ $v_i \geq 0 \quad u_r \geq 0 \quad u_0 \text{ sınırsız}$ $i = 1, \dots, m \quad r = 1, \dots, s$	$\min \theta_0$ <p>Kısıtlar:</p> $\sum_{j=1}^n \lambda_j x_{ij} - \theta_0 x_{i0} \leq 0$ $y_{r0} - \sum_{j=1}^n \lambda_j y_{rj} \leq 0$ $\left(\sum_{j=1}^n \lambda_j = 1 \right)$ $i = 1, \dots, m; r = 1, \dots, s; j = 1, \dots, n$

Kaynak: Sathye, Milind, "Efficiency of Banks in a Developing Economy: The Case of India", European Journal of Operational Research, 148, 2003, 666.

Formüllerde yer alan, n (KVB sayısı), s (çıktı sayısı), m (girdi sayısı), u_r (gözlemlenmiş KVB tarafından r. çıktıya verilen ağırlık değeri), v_i (gözlemlenmiş KVB tarafından i. girdiye verilen ağırlık değeri), x_{i0} (gözlemlenmiş KVB'nin kullandığı i. girdi miktarı), y_{r0} (gözlemlenmiş KVB'nin elde ettiği r. çıktı miktarı), x_{ij} (j. KVB'nin kullandığı i. girdi miktarı), y_{rj} (j. KVB'nin elde ettiği r. çıktı miktarı), θ_0 (KVB'ye ait girdilerin büzülme katsayısı) ve λ_j (j. KVB'nin aldığı yoğunluk değeri)'ni ifade etmektedir.

Birincil modelde yer alan amaç fonksiyonunun ($\sum_{r=1}^s u_r y_{r0}$) değerinin 1'e eşit olması KVB'nin etkin olduğu, diğer durumlarda KVB'nin etkin olmadığı anlamına gelmektedir. İkincil modelde ise $\theta_0 = 1$ durumu KVB'nin etkin olduğunu, diğer durumlar etkin olmadığını ifade etmektedir (Yun, vd., 2004:89).

Çalışmada girdi olarak, AR-GE harcamaları/GSYİH (%) ve AR-GE için çalışan araştırmacı sayısı (milyon kişi başına); çıktı olarak ise yüksek teknolojlü ürün ihracatının imalat sanayi içindeki payı (%) ve yerleşik ve yerleşik olmayanların toplam patent başvuru sayısı değişkenleri kullanılmıştır. Etkinlik hesaplaması için VZA tekniği, girdileri değiştirerek mevcut çıktıyı meydana getirme amacına yönelik olması sebebiyle girdi odaklı olarak hesaplanmıştır.

2.2. Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi

TFV endeksi, karar verme birimlerinin iki zaman aralığı arasındaki toplam faktör verimliliği değişimini ortaya koymaktadır. Endeks, birden fazla girdi/çıkıtı ile toplam faktör verimliliğindeki ilerleme/gerileme durumunu ve zaman içerisindeki değişimi açıklamaktadır. (Tone, 2004:203-227). Bu endeks Caves, Christensen ve Diewert (Caves vd., 1982:73-86) tarafından 1982 yılında geliştirilmiştir ve uzaklık fonksiyonları yardımıyla, birbirleriyle ilgili değişkenlerin oluşturduğu küme içerisindeki değişimi ölçen gerçek bir sayı belirleme fikrini ilk ortaya atan Sten Malmquist'in ardından Malmquist Endeksi olarak anılmıştır (Cingi ve Tarım, 2000:10).

Malmquist TFV endeksi, iki gözlemin toplam faktör verimliliğindeki değişimini, ortak bir teknolojiye olan uzaklıkların oranı olarak ölçmektedir (Kılıçkaplan vd., 2004:106). Fare vd. (1994)'nin, iki Malmquist verimlilik endeksinin (M_1 ve M_2) geometrik ortalaması şeklinde yapmış oldukları tanımlamaya göre endeks,

$$M = (M_1 * M_2)^{1/2} \quad (2)$$

şeklinde formüleleştirilmektedir.

Formülde yer alan (M_1), t dönemi teknolojisine dayanılarak elde edilen Malmquist endeksinin temsil ederken (M_2), t+1 dönemi teknolojisine dayanılarak elde edilen Malmquist TFV Endeksinin temsil etmektedir. M, i üretim biriminde iki dönem arasında verimlilik değişimlerine bağlı olarak 1'e eşit, 1'den büyük veya 1'den küçük değerler alabilmektedir (Öncü ve Aktaş, 2007:252).

Malmquist endeksi aynı zamanda toplam faktör verimliliğindeki değişimin kaynakları hakkında da bilgi vermektedir. Şöyle ki:

$$\underbrace{M_1^{t+1}(y^t, y^{t+1}, x^t, x^{t+1})}_{TFVD} = \underbrace{\frac{D_1^t(y^{t+1}, x^{t+1})}{D_1^t(y^t, x^t)}}_{ED} * \underbrace{\left[\frac{D_1^t(y^{t+1}, x^{t+1})}{D_1^{t+1}(y^{t+1}, x^{t+1})} * \frac{D_1^t(y^t, x^t)}{D_1^{t+1}(y^t, x^t)} \right]^{1/2}}_{TD} \quad (3)$$

Denklem 3, TFV değişimi ile ifade edilen toplam faktör verimliliğindeki değişimin etkinlik değişimi (ED) ile teknik değişim (TD) çarpımından oluştuğunu ifade etmektedir (Mao, vd. 1997:157-174). Etkinlik değişimi üretim biriminin etkin olan sınıra ne kadar yaklaştığını gösterirken, teknik değişim de etkin sınır değişimini göstermektedir. Elde edilen değerler, t ve t+1 dönemleri arasında değerlendirildiğinde, sonucun 1'den büyük olması etkinlik ve teknik değişimin arttığını, 1'den küçük olması azaldığını ve 1'e eşit olması değişmediğini ifade etmektedir (Sturm and Williams, 2002:8).

Fiyatlara gerek olmadığı gibi, teknolojinin yapısına dair varsayımlara da ihtiyaç duyulmadan hesaplanabilmesi gibi bir üstünlüğü bulunan Malmquist endeksi, özellikle fiyatların net olarak belirlenemediği kamu sektöründeki verimliliği ölçmede uygun bir yöntem olarak kullanılabilir (Estache vd., 2004:223).

TFV endeksinde teknolojinin ölçüğe göre getiri özellikleri önemli bir yere sahip olduğu için Malmquist Endeksi ölçümünde uzaklık fonksiyonlarını tahmin etmede ölçüğe göre sabit getiriyi dikkate alan VZA modeli olan CCR modelinin varsayımının esas alınması gerekmektedir. Bu nedenle analizde CCR değerleri dikkate alınarak hesaplama yapılmıştır.

2.3. Tobit Model

Ekonometrik analiz yapılırken bağımlı değişken değerinin alttan veya üstten sınırlandırılmak zorunda olunması veri kaybına neden olmaktadır. Böyle bir durumda bağımlı değişkene ait bilgi yalnızca bazı gözlemler için bulunur ki böyle bir sansürlü regresyon modeli Tobit Model olarak bilinmektedir. Probit Modelinin bir uzantısı olan Tobit Model, James Tobin tarafından geliştirilmiştir (Tobin, 1958:24).

Gözlenemeyen (latent) bir bağımlı değişkenin (y^*), bağımsız değişken(ler)le doğrusal regresyonu,

$$\begin{aligned} y_i^* &= x_i' \beta + u_i \quad (i = 1, \dots, n) \\ y_i &= \begin{cases} y_i^*, & y_i^* > 0 \text{ ise} \\ 0, & y_i^* \leq 0 \text{ ise} \end{cases} \\ u_i &\sim IIN(0, \sigma^2) \end{aligned} \quad (4)$$

şeklinde tanımlanmaktadır. Burada; y_i^* gözlenemeyen (latent) bağımlı değişkeni, X_i açıklayıcı değişken(ler) vektörünü, β katsayılar vektörünü, u_i özdeş ve bağımsız normal (Identically and Independently Normal, IIN) dağılım gösteren hata terimini ve Y_i gözlenen bağımlı değişkeni göstermektedir.

Çalışmanın ilk aşamasında VZA ile elde edilen etkinlik değerleri üstten (sağdan) 1 ile sınırlandırılmıştır. Bağımlı değişken olarak kullanılacak olan bu etkinlik değerlerinin sınırlandırılmış olması, çalışmanın ikinci aşamasında oluşturulacak olan model için en uygun seçimin Tobit Model olmasına yol açmıştır. Analizde kullanılan 16 ülkenin AR-GE etkinliğini ve onu etkileyebileceği düşünülen faktörler arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla oluşturulan tesadüfi etkiler panel Tobit (Random Effects Panel Tobit) model aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

$$y_{it}^* = x_{it}' \beta + u_i + \varepsilon_{it}$$

$$y_{it} = \begin{cases} y_{it}^*, & y_{it}^* < 1 \text{ ise} \\ 1, & y_{it}^* \geq 1 \text{ ise} \end{cases}$$
$$u_i \sim IIN(0, \sigma_u^2) \text{ ve } \varepsilon_{it} \sim IIN(0, \sigma_\varepsilon^2) \quad (5)$$

CCR skorlarının bağımlı değişken olarak yer aldığı modelde bağımsız değişken olarak ülkelerin toplam faktör verimliliği değerleri (TFP), doğrudan yabancı yatırım değerleri (FDI) ve enerji tüketimi (ENERGY) değişkenlerinin kullanıldığı model, STATA 11.2 Programı ile tahmin edilmiştir.

Çalışmanın amacına yönelik olarak gerek teorik gerekse uygulamalı çalışmaların incelenmesi sonucu oluşturulan model,

$$CCR_{it} = \beta_0 + \beta_1 TFV_{it} + \beta_2 FDI_{it} + \beta_3 ENERGY_{it} + u_i + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

şeklinde oluşturulmuştur.

Modelde,

CCR_{it} : t yılında i ülkesine ait AR-GE CCR değeri

TFV_{it} : t yılında i ülkesinin toplam faktör verimliliği değeri

FDI_{it} : t yılında i ülkesinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH içindeki payı

ENERGY_{it} : t yılında i ülkesinin kişi başına düşen enerji tüketimi

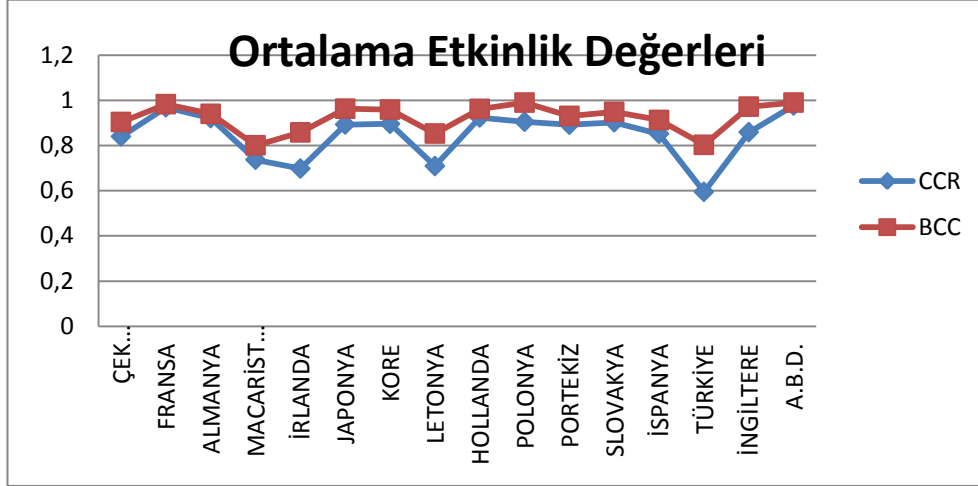
biçiminde tanımlanmıştır. Ayrıca, u_i ve ε_{it} modelin hata terimleri olup u_i tesadüfi etkiyi ifade etmektedir ve her dönemde aynıdır.

3. AMPİRİK BULGULAR

3.1. VZA ile Etkinlik Tahmini

Temel olarak VZA analizi, aynı girdileri kullanarak benzer çıktıları sağlayan karşılaştırılabilir KVB'ler arasında yapılmaktadır. Analizde kullanılan girdi ve çıktıların aynı değişkenler olması gerekirken yoğunluk ve büyüklükleri farklı olabilmektedir. Bununla birlikte modele çok fazla girdi ve çıktı eklenmesi de analizde etkin ve etkinsiz birimlerin belirlenebilme yeteneğini düşürmektedir. Bu amaçla; 16 ülke için AR-GE harcamaları/GSYİH (%) ve AR-GE için çalışan araştırmacı sayısı (milyon kişi başına) girdi değişkenleri ve yüksek teknolojlü ürün ihracatının imalat sanayi içindeki payı (%) ve yerleşik ve yerleşik olmayanların toplam patent sayısı çıktı değişkenleri olarak ele alınıp etkinlik analizi yapılmıştır. Ayrıca VZA çalışmaları incelendiğinde genel olarak KVB'lerin sayısının çıktı ve girdi sayıları toplamından çok olması tavsiye edilmektedir (Kutlar ve Babacan, 2008, 156). Bu çalışmada da karar verme birimi 16 olup, girdi ve çıktı sayılarının toplamı ise 4'tür. Ayrıca ilgili verilere ulaşılabilen ülkeler üzerinde yapılan bu çalışmada, 1996 ve 2014 yılları arasında belirtilen girdi ve çıktı değişkenleri

kullanılarak ülkelerin AR-GE etkinlik analizi mevcut verinin tamamının kullanılması ile yıllar itibariyle incelenmiştir.

Şekil 1. Ortalama AR-GE Etkinlik Değerleri

Şekil 1, analizde kullanılan 16 ülkeye ait ortalama etkinlik değişimlerini göstermektedir. Şekil 1. incelendiğinde, 1996-2014 dönemi için ilgili ülkelerin ortalama CCR değerlerine göre, en yüksek ortalamanın Amerika Birleşik Devletleri'ne (A.B.D.) en düşük ortalamasının ise Türkiye'ye ait olduğu görülmektedir. BCC değerleri de bu durumu A.B.D. açısından desteklemektedir. Ülkelerin ortalama BCC değerlerine göre, en yüksek ortalama A.B.D.'ye en düşük ortalama ise Macaristan'a aittir.

Tablo 3 ve 4'te 1996-2014 yılları itibariyle ülkelerin etkinlik değerleri verilmiştir.

Tablo 3. 1996-2014 Dönemi İtibariyle CCR ve BCC Modelinden Elde Edilen AR-GE Etkinlik Değerleri

YIL	ÇEK CUMHURİYETİ		FRANSA		ALMANYA		MACARİSTAN		İRLANDA		JAPONYA		KORE		LETONYA	
	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC
1996	0.856	1.000	0.967	0.996	0.934	1.000	0.421	1.000	1.000	1.000	0.984	1.000	0.939	0.998	1.000	1.000
1997	0.916	1.000	1.000	1.000	0.984	1.000	0.848	1.000	0.971	0.983	0.995	1.000	0.940	0.986	0.905	1.000
1998	0.949	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	0.931	1.000	1.000	1.000	0.959	0.965	0.892	1.000	0.753	1.000
1999	0.961	1.000	0.996	0.997	0.978	0.979	1.000	1.000	1.000	1.000	0.961	0.965	0.985	1.000	0.669	1.000
2000	0.964	0.989	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	0.528	0.807
2001	0.856	0.921	0.960	0.971	0.984	0.994	0.968	0.968	1.000	1.000	1.000	1.000	0.861	0.940	0.553	0.873
2002	1.000	1.000	0.931	0.950	0.927	0.963	1.000	1.000	0.854	0.997	1.000	1.000	0.920	0.973	0.589	0.873
2003	0.893	0.935	0.952	0.972	0.915	0.934	0.915	0.916	0.754	0.939	0.941	0.961	0.950	0.981	0.637	0.987
2004	0.875	0.930	0.982	0.983	0.943	0.968	1.000	1.000	0.645	0.892	0.964	0.974	0.990	0.991	0.639	0.893
2005	0.842	0.905	1.000	1.000	0.955	0.959	0.833	0.856	0.652	0.882	0.935	0.938	1.000	1.000	0.555	0.724
2006	0.884	0.892	1.000	1.000	0.947	0.947	0.730	0.736	0.703	0.878	0.888	0.916	0.958	1.000	0.544	0.628
2007	0.771	0.818	1.000	1.000	0.957	0.957	0.737	0.737	0.675	0.853	0.862	0.918	0.935	1.000	0.607	0.707
2008	0.831	0.868	0.948	0.989	0.923	0.933	0.705	0.705	0.654	0.760	0.887	0.957	0.888	0.940	0.626	0.678
2009	0.854	0.856	0.866	0.932	0.840	0.841	0.652	0.657	0.587	0.690	0.792	0.959	0.809	0.822	0.900	0.949
2010	0.868	0.972	0.968	0.971	0.839	0.840	0.625	0.625	0.490	0.697	0.783	0.958	0.804	0.849	0.621	0.683

2011	0.795	1.000	0.916	0.945	0.816	0.817	0.566	0.566	0.333	0.690	0.777	0.956	0.778	0.860	0.615	0.657
2012	0.686	0.872	0.962	0.971	0.822	0.823	0.424	0.517	0.322	0.678	0.789	0.971	0.767	0.886	0.723	0.749
2013	0.592	0.616	0.979	1.000	0.861	0.896	0.348	0.467	0.317	0.674	0.739	0.949	0.805	1.000	1.000	1.000
2014	0.575	0.609	0.984	1.000	0.876	1.000	0.299	0.475	0.311	0.695	0.708	0.916	0.802	1.000	1.000	1.000
Ortalama	0.840	0.904	0.969	0.983	0.921	0.940	0.737	0.801	0.698	0.858	0.893	0.963	0.896	0.959	0.709	0.853

Tablo 4. (Devam) 1996-2014 Dönemi İtibariyle CCR ve BCC Modelinden Elde Edilen AR-GE Etkinlik Değerleri

YIL	HOLLANDA		POLONYA		PORTEKİZ		SLOVAKYA		İSPANYA		TÜRKİYE		İNGİLTERE		A.B.D.	
	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC	CCR	BCC
1996	1.000	1.000	0.687	1.000	0.973	1.000	0.819	0.915	1.000	1.000	0.400	1.000	0.994	1.000	0.991	1.000
1997	0.988	1.000	0.865	0.985	0.931	0.994	0.874	0.918	0.986	1.000	0.520	0.984	0.995	1.000	0.990	0.998
1998	1.000	1.000	0.880	0.973	0.813	0.877	0.873	0.905	0.907	0.919	0.932	1.000	0.971	1.000	0.987	1.000
1999	0.985	1.000	0.932	0.974	0.938	0.955	1.000	1.000	0.984	1.000	0.997	1.000	0.983	0.984	1.000	1.000

2000	1.000	1.000	1.000	1.000	0.875	0.932	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
2001	0.909	0.979	0.911	0.986	1.000	1.000	0.998	1.000	0.940	0.941	0.966	0.967	1.000	1.000	0.995	0.996
2002	0.875	0.983	0.905	1.000	0.923	0.946	1.000	1.000	0.906	0.907	0.530	0.832	0.964	0.982	0.982	0.990
2003	0.944	0.980	0.892	1.000	1.000	1.000	0.990	0.990	0.862	0.862	0.396	0.768	0.987	1.000	0.960	0.975
2004	0.906	0.970	1.000	1.000	0.999	1.000	0.833	1.000	0.849	0.850	0.363	0.716	0.963	1.000	0.983	1.000
2005	0.947	0.982	0.988	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	0.849	0.898	0.270	0.628	0.895	0.996	0.988	1.000
2006	0.917	0.990	0.782	1.000	0.889	1.000	0.962	1.000	0.812	0.880	0.316	0.639	1.000	1.000	1.000	1.000
2007	0.853	0.998	0.650	0.961	0.840	0.840	0.867	1.000	0.792	0.886	0.390	0.513	0.767	0.953	1.000	1.000
2008	0.978	1.000	0.807	0.970	0.710	1.000	0.785	0.976	0.820	1.000	0.461	0.512	0.713	0.948	0.949	0.961
2009	0.997	1.000	0.991	1.000	0.829	0.838	0.821	0.962	0.781	1.000	0.448	0.470	0.661	0.915	0.871	0.927

2010	0.945	0.966	1.000	1.000	0.698	0.727	0.747	0.774	0.775	1.000	0.555	0.557	0.654	0.928	0.957	0.998
2011	0.895	0.897	0.910	0.960	0.772	0.802	0.717	0.733	0.759	0.908	0.668	0.808	0.664	0.927	0.926	0.972
2012	0.823	0.851	0.999	1.000	0.829	0.848	0.869	0.870	0.748	0.847	0.706	0.945	0.724	0.969	0.981	1.000
2013	0.833	0.849	1.000	1.000	0.930	0.932	1.000	1.000	0.712	0.735	0.688	0.920	0.692	0.939	1.000	1.000
2014	0.759	0.824	1.000	1.000	1.000	1.000	0.993	0.994	0.715	0.715	0.706	1.000	0.687	0.926	1.000	1.000
Ortalama	0.924	0.962	0.905	0.990	0.892	0.931	0.903	0.949	0.852	0.913	0.595	0.803	0.859	0.972	0.977	0.990

Tablo 3 ve 4'e göre 1996 yılında CCR modeline göre, 16 ülke içerisinde İrlanda, Letonya, Hollanda ve İspanya, 1997 yılında yalnızca Fransa, 1998 yılında Fransa, Almanya, İrlanda ve Hollanda, 1999 yılında Macaristan, İrlanda, Slovakya ve A.B.D., 2000 yılında Fransa, Almanya, Macaristan, İrlanda, Japonya, Kore, Hollanda, Polonya, Slovakya, İspanya, Türkiye, İngiltere ve A.B.D., 2001 yılında İrlanda, Japonya, Portekiz ve İngiltere, 2002 yılında Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Japonya ve Slovakya, 2003 yılında yalnızca Portekiz, 2004 yılında Macaristan ve Polonya, 2005 yılında Fransa, Kore, Portekiz ve Slovakya, 2006 yılında Fransa, İngiltere ve A.B.D., 2007 yılında Fransa ve A.B.D., 2010 yılında yalnızca Polonya, 2013 yılında Letonya, Polonya, Slovakya ve A.B.D., 2014 yılında Letonya, Polonya, Portekiz ve A.B.D. etkinlik sağlamışlardır. 2008, 2009, 2011 ve 2012 yıllarında ise analizde yer alan hiçbir ülke etkinlik sağlayamamıştır. 1996-2014 dönemi itibarıyla ortalama CCR değerlerine göre hiçbir ülke tam etkinliğe ulaşamamakla beraber tam etkinliğe en yakın ülke 0,977 ortalama etkinlik değeriyle A.B.D. olmuştur.

Tablo 3 ve 4'te aynı zamanda ilgili ülkelerin BCC modeline göre elde edilen etkinlik değerleri verilmektedir. 1996 yılında 16 ülke içerisinde BCC modeline göre 1996 yılında Çek Cumhuriyeti, Almanya, Macaristan, İrlanda, Japonya, Letonya, Hollanda, Polonya, Portekiz, İspanya, Türkiye, İngiltere ve A.B.D., 1997 yılında Çek Cumhuriyeti, Fransa, Almanya, Macaristan, Japonya, Kore, Letonya, Hollanda, İspanya ve İngiltere, 1998 yılında Çek Cumhuriyeti, Fransa, Almanya, Macaristan, İrlanda, Kore, Letonya, Hollanda, Türkiye, İngiltere ve A.B.D., 1999 yılında Çek Cumhuriyeti, İrlanda, Kore, Letonya, Hollanda, Slovakya, İspanya, Türkiye, ve A.B.D., 2000 yılında Fransa, Almanya, Macaristan, İrlanda, Japonya, Kore, Hollanda, Polonya, Slovakya, İspanya, Türkiye, İngiltere ve A.B.D., 2001 yılında İrlanda, Japonya, Portekiz, Slovakya ve İngiltere, 2002 yılında Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Japonya, Polonya ve Slovakya, 2003 yılında Polonya, Portekiz ve İngiltere, 2004 yılında Macaristan, Polonya, Portekiz, Slovakya, İngiltere ve A.B.D., 2005 yılında Fransa, Kore, Polonya, Portekiz, Slovakya ve A.B.D., 2006 yılında Fransa, Kore, Polonya, Portekiz, Slovakya, İngiltere ve A.B.D., 2007 yılında Fransa, Kore, Slovakya ve A.B.D., 2008 yılında Hollanda, Portekiz ve İspanya, 2009 yılında Hollanda, Polonya ve İspanya, 2010 yılında Polonya ve İspanya, 2011 yılında yalnızca Fransa, 2012 yılında Polonya ve A.B.D., 2013 yılında Fransa, Kore, Letonya, Polonya, Slovakya ve A.B.D., 2014 yılında ise Fransa, Almanya, Kore, Letonya, Polonya, Portekiz, Türkiye ve A.B.D.'nin etkinlik sağladığı görülecektir. Yine BCC modeline göre etkinlik değerleri incelendiğinde en yüksek ortalama etkinlik düzeyine A.B.D.'nin ulaştığı görülmektedir.

3.2. Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi

Bu bölümde analize konu olan ülkelerin, ilgili dönem itibari ile TFV değerleri Tobit Model için bir bağımsız değişken olması amacıyla hesaplanmıştır. DEAP 2.1 programı kullanılarak, 1996-2013 dönemi itibariyle hesaplanmış olan TFV endeksleri Tablo 5'te rapor edilmiştir.

Tablo 5. Ortalama Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Değerleri

Dönemler	Ülkeler							
	Çek C.	Fransa	Almanya	Macaristan	İrlanda	Japonya	Kore	Letonya
1996-1997	0.829	0.826	1.172	1.181	1.205	1.223	1.233	1.255
1997-1998	0.396	0.391	0.869	0.877	1.311	1.332	1.358	1.371
1998-1999	1.438	1.453	1.454	1.458	0.992	0.992	7.444	7.326
1999-2000	1.335	1.335	1.335	1.335	1.335	1.335	0.895	0.910
2000-2001	1.022	1.024	1.028	0.993	0.997	1.005	0.997	1.007
2001-2002	0.646	0.664	0.683	0.696	0.680	0.664	0.671	0.671
2002-2003	1.168	1.168	1.168	1.168	1.168	1.168	1.168	1.168
2003-2004	1.144	1.144	1.144	1.144	1.144	1.144	1.144	1.144
2004-2005	0.177	0.179	0.184	0.189	0.196	0.204	0.212	0.223
2005-2006	0.992	0.992	1.686	1.635	1.599	1.563	1.529	1.520
2006-2007	1.112	1.112	0.992	0.992	1.315	1.287	1.258	1.234
2007-2008	1.101	1.101	1.101	1.101	0.992	0.992	2.120	2.059
2008-2009	1.101	1.100	1.100	1.100	1.099	1.099	0.799	0.823
2009-2010	0.424	0.447	0.459	0.446	0.457	0.464	0.467	0.471
2010-2011	1.102	1.103	1.103	1.102	1.101	1.099	1.099	1.099
2011-2012	0.518	0.533	0.558	0.584	0.605	0.620	0.622	0.607
2012-2013	0.435	0.441	0.447	0.454	0.460	0.467	0.473	0.479
1996-1997	1.285	1.325	1.370	1.407	1.411	1.390	1.406	1.411
1997-1998	1.378	1.383	1.402	1.413	1.429	1.446	1.447	1.425

	Hollanda	Polonya	Portekiz	Slovakya	İspanya	Türkiye	İngiltere	A.B.D.
1998-1999	7.178	7.067	6.925	6.800	6.653	6.531	6.375	6.241
1999-2000	1.171	1.189	1.214	1.236	1.251	1.251	1.251	1.251
2000-2001	0.739	0.777	0.892	0.939	0.984	1.014	1.041	1.060
2001-2002	0.667	0.670	0.992	0.992	1.272	1.271	1.272	1.270
2002-2003	1.168	1.168	1.168	1.168	0.992	0.992	7.657	7.337
2003-2004	1.144	1.144	1.144	1.144	1.144	1.144	0.921	0.961
2004-2005	0.236	0.248	0.243	0.225	0.220	0.227	0.232	0.235
2005-2006	1.505	1.479	1.443	1.419	1.377	1.332	1.305	1.287
2006-2007	1.212	1.201	1.196	1.202	1.192	1.188	1.179	1.165
2007-2008	2.019	2.022	2.010	1.978	1.935	1.885	1.838	1.779
2008-2009	0.880	0.879	0.884	0.898	0.918	0.942	0.966	0.998
2009-2010	0.992	0.992	1.104	1.102	1.102	1.102	1.101	1.102
2010-2011	1.096	1.093	0.923	0.955	1.020	1.002	1.035	1.003
2011-2012	0.633	0.669	0.685	0.715	0.928	0.942	0.998	1.014
2012-2013	0.477	0.466	0.471	0.474	0.477	0.482	0.950	0.971

Her ne kadar TFV bağımsız değişken olarak modele dahil edilmek amacıyla hesaplanmış olsa da incelenen 17 dönem boyunca TFV'nin analize dahil edilen hiçbir ülke için hiç artış göstermediği dönemler 2004-2005 ve 2012-2013 olduğu dikkat çekicidir. Bu dönemlerin kriz yılları olduğu düşünüldüğünde özellikle 2008-2012'de yaşanan küresel krizlerin TFV'yi etkilediği söylenebilir.

3.3. Tobit Model Tahmin Sonuçları

Çalışmada kısmi korelasyon analizi yapılarak bağımsız değişkenler olarak kabul edilen toplam faktör verimliliği (TFV), doğrudan yabancı yatırım (FDI) ve enerji tüketiminin (ENERGY), bağımlı değişken olarak kabul edilen AR-GE için tarafımızca hesaplanan etkinlik değerleri (CCR) üzerine olan etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen kısmi korelasyon katsayılarına göre, TFP ile CCR değişkeni arasında pozitif bir ilişki ($\rho=0,1393$), FDI ile CCR arasında da

negatif ve zayıf düzeyde ($\rho=-0,0817$) bir ilişki vardır. ENERGY ile CCR arasında hesaplanan ilişkinin ise pozitif yönde ($\rho=0,4584$) olduğu belirlenmiştir.

Eşitlik (6)'da verilen modelin 1997-2013 dönemine ait dengeli panel veri seti kullanılarak maksimum olabilirlik yöntemi ile tahmininden elde edilen sonuçlar Tablo 6'da rapor edilmiştir.

STATA 11.2 paket programı ile gerçekleştirilen tahmin sonuçlarına göre 272 gözlem içerisinde 225 tanesinin sansürlü yani bağımlı değişken (CCR) değerinin 1'in altında ve 47 tanesinin ise üstten (sağdan) sansürlü yani bağımlı değişken değerinin 1'in üstünde olduğu görülmektedir. Modelin genelini anlamlılığını test etmek amacıyla kullanılan Wald istatistik değerine bakıldığında; 3 serbestlik dereceli χ^2 dağılımı sergileyen Wald değerine ait olasılık (Prob) değerinin (0.0000), belirlenen α önem düzeyinden (0.01) küçük olması nedeniyle '*model genel olarak anlamsızdır (parametreler birlikte anlamsızdır)*' biçimindeki sıfır hipotezi (H_0) reddedilir ve %1 önem düzeyinde modelin genel olarak anlamlı olduğu sonucuna varılır.

Tablo 6. Tesadüfi Etkiler Panel Tobit Model Tahmin Sonuçları

CCR	Katsayı	Standart hata	z	P> z	[% 95 Güven Aralığı]	
TFP	.0182637	.0073338	2.49	0.013	.0038898	.0326376
FDI	-.0008206	-.0011949	0.69	0.492	-.0031625	.0015213
ENERGY	.0000667	.0000142	4.68	0.000	.0000388	.0000946
SABİT	.6112583	.0556018	10.99	0.000	.5022807	.7202359
/sigma_u	.073612	.0168906	4.36	0.000	.0405071	.1067169
/sigma_e	.1466362	.0074132	19.78	0.000	.1321065	.1611658
rho	.2012832	.0764065			.0853582	.3804924
Gözlem özeti:				0	soldan sansürlü gözlem	
				225	sansürlü gözlem	
				47	sağdan sansürlü gözlem	

Log Olabilirlik = 54.777035
Wald χ^2 (3) = 28.43
Prob > χ^2 = 0.0000

Tesadüfi-etkiler tobit regresyon
Grup değişkeni: id
Gözlem sayısı = 272
Grup sayısı = 16
Grup başına gözlem:
min=17
ort. = 17.0
mak = 17

Not: $\rho = (\sigma_u)^2 / [(\sigma_u)^2 + (\sigma_e)^2]$

Tablo 6’da, diğer sonuçların yanısıra, katsayı tahminleri, onlara ilişkin standart hatalar, z istatistikleri, P değerleri ve %95 güven aralıkları yer almaktadır. FDI değişkeni dışındaki tüm bağımsız değişkenlere ait P değerlerinin belirlenen α önem düzeyinden (0,01) küçük olması nedeniyle söz konusu değişkenlere ait katsayıların %1 önem düzeyinde istatistik bakımdan anlamlı oldukları ve işaretlerinin de beklentilere uygun olduğu tespit edilmiştir. TFP değişkeni ve ENERGY değişkenleri AR-GE’nin etkinliğini artıracı etkiye sahiptir. TFP’deki artışlar AR-GE’nin etkinliğini artırıyorsa yeniliğe dayalı büyümeden söz edilebilir. Ülkedeki mevcut AR-GE yapısının üretimi, kapasite artışıyla değil verimlilik yoluyla etkilediği ifade edilebilir. Öte yandan enerji de AR-GE etkinliğini pozitif etkileyen bir değişken olarak tespit edilmiştir. Teknolojik yeniliklerin getirdiği yeni üretim sistemlerinin enerjiye ihtiyacı olduğu düşünüldüğünde AR-GE faaliyetlerinin enerji dayalı geliştirildiği düşünülebilir. FDI değişkeninin P değerinin belirlenen α önem düzeyinden büyük olması nedeniyle istatistik bakımdan anlamsız olduğu belirlenmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkisi istatistiki bakımdan anlamsız olmakla beraber negatif etki herhangi bir ülkeye yatırım yapan yabancı şirketlerin yatırım yaparken kendi sektörlerine uygun alanlarda yatırım yapmaları ile ilgili olduğu söylenebilir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilgili ülkenin AR-GE yapısını uygun olarak yapılabilir. Ayrıca yabancı yatırımcı her zaman kendilerine ait inovatif süreçleri yatırım yaptığı ülkelere götürmeyebilir. Bu sebeple AR-GE etkinliğini artırıcı bir etki oluşturmayabilir.

3. SONUÇ

AR-GE’nin üretime, ihracata, ekonomik büyümeye etkisinin tartışılmaz olduğu artık bilinen bir gerçektir. Tüm dünyada ülkeler AR-GE faaliyetleri için gerek GSYİH’den ayrılan payı gerekse bu alanda istihdam ve yatırımı artırma çabası içindedirler. Gelişmiş ülkelerde GSYİH’den AR-GE harcamalarına ayrılan pay %3 civarında seyretmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise bu oran %1’in altına kadar inmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde AR-GE faaliyetlerine yönelik çabalar arttırılsa da bu faaliyetlerin ticarete konu olmadığı görülmektedir. Bu noktada AR-GE’nin etkinliği araştırılmalıdır. Çalışmada AR-GE’nin etkinliğinin belirleyicileri Türkiye’nin de içinde bulunduğu 16 OECD ülkesi için 1996-2014 dönemi boyunca incelenmiştir. Araştırmada ilk olarak AR-GE etkinliği VZA yöntemi ile hesaplanmıştır. Daha sonra etkinliğin bir belirleyicisi olan TFV Malmquist Endeks ile elde edilmiştir. Son aşamada etkinlik değerlerinin bağımlı; TFV, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH içindeki payı ile kişi başına düşen enerji tüketiminin bağımsız değişken olduğu Tobit Model tahmin edilmiştir. Analiz sonuçları TFV ve enerji tüketiminin AR-GE etkinliği üzerinde pozitif ve anlamlı etkili olduğunu göstermiştir. Doğrudan

yabancı sermaye yatırımlarının GSYİH içindeki payı ise anlamsız ve negatif etkilidir. TFV'deki iyileşme AR-GE çalışmalarının etkinliğinin bir sonucudur. Öte yandan AR-GE çalışmalarının etkinliğini ortaya koyan bir diğer gösterge enerji alanıyla ilgilidir.

Avrupa ülkelerinde AR-GE için yapılan harcamalar artırılrsa da bugün dünyada hala AR-GE konusunda A.B.D.'nin hakim olduğu görülmektedir. AR-GE için yapılan çalışmalar artırılırken bu faaliyetlerin ürüne dönüştürülüp, ticarete konu olmaması bir paradoks olarak kabul edilmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin AR-GE faaliyetlerini artırırken etkinliği göz ardı etmemesi gerekmektedir. Bu sebeple ülkeler belli yenilik sektörleri seçmeleridirler. Belli sektörlerle yönelme ülke kaynaklarının etkin kullanılmasını sağlayacaktır. Odak AR-GE sektörlerinin belirlenmediği durumda yapılan harcamalar ürüne dönüşmeden ülke ekonomilerine mali külfet olacaktır. Bu noktada AR-GE yatırımları için uygulanacak teşvik uygulamaları da öncelikli sektörler esasına göre yapılmalıdır. Yalnızca devlet eliyle değil özel sektörün AR-GE piyasasına dahil edildiği sistem oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Altın, Onur ve Kaya, Ayşen, "Türkiye'de AR-GE Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişkinin Analizi", *Ege Akademik Bakış*, 9(1), 2009, 251-259.
- Banker, Rajiv D., Charnes, Abraham, Cooper, W.W., "Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis", *Management Science*, 30(9), 1984,1078-1092.
- Božić, Ljiljana ve Mohnen, Pierre, "Determinants of Innovation in Croatian SMEs - Comparison of Service and Manufacturing Firms", *Market-Tržište*, 28(1), 2016, 7-27.
- Caves, Douglas W., Christensen, Laurits R., Diewert, W. Erwin, "Multilateral Comparisons of Output, Input and Productivity Using Superlative Index Numbers", *Economic Journal*, 92, 1982, 73-86.
- Charnes, Abraham, Cooper, William W. ve Rhodes, Eduardo "Measuring the Efficiency of Decision Making Units", *European Journal of Operational Research* 2(6), 1978, 429-444.
- Cingi, Selçuk ve Tarım, Armağan, "Türk Banka Sisteminde Performans Ölçümü DEA-Malmquist TFP Endeksi Uygulaması", *Türkiye Bankalar Birliği Araştırma Tebliğleri Dizisi*, Sayı:1, 2000, 1-34.
- Çetin, Murat ve Işık, Hayriye, "Türkiye ve Avrupa Birliği Ekonomilerinde Yenilikler ve Ar-Ge'nin Teşviki: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *Maliye Dergisi*, Sayı 16, Ocak-Haziran 2014, 75-94.

- Doğan, Buhari ve Albeni, Mesut, “Türk İmalat Sanayisinde Firma Düzeyinde Yeniliğin Belirleyicileri Üzerine Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 2015, 287-298.
- Estache, Antonio, De La Fe Beatriz Tovar, Trujillo, Lourdes, “Sources of Efficiency Gains in Port Reform: A DEA Decomposition of a Malmquist TFP Index for Mexico”, *Utilities Policy*, 12(4), 2004, 221-230.
- Griffith, Rachel, Redding, Stephen ve Reenen, John Van, “Mapping the Two Faces of R&D: Productivity Growth in a Panel of OECD Countries”, *The Review of Economics and Statistics*, November, 86(4), 2004, 883-89.
- Kılıçkaplan, Serdar, Atan, Murat ve Hayırsever Baştürk, Feride, “Avrupa Birliği’nin Genişleme Sürecinde Türkiye Sigortacılık Sektöründe Hayat Dışı Alanda Faaliyet Gösteren Şirketlerin Verimliliklerinin Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Finans Sempozyumu*, 27-28 Mayıs. İstanbul 2004, 105-113.
- Kıyıldı, Recep Koray ve Karaşahin, Mustafa, "Türkiye'deki Hava Alanlarının Veri Zarflama Analizi ile Altyapı Performansının Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 10(3), 2006, 391-397.
- Kutlar, Aziz ve Babacan, Adem, “Türkiye’deki Kamu Üniversitelerinde CCR Etkinliği-Ölçek Etkinliği Analizi: DEA Tekniği Uygulaması”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 2008, 148-172.
- Lee, Jong Won ve Yu, Byoung Gyu, *An Endogenous Growth Model Approach to the Korean Economic Growth Factors*, 1998, http://faculty.washington.edu/karyiu/confer/ sea05/papers/lee_yu.pdf (Erişim Tarihi: 10.03.2014).
- Li, Xibao, “China’s Regional Innovation Capacity in Transition: An Empirical Approach,” *Research Policy*, 38, 2009, 338-357.
- Lichtenberg, Frank R., *R&D Investment and International Productivity Differences*, NBER Working Paper, No. 4161, 1992.
- Mao, Weining ve Koo, Won W., “Productivity Growth, Technological Progress and Efficiency Change in Chinese Agriculture After Rural Economic Reforms: A DEA Approach”, *China Economic Review*, 8, 1997, 157-174.
- OECD, Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development Frascati Manual, OECDi France 2002.
- Öncü, Semra ve Aktaş, Rabia, “Yeniden Yapılandırma Döneminde Türk Bankacılık Sektöründe Verimlilik Değişimi”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(1), 2007, 248-266.
- Öztürk, Ahmet Yöneylem Araştırması, Ekin Kitapevi Yayınları, 8. Baskı, Bursa 2002.

- Pabuçcu, Hakan ve İmamoğlu, İlyas Kays, “Yeniliğin Belirleyicileri: Yatay Kesit Veri Analizi”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 2017, 110-129.
- Paradi, Joseph C. ve Schaffnit, Claire, “Commercial Branch Performance Evaluation and Results Communication in a Canadian Bank – A DEA Application”, *European Journal of Operational Research*, 156, 2004, 719-735.
- Park, Walter G., “International R&D Spillovers and OECD Economic Growth”, *Economic Inquiry*, 33, 1995, 571-91.
- Porter, Michael E. ve Stern, Scott, *Measuring the “Ideas” Production Function: Evidence from International Patent Output*, NBER Working Paper, No. 7891, Cambridge: Massachusetts: National Bureau of Economic Research, 2000.
- Ramanathan, Ramakrishnan, *An Introduction to Data Envelopment Analysis: A Tool for Performance Measurement*, Sage Publications, New Delhi 2003.
- Sathye, Milind, “Efficiency of Banks in a Developing Economy: The Case of India”, *European Journal of Operational Research*, 148, 2003, 662-671.
- Sylwester, Kevin “R&D and Economic Growth”, *Journal of Knowledge, Technology & Policy*, 13(4), 2001, 71-84.
- Stevens, Philip Andrew, “Assessing the Performance of Local Government”, *National Institute Economic Review*, 193(1), 2005, 90-101.
- Sturm, Jan-Egbert ve Williams, Barry, *Deregulation, Entry of Foreign Banks and Bank Efficiency in Australia*, CESifo Working Paper, No: 816, 2002.
- Tebaldi, Edinaldo ve Elmslie, Bruce, “Does Institutional Quality Impact Innovation? Evidence from Cross-Country Patent Grant Data”, *Applied Economics*, 45(7), 2013, 887–900.
- Tobin, James, “Estimation of Relationships for Limited Dependent Variables”, *Econometrica*, 26(1), 1958, 24-36.
- Tone, Kaoru, *"Malmquist Productivity Index" Handbook on Data Envelopment Analysis*, Springer US, 2004, 203-227.
- Wafa, Mallek, “Typological Analysis of Non-technological and Technological Innovation Determinants in Tunisia”, *Journal of Behavioural Economics, Finance, Entrepreneurship, Accounting and Transport*, 3(2), 2015, 71–75.
- Vidal, Joaquín Alegre, Chiva, Ricardo ve Lapedra, Rafael, “Measuring Innovation in Long Product Development Cycle Industries: An insight in Biotechnology,” *Technology Analysis & Strategic Management*, 21(4), 2009, 535–546.

Yıldırım, Selim, “İnovasyonun Makroekonomik Belirleyicileri”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 2011, 53–68.

Yuen, Ping Ho, Poh, Kam Wong ve Mun, Heng Toh, “The Impact of R&D on the Singapore Economy: An Empirical Evaluation”, *The Singapore Economic Review*, 54(1), 2009, 1-20.

Yun, Yeboon B., Nakayama, Hirotaka ve Tanino, T., “Continuous Optimization A Generalized Model for Data Envelopment Analysis”, *European Journal of Operational Research*, 157, 2004, 87-105.

OKUL YÖNETİCİSİNİN KULLANDIĞI MOTİVASYONEL DİL İLE ÖĞRETMENİN YÖNETİCİSİNE DUYDUĞU GÜVEN İLİŞKİSİ

*THE RELATIONSHIP BETWEEN MOTIVATIONAL LANGUAGE USED BY
SCHOOL ADMINISTRATOR AND TEACHER'S TRUST IN ADMINISTRATOR*

Selçuk DEMİR*

*Geliş Tarihi: 09.10.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)*

ÖZ: Liderin motivasyonel dilinin astlarının tutum ve davranışları üzerinde olumlu yönde etkisinin olduğu ilgili alanyazında belirtilmesine rağmen liderin motive edici dili ile astların tutumları arasındaki ilişkiye dair sınırlı sayıda araştırmaya rastlanmaktadır. Bu çalışmada okul yöneticisinin motivasyonel dili ile astların tutumlarından biri olan yöneticiye güven arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada ilişki model kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini, Hatay il merkezinde bulunan ortaokullarda 2017–2018 eğitim-öğretim yılında görev yapmakta olan öğretmenler arasından yansız olarak seçilmiş 36 okulda çalışan 354 öğretmenden oluşmaktadır. Verilerin toplanmasında “Motivasyonel Dil Ölçeği” ve “Okul Yöneticisine Duyulan Güven Ölçeği” kullanılmıştır. Regresyon analizi sonuçlarına göre; okul yöneticisinin motivasyonel dili öğretmenin yöneticisine duyduğu güveni anlamlı olarak yordamaktadır. Motivasyonel dilin yönlendirici dil ve empatik dil alt boyutları öğretmenin okul yöneticisine güvenini anlamlı olarak yordarken, anlam oluşturu dil alt boyutu öğretmenin okul yöneticisine güvenini anlamlı olarak yordamamaktadır. Öğretmenin yöneticisine güvenini arttırmak için, motivasyonel dilin uygun ve başarılı bir şekilde okul yöneticileri tarafından kullanılması yararlı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Motivasyonel Dil, yöneticiye duyulan güven, öğretmen.

ABSTRACT: Although it has been indicated in the related literature that leader's motivational language has a positive impact on subordinates' attitude and behaviors, it has been encountered with limited studies related to the relationships between leader's motivating language and subordinates' attitudes. In this study, it has been aimed to determine the relationship between school administrator's motivational language and trust in administrator, which is one of subordinates' attitudes. Relational model has been used in this study. The sample of this research consists of 354 teachers in 36 schools that have been selected randomly from the secondary schools at Hatay's city center in 2017-2018 academic year. Data have been collected by “Motivational Language Scale” and “Trust in School Administrator Scale”. According to the regression analysis results, the motivational language of the school administrator significantly predicts teacher's trust in school administrator. While direction-giving and empathetic language sub-dimensions of motivational language significantly predict teachers' trust in school administrator, meaning-making language sub-dimension doesn't significantly predict. It may be beneficial to use

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, selcukdemirs3@gmail.com, ORCID:0000-0003-2904-6443.

motivational language properly and successfully by school administrators to improve teacher's trust in administrator.

Key Words: Motivational Language, trust in school administrator, teacher.

1. GİRİŞ

Örgütlerin yenilikler üretmeleri ve gelişmeleri, sahip olunan insan sermayesi ile ilişkilidir (Huselid, 1995; Mayfield ve Mayfield, 2004). Örgütteki bireylerin etkili bir şekilde yönlendirilmesi, potansiyellerinin ortaya çıkarılması ve performanslarının artırılması örgütlerin rekabet avantajı elde etmelerini sağlamaktadır. Mert (2011), insan sermayesinden etkili bir şekilde yararlanılmamasının hem örgütlerin verimliliği hem de örgüt çalışanları açısından ciddi kayıplar oluşturacağını belirtmektedir. Etkili insan kaynakları yönetimi, örgütlerin hedefleri ile çalışanların hedeflerinin uyumlu hale nasıl getirilebileceğine odaklanmaktadır.

Liderler, çalışan davranışlarını anlama ve yönlendirmede önemli bir role sahiptir (Sun, Pan ve Ho, 2016). Davranışların tutumları takip ettiği düşünüldüğünde, teşvik etmek ve ilham vermek amacıyla liderlerin astlarının tutumlarını anlamaları ve davranışlarını doğru yönlendirmeleri önemlidir. Liderin iletişim becerilerine sahip olmasının, insan sermayesinin yönetimi ve bu soyut sermaye türünden etkili bir şekilde yararlanılması bakımından oldukça önemli imkanlar sunduğu, liderin motivasyonel dili üzerine yapılan araştırmalarda açıkça görülmektedir (Mayfield ve Mayfield, 2012). Bu bağlamda, liderin stratejik sözel iletişimi bir araç olarak kullanımına odaklanan motivasyonel dil teorisi önem kazanmaktadır.

Liderin motive edici dilinin, astlarının tutum ve davranışları üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik araştırmaların, uluslararası alanda artan popülerliğine rağmen ulusal alan yazında yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu dikkat çekmektedir (Demir, 2018a, 2018b). Örgütlerde, anahtar çalışan tutumları üzerinde liderin stratejik iletişiminin etkili olduğu düşünüldüğünde, liderin motive edici dili üzerine yoğunlaşılması gerekmektedir. Okul yöneticisinin kullandığı motivasyonel dil ile öğretmenin yöneticiye duyduğu güven arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmaya alan yazında rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bu iki kavram arasındaki ilişkinin belirlenmesi, yeni bir model sunulması açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmanın alana diğer bir katkısı ise motivasyonel dilin unsurları ile yöneticiye duyulan güven arasındaki ilişkilerin araştırılmasıdır. Böylece okul yöneticilerinin iletişimlerinde, motivasyonel dilden daha fazla yararlanmaları hedeflenmektedir.

2. ALAN YAZIN ÖZETİ

Bu bölümde; motivasyonel dil ve yöneticiye duyulan güven kavramları açıklanmaktadır. Ayrıca ilgili alan yazından destek alınarak bu kavramlar arasındaki ilişkiler ortaya koyulmaktadır.

2.1. Motivasyonel Dil

Yapılan araştırmalar, liderin olumlu ve yapıcı iletişim kurabilmesinde, dili kullanma becerilerinin önemli bir role sahip olduğunu ortaya koymuştur. Murray (2016) liderlerle yaptığı görüşmeler neticesinde, iletişimin liderlerin sahip olması gereken en önde gelen üç beceriden biri arasında yer aldığını söyledi, hatta bazılarına göre ise birinci sırada sahip olunması gereken beceri olduğunu tespit etmiştir. Sullivan (1988), motivasyonel dilin etkili lider iletişiminin bir modeli olduğunu belirtmiştir. Banks (2014); bu tezinin diğer iletişim modellerinin odaklandığı dil, kelimeler, kelimelerin kullanımı ve etkilerinin tamamını ortak bir çatı altında sunan bir yaklaşım olduğunu ifade etmektedir. Motivasyonel dil, lider ile astları arasında etkileşimin kaliteli olmasında ve olumlu çalışan çıktıları elde etmede liderlere uygulanabilir iletişim taktiklerine dair bir model önermektedir (Mayfield ve Mayfield, 2012; Sullivan, 1988). Motivasyonel dil; yönlendirici dil, empatik dil ve anlam oluşturmaya dil olmak üzere üç unsurdan oluşmaktadır (Demir, 2018a; Demir, 2018b; Demir, 2018c; Sullivan, 1988; Mayfield, Mayfield ve Kopf, 1995):

Yönlendirici dil: Lider; yönlendirici dil ile astlarını işleri hakkında bilgilendirmekte, işleriyle ilgili belirsizlikleri azaltmakta ve astlarına işleriyle ilgili yapılacaklar hakkında yönlendirmelerde bulunmaktadır.

Empatik dil: İnsanlar arasında bağ kurma ve kişilerarası ilişkilere odaklanan ilişkisel iletişim olarak belirtilmektedir. Astlarını başarı gösterdiklerinde övgü dolu sözlerle takdir etme, onların kurumda değerli olduklarını hissettirecek söylemlerde bulunma ve kişisel problemlerine duyarlı mesajlar iletilme liderin kullandığı empatik dile örnek olarak verilmektedir.

Anlam oluşturmaya dil: Anlam oluşturma ile ilgilidir. Liderler bu dil aracılığıyla astlarının örgütleriyle özdeşleşmelerini ve örgütün kural, kültür ve değerlerini özümsemelerini sağlamaktadır. Liderler örgütün kültürünü, yapısını ve değerlerini açıklamak için sıklıkla öyküleyici ve mecazi anlatımları kullanmaktadırlar.

Çoğu motivasyon kuramı, liderlerin astlarını motive etmede kullandıkları dilin, belirsizlikleri azaltan yönlendirici dil olduğunu varsaymaktadır. Bu motivasyon teorileri ile kıyaslandığında motivasyonel dil teorisi, motive edici dilin kişilerarası bağ kurma ve anlam oluşturma gibi diğer fonksiyonlarının da olduğunu belirtmektedir (Sarros vd., 2014). Motivasyonel dil teorisi, liderlerin iletişimde başarılı olabilmelerinin, bu üç söz edimini bir arada uygun ve etkili bir şekilde kullanmaları ile mümkün olabileceğini ileri sürmektedir (Sullivan, 1988). Sullivan (1988) ayrıca liderin iş ile ilgili belirsizlikleri azaltan, duygu aktarımını sağlayan ve örgütsel değerleri özümseten bir iletişim dilini kullanmasının, astların tutum ve davranışlarını olumlu manada etkilediğini açığa çıkarmıştır.

2.2. Yöneticiye Duyulan Güven

Örgütler açısından bir diğer anahtar performans kavramı güvendir. Rousseau ve diğerleri (1998: 395) güveni “diğerinin davranışı ya da amaçlarının olumlu beklentileri üzerine temellendirilen savunmasızlığı kabul etme niyetinden oluşan psikolojik bir durum” olarak tanımlar. Mayer, Davis ve Schoorman (1995: 712) ise güveni “güvenen kişinin, karşı tarafın kendisi için önem taşıyan davranışlar sergileyeceği beklentisi içinde olması ve onu kontrol etmeyi ya da izlemeyi düşünmeksizin eylemlerine karşı savunmasız kalmaya istekli olması” şeklinde açıklar. Güven kavramı ile ilgili yapılan tanımlamalara bakıldığında, bir kısmının karşı taraftan beklentiye, bir kısmının da diğer tarafa karşı savunmasız kalma istekliliğine vurgu yaptığı görülmektedir (Tüzün, 2007).

Güven, iyi işleyen örgütlerin üzerinde önemle durdukları bir konudur (Rosenblatt ve Peled, 2002). Örgütlerin yaşaması, gelişmesi ve rekabet avantajı elde etmesi, fikirlerin paylaşımı konusunda rahat davranmayı, herkesin örgütün hedeflerini gerçekleştirmek için çalıştığına ve iş birliğinden örgütteki tüm bireylerin yarar sağlayacağına dair güven duymayı gerektirmektedir (Hurley ve Siebers, 2007). Örgütte güvenin yüksek düzeyde algılanması, çalışanların örgütün hedeflerine ve aktivitelerine ulaşmasına daha fazla katkıda bulunmalarını sağlar (Laschinger Heather ve Finegan, 2005). Güven, birçok değişken üzerindeki etkisi incelenen bir anahtar performans kavramıdır. Çalışanlar arasında bilgi paylaşımının gerçekleşebilmesi için kişilerarası güven oldukça önemli bir yer teşkil eder. Ayrıca kişilerarası güven bir kurumda çalışanların tutum, davranış ve performanslarını etkiler (Demir ve Karakuş, 2015). Sosyal ilişkilerin merkezinde bulunan güvenin kurumda artmasıyla karşı tarafın davranışlarını kontrol etme gereğinin kalmayacağı bir ortam oluşur. Böylesi bir ortamda yapılan araştırmalar sonucu örgütsel bağlılık, iş doyumunu, dayanışma ve üretkenlik artar, stres azalır (Neves ve Caetano, 2006).

Yöneticiye güven, bireylerin örgütlerine duygusal bağlılıklarını arttırmak suretiyle daha yüksek düzeyde dayanışma içinde olmalarını sağlar, onları bilgi paylaşımı konusunda daha istekli hale getirir ve üretkenliklerini artırır. Kurumda çalışanların yöneticilerine güven duymaları güçlü bir olasılıkla yöneticilerine desteklerinin de artmasını sağlar (Neves ve Caetano, 2006). Çalışan yöneticisine güven duyduğunda, çalışanın örgütüne duyduğu güveni de artabilir. Çünkü yöneticisinin kurumu temsil ettiğini düşünür ve böylece güven hissini örgüte geneller (Konovsky ve Pugh, 1994). Güven her düzeyde etkin liderliğin önemli bir unsurudur. Etkili liderin kişisel özelliklerinden biri, güven yaratıcı olmasıdır (Lunenburg ve Ornstein, 2012). Güven, bağlanma ve motivasyonu artırır. Dolayısıyla güvenin, kurumsal performansın artırılmasında kritik rolü bulunmaktadır (Murray, 2016). Çalışanların kurum yöneticilerine güvenleri azaldığında, dış paydaşların güvenleri de azalır (Hart, 1988). Okul yöneticileri,

öğretmenlerin güvenini kazanamadığında, kurumlarının itibarı ve performansı da olumsuz etkilenir. Dolayısıyla okul yöneticisinin, öğretmenleriyle güveni önceleyen kaliteli etkileşimler kurması son derece önemli görülmektedir.

2.3. Motivasyonel Dil ile Yöneticiye Duyulan Güven İlişkisi

Murray (2016), konuşmanın iş yapmak ve güvenin stratejik bir varlık olduğunu ileri sürmektedir. Murray (2015), iletişimin mesajı doğru iletmek, güven ve inanç aşılaktan ibaret olduğunu açıklamaktadır. İletişim ve güven örgütler açısından iki anahtar kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Örgütte lider konumunda olan kişinin söylem ve yaklaşımları, algılanan güven üzerindeki etkisinden dolayı çok önemlidir. Yöneticiler, söz ve eylemleri ile zamanla oluşmuş güveni yok edebilirler ya da ortaya çıkarabilirler (Büte, 2011; Murray, 2016). Liderlerin açık iletişime önem vermesi, izleyenleri tarafından daha iyi tanınmalarını sağlar. Liderin izleyenleri tarafından tanınması ise güven oluşturmada etkili bir faktördür (Murray, 2015). Liderini tanıyan izleyenler, liderin ileriye dönük tutkusunu daha iyi anlarlar ve bunun peşinden gidilmeye değer olup olmadığı konusunda nettirler.

Liderin; izleyenlerin kuşku ve kafa karışıklıklarını giderecek yönde açık ve şeffaf iletişim kurması, kullandığı dil ile duygulara hitap edebilmesi, ilgi göstermesi ve sözlerini yerine getirmesi güven oluşturma açısından oldukça önemlidir (Lunenburg ve Ornstein, 2012; Murray, 2016). Lider motive edici dilin kullanımı ile belirsizlikleri giderir, duygu aktarımında bulunur, ilgi gösterir ve aitlik yaratır (Demir, 2018b; Demir, 2018c; Mayfield vd., 1995; Sullivan, 1988). Görüldüğü gibi güvenin etkenleri motive edici dil ile karşılık bulmaktadır. Sullivan (1988) liderin motivasyonel dil kullanımının, ilgi ve empati yoluyla astlarıyla aralarında bağ oluşturacağını, bu durumun da astların öz saygısını artırıp onların liderlerine yönelik güven geliştirmelerini sağlayacağını belirtir. Demir (2018c) araştırmasının nitel kısmında; okul yöneticilerinin kullandıkları motivasyonel dilin, öğretmenleri duygusal olarak etkilediğini ve güven duymalarını sağladığını bulmuştur.

Kaliteli etkileşimin oluşumunda en önemli faktörlerden birisi, liderin kullandığı motive edici dildir (Brannon, 2011; Sullivan, 1988). Kaliteli lider-üye etkileşimi ise lidere duyulan güveni arttırmaktadır (Burke vd., 2007). Liderin dili, ortamda algılanan iklimin türü hakkında fikir vermektedir. İnsanları önemsemeyen ve yıkıcı algılanan olumsuz iklimin hisler üzerinde de olumsuz etkileri mümkündür (Murray, 2015). Güven algılanamayan bir ortamın, aynı şekilde çalışanlara da güvensizlik olarak yansıtacağı düşünülebilir (Konovsky ve Pugh, 1994).

Önceki araştırmalarda (Brannon, 2011; Demir, 2018a, 2018b; 2018c; Gutierrez-Wirsching vd., 2015; Larsson vd., 2007; Mayfield vd., 1998) liderin motivasyonel dil kullanmasının iş doyumunu, yöneticiden memnuniyet, örgütsel

vatandaşlık davranışı, öz yeterlik ve motivasyon gibi olumlu çalışan çıktılarını arttırdığı tespit edilmiştir. Böyle olumlu tutum ve davranışlara sahip astlar, liderlerinin etkili ve yetkin olduğu yönünde algılar geliştirir. Dolayısıyla astlar liderlerine güven duyar (Brannon, 2011).

2.4. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, okul yöneticisinin kullandığı motivasyonel dil ile öğretmenin yöneticiye duyduğu güven arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Ayrıca bu çalışmada motivasyonel dilin alt boyutları (yönlendirici dil, empatik dil ve anlam oluşturu dil) ile yöneticiye duyulan güven arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu temel amaç bağlamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- 1) Okul yöneticisinin motivasyonel dili öğretmenin yöneticiye duyduğu güvenin anlamlı bir yordayıcısı mıdır?
- 2) Okul yöneticisinin yönlendirici dili öğretmenin yöneticiye duyduğu güvenin anlamlı bir yordayıcısı mıdır?
- 3) Okul yöneticisinin empatik dili öğretmenin yöneticiye duyduğu güvenin anlamlı bir yordayıcısı mıdır?
- 4) Okul yöneticisinin anlam oluşturu dilini öğretmenin yöneticiye duyduğu güvenin anlamlı bir yordayıcısı mıdır?

3. YÖNTEM

Bu kısımda; araştırmanın modeli, evren ve örneklem, verilerin toplanması, veri toplama araçları ve veri analizine ilişkin bilgiler sunulmaktadır.

3.1. Araştırmanın Modeli/Deseni

İlişkisel tarama modeli, birden fazla değişken arasındaki ilişkilerin incelendiği bir modeldir (Büyüköztürk vd., 2012; Karasar, 2012). İlişkisel araştırma, ayrıca bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında neden olma ve etki etme olasılığını belirten çalışmaları kapsar (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012). Motivasyonel dil ve alt boyutlarının yöneticiye duyulan güven değişkeni ile ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

3.2. Evren-Örneklem

Araştırmanın çalışma evreni 2017-2018 eğitim öğretim yılında Hatay il merkezindeki ortaokullarda görev yapan öğretmenlerdir. Bu çalışmada seçkisiz bir şekilde belirlenen grupların örneklem için seçilmesi olarak ifade edilen küme örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma evreni olan Hatay il merkezinde her okul bir küme olarak değerlendirilip 36 okul tesadüfî bir şekilde seçilmiştir. Mevcut araştırmanın örneklem sayısının, ana kütle sayısı belli olan büyüklükler için hazırlanan formüle göre (Özdamar, 2003) %95 güven düzeyi için yeterli olduğu görülmüştür. Öğretmenlere verilen 400 formun 354 tanesi geri dönmüş ve değerlendirmeye alınmıştır.

Örnekleme alınan öğretmenlerin (n=354) %51.4'ü erkek (n=172), %48.6'sı kadınlardan (n=182) oluşmaktadır. Bu öğretmenlerin %70.9'u evli (n=251) iken %29.1'i bekâr öğretmenlerden (n=103) oluşmaktadır. Katılımcıların en fazla buldukları yaş aralığını %43.2 ile 31-40 yaş aralığındaki öğretmenler (n=153), en az buldukları yaş aralığını ise %20.9 ile 41 yaş ve üzeri öğretmenler (n=74) oluşturmaktadır. Ayrıca katılımcıların (n=200) en fazla buldukları kıdem aralığının %56.5 ile 1-10 yıl arası ve en az buldukları (n=36) kıdem aralığı ise %10.2 ile 21 yıl ve üzeri olduğu görülmektedir.

3.3. Verilerin Toplanması

Araştırma değişkenlerinin ölçümünde, motivasyonel dil ve yöneticiye duyulan güven ölçekleri kullanılmıştır. Ölçekler beşli likert tipindedir. Katılımcılardan, kendi algılarına en uygun olduğunu düşündükleri seçenekleri işaretlemeleri istenmiştir.

3.4. Veri Toplama Araçları

Ölçeklere ilişkin bu çalışma kapsamında elde edilen bilgiler, şu şekildedir:

Motivasyonel dil ölçeği: Bu çalışmada Mayfield ve diğerleri (1995) tarafından geliştirilen ve Özen (2013) tarafından Türkçeye uyarlanan Motivasyonel Dil Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin orijinal formu 24 maddeden ve üç boyuttan oluşmaktadır. Motivasyonel dil ölçeğinin Bartlett Küresellik Testi sonucu anlamlı ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı .944 olduğundan veri matrisinin faktör analizi için uygun olduğu görülmüştür. Yönlendirici dil boyutunun açıkladığı varyans yüzdesi 36.256, empatik dil (cesaret verici dil) boyutunun açıkladığı varyans yüzdesi 13.841, anlam oluşturuçu dil (aitlik yaratıcı dil) boyutu tarafından açıklanan varyans yüzdesi 27.866 ve bu üç boyutun açıkladığı toplam varyans yüzdesi 77,962 olarak bulunmuştur. Cronbach's Alpha Güvenirlik Katsayısının yönlendirici dil boyutunda .951, empatik dil boyutunda .865, anlam oluşturuçu dil boyutunda .935 ve ölçeğin tamamında .957 olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle, motivasyonel dil ölçeğinin oldukça güvenilir olduğu belirtilebilir.

Okul yöneticisine duyulan güven ölçeği: Hoy ve Tschannen-Moran (2003) tarafından geliştirilen ve Karakuş, Toprak ve Gürpınar (2014) tarafından Türkçeye uyarlanan Çok Amaçlı Güven Ölçeği'nin alt ölçeği olan Yöneticiye Duyulan Güven Ölçeği kullanılmıştır. Yöneticiye duyulan güven 9 madde ile ölçülmüştür. Bartlett Küresellik Testi sonucu anlamlı ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı .912 olduğundan veri matrisinin faktör analizi için uygun olduğu görülmüştür. Yapılan analizler sonucunda tek faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu tek faktör ölçme aracındaki toplam varyansın %62, 182'sini açıkladığı tespit edilmiştir. Güvenirlik analizi sonucu ise Cronbach's Alpha Güvenirlik Katsayısı .916 olarak bulunmuştur. Dolayısı ile, yöneticiye duyulan güven ölçeğinin de oldukça güvenilir olduğu söylenebilir.

3.5. Verilerin Analizi

Değişkenler arasındaki ilişkinin doğrusal olduğu ve normallik varsayımının sağlandığı tespit edildikten sonra veriler, geçerlik ve güvenilirlik bakımından incelenmiştir. Sonrasında değişkenler arasındaki ilişkiler, korelasyon analizi ile tespit edilmiştir. Ardından basit ve çoklu doğrusal regresyon analizleri uygulanmıştır.

4. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde; betimsel ve korelasyon analizleri ile kısmi ve çoklu regresyon analizleri sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

4.1. Değişkenlerle İlgili Betimsel Analizler ve Korelasyon Matrisi

Aritmetik ortalama, standart sapma, standart hata ve korelasyon değerleri Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1. Motivasyonel dil ile yöneticiye duyulan güven ortalama, standart sapma, standart hata sonuçları ve korelasyon değerleri

Değişkenler	$\bar{X}$	SS	Std.Hata	1	2	3	4	5
1. Mot. Dil	3.66	.852	.045	1				
2. Yön. Dil	3.81	.887	.047	.915***	1			
3. Emp. Dil	3.61	.992	.052	.870***	.708***	1		
4. Anl. Dil	3.44	1.73	.055	.871***	.627***	.738***	1	
5. Güven	3.93	.721	.038	.687***	.674***	.646***	.509***	1

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

Notlar: Mot. Dil: Motivasyonel dil genel, Y. Dil: Yönlendirici Dil, Emp. Dil: Empatik Dil, Anl. Dil: Anlam Oluşturucu Dil, Güven: Okul Yöneticisine Duyulan Güven

Tablo 1’e göre; okul yöneticisinin kullandığı motivasyonel dil, motivasyonel dilin unsurları ve yöneticiye duyulan güven kısmen yüksek düzeydedir. Kurumda öğretmenler tarafından en yüksek düzeyde algılanan motivasyonel dil alt boyutunun yönlendirici dil, en düşük düzeyde algılananın ise anlam oluşturucu dil olduğu bulunmuştur. Okul yöneticilerinin öğretmenlerle stratejik sözel iletişimlerinde yönlendirici dili daha sık kullandıkları, anlam oluşturucu dili ise daha az kullandıkları görülmektedir.

Korelasyon matrisindeki ilişkilere bakıldığında, motivasyonel dil genele ($r=.687$, $p<.001$), yönlendirici dil alt boyutuna ($r=.674$, $p<.001$), empatik dil alt boyutuna ($r=.646$, $p<.001$) ve anlam oluşturucu dil alt boyutuna ($r=.509$, $p<.001$) ilişkin algılar ile yöneticiye duyulan güven algıları arasındaki ilişki pozitif yönde ve anlamlıdır. Mevcut araştırmada, değişkenler arası ilişkilerinin orta düzeyde olduğu görülmektedir.

4.2. Okul Yöneticisinin Kullandığı Motivasyonel Dilin Öğretmenin Yöneticiye Duyduğu Güveni Yordaması

Okul yöneticisinin kullandığı motivasyonel dilin öğretmenin yöneticiye duyduğu güveni yordamasına ilişkin regresyon analizi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Yapılan regresyon analizinde, demografik değişkenler 1.adımda kontrol edilerek 2. adımda okul yöneticisinin kullandığı motivasyonel dilin, öğretmenin yöneticiye duyduğu güveni anlamlı bir şekilde yordadığı görülmektedir ($\beta = .687^{***}$, $p < 0.001$). 10 birimlik motivasyonel dil artışı, yöneticiye duyulan güven artışına 6.87 birimlik katkı sağlamaktadır. Açıklanan varyans olarak öğretmenin yöneticisine duyduğu güvendedeki varyansın %47.2’si okul yöneticisinin motivasyonel dili tarafından açıklanmaktadır ($\Delta R^2 = .472$; $p < 0.001$). Okul yöneticisinin kullandığı motivasyonel dil arttıkça, öğretmenin yöneticisine duyduğu güven artmaktadır.

Tablo 2. Okul yöneticisinin kullandığı motivasyonel dilin öğretmenin yöneticiye duyduğu güveni yordamasına ilişkin regresyon analizi sonuçları

Model	Yordayıcı değişkenler	B	Std. Hata	Beta	t	p
1. Adım (enter)	(sabit)	3.928	.353		11.134	.000
	cinsiyet (dummy)	.021	.081	.015	.265	.791
	yaş	8.869	.015	.001	.006	.995
	kıdem	.000	.016	-.004	-.022	.983
2. Adım	(sabit)	1.851	.282		6.554	.000
	cinsiyet (dummy)	-.005	.059	-.003	-.085	.932
	Yaş	-.002	.011	-.021	-.162	.871
	kıdem	.002	.011	.017	.132	.895
	motivasyonel dil	.582	.033	.687	17.663	.000

Bağımlı değişken okul yöneticisine duyulan güven

R²değişim = .472 * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Okul yöneticisinin kullandığı motivasyonel dilin alt boyutlarının öğretmenin yöneticisine duyduğu güveni yordamasına ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Motivasyonel Dilin Yönlendirici Dil ve Empatik Dil Alt Boyutunun Öğretmenin Yöneticisine Duyduğu Güveni Yordamasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları.

Model	Yordayıcı değişkenler	B	Std. Hata	Beta	t	p
1. Adım (enter)	(sabit)	3.928	.353		11.134	.000
	cinsiyet (dummy)	.021	.081	.015	.265	.791
	yas	8.869	.015	.001	.006	.995
	kıdem	.000	.016	-.004	-.022	.983
2. Adım (stepwise)	(sabit)	1.783	.272		6.564	.000
	cinsiyet (dummy)	-.008	.057	-.005	-.137	.891
	yas	-.004	.011	-.041	-.333	.740
	kıdem	.003	.011	.037	.303	.762
	yönlendirici dil	.354	.043	.435	8.145	.000
empatik dil	.246	.039	.338	6.308	.000	

Bağımlı değişken yöneticiye duyulan güven

R2değişim = .511 *p<.05, **p<.01, ***p<.001

Yapılan çoklu regresyon analizinde, demografik değişkenler 1. adımda kontrol edilerek 2. adımda stepwise ile motivasyonel dilin yönlendirici dil, empatik dil ve anlam oluşturuç dil boyutları modele eklendikten sonra, yöneticiye duyulan güveni motivasyonel dilin yönlendirici dil ($\beta = .435^{***}$, $p < 0.001$) ve empatik dil ($\beta = .338^{***}$, $p < 0.001$) boyutlarının anlamlı bir şekilde yordadığı görülmektedir. Her 10 birimlik motivasyonel dilin yönlendirici dil boyutu artışı 4.35 birimlik ve her 10 birim motivasyonel dilin empatik dil boyutu artışı 3.38 birimlik yöneticiye duyulan güven artışına katkı yapmaktadır. Açıklanan varyans olarak öğretmenin yöneticiye duyduğu güvendedeki varyansın %51.1'ini okul yöneticisinin kullandığı motivasyonel dilin yönlendirici dil ve empatik dil boyutları birlikte açıklamaktadır ($\Delta R^2 = .511$; $p < 0.001$). Okul yöneticisinin kullandığı motivasyonel dilin yönlendirici dil ve empatik dil boyutları arttıkça, öğretmenin yöneticiye duyduğu güven artmaktadır. Okul yöneticisinin kullandığı motivasyonel dilin anlam oluşturuç dil boyutu yöneticiye duyulan güveni anlamlı olarak yordamadığı, dolayısıyla stepwise yöntemi ile elendiği görülmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın sonuçlarına göre, okul yöneticisinin kullandığı motivasyonel dil, öğretmenin yöneticiye duyduğu güveni anlamlı ve pozitif yönde yordamaktadır. Motivasyonel dilin bileşenlerinden yönlendirici dil ve empatik dilin yöneticiye duyulan güven ile anlamlı ve pozitif ilişkili olduğu, anlam oluşturuç dil

bileşeninin ise yöneticiye duyulan güven ile anlamlı ilişkili olmadığı tespit edilmiştir. Motivasyonel dilin alt boyutlarından yönlendirici dil ve empatik dil, öğretmenin okul yöneticisine duyduğu güveni pozitif yönde yordarken; anlam oluşturu dil öğretmenin yöneticisine duyduğu güveni yordamamaktadır. Ayrıca çalışmada, öğretmen algılarına göre okul yöneticilerinin sıklıkla yönlendirici dili, en az ise anlam oluşturu dili kullandıkları görülmüştür.

Bu çalışmanın bulguları, okul yöneticisinin kullandığı motivasyonel dilin öğretmenin yöneticiye duyduğu güveni artırdığını göstermektedir. Lider stratejik iletişimin bir aracı olarak kullandığı motivasyonel dil ile izleyenlerinin belirsizliklerini giderir, onlara güvendiğini belirtir, sorunlarıyla ilgilenir, başarılarının devamı için onları takdir eder, esinler, kurumun kültür ve değerlerini benimsemelerini sağlar ve örgütlerine adanmışlıklarını artırır (Demir, 2018a, 2018b; Mayfield vd., 1995; Sullivan, 1988). Liderin bu stratejik iletişimi astlarıyla kurduğu etkileşimin kaliteli olmasında oldukça önemlidir (Brannon, 2011; Karaaslan, 2010; Sullivan, 1988). Murray (2016) liderler açısından ilişkilerin kalitesinin oldukça önemli olduğunu, bu ilişkilerin devamlı ve mükemmel olmasının ancak başarılı iletişimle olacağını ileri sürmektedir. Burke ve diğerleri (2007); lidere duyulan güvenin, liderin diğer üyelerle nasıl etkileşim kurduğunun pasif gözlemiyle doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenebileceğini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla lider-üye etkileşimi aracılığıyla da motivasyonel dilin lidere duyulan güveni artırması mümkündür.

Liderler kullandıkları empatik dil ile izleyenlerinin sorunlarıyla ilgilenmekte, onları başarılarında övmekte ve cesaretlendirmektedir (Sullivan, 1988; Mayfield vd., 1995). İzleyenlerine empatik bir dil kullanan liderler, yürekte konuşmaktadırlar (Murray, 2015). Sullivan (1988) liderin empatik dilinin ilgi ve empati yoluyla astlarıyla aralarında bağ oluşturacağını, bu durumun da astların öz saygısını arttıracak ve onlarda güven geliştireceğini bulmuştur. Benzer olarak bu çalışmada da liderin iletişimde kullandığı motivasyonel dilin alt boyutu empatik dilin, okul yöneticisine duyulan güveni artırdığı bulunmuştur. Lider empatik dil kullanımı ile çalışanlarına ilgi ve özen göstermekte, onlara değerli olduklarını hissettirmekte ve çalışanların kendilerini rahatlıkla ifade etmeleri hususunda cesaretlendirmektedir. Böylelikle astların liderlerine duydukları güven artmaktadır.

Lider yönlendirici dil ile izleyenleri örgütle ve işleriyle ilgili bilgilendirir, onların belirsizliklerini giderir ve kariyerlerinde daha rahat ilerlemelerini sağlar (Sullivan, 1988; Mayfield vd., 1995). Lider adeta bir pusula gibi izleyenlerine yol gösterir ve yeniliğe ön ayak olur. Murray (2015), liderin iletişimi ile izleyenlerine kendisini takip etmeleri için gerekli güveni verdiğini belirtir. Benzer olarak bu çalışmada da okul yöneticisinin iletişimde kullandığı motivasyonel dilin yönlendirici dil unsurunun, yöneticiye duyulan güveni artırdığı bulunmuştur.

Bu çalışmada anlam oluşturu dilin, okul yöneticisine duyulan güveni yordamadığı görülmüştür. Bu araştırmanın bulgularına göre, okul yöneticisinin anlatımı etkili kılmak için hikaye ve mecazlardan yararlanması, geçmişteki okul ve öğretmenlerin başarılarından bahsetmesi, örgütün değerlerinin içselleştirilmesi ve aidiyet duygusunun geliştirilmesine yönelik anlam oluşturma çabaları yöneticiye duyulan öğretmen güvenini anlamlı olarak etkilememektedir. Araştırmalarda anlam oluşturu dilin asıl olarak çalışanların adanmışlıkları ve motivasyonları üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir (Mayfield vd., 1995, 1998; Mayfield ve Mayfield, 2002; Sullivan, 1988). Bu bulgulardan farklı olarak Conger (1991) ise anlam oluşturu dilin kullanımı ile kurumlarda güven yaratıldığını tespit etmiştir. Demir (2018c) araştırmasının nitel kısmında; motivasyonel dilin anlam oluşturu dil alt boyutunun, öğretmenlerin güven duymalarına katkı yaptığını bulmuştur.

Bu çalışmada öğretmen algılarına göre yöneticiler tarafından en fazla kullanılan motivasyonel dil bileşeninin yönlendirici dil, en az kullanılan ise anlam oluşturu dil olduğu bulunmuştur. Elde edilen bu sonuç önceki yapılan çalışma sonuçlarıyla da tutarlılık göstermektedir (Chory-Assad, 2002; Demir, 2018b; Lüscher ve Lewis, 2008; Mayfield ve Mayfield, 2006; Mayfield vd., 1998; Mert, 2011; Sullivan, 1988). Kurumun kültür, değer ve kurallarının öğretmenler tarafından benimsenmesi; kuruma adanmışlıklarının artırılması ve dolayısıyla faaliyetlere yüksek düzeyde katılımlarının sağlanması okul yöneticisinin anlam oluşturu iletişim kurması ile gerçekleşecektir. Conger (1991) hikayeler, mecazlar ve ahenk gibi söz bilimine ait tekniklerin kullanımını içeren anlam oluşturu dilin kurum misyonlarına bağlılık ve güven oluşumunu sağladığını, bu nedenle liderler tarafından bu dil ediminin kullanılmasının önemli olduğunu belirtir. Ayrıca bazı araştırmacılar da bir hikaye ya da mecazi bir anlatımın liderlerin astlarına zor bir işi neden ve nasıl tamamlayacaklarını anlatabilmelerine fırsat verdiğini belirtir (Mayfield ve Mayfield, 2007; Mayfield vd., 1998).

Okul yöneticilerinin yönetim uygulamalarında motivasyonel dil kullanımları, güven oluşumunu sağlamaları açısından önemli görülmektedir. Motivasyonel dil teorisinin ana varsayımlarından birisi olan, motivasyonel dilin üç unsurunun birlikte ve uygun bir şekilde kullanımının etkili çalışan çıktıları elde edilmesini sağlayacağı yönündeki varsayımının, okul yöneticisine duyulan güven bağlamında doğrulanmadığı görülmüştür. Öğretmenlerin, yöneticilerine güven duymalarını motivasyonel dilin yönlendirici ve empatik dil unsurları arttırmaktadır. Anlam oluşturu dil unsuru ise yöneticiye duyulan güveni etkilememektedir.

Bu çalışma, motivasyonel dil ve okul yöneticisine duyulan güven değişkenleri arasındaki ilişkiye dair kavramsal çerçeve sunması bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca kurum yöneticilerinin motive edici dilden daha fazla faydalanabilmesi için motivasyonel dilin bileşenleri ile yöneticiye duyulan güven

arasındaki ilişkiler de incelenmiştir. Bu çalışmanın bir başka önemli yönü, okul yöneticisine duyulan güven kavramının motivasyonel dil ile incelendiği bir çalışmaya rastlanılmamış olmasıdır. Dolayısıyla mükemmel ilişkilerin ve bağlılığın kaynağı olan güvenin, liderin motivasyonel dili ile ilişkilendirilmesi alan yazına önemli katkılar sunmaktadır.

Mevcut araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Birincisi, ölçek formlarının yalnızca Hatay il merkezindeki ortaokullarda çalışan öğretmenlere uygulanmış olmasıdır. İkincisi, sadece nicel araçlarla ölçüm yapılmış ve değerlendirilmiştir. Okul yöneticilerinin kullandıkları motivasyonel dile ilişkin yalnızca öğretmenlerin değil; öğrenci, veli ve kurum çalışanları algılarına dayalı olarak bir araştırma düzenlenebilir. Bu ve benzeri çalışmalarda ortaya koyulan kuramsal çerçevelerden faydalanılarak, okul yöneticilerinin motivasyonel dil kullanımını geliştirmeye yönelik bir eğitim model önerisi geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Banks, T. (2014). *The effects of leader speech and leader motivating language on employee self-esteem*. Unpublished doctorate dissertation. School of Business & Leadership, Regent University, USA.
- Brannon, K.L. (2011). *The effects of leader communication medium and motivating language on perceived leader effectiveness*. Unpublished doctorate dissertation. Northcentral University, Graduate Faculty of the School of Psychology, Prescott Valley, Arizona, USA.
- Burke, C.S., Sims, D.A., Lazzara, E.H., & Salas, E. (2007). Trust in leadership: A multi-level review and integration. *The Leadership Quarterly*, 18, 606-632.
- Büte, M. (2011). Etik iklim, örgütsel güven ve bireysel performans arasındaki ilişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(1), 171-192.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. V. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem A.
- Chory-Assad R. M. (2002). Classroom justice: Perceptions of fairness as a predictor of student motivation, learning, and aggression. *Communication Quarterly*, 50 (1), 58-77.
- Conger, J. (1991). Inspiring others: The language of leadership. *Academy of Management Executives*, 1, 31-44.
- Demir, S. (2018a). Okul yöneticilerinin motivasyonel dili ile öğretmen öz yeterliği arasındaki ilişki üzerine bir çalışma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 177-183. DOI: 10.18506/anemon.384848
- Demir, S. (2018b). Okul yöneticilerinin kullandıkları motivasyonel dil ile öğretmen motivasyonu arasındaki ilişki. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (5), 633-638. DOI: 10.18506/anemon.395472

- Demir, S. (2018c). *Okul yöneticilerinin kullandıkları motivasyonel dil ile öğretmen motivasyonunun incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Eğitim Bilimler Enstitüsü, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Demir, S., & Karakuş, M. (2015). Etik iklim ile öğretmen ve öğrencilerin güven ve motivasyon düzeyleri arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 21(2), 183-212. doi: 10.14527/kuey.2015.008
- Fraenkel, J.R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education*. New York: McGraw-Hill.
- Gutierrez-Wirching, S., Mayfield, J., Mayfield, M., & Wang, W. (2015). Motivating language as a mediator between servant leadership and employee outcomes. *Management Research Review*, 38(12), 1234-1250.
- Hart, K.M. (1988). A requisite for employee trust: Leadership psychology. *Journal of Human Behavior*, 25(2), 1-7.
- Hoy, W. K., & Tschannen-Moran, M. (2003). The conceptualization and measurement of faculty trust in schools: The omnibus T-Scale. In W.K. Hoy & C.G. Miskel, *Studies in Leading and Organizing Schools* (pp. 181-208). Information Age Publishing: Greenwich: CT.
- Hurley, P., & Siebers, J. (2007). Companies without trust will fail to thrive. *Strategic Communication Management*, 11(4), 7.
- Huselid, M. (1995). The impact of human resource management practices on turnover, productivity, and corporate financial performance. *Academy of Management Journal*, 38(3), 635-672.
- Karaaslan, Ö. (2010). *Motivasyonel dilin örgütsel vatandaşlık davranışı ile olan ilişkisinde lider üye etkileşimin aracılık etkisinde incelenmesi: Yapısal eşitlik modelinde bir uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.
- Karakuş, M., Toprak, M., & Gürpınar, M. (2014). Structural equation modelling on the relationships between teacher's trust in manager, commitment to manager, satisfaction with manager and intent to leave. *Croatian Journal of Education*, 16(1), 165-189.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Konovsky, M.A., & Pugh, S.D. (1994). Citizenship behavior and social exchange. *Academy of Management Journal*, 37(3), 656-669.
- Larsson, R., Brousseau, K. R., Kling, K., & Sweet, P. L. (2007). Building motivational capital through career concept and culture fit. *Career Development International*, 12(4), 361-381.
- Laschinger, H.K.S., & Finegan, J. (2005). Using empowerment to build trust and respect in the workplace: a strategy for addressing the nursing shortage. *Nursing Economics*, 23(1), 6-13.

- Lunenburg, F.C., & Ornstein, A.C. (2012). *Educational administration: Concepts and practices* (Sixth Edition). Belmont, C.A.: Wadsworth Cengage Learning Publishing.
- Lüscher, L. S., & Lewis, M. W. (2008). Organizational change and managerial sensemaking: Working through paradox. *Academy of Management Journal*, 51 (2), 221-240.
- Mayer, R.C., Davis, J.H., & Schoorman, F.D. (1995). An Integrative Model of Organizational Trust. *Academy of Management Review*, 20(3), 709-734.
- Mayfield, J., & Mayfield, M. (2002). Leader communication strategies: Critical paths to improving employee commitment. *American Business Review*, 20(2), 89-94.
- Mayfield, J., & Mayfield, M. (2004). The effects of leader communication on worker innovation. *American Business Review*, 22(2), 45-51.
- Mayfield, J., & Mayfield, M. (2006). The benefits of leader communication on part-time worker outcomes: A comparison between part-time and full-time employees using motivating language. *Journal of Business Strategies*, 23(2), 131-153.
- Mayfield, J., & Mayfield, M. (2007). The effects of leader communication on a worker's intent to stay: An investigation using structural equation modeling. *Human Performance*, 20(2), 85-102, DOI: 10.1080/08959280701332018.
- Mayfield, J., & Mayfield, M. (2012). The relationship between leader motivating language and self-efficacy: A partial least squares model analysis. *Journal of Business Communication*, 49(4), 357-376.
- Mayfield, J., Mayfield, M., & Kopf, J. (1995). Motivational language: Exploring theory with scale development. *The Journal of Business Communication*, 32 (4), 329-344.
- Mayfield, J., Mayfield, M., & Kopf, J. (1998). The effects of leader motivating language on subordinate performance and satisfaction. *Human Resource Management*, 37(3-4), 235-248.
- Mert, İ. S. (2011). Yöneticilerin kullandıkları motivasyonel dil ve performans üzerindeki etkisi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (26), 197-214.
- Murray, K. (2015). *Liderlik dili* (Ümit ŞENSOY, çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları.
- Murray, K. (2016). *Liderlik ve iletişim* (Ümit ŞENSOY, çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları.
- Neves, P., & Caetano, A. (2006). Social exchange processes in organizational change: *The role of trust and control*. *Journal of Change Management*, 6(4), 351-364.

- Özdamar, K. (2003). *Modern bilimsel araştırma yöntemleri*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Özen, H. (2013). Okul müdürlerine yönelik motivasyonel dil ölçeği: Türk kültürüne uyarlama, dil geçerliği ve faktör yapısının incelenmesi. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 87-103.
- Rosenblatt, Z., & Peled, D. (2002). School ethical climate and parental involvement. *Journal Educational Administration*, 40, 4/5, 349-367.
- Rousseau, D.M., Sitkin, S.B., Burt, R.S., & Camerer, C. (1998). Not so different after all: A cross-discipline view of trust. *Academy of Management Review*, 23(3), 393-404.
- Sarros, J.C., Luca, E., Densten, I., & Santora, J.C. (2014). Leaders and their use of motivating language. *Leadership & Organization Development Journal*, 35(3), 226 – 240.
- Sullivan, J.J. (1988). Three roles of language in motivating theory. *The Academy of Management Review*, 13(1), 104-115.
- Sun, Pi-Chuan, Pan, Fu-Tien, & Ho, Chien-Wei (2016). Does motivating language matter in leader subordinate communication? *Chinese Journal of Communication*, 1-19. DOI: 10.1080/17544750.2016.1206029
- Tüzün, İ.K. (2007). Güven, örgütsel güven ve örgütsel güven modelleri. *Karamanoğlu Mehmet Bey İİ BF Dergisi*, 93-117.

**TERMAL KONAKLAMA İŞLETMELERİNİN TERCİH
EDİLMELERİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER: KÜTAHYA İLİNDE
BİR ARAŞTIRMA**

*FACTORS AFFECTING THE PREFERABILITY OF THERMAL HOTEL
ENTERPRISES: A RESEARCH IN THE PROVINCE KUTAHYA*

Uğur CEYLAN*

*Geliş Tarihi: 31.12.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi:02.04.2019
(Accepted)*

ÖZ: Termal turizm dünya genelinde gittikçe önem kazanan bir turizm türüdür ve müşterilerin de beklentileri bununla doğru orantılı olarak artmaktadır. Müşteriler bir yandan sağlıklarını iyileştirmeye çalışırken bir yandan da tatil deneyimi yaşamaktadır. Termal turizm hizmeti almak için gittikleri destinasyonda kültürel ve sosyal birçok etkinliğe katılmaktadırlar. Bu çalışmada termal turizm kapsamında seyahat eden turistlerin gittikleri destinasyonlardan beklentileri incelenmiştir. Araştırmada verileri 1-31 Ocak 2018 tarihleri arasında Kütahya ilinde üç termal otelde konaklayan 397 müşteriden anket yöntemiyle toplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre turistlerin termal otelleri tercih edilmelerinde etkili olan faktörlerin; işletmenin bulunduğu yerdeki doğal unsurlar, tesisin uyguladığı sağlık programları, personel yeterliliği, hizmetlerin tamamıyla dinlenme ve iyileşme üzerine olması ve destekleyici faaliyetlerin bulunması olduğu ortaya çıkmıştır. Bir diğer sonuca göre de kadınların hizmet değerlendirme algılarının erkeklere oranla daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Termal Turizm, Konaklama İşletmeleri, Hizmet Pazarlaması, Turizm.

ABSTRACT: Thermal tourism is an increasingly important type of tourism around the world and the expectations of the customers are increasing accordingly to this. Customers try to improve their health as well as experiencing holiday experiences. They are involved in a variety of cultural and social activities in the destination where they take thermal tourism services. In this study, the expectations of the tourists traveling within the scope of thermal tourism were examined. Data were collected by survey method from 397 customers stayed in three thermal hotels in Kütahya between 1-31 January 2018. The results reveal the fact that the factors affecting the thermal hotel preferences of the tourists are the surrounding nature elements, the health programmes implemented by the facility, the adequacy of the personnel, the services being entirely on rest and recovery and the presence of supportive activities. According to another result, it was found that the perception of service evaluation of females is higher than males.

Keywords: Thermal Tourism, Hotel Enterprises, Service Marketing, Tourism.

*Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, ugur.ceylan@dpu.edu.tr, ORCID:0000-0001-6078-8424.

1. GİRİŞ

Türkiye doğal ve tarihi güzellikleri ile birçok alternatif turizm çeşidine ev sahipliği yapmaktadır. Deniz, kum güneş turizminin yanında hem turizmin çeşitlendirilmesi hem de faaliyetlerin tüm yıla yayılması açısından alternatif turizm çeşitlerinin gelişimi de teşvik edilmektedir. Türkiye sahip olduğu potansiyel bakımından alternatif turizm olarak yayla turizmi, kış sporları turizmi, özel etkinlik turizmi, kırsal turizm, termal turizm, hüzün turizmi gibi birçok turizm çeşidi için önemli potansiyel taşımaktadır. Ancak bu alanlardaki turizm faaliyetlere yeterince odaklanılmadığı bu alanda yapılan araştırmaların artırılması gerektiği anlaşılmaktadır. Araştırma konusunun belirlenmesinde bu husus oldukça etkili olmuştur. Sağlık amacıyla termal turistik bölgeleri ziyaret etmek çok eski bir seyahat motivasyonu olagelmıştır (Boekstein, 2014) .

Dünyada insan ömrünün uzamasına bağlı olarak nüfusun gittikçe yaşlanması ile birlikte yaşam tarzlarındaki değişikliklerden kaynaklanan iyi yaşamaya yönelik artan sağlık bilinci, sağlıkla ilgili yeni bir dizi ürün ve hizmet talebi yaratmaktadır (Quintela, Costa ve Correia, 2017). Kitle turizminin negatif etkilerine karşı olarak da alternatif turizm faaliyetlerinden yararlanılmaktadır (Christou, 2012). Alternatif turizm çeşitlerinden birisi olan termal turizm kapsamında ülkemizin bir çok noktasında termal turizm işletmeleri hizmet sunmaktadır. Turistlerin beklentilerinin arttığı ve rekabetin yoğunlaştığı bu dönemde beklentilerin üzerine çıkmak hem ülke ekonomisine katkı sağlayacak hem de işletmeleri rekabet ortamında bir adım öne çıkaracaktır.

Termal turizm kapsamında seyahat eden turistler gittikleri destinasyonlarda sadece bu hizmetlerinden faydalanmakla kalmamaktadırlar. Özellikle uzun süre konaklama yapan turistler gittikleri destinasyonda yeme-ime, eğlence, spor vb. sosyal ve kültürel aktivitelere de katılmaktadırlar. Termal turizm kapsamında hizmet sunan işletmelerden beklentilerinin yanı sıra, gittikleri destinasyonlarda da sadece otelde konaklayarak günlerini geçirmeyi düşünmemektedirler. Turistler öncelikli olarak tesislerin hijyen, personel kalitesi, sağlık hizmetleri gibi sunduğu hizmetleri dikkate alarak gelmiş olsalar da, seyahat öncesi değerlendirmelerinde bölgenin sosyal, doğal, kültürel ve tarihsel unsurlarını da bu sürece katılmaktadırlar.

Bu araştırmada Kütahya ilinde termal turizm kapsamında hizmet sunmakta olan otel işletmelerinde konaklayan turistlerin, termal konaklama işletmelerini tercihlerinde etkili olan faktörleri ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Termal suları ile ünlü olan ve Turizm Bakanlığı tarafından belirlenmiş olan 8 termal merkeze sahip olan Kütahya ilinde termal turizm tesislerinden turistlerin tercih nedenlerini belirleme amaçlanmıştır.

2. TERMAL TURİZME YÖNELİK LİTERATÜR TARAMASI

Termal kavramı Latince sıcak anlamına gelen *thermos* sözcüğünden gelmektedir. Romalılar döneminde başlarda halk banyoları anlamında kullanılan *term* sözcüğü daha sonra, su alınan yer anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Doğal sıcak sular için termal, suların sıcaklık özelliğini belirtmek için *termik*, doğal sıcak su kaynaklarının incelenmesi ve sağlık amacıyla yararlanılması amacıyla düzenlenmesi ise, *termalizm* denmektedir (Kahraman, 1978, s. 5). Kültür ve Turizm Bakanlığı termal turizmi “Termomineral su banyosu, içme, inhalasyon, çamur banyosu gibi çeşitli türdeki yöntemlerin yanında iklim kürü, fizik tedavi, rehabilitasyon, egzersiz, psikoterapi, diyet gibi destek tedavilerinin birleştirilmesi ile yapılan kür (tedavi) uygulamalarının yanı sıra termal suların eğlence ve rekreasyon amaçlı kullanımı ile meydana gelen turizm türü” olarak tanımlamaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018). Kozak (2001, s. 6) termal turizmi, “sağlık turizmi içerisinde değerlendirilen, içeriklerinde erimiş mineral bulunan maden sularının dinlenme, zindeleşme, tedavi ve benzeri amaçlarına dönük olarak kullanımından doğan bir dizi ilişkiden oluşmaktadır” şeklinde açıklamıştır.

Termal turizm işletmeleri günümüzde sadece sağlık hizmeti sunma noktasının bir adım ilerisine geçerek, turistik açıdan da hizmet vermeye başlamışlardır. Turistik açıdan da hizmet vermeye çalışan bu işletmelerin en önemli hedeflerinden biri de sağlık amaçlı seyahat eden değil, farklı amaçlarla turistik faaliyetlerde bulunan insanlar da hedef kitle olarak almak ve bu biçimde hizmet sunan işletmeleri de tur programlarına dâhil etmelerini sağlamak olduğu görülmektedir (Çontu, 2015, s. 15). Bu gibi farklı yapılardaki termal tesislerin müşterilerin tüm ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde çok amaçlı olarak projelendirilmesi ve bu yapıya uygun biçimde alt ve üstyapı, personel ve işletme şekli uygulanması gerekmektedir. Bu sebeple, deniz ve kış turizmi kapsamındaki turizm tesislerinden daha farklı bir konsepti, yönetimi ve personel istihdamını gerektirmektedir. Termal turizm kapsamında hizmet sunacak olan işletmelerin yapısının sağlık bilimlerlerine ve gelişen teknolojiye uygun olarak güncellenmeli ve pazarlama ve tanıtımı da bu yönde yapılmalıdır (Gündüz ve Güler, 2015).

Termal turizm tesis çeşitlerinin meydana gelişi aslında tüketicilerin tercih nedenlerine göre şekillenmektedir. Bu tüketiciler üç grupta toplanmıştır (Güvenç, 2007):

- Tatil amacıyla termal tesislere gidenler: Alternatif tatil imkânı sunma yönüne rağbet eden ve tatili boyunca ara ara SPA konseptinden faydalanarak bir otelde kalan, rahatlayan ve dinlenen bireyler.

• Termal tesislere özellikle sağlık amacıyla gidenler: İlaç tedavisi ile iyileşemeyen ya da kaplıca kürüyle reçete alan kişilerle, herhangi bir hastalığı olmadan hastalıklara yakalanmama ve bağışıklık sistemini güçlendirme gayesi taşıyan tüketiciler. Düzenli kaplıcalara gitme alışkanlığı olan ve daha önce bazı rahatsızlıkları kaplıcalar sayesinde gerileyen tüketiciler.

• Sağlık amaçlı giden tüketicilerin bir başka tarafı da psikolojik ve hayat tarzıyla ilgili seminerler alıp meditasyon vb. faaliyetler ve “wellness” amacıyla gidenler.

Uluslararası turizm pazarından daha çok pay elde edebilmek için, turistlerin konaklama ihtiyaçları dışındaki taleplerinin de dikkate alınması gerekir. Turistlerin neyi, nerede, ne zaman, hangi fiyatla ve kalite standartlarında istediklerinin belirlenmesi ayrıca modern pazarlama anlayışı kapsamında pazar araştırmaları bilgilerine dayalı olarak turizm planlarının oluşturulması, organizasyon, koordinasyon, yöneltme ve denetimlerinin sağlanması gerekmektedir. Bu noktada tüketicilerin ortak beklentisinin kaliteli hizmet sunumu olduğunu belirtmek yanlış bir ifade olmayacaktır. Çünkü yapılan araştırmalar Türkiye’ye gelen yabancı turistlerin alıştıkları hizmet standardını aradıklarını göstermektedir (Ak ve Sevin, 2000). Ülkemizi ziyaret eden yabancı turistlere bu standartta hizmetin sunulmaması, hizmetin kalitesini ve ülke imajını olumsuz etkileyecektir. Tüketici talebini etkileyen kalite beklentisinin yanı sıra ülkenin yatırımlarının niteliği, doğal kaynakların durumu, bölgenin demografik ve suyun tedavi edici özellikleri gibi değişkenlerde talebi etkileyen diğer faktörlerdir (Çalışkan, 2009).

T.C.Sağlık Bakanlığı uluslararası beklentilerin karşılanabilmesi için termal sağlık tesislerinde aranacak özellikleri şu şekilde sıralamıştır (T.C.Sağlık Bakanlığı, 2018):

- Yeterli fiziki alt yapı,
- Termal suyun kimyasal ve fiziksel özelliklerinin belirlenmesi,
- Çevresel faktörlerin korunması,
- Ulaşım ve transfer hizmetlerinin sağlanması,
- Uzman hekim, fizik tedavi uzmanı ve hemşirelerin sağlanması,
- Eğitimli yabancı personel bulundurma,
- Modern tıbbi teknolojiler kullanma,
- Etik değerlerin ve veri gizliliğinin sağlanması,
- Kolay ulaşılabilir sağlık hizmetleri sunma,
- Tesislerde termal turizme yönelik (iklim-terapi, hidro-terapi, diyet-terapi, çamur tedavisi, inhalasyon terapisi gibi) farklı sağlık hizmetleri sunma,

- Spor ve fiziksel aktivitelere yer verilmesi,
- Temel konvansiyonel tanı imkânlarının sağlanması,
- Tesiste doğal termal su havuzunun bulunması,
- Hizmet sunumunda teknoloji kullanımı,
- Uluslararası standartlarda tedavi protokollerinin bulunması ve hastalara tedaviler konusunda bu protokollerle ilgili yeterli bilgi verilmesi
- Kaliteli hizmet sunma,
- Yurtdışı sağlık sigortalarının ülkelere özgü beklentilerin karşılanması amacıyla gerekli anlaşmaları yapma.

Türkiye genelinde 46 ilde 190 civarında termal turizme yönelik hizmet sunan kaplıca tesisi bulunmaktadır. Sağlık Bakanlığı tarafından kür merkezleri uygun olarak belirlenen ve Kültür ve Turizm Bakanlığında termal amacına yönelik olarak turizm yatırım belgesi almış 12 tesisin yatak sayısı 2.347, turizm işletme belgesi almış 30 tesisin yatak sayısı ise 8.567'dir. Yerel idarelerce belgelendirmesi yapılmış olan 156 tesisin yaklaşık 16.000 yatak kapasitesi bulunmaktadır (Sağlık Bakanlığı,2012). Günümüze kadar 2634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu uyarınca ilan edilmiş ve halen yürürlükte olan termal odaklı 5 adet Termal Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi ile 73 adet Termal Turizm Merkezinde planlanan alanlarda, kısıtlı sayıda da olsa üretilen kamu arazilerine turizm yatırımcılarının ilgisi beklenmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2016).

Kütahya ili jeotermal kaynaklar açısından Türkiye'nin en zengin illeri içerisinde yer almaktadır. Zira Türkiye de Bakanlar Kurulu Kararı ile ilan edilen 80 Termal Turizm Merkezinden 8 tanesi (Ilıca, Gediz Muratdağı, Gediz Ilcasu, Emet, Emet Dereli, Tavşanlı Göbel, Hisarcık Esire, Yoncalı, Emet Yenice ve Simav-Eynal, Çitgöl,Naşa Termal Turizm Merkezleri) Kütahya'da bulunmaktadır. Bu kaynaklar sağlık turizmi bakımından oldukça önemli olmakla birlikte, yüksek termal su değerlerine sahiptir. Kütahya'daki termal sular, şehre gelen hem yerli hem de yabancı misafirlere şifa vermekte ve romatizma, felç hastalıkları gibi hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır. Kaplıcalarımızın tedavi edici özellikleri tıbbi laboratuvar tetkikleri uygulanarak da kanıtlanmıştır (Kütahya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü,2016). Kütahya ilinde Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı 4 termal otel bulunmaktadır. Bu otellerin toplam oda sayısı 251 ve yatak kapasiteleri de 506'dır (Kütahya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017).

Yerli literatürde termal turizme yönelik olarak birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar genellikle il ve ilçelerin termal turizm potansiyelleri (İbret, 2007; Erdoğan ve Aklanoğlu, 2008; Emir ve Durmaz, 2009; Fettahoğlu Şenkaya vd., 2012; Taş, 2012; Bucak ve Özkaya, 2013; Çiçek ve Avderen, 2013; Akçay vd., 2014; Aylar, 2014; Paksoy ve Akkurt, 2015; Usta ve Zaman, 2015; Zengin ve

Eker, 2016), termal turizmde hizmet kalitesinin ölçümü (Eleren ve Kılıç, 2007; Sandıkçı ve Gürpınar, 2008; Bertan, 2010; Kılıç ve Eleren, 2010; Sandıkçı ve Özgen, 2013), müşteri memnuniyeti ve tekrar satın alma niyeti (Sandıkçı, 2007; Ünal ve Demirel, 2011; İlban, Akkılıç ve Yılmaz, 2011; Seçilmiş, 2012; Kaçar, Özmeden ve Şahin, 2014) üzerine yapılmıştır.

Ayaz ve Dağ (2017, s. 36) termal turizmde yerli turistlerin motivasyonları üzerine yapmış oldukları çalışmada, turistlerin öncelikle sağlık, daha sonra da rahatlama, kaçış ve prestij/eğlence amacıyla seyahat ettiklerini ortaya koymuşlardır. Turistlerin termal tesislerden hizmet noktasında beklentileri ise termal tesislerde kullanım alanlarının temizliği, suyun sıcaklığı ve kalitesi, personelin niteliği ve hijyen kurallarına uyması, sağlık personeli bulundurulması ve dinlenme salonlarının bulunması turistlerin öncelikli beklentisi olarak ortaya çıkmıştır. Ünal ve Demirel (2011, s. 106), Bolu ilinde müşterilerin termal turizm tesislerinden beklentilerini incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre turistlerin termal turizmde katılma amaçları öncelikli olarak dinlenmedir. Ayrıca konaklayacakları işletmeyi seçerken eski deneyimlerini ve referans çevresi tavsiyelerini dikkate almaktadırlar. Didem Evcı ve Tezcan (2005), sağlık turizmi kapsamında 229 tesiste, 2743 turiste ve sağlık kuruluşlarına (2803 hasta kaydı) ile araştırma yapmışlardır. Araştırmada sonuçlarına göre tesislerin çevre dostu olmaması, ortak kullanım alanlarındaki sorunlar, personel ve hizmet niteliklerinin yetersizliği öncelikli sorunlar olarak ortaya çıkmıştır. Sandıkçı ve Gürpınar (2008) termal turizm tesislerinde kür uygulamalarının algılanmasına yönelik araştırma yapmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre misafirlerin en önemli gördüğü iki unsur tesislerdeki ünitelerin temizlik ve hijyeni ile tesisdeki personel yeterliliğidir.

Gustavo (2010, s. 131) Portekiz’de termal turizm kapsamında seyahat eden 824 turisti incelemiş ve araştırma sonuçlarına göre turistlerin %74,3’lük bölümünün stresten uzaklaşma ve dinlenme amacıyla, geriye kalan %25,6’lık kısmının da fiziksel ve mental olarak iyileşme, anti-aging ve fiziksel olarak iyi görünmek amacıyla tesislere geldiklerini ortaya koymuştur. Hjalager and Flagestad (2012, s. 736-737), 5 İskandinav ülkesinde 110 işletme ile görüşme yöntemiyle yapmış oldukları çalışmada sağlık turizminde inovasyonel gelişmeleri değerlendirmişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre yerel sağlık hizmetlerinin stratejik olarak geliştirilmesi, ürünlerin çeşitlendirilmesi, çeşitlendirmenin bir parçası olarak çocuklara yönelik gelişmelerin sağlanması, doğadan gelen ürünleri deneyimlerle birleştirerek çeşitlendirilmesi, her amaç için teknolojik gelişimin sağlanması, kurumsal öğrenme için teşvik edilmesi, sağlık kaynaklarını ve kurumsal yapılanmayı haritalama ve pazarlama, hizmet kurumlarındaki anlaşmaların ve bu etkilerin artırılmasının gerekliliğini ortaya koymuşlardır.

Termal turizmde her geçen gün artan turist sayıları bu alanda sürekli ve düzenli olarak araştırma yapmayı gerektiren önemli bir konudur. Termal turizm kapsamında sunulan hizmetlerin çeşitlenmesi ve iyileşmesi, müşterilerin de beklentilerini yükseltmektedir. Müşteriler sadece termal ya da sağlık turizmi kapsamında hizmet almayı beklememekte, bu süre zarfında buldukları destinasyona yönelik diğer aktiviteleri de talep etmektedirler. Bu çalışmada Kütahya ilinde konaklayan müşterilerin termal işletmelerden beklentileri incelenmiştir. Müşterilerin bu beklentilerinin demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Araştırmanın ileriki yıllarda yapılacak olan akademik çalışmalara ve hizmet sunum işletmelere yol gösterici rol oynaması beklenmektedir.

3. YÖNTEM

Araştırma Ocak 2018 tarihlerinde Kütahya ilinde termal turizm kapsamında konaklayan üç otelin müşterilerine uygulanmıştır. Bu otellerden iki tanesi turizm işletme belgeli ve bir tanesi de belediye belgelidir. 1-31 Ocak 2018 tarih aralığında üç termal otelde konaklayan toplam müşteri sayısı 1148'dir ve araştırma kararsal (kasti) örnekleme yöntemiyle belirlenen 397 kişi üzerinde yürütülmüştür. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerini öğrenme amacıyla beş soru sorulmuştur. Araştırmanın 2. bölümünde termal turizm kapsamında konaklayan müşterilerin tesis tercihlerini etkileyen faktörlere yönelik olarak 23 adet soru sorulmuştur. Müşterilerin termal konaklama işletmelerini tercih etmelerini etkileyen faktörleri belirlemek için Mrčela vd. (2015) ile Sandıkçı ve Gürpınar (2008) tarafından geliştirilen ölçekten yararlanılmıştır ve 5'li likert ölçeği ile (kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum) değerlendirmeleri istenmiştir.

Otel işletmelerine gönderilmiş olan 450 anket formundan 397 tanesi araştırma için kullanılmıştır. 53 anket formu doldurulmadığı, eksik veri olduğu ve katılımcıların dikkatsiz doldurması dolayısıyla veri seti içerisinde değerlendirilmemiştir. Araştırma kapsamında elde edilen veriler istatistiksel analiz programı yardımıyla analiz edilmiştir. Verilerin çözümlenmesinde yüzde ve frekans dağılımı, Mann-Whitney U Testi, Kruskal-Wallis H Testi analizinden faydalanılmıştır. Demografik değişkenlerin analizinde frekans ve yüzdelerden yararlanılmıştır.

Araştırma bulguları değerlendirilirken çalışmanın bir takım sınırlılıklara sahip olduğu bilinmelidir. Bu araştırmanın kuramsal çerçevesi ulaşılabilen kaynaklar ile, ampirik uygulaması ise Kütahya ilinde termal turizm amaçlı konaklayan müşteriler ile sınırlıdır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu araştırmada veri toplama aracının güvenilirliğini test etmek için Cronbach Alpha katsayısından yararlanılmıştır. Ölçeğin 23 maddesi analize sokulmuş ve Cronbach Alpha değeri 0,896 olarak hesaplanmıştır. Test sonucu, anket formunun oldukça güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırmanın demografik bulguları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	227	57,2
	Kadın	170	42,8
Yaş	20 yaş ve altı	14	3,5
	21-30 yaş	87	21,9
	31-40 yaş	65	16,4
	41-50 yaş	109	27,5
	51 yaş ve üzeri	122	30,7
Eğitim Durumu	İlköğretim	62	15,6
	Lise	164	41,3
	Lisans	119	30,0
	Lisans Üstü	52	13,1
Medeni Durum	Evli	302	76,1
	Bekâr	44	11,1
	Dul/Boşanmış	51	12,8
Gelir Durumu	0-1000 TL	31	7,8
	1001-2000 TL	94	23,7
	2001-3000 TL	122	30,8
	3001-4000 TL	93	23,4
	4001 TL ve üzeri	57	14,3

Tablo 1 incelendiği zaman görülmektedir ki katılımcıların %57,2'si erkeklerden, %30,7'si 51 yaş ve üzeri katılımcılardan, %41,3'ü lise mezunlarından, %76,1'i evlilerden ve %30,8'i 2001-3000 TL gelir elde edenlerden oluşmaktadır.

Tablo 2. Termal hizmetlerin algılanan önem düzeyi

Sunulan Hizmetlerine Yönelik Sorular	n	Ortalama	Std. Sapma
Termal hizmet aldığım tesisin fiyatının uygunluğu önemlidir	397	3,9043	1,01401
Termal hizmet aldığım tesisin sağlık hizmeti veren personeli yeterli bilgi ve beceriye sahip olmalıdır	397	4,3085	0,63795
Termal hizmet aldığım tesisin uygulanan sağlık programları yeterli derecede olmalıdır	397	4,3883	0,61468
Termal hizmet aldığım tesis teknolojik olarak	397	4,2021	0,85380

sağlık hizmetleri konusunda yeterli düzeyde olmalıdır			
Termal hizmet aldığım tesisin tatilimizi tamimiyle sağlık üzerine programlaması gerekmektedir	397	4,2872	0,76867
Termal hizmet aldığım tesisin entegre psikolojik, fiziksel ve manevi - sağlık destekleyici faaliyetler sunmalıdır	397	4,3191	0,74162
Termal hizmet aldığım tesisin hizmetlerinin tam anlamıyla dinlenme ve iyileşme üzerine olmalıdır	397	4,3245	0,81827
Termal hizmet aldığım tesisin lisanslı ve doğrulanmış doğal ilaç protokolleri kullanmalıdır	397	4,1117	0,94403
Termal hizmet aldığım tesisin seçiminde çevremin etkisi yüksektir	397	3,7979	1,17986
Termal hizmet aldığım tesisin seçiminde basında yapılan reklam ve tanıtımlar etkilidir	397	3,7340	1,20760
Termal hizmet aldığım tesisin seçiminde ailem karar sürecimde oldukça etkilidir	397	4,1277	1,02100
Termal hizmet aldığım tesisin seçiminde yaşam biçimim (değerler, tutumlar, inançlar) karar sürecimde etkilidir	397	3,9043	1,13353
İşletmenin termal turizm alanındaki "markalaşma" seviyesi önemlidir	397	3,7287	1,25635
Termal turizm alanındaki mevcut hizmetlerin kişiselleştirilmesi / çeşitlendirilmesi önemlidir	397	4,1649	0,87107
Termal turizm alanındaki işletmenin "çevre dostu" stratejileri önemlidir	397	4,1383	0,97675
Termal turizm alanındaki işletmenin sağlık alanındaki başarısı önemlidir	397	4,1383	0,92037
Termal hizmet aldığım tesisin ekolojik standartları önemlidir	397	4,0053	0,91041
Termal hizmet aldığım tesisin bulunduğu bölgedeki güvenlik düzeyi önemlidir	397	4,1649	0,84616
Termal hizmet aldığım tesisin ulaşım ağı ve merkezlere yakınlığı önemlidir	397	4,2234	0,83576
Termal hizmet aldığım tesisin bulunduğu bölgedeki iklim şartları önemlidir	397	4,2713	0,79828
Termal hizmet aldığım tesisin bölgesel beslenme ve mutfak türü önemlidir	397	3,7394	1,15677
Termal hizmet aldığım tesisin bulunduğu yerdeki tarihi ve kültürel yapılar önemlidir	397	3,7553	1,17629
Termal hizmet aldığım tesisin bulunduğu yerdeki doğal güzellikler önemlidir.	397	4,4255	0,80093

Tablo 2’de katılımcıların termal hizmet algılarının önem düzeyleri incelenmiştir. Katılımcıların termal hizmeti sunan işletmelerin bulunduğu destinasyonda doğal güzelliklerin bulunması sorusuna en yüksek ortalamayı (4,4255) verdikleri görülmektedir. “Tesiste uygulanan sağlık programları yeterli derecede olmalıdır” maddesi 4,3883 ortalama ile ikinci sırada yer almaktadır. Bu maddeyi “Termal hizmet aldığım tesisin hizmetlerinin tam anlamıyla dinlenme ve iyileşme üzerine olmalıdır” (4,3245), “Termal hizmet aldığım tesisin entegre psikolojik, fiziksel ve manevi - sağlık destekleyici faaliyetler sunmalıdır” (4,3191) ve “Termal hizmet aldığım tesisin sağlık hizmeti veren personeli yeterli bilgi ve beceriye sahip olmalıdır” (4,3085) maddeleri takip etmektedir.

Termal turizm kapsamında konaklayan müşterilerin “termal turizm alanındaki markalaşma” seviyesine verdikleri cevap en düşük ortalamaya (3,7287) sahiptir. Ayrıca müşterilerin basında yer alan reklam ve tanıtımları da dikkate alma seviyeleri (3,7340) markalaşmadan sonra en düşük algıya sahiptir. Bu iki maddeyi bölgesel beslenme ve mutfak kültürü (3,7394) ile tesisin bulunduğu yerdeki tarihi ve kültürel yapılar takip etmektedir (3,7553).

Araştırma diğer analizlerine geçmeden önce ilk olarak veri setinin normal dağılıma uygunluğu incelenmiştir. Verilerin normal dağılıma uygunluğunu sınamak için Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri yapılmıştır. Test sonucu Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Normal Dağılım Test Sonuçları.

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Test istatistiği	df	p	Test istatistiği	df	p
Termal Hizmetler	0,152	397	0,000	0,911	397	0,000

Normal dağılım test sonucuna göre dağılımının normal olmadığı görülmektedir ($p < 0,05$). Bu sonuca istinaden iki bağımsız değişken için Mann-Whitney U testi ve ikiden fazla seçenekli bağımsız değişken için Kruskal-Wallis H testi uygulanmasına karar verilmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların Cinsiyetine Göre Mann-Whitney U testi sonuçları.

Grup	N	Sıra Ortalaması	U	Z	p
Kadın	227	341,54	27484	-3,12	0,002
Erkek	170	327,45			

Kadın ve erkeklerin termal hizmetlerden beklenti düzeylerinin karşılaştırılması amacıyla yapılan Mann-Whitney U testi sonucunda kadın ve

erkeklerin termal hizmetlerden beklentilerinin birbirinden farklı olduğu ortaya çıkmıştır ($p=0,002<0,05$).

Tablo 5: Yaş Gruplarına Göre Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

	Yaş Grupları					X ²	Sd.	p
	20 yaş ve altı	21-30 yaş	31-40 yaş	41-50 yaş	51 yaş ve üzeri			
Termal Hizmetler	111,21	100,69	105,18	83,36	86,78	6,085	4	0,193

Katılımcıların yaşlarına göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik olarak yapılan Kruskal-Wallis H Testi sonuçlarına göre yaş grupları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı ortaya çıkmıştır ($p=0,193>0,05$).

Tablo 6: Eğitim Düzeyine Göre Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

	Eğitim Düzeyleri				X ²	Sd.	p.
	İlköğretim	Lise	Lisans	Lisansüstü			
Termal Hizmetler	101,62	95,70	92,99	76,08	2,128	3	0,546

Katılımcıların eğitim düzeylerine göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik olarak yapılan Kruskal-Wallis H Testi sonuçlarına göre gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı ortaya çıkmıştır ($p=0,546>0,05$).

Tablo 7: Medeni Duruma Göre Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

	Medeni Durum			X ²	Sd.	p.
	Evli	Bekar	Dul/Boşanmış			
Termal Hizmetler	92,21	86,09	108,87	4,166	2	0,125

Katılımcıların medeni durumlarına göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik olarak yapılan Kruskal-Wallis H Testi sonuçlarına göre gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı ortaya çıkmıştır ($p=0,125>0,05$).

Tablo 8: Gelir Gruplarına Göre Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

	Gelir Grupları					X ²	Sd.	p.
	0-1000 TL	1001-2000 TL	2001-3000 TL	3001-4000 TL	4001 TL ve üzeri			
Termal Hizmetler	89,85	100,66	96,82	92,23	73,24	3,667	4	0,453

Katılımcıların gelir durumlarına göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik olarak yapılan Kruskal-Wallis H Testi sonuçlarına göre gelir grupları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı ortaya çıkmıştır ($p=0,453>0,05$).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Termal turizm dünya genelinde gittikçe önemi artan, destinasyonların pazarlama faaliyetleri içerisinde öncelikli olarak yer alan turizm çeşitlerinden birisidir. Dünya genelinde bir çok destinasyon termal turizm konusunda tesisler oluşturmakta ve bu tesislerde müşterilerine en iyi hizmeti sunmaya çalışmaktadırlar. Müşterilerin konaklama yaptığı bu tesislerden birçok beklentisi bulunmasına rağmen, işletmeler hizmetlerinde önceliklerini belirlemeye de çalışmaktadırlar. Bu çalışmada termal turizm kapsamında hizmet sunan işletmelerde konaklayan müşterilerin beklentileri incelenmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre müşteriler termal hizmet aldıkları tesisin bulunduğu yerde doğal güzelliklerin bulunmasını (4,4255) en yüksek derecede önemsedikleri ortaya çıkmıştır. Bu sonuç Ayaz ve Dağ (2017), Bertan (2010) ve Didem Evcı ve Tezcan (2005) çalışmalarının sonuçlarıyla da örtüşmektedir. Müşteriler, termal hizmetleri satın aldıkları otelin doğal güzellikler içerisinde yer almasını, satın alma karar süreçlerini etkileyen en önemli unsur olarak görmektedirler. Müşteriler gittikleri otelin doğal çevresiyle yoğun olarak ilgilenmekte iken, yörenin beslenme ve mutfak kültürü (3,7394) ile tarihi ve kültürel yapılarıyla (3,7553) daha az ilgili oldukları da görülmektedir. Bu noktadan bakıldığında müşterilerin kültürel faaliyetlere daha az ilgi gösterdikleri ancak sağlıklarını etkileyecek olan doğal güzelliklere (orman, göl vb.) daha fazla önem gösterdikleri ortaya çıkmıştır.

Müşterilerin tesis seçimini etkileyen unsurların arasında aile ve sosyal çevrenin halen önemli olduğu, medyada yapılan tanıtımların etkisinin daha az olduğu ortaya çıkmıştır. Müşteriler basında yer alan reklam ve tanıtıma daha az dikkate almakta (3,7340) ve aile ve çevresinin görüşlerini daha fazla dikkate

almaktadırlar (4,1277). Bu sonuç Ünal ve Demirel (2011) çalışmalarında otel seçiminde çevrenin etkisi sonucuyla benzerlik göstermektedir.

Araştırmanın bir diğer önemli sonucu ise müşterilerin beklentileri içerisinde tesislerin markalaşmasını fazla önemsememeleridir (3,7287). Müşteriler tamamıyla sağlıklarına yönelik beklentiler içerisinde olduğu ve öncelikli olarak işletmelerin markalaşmasıyla ilgilenmedikleri sonucu ortaya çıkmıştır. Müşterilerin işletmelerin isimlerinden çok sunmuş oldukları sağlık hizmetleri ve çözüm önerileriyle ilgilendikleri görülmektedir. Bu sonucu müşterilerin kalifiye personel beklentisi ve sağlık programlarının yeterliliği de desteklemektedir. Müşteriler markalaşmış otel yerine kalifiye personeli olan, yeterli sağlık hizmeti sunan, ve tam anlamıyla dinlenme ve iyileşmeye odaklanmış otelleri tercih etmektedirler.

Kadın katılımcıların termal hizmetlerden beklenti düzeyleri, erkek katılımcıların beklenti düzeylerinden daha yüksek sonucu ($p=0,002<0,05$) araştırmanın bir diğer önemli sonucudur. Kadın müşteriler, erkek müşterilere göre daha fazla beklenti içerisinde ve daha yüksek algıya sahiptirler. Bu sonuç işletmelerin kadın müşterilerini pazarlama faaliyetlerinde daha dikkatli incelemeleri ve kadın müşterilerin beklenti seviyelerine ulaşmaları gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Termal turizm hizmeti sunan işletmelere yönelik çalışmaların ileriki yıllarda hem işletmeler hem de akademisyenler tarafından dönem dönem incelenmesi gereken güncel bir konudur. Termal konaklama işletmeleri müşterilerinin beklentilerini sürekli olarak ölçmeli ve yeni pazarlama faaliyetleri yürütmelidirler. Sağlık ve termal alanda ortaya çıkan yenilikler, yeni uygulamalar ve tedavileri sürekli araştırmalı ve bu yönde kendilerini geliştirmelidirler. Müşterilerin sadece termal hizmet beklemediği, otel içerisinde sosyal alanların ve diğer aktivitelerin de yer alacağı yatırımlar yapmalıdırlar. Ayrıca akademisyenler tarafından termal turizm konusunda farklı illerin kıyaslanması ve rekabette bu illerin uluslararası rekabetteki durumları incelenebilir. Termal turist talebinin yönlendiği ulusal ve uluslararası destinasyonlarında incelenmesi ve kıyaslanması akademisyenler açısından bir başka araştırma konusu olacaktır.

Termal ve sağlık hizmeti sunan işletmelerin Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından da sıklıkla denetlenmesi gerekmektedir. Müşterilerin kalifiye personel, hijyen, sağlık hizmetleri ve psikolojik, fiziksel ve manevi destekleyici hizmet beklentilerinin karşılanması gerekmektedir. Otel işletmelerinin sunacağı bu hizmetlerin bakanlık tarafından hem hizmet hem de hizmeti sunanlar açısından sürekli denetlenmelidir. Müşterilerin sağlıklarıyla ilgili konuların hassasiyeti bakımından bu denetlemelerin sürekliliği önemli bir unsur olacaktır.

Termal hizmet sunan otel işletmelerinin akademik olarak da incelenmesi önemlidir. Düzenli periyotlarda akademisyenler tarafından yapılacak olan çalışmalar hem işletmelere hem de kamu kurumlarına yön verecektir. Özellikle hizmet ve bu hizmetlerin pazarlanması konusunda güncel çalışmalar ve yaklaşımlar akademisyenler tarafından incelenmeli ve hem işletmeler hem de bakanlıklar düzeyinde paylaşılmalıdır. Bu yönde yapılacak olan çalışmalarda, özellikle termal turizm hizmeti sunan işletme yöneticileri ile yapılacak olan derinlemesine görüşmeler de turizm arzı konusunda literature ve sektöre önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ak, B. ve Sevin, H.D. (2000). Turist sağlığı ve turist sağlığı imkânları açısından Antalya bölgesinde bir inceleme. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 5 (1), 90-100.
- Akçay, Y., Keskin Çıtıroğlu, H., Çakır, A. ve Bacak, G. (2014). İnegöl-Oylat jeotermal kaynağının termal turizm açısından değerlendirilmesi. *Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi*, 4 (2) , 27-37.
- Ayaz, N. ve Dağ,H. (2017). Termal turizmde yerli turistlerin seyahat motifleri ve hizmet beklentileri. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 2, 36-43.
- Aylar, F. (2014). Orta Karadeniz’de yeni gelişen bir termal turizm merkezi: Gözlek Kaplıcası (Amasya). *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19 (32), 261- 276.
- Bertan, S. (2010). Pamukkale destinasyonunda termal turizm faaliyetleri ve yöreyi ziyaret eden turistler üzerinde bir uygulama. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 129-137.
- Boekstein, M. (2014). Tourism, health and the changing role of thermal springs-should South Africa reposition its thermal spring tourism product?. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 3 (2), 1-8.
- Bucak, T. ve Özkaya, E. (2013). Çanakkale ilinin termal turizm potansiyeli. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5 (2), 7-23.
- Christou, L. (2012). Is it possible to combine mass tourism with alternative forms of tourism: the case of Spain, Greece, Slovenia and Croatia. *Journal of Business Administration*.
- Çalışkan, U. (2009). *Turist sağlığı güvenliğinin analizi: Türkiye termal tesisler uygulaması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çiçek, R. ve Avderen, S. (2013). Sağlık turizmi açısından İç Anadolu Bölgesi’ndeki kaplıca ve termal tesislerin mevcut yapısının ve potansiyelinin

- belirlenmesine yönelik bir araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15 (25) 25-35.
- Çontu, M. (2006). *Alternatif turizm çeşitleri ve Kızılcahamam Termal Turizm örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Didem Evcı, E. ve Tezcan, S. (2005). Farklı turizm yörelerindeki bazı konaklama tesislerinin sağlık açısından değerlendirilmesi ve turistlerin sağlık sorunları. *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 12 (2) 99-109.
- Eleren, A. ve Kılıç, B. (2007). Turizm sektöründe servqual analizi ile hizmet kalitesinin ölçülmesi ve bir termal otelde uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 235-263.
- Emir, O. ve Durmaz, G. (2009). Afyonkarahisar'ın termal turizm imajı üzerine bir değerlendirme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20 (1), 25-32.
- Erdoğan, E. ve Aklanoğlu, F. (2008). Termal turizm ve Afyon-Gazlıgöl örneği. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 3 (1), 83-92.
- Fettahoğlu Şenkaya, B., Demirel, Ö. ve Özkır D. (2012). Ayder (Çamlıhemşin-Rize/Türkiye) termal ve yayla turizm bölgesinin termal koruma ve turizm gelişimi açısından değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 2 (5),151-164.
- Gustavo, N. S. (2010). A 21st-century approach to health tourism spas: the case of Portugal. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, Special Section: Health, Wellness And Tourism For Destination Development.
- Gündüz, H. ve Güler, M.E. (2015). Termal turizm işletmelerinde çok ölçütlü karar verme teknikleri kullanılarak uygun tedarikçinin seçilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30 (1), 203-222.
- Güvenç, C.(2007). *Türkiye'deki Termal Turizm Tesislerinin Planlama ve Tasarım İlkelerine İlişkin Bir Model Önerisi (Çanakkale Örneği)*(Yayımlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hjalager, A.-M. ve Flagestad, A. (2012). Innovations in well-being tourism in the Nordic countries. *Current Issues in Tourism*, 15 (8), 725-740.
- İbret, B. Ü. (2007). Türkiye'de yeni gelişen bir termal turizm merkezi: çavundur kaplıcası. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12 (18), 135-164.
- İlban, M. O., Akkılıç, M. E. ve Yılmaz, Ö. (2011). Termal turizmde tüketici satın alma davranışını etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Gönen örneği. *Öneri Dergisi*, 9 (36), 39-51.
- Kaçar, M., Özmaden, M. ve Şahin, A. (2014). Termal turizm işletmelerinden müşterilerin rekreasyon talebi:Balıkesir ili örneği. *International Journal of Science Culture and Sport*, 2 (2) , 183-190.

- Kahraman, N. (1978). *Türkiye'de Sağlık Turizmi*. T.C. Turizm Bankası A.Ş. Proje Değerlendirme Grup Başkanlığı, Ankara.
- Kılıç, B. ve Eleren, A. (2010). Termal otel işletmelerinde hizmet kalitesinin ölçülmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (3), 119-142.
- Kozak N. (2001). *Genel Turizm*. Detay Yayıncılık, Ankara
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, www.kultur.gov.tr (Erişim tarihi: 19.01.2018).
- Kütahya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, <http://www.kutahyakulturturizm.gov.tr/TR,69403/termal-turizm.html> (Erişim tarihi: 19.01.2018).
- Kütahya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, <http://www.kutahyakulturturizm.gov.tr/TR,201386/konaklama.html> (Erişim tarihi: 19.01.2018).
- Mrčela, N. T., Borovac, J. A., Vrdoljak, D., Grazio, S., Luetić, A. T., & Tomek-Roksandić, S. (2015). When elders choose: Which factors could influence the decision-making among elderly in the selection of health tourism services?. *Medical Hypotheses*, 85(6), 898-904.
- Paksoy, M.ve Akkurt, A. (2015). Termal turizm açısından Sivas Sıcak Çermik Kaplıcası. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 5 (2), 77-83.
- Quintela, J.A., Costa, C., & Correia, A. (2017). The role of health and wellness tourism in sustainable territorial development. *Tourism and Hospitality International Journal*, 9 (2), 113-121.
- Sandıkçı, M. (2007). Müşteri memnuniyeti ölçülmesi ve Sandıklı Hüdai Kaplıcası'nda bir alan araştırması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 39-53.
- Sandıkçı, M. ve Gürpınar, K. (2008). Termal turizm işletmelerinde kür hizmetlerinin algılanan önemi: Ege Bölgesi'nde bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 10 (1), 103-121.
- Sandıkçı, M. ve Özgen, Ü. (2013). Afyonkarahisar ilinin termal turizm açısından SWOT analizi ile değerlendirilmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 51-79.
- Seçilmiş, C. (2012). Termal Turizm destinasyonlarından duyulan memnuniyet düzeyinin tekrar ziyaret niyetine etkisi: "Sakarılıca örneği". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(39), 231-250.
- Taş, B. (2012). Afyonkarahisar ilinde termal turizmin gelişimi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 139-152.
- Usta, N. ve Zaman, M. (2015). Kızılcahamam ilçesi turizmde termal kaynakların önemi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2), 187-208.

Ünal, A.ve Demirel, G. (2011). Sağlık turizmi işletmelerinden yararlanan müşterilerin beklentilerinin belirlenmesine yönelik Bolu ilinde bir araştırma. *Electronic Journal of Vocational College*,1(1), 106-115.

Zengin, B. ve Eker, N.(2016). Sakarya ili termal turizm potansiyelinin değerlendirilmesi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13, 165-181.

T.C. Sağlık Bakanlığı, *Türkiye’de Termal Sağlık Turizmi*, <http://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/10949,07pdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 15.01.2018).

**İŞLETMELERİN FAALİYET ALANI SINIRLARINA GÖRE
ENTELEKTÜEL SERMAYE VE FİRMA PERFORMANSININ
DEĞERLENDİRİLMESİ**

*EVALUATION OF INTELLECTUAL CAPITAL AND FIRM
PERFORMANCE ACCORDING TO THE BUSINESS AREA LIMITS*

Fatma YILMAZ*, **İlknur KUMKALE****

*Geliş Tarihi: 16.02.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi: 02.04.2019
(Accepted)*

ÖZ: Günümüzde yaşanmakta olan değişimler ve güçlü rekabet koşulları, işletmeleri firma performansını artırmalarında daha da zorlar hale getirmiştir. İçinde bulunduğumuz dönem, daha önce hiç olmadığı kadar hızlı bir değişim içerisinde ve değişim temel belirleyici durumdadır. Firmaların yaşamlarını sürdürebilmeleri ve üstün bir performans gösterebilmeleri, insane unsuruna verdikleri öneme ve entelektüel sermaye yönetimlerine bağlıdır. Çalışmanın amacı; işletmelerin faaliyet alanı sınırlarına göre, entelektüel sermaye ve firma performansının değerlendirilmesidir. Bu nedenle çalışmada ISO (İstanbul Sanayi Odası) 1000 firmaları arasından 700 yöneticiye anket uygulaması gerçekleştirilerek firmaların uluslararası olup olmama durumuna göre entelektüel sermaye ve alt boyutları; insane sermayesi, ilişkisel sermaye, yapısal sermaye ile firma performans ve alt boyutları; finansal performans ve finansal olmayan performans arasındaki ilişkiler SPSS paket programı kullanılarak test edilmiştir. Araştırma sonucunda; uluslararası alanda faaliyet gösteren firmaların ulusal ve bölgesel alanda faaliyet gösteren firmalara göre, entelektüel sermaye unsurlarından ilişkisel sermayelerinin ve firma performansı açısından da finansal olmayan performanslarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası firma, entelektüel sermaye, firma performansı.

ABSTRACT: Nowadays, the changes experienced and strong competition conditions have made it even more difficult for businesses to improve their firm performance. The current period has been changing faster than ever before, and change is the key determinant factor. The ability of companies to survive and to deliver an outstanding performance depends on the importance they attach to the human factor and their intellectual capital management. The aim of the study was to evaluate intellectual capital and firm performance according to the field of activity boundaries of businesses. Therefore, in this study, a questionnaire was conducted to 700 managers from among ISO (Istanbul Chamber of Industry) 1000 companies, and the relationships between intellectual capital and sub-dimensions according to the internationality of companies, human capital, relational capital, structural capital and firm performance and the sub-dimensions, financial performance and non-financial

*Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, ffatmaayilmaz@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8065-7245.

**Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, ilknurkumkale@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7950-7389.

performance were tested using the SPSS package program. As a result of the study, the relational capitals, one of the factors of intellectual capital, and in terms of firm performance, the non-financial performance of companies operating in the international arena were found to be higher compared to companies operating in the national and regional fields.

Key Words: International companies, intellectual capital, firm performance.

1. GİRİŞ

Bilgi temelli toplumun ve ekonominin ortaya çıkışı, örgütsel değerleri maddi varlıklardan maddi olmayan varlıklara kaydırmıştır. İşletmelerde bilgi, maddi olmayan varlıklara dönüşmektedir. Somut olmayan bir varlık, firmanın ayırt edici bir faktördür ve işletmelerin faaliyetlerine devam etmesine imkân tanıyan rekabet avantajı haline gelmektedir ve maddi olmayan varlıklar, gelişmiş ekonomiler için giderek daha önemli bir rol oynamaktadır (Martins & Lopes, 2016, s. 234). Entelektüel sermaye olarak ifade edilen bu soyut varlıklar yoğun küreselleşmiş rekabet karşısında, ekonomik büyümeyi tetikleyen önemli bir güç durumundadırlar (Sharabati, Naji Jawad, & Bontis, 2010, s. 106) ve birçok araştırmacı, entelektüel sermayenin, yeni ekonomideki firmalar için pratik olarak tek rekabet avantajı haline geldiğini savunmaktadır. Firma performansı geçmişte çoğu zaman yalnızca finansal (nicel) kriterler değerlendirilerek belirlenmekteydi. Fakat, organizasyonların son derece karmaşık bir yapıya bürünmeleri ve artmakta olan rekabet ile son zamanlarda firma performansını değerlendirmede tek ölçüt şeklinde değerlendirilen finansal ölçütlerin beraberinde finansal olmayan(nitel)kriterlerinde dikkate alınmasını gerekli kılmıştır (Kennerley & Neely, 2002, s. 1223). İşletme performansının ölçümünde daha işlevsel, kapsamlı, dengeli, gerçekçi ve gelecek odaklı performans ölçüm teknikleri kullanılmaya başlanmıştır (Yılmaz & Bititçi, 2006, s. 372). Bu finansal ve finansal olmayan kriterler objektif ve sübjektif ölçümle ölçülebilmektedir (Küçükkancabaş, Akyol, & Ataman, 2006, s. 134). Bu çalışmada firmaların faaliyet alanı sınırlarına göre entelektüel sermaye ve firma performansı ilişkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda ISO 1000 firmaları içerisinde 700 yöneticiye ulaşılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde entelektüel sermaye ve firma performansına ilişkin literatür taraması yapılmış ve konu ile ilgili kavramsal açıklamalara yer verilmiştir.

2.1. Entelektüel Sermaye Kavramı ve Önemi

Entelektüel sermaye, gelecekte kârlara dönüştürülebilen ve fikirler, buluşlar, teknolojiler, tasarımlar, süreçler ve informatik programlar gibi kaynakları içeren bir bilgi olarak tanımlanmaktadır (Sullivan, 1999, s. 133). Bilgi sermayesi de bir diğer adlandırmadır (Ramona & Anca, 2015, s. 101). Çeşitli diğer tanımlar, entelektüel sermayeyi; yetenekler, beceri, uzmanlık ve kuruluşlarda yararlı olan diğer bilgi biçimleri gibi kavramlarla kullanılmaktadırlar. Stewart (1997), entelektüel

sermayeyi zenginlik yaratmak için kullanılabilir toplu beyin gücü ya da paketlenmiş faydalı bilgiler olarak tanımlamaktadır. Fortune dergisinin editörü olan Stewart, entelektüel sermaye ile ilgili literatürü zenginleştiren birçok makaleye katkıda bulunmuştur. Bu makalelerin birinde, entelektüel sermaye için “dokunulamayan bir şey ama yine de sizi zenginleştirmektedir” şeklinde bir ifadeye yer vermektedir (Purohit & Tandon, 2015, s. 8).

Entelektüel sermaye terimi topluca bir firmanın değerini ve rekabet gücünü belirleyen tüm maddi olmayan kaynakları ifade etmektedir (Ho, Chau, & Cheung, 2012, s. 58). Maddi olmayan kaynaklar, bir firmanın değerini üretmek ve kontrolünü sağlamak için finansal varlık ve fiziksel işlemler dışında faktörler olarak tanımlanmaktadır (Vidrascu & Catargiu, 2015, s. 44). Uzmanlar entelektüel sermayenin şu özelliklere sahip olduğu sonucuna varmışlardır; görünmezdir, işgörenlerin yanı sıra müşteri ve teknolojilerin bilgi ve tecrübeleriyle yakından ilişkilidir ve bir firmanın gelecekte başarılı olabilmesi için daha iyi fırsatlar sunmaktadır (Gogan, Artene, Sarca, & Draghici, 2016, s. 196).

Entelektüel sermaye, tutarlı pazar liderliği, satışlarda sürekli büyüme ve hissedarları için değer yaratmanın elle tutulamayan sürücüleridir anlamındadır (Roos, 1998, s. 150). Başarılı firmalar entelektüel sermayenin önemli bir değer ve kaldıraç kaynağı olduğunu kabul etmektedirler (Edvinsson & Sullivan, 1996, s. 362) Stratejik bir perspektiften entelektüel sermaye, firma değerini arttırmak için bilgi yaratmak ve bilgiyi kullanmak şeklinde ifade edilmektedir (Petty & Guthrie, 2000, s. 156). Entelektüel sermaye, stratejik hedeflerin başarılmasını amaçlayan organizasyonların yaratıcı üyelerinin bilgi, pratik becerileri ve yeteneklerinin bir toplamıdır (Golińska-Pieszyńska, 2014, s. 44). İşletmeler daha fazla pazar payı elde etme ve kaynaklarını rakiplerine kıyasla daha iyi bir şekilde kullanmaya çalışmaktadırlar. Bu rekabet ve ekonomik koşullar, firmaları, kaynaklarını düzgün bir şekilde kullanmaya yönlendirmekte ve böylelikle performans iyileştirmesini sağlamaktadır (Shehzad, Fareed, Zulfiqar, Shahzad, & Latif, 2014, s. 274).

Entelektüel sermaye, insan ve akıllı ürünlerden oluşan, ekonomik değere sahip ve gelir üretmek için üretim ve değişimde kullanılabilen entelektüel bir varlıktır ve firmanın rekabet gücünü garanti etmektedir (Vlasenko & Vasylenko, 2015, s. 295). Entelektüel sermaye, üretim faktörü olarak giderek daha fazla tanınmaktadır. Entelektüel sermayenin başarılı bir şekilde kullanılmasının, hızlı pazar hâkimiyetine, ölçeğe dönüşlerin artmasına, artan verimliliğe ve hisse senedi piyasa değerlemelerine yansıyan daha yüksek hissedar değeri sağlamaktadır (Abhayawansa & Guthrie, 2010, s. 197). İşletmelerin entelektüel sermayelerinin piyasa değeri üzerinde olumlu bir etkisi bulunmaktadır (Tripathy, Sar, & Sahoo, 2014, s. 47). Entelektüel sermayenin en önemli özelliğinin maddi varlıkları da

içeren diğer kaynakların etkinliğini artırma yeteneği olduğu varsayılmaktadır (Shakina & Barajas, 2012, s. 32). Maddi olmayan varlıkların etkisine kıyasla sabit varlıkların ve finansal varlıkların etkisi azaltıldığından, bilgi çağında entelektüel sermaye kavramının önemi ekonomik ilerlemenin yeni kaynağı haline gelmektedir. Birçok sayıda uzman entelektüel sermayenin bir organizasyonda performans ulaşımda önemli bir unsur olduğu fikrini desteklemektedir (Gogan, Artene, Sarca, & Draghici, 2016, s. 195).

a. Entelektüel Sermaye Unsurları

Entelektüel sermayenin unsurları; insan sermayesi (beşerî sermaye), ilişkisel sermaye (müşteri sermayesi) ve yapısal sermaye şeklinde üçe ayrılmaktadır (Brooking, 1996, Stewart, 1997; Stewart ve Ruckdeschel, 1998; Bontis, 1998; Demartini, 2015; Erickson ve Rothberg, 2015; Holmen, 2012; Mouritsen, 1998; Shih vd., 2011; Boujelbene ve Affes, 2013; Chienve Chao, 2011; Erickson ve McCall, 2012; Ling, 2013).

İnsan sermayesi entelektüel sermaye yapısının birinci bileşenidir (Bontis, 1996, 1998, 2001; Bontis vd., 2000; Bontis ve Fitz-enz 2002; Stewart, 1997). Kimi yazarlar tarafından beşerî sermaye olarak da adlandırılmaktadır. İnsan sermayesi, entelektüel sermaye geliştirme sürecinin temel bileşeni (Chahal & Bakshi, 2016, s. 63) ve yenilik ile stratejik yenilenme kaynağı olup (Salehi, Enayati, & Javadi, 2014, s. 261) insanlara özgüdür ve dolayısıyla bir kuruluşun doğrudan mülkiyetine sahip olamazlar. İnsan sermayesi, çalışanların katma değerli süreçlere ne getirdiğini kapsamaktadır. Öğrenme ve eğitim, deneyim ve uzmanlık, yaratıcılık, personel tutumu ve işe alma ve eğitim gibi çeşitli yetkinlikler insan sermayesinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, eğitilmiş, deneyimli, eğitilmiş, yaratıcı ve motive olmuş çalışanlar daha verimli çalışabilir ve böylece örgütsel sermayenin yaratılmasını sağlayabilmektedir (Chahal & Bakshi, 2016, s. 63). İnsan sermayesi, çalışanların örgütte biriken ancak organizasyona ait olmayan, örtülü bilgileri olan çalışanların bireysel bilgileri olarak tanımlanmaktadır. Temel bir insan sermayesi çalışanın yaratıcılığı, tecrübesi, becerileri ve kişisel nitelikleridir (Kaupelytė & Kairyte, 2016, s. 369). Örtülü bilgi, başkalarına devredilemeyen ve yazılamayan veya tarif edilemeyen bilgidir; öğrenme, eğitim ve geliştirme gibi (Mačerinskienė & Survilaitė, 2011, s. 186). İnsan sermayesi yetenek, bilgi ve bilgiye sahip bir firmanın bireysel çalışanlarından oluşmaktadır (Sullivan, 1999, s. 133). Bilgi bir firmaya rekabet avantajı sağlamaktadır ve bilgi çoğunlukla insan sermayesi ile ortaya çıkmaktadır (Wang, Yen, & Liu, 2015, s. 930).

İlişkisel sermaye organizasyonun ilişkisinden kaynaklanmaktadır. İlişki sermayesinin geliştirilmesinde müşteri ilişkisi ve müşteri sadakati ve güven gibi yeterlilikler önemli rol oynamaktadır (Chahal & Bakshi, 2016, s. 63). İlişki

sermayesi, bir firma ile müşterileri arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir (Shih, Lin, & Lin, 2011, s. 292). İlişkisel sermaye aynı zamanda müşteri sermayesi ve dış sermaye olarak adlandırılmaktadır (Kalkan, Bozkurt, & Arman, 2014, s. 701). Müşteri sermayesi; sadakat, marka algılamaları, güçlü entegrasyonlar, geribildirim ve kalite yoluyla değer yaratan müşteriler ve diğer paydaşlarla firmanın bir bağlantısıdır. Pazarlama kanalları ve müşterinin bilgisi, gücü ve sadakati müşteri sermayesinin temeli olarak kabul edilmektedir. Müşteri memnuniyetini, tekrarlanan satın almalar, finansal refah ve fiyat hassasiyeti müşteri sermayesinin belirleyicileridir. İlişkisel sermaye, insan ve yapısal sermayeden ayrılarak bir firmanın merkezi önemini göstermektedir. Ayrıca insan sermayesi ve yapısal sermayeye kıyasla örgütsel değer ve performans üzerinde daha doğrudan bir etkiye sahiptir (Verma & Dhar, 2016, s. 8) ve müşteri sermayesinin genişleyen konsepti durumundadır (Yaseen, Dajani, & Hasan, 2016, s. 169).

Entelektüel sermayenin, firmanın altyapısını temsil eden üçüncü bir sermaye ile takviye edilmesi gerekmektedir. Bir bilgi şirketi modelini içeren bu son unsura yapısal sermaye denilmektedir. Bunlara bilançoda bulunan tüm kalemler dâhildir; finansal varlıklar, binalar, makine ve firmanın altyapısı gibi. Yapısal sermaye ayrıca, yenilikçi bir fikri satılabilir bir ürüne veya hizmete dönüştürmek için genellikle gerekli olan tamamlayıcı ticari varlıkları da içermektedir (Sullivan, 1999, s. 133). Yapısal sermaye, çalışanları en uygun entelektüel performans için desteklemeye yardımcı olan bir organizasyonun mekanizması ve yapısını ifade etmektedir. Örneğin, iyi tanımlanmış yapılar, programlar, sistemler ve bilgi teknolojisi. Bunlar çalışanların verimliliğini arttırmakta ve daha iyi müşteri ilişkileri oluşturarak firmanın değerini arttırmaktadır (Chahal & Bakshi, 2016, s. 63). Yapısal sermaye, kalıcı kurumsal varlıklardır ve doğrudan etkileşime girmeyen entelektüel varlıklarını içermektedir. Bu varlıklar firmaların mülkiyetindedir ve firmada kalmaktadırlar (Buşoi, 2014, s. 266). Yapısal sermaye, açık belgeler, rutinler ve örgütsel eserlere gömülü olan bilgi stoğundan oluşmaktadır (Curado, Guedes, & Bontis, 2014, s. 104).

İnsan sermayesi kıt ve çok değerlidir, çoğaltmak, değiştirmek zordur ve dolayısıyla örgütsel değerleri teşvik edip temel rekabet avantajını güçlendirebilecek bir stratejik varlık olarak düşünülmektedir. İlişki sermayesi, bir firmayı çerçevesinin, vizyonunun, uzun vadeli stratejilerinin ve hedeflerinin (örn. Müşteri değeri yaratılması) kurumsal sürdürülebilirliği sağlamayı amaçlayan somut eylemler haline getirdiği için değerlidir. Yapısal sermaye, rafine edilmiş durumsal faktörler vasıtasıyla insan sermayesi ve müşteri sermayesinde daha yüksek verimlilik sağlamak için bir iskele ve bir itici güç olmasıyla önem arz etmektedir. Dolayısıyla, bugünlerde örgütler, yüksek performans gösteren sistemler olma

yolundaki çabalarında, örgütsel entelektüel sermayelerinin gücünü en iyi şekilde fark etmeye ve spesifik politikalar, programlar ve etkinlikler oluşturup bunları üstlenmeye ve destekleyici altyapı yetenekleri kurma eğilimlidirler (Verma & Dhar, 2016, s. 8). Entelektüel sermayenin tüm boyutları birbirini etkilemektedir (Chahal & Bakshi, 2016, s. 63) ve tüm entelektüel sermaye bileşenleri birbirine güçlü bir şekilde bağlıdır (Shakina & Barajas, 2012, s. 82). Firmaların her üç unsuru aynı anda sahip olmaları gerekmektedir. Ancak bu üç unsur arasındaki etkileşimler ile rekabet avantajları yaratılabilmektedir (Shih, Lin, & Lin, 2011, s. 292).

b. Firma Performansı

İşletmelerin performansı, kurum stratejilerinin belirlenen dönem sonunda gerçekleştirilen çıktı ve uygulamalardaki hedef ve amaçlara ulaşabilme seviyesini açıklamaktadır (Porter, 1991, s. 98). İşletme performansı, organizasyonel hedef ve amaçların gerçekleştirilebilmesine ait pazar paylarında ve satışlardaki kârlılık ve büyümenin yanında firmaların stratejik genel amaç ve hedeflerindeki başarılar olarak ifade edilmektedir (Hult, Hurley, & Knight, 2004, s. 430-431). Firma performansı firmaların önceden belirlemiş oldukları veya sonrasında revize ettikleri belirlenen amaç ve hedefleri gerçekleştirme de kaynaklarının uyum içinde hareket ettirilmesi ile elde ettikleri sonuçlar ya da uygulama sürecinde sağladıkları kazanımlardır (Çalık, Altunışık, & Sütütemiz, 2013, s. 143).

İşletme performansını etkilemekte olan birçok sayıda değişken vardır. Bunlar finansal performans ve finansal olmayan performans şeklinde isimlendirilmektedir. Finansal performansın boyutları firma performansını ölçmek için kullanılan en sık yöntem olsa da (Kennerley & Neely, 2002, s. 1223). bu ölçümler firmaların performanslarını yansıtmada yetersizdir ve bu nedenle eleştirilmektedir (Reiner, 2004, s. 381). Bu yüzden firmalarda finansal kriterlerin yanı sıra; ürünlerin ve hizmetlerin kalitesi, müşterilerin ve işgörenlerin memnuniyetleri ve yeni ürünler ortaya çıkarma şeklindeki finansal olmayan kriterlere de gereksinim duyulmaktadır.

Finansal performans, sonuçlara dayalı, finansal göstergeler (kâr artışı, varlık ve yatırımların getirisi vb.) ve piyasadaki göstergelere (borsadaki getirisi, pazardaki payı, satışların büyümesi vb.) ait performanslardır ve firmaların ekonomik hedef ve amaçlarının gerçekleşip gerçekleşmediğini göstermektedir (Luo, Huang, & Wang, 2012, s. 143).

Finansal performans, firmaların, parasal değerlerine ve özelliklerine ait gösterge ve tablolara işaret etmektedir. İşletmelerin stratejilerinin ve bu stratejileri ilişkin uygulamaların firmaların gelişmesine katkısı olup olmadığını finansal performans göstergeleri ortaya koymaktadır. Belirlenen tüm ölçütlerin finansal

performansta pozitif gelişme sağlayabilecek sebep ve sonuç bağlamının parçası olması gerekmektedir (Şen & Bolat, 2015, s. 154).

Finansal olmayan performans ise firmaların performanslarının ölçülmesinde kalite, tatmin, verimlilik, yeni ürün geliştirme, teknolojik etkinlik, üretimde değer yaratma, kamu sorumluluğu ve çalışma hayatının kalitesi şeklinde farklı kriterler değerlendirmeye alınmaya başlanmış olup (Erdem, Gökdeniz, & Met, 2011, s. 85). firmaların parasal olmayan özellik ve değerlerine ait göstergelere işaret etmektedir (Şen & Bolat, 2015, s. 154). Finansal olmayan performans, bir firmanın iç çevresindeki soyut çıktılara referans vermektedir. Buna göre firmanın örgüt kültürü, atmosferi, insan kaynağı ve bunların sonucunda şekillenen kalite, müşteri tatmini, yenilik vb. firmaların finansal olmayan performansı üzerinde belirleyicidir (Eren, 2014, s. 309). Finansal olmayan performans ölçütleri performansı, firma içerisindeki bölüm ve iş süreçleri açısından değerlendirmekte ve bu çerçevede elde edilen nihai finansal sonucu sağlayan ve bunu sürdürülebilir kılacak olan faaliyetlere dikkat çekmektedir (Lazol & Eker, 2008, s. 44).

Uluslararası firmalar, yalnız ülke içinde değil yabancı ülkelerde de çeşitli faaliyet dallarından biri veya birkaçında üretim veya satış yapan firmalardır. Bunlar dış ülkelerde faaliyet göstermekle beraber, dışarıda sınırlı yatırımları olan, çoğunlukla ana firma ülkesi vatandaşının yönetiminde bulunan firmalardır (Ünsar, 2007, s. 696).

3. YÖNTEM

Çalışmanın amacı; ISO 1000 firmalarının faaliyet alanı sınırlarına göre entelektüel sermaye ve firma performansının değerlendirilmesidir. Firmalarda faaliyet alanı sınırları olarak bölgesel, ulusal ve uluslararası sınırlar dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda ISO 1000 firmaları arasından seçilen 700 yöneticiye anket uygulaması yapılmış, araştırmada yer alan firmaların faaliyet alanları; bölgesel ulusal ve uluslararası olup olmamasına göre incelenmiştir. Çalışmanın evrenini 2016 yılı içerisinde üretimden satışlar kriterine göre Türkiye'deki ISO 1000 firmaları oluşturmaktadır. İşletmeler ile iletişimde bulunabilmek için İstanbul Sanayi Odasına (ISO) mail atılmış ve böylece bu firmaların tam sıralı listesinin yanı sıra firmalara ait iletişim bilgileri de elde edilmiştir. Çalışma için gereken veriler anket yöntemi ile yüz yüze ve telefon aracılığı ile toplanmıştır. Yanıtlanabilme oranlarının fazla olması ve süre avantajı sağlıyor olması gibi nedenlerden ötürü yüz yüze anket yöntemi tercih edilmiştir. Kullanılan anket formu kapalı uçlu sorulardan oluşmaktadır ve kesinlikle katılmıyorum ifadesinden başlayıp kesinlikle katılıyorum ifadesine doğru giden 5'li likert ölçeğinin kullanılmasıyla oluşturulmuştur.

İşletme performansı ölçeği; firma performansı finansal ve finansal olmayan olarak ölçülebilmektedir. Çalışmamızda finansal ve finansal olmayan değerlerin her ikisi de kullanılmaktadır. Literatürde finansal ve finansal olmayan ölçümler arasında yüksek bir korelasyon bulunduğu ve her iki yönteminde beraber kullanılıyor olmasının performansı ölçmede uygun olduğu belirtilmektedir (Venkatraman & Ramanujam, 1986, s. 802) (Küçükkancabaş, Akyol, & Ataman, 2006).

İşletme performansı ölçeğinde, Alpkan vd.'nin 2005 yılında yayınladıkları “Şirket Girişimciliğinin Şirket Performansına Etkileri” isimli makale çalışmasından faydalanılmıştır. İşletme performansını ölçmeye yönelik olarak iki boyut ele alınmıştır. Bunlardan ilki finansal performanstır ve 7 soru ile ölçülmüştür. İkinci boyut finansal olmayan performanstır ve 8 soru ile ölçülmüştür. 15 maddeli ve 2 boyutlu firma performansı ölçeğinin 3 maddesi faktör yüklerinin düşük ($FY < 0.50$) bulunması nedeni ile analizden elenmiştir. Kalan 12 madde ile gerçekleştirilen faktör analizinde iki faktörlü yapı geçerliliğini korumuştur.

Entelektüel sermaye ölçeği; İpçioğlu ve Şahin'in 2012 yılında gerçekleştirdikleri “Örgüt Kültürü ve Entelektüel Sermaye İlişkisinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma” isimli makale çalışmasından yararlanılmıştır. İnsan sermayesi 8 soru, ilişkisel sermaye 6 soru, yapısal sermaye 5 soru ile ölçülmektedir. Entelektüel sermaye ölçeği 19 maddesiyle yapılan faktör analizinde 6 madde faktör yükü değerlerinin düşüklüğü deneniyle ($FY < 0.50$) analizden çıkarılmıştır. Kalan 13 madde ile gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonucu literatürde yer aldığı şekliyle 3 boyut olarak analiz sonuçlandırılmıştır.

a. Araştırmanın Bulguları

Veri analizinde kullanılan istatistiksel teknikler; araştırmada toplanan anket cevapları SPSS programı kullanılarak analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerle ilgili faktör analizleri yapılmış ve cronbach's alpha değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Analizleri

	Alt Boyut	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha Değeri
1	ES ÖLÇEĞİ	13	,856
2	İnsan sermayesi	6	,803
3	İlişkisel sermaye	2	,710
4	Yapısal sermaye	5	,789
5	FP ÖLÇEĞİ	10	,809
6	Finansal performans	5	,788
7	Finansal olmayan performans	5	,817

Ölçüm aracının güvenilirliğini anlamak için en çok kullanılan yöntem Cronbach (1951) tarafından geliştirilen, Cronbach α katsayısı yöntemidir. Bu katsayı, fazla sorulu bir ölçekteki ifadeler arasındaki uygunluluğun derecesini göstermektedir. 0 ile 1 arasında değerler alabilmektedir. Sayı 1'e yaklaştıkça, ölçekte yer alan sorular arasındaki içsel uygunluğun yüksek olduğu ifade edilebilir (İslamoğlu ve Alınacı, 2014: 283):

$0,00 < \alpha < 0,40$ arasında ise ölçek güvenilir olmamaktadır.

$0,41 < \alpha < 0,60$ arasında ise ölçek güvenilirliği düşük olarak tanımlanabilir.

$0,61 < \alpha < 0,80$ arasında ise ölçek güvenilirliği kabul görür düzeydedir.

$0,81 < \alpha < 1$, ise ölçek güvenilirliği yüksek olarak ifade edilebilir.

Yapılan analizler sonucunda (tablo 1) ölçeklerin güvenilir olduğu sonucuna varılmış ve araştırma ile ilgili gerekli analizler yapılmıştır.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan İşletmelerin Faaliyet Alanı Sınırlarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Faaliyet Alanı Sınırları	N		%	
	Bölgesel	Ulusal	Uluslararası	
	50	120	503	7,4% 17,8% 74,7%

Çalışılan firmaların %7,4'ü bölgesel (n=50), %17,8'i ulusal (n=120), %74,7'si ise (n=503) uluslararasıdır.

Tablo 3. Ankete Katılan İşletmelerin Faaliyet Alanı Sınırları ile Jenerik Stratejiler ve Alt Boyutlarına İlişkin Homojenlik Testi

Homojenlik Testi				
	Levene Statistic	df1	df2	Sig.
Yapısal Sermaye	,947	2	670	,389
İnsan Sermayesi	10,738	2	670	,000
İlişkisel Sermaye	7,819	2	670	,000
Entelektüel Sermaye	4,028	2	670	,018

Değişkenlerin p değerlerine bakıldığında 0,05'ten büyük değişkenler ve homojen dağılım gösterdiğinden Tukey testi; p değeri 0,05'ten küçük olan değişkenler homojen dağılım göstermediğinden Tamhane's T2 testi incelenmiştir.

Bu testin sonuçlarına göre Tablo 4 oluşturulmuş ve ortalamalara yer vererek sonuçlar yorumlanmıştır.

Tablo 4. Ankete Katılan Firmaların Faaliyet Alanı Sınırları ile Entelektüel Sermaye ve Alt Boyutlarına İlişkin Anova Testi Sonuçları

Değişken	Faaliyet Alanı Sınırları	$\bar{X}$	F	p
İnsan sermayesi	Bölgesel	7,8600	2,303	0,101
	Ulusal	7,7500		
	Uluslararası	7,8945		
İlişkisel sermaye	Bölgesel	23,1600	6,522	0,002
	Ulusal	22,9000		
	Uluslararası	23,6501		
Yapısal sermaye	Bölgesel	18,7000	2,660	0,071
	Ulusal	18,8750		
	Uluslararası	19,2425		
Entelektüel sermaye	Bölgesel	49,7200	5,606	0,004
	Ulusal	49,5250		
	Uluslararası	50,8250		

Tablo 4 incelendiğinde entelektüel sermaye (0,004) ve ilişkisel sermaye (0,002) firmaların faaliyet alanı sınırları ile anlamlı bir ilişki içerisindedir ($p < 0,05$). Anlamlı farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını anlayabilmek için ortalamalarabakılmış ve %95 güven düzeyinde uluslararası alanda faaliyette bulunan firmalar, bölgesel ve ulusal alanda faaliyet gösteren firmalara göre daha çok entelektüel sermaye ve ilişkisel sermaye uygulandığı görülmüştür.

Tablo 5. Ankete Katılan İşletmelerin Faaliyet Alanı Sınırları ile Firma Performansı ve Alt Boyutlarına İlişkin Homojenlik Testi

	Homojenlik Testi			
	Levene Statistic	df1	df2	Sig.
Finansal Performans	6,121	2	670	,002
Finansal Olmayan Performans	7,274	2	670	,001
Firma Performansı	3,299	2	670	,038

Değişkenlerin p değerlerine bakıldığında 0,05'ten küçük olan değişkenler homojen dağılım göstermediğinden Tamhane's T2 yapılmış ve bu testin sonucuna göre) Tablo 6 oluşturulmuş ve ortalamalara yer vererek sonuçlar yorumlanmıştır.

Tablo 6. Ankete Katılan Firmaların Faaliyet Alanı Sınırları ile Firma Performansı ve Alt Boyutlarına İlişkin Anova Testi Sonuçları

Değişken	Faaliyet Alanı Sınırları	$\bar{X}$	F	p
Finansal performans	Bölgesel	22,1400	1,906	0,149
	Ulusal	21,2333		
	Uluslararası	21,6461		
Finansal olmayan performans	Bölgesel	23,5600	8,363	0,000
	Ulusal	23,1833		
	Uluslararası	24,0577		
Firma performansı	Bölgesel	45,7000	4,384	0,013
	Ulusal	44,4167		
	Uluslararası	45,7038		

Tablo 6 incelendiğinde firma performansı (0,013) ve finansal olmayan performans (0,000) değişkenleri firmaların faaliyet alanı sınırları ile anlamlı bir ilişki içerisinde ($p < 0,05$) olduğu görülmüştür. Anlamlı farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını anlayabilmek için ortalamalara bakılmıştır ve %95 güven düzeyinde uluslararası alanda faaliyette bulunan firmaların, bölgesel ve ulusal alanda faaliyet gösteren firmalara göre firma performansı daha yüksektir ($\bar{X}=45,7038$) ve finansal olmayan performans finansal performansa göre daha etkilidir sonucunu vermektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada uluslararası alanda faaliyet gösteren işletmelerin entelektüel sermaye ve firma performanslarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar detaylı olarak şu şekildedir.

Araştırma sonuçlarına göre;

- Uluslararası alanda faaliyette bulunan firmalar, bölgesel ve ulusal alanda faaliyet gösteren firmalara göre daha çok entelektüel sermaye ve ilişkisel sermaye uygulamaktadırlar.

- Uluslararası alanda faaliyette bulunan firmaların, bölgesel ve ulusal alanda faaliyet gösteren firmalara göre firma performansı daha yüksektir

- Uluslararası alanda faaliyet gösteren firmalarda finansal olmayan performans bölgesel ve ulusal alanda faaliyet gösteren firmalara göre daha yüksektir.

- Finansal performans faaliyet alanlarına göre farklılık göstermemektedir.

Teknolojinin gelişmesi, rekabetin artması, standardizasyon, uluslararası işletmecilikteki politik etki, ekonomik entegrasyonlar ve globalleşme şeklindeki

gelişmelerin bir neticesi olarak, uluslararası işletmecilik son yıllarda daha da fazla önemli hale gelmiştir.

Araştırmada uluslar arası firmalarda ilişkisel sermaye ve finansal olmayan performansın daha önemli olduğu bulgulanmıştır. Bu doğrultuda firmaların büyüebilmesi ve performanslarını arttırabilmeleri için insan unsuruna gereken önemi vermeleri gerektiği sonucuna varılmaktadır.

Çok uluslu firmalar dünya üzerinde devasa bir ekonomik ve finansal güçle donanmış büyük firmalardır. Dünya ticaretinin yaklaşık olarak %80'ini ellerinde bulundurdukları tahmin edilmektedir (Ünsar, 2007, s. 706). Uluslararası firmalar günümüzde global ticaretin önemli bir ögesi haline gelmiştir. Dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmış faaliyetleri ile dünya ticaretinde önemli bir yer tutmaktadırlar (Tağraf, 2002, s. 34-35). Bölgesel ve ulusal düzeydeki firmaların uluslar arası ve çok uluslu firma haline gelebilmeleri insan unsuruna önem vermeleri ile gerçekleşebilecektir.

KAYNAKÇA

- Abhayawansa, S., & Guthrie, J. (2010). Intellectual capital and the capital market: a review and synthesis. *Journal of Human Resource Costing & Accounting*, 14 (3), 196-226.
- Alpkan, L., Ergün, E., Bulut, Ç. ve Yılmaz, C. (2005). "Şirket girişimciliğinin şirket performansına etkileri", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6(2), 175-189.
- Bontis, N. (1996). "There's a price on your head: Managing intellectual capital strategically", *Business Quarterly*, 60(4), 40-78.
- Bontis, N. (1998). "Intellectual capital: An Exploratory study that develops measures and models" *Management Decision*, 36(2), 63-76.
- Bontis, N. (2000). "Assessing knowledge assets: A review of the models used to measure intellectual capital", *International Journal of Management Reviews*, 3(1): 41-60.
- Bontis, N. and Fitz-Enz, J. (2002). "Intellectual capital ROI: a causal map of human capital antecedents and consequents", *Journal of Intellectual capital*, 3(3), 223-247.
- Boujelbene, M. A. and Affes, H. (2013). "The impact of intellectual capital disclosure on cost of equity capital: A case of French firms", *Journal of Economics Finance and Administrative Science*, 18(34), 45-53.
- Brooking, A. (1996). *Intellectual capital*. EMEA: Cengage Learning .
- Buşoi, S. (2014). Human and Intellectual capital on ethical bases in a new era. *Revista de Management Comparat International*, 15 (3), 262-272.
- Chahal, H., & Bakshi, P. (2016). Measurement of intellectual capital in the Indian banking sector. *Vikalpa*, 41 (1), 61-73.

- Chien, S. H. and Chao, M. C. (2011). "Intellectual capital and new product sale performance of the financial services industry in Taiwan", *The Service Industries Journal*, 31(16), 2641-2659.
- Curado, C., Guedes, M. J., & Bontis, N. (2014). The financial crisis of banks (before, during and after): an intellectual capital perspective. *Knowledge and Process Management*, 21 (2), 103-111.
- Çalık, M., Altunışık, R., & Sütütemiz, N. (2013). Bütünleşik pazarlama iletişimi, marka performansı ve pazar performansı ilişkisinin incelenmesi", , 9(19), *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9 (19), 137-161.
- Demartini, C. (2015). "Relationships between social and intellectual capital: Empirical evidence from IC statements", *Knowledge and Process Management*, 22(2), 99-111.
- Edvinsson, L., & Sullivan, P. (1996). Developing a model for managing intellectual capital. *European Management Journal*, 14 (4), 356-364.
- Erdem, B., Gökdeniz, A., & Met, Ö. (2011). Yenilikçilik ve işletme performansı ilişkisi: Antalya'da etkinlik gösteren 5 yıldızlı otel işletmeleri örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26 (2), 77-112.
- Eren, M. Ş. (2014). Güçlendirme ile finansal işletme performansı arasındaki ilişkide örgüte güven ve duygusal bağlılığın aracılık etkileri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 303-327.
- Erickson, G. S. and McCall, M. (2012). "Using intellectual capital to enhance performance in the hospitality industry", *Journal of Competitiveness Studies*, 20(1/2), 58-66.
- Erickson, S. and Rothberg, H. (2015). "A longitudinal look at strategy, intellectual capital and profit pools", *In European Conference on Intellectual Capital*, Academic Conferences International Limited, 5-13.
- Gogan, L. M., Artene, A., Sarca, I., & Draghici, A. (2016). The impact of intellectual capital on organizational performance. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 221, 194-202.
- Golińska-Pieszyńska, M. (2014). Intellectual capital as an important element of knowledge management. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 334, 43-55.
- Ho, H., Chau, K., & Cheung, P. (2012). Intellectual capital disclosure and initial public offerings: evidence from hong kong. *Journal of Applied Economics & Business Research*, , 2 (2), 56-68.

- Holmen, J. (2012). "Intellectual capital disclosure and the cultural and legal differences of nations", *International Journal of the Academic Business World*, 6(2), 51-62.
- Hult, G. T., Hurley, R. F., & Knight, G. A. (2004). Innovativeness: Its antecedents and impact on business performance. *Industrial Marketing Management*, 33, 429-438.
- İpçioğlu, İ. ve Şahin, F. (2012) "Örgüt kültürü ve entelektüel sermaye ilişkisinin incelenmesine yönelik bir araştırma", *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 153-165.
- İslamoğlu H. ve Alınçık, Ü. (2014). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı),Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları.
- Kalkan, A., Bozkurt, Ö. Ç., & Arman, M. (2014). The impacts of intellectual capital, innovation and organizational strategy on firm performance. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 150, 700-707.
- Kaupelytė, D., & Kairytė, D. (2016). Intellectual capital efficiency impact on european small and large listed banks financial performance", *International Journal of Management. Accounting and Economics*, 3 (6), 367-377.
- Kennerley, M., & Neely, A. (2002). A framework of the factors affecting the evaluation of performance measurement systems. *International Journal Ofoperations and Production Management*, 22 (11), 1222–1245.
- Küçükcancabaş, S., Akyol, A., & Ataman, B. M. (2006). İlişki pazarlaması bileşenlerinin şirket performansı üzerindeki etkileri: içecek sektöründe uygulamalı bir araştırma", 25(7), 131-139. *Öneri Dergisi*, 25 (7), 131-139.
- Lazol, G., & Eker, M. (2008). Tam zamanında üretim, toplam kalite yönetimi ve finansal olmayan performans ölçüleri: ampirik bir çalışma. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 8 (25), 43-62.
- Ling, Y. H. (2013). "The influence of intellectual capital on organizational performance—Knowledge management as moderator", *Asia Pacific Journal of Management*, 30(3), 937-964.
- Luo, Y., Huang, Y., & Wang, S. L. (2012). Guanxi and organizational performance: A meta-analysis. *Management and Organization Review*, 8 (1), 139-172.
- Mačerinskienė, I., & Survilaitė, S. (2011). Company's value added and its intellectual capital coherence. *Business: Theory and Practice/Verslas: Teorija ir Praktika*, 12 (2), 183-192.
- Martins, M. M., & Lopes, I. T. (2016). Martins, M. M. and Lopes, I. T. (2016). Intellectual capital and profitability: a firm value approach in the European companies. *Verslas: teorija ir praktika*, 17 (3), 234-242.

- Mouritsen, J. (1998). "Driving growth: economic value added versus intellectual capital", *Management Accounting Research*, 9(4), 461-48.
- Petty, R., & Guthrie, J. (2000). Intellectual capital literature review: measurement, reporting and management. *Journal of Intellectual Capital*, 1 (2), 155-176.
- Porter, M. E. (1991). Towards a dynamic theory of strateg. *Strategic Management Journal*, 12 (2), 95-117.
- Purohit, H., & Tandon, K. (2015). Intellectual capital, financial performance and market valuation: a study on it and pharmaceutical companies in India. *Journal of Knowledge Management*, 3 (2), 7-24.
- Ramona, T., & Anca, S. (2015). The assesment of intellectual capital in romanian universities. *Studies in Business and Economics*, 10 (3), 100-110.
- Reiner, G. (2004). Customer-oriented improvement and evaluation of supply chain processes supported by simulation models. *Internationaljournal of Production Economics*, 22, 381–395.
- Roos, J. (1998). Exploring the concept of intellectual capital (IC). *Long Range Planning*, 31 (1), 150-153.
- Salehi, M., Enayati, G., & Javadi, P. (2014). The relationship between intellectual capital with economic value added and financial performance. *Iranian Journal of Management Studies*, 7 (2), 245.
- Shakina, E., & Barajas, A. (2012). The relationship between intellectual capital quality and corporate performance: an empirical study of Russian and European companies. *Economic Annals*, 57 (192), 79-97.
- Sharabati, A. A., Naji Jawad, S., & Bontis, N. (2010). Intellectual capital and business performance in the pharmaceutical sector of Jordan. *Management decision*, 48 (1), 105-131.
- Shehzad, U., Fareed, Z., Zulfiqar, B., Shahzad, F., & Latif, H. (2014). The impact of intellectual capital on the performance of universities. *European Journal of Contemporary Education*, 10 (4), 273-280.
- Shih, K. H., Lin, C. W., & Lin, B. (2011). Assessing the quality gap of intellectual capital in banks. *Total Quality Management*, 22 (3), 289-303.
- Stewart, T. (1997). *Intellectual capital: The new wealth of organizations*. New York: Currency Doubleday.
- Sullivan, P. H. (1999). Profiting from intellectual capital. *Journal of Knowledge Management*, 3 (2), 132-143.
- Şen, E., & Bolat, M. (2015). İşletmelerde demokratik yönetim anlayışının inovasyon ve işletme performansı üzerine etkisi: İstanbul Avrupa Yakası lojistik işletmeleri üzerine bir uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (27), 149-172.

- Tağraf, H. (2002). *Çokuluslu Şirketler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayın No:536.
- Tripathy, T., Sar, A. K., & Sahoo, D. (2014). The effect of intellectual capital on firms' valuation: an empirical investigation with reference to India. *IUP Journal of Applied Economics* , 13 (3), 45-68.
- Ünsar, S. (2007). Uluslararası işletmelerde üretim stratejileri. *Journal of Yaşar University* , 2 (7), 695-708.
- Venkatraman, N., & Ramanujam, V. (1986). Measurement of business performance in strategy research: a comparison of approaches. *Academy of Management Review* , 11 (4), 801-814.
- Verma, T., & Dhar, S. (2016). The impact of intellectual capital on organizational effectiveness: a comparative study of public and private sectors in India. *IUP Journal of Knowledge Management* , 14 (3), 7-27.
- Vidrascu, P. A., & Catargiu, V. (2015). Assessments of exposure routes intellectual capital. *Valahian Journal of Economic Studies* , 6 (2), 43-50.
- Vlasenko, T. A., & Vasylenko, Y. V. (2015). Theoretical and methodological aspects of defining the intellectual capital. *Problems of Economy* , 1, 292-298.
- Wang, C. H., Yen, C. D., & Liu, G. H. (2015). How intellectual capital influences individual performance: A multi-level perspective. *Computers in Human Behavior* , 51, 930-937.
- Yaseen, S. G., Dajani, D., & Hasan, Y. (2016). The impact of intellectual capital on the competitive advantage: Applied study in Jordanian telecommunication companies. *Computers in Human Behavior* , 62, 168-175.
- Yılmaz, Y., & Bititçi, Ü. (2006). Performance measurement in the value chain: manufacturing tourism. *International Journal of Productivity and Performance Management* , 55 (5), 371-389.

**NIETZSCHE VE REALİZM: NIETZSCHE’DE GÜÇ İSTENCI KAVRAMI
ve REALİST PARADİGMA¹**

*NIETZSCHE AND REALISM: THE CONCEPT OF WILL TO POWER IN
NIETZSCHE AND REALIST PARADIGM*

Ufuk Serhat YÜKSEL*, Ahmet Emre ATEŞ**

*Geliş Tarihi: 22.02.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi: 08.05.2019
(Accepted)*

ÖZ: Bu çalışmada, Nietzsche’nin felsefesinde güç istenci düşüncesi, uluslararası ilişkiler disiplininin temel tartışmaları özelinde, yeni paradigmayla ilişkili olarak tartışılmıştır. Bu tartışmalar daha çok E.H. Carr, Morgenthau, Waltz gibi isimlere referansla realist paradigma çerçevesinde ele alınacaktır. Güç istenci kavramı uluslararası ilişkiler perspektifinden değerlendirilecek, uluslararası ilişkiler açısından büyük kırılma noktalarının tespit edilmesinde güç istencinin belirleyici rolü saptanacaktır. Nietzsche’nin güç istenci düşüncesiyle ortaya koyduğu yeni paradigmanın, çatışmaya ve sürekli çıkar mücadelesine dayalı perspektifi multidisipliner bir bakış açısıyla birleştirme iddiası değerlendirilecektir. Çalışmanın temel hedefi, uluslararası ilişkiler disiplinindeki tartışmalara, özellikle realist paradigma çerçevesinde, bu alanda sınırlı düzeyde tartışılan Nietzsche’nin siyaset felsefesi üzerinden yeni bir açılım getirmek ve Nietzsche’nin güç istenci düşüncesiyle, realizmin güç kavramı arasındaki ortak noktaları değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Nietzsche, güç istenci, paradigma, realizm, büyük siyaset, Carr.

ABSTRACT: In this study, the will to power in Nietzsche's philosophy has been debated in relation to the new paradigm, in particular, in the basic arguments of the discipline of international relations. This study will approach these discussions mostly in reference to names such as E.H. Carr, Morgenthau, Waltz, etc., in the context of realist paradigm. The concept of “will to power” will be evaluated from the perspective of international relations, and the distinctive role of the “will to power” in terms of breaking points will be determined. The claim that the new paradigm that Nietzsche puts forward with the idea of the will to power combines the perspective based on conflict and ongoing conflict of interest with a multidisciplinary point of view will be discussed. The main objective of the study is to bring about a new breakthrough to the discussions in international relations discipline specifically within the frame of realist paradigm, through Nietzsche's political

¹ Bu makale, Doç. Dr. Ahmet Emre Ateş danışmanlığında Ufuk Serhat Yüksel’in İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı’nda 2017 yılında tamamladığı “Nietzsche’de Güç İstenci Kavramı ve Realist Paradigma” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Arş. Gör., Altınbaş Üniversitesi, ufuk.yuksel@altinbas@edu.tr., ORCID: 0000-0003-3791-7173.

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, aeates@istanbul.edu.tr., ORCID: 0000-0002-1911-8496.

philosophy, which is rarely discussed in this area, and discuss the common points between the concept of power in realism and Nietzsche's idea of will to power.

Keywords: Nietzsche, will to power, paradigm, realism, great politics, Carr

1. GİRİŞ

Bu çalışmada, akademik düzlemde daha çok felsefe ve psikoloji literatüründeki tartışmalarda yer alan güç istenci düşüncesine uluslararası ilişkilerin realist paradigmasının perspektifinden yeni bir yorum getirmek hedeflenmiştir. Bu kapsamda, Nietzsche'nin holistik yaklaşımı ve ortaya koyduğu problemler; Machiavelli, Hobbes, Carr, Morgenthau, Waltz gibi realist paradigmayı etkilemiş teorisyenlerin yorumlarıyla karşılaştırılmıştır. Çalışmanın temel amacı, Nietzsche'nin güç istenci düşüncesinin uluslararası ilişkilerin realist paradigmasıyla ilişkisini tartışmak ve realizmin analiz modellerine yeni açılımlar kazandırma noktasında olası etkilerini değerlendirmektir.

Çalışmanın ilk kısmında, Nietzsche'de güç istenci düşüncesi, Nietzsche'nin siyaset felsefesi yaklaşımının ana hatlarıyla bağıntılı olarak tartışılmış ve güç istencinin siyasi aktörler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Gücün uluslararası ilişkiler paradigmasındaki yerine de kısaca değinilmiş, realist paradigmadaki güç kavramıyla Nietzsche'nin güç istenci düşüncesi karşılaştırılmıştır. Nietzsche'nin siyaset felsefesinin ve güç istenci düşüncesinin ana hatları tartışıldıktan sonra Nietzsche'nin siyasi düşüncesinin realist paradigmayla karşılaştırmalı bir okuması yapılmış, güç dengesi kavramı üzerinden bu tartışmalar detaylandırılmıştır.

Nietzsche'nin güç istenci düşüncesi, Morgenthau başta olmak üzere realist paradigmadan birçok teorisyeni etkilemiştir. Ancak Nietzsche'yi doğrudan realist ekol içine yerleştirmek de mümkün görünmemektedir. Nietzsche'nin devletler sistemini reddedişi ve kapalı bir sistem oluşturmaktan özellikle uzak duruşu bunun ana nedenleri arasında gösterilebilir. Bu çalışmada savunulan temel tez, Nietzsche'nin siyasi düşüncesinin doğrudan realist paradigmayla uyuşmadığı ancak realist paradigmanın ortaya çıktığı zeminin oluşmasına katkıda bulunarak uluslararası ilişkilerin realist paradigması üzerinde önemli etkileri olduğu yönündedir. Bu katkı büyük ölçüde epistemolojik boyuttadır.

2. NIETZSCHE'NİN SİYASET FELSEFESİ VE GÜÇ İSTENCİ DÜŞÜNCESİ

Güç istenci düşüncesinin uluslararası ilişkiler disiplini özelinde analizini gerçekleştirirken, kısaca Nietzsche'nin siyaset felsefesinin ana hatlarını değerlendirmek yararlı olacaktır. Nietzsche'nin bir siyaset felsefesinin olup olmadığı yönündeki tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Brian Leiter, Nietzsche'nin geleneksel anlamda bir siyaset felsefesi anlayışının olmadığını

savunur.¹ Ansell-Pearson, Nietzsche'nin siyasi düşüncesinin göreceli bir perspektife dayandığını ileri sürer ve Nietzsche'nin tezlerini statik bir temele dayandırma arayışının olmadığı çıkarımını yapar.² Morgenthau ise Nietzsche'nin düşüncelerini uluslararası ilişkiler disiplini alanına taşıyarak güç kavramı merkezinde gerçekleştirilen tartışmaların öncülerinden olmuştur. Postmodern ekol Nietzsche'nin düşüncesini daha çok perspektivizm bağlamında, epistemolojik boyutta değerlendirmektedir.

Walter Kaufmann'ın öncülüğünü yaptığı ABD merkezli ekol ise apolitik bir Nietzsche yorumu getirmiş, Nietzsche'nin temel probleminin siyasetle değil insanla ilgili olduğunu ileri sürmüştür. Kaufmann, güç istenci düşüncesini uluslararası siyaset düzeyinde değil, insanların bireysel dürtüleri düzleminde psikolojik ve felsefi boyutta değerlendirir.³ 2. Dünya Savaşı sürecinde Nazizm'in Nietzsche'nin çalışmaları üzerindeki manipülasyonunun etkisiyle apolitik Nietzsche okumaları özellikle Anglosakson akademik çevrelerde kabul görmüştür.

Nietzsche'nin devlet karşıtı tezleri, anarşist teorisyenlerden Max Stirner'le arasında düşünsel yakınlık olduğu iddialarını doğursa da Nietzsche, çalışmalarında anarşizmle ilişkisini açık biçimde reddetmiştir. Benzer şekilde demokrasinin zayıfların ve korkakların düzeni olduğunu iddia eden birçok pasajının bulunması, onun demokrasi üzerine yapılan bazı çalışmalarda referans alınmasını engellemiştir. Devletin bozulmaların en büyüğü olduğunu iddia etmesi faşizmle, eşitlik idealinin reaktif güçler tarafından propagandası yapılan bir zayıflık ve bozulma olduğunu ifade edişi sosyalizmle, insanın doğası gereği gücünü sürekli artırmaya çalıştığını kabul etmesi ve bunun aktif gücün reaktif güç üzerinde kurduğu baskıyla gerçekleştiğini savunması liberalizmle ilişkilendirilmesini engellemiştir. 20. yüzyıl boyunca ortaya çıkan çok farklı uçlardaki teorilerde aynı anda Nietzsche'ye referanslar görülebilmektedir. Bu durum, Nietzsche'nin siyasi düşüncesi üzerine günümüzde de fikir birliği oluşmadığını göstermektedir. Nietzsche'nin siyaset felsefesinde; siyasi model önerileri yoktur. O, kapalı bir sistem oluşturmaktan özellikle kaçınmıştır. Onun hedefi yeni olasılıklar yaratarak düşüncenin sınırlarını genişletmek ve yeni paradigmanın ortaya çıkacağı koşulları oluşturmaktır.

Nietzsche'nin güç istenci düşüncesi, felsefesinin merkezinde yer almaktadır. Nietzsche'nin ilk dönem çalışmalarında bu kavram neredeyse hiç yer almazken,

---

¹ Brian Leiter, "Nietzsche's Moral and Political Philosophy", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Edward N. Zalta (ed.), <http://plato.stanford.edu/archives/spr2013/entries/nietzsche-moral-political/>, (08.09.2016).

² Keith Ansell-Pearson, *An Introduction to Nietzsche as Political Thinker*, Cambridge University Press, Cambridge 1994, s. 1.

³ Walter Kaufmann, *The Portable Nietzsche*, Penguin, New York 1988, s. 15.

son dönem çalışmalarında bu düşünceye gittikçe artan bir vurgunun olduğu görülmektedir. Bu durum Heidegger, Deleuze gibi felsefeciler tarafından güç istencinin Nietzsche'nin düşüncesinin vardığı son nokta olarak yorumlanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla güç istenci düşüncesi anlaşılmeden Nietzsche'yi çözümlmek mümkün değildir. Lacewing; metafiziksel, organik ve psikolojik olmak üzere güç istencini üç ayrı kategoride değerlendirir. Metafiziksel yoruma göre var olan her şey güç istencidir. Organik yorum, güç istencini bütün yaşamsal formlarla bağıntılı olan aşkın bir kavram olarak ele alır. Psikolojik yorumsa bu düşünceyi bir yapı olarak bütün canlıların içine yerleştirir.⁴

Güç istenci kavramının farklı disiplinlerde farklı anlamları karşılması, bu düşünceyi Nietzsche'nin anlaşılması en güç düşüncelerinden biri haline getirmiştir. Bu nedenle güç istenci kavramını analiz ederken güç kavramının linguistik kökenlerine inmek yararlı olacaktır. Almancada "Kraft" ve "Macht" kelimeleri İngilizcede "force" ve "power" olarak karşılık bulur. Kraft (force) gücün niceliksel değerini ifade ederken, "Kraft"tan "Macht"a geçiş, gücün reaktif durumdan aktif hale geçişiyle açıklanabilir.⁵ Nietzsche güç kavramını açıklarken "Macht"ı(power) kullanır. "Power"ın İngilizcedeki anlamına baktığımızda ise siyaset biliminde "iktidar" kavramını karşılığını görüyoruz. Özellikle realizmde "power" en çok kullanılan kavramlardan birisi olmuştur. Oxford sözlüğü "power"ı gücün sonuçlarını kontrol etme ve onları etkileme kabiliyeti şeklinde tanımlar.⁶

Nietzsche, "Kraft"ın(force) güç istenci düşüncesini tanımlamada yetersiz kaldığını düşünür. Çünkü "Kraft" anlamını daha çok fizikteki kullanımından, niceliksel bir değeri belirleme amacından almıştır. Dolayısıyla güç istenci düşüncesini tanımlama noktasında yetersizdir. Pozitif bilimlerde niceliksel değerlerin derecesini belirlerken kullanılan bu kavramı doğrudan felsefeye taşımak anlam karmaşasına yol açacaktır.⁷ "Force" ise dışarıya kapalı bir sistem içindeki enerjinin muhafaza edilme düzeyiyle bağıntılı olarak değerlendirilmektedir. "Force"u reaktif konumdan aktif hale taşıyacak aşamalar ancak güç istenciyle ve Nietzsche'nin bu düşünceyi tamamlayan bengi dönüş, üstün insan gibi kavramlarının yorumlanmasıyla anlaşılabilir.

---

⁴Michael Lacewing, "Nietzsche on the Will to Power", Routledge, <http://documents.routledgeinteractive.s3.amazonaws.com/9781138793934/A2/Nietzsche/NietzscheWillPower.pdf>, (02.02.2016), s. 1.

⁵Jacob Golomb, Robert S. Wistrich, *Nietzsche, Godfather of Fascism?*, Princeton University Press, New Jersey 2002, s. 49.

⁶ Scott Burchill vd., *Theories of International Relations*, Palgrave Macmillan, London 2009, s. 38.

⁷ Jacob Golomb, Robert S. Wistrich, *a.g.e.*, s. 51.

18. yüzyıl fizikçilerinden Boscovich, maddenin güç alanlarından oluştuğunu öne sürmüştür.⁸ Farklı disiplinlerin verilerini felsefesini oluştururken kullanan Nietzsche için bu kaotik evrende yaşam güç istencinin farklı görünüşlerinden ibarettir. Nietzsche, bu yorumunu metafiziksel değil maddi temellere dayandırdığını ileri sürer (Heidegger ise Nietzsche’de güç istenci düşüncesini metafiziksel bir kavram olarak yorumlamaktadır.). Organizmaların hareketlerinde merkezde yer alan bu temel güdü Nietzsche’nin güç istenci düşüncesinde dünyadaki değişimin ve döngünün motorudur, tarihi oluşturan şeydir. Dolayısıyla Nietzsche’nin felsefesindeki güç istencinin merkezi konumu, realist paradigmada güce atfedilen önemle benzerlikler taşımaktadır ve epistemolojik bir boyuta da sahiptir.

Güç istenci düşüncesinin temelinde insan doğasının unutturulmuş yasalarına geri dönme ve metafizikle örtülmüş olan doğruya ulaşma isteği vardır. Bu doğru, Aydınlanma’nın rasyonel temellere dayandırılmış, statik ve neden-sonuç ilişkilerine dayalı doğrusu değildir; güç istencidir. Nietzsche, deterministik ilişki setlerinin gerçekte var olmadığını ileri sürmekte, tümevarımsal yöntemlerin belli amaçlar doğrultusunda iletişim kurabilmek ve yorum gücünü artırmak için kullanıldığı çıkarımını yapmaktadır.⁹ Bu duruşu Nietzsche’yi modernizmin düşünce tarzından ayırmaktadır.

Nietzsche’nin siyasi düşüncesinin birey-devlet çelişkisiyle ilgili duruşu, güç istencinin realist paradigmayla ilişkisini kavrama adına önemlidir. Devlet üzerine yapılan tartışmalar Nietzsche’nin ilk dönem çalışmalarından geç dönem çalışmalarına dek hemen hemen tüm metinlerinde önemli yer tutmaktadır. Nietzsche ve realist paradigma arasındaki temel ayrımlardan biri de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Nietzsche’nin siyasi düşüncesinin merkezinde devlet yer almaz. O, devlete ancak işlevsel bir anlam atfeder, bir ideal olarak devlet kavramını yüceltmez.

Nietzsche’nin devlet eleştirisi, Bismarck Almanya’sına yönelttiği eleştiriler üzerinden daha iyi anlaşılabilir. 1862-1872 döneminin Almanya’sını yorumlarken Nietzsche, o dönemin Almanya’sının kültürel bir uyanışa ihtiyacı olduğunu düşünmekte ve sürecin bu uyanışı başlatacağına dair güçlü bir inanç taşımaktaydı. Wagner’le yakınlığı ve akademik düzlemde de etkisi hissedilen Alman ulusal birliğinin sağlanmasının uyandırdığı optimizm bu düşüncesinin nedenleri arasında olsa da yıllar geçtikçe bu iyimserlik yerini 2. Reich’in sert eleştirisine bırakmış ve bu sürecin etkisiyle Wagner’den de kopuş yaşamıştır. Nietzsche, Bismarck Almanya’sının devlet merkezli hegemonik politikaları nedeniyle normatif otoriteyi

---

⁸ Michael Lacewing, *a.g.e.*, s. 2.

⁹ Michael Lacewing, *a.g.e.*, s. 2.

oluşturacak unsurları göz ardı ederek, otoriteyi tümüyle baskıya dayandırdığını ileri sürmekte, bu durumu otoritenin bir zayıflığı olarak değerlendirmektedir.

Nietzsche'nin siyasi düşüncesi, devlet merkezli teorileri çok fazla soyut kavramla çevrelendiği gerekçesiyle eleştirir. Onun devlet eleştirisi, epistemolojik bir boyuta da sahiptir. Nietzsche, devleti statükonun koruyuculuğunu yapan, epistemolojik açıdan gerici bir proje olarak görmektedir. O, devleti güç istenci düşüncesinden bağımsız olarak yorumlayan ve devlete gücü çoğaltmak dışında başka amaçlar yükleyen bütün düşünceleri yadsır.¹⁰ Nietzsche, Böyle Buyurdu Zerdüş'te üstün insana devleti aşma görevini yüklemiştir.¹¹ Nietzsche'nin siyasi düşüncesinde, devlet ancak kültürel gelişmeyi sağladığı ve üstün insana giden yolu açtığı sürece yararlıdır.

Güç istenci, sürekli daha da ileriye gitme düşüncesiyle, gücün çoğalmasını durdurmaya çalışan statükocu güçlerle yüzleşmenin getirdiği bir çatışma içerisindedir. Bu çatışma, uluslararası ilişkilere de karakteristiğini veren unsurlardan birisidir. Güç odakları, bir yandan gücünü sürekli daha da artırmak isterken bir yandan da kurumsal ve statükoya dayalı yapılarla mücadele etmek durumundadır. Bu çatışma, savaşı yaşamın tamamlayıcı bir unsuru haline getirir. Nietzsche'nin çatışmayı merkeze alan bu vizyonu realizmin paradigmasıyla da uyumaktadır. Nietzsche ahlaki açıdan getiren sınırlamaların, statükonun reaktif güçleri korumak için inşa ettiği gerici projeler olduğunu düşünür. Nietzsche de tıpkı Machiavelli gibi uluslararası ilişkilerin anarşist doğasının, güç istencinin kendini var etmesi için en uygun ortam olduğunu düşünmektedir. Nietzsche, sürekli kaosu desteklemez, kaos onun için bir araçtır. Onun ideali, savaşların sürekliliği değil, büyük siyasettir. Nietzsche'nin felsefesinde ahlaki değerlere dayalı yapılar, güç istencinin önündeki en büyük engeller olarak yorumlanır. Nietzsche'nin moral değerlere bakışı, Machiavelli, Morgenthau gibi realizmin önde gelen isimleriyle de benzeşmektedir.

Nietzsche'ye göre tarihsel açıdan ilerleme küçük adımların birbirine eklenmesiyle gerçekleşmez, kısa periyotta yaşanan büyük sıçramalar şeklinde olur. Bu atılımlar statükoyu yıkmak için her şeyi yapmaya hazır, içgüdülerine göre hareket eden liderlerin ve üstün insanların yol göstericiliğinde şekillenir. Modern devlet bu anlamda Nietzsche için gelişmeyi durduran bir kurumdur. Onun üstün insanı devletin bittiği yerde yükselir, o devletsizdir.

Güç istenci düşüncesinin realist paradigmayla ilişkisini anlamak için realizmde gücün yerini kavramak önemlidir. Güç kavramı, realist paradigmanın

---

¹⁰ Yahya Berkol Gülgeç, "Thomas Hobbes'un Sosyal Sözleşme Teorisinin Nietzsche'nin Siyaset Felsefesi Doğrultusunda Karşılaştırılarak Değerlendirilmesi", *AÜHFĐ*, 64 (3), Ankara 2015, s. 709.

¹¹ Friedrich Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüş*, Karınca, İstanbul 2004.

disiplin içindeki dominant konumunun da etkisiyle uluslararası ilişkilerde önemli bir yere sahiptir. Kragner uluslararası ilişkilerde gücün işlevini üç evrede özetler.¹² Öncelikle güç, siyasi arenada kimin sahneye çıkacağını belirlemektedir. 2. Dünya Savaşı periyodunda yaşanan olaylar, Almanya, İngiltere, Sovyetler Birliği gibi ülkelerin domine ettiği Kıta Avrupası siyasetinde, küçük ülkelerin ne derece etkisiz kaldıklarını ortaya koymuştur. İkinci evrede güç, siyasi arenada oynanan oyunların kurallarını belirler. 1945 sonrası ortaya çıkan uluslararası kurumsal yapılar savaşın kazanan taraflarının değerler sistemini kendi perspektifleri doğrultusunda nasıl restore edebildiğini göstermiştir. Baskın güç odağı, üzerinde egemenlik kurduğu güçlere kendi normlarını ve değerler sistemini dayatma gücüne sahiptir. Üçüncü evrede ise güç, oyunun kurallarını değiştirme potansiyeline sahiptir.

3. NIETZSCHE VE REALİZM

Nietzsche'nin siyasi düşüncesini güç kavramı özelinde uluslararası ilişkiler disiplininin alanına taşıyan başlıca isimlerden birisi Morgenthau olmuştur. Nietzsche'nin siyaset felsefesi, realist paradigmayla birebir uyumaz. Buna karşın, iki düşüncenin de güç kavramını merkezine alması, şekillendirici bir unsur olarak savaşlara verdikleri önem ve uluslararası ilişkileri makro boyutta almaya eğilimli yapıları yakın noktalar olarak değerlendirilebilir. Nietzsche'nin çalışmaları incelendiğinde Thucydides'e dek kökenleri götürebilecek, realist düşünceyi olumlayan birçok çıkarımı olduğu görülür.¹³ Nietzsche'nin siyasi düşüncesinin, etiği siyasi pratiğin dışında bırakan Machiavelli'yle, insan doğasının benmerkezci dinamikleri noktasında Hobbes'la ve gücün uluslararası hukuk üzerindeki etkisini kabul eden Morgenthau'nun tezleriyle uzlaştığı görülmektedir.

Nietzsche her güç odağının doğası gereği egoist bir yapıya sahip olduğunu kabul eder. Güç odaklarını yönlendiren temel unsur olarak ise kuşaktan kuşağa etkisini kaybetmeyen vahşi içgüdüleri ele alır. Bu alandaki temel yaklaşımlardan farklı olarak, Nietzsche'nin düşüncesinde içgüdüler hazza yönelmezler, haz gücü çoğaltma dürtüsünün bir etkisi olarak ortaya çıkar.¹⁴ Bu nedenle Nietzscheci bir uluslararası ilişkiler okumasında realizmin çıkış noktalarından biri olan Hobbes'la özdeşlik kurulabilir. Nietzsche ve Hobbes, insan doğasının dinamiklerini ele alırken aynı noktadan hareket ederler. Ayrıldıkları nokta, Hobbes'un insan doğasına getirdiği pesimist yorum nedeniyle sosyal sözleşmeyi gerekli görüşüdür. Nietzsche bu düşünceyi benimsemez ve Fransız Devrimi'yle Avrupa'da siyaset

¹² Pınar Bilgin, Berivan Eliş, "Hard Power, Soft Power: Toward a More Realistic Power Analysis", *Insight Turkey*, Vol. 10, No. 2, Ankara 2008, s. 10.

¹³ Manuel Dries, "Nietzsche's critique of staticism: introduction to Nietzsche on Time and History", *Nietzsche on Time and History*, Walter de Gruyter, Berlin 2008, s. 12.

¹⁴ Margus Vihalem, *How to Get Rid of the Subject? On Some Aspects of Nietzsche's Critique of Subjectivity*, The Estonian Institute of Humanities. Tallinn 1999, s. 166.

sahnesinde gündeme gelen sosyal sözleşme kavramını ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yapıları reddeder. Bu duruşu, Nietzsche'yi liberal paradigmadan da ayırtmaktadır.

Nietzsche, doğru kavramına moral değerlere dayanan soyut anlamlar yüklemeyi, doğruyu egemen paradigma tarafından biçimlendirilen işlevsel bir yapı olarak ele alır. Bu yaklaşım biçimi Nietzsche'nin siyaset felsefesinin realist düşüncenin ilham kaynaklarından Machiavelli'ye yaklaştığı noktalardan birisidir.¹⁵ Machiavelli ve Nietzsche'nin moral değerlerin güçle ilişkisi üzerine yorumlarını, uluslararası ilişkiler disiplininin gündemine taşıyan teorisyen ise Morgenthau olmuştur. Morgenthau, güç mücadelesini uluslararası ilişkilerin temel gerçekliği olarak benimsemiştir.¹⁶ Morgenthau'nun Nietzsche okuması daha çok onun çalışmalarının insan doğası merkezli tartışmalarına dayanıyordu. Kenneth Waltz sonrası dönemde ise uluslararası ilişkiler disiplininin yaşadığı dönüşüm, tamamlayıcı birçok teorinin ortaya çıkışı, Nietzsche'yi bilimin tüm alanlarıyla ilişki içinde ele almayı mümkün kılmıştır. Multidisipliner bir yaklaşıma sahip olan Nietzsche'nin daha iyi anlaşılacağı zemin de budur.

Morgenthau'nun okumalarından yola çıkarak Nietzsche'nin düşüncesinin moral değerler noktasında realist paradigmayla uyduğu söylenebilir. Morgenthau, ahlaki değerleri ve yapıları uluslararası ilişkiler paradigmasında ikincil bir konuma indirgeyerek siyasetin moral değerler tarafından değil, devletler tarafından şekillendirildiğini savunmuştur.¹⁷ Morgenthau'nun gücün önemine ilişkin getirdiği bu yorum, Nietzsche'nin güç istenci düşüncesiyle benzerlikler taşımaktadır. Morgenthau'nun epistemolojik duruşunda da Nietzsche'yle yakınlıklar gözlenmektedir. Morgenthau da Nietzsche gibi statik değerlere dayalı teorik yaklaşımları kabul etmez. Ona göre teoriler, gerçeklikle nasıl ilişki kurulabileceğini göstererek kavramlar arasında bağ kurulmasına yardımcı olmalıdır.¹⁸ Bu tavra göre toplumun gelişmesinin yolu, toplumu ortaya çıkaran yasaların keşfedilmesine dayanmaktadır.¹⁹ Morgenthau, bu noktada güç kavramının önemine dikkat çeker ve güç kavramı olmadan siyaset teorisinin bütünsel bir resimde açıklanmasının

---

¹⁵ Edward Hallett Carr, *The Twenty Years' Crisis 1919-1939*, Macmillan, London 1981, s. 64.

¹⁶ Michael Laurence, "Nietzsche, Morgenthau, and the Roots of Realism", <http://www.e-ir.info/2015/06/24/nietzsche-morgenthau-and-the-roots-of-realism/>, (14.01.2017).

¹⁷ Scott Burchill vd., *a.g.e.*, s. 48.

¹⁸ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations*, Seventh Edition, McGraw-Hill, New York 2005, s. 3.

¹⁹ Hans J. Morgenthau, *a.g.e.*, s. 4.

olanaksız olduğunu ileri sürer.²⁰ Benzer şekilde Nietzsche de güç istenci kavramı anlaşılmeden felsefeden bilime birçok şeyin havada kalacağı düşüncesine sahiptir.

Realist düşünce ve Nietzsche arasındaki temel farklılık daha çok devlet merkezli tartışmalar noktasında ortaya çıkmaktadır. Nietzsche'nin, realist paradigmanın devletler sistemini merkezine alan ilkelerini kabul etmesi beklenemez. Bir diğer ayrım ise epistemolojik boyutta görülmektedir. Nietzsche, egemen paradigmanın yöntemlerini büyük oranda reddederken, realist paradigma doğrudan döneminin epistemolojisinden ve modernist düşünceden etkilenmiştir. Bu tezden hareketle realizmin, uluslararası ilişkiler disiplininde yeni bir paradigma üzerinden temellendirilip temellendirilemeyeceği tartışılabilir. Güç istenci kavramı merkezli bir uluslararası ilişkiler yaklaşımı daha çok bu noktada değer kazanacaktır.

Birçok realist teorisyen, Machiavelli ve Nietzsche'nin moral değerleri ikincil bir konuma indirgeyen yorumlarından etkilenmiştir. Nietzsche'nin gücü artırma dürtüsü üzerine tezleri merkezinde ofansif realizme yaklaşması ve Waltz'ın birinci düzey imge analiziyle Nietzsche'nin güç istenci yorumu arasındaki benzerlikler, güç istencinin uluslararası ilişkiler disiplini içindeki yerini anlamlandırmak için realizmin Nietzsche'nin perspektifiyle karşılaştırmalı olarak tartışılmasını gerektirmektedir.

4. REALİST PARADİGMA VE GÜÇ DENGESİ

Realist paradigmanın siyasi pratikteki doğrudan yansımaları, güç dengesi mücadeleleri üzerinden okunabilir. Nietzsche'nin siyaset felsefesi, güç istenci düşüncesi merkezinde güç dengesini ontolojik boyutta tartışmıştır. Nietzsche'ye göre, güç dengesinde yaşanan sürekli değişimler, tekrar denge oluşturma arayışları ve bu güç dengesinin kurulma süreci, siyasi tarihin döngüsünü oluşturur. Bu döngünün epistemolojik açıdan analizini Nietzsche güç istenci düşüncesi temelinde gerçekleştirmiştir.

Güç istenci düşüncesiyle Nietzsche kendini yeni paradigmanın habercisi olarak görmektedir. Benzer misyonu uluslararası ilişkilerde E.H. Carr'ın yerine getirdiğini söyleyebiliriz. E.H. Carr, siyasi tarihe ilişkin çalışmalarında ortaya koyduğu tezlerle, farklı bir noktadan yola çıkarak, Nietzsche'yle yakın sonuçlara varmıştır. Nietzsche doğrudan felsefi idealizmi eleştirirken, Carr'ın hedefinde idealist ekol vardır. Nietzsche ve Carr'ın siyaset felsefesine getirdiği yorumlar, yeni bir paradigmanın gerekliliği noktasında uzlaşmaktadır.

E. H. Carr, yeni dünya düzeninin moral açıdan eleştirisini içinde bulunduğumuz medeniyetin ilerlemesi için gerekli görmektedir.²¹ Savaş, Carr'ın

²⁰ Hans J. Morgenthau, *a.g.e.*, s. 5.

²¹ Edward Hallett Carr, *Conditions of Peace*, Macmillan, London 1942, s. 112.

yorumuyla, bu dönüşümü gerçekleştirmek için kullanılan en etkili araçtır. Savaşlar, toplumu egemen paradigmanın statik değerleriyle karşı karşıya getirerek sistemin dayandığı temelleri sarsarlar. 20. yüzyılda savaşın işleyiş şekli, 19. yüzyıldaki kullanımından farklılaşmıştır. Carr, idealist boyutları tümüyle dışarıda bırakan realist yaklaşımları kabul etmez. Buna karşın değerler sisteminin, güçle karşılaştırıldığında uluslararası ilişkileri biçimlendirme noktasında daha az etkiye sahip olduğu çıkarımını yapar. Carr, 1. ve 2. Dünya Savaşı analizlerinde, idealist bir refleksiyle savaşın kendisini mahkûm etmez. Carr'ın temel sorunsalı savaş değil, statükonun değerlerini merkeze koyarak gelişimi yavaşlatma yoluyla savaşı kaçınılmaz hale getiren güç odaklarıdır. Bu yaklaşım biçimiyle Carr, savaşları uluslararası ilişkilerin şekillendirici unsuru olarak alan Nietzsche'yle benzer bir duruşa sahiptir.

Carr, dünya savaşlarının analizini yaptığı çalışmalarında mikro problemlere yoğunlaşmaz, onun temel meselesi savaşı ortaya çıkaran yapının kendisidir. Carr'ın yorumuyla, 1. Dünya Savaşı'nın kazanan tarafları, mevcut paradigmanın çöküşünü kabullenmek istememiş, reformlar aracılığıyla çökmekte olan bir sistemin ömrünü uzatmaya çalışmışlardır. Bu girişimler, Carr'ın analiziyle, başarılı olmayacak ve yaklaşık 20 yıllık bir geçiş sürecinin ardından yine bir dünya savaşı patlak verecektir. Nietzscheci bir uluslararası ilişkiler okumasında da savaş, güç odaklarının arasındaki üstünlük mücadelesinin vardığı son noktada ortaya çıkan, kaçınılmaz bir sonuçtur ve insanlık savaşın geldiğini çok önceden görmesine karşın bunun önüne geçememiştir. Nietzsche ve E.H. Carr, mevcut paradigmanın ömrünü tamamladığında dikkat çekerek dönemlerinin teorik açıdan ciddi bir eleştirisini gerçekleştirdiler. Savaş, realist paradigmaya göre, doğa yasaları doğrultusunda, çelişkiler çoğaldığında uluslararası ilişkilere yeniden şekil vermek için devreye girer. Bu evreye gelindiğinde savaşın misyonu politikanın da ötesine geçmiştir. Nietzsche'nin yorumuyla varoluş mücadelesi ve savaş üstün insana giden bir araç haline gelmiş, statükonun değerlerini yıkarak yeni paradigmanın üzerinde yükseleceği alanı açmaya başlamıştır. Savaşın dinamiklerinin anlaşılmasında ahlaki değerleri dışarıda bırakan bu yorumuyla Nietzsche, Machiavelli ve Morgenthau'yla benzer bir duruşa sahiptir.

Morgenthau'nun realizm yorumu, savaşların ortaya çıkışına antropolojik bir yaklaşım getirerek insan doğasının bu süreçteki önemini vurgular. Morgenthau'nun bu konudaki duruşu, felsefesinin merkezine insanla ilgili problemleri yerleştiren Nietzsche'ye yakındır. Nietzsche de siyaset felsefesi ve uluslararası ilişkilerin kapsamına girebilecek problemlere eğilirken, öncelikle insan doğasının sınırlarını tespit etmeye çalışmış, psikoloji temelli bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu nedenle Nietzsche'nin siyaset felsefesiyle, Hobbes'un ve Morgenthau'nun düşünceleri arasında organik bir bağ vardır.

Morgenthau, uluslararası hukukun devletler üzerinde kısıtlı yaptırım gücüne dikkat çekerek, değer yargılarının ve etiğin uluslararası ilişkiler analizlerinin dışında bırakılmasını önerir. Morgenthau'nun bu perspektifi, Nietzsche'nin etiğe bakışıyla benzer. Morgenthau, moral değerleri değil güç dengesini merkeze alır. Morgenthau'nun realizm yorumunda güç dengesi, devletlerin politikaları üzerinde doğrudan etkiye sahiptir ve savaşların ortaya çıkışında belirleyici bir unsurdur.

Klasik realizm, güçler toplamını değişmez olarak kabul eder.²² Bu durumda, bir güç odağında yaşanan artış başka bir güç odağının gerilemesi anlamına gelmektedir. Nietzsche'nin siyasi düşüncesi ise problem çözme odaklı değildir. O, bunun yerine problemleri ortaya çıkaran büyük teoriyle ve bu teorileri kapsayan paradigmayla ilgilenmektedir. Realist paradigma ve Nietzsche'nin siyasi düşüncesi, güç kavramını merkeze alarak benzer noktalardan yola çıksalar da farklı hedeflere yöneldikleri için bu noktada ayrışmaktadırlar.

Uluslararası siyasi arenada, ülkeler üzerinde kesin yaptırım gücü olan bir yapının olmaması, bir güvensizlik ortamı oluşturarak devletlerin sürekli bir savunma refleksi içinde ittifak arayışlarına girmesine neden olmaktadır.²³ Bu eksende, 1. Dünya Savaşı'nın Balkanlar'da başlayan bölgesel bir olay üzerinden hızla evrensel bir probleme dönüşmesi daha iyi anlaşılabilir. Bu tepkisellik, Nietzsche'nin güç istenci düşüncesiyle getirdiği perspektifle yorumlanabilir. Her güç odağı, kendini diğer güç odaklarına göre konumlandırmakta ve bu odaklar arasında sürekli bir üstünlük mücadelesi yaşanmaktadır. Güç odakları arasındaki ilişkileri sıfır toplamlı bir oyun pratiğinde çözümleyen realist paradigmaya göre, her güç odağı sürekli tehdit altında bulunmaktadır.

Waltz'ın yorumuna göre, süper güçler agresif bir davranış modeli sergilediğinde, tehdit altındaki devletler, kendi varoluşlarının devamlılığını sağlamak için ellerindeki olanakları gözden geçirirler ve saldırgan gücü dengeleyecek unsurları araştırmaya başlarlar.²⁴ Bu bağlamda, Waltz'a göre uluslararası dayanışma mümkün olamaz. Çünkü kurulan ittifaklar, ancak belli bir hedefe karşı oluşturulduğunda anlamlı olacaktır. Bu yorum, realist ekolün uluslararası siyasetin dinamiklerine ilişkin liberal düşünceden ayrıldığı temel noktalarından birisidir. Realist perspektife göre, taraflardan birinin kazanımı, diğer tarafın gerilemesini gerektirecektir. Sonsuza kadar, iki tarafın da sürekli gücünü

²² Efe Çaman, "Uluslararası İlişkilerde (Neo)Realist Paradigmanın Almanya'daki Gelişimi ve Evrimi: Kindermann ve Münih Okulu", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 2, No: 8, 2007, s. 41.

²³ Matthew Ragghianti, "Origins of World War 1", http://mtragg.wmwikis.net/file/view/Origins+of+WWI+and+Conflict+and+Cooperation+Therory_+Senior+Seminar.pdf, 8, (21.03.2016).

²⁴ Scott Burchill vd., *a.g.e.*, s. 129.

artırması rasyonel bulunmaz. Nietzsche, bu tartışmada realist paradigmaya yakın görünmektedir.

Realist paradigmada uzun vadede, devletler arasında çatışma kaçınılmazdır. Carr, çatışmaların nedenlerini kaynakların paylaşılmasındaki uzlaşmaz karşıtlıklara bağlarken, Morgenthau insan doğasıyla devletlerin yönetim dinamikleri arasında ilişki kuran bir analiz modeli geliştirmiştir.²⁵ Nietzsche'nin güç istenci düşüncesi de büyük bir küresel savaşı yeni paradigmaya geçiş için kaçınılmaz ve gerekli görmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmanın odak noktasını, Nietzsche'nin güç istenci düşüncesinin realist paradigma özelinde uluslararası ilişkiler çerçevesinde tartışılması oluşturmuştur. Bu kapsamda Machiavelli, Hobbes, Carr, Morgenthau Waltz gibi realist paradigmayı etkilemiş teorisyenlerin güç kavramı üzerinden okumaları yapılmış ve bu isimlerin tezleri Nietzsche'nin güç istenci kavramı merkezli siyasi düşüncesiyle karşılaştırılmıştır.

Yapılan tartışmalar ve gözden geçirilen problemler sonucunda görülmüştür ki Nietzsche ve realist paradigma arasında ortak noktalar olduğu gibi, ayrıştıkları noktalar da bulunmaktadır. Nietzsche'nin özellikle kapalı bir sistem oluşturmaktan kaçınması, Aydınlanma'nın etkisiyle yayılan deterministik modelleri reddedişi ve devletler sistemine karşı çıkması realist paradigmadan ayrıştığı temel noktalar arasında sayılabilir. Bununla birlikte güç kavramını realist paradigmayla benzer biçimde merkezine alması, savaşların dönüştürücü gücüne yaptığı büyük vurgu, geleneksel etiği dışarıda bırakan analiz modelleri ve liberal düşünceye yönelttiği eleştiriler onun realist paradigmaya yaklaştığı noktalar arasındadır. Buradan yola çıkarak Nietzsche'nin realist paradigmayla birebir uyuşmadığı ancak bu paradigmanın ortaya çıkmasını sağlayan koşulların oluşmasına katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz. Nietzsche'nin güç istenci düşüncesi, realist paradigma için Thucydides, Machiavelli ve Hobbes'tan; E.H. Carr, Morgenthau, Waltz gibi teorisyenlere geçiş işlevi görmüştür. Nietzsche, modernizmin ve döneminin siyasi düşüncesinin kapsamlı bir eleştirisini gerçekleştirerek 20. yüzyılın başında realizmin yükseldiği zeminin ortaya çıkışına doğrudan katkıda bulunmuştur.

Nietzsche'nin etkileri Morgenthau gibi realizmin öne çıkan bazı teorisyenlerinde doğrudan görüle de bugüne dek Nietzsche'nin siyaset felsefesi düşüncesinin uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde kısıtlı düzeyde okuması yapılmıştır. Bu çalışmada, literatüre daha çok bu noktada katkıda bulunmak hedeflenmiş ve uluslararası siyasetin kaotik bir döneme girdiği bir çağda,

---

²⁵ Andreas Bieler, "The Anarchy Problematique and Sovereignty: Neo-Realism and State Power", <http://andreasbieler.net/wp-content/files/Neo-realism.pdf>, (12.06.2016), s. 2.

Nietzsche'nin güç istencini merkeze alan ve yeni paradigmaya yönelen perspektifinin, realizmin analiz modellerine yeni açılımlar getirebileceği düşüncesi değerlendirilmiştir. Nietzsche'nin perspektivist duruşu ve multidisipliner yaklaşımı realist paradigmanın analiz modellerine yeni boyutlar kazandırarak bu paradigma temelli analizlerin tahmin gücünü yükseltebilir.

Uluslararası ilişkiler disiplininin, 1. Dünya Savaşı'nın bitişinden hemen sonra gün yüzüne çıkması, büyük savaş sonrası değişen uluslararası siyasetin dinamiklerine yeni bir yorum getirme arayışının ürünüdür. Bu çaba, Nietzsche'nin güç istenci düşüncesiyle mevcut paradigmanın ötesine geçme hedefiyle benzer. 1. Dünya Savaşı sonrası, uluslararası güç dengelerinde yaşanan değişimler, güç odaklarının güç düzeyinde değişimlere neden olarak yeni bir denge noktası oluşturmuştur. Nietzsche nihai bir denge noktasının olmadığını savunmakta, kalıcı barış düşüncesini ütopyik bir ideal olarak ele almaktadır. İki savaş arası döneme yönelik analizlerinde, E.H. Carr da bu tezi benimsemiş görünmektedir. Çünkü bu evrede, aktif bir savaş söz konusu olmasa da her güç odağı doğru anın gelmesini bekleyerek kendini konumlandırmakta, gizli bir iç mücadele sürekli devam etmektedir. Nietzsche, siyasi açıdan bir denge noktasına ulaşabileceğine inanmaz. Denge noktasına ilişkin tezler, Nietzsche'nin yorumuyla, gücün doğasına dair dinamiklerle çelişir. Bu yorum, onun dinamik bir güç yorumu olduğunu gösterir ve onu liberal paradigmanın temel prensiplerinden ayırır. O, statik olmayla güç istencinin birbiriyle çeliştiğini düşünmektedir. Bu tezleri, Nietzsche'yi Hobbes ve Machiavelli'nin realist paradigma çerçevesindeki görüşlerine yaklaştırmaktadır.

Nietzsche'ye göre gücün doğası gereği tarihsel açıdan büyük kırılmalar öncesi kriz dönemlerinin yaşanması olağandır. Nietzsche, bu durumu hem epistemolojik hem de siyasi boyutta değerlendirir. Egemen paradigma, değişen dünya koşullarını yorumlama konusunda yetersiz kaldıkça, bir zamanlar yaşamı daha da ileri taşıyan prensipler, gelişimin önündeki en büyük engeller haline gelmeye başlarlar. Güç istenci düşüncesinin savaflara biçtiği rol, bu engelleri ortadan kaldırmaktır. Nietzsche'nin savaş yorumu, bazı noktalarda realist paradigmayla uyumaktadır. Asıl farklılık, realist paradigmanın devlet yorumunda ortaya çıkmaktadır. Nietzsche, devletleri mevcut paradigmanın ortaya koyduğu ilişkiler setinin devamlılığını sağlayan araçlar olarak görmekte, büyük siyaset projesinin kapsamına devletleri dahil etmemektedir.²⁶

Uluslararası ilişkilerin değişen yapısı yeni tehdit biçimleri, savaş modelleri ve problemler ortaya çıkarmıştır. Makro düzeydeki dünya savaşlarının yerini kronik biçimde metropollere sığmayan, daha mobilize ve öngörülemez tehdit unsurları almıştır. Bu kadar çok tehdidin ortasında devletler üstü uluslararası

²⁶ Friedrich Nietzsche, *The Will to Power*, Vintage Books, New York 1968.

mekanizmaların etki gücü, 1920'lerdeki seviyesinin çok da ötesine geçebilmiş değildir. Nietzsche, nihai denge doğasının oluşacağına inanmaz. Sürekli güç mücadelesi ve güç dengesinin dinamiklerinde yaşanan değişimler, onun yorumuna göre insan doğasının bir parçasıdır. Nietzsche, bütün varlıkların sürekli bir güç mücadelesi içinde olduğunu düşünmektedir. Belli güç odakları zaman zaman bir araya gelerek, güçlerini birleştirseler de sürekli bir denge noktası oluşmaz, gizli biçimde ve başka araçlarla güç mücadelesi devam eder.

Güç istenci düşüncesi temelinde değerlendirildiğinde tarih, mevcut paradigma aracılığıyla sürekli yeniden yaratılmaktadır. Geçmişe yönelik getirilen her yorum, belli bir güç odağının perspektifini yansıtmaktadır. Nietzsche, geçmişin değerler sistemini yıkarak yeni paradigmanın önünü açacak bir felsefe geliştirmeye çalışır. O, gücü çoğaltma isteğinden daha temel bir hedef görmez. Bu eğilimi, Nietzsche'yi realist paradigmaya yaklaştıran başlıca faktördür. Savaş dönemleri, gelişimi geçici olarak yavaşlatsa da Nietzsche'ye göre, bu kaostan daha güçlü bir toplum çıkacaktır. Bu nedenle, büyük bedellere neden olmasına rağmen savaşlar, Nietzsche'nin siyasi düşüncesinde önemli bir yere sahiptir.

20. yüzyılda yaşanan iki dünya savaşı, bunları izleyen silahlanma yarışı ve Soğuk Savaş, mekanistik dünya görüşünün sınırlarını göstermiştir. Mevcut paradigmanın yerini, dinamik ilişki setleri tarafından yönlendirilen holistik yaklaşımlar almaya başlamış, epistemolojik açıdan hızlı bir değişim süreci başlamıştır. Bu çerçevede 2000'lerde yaşanan küresel ekonomik krizler, ekonomistler tarafından bir paradigma kaymasının işareti olarak yorumlanmaktadır. Nietzsche'ye göre yaşanacak büyük dönüşümü algılayacak ve kutlayacak yeni insanlara ihtiyaç vardır. Bu bağlamda Nietzsche güç istenci düşüncesi merkezinde bütün değerlerin yeniden değerlendirilmesini gerekli görmektedir. Bu düşüncenin uluslararası ilişkiler disiplinine yansımalarının anlaşılabilmesi için, epistemolojik açıdan realist paradigmada güç kavramının yeniden tanımlanması gerekmektedir. Nietzsche'nin siyaset felsefesi, bütün değerleri yeniden değerlendirme projesiyle, yeni paradigmanın yükseleceği zemini oluşturarak, büyük siyasetin önünü açma iddiasına sahiptir. Bu tartışmalar, uluslararası ilişkilere epistemolojik boyutta yeni açılımlar getirerek, farklı analiz modellerinin geliştirilmesine yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA

Ansell-Pearson, Keith, *An Introduction to Nietzsche as Political Thinker*, Cambridge University Press, Cambridge 1994.

Bieler, Andreas, “The Anarchy Problematique and Sovereignty: Neo-Realism and State Power”, <http://andreasbieler.net/wp-content/files/Neo-realism.pdf>, (12.06.2016).

Bilgin, Pınar ve Eliş, Berivan, “Hard Power, Soft Power: Toward a More Realistic Power Analysis”, *Insight Turkey*, Vol. 10, No. 2, Ankara 2008, s. 5-20.

Burchill, Scott vd., *Theories of International Relations*, Palgrave Macmillan. London 2009.

Carr, Edward Hallett, *Conditions of Peace*, Macmillan, London 1942.

---. *The Twenty Years' Crisis 1919-1939*, Macmillan, London 1981.

Çaman, Efe, “Uluslararası İlişkilerde (Neo)Realist Paradigmanın Almanya'daki Gelişimi ve Evrimi: Kindermann ve Münih Okulu”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 2, No: 8, 2007, s. 36-52.

Dries, Manuel, “Nietzsche's critique of staticism: introduction to Nietzsche on Time and History”, *Nietzsche on Time and History*, Walter de Gruyter, Berlin 2008, s. 1-19.

Golomb, Jacob ve Wistrich, Robert S., *Nietzsche, Godfather of Fascism?*, Princeton University Press, New Jersey 2002.

Gülgeç, Yahya Berkol, “Thomas Hobbes'un Sosyal Sözleşme Teorisinin Nietzsche'nin Siyaset Felsefesi Doğrultusunda Karşılaştırılarak Değerlendirilmesi”, *AÜHFD*, 64 (3), Ankara 2015, s. 687-738.

Kaufmann, Walter, *The Portable Nietzsche*, Penguin, New York 1988.

Lacewing, Michael, “Nietzsche on the Will to Power”, Routledge, <http://documents.routledgeinteractive.s3.amazonaws.com/9781138793934/A2/Nietzsche/NietzscheWillPower.pdf>, (02.12.2015).

Laurence, Michael, “Nietzsche, Morgenthau, and the Roots of Realism”, <http://www.e-ir.info/2015/06/24/nietzsche-morgenthau-and-the-roots-of-realism/>, (14.01.2016).

Leiter, Brian, “Nietzsche's Moral and Political Philosophy”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), <http://plato.stanford.edu/archives/spr2013/entries/nietzsche-moral-political/>, (08.09.2016).

Morgenthau, Hans J., *Politics Among Nations*, Seventh Edition, McGraw-Hill, New York 2005.

Nietzsche, Friedrich, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, Karınca, İstanbul 2004.

---. *The Will to Power*, Vintage Books, New York 1968.

Ragghianti, Matthew, "Origins of World War 1",
http://mtragg.wmwikis.net/file/view/Origins+of+WWI+and+Conflict+and+Cooperation+Theory_+Senior+Seminar.pdf, (21.03.2016).

Vihalem, Margus, *How to Get Rid of the Subject? On Some Aspects of Nietzsche's Critique of Subjectivity*, The Estonian Institute of Humanities, Tallinn 1999.

**OTİZMLİ KAYNAŞTIRMA/BÜTÜNLEŞTİRME ÖĞRENCİSİNE
YÖNELİK HİS, TUTUM VE GÖRÜŞLER ÖLÇEĞİ'NİN GEÇERLİK VE
GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI***

*RELIABILITY AND VALIDITY STUDY OF MEASURE FOR FEELINGS,
ATTITUDE AND PERCEPTIONS TOWARDS INCLUSION OF STUDENTS WITH
AUTISM*

Emine AHMETOĞLU** Yakup BURAK*** İbrahim Hakkı ACAR****

*Geliş Tarihi: 08.04.2019
(Received)*

*Kabul Tarihi:01.07.2019
(Accepted)*

ÖZ: Bu çalışmada, Segall (2011) tarafından sınıf öğretmenlerinin Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocukların yerleştirilmesi ve kaynaştırılmasına/bütünleştirilmesine yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla geliştirilen Yerleştirme ve Hizmet Anketi'nin "Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Kaynaştırma/Bütünleştirme Öğrencisine Yönelik His, Tutum ve Görüşler Ölçeği (OKHTÖ)" olarak adlandırılan dördüncü bölümünü Türkçeye uyarlamak, geçerlik ve güvenilirlik analizlerini yapmak amaçlanmıştır. Araştırma verileri 2016-2017 eğitim-öğretim yılında Tekirdağ ve Edirne İl Milli Eğitim Müdürlüklerine bağlı bulunan devlet/özel 85 ilkokulda görev yapan 231 sınıf öğretmeninden (153 kadın ve 66 erkek) toplanmıştır. Çalışma bulgularına göre sınıf öğretmenlerinin yaş aralığının 24-60 yaş arasında değişmektedir. Ayrıca öğretmenlerin 91'inin sınıflarında kaynaştırma bütünleştirme eğitimine dâhil edilen öğrencinin olduğu, 128'inin ise olmadığı belirlenmiştir. Age of elementary school teachers ranged from 24 to 60 years. A total of 91 teachers reported that they had mainstreaming/inclusion students in their classrooms, while 128 of them reported that they did not have mainstreaming/inclusion students in their classrooms. Çalışmada veri toplama aracı olarak sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma bütünleştirme öğrencilerine ilişkin hisleri, tutum ve görüşlerini belirlemek amacıyla OKHTÖ ve sınıf öğretmenlerin kişisel bilgilerinin toplanması amacıyla *Genel Bilgi Formu* kullanılmıştır. OKHTÖ Ölçeğinin geçerlik analizi için Doğrulayıcı Faktör Analizi kullanılmış, alt-üst %27'lik grup puan farklarıyla ölçülmüştür. Ölçeğin iç güvenilirliğinin hesaplanması için de Cronbach's alpha yöntemi kullanılmıştır. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin dört alt boyutunun olduğu, Öznel Yargı ($\alpha = .77$), Öngörü ($\alpha = .84$), Öz Yeterlik ($\alpha = .82$) ve Duygusal Tutum ($\alpha = .79$) olarak belirlendiği tespit edilmiştir. Validity of the measure was tested via

*Bu makale 23-25 Mart 2018 tarihleri arasında Afyonkarahisar'da yapılan Uluslararası Bilim ve Eğitim Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

**Prof. Dr., Trakya Üniversitesi, emineahmetoglu@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7974-7921

*** Dr., Yakupburak87@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0640-4749

**** Dr. Öğretim Üyesi, Özyeğin Üniversitesi, ibrahim.acar@ozyegin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4007-5691

Bu araştırma sonuçlarından elde edilen bulgulara göre OKHTÖ'nün Türk kültürüne uygun olduğu belirlenmiştir. Araştırma bulgularından elde edilen sonuçlara göre, bu ölçeğin Türkiye'de öğretmenlerle uygulanması için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kaynaştırma, Bütünleştirme, Otizm Spektrum Bozukluğu, Yerleştirme ve Hizmet Anketi, Tutum

ABSTRACT: The purpose of the current study was to adapt, examine validation and reliability of the scale named Attitudes, Feelings, and Perceptions towards inclusive education for students with Autism Spectrum Disorders (TIFAS)" as fourth part of the Placement and Services Survey-PASS developed by Segall (2011). The participants were 231 teachers (66 male and 153 female) working at 85 elementary public and private schools during 2016-2017 academic year within boundaries of Edirne and Tekirdag Provincial National Education Directorates. Age of elementary school teachers ranged from 24 to 60 years. A total of 91 teachers reported that they had mainstreaming/inclusion students in their classrooms, while 128 of them reported that they did not have mainstreaming/inclusion students in their classrooms. We used Demographic Information Form to obtain personal information about teachers and the TIFAS to obtain information about attitudes, feelings, and perceptions of teachers towards inclusive education for students with autism spectrum disorders. Validity of the measure was tested via Confirmatory Factor Analyses and differences between bottom and top 27% of the participants was tested. Internal consistency of the measure was examined through Cronbach's alpha. Results from the confirmatory factor analyses showed that the measure has four subscales. These subscales are Cognitive Attitudes ($\alpha = .84$), Affective Attitudes ($\alpha = .79$), Subjective Norms ($\alpha = .77$) and Self-Efficacy ($\alpha = .82$). These findings showed us that this scale could be used with teachers in Turkey. Through these results, the TIFAS could be accepted as a valid and reliable measure.

Key Words: Mainstreaming, Inclusion, Autism Spectrum Disorder, Placement and Services Survey, Attitudes

1.GİRİŞ

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) olan çocukların kaynaştırma/bütünleştirme uygulamasının nitelikli ve başarılı bir şekilde gerçekleşmesinde birçok değişken vardır (Ahmetoğlu, Ünal & Ergin, 2016). Ancak özellikle öğretmenin bakış açısı ve düşüncesi kaynaştırma/bütünleştirme uygulamasının başarısını etkileyen en önemli faktördür (Rodriguez, Saldana & Moreno, 2012). OSB olan çocukların kaynaştırma/bütünleştirme uygulamalarına dâhil edilmesinde öğretmen tutumlarının, OSB olan çocukların performans ve başarısına önemli ölçüde bir etkisi vardır (Cassady, 2011). Öğretmenin kaynaştırma/bütünleştirme öğrencisine karşı olumlu ve kabul eder bir tutum içinde olması; kendisi, özel eğitime gereksinim duyan öğrenci ve diğer öğrencileri ile aileleri açısından çok büyük önem taşımaktadır (Batu & Kırcaali-İftar, 2011; Diken, 2007; Friend & Bursuck, 2006). Öğretmenin sergilediği tutumlar özel eğitime gereksinimi olan öğrencinin akranlarıyla ve akranların da kaynaştırma

öğrencisiyle karşılıklı etkileşiminin önünü açmaktadır (Fidler & Simpson, 1997; Miller, 2003; Shpendi & Ahmetoğlu, 2016).

Ayrıca öğretmenlerin kaynaştırma/bütünleştirme öğrencisine ilişkin olumlu tutumları ailelerin de olumlu tutuma sahip olmasına önemli bir katkı sağlamaktadır. Akalın (2014) tarafından yapılan çalışmada, öğretmenlerin özel gereksinimli öğrenciye yönelik olumlu tutumunun normal gelişim gösteren öğrenci ailelerinin kaynaştırma/bütünleştirme eğitimine yönelik olumsuz tutumlarını değiştirebileceği ve onları ikna edebileceği tespit edilmiştir. Özel gereksinimli çocukların aileleri ile gerçekleştirilen diğer bir çalışmada öğretmenin, normal gelişim gösteren çocukların ailelerini kaynaştırma/bütünleştirme eğitimine yönelik ikna etmesinin son derece önemli olduğu bulunmuştur (Koçyiğit, 2015).

Bu nedenlerden dolayı, OSB olan çocuklara, en az kısıtlayıcı eğitim ortamında, en iyi müdahalelerin sunulabilmesi için, öğretmenlerin bu çocuklara karşı tutumlarının olumlu yönde değiştirilmesi gerekmektedir. Çünkü müdahaleleri uygulayacak ve çocuk ile etkileşime girecek temel kişi öğretmendir (Sucuoğlu, 2013). Lohrmann ve Bambara (2006) tarafından yapılan çalışmaya göre öğretmenlerin önceki yıllarda OSB olan çocuk ile olumlu tecrübesinin olması OSB olan çocukların kaynaştırılması ile ilgili tutumlarında anlamlı düzeyde bir artışa neden olduğu bulunmuştur. Buna paralel olarak, Diken (2006) tarafından yapılan bir çalışmada kendini kaynaştırma öğrencisi ile çalışmada yeterli hisseden öğretmenlerin aynı zamanda özel gereksinimli öğrencilerin kaynaştırılmasına/bütünleştirilmesine ilişkin olumlu görüşler bildirdikleri tespit edilmiştir. Her ne kadar öğretmenlerin olumlu tutumları OSB olan çocukların kaynaştırılmasında/bütünleştirilmesinde etkili olsa da, öğretmenlerin OSB olan çocuğa karşı olumsuz tutumlar sergilediklerini gösteren araştırma bulgularına da rastlanmaktadır (Cassady, 2011; Loiacono & Valenti, 2010; Yazıcı & Akman, 2018; Yeo & Teng, 2015). Hayes (2014) tarafından sınıf öğretmenlerinin OSB olan çocukların kaynaştırılması/bütünleştirilmesi hakkında algılarının incelendiği araştırma bulgularına göre sınıf öğretmenlerinin OSB olan çocukların kaynaştırılmasına/bütünleştirilmesine yönelik negatif algılar hissettikleri tespit edilmiştir. Çalışmada sosyal, iletişim ve saldırgan davranış gibi konulardan dolayı, sınıf öğretmenlerinin olumsuz algılara sahip olduğu belirlenmiştir. Aynı çalışmada OSB olan kaynaştırma/bütünleştirme öğrencisi için destek hizmetlerin sağlanması durumunda sınıf öğretmenlerinin algılarında pozitif yönde bir farklılık olduğu bulunmuştur. Cassady'ye (2011) göre OSB olan çocukların kaynaştırılmasında/bütünleştirilmesinde öğretmen tutumlarının olumsuz olma nedeni öğretmenlerin otizm ile ilgili birçok endişelerinin olduğu, bunların başında ise öğretmenlerin OSB ile ilgili bilgi ve becerilerinin olmaması olarak açıklanmıştır.

Kaynaştırma/bütünleştirme öğrencisine yönelik öğretmenlerin duygu, tutum ve kaygıları; kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulamalarının başarılı bir şekilde yürütülmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Bayar & Üstün, 2017). Çünkü his, tutum, kaygı, endişe, öz-yeterlik algısı gibi duyguların birbiri ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Pajares, 1996). Öğretmenin kaynaştırma/bütünleştirme uygulamasına karşı inancı, öz-yeterlik düzeyinin artmasına, endişe ve korkularının azalmasına önemli bir neden olabildiği ile ilgili araştırma bulgularına da rastlanmıştır (Bayar, 2015; Hastings & Oakford, 2003). Ayrıca öğretmenin kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim uygulaması yapamayacağına yönelik inancının olması durumunda, gerekli beceriye sahip olsa da başarısızlığa büyük bir etken olduğu (Reagan, 2012; Tschannen-Moran, Woolfolk Hoy & Hoy, 2001), kaynaştırma/bütünleştirme öğrencisine yönelik öğretmen tutumlarının endişe ve etkileşim boyutuyla da anlamlı düzeyde ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Gökdere, 2012). Bu tür duyguların birbiri ile bu denli ilişkili olmasından dolayı, öğretmenlerin OSB olan çocuk hakkındaki his, tutum ve görüşlerinin ölçülmesi ve değerlendirilmesi, alınacak tedbirler ve öğretmenlerin kaynaştırma/bütünleştirme eğitim uygulamalarına hazırlanması açısından oldukça önemli bir durum olarak öne çıkmaktadır.

OSB olan çocuklara karşı öğretmenlerin his, tutum ve görüşlerinin ölçülmesinin önemi göz önüne alındığında, özel gereksinimi olan bireylere karşı öğretmen tutum ve görüşlerini ölçmek için geliştirilen veya Türk kültürüne uyarlaması yapılan birçok araştırmaya rastlanmaktadır (Engin, Tösten, Kaya & Köselioğlu, 2014; Gething, 1994; Gökdere, 2012; Melekoğlu, 2013; Özbaba, 2000; Sharma & Desai, 2002; Wilczenski, 1995; Yaralı, 2015). Ancak literatürde tutumların bir parçası olarak kabul edilen, duygusal tutum, öznel yargı, öz yeterlik gibi hisleri ifade eden (Ardıç, 2016; MEB, 2013) öğretmenlerin kaynaştırma/bütünleştirme öğrencisi hakkında ne hissettiğine ilişkin sınırlı sayıda ölçek olduğu görülmüştür (Meral & Bilgiç, 2012; Bayar, Özaşkın & Bardak, 2015). Literatür incelendiğinde, özellikle OSB olan çocukların kaynaştırılmasına/bütünleştirilmesine yönelik öğretmen his, tutum ve görüşlerini tespit etmek amacıyla dünyada geliştirilen birçok ölçek bulunmasına (Antonak & Larrivee, 1995; Cassidy, 2011; Cullen, Gregory & Noto, 2010; Davis, 2016; Hayes, 2014; Rodriguez, Saldana & Moreno, 2012; Seymour, 2017; Samantha-Roberts, 2007; Whitaker, 2011) karşın Türkiye’de oldukça sınırlı sayıda ölçek olduğu görülmektedir (Koçyiğit, 2015; Yazıcı & Akman, 2018). Ayrıca kaynaştırmaya/bütünleştirme öğrencisine yönelik öğretmen his, tutum ve görüşleri ile ilgili hazırlanmış olan ölçeklerin çok azının kurgulanmış bir senaryoya göre hazırlandığı ve kaynaştırma/bütünleştirme öğrencisi hakkında öğretmen his, tutum ve görüşlerini ölçen sınırlı ölçeğe rastlandığı tespit edilmiştir (Sucuoğlu, Bakkaloğlu, İşcen-Karasu, Demir & Akalın, 2014). Senaryo kullanılarak yapılan

ölçümler soyut olan kaynaştırma/bütünleştirme uygulamasına yönelik öğretmen hislerini ve tutumlarını somut bir düzeye getirerek öğretmenlerin daha anlamlı kendilerini ifade etmelerine olanak sağlar. Tüm bu nedenlerden dolayı OSB olan çocukların kaynaştırılmasına/bütünleştirilmesine yönelik öğretmenlerin his, tutum ve görüşlerinin ne olduğu ile ilgili yeni ölçeklerin üretilmesi veya dünya literatüründe geçerlik ve güvenilirliği kanıtlanmış mevcut ölçeklerin Türkçeye uyarlanması son derece önemli görülmektedir.

Bu düşünceden hareketle araştırmada, öğretmenlerin OSB olan kaynaştırma/bütünleştirme öğrencisine yönelik his, tutum ve görüşlerini ölçmek için, Segall (2011) tarafından OSB olan öğrencilerin yerleştirilmesi ve kaynaştırılması amacıyla geliştirilen *Yerleştirme ve Hizmet Anketi'nin* dördüncü bölümünü (öğretmenlerin Otizm Spektrum Bozukluğu olan kaynaştırma/bütünleştirme öğrencisine yönelik his, tutum ve görüşleri) Türkçeye uyarlamak, geçerlik ve güvenilirlik analizlerini yapmak amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde çalışma grubuna ilişkin bilgilere, araştırmada kullanılan veri toplama araçlarına, ölçeğin uyarlama sürecine, verilerin toplama biçimine ve verilerin analizinde kullanılan yöntemlere yer verilmektedir.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2016-2017 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Edirne ve Tekirdağ İl Milli Eğitim Müdürlüklerine bağlı devlet/özel toplam 85 ilkokulda görevlerine devam eden, bu araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden toplam 231 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmaya dâhil edilen sınıf öğretmenlerinin demografik bilgilerine ilişkin bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Araştırma örneklemini demografik bilgiler.

Öğretmen Değişkeni	n	%	M	SD	Aralık	
Yaş	-	231	-	41,48	9,001	24-60
Cinsiyet	Kadın	153	66,2			
	Erkek	66	28,6			
	Kayıp veri	12	5,2			
Okuttuğu Sınıf Düzeyi	1.Sınıf	45	19,5			
	2.Sınıf	44	19			
	3.Sınıf	53	22,9			
	4.Sınıf	59	25,5			
	Kayıp veri	30	13			
Mesleki Kıdem Yılı	-	231	-	16,64	10,042	1-43
Sınıfında Kaynaştırma	Evet	39,4	91			
Öğrencisi Olma/ma	Hayır	54,4	128			
Durumu	Kayıp veri	5,2	12			

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırmaya dâhil edilen sınıf öğretmenlerinin %28,6’sının (66) erkek %66,2’sinin (153) kadın olduğu görülmektedir. Sınıf öğretmenlerinin yaş aralığı 24-60 arasında olduğu belirlenmiştir (M=41,48 yaş, SD=9,001). Sınıf öğretmenlerin %19,5’inin birinci sınıfları, %19’unun ikinci, %22,9’unun üçüncü ve %25,5’inin dördüncü sınıflara eğitim verdiği saptanmıştır. Ayrıca sınıf öğretmenlerinin mevcut pozisyonda çalışma süreleri 1-43 yıl arasında değişmektedir (M=16,64 yıl, SD=10,042). Sınıf öğretmenlerinin %39,4’ünün (91) sınıflarında kaynaştırma öğrencisinin olduğu, %55,4’ünün (128) ise sınıflarında kaynaştırma öğrencisinin olmadığı belirlenmiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplama aracı olarak sınıf öğretmenlerine ilişkin bilgilerin toplaması amacıyla *Kişisel Bilgi Formu* kullanılmıştır. Ayrıca öğretmenlerinin kaynaştırma/bütünleştirme öğrencilerine ilişkin his, tutum ve görüşlerini belirlemek amacıyla Segal (2011) tarafından OSB olan öğrencilerin yerleştirilmesi ve kaynaştırılması amacıyla geliştirilen *Yerleştirme ve Hizmet Anketi’nin (PASS)* dördüncü bölümü kullanılmıştır.

2.2.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada kullanılan Kişisel Bilgi Formunda sınıf öğretmenlerinin cinsiyeti, yaşı, kaçınıcı sınıfları okuttuğu, mesleki kıdem yılı ve sınıfında kaynaştırma/bütünleştirme öğrencisi olup/olmadığı gibi sorular yer almaktadır. Kişisel Bilgi Formu öğretmenler tarafından doldurulmuştur.

2.2.2. Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Kaynaştırma/Bütünleştirme Öğrencisine Yönelik His, Tutum ve Görüşler Ölçeği (OKHTÖ)

Segall (2011) tarafından öğretmenlerin OSB olan çocukların yerleştirilme ve kaynaştırılmasına/bütünleştirilmesine yönelik geliştirilen Yerleştirme ve Hizmet Anketi’nin dördüncü bölümü, “Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Kaynaştırma/Bütünleştirme Öğrencisine Yönelik His, Tutum ve Görüşler Ölçeği-OKHTÖ” olarak adlandırılmıştır. Yerleştirme ve Hizmet Anketi (Placement and Services Survey-PASS) altı senaryoya göre değerlendirilmekte ve on bölüme ayrılmıştır. Senaryolar sırasıyla;

- A: *Düşük bilişsel beceriler, etiketlenmemiş.*
- B: *Düşük bilişsel beceriler, otizm olarak etiketlenmiş.*
- C: *Düşük bilişsel beceriler, zekâ yetersizliği olarak etiketlenmiş.*
- D: *Ortalama bilişsel beceriler, etiketlenmemiş.*
- E: *Ortalama bilişsel beceriler, otizm tanısı konmuş.*
- F: *Ortalama bilişsel beceriler, Asperger Sendromu tanısı konmuş.*

şeklinde. Ancak bu araştırmada geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarını yapmak için iki senaryo kullanılmıştır. Bu iki senaryo Otizm tanısı alan grupları temsil etmesi nedeniyle seçilmiştir.

Senaryolarda Robby isimli hayali bir çocuğa yönelik bazı bilgiler verilmektedir. Ölçeğin Türkçe çevirisinde Robby ismi yerine Akman ismi kullanılmıştır. **Senaryo B:** *Düşük bilişsel beceriler, otizm olarak etiketlenmiş. Akman 6 yaşında ve seneye birinci sınıfa başlıyor olacak. Yakın zamanda Akman'a yapılan bir zeka testinin sonuçları Orta Derecede Zeka Yetersizliği (IQ=50) aralığındaydı.* **Senaryo E:** *Ortalama bilişsel beceriler, otizm tanısı konmuş. Akman 6 yaşında ve seneye birinci sınıfa başlıyor olacak. Yakın zamanda Akman'a yapılan bir zeka testinin sonuçları Ortalama (IQ=100) aralığındaydı"- gibi bir takım ifadeler bulunmaktadır. Öğretmenlerden Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Kaynaştırma/Bütünleştirme Öğrencisine Yönelik His, Tutum ve Görüşler Ölçeği'ni (OKHTÖ), Robby hakkında verilen bilgiye göre doldurulması istenilmiştir. Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Kaynaştırma/Bütünleştirme Öğrencisine Yönelik His, Tutum ve Görüşler Ölçeği 6'lı Likert (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 6: Kesinlikle Katılıyorum aralığında puanlamıştır) ve toplam 32 maddeden oluşmaktadır.*

Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucuna göre OKHTÖ ölçeğinde dört alt boyutun olduğu bulunmuştur. Bunlar **Öngörü** alt boyutu, **Duygusal Tutum** alt boyut, **Öznel Yargı** alt boyut ve **Öz Yeterlik** alt boyut olarak belirlenmiştir. 6, 7, 9, 10, 12, 13, 14 ve 15. Maddeler Öngörü alt boyuna, 3, 4, 16, 17, 18 ve 19. Maddeler Duygusal Tutum alt boyuna, 28, 29, 30, 31 ve 32. Maddeler Öznel Yargı alt boyutuna, 22, 23, 24, 25, 26 ve 27. Maddeler ise Öz Yeterlik alt boyutuna ait maddeler olarak hesaplanmıştır.

2.2.3. Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Kaynaştırma/Bütünleştirme Öğrencisine Yönelik His, Tutum ve Görüşler Ölçeği Türkçe Uyarlama Çalışması

Bu ölçeğin Türk kültürüne uyarlama çalışması için öncelikle orijinal İngilizce formundan Türkçeye çevirisi yapılarak beş uzman görüşü alınmıştır. Bir sonraki adımda çevir-geri-çevir yöntemi ile ölçek formu alanında uzman iki kişi tarafından tekrar İngilizceye çevrilerek ölçeğin İngilizce orijinal formu ile karşılaştırılması yapılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda, Türkçe form ve İngilizce form arasında ifade birliğinin olduğu görülmüştür. Bir sonraki aşamada Türkçeye çevirisi yapılan ölçekteki ifadelerin anlaşılır olup olmamasının incelenmesi için iki Türk Dili Uzmanının incelemesine sunulmuştur. Ölçekteki gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra ölçeğe son şekli verilmiştir. Ölçeğin Türk kültürüne, maddelerin araştırma amacına ve özel eğitim alanındaki ilgili literatüre uyguladığını değerlendirmek için çocuk gelişimi, özel eğitim ve sınıf öğretmenliği alanında görev yapan yedi uzmanın görüşü alınmıştır. Uzmanlardan ölçek maddelerinin kapsamını değerlendirmeleri istenmiştir. Senaryo ve ölçek maddeleri uzmanlardan alınan önerilere göre dil bilgisi yönünden anlaşılır hale getirilmesi için gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Böylece ölçek uygulamaya hazır hale getirilmiştir.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırma verilerinin toplanması amacıyla öncelikle araştırmanın yürütüleceği ilkokullar belirlenmiştir. Edirne ve Tekirdağ İl Milli Eğitim Müdürlüklerinden gerekli izinler alınmış, ilgili okul yöneticileri ile iletişime geçilmiş ve okul yönetiminden araştırma hakkında genel bilgilerin verilmesi için randevu günü belirlenmiştir. Randevu günü okula gidilerek öğretmenler ve okul yöneticileri ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Gerekli bilgiler anlatıldıktan sonra gönüllü öğretmenlere araştırma formları dağıtılmıştır. Dağıtılan araştırma formları, araştırmaya katılmaya gönüllü olarak formu dolduran öğretmenlerden toplanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Bu çalışmada, madde analizleri SPSS yardımıyla ve doğrulayıcı faktör analizi de Mplus (Muthen ve Muthen, 2012; Uslu ve Öğretmen, 2018) kullanılarak yapılmıştır. Segall'ın (2011) ortaya koymuş olduğu OKHTÖ yapısının Türk eğitimcileri için geçerli olup olmadığı Doğrulayıcı Faktör Analizi-DFA (Confirmatory Factor Analysis) ile incelenmiştir. DFA daha önceden ortaya konulan bir teori ya da modelin ele alınarak değişkenler arasındaki belirtilen ilişkinin test edilmesi söz konusudur ve bir ölçeğin yapı geçerliği için kullanılan başlıca yöntemdir (Tabachnick ve Fidell, 2001). DFA modelinin mevcut verilere uygun olup olmadığını sınamak için Karşılaştırmalı Uyum İndeksi/Comperative Fit Index-CFI (Bentler, 1990; Kline, 2005), Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü/Root Mean Square Error of Approximation-RMSEA (Browne ve Cudeck, 1992) ve Normlaştırılmış Hataların Ortalama Karekökü Model Uyum İndeksleri/Standardized Root Mean Squared Residual-SRMR kullanılmaktadır (Bentler, 1995). RMSEA değerlerinin ,05'den az olması tam uyum, yine ,05 ve ,08 arası olan değerlerin de kabul edilebilir değerler olduğu savunulmaktadır (MacCallum, Browne ve Sugawara, 1996). CFI değerlerinin ,90 üzerinde olması kabul edilir model uyum indeksi olarak kabul edilmektedir (Browne ve Cudeck, 1992; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012; Kline, 2005; Marsh, Balla ve McDonald, 1988). Segall (2011) kendi çalışmasında bu ölçeğin alt boyutlarını belirlerken faktör analizi yapmak yerine kendi gözlemine göre anlamsal birliktelik gösteren maddeleri bir araya getirerek alt faktörleri oluşturmuştur. Ancak Segall ile yapılan bireysel görüşme sonucunda faktör analizinin yapılmasının istatistiksel olarak daha güçlü olacağı vurgulanmıştır (kişisel iletişim –personel communication, 2017). Bu nedenden dolayı, araştırmacılar bu görüşten yola çıkarak maddelerin hangi faktörlere anlam yüklendiğini belirlemek için DFA kullanmayı tercih etmişlerdir (Kline, 2005).

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Yöntem bölümünde belirtilen kriterler göz önüne alınarak, OKHTÖ için DFA modeli oluşturulmuştur. Buna bağlı olarak, OKHTÖ maddeleri DFA ile test

edilmiştir. Uyum indeksleri kriter olarak alındığında, model mevcut veriler ile anlamlı bir sonuç vermiştir ($\chi^2(261)= 527.09$, CFI=0.90, RMSEA=0.06 (90% CI .06 - .07), SRMR=0.07). İlk oluşturan DFA modelinde, yapılara anlamlı olarak yüklenmeyen maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Bu bağlamda,

Madde 1: “Akman sınıftaki bir öğrenci olsaydı bundan memnun olurum.”

Madde 2: “Onu tanımayan olsam bile, Akman ile konuşurken kendimi rahat hissederim.”

Madde 5: “Akman’ı gördüğümde üzülürüm.”

Madde 8: “Akman gibi öğrencilerin normal okuldaki aktivitelerden yararlanamayacak kadar yetersizliği vardır.”

Madde 11: “Akman yetişkinlerden çokça ilgi bekleyecektir.”

Madde 20: “Akman benim sınıfta bir öğrenci olsa, ödevlerini onun bireysel ihtiyaçlarına göre uyarlardım.”

Madde 21: “Sınıftaki diğer öğrencileri Akman ile iletişime geçmeleri için teşvik ederdim.”, Şekil 1 ve Tablo 2 ölçeğin tüm maddelerini ve yüklerini göstermektedir. Şekilde de görülebileceği gibi, bazı maddeler arasında kovaryans oluşmuştur (örn., Madde 25: “Alanında uzman bir öğretmenim.” ve madde 26: “Erken çocukluk eğitimi konusunda iyi bir eğitim aldım.” arasında). Sonuç olarak OKHTÖ; Öngörü, Duygusal Tutum, Öznel Yargı ve Öz Yeterlik olmak üzere dört alt ölçekten oluşmuştur. Ayrıca, bu alt ölçeklerin madde analizleri Tablo 3’te gösterilmiştir.

Cronbach Alfa katsayısı herhangi bir ölçme aracının iç tutarlılığını ölçer (Çabuk ve Alisinanoğlu, 2017; Thorndike ve Thorndike-Christ, 2009). İç güvenilirlik ise, aynı ölçekte yer alan farklı maddelerin arasındaki hem ilişkilere odaklanır hem de ölçek maddelerinin, katılımcılar arasında benzer sonuçlar ortaya koyması için benzer yapıyı ölçtüğü varsayılır. Bu çalışmada, tüm alt ölçekler için bulunan maddelerin analizleri Tablo 2’de gösterilmiştir. İç tutarlılık değeri; Öngörü alt ölçeği için $\alpha= .84$, Duygusal Tutum alt ölçeği için $\alpha= .79$, Öznel Yargı alt ölçeği için $\alpha= .77$, ve Öz Yeterlik alt ölçeği için $\alpha= .82$ olarak bulunmuştur.

Tablo2. OKHTÖ için Doğrulayıcı Faktör Analiz Sonuçları

Faktör Maddesi	DFA Yükleri*
Faktör 1: Öngörü ($\alpha=.84$)	
Madde 6: Akman gibi çocukların genel eğitim ortamlarına dâhil edilmesi gerekir.	.54(.05)
Madde 7: Kaynaştırma eğitimi Akman gibi öğrencilerin öğrenme deneyimlerini iyileştirir.	.50(.05)
Madde 9: Yetersizliği olmayan öğrenciler Akman gibi öğrencilerle iletişim kurmaktan faydalanabilir.	.49(.06)
Madde 10: Okulda özel eğitim hizmetleri almaları Akman gibi	.47(.06)

çocuklar için önemlidir.

Madde 12: Akman kendi başına birçok şey yapmak isteyecektir.	.55(.05)
Madde 13: Akman kendi başına birçok şey yapabilecektir.	.85(.03)
Madde 14: Akman yeni arkadaşlar edinebilecektir.	.81(.03)
Madde 15: Akman diğer öğrencilerle oynamaktan keyif alacaktır.	.72(.04)

Faktör 2: Duygusal Tutum ($\alpha=.79$)

Madde 3: Akman'ın sınıfta olmasından korku duyarım.	.46(.06)
Madde 4: Akman'ın sınıfta doğum günü partisi olsaydı bundan utanırdım.	.54(.06)
Madde 16: Akman'ı sınıfımın geri kalanı ile birlikte okul gezisine götürmem.	.64(.05)
Madde 17: Akman sınıfımda olsa ona ne söyleyeceğimi bilemem.	.65(.05)
Madde 18: Akman sınıfımda bir öğrenci olsa Akman'dan uzak durmaya çalışır ve uzak dururdum.	.74(.04)
Madde 19: Akman benim okulumda olsa Akman'a bakmamaya çalışırdım.	.68(.05)

Faktör 3: Öznel Yargı ($\alpha=.77$)

Madde 28: Müdürüm Akman'ın genel eğitim ortamına yerleştirilmesini isterdi.	.80(.04)
Madde 29: Müdürümün okulumuzdaki öğrenciler için verdiği yerleştirme kararlarına değer veriyorum.	.57(.05)
Madde 30: Bölgemdeki özel eğitimden sorumlu şube müdürü Akman'ın genel eğitim ortamına yerleştirilmesini isterdi.	.74(.04)
Madde 31: Okulumdaki diğer genel eğitim öğretmenleri Akman'ın genel eğitim ortamına yerleştirilmesini isterlerdi.	.64(.05)
Madde 32: Sınıftaki normal gelişim gösteren öğrencilerin ebeveynleri Akman'ın kendi çocuklarının sınıfına yerleştirilmesini isterlerdi.	.36(.07)

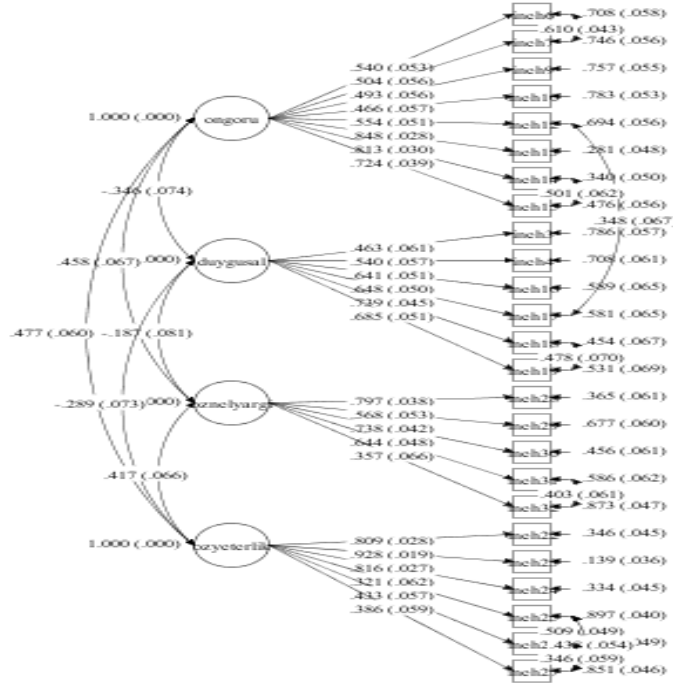

Faktör 4: Öz Yeterlik ($\alpha=.82$)

Madde 22: Akman gibi bir öğrenciyi nasıl eğiteceğimi biliyorum.	.81(.03)
Madde 23: Akman'ın davranışlarını yönetmek için yeteneklerime güveniyorum.	.93(.02)
Madde 24: Akman'ı eğitmeye yardımcı olabilecek kaynakların farkındayım.	.82(.03)
Madde 25: Alanında uzman bir öğretmenim.	.32(.06)
Madde 26: Erken çocukluk eğitimi konusunda iyi bir eğitim aldım.	.43(.06)
Madde 27: Sınıftaki davranışları yönetmek için yeteneklerime güveniyorum.	.39(.06)

Not. *Standart yükler burada rapor edilmiştir. DFA: Doğrulayıcı Faktör Analizi

Şekil 1. Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Kaynaştırma/Bütünleştirme Öğrencisine Yönelik His, Tutum ve Görüşleri Ölçeği.

Bu çalışmada, Segall (2011) tarafından geliştirilen Yerleştirme ve Hizmet Anketi'nin dördüncü bölümünde yer alan OKHTÖ'nün uyarlaması yapılmıştır. Türkiye'de öğretmenlerin kaynaştırma öğrencisine yönelik hisleri, tutum ve görüşlerini ölçmek amacıyla uyarlanan ölçeğin Amerika'da hazırlanan orijinal İngilizce yapısı ile aynı olup olmadığı incelenmiştir.

Herhangi bir ölçeği, hedef dile uyarlamanın öncelikli basamaklarından biri içerik açısından kültür ve dil bakımından uygunluğunun sağlanmasıdır (He ve Van de Vijver, 2012). Bu temel prensibe göre OKHTÖ'nün kültür ve dil uyumu için önemli bir zaman harcanmıştır. Uyarlama sürecinde, maddelerin her birinin Türk kültürü çerçevesinde kabul edilen olguların birbirleri ile uyumu kontrol edilmiştir. Ayrıca dil açısından uygunluğu alanda uzmanlar tarafından kontrol edilmiştir.

DFA analiz sonucunda, dört alt faktörlü ölçek yapısının olduğu bulunmuştur. Bu dört faktörün dışında 7 maddenin ise bu ölçek boyutlarına anlamlı düzeyde yüklenmediği tespit edilmiştir (Gersten, Fuchs, Compton, Coyne, Greenwood ve Innocenti, 2005). Örneğin Madde 8: Akman gibi öğrencilerin

normal okuldaki aktivitelerden yararlanamayacak kadar yetersizliği vardır. Bu madde diğer bir madde olan (*Madde 6*: Akman gibi çocukların genel eğitim ortamlarına dâhil edilmesi gerekir.) ile benzerlik gösterdiği için anlamsal ve istatistiksel olarak birbirlerini karşılamaktadır. Bu nedenle, madde 8 ölçeğe anlamlı yüklenmiş olabilir. Diğer maddelerin ölçeğe anlamlı yüklenememesinin nedeni ise öğretmenlerin o maddede belirtilen özellikleri sınıfındaki otizmlili çocuklarda görememesi bu maddelerde yeterli varyans oluşmaması olabilir. Bu nedenle, bu maddeler ölçeğe anlamlı olarak yüklenmemiş olabilir.

Tablo 3: OKHTÖ için madde analiz sonuçları

Madde	Eğer Madde Silinirse Ölçek Ortalaması	Eğer Madde Silinirse Ölçek Varyansı	Uyarlanmış Madde-Toplam Korelasyonu	Eğer Madde Silinirse Cronbach's Alfa
Öngörü				
Madde 6	32,17	32,83	,61	,82
Madde 7	31,85	33,88	,61	,82
Madde 9	31,94	36,65	,52	,83
Madde 10	31,00	39,03	,45	,84
Madde 12	31,63	38,45	,52	,83
Madde 13	31,85	36,42	,66	,82
Madde 14	31,51	36,99	,67	,82
Madde 15	31,52	36,49	,65	,82
Duygusal Tutum				
Madde 3	9,41	21,87	,40	,79
Madde 4	10,50	22,07	,47	,77
Madde 16	9,69	20,36	,52	,76
Madde 17	9,84	21,12	,56	,75
Madde 18	10,52	21,32	,69	,72
Madde 19	10,53	21,59	,58	,73
Öznel Yargı				
Madde 28	15,68	14,38	,64	,69
Madde 29	15,17	17,22	,46	,75
Madde 30	15,55	15,62	,58	,71
Madde 31	16,12	14,25	,65	,69
Madde 32	16,60	16,41	,39	,78
Öz Yeterlik				
Madde 22	19,35	28,19	,61	,78
Madde 23	19,06	27,32	,70	,76
Madde 24	19,08	28,31	,64	,78
Madde 25	18,98	28,52	,49	,81
Madde 26	19,42	28,31	,58	,79
Madde 27	18,13	31,49	,50	,81

Tablo 4: Alt ve Üst %27'lik gruplar için t-test Sonuçları

Ölçek	Alt % 27			Üst % 27			t
	n	X	ss	n	x	ss	
Öngörü	69	3,52	0,70	77	5,35	0,33	20,37*
Duygusal Tutum	80	1,22	0,17	66	3,16	0,83	20,46*
Öznel Yargı	68	2,75	0,57	75	4,96	0,39	27,11*
Öz Yeterlik	64	2,45	0,63	66	4,96	0,44	26,19*

* $p < .000$.

DFA ve Madde Analizleri'ne ek olarak, diğer bir madde analiz yöntemi olan çalışma grubundaki çocuklar aldıkları puanlara göre alt %27'lik ve üst %27'lik gruplara ayrılmış ve bu gruplara t-testi uygulanmıştır. Öngörü alt ölçeği için t-testi sonuçları alt grup ($M = 3,52$ $SD = 0,70$) ile üst grup ($M = 5,35$ $SD = 0,33$) arasında anlamlı farklılık göstermiştir ($t(144) = 20,36$, $p < .001$). Duygusal Tutum alt ölçeği için t-testi sonuçları alt grup ($M = 1,22$ $SD = 0,17$) ile üst grup ($M = 3,16$ $SD = 0,83$) arasında anlamlı farklılık göstermiştir ($t(144) = 20,46$, $p < .001$). Öznel Yargı alt ölçeği için t-testi sonuçları alt grup ($M = 2,75$ $SD = 0,57$) ile üst grup ($M = 4,96$ $SD = 0,39$) arasında anlamlı farklılık göstermiştir ($t(141) = 27,11$, $p < .001$). Öz Yeterlik alt ölçeği için t-testi sonuçları alt grup ($M = 2,45$ $SD = 0,63$) ile üst grup ($M = 4,96$ $SD = 0,44$) arasında anlamlı farklılık göstermiştir ($t(28) = 20,19$, $p < .001$).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, Segall (2011) tarafından sınıf öğretmenlerinin OSB olan çocukların yerleştirilme ve kaynaştırılmasına/bütünleştirilmesine yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla geliştirilen Yerleştirme ve Hizmet Anketi'nin "Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Kaynaştırma/Bütünleştirme Öğrencisine Yönelik His, Tutum ve Görüşler Ölçeği (OKHTÖ)" olarak adlandırılan dördüncü bölümünü Türkçeye uyarlamak, geçerlik ve güvenilirlik analizlerini yapmak amaçlanmıştır. Yapılan analizler doğrultusunda ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu kabul edilmiştir.

OKHTÖ'nin geçerlik ve güvenilirlik çalışması için elde edilen veriler ile yapılan analiz sonucunda bu ölçeğin psikometrik özelliklerinin güçlü olduğu düşünülmektedir.

Bu araştırmada, dikkate alınması gereken bir sınırlılığın bulunduğu tahmin edilmektedir. OKHTÖ, kurgulanmış bir senaryoya göre sınıf öğretmenlerinin his, tutum ve görüş gibi bir takım bilgileri ayrıntılı bir şekilde ölçmesine karşın, öğretmenleri kaynaştırma/bütünleştirme uygulaması yapılan bir sınıf ortamında, hayali olmayan bir senaryo ortamında gözlemlenememiştir. Öğretim ortamında öğretmen görüşlerini değerlendirmeye yönelik ölçme araçlarına ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden sınıf ortamında öğretmen his, tutum ve görüşlerini

daha somut bir zeminde ölçmek amacıyla farklı ölçeklerin geliştirilmesi önerilebilir.

Ayrıca araştırma, Edirne ve Tekirdağ illeri ile sınırlıdır. Bu örneklem tüm Türkiye'yi temsil etmeyebilir. Bu nedenle daha farklı bölgelerde çalışan öğretmenlerin kaynaştırma/bütünleştirme öğrencisine yönelik his, tutum ve görüşleri belirlemek amacıyla farklı araştırmacılar tarafından bu ölçek kullanılabilir. Bu ölçeğin de kullanılacağı çalışmaların yapılmasının ölçeğin ölçme gücünü arttıracığı düşünülmektedir.

Bu çalışmada, OSB olan öğrencilere yönelik senaryolar ve ölçek maddeleri yer almaktadır. Fakat başka bir araştırmada farklı yetersizlik gruplarına sahip olan özel gereksinimli öğrencilere göre senaryolar ve ölçek maddeleri oluşturulması önerilebilir. Tüm bu süreçlerin daha sonra yapılacak araştırmalara ışık tutacağı tahmin edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmetoğlu, E., Ünal, A.M., & Ergin, D.Y. (2016). Kaynaştırma uygulamalarının başarısını etkileyen etmenler ölçeği'nin geliştirilmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 167-175
- Akalın, S. (2014). Okul öncesi eğitim kurumlarında çalışan rehber öğretmenlerin kaynaştırma uygulamalarına ilişkin gereksinimleri. *International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE)*, 6(1), 115-142.
- Amerikan Psikiyatri Birliği. (2013). *Ruhsal bozuklukların tanınması ve sayımsal elkitabı, Beşinci Baskı (DSM-5), Tanı Ölçütleri Başvuru Kitabı'ndan*, Çev. Köroğlu, E., Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Antonak, R.F. & Larrivee, B. (1995). Psychometric analysis and revision of the Opinions Relative to Mainstreaming Scale. *Exceptional Children*, 62, 139-149.
- Ardıç, A. (2016). *Özel Gereksinimli bireyle yönelik tutumlar*. V. Aksoy (Editör) Özel eğitim. 1. Basım. Ankara: Pegem Akademi Yayınları. 237-265
- Batu, S. & Kılcalı-İftar, G. (2011). *Kaynaştırma* 6. Basım. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Bayar, A., Özaşkın, A.G. & Bardak, Ş. (2015). Kaynaştırma eğitimi ile ilgili duygular, tutumlar ve kaygılar ölçeği'nin Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(3), 175-186
- Bayar, M. & Üstün, A. (2017). İlkokullarda görev yapmakta olan öğretmenlerin kaynaştırma eğitimine ilişkin duygu, tutum ve kaygılarının değerlendirilmesi. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 12(14). 73-88

- Bayar, M. (2015). İlkokullarda görev yapmakta olan öğretmenlerin kaynaştırma eğitimine ilişkin duygu, tutum ve kaygılarının değerlendirilmesi. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*. Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel Eğitim Anabilim Dalı Sınıf Eğitimi Bilim Dalı. Amasya.
- Bentler, P.M. (1990). Comparative fit indices in structural models. *Psychological Bulletin*, 107(1), 238–246.
- Bentler, P.M. (1995). *EQS structural equations program manual*. Encino, CA: Multivariate Software.
- Browne, M.W. & Cudeck, R. (1992). Alternative ways of assessing model fit. *Sociological Methods and Research*, 21, 230-258. doi:10.1177/0049124192021002005
- Cassady, J.M. (2011). Teachers' attitudes toward the inclusion of students with autism and emotional behavioral disorder, *Electronic Journal for Inclusive Education*, 2(7), 1-23.
- Cullen, J.P., Gregory, J.L., & Noto, L.A. (2010). *The teacher attitudes toward inclusion scale (FATIS) technical report*. 33rd Eastern Educational Research Association, Savannah, Georgia.
- Çabuk, B. & Alisinanoğlu, F. (2017). Anasınıfı ve sınıf öğretmenlerinin mesleki yeterliklerine ilişkin algı düzeyleri ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 196-212.
- Çokluk, Ö., Şekercioglu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik spss ve lisrel uygulamaları*. 2. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Davis, J. (2016). Inclusion of students with high need autism: general education teachers' attitudes and beliefs versus practice. *Unpublished Doctorate Thesis*. Arcadia University, Glenside, Pennsylvania.
- DeBoer, A., Timmerman, M., Pijl, S.J., & Minnaert, A. (2012). The psychometric evaluation of a questionnaire to measure attitudes towards inclusive education. *Eurapan Journal Psychol Education*, 27(1), 573–589.
- Diken, İ. (2006). Preservice teachers' efficacy and opinions toward inclusion of students with mental retardation. *Eurasian Journal of Educational Research*, 23, 72-81.
- Diken, İ.H. (2007). *Kaynaştırma uygulamalarında işbirliği*. S. Eripek (Editör) İlköğretimde kaynaştırma. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Engin, A.O, Tösten, R., Kaya, M.D., & Köselioğlu, Y.S. (2014). İlköğretim öğretmenlerinin kaynaştırma uygulamasıyla ilgili tutum ve görüşlerinin değerlendirilmesi (Kars İli Örneği). *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 27-44

- Fidler, C.R. & Simpson, R.L. (1997). Modifying the attitudes of nonhandicapped students toward handicapped peers. *Exceptional Children*, 53, 342-349.
- Friend, M. & Bursuck, W. (2006). *Including Students With Special Needs A Practical Guide for Classroom Teachers* (4th Edition b.). Boston: Allyn and Bacon.
- Gething, L. (1994). The interaction with disabled persons scale. *Journal of Social Behaviour and Personality*, 9(5), 23-42.
- Gökdere, M. (2012). Sınıf öğretmenleri ile sınıf öğretmeni adaylarının kaynaştırma eğitimine yönelik tutum, endişe ve etkileşim düzeylerinin karşılaştırmalı incelemesi. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 12(4), 2789-2806
- Hannu, S., Petra, E., Mirna, N., & Olli-Pekka, M. (2012). Understanding teachers' attitudes and self-efficacy in inclusive education: Implications for pre-service and in-service teacher education. *European Journal of Special Needs Education*, 27(1), 51-68.
- Hastings, R.P., & Oakford, S. (2003). Student teachers' attitudes towards the inclusion of children with special needs, *Educational Psychology*, 23(1), 87-94.
- Hayes, D.B. (2014). Inclusion and autism: general education teachers' perceptions *Unpublished Doctorate Thesis*. Tennessee State University, Tennessee.
- He, J. & Van de Vijver, F. (2012). Bias and equivalence in cross-cultural research. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(2). doi: 10.9707/2307-0919.1111
- Kırcaali-İftar, E. (2012). *Kaynaştırma ve destek özel eğitim hizmetleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kline, R.B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York, London: The Guilford Press.
- Koçyiğit, S. (2015). Ana sınıflarında kaynaştırma eğitimi uygulamalarına ilişkin öğretmen-rehber öğretmen ve ebeveyn görüşleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(1), 391-415
- Lohrmann, S. & Bambara, L.M. (2006). Elementary education teachers' beliefs about essential support needed to successfully include students with developmental disabilities who engage in challenging behaviors. *Research & Practice for Persons with Severe Disabilities*, 31, 157-173.
- Loiacono, V. & Valenti, V. (2010). General education teachers need to be prepared to co-teach the increasing number of children with autism in inclusive settings. *International Journal of Special Education*, 25(3), 24-32.
- MacCallum, R.C., Browne, M.W., & Sugawara, H.M. (1996). Power analysis and determination of sample size for covariance structure modeling. *Psychological Methods*, 1, 130-149.

- Marsh, H.W., Balla, J.R., & McDonald, R.P. (1988). Goodness-of-fit in confirmatory factor analysis: The effect of sample size. *Psychological Bulletin*, 103, 391–410.
- Melekoğlu, M.A. (2013). Özel gereksinimli öğrencilerle yürütülen etkileşim projesinin genel eğitim öğretmenlerinin kaynaştırma uygulamalarına yönelik olumlu tutum ve farkındalık geliştirmeleri üzerindeki etkilerinin belirlenmesi. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 13(2), 1053-1077
- Meral, B.F. & Bilgiç, E. (2012). Kaynaştırmada Öğretmen Yeterliği Ölçeği'nin Türkçe uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *International Journal of Human Sciences*, (9)2, 253-263.
- Miller, M. (2003). Student' views of least restrictive environment: A pilot study. *Learning Disabilities*, 12, 85-88.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2013). *Birlikte başarırız Bütünleştirme kapsamında eğitim uygulamaları öğretmen klavuz kitabı* Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Genel Müdürlüğü Raporu Yayınları
- Motavallı-Mukaddes, N. (2008). *Otistik bozukluk. çocuk ve ergen psikiyatrisi temel kitabı*. Çuhadaroğlu Çetin F. Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Muthen, L.K. & Muthen, B.O. (2012). *Mplus: Statistical analysis with latent variables. User's guide*. Los Angeles, CA: Muthen ve Muthen.
- Özbaba, N. (2000). Okul öncesi eğitimcilerinin ve ailelerin özel eğitime muhtaç çocuklar ile normal çocukların entegrasyonuna (kaynaştırılmasına) karşı tutumları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi* Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Pajares, F. (1996). Self efficacy beliefs in academic settings. *Review of Educational Research*, 66, 533-578. doi:10.2307/1170653
- Rakap, S., Birkan, B., & Kalkan, S. (2017). *Türkiye'de Otizm Spektrum Bozukluğu ve Özel Eğitim* Tohum Otizm Vakfı Raporu. İstanbul.
- Reagan, N. (2012). Effective inclusion of students with Autism Spectrum Disorders *Unpublished Master Thesis* St. John Fisher College. New York.
- Rodriguez, I.R., Saldana, D., & Moreno, F.J. (2012). Support, Inclusion, and special education teachers' attitudes toward the education of students with autism spectrum disorders. *Hindawi Publishing Corporation Autism Research and Treatment*, 8, doi:10.1155/2012/259468
- Samantha-Roberts, J.A. (2007). Autism and inclusion: teachers' perspectives on the mainstreaming of autistic students faculty of humanities. *Unpublished doctorate's thesis*, University of Witwatersrand. Johannesburg.
- Segall, M.J. (2011). Exploring student and teacher variables relating to inclusion of students with Autism Spectrum Disorder in general education classrooms *Unpublished doctorate's thesis*, University of Georgia, Athens, Georgia.

- Seymour, K. (2017). Inclusion of students with autism: teacher perceptions regarding evidence-based strategies and staff supports in Pennsylvania. *Unpublished Dissertations of Doctorate* Lehigh University. Pennsylvania.
- Sharma, U. & Desai, I. (2002). Measuring concerns about integrated education in India. *The Asia-Pacific Journal on Disabilities*, 5(1), 2-14.
- Shpendi, T. & Ahmetoğlu, E. (2016). *Social acceptance in preschool period*. St. Kliment Ohridski University Press, Sofia
- Sucuoğlu, B. (2013). *Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocuklar ve kaynaştırma* E. Kırçali-İftar (Editör) *Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocuklar ve eğitimleri*. Ankara: Vize Yayıncılık. 469-522
- Sucuoğlu, B. (2014). *Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocuklar ve kaynaştırma* E. Tekin-İftar (Editör) *Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocuklar ve eğitimleri*. 3. Basım. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Sucuoğlu, B., İçcen-Karasu, F., Bakkaloğlu, H., Demir, Ş., & Akalın, S. (2014). Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırmaya ilişkin bilgi düzeyleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14(4), 1467-1485
- Suhrheinrich, J. (2011). Training teachers to use pivotal response training with children with autism: Coaching as a critical component. *Teacher Education and Special Education*, 34, 339-349.
- Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S. (2001). *Using multivariate statistics*. Boston: Allyn and Bacon.
- Tekin-İftar, E. (2014). *Otizm Spektrum Bozukluğu olan çocuklar ve eğitimi*. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Thorndike, R.M. & Thorndike-Christ, T. (2010). *Measurement and evaluation in psychology and education* (8th ed). Boston: Prentice Hall.
- Tschannen-Moran, M. & Woolfolk-Hoy, A. (2001). Teacher efficacy: Capturing an elusive construct. *Teaching and Teacher Education*, 17(7), 783–805. doi: 10.1016/S0742-051X(01)00036-1
- Uslu, Ö. & Öğretmen, T. (2018). Okula yönelik güdü envanterinin Türkçeye uyarlanması *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 386-403.
- Whitaker, K.L. (2011). General education teachers' perceptions regarding inclusion innortheast Georgia middle schools. *Unpublished Doctorate Thesis* Liberty University, Northeast Georgia.
- Wilczenski, F.L. (1995). Development of a scale to measure attitudes toward inclusive education. *Educational and Psychological Measurement*, 55(2), 291-299.
- Yaralı, D. (2015). Öğretmen adaylarının özel gereksinimli bireylere yönelik tutumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 431-455.

Yazıcı, D.N. & Akman, B. (2018). Okul öncesi öğretmenlerinin otizmli çocukların kaynaştırılması hakkındaki düşüncelerinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 18,1-24

Yeo, K.J. & Teng, K.Y. (2015). Social skills deficits in autism: A study among students with autism spectrum disorder in inclusive classrooms. *Universal Journal of Educational Research*, 3(12), 1001-1007.

**FRANSIZ DEVRİMİ'NDE YURTTAŞLIK VE ETKİLERİNE DAİR BİR
DEĞERLENDİRME**

**THE CITIZENSHIP IN THE FRENCH REVOLUTION AND AN EVALUATION
ABOUT ITS EFFECTS**

Yavuz YILDIRIM*

*Geliş Tarihi: 03.01.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)*

ÖZ: Çalışmanın amacı, Fransız Devrimi'nde yurttaşlık düşüncesinin doğuşunu ve gelişimini analiz etmektir. Ulus-devlet formunun oluşmasıyla birlikte modern biçimini kazanacak olan yurttaşlık olgusu, Fransız Devrimi'nin yeni bir halk yaratma hedefinin bir parçası olarak doğmuştur. Devrim öncesi Fransa'daki toplumsal katmanların Devrim sonrası yurttaşlık zemininde bir araya getiriliş süreci, yazının ana gövdesini oluşturmaktadır. Çalışmanın argümanı, yurttaşlık olgusunun siyasal ve sosyal mücadelelerle genişlediğidir. Bu özellik bugün de devam etmektedir. Fransız Devrimi'nde temelleri atılan ayrımcılığa ve imtiyazlara karşı yurttaşlık ekseninde birleşme ve yeni bir yapı kurma isteğinin günümüz koşullarında devam ettiği söylenebilir. Egemenliğin kaynağını teokratik zeminden alıp ulusa veren düşünce, Fransız Devrimi'nin bir sonucudur. Ancak haklardan ziyade sorumluluğa vurgu yapan ve bu sorumlulukları yerine getirdikçe hakların kazanımını açan yurttaşlık bakışı, kavramın köklerindeki genişletici düşünceyi daraltıcı biçimde ele almak anlamına gelir. Bu sonuç beraberinde bir dizi siyasi pratiği de getirir. Farklılıkların bir potada eritilmesi ve bireyi gündelik pratiklerle çevrilmiş alanda bir unsura ait kılma çabaları, Kıta Avrupası'ndan başlayarak, tüm dünyada geçerli olmaya başlayan devlet kontrolünde bir siyasi projeye dönüşmüştür. Devlet dışında sivil bir inisiyatifin varlığını devlete borçlu olması nedeniyle bireysel ifadenin gelişmemesi, yurttaşlığın edilgen bir konum olarak kurgulanmasının önünü açar. Modern dönemde "pasif yurttaş" niteliği daha da belirginleşmiştir; böylece günümüzde siyaset ve yönetim işi daha az sayıdaki aktif yurttaşın uzmanlık ve teknokratik girişimlerine bağlı kılınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fransız Devrimi, Yurttaşlık, Birey-Devlet İlişkisi, Modern Siyasal Düşünce.

ABSTRACT: The aim of the study is to analyze the origins and development of the idea of citizenship in the French Revolution. The phenomenon of citizenship, which will obtain its modern form with the formation of nation-state, was born as part of the French Revolution's purpose of creating a new people. The process of uniting the pre-revolutionary social classes around the concept of citizenship in post-revolutionary France constitutes the main subject of this study. The primarily argument of the study is that the phenomenon of citizenship was expanded with political and social struggles. The desire to unite and establish a new structure in the context of citizenship against the pre-revolutionary discriminations and privileges is still valid in today. The idea that gave the

*Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, yavuz.yildirim@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1031-1537.

sovereignty from the theocratic ground to the nation was the result of the French Revolution. However, the idea of citizenship that emphasizes responsibilities and takes the fulfillment of these responsibilities as a precondition to obtain rights is a restrictive consideration of the originally encompassing idea. This result has also brought a series of political practices. The attempts to melt differences in a pot and to subject the individuals to a field surrounded by daily practices in continental Europe have turned into a state-controlled political project around the globe. Underdevelopment of individual expression due to the dependency of civil initiatives the state paves the way to the consideration of citizenship as a passive subject. The passive character of citizenship in the modern era has become more evident. Today, the politics and government are based on the expertise and technocratic initiatives of fewer active citizens.

Key Words: French Revolution, Citizenship, Individual-State Relations, Modern Political Thought.

1. GİRİŞ

Yurttaşlık kavramı, siyasetin sınır üretme faaliyeti olmasıyla yakın ilişkilidir. Belli bir gruba ya da yere ait olan hakların ve durumların diğerlerine tanınmaması, bir şekilde güç ilişkileri içinde şekillenmiş içeri ve dışarı alanlarını oluşturmaktadır. Farklı gruplar tarafından tanımlanan bu sınırlar, biz/öteki; doğru/yanlış normal/anormal ikiliklerini de beraberinde getirir. Bu ikiliklerin yasal zeminde tanımlanarak öznellikten nesnellığe ve belli gruba ait olmaktan herkese ait olma durumuna geçişi, modern düşüncenin temellerini oluşturur. Toprak, hukuksal çerçeve, aidiyet gibi kavramlar üzerinden modern devletin oluşumu, bu düşünsel ve fiziksel sınırların gelişimine tanıklık etmiştir. Antik Yunan'dan bu yana aidiyetin niteliğini tanımlayanlar değişiklik göstermiştir ancak bu belirleyici grup, sürekli dışarı ve yabancı kavramlarıyla birlikte var olmuştur¹. Siyasal olma, bu dışlama eyleminin genelleştirilmesi ve normalleştirilmesini gösterir. Yurttaşlığın gelişiminde siyasal ve sosyal içerikler arasındaki zorunlu bağlar göz önünde bulundurulmalıdır². Baskın grubun diğerleri üzerinde belirleyici olmasının niteliği ekonomik ilişkilerle birleşerek modern devlet-birey ilişkilerinin şekillendirmiştir. Fransız Devrimi, bugüne miras kalan modern ilişkilerin temelini atarken bugünkü yurttaşlık tanımının gelişiminde etkili olmuştur. En nihayetinde Antik dönemin dünyası ve insanı ile modern dönem arasındaki değişim tam da bu tanımlara yüklenen anlam kaymalarında yaşanmıştır.

Çalışmanın temel amacı, Fransız Devrimi'nde yurttaşlık düşüncesinin doğuşunu ve gelişimini kısaca analiz etmek ve devamında bugüne bıraktığı mirası

---

¹ Engin F. Isin, *Being Political: Genealogies of Citizenship*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 2002, s. 3-5.

² Alev Özkazanç, "Toplumsal vatandaşlık ve Neo-Liberalizm Sorunu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(1), 2009, s. 248.

ele almaktır. Devrimin “eşitlik, özgürlük, kardeşlik” sloganı sonraki süreçte ideolojilerin şekillenmesine doğrudan etki etmiştir. Bu üç kavrama yüklenen farklı anlamlar, liberalizmin, muhafazakarlığın, sosyalizmin pratiklerinde ve çeşitli varyasyonlarında farklı biçimlere dönüşürken birey-devlet ilişkisinin de çerçevesini çizmiştir. Devrimin siyaset bilimi literatürüne en büyük etkilerinden birini yurttaşlık kavramının temellerine sunduğu katkıda görmek mümkündür. Ulus-devlet formunun oluşmasıyla birlikte modern biçimini kazanacak olan yurttaşlık olgusu, Fransız Devrimi’nin yeni bir halk yaratma hedefinin bir parçası olarak doğmuştur. Bu doğrultuda çalışmanın argümanı, yurttaşlık olgusunun ancak siyasal ve sosyal mücadelelerle genişlediği ve bu özelliğin bugün de devam ettiğidir. Bu bağlamda öncelikle Devrim öncesi Fransa’da (Eski Rejim/Ancien Regime) toplumsal katmanlara kısaca değinildikten sonra bu katmanların Devrim sonrası yurttaşlık zemininde bir araya getiriliş süreci üzerinde durulacaktır. Daha sonra Devrimdeki tartışmaların sonuçlarıyla ilgili olarak yurttaşlık üzerine yapılan farklı analizlerle birlikte bu analizlerden çıkan sonuçlara değinilecektir. Çalışma, yurttaşlıkla ilgili sivil toplum, topluluk, haklar gibi diğer kavramlara dolaylı olarak değinirken yurttaşlığın Devrim’de ortaya konan kurucu ve kapsayıcı rolünün nasıl değiştiğini merkeze almaktadır.

2. ESKİ REJİM’DEN KOPUŞ TARTIŞMASI

1789 öncesinde Fransızlar çeşitli derecelerde katmanlara bölünmüşken Devrim’le birlikte tüm imtiyazlar ve farklılıklar kaldırılmak istenmiş ve Fransızlar, hukuk önünde eşitlik ilkesiyle birleştirilmeye çalışılmıştır. “Devrim bireylere hiçbir özerk alan tanımayan ve egemene uyruklarının yaşamları ve mülkiyetleri bakımından ahlaksal engeller dışında bir başka engel getirmeyen mutlak monarşiden kesin bir kopuşu ifade eder”³. Bu düşüncenin arka planında, yeni bir insan yaratmak ve Fransa’yı yeni temeller üzerinde inşa etmek -bir ulus yaratma sürecini başlatmak- vardır. Eski düzenden kopuş için tümüyle yeni bir yapının kurulması arzusu yönlendirici olmuştur. Devrim bu yeniliğin kurulması açısından tam anlamıyla siyasaldı ve siyaset aracılığıyla yeni bir toplum yaratmak istemiştir. Kitlesele propaganda, alt-sınıfların seferber edilmesi, günlük hayatın politizasyonu gibi unsurları devreye sokarak halkın köklerinin yeniden tesisi için çabalar harcanmıştır⁴. Böylece yönetsel yapı ile toplumsal kurumlar kökten değişikliklere tabi tutulmak istenmiştir. Ancak bu sıfırdan başlama düşüncesinin her anlamda hayata geçtiğini söylemek mümkün değildir. Devrim’in kargaşalarla dolu sürecinde gidiş-gelişler, kimi noktalarda eskiye dönüşler, en azından düşünsel zeminde

³ Mehmet Ali Ağaoğulları, Fransız Devriminde Birey Devlet İlişkisi, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 44(3), 1989, s. 195.

⁴ Lynn Hunt (1984). *Politics, Culture and Class in the French Revolution*, University of California Press, 213.

kendini göstermektedir. Monarşinin uzun yıllara dayanan köklü işleyişinin birden ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. Benzer sancılı dönüşüm süreçleri, farklı coğrafyalarda yeniden başlama arzusundaki devrim süreçlerinde de, Türkiye’de olduğu gibi, yaşanmıştır.

Ayrıcalıkların yaygınlaştığı Eski Rejim’de ortak haklara dair bir düşünce ya da modern yurttaşlığın temelini oluşturan zorunluluklar bulunmamaktaydı. Yabancı ile yerli arasındaki farklılıklar ideolojik veya pratik özelliklerde değildi; yabancılar miras gibi bazı konularda yeterliliklere sahip değildi. Keza yurttaşlık hukuken tanımlanmış ve sistemleştirilmiş değildi; belli konularda konuya özgü durumlarda geliştirilen kalıplar vardı. Devrim bunların tümünü değiştirip ulusal yurttaşlık kurumunu ortaya çıkarmıştır⁵. Fransız Devrimi, Brubaker’a göre dört ana unsurda değişiklik yarattı; “Burjuva devrimi” olarak sivil eşitliği sağladı, “demokratik devrim” olarak siyasal hakları yurttaşlık hakları olarak kurumsallaştırdı. Yurttaşlığı özel bir statüden genel bir statüye çevirirken mutlak dönemin programını takip etti. Dolayısıyla kısmen bir sürekliliği içinde barındırdı. Ancak kişisel sınırların yerinden edilip hukuki ve karasal sınırların oluşmasıyla yurttaşlık sınırları oluştu ve böylece ulusların da sınırları kuruldu, bu da onun “ulusalcı devrim” niteliğini güçlendirdi. “Bürokratik bir devrim” olarak da devlet-birey ilişkisini dolaylı olmaktan çıkarıp doğrudanlaştırdı. Resmileşmesi ve yasallaşmasıyla devlet gücünün altyapısı, sivil toplumu koordine etme gücü belirginleşti⁶.

Fransız Devrimi’nin fikirsel temellerini Aydınlanma düşüncesinden bulduğu ve devrimci önderlerin özellikle J. J. Rousseau’dan etkilendiği açıktır. Düşünürün ortak iyi, genel irade, toplumsal sözleşme kavramları Devrim boyunca etkisini gösterecektir. Halkın bizzat kendisinin siyasal iktidarın sahibi konumuna getirilmesi yönündeki Rousseaucu etki, devrimin önderlerine monarşiden cumhuriyete geçişin kurgulanmasında rehberlik edecektir. Balibar⁷ da halkın kendisini ulusal cemaat olarak sürekli üretmesi yönündeki ilk sorunun Rousseau tarafından yöneltildiğini belirtir: “Bir halkı halk yapan nedir?” Bu bağlamda düşünür, yaratılan bir “kurgusal etniklik” yoluyla bireylerin ulusallaştırıldığını belirtir. Benzer şekilde Fransız Devrimi, Eski Rejim’den kopuşu bir tür kurgu yoluyla sürekli canlı tutmak istemiştir. Ancak buradaki temel soru, 1789 Devrimi’nin Aydınlanma geleneğini yeni bir boyuta taşıyarak Eski Rejim’den yönelen düşüncelerin bir tür gelişimi mi yoksa kırılması mı olduğudur. Daha net

⁵ Rogers Brubaker, *The French Revolution and the Invention of Citizenship*, *French Politics and Society*, 7(3), 1989, s. 30-49. R. Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge: Harvard University, 1992, s. 39.

⁶ Brubaker, a.g.e, 46-47.

⁷ Etienne Balibar, *Propositions On Citizenship*, *Ethics*, 98(4), 1988, s. 723-730.

şekilde söylemek gerekirse Devrim'in düşünsel arka planı ile Eski Rejim'den kopup kopmadığı tartışmalıdır.

Bu konuya yönelik bir yaklaşım, Fransız Devrimi'nin mutlak otorite gücünü monarşiden meclise aktardığı ve parlamenter bir mutlakiyetçilik yarattığı şeklindedir⁸. Buna göre, Devrim, kurumsal bir dönüşüm ve iktidarın toplandığı yer açısından bir değişim yaratsa da pratikte iktidarın kullanılması açısından ilkesel bir fark yaratmamıştır. Öte yandan Devrim'in yarattığı dönüşüm, uzun vadede tüm Kıta Avrupası'nı etkilemiş ve ondan türeyen evrensel ilkeler yerleşik hale gelmiştir. Bu dolaylı etki Devrim'in yarattığı fikirsiz kopuş ile ilgilidir. Diğer bir deyişle yeniye dair teorik ve pratik düzeydeki uygulamalar tam uyuşmasa da değişimin fitili artık ateşlenmiştir.

Şurası açıktır ki Eski Rejim resmi düzeyde çeşitli alt-üst ilişkileri geliştirirken Devrim sonrasında yurttaşlık, tüm yurttaşlara aynı hakların uygulanacağı yatay düzlemde, bir tür teorik eşitlik düzeyini yaratmıştır. Eski Rejim'de haklar lütuf olarak verilirken, yeni dönemde bireye yaradılışıyla haklar verildiği kabul edildi. Modern yurttaşlık kendi kaderini tayin, dünyevileşme, özgürlük ve eşitlik prensipleri temelinde yeni bir tür devleti gerekli kıldı. Çünkü her ne kadar birey doğuştan edindiği haklara sahip olsa da bunları ancak yaşayacağı toplum içinde kullanabilirdi, dolayısıyla yurttaşlık düşüncesinin dayandığı eşitlik kavramından ne anlaşıldığı bir bağlam içinde anlam kazanmaktadır⁹. Sahip olunan hakların toplumu değiştirmede ve dönüştürmede nasıl kullanılacağı ise devlet-birey ilişkisini şekillendiren temel bir soru olarak modern döneme damga vurmuştur.

3. DEVRİM DÖNEMİNDE TOPLUMSAL YAPI

Bu bağlamda Eski Rejim'in siyasi ve sosyal yapısına kısaca değinmek gerekirse öncelikle toplumun monarşi nezdinde gevşek bir şekilde birleşen ara kurumlardan ve bölünmelerden oluştuğu vurgulanmalıdır. Bireylerin, eşit olmayan haklar üzerinden verilen çoklu yasal üyelikleri vardı. Diğer bir deyişle, birey farklı sosyal statüleriyle farklı imtiyazlara sahipti. Tamamı sorgulanmayan haklara sahip olabilmek için Fransızların Katolik Kilisesi'ne bağlı olmaları gerekiyordu¹⁰. Bu çerçevede en temel toplumsal sınıflara/katmanlara bakacak olursak, bunlar din adamları, soylular ve "üçüncü sınıf"tı.

⁸ Rafe Blaufarb, "The French Revolution: The Birth of European Popular Democracy?", *Comparative Studies in Society and History*, 37(3), 1995, s. 608-610.

⁹ Etienne Balibar, a.g.m.

¹⁰ Gail Bossenga, "Rights and Citizens in the Old Regime", *French Historical Studies*, 20(2), 1997.

1700'lerin sonlarındaki bilgiler, yaklaşık 25 milyon nüfusa sahip Fransa'da yüzde 10'luk kesimin kentlerde yaşadığını ortaya koymaktadır¹¹. Din adamları-rahipler, sayıları en az olmakla birlikte en fazla geliri elde eden sınıf görünümündeydiler. Kilise, ülke topraklarının yüzde 10'una sahipti ve bu topraklar üzerinde vergi toplama hakkı kendisine aitti. Yaklaşık 40 bin rahibin yanı sıra, çeşitli yardımcılılarıyla birlikte toplamda 100 binin üstünde bir din adamı sınıfı olduğu söylenebilir. İkinci tabaka olarak Soylular'ın tanımlanması ve sosyal yapıları daha açıktı. 1789'da 120 bin dolayında soylu, yaklaşık 25 bin soylu aile vardı¹². Soyluluk çeşitli şekillerde elde edilebiliyordu; detaylara girmeden ismen değinmek gerekirse, bunlar kendi aralarında saray soyluları, kostüm soyluları gibi adlarla soyluluğu kazanış biçimlerine göre ayrılıyorlardı ve başta vergi olmak üzere çeşitli imtiyazlara sahiptiler. İmtiyazlar, kısa vadede yönetsel bir güç olarak uygulanırken, uzun vadede yargısal otorite uygulama avantajı doğuruyordu¹³. Bu veriler nüfusun yaklaşık yüzde 1'inin din adamı ve soylu kısmına girdiğini ve geri kalan büyük çoğunluğun bu elitlerin yönetimi altında yaşadığını ortaya koymaktadır. Soylular ve din adamları dışında kalan büyük çoğunluğun kitlesel gücünü pratiğe dönüştürmek, "üçüncü tabaka/katman" (Tiers Etat) aracılığı ile olacaktır. Bu tabakanın üst sınıflarını burjuvazi olarak nitelendirmek mümkündür. Yeni ortaya çıkan bu grup, tanımlaması en zor kesimdir. En genel anlamıyla ticaretle uğraşan ve çeşitli meslek gruplarına bölünmüş bu grubun sayısı tüm Fransa'da 2 milyon düzeyindeydi¹⁴.

Yeni gelişen piyasa ilişkileriyle sermaye birikimini artıran, kentsel hayatı yönlendirmeye başlayan ve bu maddi gücünü siyasi güce de çevirmek isteyen üçüncü katman, Sieyes'in¹⁵ tabiriyle "hiçbir şeydir ama her şey olmak istemektedir". Bu katman, Devrim'in anahtar unsuru olacak olan sans-culotte'ları barındırmaktadır ve bunlar daha sonra burjuvazi olarak adlandırılacak kesimin ve kavramın da temellerini atacaktır. Tek bir sans-culotte hareketinden bahsetmek mümkün değilse de onları bağlayan temel nokta, geçmişten kopuştu ve kendi yarattıkları bir bütünün parçası olarak yurttaşlık olgusunu geliştirdiler¹⁶. Sans-culotte'lar "saygın insanlar" diyerek küçümsedikleri aristokrasi karşılığında

---

¹¹ P.M. Jones, *Reform and Revolution in France- Political Transition 1774-1791*, Cambridge University Press, 1995, s.53.

¹² A.g.e., s. 55.

¹³ A.g.e., s. 65.

¹⁴ A.g.e., s. 56.

¹⁵ Emmanuel Joseph Sieyes, *Üçüncü Sınıf Nedir?*, İmge Yayınları, Ankara, 2005.

¹⁶ Lynn Hunt, a.g.e, s. 216-217.

birleşerek kalabalıkların sesi olmaya çalıştılar¹⁷. Sans-culotte'ların yarattığı süreç, daha önceki rejimde var olmayanların ortaya çıktığı ve belirlediği bir ortam yaratırken doğrudan olmasa da eylemlerinin dolaylı sonucu olarak demokratik bir hareket geliştirdi¹⁸. Bu sonradan şekillenme durumu, çeşitli toplumsal hareketlerin ortaya çıkışında, yurttaşlık taleplerinin ifade biçimlerinin çeşitlenmesinde kendini yeniden göstermiştir.

Tarımsal üretim olarak ise Fransa'nın bu dönemde kötü durumda olmadığı belirtilmektedir; köylülüğün durumu da dönemin İngiltere'sine göre daha iyidir. Fransa'da küçük ve büyük toprak mülkiyeti bir arada bulunmaktaydı. Moore'un¹⁹ tespitiyle küçük köylüler, büyük mal sahibinin varlığının dayandığı temelleri sağlamaktaydılar. Dolayısıyla nüfusun büyük kısmını oluşturan köylülerin diğer sınıflarla doğrudan ilişkisi bulunmaktaydı. Fransız soylusunun önemli bir bölümü kazancını ürünün pazarlanmasından değil köylülerden toplanan kiralardan kazanıyordu. Katmanlar arasındaki bu temas ve ekonomik ilişkiler, Devrim sürecinde çeşitli kırılmalar yaşasa da tam anlamıyla kopmamıştır.

Skocpol'e²⁰ göre ise tabakalar arasındaki fark, bir engelden çok bir geçitti ve devrimci kriz birbiriyle uyumsuz üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak doğmadı. Çünkü farklı özgül toplumsal ve siyasi çıkarları ne olursa olsun bütün hakların ve kurumların ortak özelliği devlet destekli vergi avantajları ve kazanç olanaklarıydı. Tüm kesimlerden zenginler senyörlük haklarına sahipti ve satın alınan memurlukları elinde bulunduruyordu. Skocpol'a göre devrimci kriz, katmanlar arasındaki derin sınıfsal çatışmadan çok, uluslararası duruma da bağlı olarak, monarşi ile egemen sınıf (ticari fakat kapitalist olmayan bir tarıma dayanan güç) arasındaki çıkar çatışmalarında ortaya çıkan gelişmeler sonucunda patlak vermişti. Bu yapısal analize göre yurttaşlığın bir geçiş sonucu şekillendiği söylenebilir ancak bu geçişte doğrudan bir taban etkisi vurgulanamaz.

Öte yandan tabakaların daimi bir siyasi temsil organları bulunmamaktaydı. Bu eksiklik, taban hareketinin güçlenmesini ve geçiş sürecinin daha keskin olmasını sağlamıştır. Esasen temsil kavramının kurumsallaşması modern anlamda

---

¹⁷ Albert Soboul, *The Sans-culottes: The Popular Movement and Revolutionary Government, 1793-1794*. Princeton University Press, New York, 1980, s. 8-9.

¹⁸ Gwyn A. Williams, *Artisans And Sans-Culottes: Popular Movements in France And Britain During The French Revolution*, Nolton Publishing, New York, 1968, s. 28. B. Rose, *The Making of the Sans-Culottes: Democratic Ideas and Institutions in Paris 1789-92*, Manchester University Press, Manchester, 1983, s. 3-5.

¹⁹ Barrington Moore, *Diktatörlüğün ve Devrimin Toplumsal Kökenleri*, çev. Alaeddin Şenel, Şirin Tekeli, İmge Yayınları, Ankara, 2003.

²⁰ Theda Skocpol, *Devletler ve Toplumsal Devrimler*, çev. Erdem Türközü, İmge Yayınları, 2004.

demokrasinin de –temsili demokrasi- temelini atmıştır. Böylece kitlesel hareketlerin önü kesilmiştir. Eski Rejim’de senyörler ile kral arasındaki siyasi ve hukuksal ilişkiler, “Curia Regis” adı verilen meclislerde kurulmaktaydı; bu meclislerin toplanma nedeni Kral’ın kendine ait olmayan topraklarda vergi toplayamamasıydı. 1302’de ilk kez imtiyazlı kentlerin temsilcilerinin de toplantıya çağrılması ile Etats Generaux’ların (Katmanlar Meclisi) kurulması sağlandı. Etats Generaux’lar kralın istediği zaman toplantıya çağrılarak çoğunlukla vergi konularının görüşüldüğü, bir tür danışma organı olarak işlemiştir. Kralın iktidarını paylaşma gibi bir gücü yoktur. 1789’da yeniden toplantıya çağrılan ve Devrim sürecini başlatan Etats Generaux da siyasi konulardan çok, ekonomik sıkıntılar ve yeni vergi konularını görüşmek üzere bir araya gelmişti²¹.

Her ne kadar kimi noktalarda süreklilikler ve geçmişle bağlantılar devam etse de 1789’dan sonra Fransa’da toplumsal yapı yeniden tanımlanırken, haklara dair geniş bir sıralama ve kodifikasyona gidilmiştir. Özellikle İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi ile çerçevesi çizilen bu haklar, bireylerin sadece devlete üyeliği-bağlılığı ile ilgili değil, toplumun resmi kurumlarının ve devletin kendisinin de yeniden biçimlendirilmesine neden olmuştur. Daha önce çeşitli bağıllık kalıplarıyla bir arada bulunan Fransızlar, Devrim’le birlikte Fransız yurttaşı olarak hukuk önünde aynı çizgiye getirilmiş ve Fransızlık üzerinden yeni bir bağıllık unsuru oluşturulmuştur²². Diğer bir deyişle devlet-birey ilişkisi yeniden tanımlanmak istenmiştir. Hukuk önünde ya da başlangıçta eşitlik ilkesi, daha sonra liberal düşüncenin temelini oluşturmuştur. Burjuvazinin eşitlik düşüncesi, sınırlı bir düşünceye dayalıdır ve kalabalıkların eşitlikçi taleplerinin yaratacağı sonuçların farkında oldukları için bunları frenlemek istemektedir.

Yukarıda ifade edildiği gibi, Devrim’in Eski Rejim’in geleneklerini sürdürdüğüne dair görüşlerin temelinde, eski siyasi kurumların katılım ve içselleştirici yapılarını aracı kurumlardan ulusa transfer ettiği düşüncesi yer alır. Buna göre, “devrimci seçimler, genel iyiyi dağıtacak kişilerin seçiminden başka bir mekanizma değildi; yurttaşların siyasi tercihlerini ya da kişisel çıkarlarını ifade edebileceği bir zemine dayanmıyordu”²³. Diğer bir deyişle, parçalı ve eşitsiz bir idari dağılıma sahip Fransa’nın yerel ve bölgesel düzeyde çalışan siyasi kurumları ulusallaştırılırken bu yapılara katılım yurttaşlık düzeyine getiriliyordu. Herkese açık olmayan yapıları yıkan Devrim, devletin egemen olma çabasını kurumsallaştırmış oluyordu ve bireyi yurttaş yapıyordu. Ancak burada bir grubun içindeki eşitlik özelliğinin, hiçbir değişikliğe uğramadan ulusal yapıda bir eşitliğe

²¹ Murat Sarıca, *100 Soruda Fransız İhtilali*, Gerçek Yayınevi, 1970, s.63-65.

²² John Morris Roberts, *The French Revolution*, Oxford University Press, Oxford, 1997, s. 22.

²³ Blaufarb, a.g.e, s. 615.

dönüştürülemeyeceğine dair çekinceyi vurgulamak gerekir²⁴. Zaten bu geçişin kademeli olarak (aktif/pasif yurttaş) ilerletilmesi bu çekincenin pratik bir karşılığını göstermiştir.

4. BEYANNAME VE AKTİF-PASİF YURTTAŞ KAVRAMLARI

Yurttaşlık olgusunun kavramsal çerçevesini çizen İnsan ve Yurttaş Hakları Beyanname'si, bireyi yurttaş haline getirirken, onun haklarını kullanma imkanını toplumsal yapı içinde geçerli kılıyordu; böylece süreç tersine dönerek yurttaşın bireyi yarattığı bir döngü oluşur. 17 maddelik Bildirge ile yurttaşın hakları açık bir şekilde kabul edilmiş ve böylece “insan ile yurttaş arasında, yurttaş bakımından zorunlu olan bir bağın bulunduğu ortaya çıkar”. Bu durum, “yurttaş, insan tarafından ve insan için vardır” şeklindeki Rousseau’cu argümanın açık bir görünümüdür²⁵. Ancak Bildirge’nin ilk 3 maddesindeki bireyci vurgular, devamında yerini devletin bu hakları korumadaki öncülüğüne bırakmıştır. Çünkü Devrim, bireyin yeniden yaratılması hedefiyle onu sadece doğal özü ile değil toplumsal ilişkileri ile birlikte ele alır. Böylece Beyanname’de birey insan değil, yurttaş kimliğiyle bir değere sahip olur; artık insan yurttaş değil, yurttaş insanı yaratmaktadır²⁶. Burjuvazi toplumsal ilişkileri kontrol ederek aristokrasi karşısında kazandığı zaferin devamında kurduğu yapının bireyler üstü bir şekilde devam etmesini istemekteydi. Böylece kitlesel gücün kurduğu yapı özneyi belirleyen bir biçim alacaktır. Bireyin yurttaş olarak varlığını devlete borçlu olması ve insan olma özelliğine devletin yasaları aracılığı ile kavuşması, onu varsayılan siyasi otoriteye bağlı kılıyordu. Bu insan-yurttaş denkliği özellikle Balibar üzerinden yeniden ele alınacaktır.

Beyanname’de mülkiyet, fikir ve ifade özgürlüğü açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Her türlü imtiyaz kaldırılır. Bu bağlamda yurttaşlık sadece maddi unsurların değil, fikir ve inançları da kapsayacak şekilde ihtiyaç ve malların değişimi özgürlüğü temeline dayanıyordu. Bu durumda, özgürlük yurttaş özgürlüğü biçimini alıp ancak toplumsal ilişkiler içinde bir anlam kazanıyordu. Söz konusu değişim, serbest pazar ilkelerinin yerleştirilmesi kadar kamuoyunun oluşturulması ve yönlendirilmesi için de ortam sağladı.

Bu noktada Skocpol’un²⁷ analiziyle, Devrim’in toplumsal alanda değil daha çok kamu yönetsel ve devlet aygıtı içinde bir dönüşümü hedeflediği görüşünün de altı çizilmelidir. Skocpol, soyluların kimi noktalarda üçüncü sınıfın motoru burjuvazi ile yakınlaştığını ve onları desteklediğini belirtir. Kent kökenli soylular,

²⁴ Balibar, a.g.m,

²⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları, a.g.m, s. 200.

²⁶ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Yayınları, Ankara, 2006, s. 226.

²⁷ Skocpol, a.g.e.

feodal bir oluşumu diriltmeye kararlı kırsal kesim soylularından çok neredeyse tümü kent ve kasabalardan gelen üçüncü zümrenin temsilcilerine daha yakındı. Devrim öncesinde burjuvazinin gücü yükseliyordu ancak aynı dönemde soyluların etkisinin azaldığına dair yaklaşım ise hatalı bir tespit olacaktır²⁸. Dolayısıyla Devrim'in gerçekleşmesinde burjuvaziyle yer yer işbirliği içindeki soyluların etkisi göz ardı edilmemelidir. Bu zımnî işbirliği daha sonraki dönemde yurttaşlık haklarının mülk temelinde sınıflanmasında da etkisini gösterecektir.

Toplumun dönüştürülmesi ve devlet aygıtı aracılığı ile yeni bir yapının kurulması, Fransız Devrimi'nin temel kaygısı olmuştur. Azınlık bir grubun değil çoğunluğun kurduğu bu yapı, monarşinin yerine cumhuriyetin yönetim şekli olmasını sağlamıştır. Ancak bu birliktelik tam bir kapsayıcılık içermez. Diğer bir deyişle Devrimciler, politik haklara sahip olmakla onu kullanmayı birbirinden ayırmıştır. Çünkü Devrim'in önderlerine göre ortak aklın emirlerini bulup çıkarmak herkesin başarabileceği bir iş değildir²⁹. Daha sonra liberal düşüncenin rasyonalite vurgusunu da şekillendirecek olan bu bakış yurttaşlar arasında bir fark öngörür. Bu noktada “aktif yurttaş-pasif yurttaş” ayrımı belirir. Beyanname'de, yurttaş hakları ile sınırsız halk egemenliği arasında bir ayrıma gidilir. Yasa genel iradeyi temsil etse de yasaları belirleyecek olan halk değil onun temsilcileridir. 1791 anayasası, 3. bölüm, 2. altbölüm, 2. Maddede aktif yurttaş olmak için şunlar gereklidir: Fransa'da doğmuş ya da sonradan Fransız olmak; 25 yaşını doldurmuş olmak; Yasa tarafından belirtilmiş süre boyunca şehirde veya kantonda ikamet etmiş bulunmak; Krallık'ın neresinde olursa olsun, en azından üç iş günü değerindeki vergiyi ödemiş olmak ve bunu belgelemek; Uşak, yani ücretli hizmetçi statüsünde olmamak; ikametini bağlı olduğu sınırlar içerisinde ulusal muhafız olarak kayıtlı bulunmak; yurttaşlık yemini etmiş olmak. Yurttaşlık yemini ise 2. bölümün 5. maddesinde belirtilir ve şu şekildedir: “Ulus'a, yasaya ve krala sadık kalmaya ve Krallık'ın Kurucu Meclis tarafından 1789, 1790 ve 1791 yıllarında ilan edilen anayasasını bütün gücümle korumaya yemin ederim”.

Bu tanımlamalarla yetişkin erkeklerin yüzde 40'ını oluşturan, 3 milyon düzeyinde pasif yurttaş ve 4,5 milyona yakın aktif yurttaş grupları oluşturuldu³⁰. Kadınlar, Protestanlar ve Yahudiler de pasif yurttaşlara dahildi. Kadınlar, Devrim sürecinde önemli süreçlerde yer alsalar da aktif yurttaş statüsünde sayılmadı³¹. Aktif

---

²⁸ Jones, a.g.e, s. 58.

²⁹ Murat Sarıca, a.g.e, s. 48.

³⁰ Roberts, a.g.e, s. 33.

³¹ Olwen H. Hufton, *Women and the Limits of Citizenship in the French Revolution*, New York: University of Toronto Press, 1992. Joan B. Landes, *Women and the Public Sphere in the Age of French Revolution*, Cornell University Press, Ithaca, 1988.

yurttaşların da sadece 50 bini seçmen olabilecek vergi dilimine giriyordu³². Seçmenlerin etkisi her aşamada azalmaktaydı; yerel meclislere 22 bin vekil seçerken bölge meclislerine 6480 ve Ulusal Meclis'e 720 aday seçebiliyorlardı³³. Devrimciler pasif yurttaşlığı, aktif yurttaşlığın geçici olarak askıya alınması olarak düşündüler. Blaufarb'ın³⁴ aktardığı gibi devrimin ekonomik ve kültürel yararları kendini gösterdikçe, daha fazla sayıda pasif yurttaş aktif yurttaşlığın gereksindiği duruma ulaşacaktı. Sieyes'e göre de "bir ülkenin yurttaşlarının hepsi pasif yurttaş hukukundan yararlanmalıdır. Şahsın, malının, hürriyetin korunması, herkesi hakkıdır. Ancak kamu gücünün kurulmasına ve işlemesine katılmak herkes için hak değildir. Kamu örgütüne yardımcı olanlar, devlet denilen büyük sosyal teşebbüsün gerçek ortaklarıdır. Ortaklığın gerçek üyeleri, gerçek aktif yurttaş olanlardır"³⁵. Buna göre, mülkiyet ve vergi verme temelinde belirlenen aktif yurttaşlık sistemi ile burjuvazi, Tiers Etat içindeki müttefiklerinden de ayrılmış oluyordu³⁶.

1793 Anayasası'nda ise bu yönde bir ayrıma yer verilmez ve egemenlik bütün Fransa'nın idari açıdan yeniden biçimlendirilmesi de, ayrıcalıkların kaldırılışı açısından önemlidir. Devrimle birlikte yerel düzeyde halk tarafından seçilen meclisler aracılığıyla siyasal sistem işliyor; şehirlerde Kralların atadığı valilik kaldırılıp yerine seçimle işbaşına gelen belediye başkanı getiriliyor. Ancak genel olarak bakıldığında devrimcilerin, yönetsel yapıyı ele geçirmeleri ve monarşi ile birlikte yürütmeye çalıştıkları sistem, geniş halk kitleleri tarafından tam olarak benimsenmesi uzun bir süre almıştır. Teorik zeminde geniş bir kesime hitap eden haklar, uygulamada şehirliler hatta Parisli kesimden öteye geçememiştir. Devrimin ilk yıllarında seçimlerdeki düşük katılım bunun bir göstergesi olabilir. Dahası seçimler, çoğunluk fikrinin bir yansıması değil daha çok yerel düzeyde tanınmış kişilerin yetkinliklerinin ve Jakoben kulüplerin destek verdiği adayların onaylanması olarak okunabilir³⁷. Diğer bir deyişle teorik olarak ulusu herkes oluştursa ve yeni üyeler de ulusun doğasını şekillendirse de dışarıdan olana karşı şüphe devam etti. İyi yurttaşlar aynı türden olanların onayladığı kişilerdi³⁸. Bu

³² Peter McPhee, *French Revolution 1789-1799*, Oxford: Oxford University, 2001.

³³ Melvin Edelstein, *The French Revolution and the Birth of Electoral Democracy*, Ashgate Publishing, 2014, s. 43.

³⁴ Blaufarb, a.g.e., s. 611.

³⁵ Sarıca, a.g.e.

³⁶ Server Tanilli, *Dünyayı Değiştiren On Yıl: Fransız Devrimi Üstüne*, Say Yayınları, İstanbul, 1989, s. 88.

³⁷ Blaufarb, a.g.e., s. 613-614.

³⁸ John Schwarzmantel, *Citizenship and Identity: Towards a New Republic*, Routledge, London 2003.

nedenle 10 Ağustos 1792'deki ayaklanmaya kadar devrimin ulusal bir dalga yakaladığı söylenemez ancak 10 Ağustos ayaklanması ile Paris'in dışında devrimci bir güç oluşturulabilmiştir³⁹. Bu ayaklanmanın ardından Kral'ın yargılanma süreci başlamış ve Meclis yenilenmiştir. Daha sonradan ulusal marş haline gelecek Marsaillaise de bu ortamın ürünüydü. Kimi yağmalama hareketlerinden sonra köylüler bazı haklar elde edebilmiştir. Bu noktada devrimin başlatıcısı olarak değil ama nereye doğru gideceği konusunda köylülerin rolü yadsınmaz. Bu çerçevede yurttaşlık statüsünün genişlemesinde hak taleplerini ifade eden taban hareketlerinin önemi vurgulanabilir. Çeşitli haklardan mahrum kalan ve birlikteliğe tam katılım talep eden yurttaşlık hareketlerinin tabandan gelişimi ve bunların yarattığı eylem biçimleri, toplumsal hareketler literatüründe Fransız Devrimi'nden bu yana önemli yer tutmaktadır⁴⁰.

Dolayısıyla Devrim'in yarattığı düşünsel yeniliğin pratikte düzlemde karşılık bulması zaman içinde olurken, özellikle sloganın "kardeşlik" vurgusunun yerleşmesi milliyetçilik ve yurtseverlik söylemlerinin yükselmesiyle netlik kazanmıştır. Bu doğrultuda yurttaşlık kavramının genişlemesi kitlesel talepleri harekete geçiren kolektif eylemlerle yakından ilgilidir.

4.1. Yurttaşlığın Dönüşümü

Ulus-devlet olgusunun yerleşmesi, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yurttaşlığın önemini artırmış ancak üzerindeki uzlaşmayı ve içeriğini belirlemeyi de zorlaştırmıştır. Genel itibarıyla yurttaşlığın gelişimi ulus yaratma süreçleri ve kapitalizmin ilerlemesiyle dönüşümler geçirmiştir. Bu dönüşümler, yazının konusu içerisinde, Fransız Devrimi'nde olduğu gibi bireyin aktif rolünün değişimi ekseninde ele alınacaktır.

Devrimde özgürlük temelindeki ulusal bağlar üzerinden dünyevi bir din yaratılırken, devrimciler karşı-çıkışlara ve farklılığa müsamaha gösterilmeyen bir sivil kültür inşa etmişlerdir. Ulus-devlet, genel iradenin ve kolektif iyinin en üst düzeyde hayata geçmesi ve ifadesiydi. Devrimciler, bireysel ve özel eğilimleri kamusal ve kolektif olanda birleştirmek istediler⁴¹. Bu aynı zamanda, negatif ve pozitif özgürlük ayrımlarının ötesinde, cumhuriyetçi geleneği kendi içinde yaratma

---

³⁹ Moore, a.g.e, s. 115.

⁴⁰ James Jasper, *Ahlaki Protesto Sanatı: Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 30-32.

⁴¹ Chimene I. Keitner, *Paradoxes of Nationalism: The French Revolution and Its Meaning for Contemporary Nation Building*, New York: State University of New York, 2007, s. 42.

düşüncesini geliştirdi⁴². Liberal ve komüniteryen analizlerden farklı olarak birey ve bağlı olduğu topluluk ilişkisini yeniden düşünmeyi olanaklı kıldı.⁴³

Bu çalışma açısından yurttaşlığın kurucu özelliklerinin altının çizilmesi daha önemlidir. Dolayısıyla Fransız Devrimi'nden itibaren yurttaşlığın genişlemesinin kayda değer yanı, öznelerin eylemleriyle bu alanı sürekli olarak yeniden kurmasıdır. Yurttaşlık toplumsal iyinin ve kolektif yaşamın birlikte şekillendirilmesiyle kurulmuştur. Aşağıda değinileceği üzere uyumsuzlukların üzerine gitmek, bireylerin siyasal özne olma süreçleriyle birlikte yurttaşlığı da şekillendirmelerini sağlar.

Yurttaşlığın devrimci çizgisini farklı bir boyutta ele alan Balibar'a göre⁴⁴ yurttaşlıkla demokrasiyi bağdaştırmanın doğal bir yanı yoktur ve bu ilişki tarihsel olarak belirlenmiştir. Ulusal yurttaşlık, eşit özgürlük olarak yürütülen burjuva devrimlerinin mirası ile ilgilidir. Devlet tarafından örgütlenen bir ortaklık biçiminde evrenselin tesis edilmesine dair bir soruyu ortaya çıkarır⁴⁵. Yurttaşlık (citoyennete) ile uyrukluğun (nationalite) bir tutulması modern devletin kurucu eşitlik denklemi olarak düşünülür. Devrimciler için de yurttaşlık öncelikle uyrukluğa bağlıydı, siyasal haklara sahip olmadan önce Fransız olarak tanımlanmak önemliydi. Fransız olmak, Fransız topraklarında hak ve sorumluluklara sahip olmak anlamına geliyordu. Ancak siyahların, kadınların, Yahudilerin ve diğer dışlanan grupların durumu, var olan yurttaşlık tanımını hep zorladı⁴⁶. Devrim sürecinde yurttaş olarak tanınan kişi ve gruplar sürekli genişledi. Bu zorlama durumu modern dönemdeki yurttaşlık tartışmalarında da benzer görünümle devam etmiştir. Dolayısıyla yurttaşlık hakkı, mücadeleyle genişletilen bir alan olmuştur.

Balibar⁴⁷, bu doğrultuda Devrim'in burjuva devrimi olarak anılmasına karşı çıkarken, süreci "farklı grupların sürekli bir ittifak ve çarpışma halinde olduğu, sürekli karşıtlıklarını birleştirme peşinde bir devrim" olarak tanımlar. Bu karşıtlık ve uyumsuzluk, özellikle İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'ndeki insan-yurttaş denliğinin "kurucu bir istikrarsızlık" durumunda ortaya çıkar. Beyanname'nin

---

⁴² Philip Pettit, *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. Oxford University Press, Oxford, 1997, s. 19.

⁴³ Yurttaşlık tartışmalarında cumhuriyetçi gelenek önemli hat olarak belirse de çalışmanın eksenini bu tartışmalar oluşturmadığı için detaylandırılmamıştır.

⁴⁴ Etienne Balibar, *Yurttaşlık*, Çev. Murat Erşen, Monokl Yayınları, 2016a, s. 14.

⁴⁵ A.g.e, s. 17.

⁴⁶ Michael Rapport, *Nationality and Citizenship in Revolutionary France*, Oxford University Press, Oxford, 2000, s. 26-29.

⁴⁷ Etienne Balibar, *Eşitliközgürlük Siyasal Denemeler 1989-2009*, Çev. Oylum Bülbül, Metis Yayınları, İstanbul, 2016b, s. 73.

eşitliğin özgürlükle özdeş ve özgürlüğe eşit olduğunu söylediğini belirtir. Bunu *egaliberte* kavramıyla açıklar. Balibar, 1789 devrimcilerinin aynı anda iki düşmana -mutlakiyetçiliğe ve ayrıcalıklara- karşı savaştığını belirtirken, devrimin hem zorbalığa hem adaletsizliğe karşı koyuş olduğunu söyler. Bu durum adil bir tiranlığın da demokratik bir adaletsizliğin de imkansız olduğunu ortaya koyar⁴⁸. Diğer bir deyişle aynı anda yadsınırlar; “özgürlüklerin sosyal eşitsizlikler olmadan kısıtlandığı örnekler olmadığı gibi, özgürlükleri kısıtlamayan eşitsizlikler de yoktur”⁴⁹. İnsan=yurttaş denkleminin anlamı, bir siyasal hakkı tanımlamaktan çok evrensel siyaset hakkını olumlamaktır. Evrensel siyaset hakkı, farklı grupların (örneğin kadınların) taleplerini ilerletmesinin öncülü olacaktır. Eşitlik-özgürlük özdeşliği güvence altına alınmadığında, üçüncü bir ögenin üzerine temellendirilmediğinde, karşıt saflar ve güçler tarafından sahiplenilebilen uzak ilke ya da değerler gibi belirmeye başlar⁵⁰. Diğer bir deyişle, kavram bir dolayımaya ihtiyaç duyar. Böylece bu biçimsel durumun nasıl gerçekleşeceği hemen arkasından gelen sorudur ve evrensel bir hakikatin tikel bir hakikate dönüşmesi, kendi içinde sürekli bir mücadeleyi barındırır. Diğer bir deyişle yurttaşlık için verilen mücadele ile halkın yönetimde söz sahibi olmak istemesi olarak demokrasinin yolu bu mücadele alanlarında kesilir.

Bu çerçevede yurttaşlık, en dramatik yoksulluk biçimlerine karşı basit bir koruma ya da güvence mekanizması olarak değil, siyasi gövde ya da devlet ölçeğinde bir evrensel dayanışma mekanizması olarak tasavvur edilmiştir⁵¹. “Yeniden üretim, kesintiye uğrama ve daimi dönüşüm yasasının hükmettiği tarihsel bir süreç” içerisinde gelişir. Yurttaşlık hakları bireysel öznelere tarafından taşınsa da modern yurttaşlık, “her koşulda dayanışma için uygun biçimler ve diller icat etmeye yetenekli toplumsal hareketler vasıtasıyla” elde edilir⁵². Diğer bir deyişle kendi içerisinde bir gerginliği barındırdığı için taleplerin sürekli ifadesi ve genişlemesiyle ilerler. “Farklı biçimleriyle ayaklanma yurttaşlığın etkin modalitesidir, onu harekete geçiren modalitedir”⁵³. Bu şekilde, Fransız Devrimi’nden itibaren yurttaşlık bir yandan yukarıdan tanımlama ve sınırlama biçiminde ilerlerken bir yandan da tabandan onun genişletilmesi ve yenilenmesi yönündeki mücadele de gelişmiştir. Bu mücadelenin nasıl ilerlediği, yurttaşlık ve milliyetçilik ayrımlarında önemli kriter haline gelir.

---

⁴⁸ A.g.e., s. 78.

⁴⁹ A.g.e., s. 81.

⁵⁰ A.g.e., s. 86.

⁵¹ Balibar, 2016a, s. 62.

⁵² A.g.e., s. 57

⁵³ A.g.e., s. 146.

Bu ayrımların en önemlilerinden birini ortaya koyan Brubaker'e⁵⁴ göre yurttaşlık, öncelikle genel üyelik statüsüdür; sürekli olarak yerleşik nüfusun sürekli bağlantısı olmayan yabancılardan ayırt edilmesidir. Bu haliyle soyut ve resmidir; içeriği ne olursa olsun ortak hak ve sorumlulukların oluşturduğu bir durumdur. Bu daha çok otonom şehir devletlerinde rastlanılan bir durumdur. İkinci olarak özel bir üyelik statüsüdür, tüm yurttaşlar nüfusun ayrıcalıklı alt grubudur, karasal yönetim birimi olarak devlete bağlı ancak yönetici organizasyon olarak bağlı olmayan kişiler vardır. Bu ikinci özellik siyasal hakların sahipliği ve uygulanmasıyla, iktisadi elitin katılımıyla oluşturulur; ortak hak ve sorumluluklarla değildir. Ayrıcalıklı statü olarak yurttaşlık ile otonom şehirdeki ayrıcalıklı yönetim arasındaki iki gelenek, devrimde birleşmiştir. Çünkü Devrim'de olduğu gibi genel üyelik, merkezileşme mücadelesinin ürünüdür. Hukuk ve güç genelleştikçe, birleştirici ve soyut hale gelir. Modern yurttaşlık, şehir otonomisi ve şehir yurttaşlığına karşı gelişir⁵⁵. Üniter ulus-devlet kavramının doğuşu da bununla ilgilidir: Merkezde birleşmiş ama bir yandan da bir toprağa bağlı ve özel hakları olan insanlar topluluğu olarak bir tür kardeşler cemaati. Tabii ki buradan topluluk/toplum, sivil toplum/devlet gibi ikiliklere yüklenen modern anlamlar; sosyoloji, tarih ve felsefe açısından farklı biçimlerde ele alınan temel sorunlar ve alt başlıklar türemiştir.

Örneğin yurttaşlığın var olan bir ulusa üyelik mi yoksa o ulusu kurucu bir unsur mu olduğu tartışması, daha çok milliyetçilik teorisi üzerinden ilerleyen bir tartışmadır. Brubaker'ın⁵⁶ Fransız ve Alman milliyetçilikleri arasında yaptığı ayrım burada belirleyicidir. Fransız ulusu, bireylerin oluşturduğu genel iradenin somut sonucu iken Alman milliyetçiliği önceden var olan bir ruhun birleştirdiği insanların bir ulusu oluşturduklarını varsayar. İlkinde eylemde birliktelik, yasayı birlikte yaratmak ve ona boyun eğmek söz konusuysen, ikincisinde boyun eğilen şey bir ruh birlikteliğidir ve kültürel bir bağ (halkın ruhu) bireyleri bir arada tutar.

Yurttaşlık literatürünün kurucu isimlerinden Marshall'ın⁵⁷ tabiriyle "topluluğa tam üyelikle kurulan temel insani eşitlik" olan yurttaşlığın gelişiminde medeni/sivil (bireysel özgürlükler), siyasal (katılım), sosyal (ekonomik refah, eğitim ve sosyal hizmetler) unsurların kurumsallaşması bulunmaktadır. Medeni haklar 18. yüzyılda, siyasal haklar 19. Yüzyılda ve sosyal haklar 20. Yüzyılda oluşmaya başlamıştır⁵⁸. Ona göre bu süreç kapitalizmin gelişimi ile ilgiliyken 20. yüzyılda

⁵⁴ Brubaker, a.g.e, s. 43-44.

⁵⁵ A.g.e., s. 45.

⁵⁶ A.g.e., s. 35, 50.

⁵⁷ T. Humphrey Marshall & Tom Bottomore, *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, Çev. A. Kaya, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 13-74.

⁵⁸ A.g.e., s. 25.

kapitalist sistem ve yurttaşlık savaş halindedir. “Marshall, refah devletinde kemale eren vatandaşlık kurumunu, kapitalizmin temsil ettiği toplumsal eşitsizliklere karşı, eşitlik ilkesinin somutlanması olarak değerlendirir”⁵⁹. Yurttaşlık ilk dönemlerinde eşitlikle ilgili bir kavram ve gelişen bir kurumken sivil haklarla beraber, yarışmacı piyasanın içinde zorunlu bir unsur haline gelmiştir⁶⁰. Bu sürecin başında Fransız Devrimi’nin bireysel özgürlüklerle siyasal ve hukuksal eşitlik düşüncesinin zeminini hazırladığı söylenebilir. Bu zeminin üzerinde, özgürlüklerin ve katılımın piyasa dolayımıyla hayata geçirilebileceğine dair liberal düşünce ardından kapitalist ekonomik sistemi inşa olmuştur. Böylece yurttaşlığın toplumsal sınıf üzerindeki etkisi, zıt prensipler arasında çatışma biçimini alır. Sınıf ve yurttaşlık ile yurttaşlığın birleştirici etkisi arasındaki farklar kendisini gösterir⁶¹. Bu açıdan Marshall’ın yaklaşımı Avrupa’daki yurttaşlığın kurumsal ve tarihsel seyrini göstermesi açısından kritik önemde olsa da farklı açılardan eleştirilmiştir⁶². Özellikle 1968 hareketlerinin açtığı hatta eşitlik ve özgürlük sorunu yeniden tartışılırken devlet-birey ilişkisi sorgulanmış ve bu bağda kuran demokrasinin var olan haliyle kapsayıcılığı sağlayamadığı vurgulanmıştır. Demokrasi, liberal eksenin ötesinde yeniden tanımlanmaya çalışılırken öznenin ve yurttaşın rolü de yeniden düşünülmektedir.

Günümüzde göçmenlik, genişleyen sosyal haklar, çevre ve ekolojik değerler, toplumsal cinsiyet rolleri gibi tartışmalar çerçevesinden yurttaşlık çeşitli dolayimlarla yeniden gündeme gelmektedir. Bu tartışmalarda, refah devletinin genişlettiği ama bir yandan da kapitalizmle uyumlu hale getirdiği sosyal yurttaşlık düşüncesi, aşırı-sağın doğuştancı (nativist) ve özcü değerleriyle frenlenmek ve sınırlandırılmak istenmektedir. Wallerstein’in⁶³ belirttiği gibi “bazıları ondan dışlanmadıkça yurttaş kavramının hiçbir anlamı yoktur” ve bu kavram entegrasyondan çok marjinalleştirmeye hizmet etmeye başlar. Dışlayıcı yurttaşlık tanımları Devrim’de teoride reddedilse de çeşitli pratiklerde hayat bulmuştu; dolayısıyla bu hattın güçlenerek devam ettiği görülebilir. Devrim’in öngördüğü

---

⁵⁹ Özkazanç, a.g.e, s. 253.

⁶⁰ Anthony M. Rees, T.H. Marshall and the Progress of Citizenship, eds. Martin Bulmer, Anthony M. Rees, *Citizenship Today: The Contemporary Relevance of T.H. Marshall* içinde, Routledge Publishing, London, 1996.

⁶¹ Barry Hindess, Citizenship in Modern West, ed. Bryan S. Turner, *Citizenship and Social Theory* içinde, Sage, 199, s. 320.

⁶² Martin Bulmer & Anthony M. Rees (eds.), *Citizenship Today: The Contemporary Relevance of T.H. Marshall*, Routledge Publishing, London, 1996.

⁶³ Immanuel Wallerstein, “Neye Entegrasyon? Neyden Marjinalleşme?”. *Bildiğimiz Dünyanın Sonu* içinde, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 132.

önce yurttaş sonra birey silsilesi, örneğin göçmenlerin temel haklardan uzak kalmasında kendini göstermektedir.

Bu tartışmalar yazının sınırlarını aşsa da vurgulanması gereken nokta, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyaya 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si üzerinden çizilen çerçevenin gerisine düşmemek gerektiğidir. Liberal demokrasilerin krizi içinde gelişen özellikle aşırı-sağ söylemler bu çizginin gerisinde bir hat kurmaktadır. Demokrasinin liberal içeriğinden çözüm üretilemeyeceğini düşünenler için alternatif yol, demokrasinin dışına çıkmak değil onu daha da demokratikleştirmektir. Bunun temel güzergahı hak mücadelelerini küresel çapta birbirine bağlayacak hatlar kurmaktır. Yurttaşlık çıkış noktası olarak devletle ilgili bir kavram olsa da 21. Yüzyılda bununla sınırlanmayacak kadar kritik öneme sahiptir. Yurttaşlık, kendi hayatına müdahale açısından demokrasiyle yoğun ilişki içerisindedir ve demokrasi tartışmasını genişletmek, yurttaşlık anlayışı ve tanımlarını da sürekli bir sorgulamaya maruz bırakır. Böylece günümüzde halkın yönetimi, belirli uzmanların ve temsilcilerin eline bırakılmış bir pasif yurttaşlığa devredilmek –ki neoliberal yönetim mantığının beklentisi budur- yerine gündelik hayattan başlayan aktif yurttaşlık ile birleşebilir.

Bireyi ulusun ayrılmaz bir parçası gören Fransız Devrimi'nin üstüne Evrensel Beyanname, evrensel normlarda bir temel olarak haklar silsilesini ortaya koyarken bu süreçte sadece ulusal sınırlar değil uluslararası değerler yaratmak çabasına girdi. 18. Yüzyılda gelişen kavramların ancak 20. Yüzyılın ortasında küresel bir zemine oturması oldukça geç de olsa önemlidir. Dolayısıyla bireyin yurttaş olarak sadece ulusu kuran bir parça değil onunla birlikte daha geniş bir ağı oluşturan ve sınırlarla daraltılmayacak değerlere dayandığının altı çizilmelidir. Yurttaşlık, hak ve sorumluluklar silsilesi ve bir toprağın paylaşımı olduğu kadar insan kalmayı sağlayan değerler ve ortak iyinin de kurucusudur. Bu değerleri ve ortaklığı, sadece kültürel birlik üzerinden düşünmek milliyetçiliğin ve sadece piyasa nezdinde düşünmek, neoliberal küreselleşmenin çıkış noktasıydı. Ancak piyasanın ve kapitalizmin vizyonunun darlığı, 2000'lerin başından itibaren ekonomik krizler ve devamında "başka bir dünya mümkün" arayışıyla eleştirildi. Bu aynı zamanda kapsayıcı yurttaşlık anlayışı için geliştirilen bir öneriydi. Kapitalizmin krizini yeni sınırlar çekerek ve içe kapanarak çözmeye çalışan aşırı-sağın değerleri ise bu kez dışlamacılığın yeni biçimlerini geliştirmeye çalışmaktadır. Böylece yurttaşlık yeniden kapsayıcılığını yitirirken birlikte yaşamanın alanları da daralmaktadır. Haklardan ziyade sorumluluğa vurgu yapan ve belirli sorumlulukları yerine getirdikçe hakların kazanımını açan yurttaşlık bakışı, kavramın köklerindeki genişletici birliktelik (biz) düşüncesini, diğerleri (onlar) üzerinden daraltıcı biçimde ele almak anlamına gelir.

5. SONUÇ

Fransız Devrimi, yurttaşlığın hukuki ve coğrafi bir bütün olarak devletle ilişkisinin çizilmesinde kritik bir eşik yaratmıştır. Modern devlet-birey anlayışı bu eşğin ilerletilmesi üzerine kurulmuştur. Devrim, Eski Rejim'in bölünmüş yapısını tamamen değiştirerek, bireylerin birbirinden farklılaşmayacakları bir temel üzerinde birlikteliğin kurulması hedefiyle hareket eder. Ancak ulus ile yurttaş arasındaki belirleyicilikte, öncelik ulusa aittir; ulus kendini oluşturan bireylerden bağımsız bir bütün olmasından ötürü, yurttaşları yaratır. Devlet halkın çıkarını temsil eden "genel iyi"nin garantörüdür. Bireyler, Eski Rejim'den farklı olarak devlete kişisel ilişkiler ve ayrıcalıklar değil soyut yurttaşlık bağıyla bağlıdır ve Devrim yurttaşlar arasında imtiyazlar yoluyla bölünmeyi, en azından şekli unsurlarıyla ortadan kaldırmıştır. Eski Rejim'de Kral yasayı halk adına yapmazken, Devrimle birlikte yasa genel iyiyi ifade eder ve yasa halk adına yapılır, yurttaş da yasaya itaat eder. Böylece yurttaşlık tanımı, kurucu gücün inisiyatifinde gelişir.

Ancak kimin genel iyinin uygulayıcısı olacağı, dolayısıyla devlete kimin yön vereceği tartışmalı bir konudur. Devletin her zaman ortak iyinin taşıyıcısı olmayacağı, özellikle iki dünya savaşı döneminde ortaya çıkmıştır. Birlikte kurulan bir yapı olarak Devlet'in, bu ortaklığı şekillendirmekte kendinden menkul bir güce dönüşmesi siyasal teorinin önemli tartışmalarından biri olmuştur. Yurttaşlar arasında hukuki bir ayırım olmasa da somut bir araya gelişlerdeki engeller aşılmadan kavramın soyut olarak kalacağı açık bir gerçektir. Diğer bir deyişle toplumsal kurumlara hakim olarak bir değişime öncülük etmek mümkün olsa da bu kurumların yüzyıllar içinde geliştirdiği işleyiş ve kültür de değişimin yürütülmesinde bir engel olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla kavramın somutlaşacağı hak mücadeleleri ve kolektif eylemlerin önemi göz ardı edilmemelidir.

Devrim'in en önemli tarihsel miraslarından olan yurttaşlık, kendisinden sonraki yüzyıllar içinde ulus-devlet oluşumunun en temel aracı olmuştur. Egemenliğin kaynağını teokratik zeminden alıp ulusa veren düşünce, Fransız Devrimi'nin bir sonucudur. Bu sonuç beraberinde bir dizi siyasi pratiği de getirir. Farklılıkların bir potada eritilmesi ve bireyin gündelik pratiklerle çevrilmiş alanda bir unsura ait kılınma çabaları Kıta Avrupası'ndan başlayarak tüm dünyada geçerli olmaya başlayan bir siyasi projeye dönüşmüştür. Siyasal gerçekliğin toplumsal gerçeklikle örtüşmesi, bilinçli bir değişimin öncülüğünde gerçekleşmiştir. Daha sonra milliyetçilikle birleşerek ilerleyecek olan yurttaşlığın temellendirdiği ulus devlet, sosyo-ekonomik ve kültürel farklılıkları unutturma, siyasi kimliğin türdeşliğini hatırlatma ve tekliğini inşa etme hedefine bağlı olarak, toplumsal farklılaşmaları siyasi sürecin dışına itmeye yönelmiştir. Söz konusu homojenlik, yerel düzeyde kapitalizmin yerleşmesi için de öncü olmuştur. Yurttaşlık,

kapsayıcılıktan uzaklaşıp daraltıcı bir tanıma indirgendikçe sorun çözme değil sorun yaratma yönünde bir içeriğe bürünmektedir.

Ulus yaratma projesi olarak Devrim'in özellikle ilk yıllarında yurttaşlık temelini sağlam bir şekilde atamadığı söylenebilir. Devlet dışında sivil bir inisiyatifin varlığını devlete borçlu olmak nedeniyle bireysel ifadenin gelişmemesi, yurttaşlığın edilgen bir konum olarak kurgulanmasının önünü açar. Devrim süresince toplumsal bir dönüşüm hedeflense de bu dönüşümün sınırları ve boyutu üzerine bir anlaşma olmayacaktır. Devrim'in durdurulması ve ilerletilmesi yönündeki tartışma, tüm sürece damgasını vuracaktır. Sonuçta büyük burjuvazinin Devrim'in kazançlarını yaşama konusundaki tavrı baskın çıkacak ve iktidarını koruma amacı öne çıkaracaktır. 1794'ten sonra farklı bir yola giren Devrim'in 19. Yüzyılın başından itibaren ideallerinden önemli derecede koptuğu ve devletin yüceltilerek yurttaşlığın aktifliğinin daraltıldığı bir süreç başlamıştır. Bu süreçte yönetme görevi, temsilcilere devredilen bir hak olarak sınırlandırılmış, bireyin bu sınırlı hakkı seçim süreçlerinde yaptığı tercih işine indirgenmesi sağlanmıştır.

Dolayısıyla modern dönemde "pasif yurttaş" niteliği daha da belirginleşmiştir; siyaset ve yönetim "iş" daha az sayıdaki aktif yurttaşın uzmanlık ve teknokratik girişimlerine bağlı kılınmıştır. Kitleler, temsil yoluyla pasif yurttaşlıkta tutulurken siyaset yapma alanları daraltılmış ve siyasete sadece liderin takipçisi olarak katılması uygun görülmüştür. 1968'in toplumsal hareketleri, bu edilginliğe bir karşı-çıkış parantezi sayılabilir. Keza 2000'lerin küreselleşme-karşıtlığı da yerel değerleri göz ardı etmeden bir dünya-yurttaşlığı tartışması yapmıştır. Böylece Fransız Devrimi'nde temelleri atılan ayrımcılığa ve imtiyazlara karşı yurttaşlık ekseninde birleşme ve yeni bir yapı kurma isteğinin günümüz koşullarında devam ettiği söylenebilir. Günümüzün aristokrasisi, neoliberal küreselleşme ideallerini yönlendiren piyasa doğrularının temsilcileridir. Bu azınlığın demokratik sorgulamadan muaf yönetimine karşı gelecekte yeni devrimci aktörler, sadece ulusal değil küresel çaptaki gelişmelerle şekillenecektir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali, "Fransız Devriminde Birey Devlet İlişkisi". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 44(3), 195-228, 1989.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İmge Yayınları, Ankara, 2006.
- Balibar, Etienne, "Propositions on Citizenship", *Ethics*, 98(4), 723-730, 1988.
- Balibar, E., *Yurttaşlık*, Çev. Murat Erşen, Monokl Yayınları, İstanbul, 2016a.
- Balibar, E., *Eşitliközgürlük: Siyasal Denemeler 1989-2009*, Çev. Oylum Bülbül, Metis Yayınları, İstanbul, 2016b.
- Blaufarb, Rafe, "The French Revolution: The Birth Of European Popular Democracy?", *Comparative Studies in Society and History*, 37(3), 606-618, 1995.
- Bossenga, Gail, "Rights and Citizens in the Old Regime", *French Historical Studies*, 20(2), 217-243, 1997.
- Brubaker, William Rogers, The French Revolution and The Invention Of Citizenship. *French Politics and Society*, 7(3), 30-49, 1989.
- Brubaker, W. R., *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, Cambridge, 1992.
- Bulmer, M. & Rees, A. M. (Eds.), *Citizenship Today: The Contemporary Relevance of T.H. Marshall*, Routledge Publishing, London, 1996.
- Edelstein, Melvin, *The French Revolution and the Birth of Electoral Democracy*. Ashgate Publishing, 2014.
- Hindess, Barry, "Citizenship in Modern West", Bryan S. Turner (ed.), *Citizenship and Social Theory* içinde, Sage Publishing, London, 1993.
- Hufton, Olwen H., *Women and the Limits of Citizenship in the French Revolution*, University of Toronto Press, New York, 1992.
- Hunt, Lynn, *Politics, Culture and Class in the French Revolution*, University of California Press. New York, 1984.
- Isin, Engin F., *Being Political: Genealogies of Citizenship*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 2002.
- Jasper, James M., *Ahlaki Protesto Sanatı: Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık*, Çev. Senem Öner, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002.
- Jones, Peter M., *Reform and Revolution in France- Political Transition 1774-1791*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.
- Keitner, Chimene I., *Paradoxes Of Nationalism: The French Revolution And Its Meaning For Contemporary Nation Building*, State University of New York, New York, 2007.
- Landes, Joan, *Women And The Public Sphere in The Age Of French Revolution*, Cornell University Press, Ithaca. 1988

Marshall, T. H. & Bottomore, T., *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, Çev. A. Kaya, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000.

McPhee, Peter, *French Revolution 1789-1799*, Oxford University Press, Oxford, 2002.

Moore, Barrington, *Diktatörlüğün ve Devrimin Toplumsal Kökenleri*, Çev. Alaeddin Şenel, Şirin Tekeli, İmge Yayınları, Ankara 2003

Özkazanç, Alev, "Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-liberalizm Sorunu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(1), 247-274, 2009.

Pettit, Philip, *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. Oxford University Press, Oxford, 1997.

Rapport, Michael, *Nationality and Citizenship in Revolutionary France*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

Rees, Anthony M., "T.H. Marshall and the Progress of Citizenship", Martin Bulmer, Anthony M. Rees (eds.), *Citizenship Today: The Contemporary Relevance of T.H. Marshall* içinde, Routledge, London, 1996.

Roberts, John M., *The French Revolution*, Oxford University Press, Oxford, 1997.

Rose, Robert B., *The Making Of The Sans-Culottes: Democratic Ideas And Institutions in Paris 1789-92*. Manchester University Press, Manchester, 1983.

Sarıca, Murat, *100 Soruda Fransız ihtilali*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970.

Schwarzmantel John, *Citizenship and Identity: Towards a New Republic*. Routledge Publishing, London, 2003.

Sieyes, Emmanuel J., *Üçüncü Sınıf Nedir?*, İmge Yayınları, Ankara, 2005.

Soboul, Albert, *The Sans-culottes: The Popular Movement and Revolutionary Government, 1793-1794*. Princeton University Press, New York, 1980.

Skocpol, Theda., *Devletler ve Toplumsal Devrimler*, Çev. Erdem Türközü, İmge Yayınları, Ankara, 2004.

Tanilli, Server, *Dünyayı Değiştiren On Yıl: Fransız Devrimi Üstüne*, Say Yayınları, İstanbul, 1989.

Wallerstein, Immanuel, "Neye Entegrasyon? Neyden Marjinalleşme?". *Bildiğimiz Dünyanın Sonu* içinde, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

Williams, Gwyn A., *Artisans And Sans-Culottes: Popular Movements in France And Britain During The French Revolution*, Nolton Publishing, New York, 1968.

MASKE VE RUH'TA NASREDDİN HOCA VE YENİ DÜNYA DÜZENİ*

NASREDDİN HODJA AND NEW WORLD ORDER IN *MASKE VE RUH*

Seda ÇETİN**

Geliş Tarihi: 23.02.2018
(Received)

Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)

ÖZ: Nasreddin Hoca zekâsı ve bilgeliğiyle yüzyıllara direnmiş bir Türk filozofudur. Hoşgörü timsali olan Hoca, fıkralarında hayata her zaman olumlu tarafından bakmasını bilir. Halide Edib bu özellikleri sebebiyle Hoca'yı 'fantezi piyes'i *Maske ve Ruh*'ta oyunun başkışisi olarak 21.yy. Akşehir'ine gönderir. Maddenin ruhtan daha çok önemsendiği bu çağda insanlar birbirlerine 'birörnek' maskeler kadar benzemektedirler. Halide Edib oluşturduğu bu sosyal manzarayla *Maske ve Ruh*'ta insanların giderek makineleştiği distopik bir dünya kurmuş olur. Kurduğu distopik manzaraya Nasreddin Hoca'yı yerleştiren yazar, onun fikirlerini bu yüzyılda gelişmiş düşünsel yönelimlerle kıyaslar ve onun aracılığıyla dünyayı hızla etkisi altına almaya başlayan ideolojik yönelimlerin eleştirisini yapar. Yazar, aynen Hoca gibi daha önce yaşamış başka isimleri de oyununa dâhil edip 'ruhsuz' bir topluma unuttuğu değerleri anımsatmaya çalışır. Bu incelemede öncelikle *Maske ve Ruh*'ta Nasreddin Hoca'nın bulunduğu yer konumlandırılmaya çalışılacaktır. Bu sayede kendi zamanından yüzyıllar sonrasında hayat bulan Hoca'nın 21.yy. şartlarında ele alınış biçimi yorumlanmış olacaktır. Sonrasında yazarın *Maske ve Ruh* ile vermek istediği mesaj üzerine odaklanılacak, oyun içinde materyalist dünya düzeni sebebiyle hayata bakışı değişmiş olan 21.yy. Türkiye'sinin bu yönleri eleştirel bir tutumla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nasreddin Hoca, *Maske ve Ruh*, büyük Öteki, komünizm, kapitalizm

ABSTRACT: Nasreddin Hodja is a Turkish philosopher who have resisted for centuries with his intelligence and wisdom. Hodja, who has been the symbol of tolerance, knows how to look at life from the positive side in his anecdotes. Because of his these characteristics, Halide Edib sent Hoca as the protagonist of *Maske ve Ruh* which is her fantasy play to the 21st century's Akşehir. In this age when matter is more important than spirit, people are as similar to each other like the same masks. Halide Edib builded a dystopic world that she created with this social landscape in which people are increasingly mechanised in *Maske ve Ruh*. The author who placed Nasreddin Hodja in the dystopic landscape, compared his ideas with the advanced intellectual orientations in this century and critized the ideological orientations that have begun to quickly influence the world

* Bu çalışma 30 Eylül-2 Ekim 2016 tarihleri arasında Eskişehir'de düzenlenen Uluslararası Nasreddin Hoca Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Araş. Gör., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sedacetin@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5254-2915

through him. The author tried to remind the values that they had forgotten to a soulless society also by adding the other names who lived before like Hodja on her play. In this study, firstly, the location of Nasreddin Hodja in *Maske ve Ruh* will tried to be located. In this way, the approachment style to Hodja who came to life hundreds of years after his own life will have been interpreted. Afterwards, it will be focused on to the message which the author wanted to give with *Maske ve Ruh*, and these aspects that 21st century's Turkey of whose view of life had been changed because of materialist world order will be discussed.

Keywords: Nasreddin Hodja, *Maske ve Ruh*, big Other, communism.

1. GİRİŞ

Halide Edib Adivar, II. Abdülhamit devrinden Cumhuriyet yıllarına kadarki dönemde toplumsal ve siyasal değişmelere tutulan bir ayna vazifesi görerek hâlin yansıdığı kurgusal ve düşünsel metinler kaleme almış bir Türk aydınıdır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlamış olan bu hızlı değişimin toplum üzerindeki etkilerini yorumladığı eserleri Cumhuriyet'ten sonra eleştiriye dönüşür. Dünya devletlerinin I. Dünya Savaşı'ndan sonra hızla değişmeye başladığı bu yıllar Türk insanının da çevresindeki gelişmeler sebebiyle başkalaştığı yıllardır. *Maske ve Ruh* yazarın, değişen hayat anlayışının bir sonucu olarak başkalaşmış insanlığa yönelttiği eleştirel bir piyestir.

1937'de 'Maskeli Ruhlar' adıyla *Yedigün*'de tefrika edilen daha sonra da 'Maske ve Ruh' adıyla 1945'te yayımlanan bu fantezi piyes (Enginün, 2017: 351) zaman ve mekân gibi mefhumları ele alış biçimiyle çok başka bir yol izlemiştir. Oyunda, "İkinci Dünya Savaşı öncesinin benlik iddiasıyla karşısındakine yaşama hakkı tanımayan totaliter zihniyetleri yerilmiştir" (Enginün, 2004: 88). Kahramanlarının büyük bir kısmını çok önce ruhlar âlemine göçmüş, dünyanın ve Türk insanının yakından bildiği önemli kişilerden seçen yazar, bu sayede arzu ettiği gibi bir toplum eleştirisi yapabilmekte ve geleceği yordayabilmektedir. Shakespeare, Wilson, İbni Haldun, Bilal Habeşi gibi isimlerin bulunduğu bu ünlü kişiler arasında Nasreddin Hoca da yer alır. Hoca'nın piyes içindeki konumu, eserin ön sözünde Halide Edib'in belirttiği 'dünyaya Nasreddin Hoca gözü ile bakmak' arzusunda dile getirilir. Bu arzu dünya devletlerini siyasi ve sosyal anlamda etrafında şekillendiren 'fikrî pusulaların' Halide Edib tarafından Nasreddin Hoca'nın bakış açısıyla kavranmak istenmesinden kaynaklanır.

Yazarın 'halk ve hayat filozofu' diye nitelendirdiği Nasreddin Hoca'nın neden *Maske ve Ruh*'un merkezine yerleştirilmiş olabileceğinin yorumuna geçmeden önce, Hoca'yla ilgili yapılmış araştırmaların izinden giderek onun olası bir kişilik profili çıkarılmaya çalışılacak, ardından hocanın hangi yönüyle piyeste mevcut olduğunun tespit edilmesi ve sonra eserdeki fikirlerin yorumlanması yoluna gidilecektir.

2. NASREDDİN HOCA'NIN KİŞİLİĞİ

Nasreddin Hoca, 13.yy.'da yaşadığı düşünülen bir halk bilgesidir. Hocanın yüzyıllar süren yolculuğunda zaman engeline takılmamış olmasının ardında, onun sesini tüm insanlığa duyurabilme yetisi, başka bir ifadeyle insanoğlunun kolektif bilinçdışında¹ varlığını sürdüren özellikleri bünyesinde barındırıyor olması gelmektedir. Bu sebeple Hoca, yalnız Anadolu coğrafyasının bir kahramanı değil, başta diğer Türk toplulukları ve bir zaman Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde kalmış coğrafyalar olmak üzere dünyanın dört bir yanında tanınır hale gelmiştir. Bu da Nasreddin Hoca fıkralarının sayısının neden bu kadar çok ve çeşitli olduğunu anlaşılır kılar. Diğer söylemler –başkalarına ait olsalar da- Hoca'nın evrenselliği yakalayabilmiş kişilik özellikleri sebebiyle onunla temas ettiğinde çoğu zaman eriyerek kaybolur.

Nasreddin Hoca fıkralarının çoğunda görülen bilgelik onunla ilgili çalışmalar yapan tüm araştırmacıların zikrettiği ortak bir özelliktir. Bir halk bilgesi olduğunun en büyük ispatı Pertev Naili Boratav'a göre, Nasreddin Hoca fıkralarındaki kimi sözlerin atasözü ve deyim haline gelmiş olmasıdır. Fıkraların atasözü ve deyimleşerek yeni bir formda yeniden hayat bulması ise Hoca'nın günlük yaşama yansıyan pratik ve keskin zekâsını, nüktedanlığını gözler önüne sermesi bakımından dikkate değer oluşumlardır: 'Parayı veren düdüğü çalar'; 'Ye kürküm ye', 'Vermeğe gönül olmayan ipe un serer' gibi örnekler hayatı Nasreddin Hoca'nın gözlerinden görüp yorumlamayı sağlarlar. Bazı fıkralarında şiirler yazan, söyleyen ve parayla şiir yazan şairleri eleştiren Nasreddin Hoca'nın nüktedanlığının yanında şairlik yönünün olduğu da düşünülebilir (Sakaoğlu ve Alptekin, 2009: 43).

Fıkralarda bir halk bilgesi olarak görüldüğüne dair işaretler olan Nasreddin Hoca, daha 15.yy.'dan itibaren keramet sahibi bir ermiş olarak sayılmıştır. *Saltuknâme*'deki bir örnekte Nasreddin Hoca'yla karşılaşan Saltuk, zihninden geçirdiği bütün soruların Hoca tarafından cevaplandığını görünce onun ermiş bir kişi olduğu kanısına varır (Boratav, 2014: 39).

Fıkralarda Hoca'nın geleneğe aykırı birtakım davranışlar sergilediği de görülür. Bu davranışlardan biri olan onun eşeğe ters binmesi, Hoca'yla ilgili deli yakıştırmalarına da zemin hazırlar. Ancak Boratav, Nasreddin Hoca'nın 'ergin

¹ Kolektif bilinçdışı; kişisel yaşantılardan bağımsız, kalıtsal yoldan kişiden kişiye aktarılan, her koşulda ve her zamanda aynı şekilde ortaya çıkması muhtemel mitolojik çağrışımlar, güdüler ve imgelerden oluşan bir yapıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. C. G. Jung, (2006). *Analitik Psikoloji* (Çev. E. Gürol), İstanbul: Payel Yayınları.; E. Ölçer Özünel, (2008). Kolektif bilinçdışında Nasreddin Hoca fıkraları ve bilgelik. *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak Uluslararası Sempozyum Bildirileri* içinde (648-655 ss.). Akşehir.

insan tipi'nin bir yansıması olan deli görünümlü bilge olduğunu belirtir. O'nun geleneğe ve kimi zaman da ahlaka aykırı tutumlar içinde olduğu bu çeşit fıkraları Boratav'a göre kimi derleyiciler tarafından ya sansürlenmiş ya da çeşitli sebeplerle görmezden gelinmiştir.

Nasreddin Hoca, fıkralarında hiçbir zaman dünyadan elini eteğini çekmiş bir kimse gibi davranmaz. Aksine o, hayatın içinde, daima onu yorumlamak ve günlük koşturmaca içinde kimsenin bakmadığı bir pencereden hayatı izleyebilmek gayesindedir. Kimi zaman hayatın zorluklarıyla karşılaşsa da Hoca tüm zorlukları olduğu gibi kabullenebilme erdemi gösterir (Özünel, 2008: 655).

Hoca'nın fıkralara yansıyan kişilik özelliklerinden burada bahsedeceğimiz sonucusu onun otorite karşısında takındığı tavidir. Statükoya başkaldırı şeklinde görülmeyen bu tavır 'ne başkaldıran ne boyun eğen' Hoca'nın farklı bir teknikle kendisine hareket alanı açması şeklinde ortaya çıkar. Hoca, açıkça meydan okunamayan otoriteyle baş etmenin yolunu "*sergilediği itaatsizlik, çoğu kez bilmiyormuş gibi yapma, anlamamazlıktan gelme şeklinde*" (Şimşek, 2008: 831) bir tavır takınmakta bulur.

3. MASKE VE RUH'TA NASREDDİN HOCA

Maske ve Ruh Halide Edib'in halk kültürüne duyduğu saygı ve yakınlığın bir sembolü olarak kaleme alınmış bir eserdir. Çocukluğundan bu yana aşinası olduğu Anadolu insanını Balkan Savaşları ve Millî Mücadele dönemlerinde yakından tanıma fırsatı bulan yazar, yeni Türkiye'nin dünyadan aldığı etkilerle yapılanması esnasında, saflığın ve Müslüman Türk'ün simgesi olan bu insanların modernleşen dünya sebebiyle kirlenmesine müsaade etmez. Onun Cumhuriyet sonrası eserlerinde, özel bir yerde tuttuğu ve şehrin kirli hayatından korumaya çalıştığı Anadolu kahramanlar muhakkak vardır. Çünkü Türk insanını, değişen dünyanın yalnız 'para ve kudret'e önem veren anlayışından ancak Anadolu insanının hayat felsefesi koruyabilir. Bu sebeple Halide Edib Anadolu felsefesinin temsilcisi Nasreddin Hoca ile oyundaki ideal tipinin² temsilcisi Selime karakterini 21.yy.'da bir araya getirerek onları fikren birbirleriyle uyumlu kimseler olarak çizer.

Anadolu insanının hayat felsefesini yansıtan en önemli kişilerden olan Nasreddin Hoca bu mühim görev sebebiyle *Maske ve Ruh*'ta yer alır. Yazar piyesin önsözünde bu durumu izah ederek şöyle der:

²Halide Edib, romanlarına kendi hayat görüşünün temsilcisi ve sözcülüğünü yapan karakterler ekleyerek bir nevi kendisini –düşünsel ve yaşantısal manada- kurgusal alana aktarmış olmaktadır.

“(…)Türbenin önündeki yeşillikte durupta Nasreddin Hoca havası alan (böyle bir insan yaşamış olsun olmasın) böyle bir zihniyetin sırrını ister istemez biraz sezerdi. Fakat bu zihniyet –umumiyetle inanıldığı gibi- herşeyle alay eden, hiç birşeyi ciddi telâkki etmeyen ‘Adam sendecilik’ zihniyeti değildir. Bilâkis, bu, dünyaya, insanların derdlerine bakarken, benliğini bertaraf eden hiçbir sabit fikir veya şahsî arzuya kapılmadan, serin ve doğru bir görüşle realiteyi seyreden bir zihniyettir. (...) Yarının dünyasında huzur ve cidal unsuru olabilecek bütün bu meseleleri on sene evvel ciddi bir şekilde yazmadan evvel Nasreddin Hoca gibi kavramak istedim”(Adivar, 1945: 6).

Nasreddin Hoca zihniyetini benliğinden ve şahsi arzularından sıyrılmış bir zihniyet olarak yorumlayan yazar, Hoca’nın 14.yy.’da yaşamış olduğunu kabul eder. 5 perdelik oyunun ilk sahnesinde bu durum bölümün ortasına yazılmış ‘XIV. Asır’ yazısıyla belirtilir. Yazarın bu tutumunun, Nasreddin Hoca’yı Timur’un döneminde yaşamış ve onunla karşılaşmış gibi gösteren fıkraların etkisiyle olduğu oyunun ileri sayfalarında açıkça görülür.

İlk sahnede Hoca ölüm döşeğindedir. Başucunda gerçekten ölüp ölmediğinden bir türlü emin olamayan yaşlı karısı bekler. Halide Edib bu kısımda Hoca’nın dış görünüşüne dair yaptığı tasvirlerle onun kişiliğinin ipuçlarını da oyunun başında vermiş olur. “Biraz çarpık burun hayli uzun, ucunun her şeye kendini sokan mütecessis ve müteceviz bir mânası” vardır (Adivar, 1945: 10). Dudaklarında alaycı bir gülüş donup kalmıştır.

Kısa tanıtımın ardından Nasreddin Hoca’nın ve karısının iç sesleri sırayla konuşmaya başlar. Önce konuşan yaşlı kadının iç sesi, Hoca’nın öldüğüne inanmadığı için Hoca’nın evin bir yerine sakladığını düşündüğü paraları ile ilgili konuşur. Hoca ise sanki konuşulanları duyuyormuş gibi karısının inanmazlığına ve paralarını nereye sakladığına kendince yorum getirir. Burada Halide Edib, Hoca’nın *Saltuknâme*’de de bahsedilen akıl okuyan keramet sahibi biri olma özelliğini oyununa aktarmıştır.

Ölmekten korkmayan, aksine ahireti merak ettiği için ölmeyi dileyen Hoca artık bilmediği bir tarafı kalmayan bu dünyadan sıkılmıştır. Çünkü ‘bir sürü ahmak, aptal insanları’ güldürdüğü için yorgun düşmüştür. Böylelikle eserde yaptığı her şeyin farkında olan bir Hoca tipi çizilmiş, bazı fıkralarda görülen budalalık derecesinde saf Hoca figüründen oyun içinde uzak durulmuştur.

Hocanın ‘eşeğine düşkünlüğü’ de Halide Edib tarafından oyuna dâhil edilir. Hatta bu düşkünlük öldükten sonra da Hoca’yı bırakmayacak, dünyaya tekrar dönerek insan olmak isteyen eşeği Bozoğlan’ın ardından Nasreddin Hoca da dünyaya inecektir. Karısıyla hiç anlaşılamayan Hoca’nın bu durumu da *Maske ve*

Ruh'a yansıtılmıştır. Öyle ki Nasreddin Hoca ölürken bile son bir dilek olarak karısını ahirette görmemeyi ister.

Nasreddin Hoca bir oyun kişisi haline getirilirken yazarın ona ilave ettiği bir diğer özelliği, hocanın 'mütevazı' oluşudur. Öyle olmaması gereken durumlarda bile bu değişmez. Öldükten sonra ruhu orta cennete göçen Hoca'nın burada yeni tanıştığı Şekispir³'e; "[s]ağken insanları güldürdüğüm için nasılsa cennetlik oldum. Fakat şöhretime bakıp da beni büyük bir şey sanma. Bizim diyarda ölümlerin fazileti mübalağa edilir"(Adıvar, 1945: 32) demesi Halide Edib'in gözünde öldükten sonra bile mütevazılığını koruyan bir Hoca'nın varlığına işaret eden satırlardır.

Nasreddin Hoca alçakgönüllülüğüne karşın eserinde kendisinden 'açıkgöz' olarak bahsedilen bir kişidir. Nitekim ahiretteki İnsan İşleri Cemiyeti'nde görevli İbni Haldun; "[b]izim de senin gibi açıkgöz bir ruhu dünyayı tetkike göndermiye ihtiyacımız vardı" (Adıvar, 1945: 43) diyerek hocayı 21.yy.'a gönderir.

21.yy. insanların ruhla ilgili düşüncelerini ele alarak ne yapılması gerektiği ile ilgili karar almak üzere toplanan ahiretteki İnsan İşleri Cemiyeti, Hoca'nın bir özelliğinin daha ortaya çıkmasını sağlar. 19. 20. ve daha eski yüzyılların ruhlarından oluşan bu toplantıda farklı görüşleri benimsemiş, Aklar, Kızıllar ve Eflatunlar gibi gruplar görüşlerini bildirirler. Cemiyetin önde gelen ruhları ise toplantıda söz alırken destekledikleri grubun rengini taşıyan bir cübbe giyer. Toplantıda konuşan Nasreddin Hoca'nın cübbesi ise ak, kırmızı ve eflatun renklerinin hepsini barındırmaktadır. Hocanın her görüşe hak veren müsamahalı bu tavrı ondaki terkipçi anlayışı gösterir. "Bu, onun dolayısıyla Türklerin pratik, işbilir ve ölçülü tutumlarının sembolüdür"(Enginün, 2007: 353).

Hoca 21.yy.'a indiğinde Londra seferinde görevli Nasır Cebe isimli bir memurun bedenine girmiştir. Akşehir'e çağrılan Nasır Cebe (Nasreddin Hoca) burada Nasreddin Hoca Çömezleri adında bir örgüt kurar; örgüte bağlı olarak afişler hazırlayıp bunları, başta Hoca'nın Akşehir'deki türbesinin duvarları olmak üzere çeşitli yerlere yapıştırır. Ancak kendisine bu durum sorulduğunda bilmezlikten gelmesi, durumu inkâr etmeyen ama kabul de etmeyen bir tavır takınması onun, otorite karşısında sergilediği davranışlara benzer. Hoca burada da fıkralarında olduğu gibi otorite konumunda olan Türkiye Başbakanı Timur ve ruhu 'vazifesini kaybetmiş bir aza' gibi gören diğerleri karşısında anlamazlıktan gelme, bilmiyormuş gibi yapma yolunu tutar.

³Halide Edib Adıvar, oyun boyunca Shakespeare'i okunuşuyla vermeyi tercih ettiğinden biz de böyle aktarmayı uygun bulduk.

Nasreddin Hoca'nın *Maske ve Ruh*'taki yansıması gerçekte araştırmacıların belirlemeye çalıştığı Hoca profilinden uzak değildir. Hoca'nın bilinen kimliğinden ayrı düştüğü tek nokta onun Timur'un çağdaşı gibi gösterilmesi ve bu sebeple 14.yy.'da yaşadığının belirtilmesidir. Ancak bu yanlış Pertev Naili Boratav'ın *Nasreddin Hoca* kitabında belirttiği üzere, İsmail Hami Danişmend'in de yaptığı bir hatadır. Bu hatanın ardında ise Hoca'yı, yaşamı tarihî belgelerle ispatlanabilen, saygın bir kimseyle özdeşleştirmek arzusu vardır (Boratav, 2014: 30).

4. DÜNÜN VE BUGÜNÜN ELEŞTİRİSİ

Maske ve Ruh, olaylarının gerçeküstücü çizgisiyle hem okuru hem de anlatıdaki kahramanları yadırgatan, yaşananların gerçekliğini sorgulatan bir oyundur. Yazar, oyununun kurmaca dünyasındaki farklılığın bilincinde olarak eserin ilk sayfasına 'fantezi piyes' notunu düşer. Eserin daha en başında yer almasıyla okuru oyunla ilgili önceden bilgilendiren bu ibare, bir tür olarak fantastiğe gönderme yapar. Todorov'un, kendi doğal yasalarından başka bir yasa tanımayan öznenin doğaüstü bir olay karşısında kararsızlık yaşaması (Todorov, 2012: 31) diyerek tanımladığı fantastikteki kararsızlık, eserle birebir muhatap olan okura ait bir kararsızlıktır. Temsili imkânsız olanı işlemesi, okurundan zihinsel bir katılım bekleyerek gerçeği ve yerleşik edebî kuralları yerinden etmesi ve tüm bunlara açıklama getirmemesi gibi özellikler *Maske ve Ruh*'un fantastikle olan bağlantısını kuvvetlendirir (Karaca, 2013: 16). Fantastiğin, kimi şeyleri gerçeği bir dille anlatmanın imkânsız olduğu durumlarda (Todorov, 2013: 153) eş bulunmaz bir söylem biçimi olduğu hatırlandığında, *Maske ve Ruh* oyunu ayrı bir değer kazanır. Yazar oyununda neden fantastiğe yöneldiğini şu sözlerle izah eder:

"Yıllar geldi geçti. Bütün Avrupada ve Amerikada düşünce ve düşüncesizlikler, insaniyeti içinden alâkadar eden acı meselelerle karşı karşıya geldim. Bilhassa garbin genç fakat sağlam bir terkibi olan Amerikayı içinden görmek fırsatı hayat görüşümü genişletti. Nihayet dünyanın uzak istikbalinde olsa da gine bir rolü olacağına emin olduğum Hindistanın da iç yüzünü biraz görebilmek imkânını buldum. Ve harpten evvelki yorgunluk bana bunlara biraz Nasreddin Hoca gözü ile bakmak arzusunu verdi. Yarının dünyasında huzur ve cidal unsuru olabilecek bütün meseleleri on sene evvel ciddî bir şekilde yazmadan evvel Nasreddin Hoca gibi kavramak istedim. İşte bu zihniyetle ve bilhassa istikbâle hâkim olabilecek kıymetlerin fikrî pusulasızlık verdiği için kahramanı Nasreddin Hoca olan bu fanteziyi yazdım" (Adivar, 1945: 6).

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce etkili olan ve dünyayı kutuplaşmaya iten ideolojik eğilimlerin kitlelerce kabulü halinde olabilecekleri öngördüğü için 'fantezi piyes' yazmaya yönelen yazar, aynı zamanda asırlar önce ömrünü tamamlamış Nasreddin Hoca'yı eserinin merkezine alıp tüm ideolojik söylemlere

mesafeli bir duruş sergileyerek kendi felsefesini okura anlatma yolunu seçer. Bu sebeple Nasreddin Hoca, oyunda ahiretten dünyaya gelip gidebilen fantastik bir karakter olmanın ötesinde belli bir misyonu olan bir kahraman edasıyla tüm eserin odak noktasında yer alır. Yazar böylelikle Nasreddin Hoca kimliğine sığınarak siyasi ve sosyolojik öngörü ve eleştirilerinin çehresini yumuşatır, onların geniş okur kitleleri tarafından kabul edilebilmesini sağlar.

Maske ve Ruh, her ayrıntısıyla sosyolojik gönderme içeren eleştirel bir piyes olduğundan oyundaki fantastik her öge bu amacın gerçekleşmesine hizmet etmek için kurgulanmış denebilir. Örneğin eserdeki en fantastik mekân olan ahiret, yazarın sevdiği ve sevmediği birçok ruhu birleştirebileceği bir toplanma alanı gibidir. Burada –yine Nasreddin Hoca merkezde olmak üzere- Timurleng, Shakespeare, İbn-i Haldun, Bilal Habeşi, Woodrow Wilson gibi ruhlar yer alır. Ahiret demek *Maske ve Ruh* için dünya işlerinden sıyrılmak demek değildir. Aksine dünyayı tanzim etmekte en yetkililerin bulunduğu bir üst kurul olan ‘İnsan İşleri Cemiyeti’ ahirette yer alır. Üyelerini İbni Haldun, Bilal Habeşi, Wilson, Sokrates ve Shakespeare gibi dünya hayatının büyük isimlerinden seçen topluluk üyeleri, arasına Nasreddin Hoca’yı katmak ister fakat başaramaz. İnsanların halini incelemek için dünyaya sık sık temsilciler gönderen İnsan İşleri Cemiyeti Şekispir’e göre “*sırf işsiz mütefekkilere iş bulmak için Cenabı Hakkın lütfen tesis ettiği bir müessesedir*” (Adıvar, 1945: 43). Üyelerinin kendilerini ‘dev aynasında’ gördükleri İnsan İşleri Cemiyeti, I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sorunların çözümü için kurulmuş olan, fakat 1930’lu yıllardan itibaren büyük devletlerin güdümünde bir politika sergileyen Milletler Cemiyeti’ni akıllara getirir.

Cennet ve cehennem sakinleri de Halide Edib’in sosyolojik göndermeleri için uygun zemini hazırlamaktadırlar. Bu göndermelerden biri ikinci perdenin birinci sahnesinde, Nasreddin Hoca’nın dinlenmesi için bırakıldığı Orta Cennet denen yerde gördüğü, ‘havada latif hareketlerle’ yüzen ‘esmer yahut siyah yüzlü melekler’ aracılığıyla sağlanır. Diğer meleklerden farklı oluşlarıyla Hoca’nın dikkatini çeken esmer/siyah yüzlü melekler, dünyadayken ak yüzlülerden eziyet görüp meşakkat çekmiş kimselerin ruhlarıdır (Adıvar, 1945: 26). Siyah yüzlü meleklerin dünyada yaşadıkları kötü günlerin izlerini silmek amacıyla burayı bir durak/dinlenme yeri olarak kullanmaları, Halide Edib’in çağdaşı olduğu uluslararası meselelere duyarsız kalmadığının işaretidir. Halide Edib, *Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*’nde Amerika’da ırkçı yaklaşımlardan kaynaklanan mücadeleler olduğunu, fakat zencilerin maruz kaldığı muamelenin yanında bu yaşananların bir hiçten ibaret olduğunu (Adıvar, 2009: 284)söyleyerek oyundaki siyahî meleklerin dayandığı uluslararası olaya yorum getirir. Siyah yüzlülerin olduğu bu cennette çalınan şarkılar da “*Afrika siyahîlerinin esaret*

günlerinden kalma ilâhilerini hatırlatır. Tâ kalbe giden bir hüznü vardır” (Adıvar, 1945: 25).

Yazarın kendi kurgusal cennetine, herhangi bir dinî kimliğin ötesinde hümanist bir tavırla istediği kimseleri alması, onun savunduğu ‘liberal hümanizm’in insan ve birey anlayışını da görmemizi sağlar. *Maske ve Ruh*’taki cennet tasviri, özellikle ‘akyüzlülerden’ eziyet gören zenciler için daha ayrı bir şekilde oluşturulmuştur. Yaşarken gördükleri zulmün izleriyle ahiret âlemine göçen zenciler için burada ‘Afrika hulyası’ isimli bir cennet köşesi yapılmış, onların burada dinlenmeleri sağlanmıştır. Oyunda, insana dinî ve fikrî yönelimlerin üstünde insan olması hasebiyle değer veren Halide Edib’in, bu inancını yalnız eserlerinde değil kendi hayatında da görmek, onun Yunan işgali sırasında esir Yunanlı askerlere bir büyük abla nazarıyla bakabilmesinin ardındaki düşünceyi kavramak böylece mümkün olur (Çetin, 2014: 21). O, evrensel bir kardeşlik dinine İslamiyet ve Hristiyanlığın kaynak oluşturabileceğini düşünür (Durakbaşa, 2012: 242). Bu fikrin oyundaki ispatı ise ‘Afrika hulyası’na İnsan İşleri Cemiyeti Mümessili Bilal Habeşi’nin ruhunun gelip ezan okuması ve cennetin diğer sakinlerinden birinin de Shakespeare’in ruhu olmasıdır.

Nasreddin Hoca’nın dinlenmek için siyahî ve esmer meleklerin olduğu bu bölüme gelmesinde de ince bir mana sezilir. Burası hoşgörüyü en fazla ihtiyaç duyan ruhların bulunduğu yerdir. Nasreddin Hoca Anadolu mayasıyla yoğrulmuş bir halk filozofu olarak insanlardan intikam almak isteyen hayvan ruhlarının bile sevgi ve hürmetle andıkları seçkin bir ruh olduğu için cennetin bu kısmında bulunur.

5. BÜYÜK ÖTEKİ’NİN DÜNYASI MASKELER ÂLEMİ

Maske ve Ruh’un en büyük meselesi ele aldığı yabancılaşma sorunudur. Psikanaliz ve sosyolojiden destek alarak oyun içinde kendini gösteren bu sorun, yazarın komünizm, kapitalizm gibi ideolojileri eleştirel gözle değerlendirmesinin aracı haline gelir. Oyunun prolog kısmında Halide Edib’in çarpıcı bir ‘yabancılaşma’ sahnesiyle işe başlaması, ‘yabancılaşma’ sorununu bir kavramdan öte, bir duygu halinde okura hissettirebilme çabasının göstergesidir:

“Değirmen taşının üstünde elele tutunmuş çepçevre erkekler ayakta duruyorlar. Arkalarında siyah frak, başlarında yüksek şapkalar var. Hepsinin yüzünde bir örnek birer maske:

[...]Erkek halkası ortasında yükselen maden bir sırtık üstüne helezonî kızıl yazularla yazılmış iki kelime var: Kudret, Para. Sırıgın etrafında erkeklerden bir baş uzun bir kadın halkası görünüyor. Başları ufak, vücutları uzun. [...] Erkekler gibi onlarında maskeleri bir örnek.

Yerde alay alay maskeli makine-adamlar. Kadınları ve erkekleri hep eş... yalnız etekliklerden cinsiyetleri farkediliyor. Arkalarında hapishane üniformasını hatırlatan esvaplar. Bir kısmı tekerleğin kulpuna yapışmış, ötekiler onların arkasında. Ortadaki değirmen taşını çevirerek ağır ağır aynı reviş, aynı adım ile dönüyorlar. Arada bir kızıl ışık çakıyor, bütün maskelerin üstünde bir örnek bir sırtış hâsıl oluyor. Kurşunî ziyadan maskeler ölü gibi hareketsiz ve manâsız.

Gayet kalın bir ses bir şarkı söylüyor, değirmen taşını çeviren alayın pat pat eden adımları bu havaya uygun.

*‘Trak, tiki, tak,
Makinalaşmak istiyorum,
Mutlak buna bir çare bulacağım,
Ve ben ancak bahtiyar olacağım,
Karnıma bir türbin oturtup
Kuyruğuma çift uskur taktığım gün!
Trüm, trüm, trüm
Trak, tiki, tak!
Makinalaşmak istiyorum’*” (Adivar, 1945: 7-8).

‘Yabancılaşma’nın yanında başka fikirleri de barındıran prolog bölümü, oyun boyunca vurgulanan düşüncelerin özü mahiyetindedir. ‘Para ve kudret’ etrafında dönmeleri, dönerken kendilerinden geçmiş halde sergiledikleri tavırlar, bu insanların dinî bir ritüelin tam ortasında olduklarına işaret eder. Onları insan olmaktan uzaklaştırarak bir metaya dönüştüren bu ayın, Karl Marks’ın *Kapital*’inde en fazla eleştirdiği durumdur. Marks’a göre kapitalizm sapkın bir dindir ve metalar onun egemenliğinde “mistik bir karakter” geliştirir (Donovan, 2015: 141). Erich Fromm, *Marx’s Concept of Man* isimli çalışmasında Marks’ın kapitalizm ve metalar üzerine yaptığı yorumları Eski Ahit’in putperestlik kavramıyla karşılaştırır:

“Peygamberlerin “putperestlik” olarak adlandırdıklarının özü... putların insanların kendi ellerinin bir ürünü olmasıdır. Onlar nesnelere ve insan nesnelere önünde diz çöküp onlara tapınırlar... Böyle yaparak kendisini de şeyleştirir. Hayatının özelliklerini yarattığı şeylere aktarır ve kendisini kendini yaratan kişi olarak yaşantılamak yerine, sadece putların ölü yaşantısına boyun eğerek kendisi ile dolaylı bir ilişki kurar” (Donovan, 2015: 141).

Eserde insan maddeye –para ve kudrete- tapıcılığı oranında kendine yabancılaşan bir varlık olarak gittikçe şeyleşen ve insandan başka bir şeye dönüşen bir varlıktır. İnsanın ‘şey’leşmesi bilinçli bir şekilde tercih edilmiş bir dönüşümdür. Yazar bu isteği, buradaki insanların birlikte söyledikleri marşla gösterir. Nazım Hikmet’in ‘Makinalaşmak İstiyorum’ isimli şiirinden alınan bu parça, oyunda bir

gösterge halinde maddeye tapıcılığın sembolü olarak bir kez daha tekrar edilir. ‘Makinalaşmak İstiyorum’ şiirini kendi ideolojilerinin yansıması olduğu için marşla dönüştürmüş olan 21.yy. Akşehir’inin insanları, onu Nasreddin Hoca’nın türbesinde çocuklara jimnastik yaparken söyletirler. Nazım Hikmet’in “*kendi ‘ben’i ile makina arasında çok sıkı bir münasebet kurması, makinalaşmayı bir ihtiras haline getirmesi*” (Kaplan, 2006: 331) yazarın makinaya dönüşmeyi tutkuyla isteyen Akşehir halkının geldiği noktayı başarıyla somutlaştırdığı bir göstergedir.

‘Para ve kudret’ ifadesiyle kapitalizme gönderme yapan prolog, Halide Edib’in diğer eserlerinde de sıklıkla kullandığı ‘bir örneklik’ ifadesiyle komünizme atıf yapar. Yazarın bir salgın olarak nitelendirdiği ‘bir örneklik’; “*nerede olursa olsun mekanik vasıtalarla insanları birer “robot” şekline çevirebilecek, bütün mânevi kıymetleri ortadan kaldırmaya çalışacak, yani her fert, yaşayabilmek için tek bir teşkilâtın veya ilâhi mevki verilen bir diktatörün emirlerini körü körüne ifa etmek mecburiyeti tehlikesine maruz kalacaktır*” (Adıvar, 2009: 23). ‘Bir örneklik’ ciddi bir mesele halinde oyunun başlarında bir kez daha vurgulanır. Bu vurgu, 21.yy.’da, bir ruh devri başlatarak insanı, etkileri ahiret âlemine kadar ulaşmış olan rahatsız edici durumundan kurtarmak için dünyaya gönderilen Nasreddin Hoca (21.yy. Akşehir’ine Londra Türk Sefaret Kâtibi Nasır Cebe maskesiyle gönderilir) ve Şekispir (Manchester Guardian gazetesinin muhabirliğini yapan Anglo-Sakson görünümlü Şeyk maskesi ardında dünyaya gelir) aracılığıyla sağlanmış olur. Şeyk’in en son Çin’e yaptığı ziyaret ve burada gördükleri ‘bir örneklik’in geldiği en son noktaya işaret eder:

“Yeni Çin’de artık fert denilen şey yok. Bütün millet bir tek fikir etrafında seferber olmuş bir ordu gibi, yalnız üniformaları değil, yüzleri de aynı sanatkâr elinden çıkmış bir örnek maskelere benziyor. Fakat Allah büyük bir sanatkâr olduğu için imzâsını koyduğu her ruha taklidi mümkün olmıyan bir hususiyet, bir şahsiyet veriyordu. Şimdiki Çinliler, aynı makineden çıkmış birer otomata benziyorlar”(Adıvar, 1945: 53).

Nasır Cebe ve Şeyk’i asıl ürküten bireyler arası farkları ortaya çıkaran ‘ruh’un –ve dolayısıyla özgür seçim hakkının- insanların elinden zorla alınmasıdır. Bu sebeple her insan aynı fabrikadan çıkan bir malzeme gibi nesne/şey’leşir.

Prologdaki insanların durumunu Jacques Lacan’ın geliştirdiği büyük Öteki kavramıyla izah etmek de mümkündür. ‘Yabancılaşma’ kavramında olduğu gibi eserin genelinde gözlemleyebileceğimiz bir kavram olan büyük Öteki; “*her şeyi gören ve ipleri gizlice elinde bulunduran Efendi/Usta olarak*” (Zizek, 2016: 95) insanlar üzerinde hâkimiyet kuran bir kişi, kurum veya mekanizmadır. Toplumsal

bir varlık olarak insanı oluşturan ve onu kendi istekleri doğrultusunda yönlendiren bir Öteki vardır. Bu Öteki, bireysel olanın dışında insanı toplumsal kurallar ve görünümlele biçimlendirir. Büyük Öteki denilen şey de tüm bu kurallar ve görünümlelerin kendisinde ortaya çıktığı şeydir (Zizek, 2016: 578). Slavoj Zizek, öznenin karşısına bir tabu/efendi olarak çıkan büyük Öteki'yi bu açıdan Hristiyanlıktaki Kutsal Tin'le karşılaştırır.

“Kutsal Tin hayatın tüm alanını -yaşantıyı, libidinal akışı, duygular zenginliğini ya da Kant'ın terimiyle, “patolojik olan”ı - iptal eden (daha doğrusu, askıya alan) şey olarak simgesel düzene karşılık gelir. Kendimizi Kutsal Tin'in içine yerleştirdiğimizde başkalaşmış oluruz - biyolojik olanın ötesinde bir başka hayata adım atarız. Bu büyük Öteki'nin konumu ironiktir, nesnel ironinin bir failidir” (Zizek, 2016: 86).

Zizek'in Kutsal Tin'le karşılaştırdığı büyük Öteki'yi, *Maske ve Ruh* oyununda beden metaforuyla karşılamak mümkündür. Kutsal Tin içine girdiği insanı etkisi altına alabilecek bir büyüğü güçse, *Maske ve Ruh*'taki 'beden tapıcılığı' da oyunda konu edilen 21. yy. insanını esir almıştır. Oyun boyunca görülen beden-ruh çatışması bu sayede farklı bir anlam kazanarak büyük Öteki ve büyük Öteki'den kurtulma mücadelesine dönüşür. Başlarda oldukça zayıf olan bu mücadele, dünyayı kapitalizm ve komünizm gibi totaliter rejimlerden kurtarmak için ruhlar âleminde gönderilen Nasreddin Hoca ve Şekispir gibi ruhlar sayesinde büyük Öteki konumundaki beden hâkimiyetine son verilmesiyle kazanılmış olur.

Büyük Öteki'nin varlığı bir tabu olarak oyun boyunca insan ilişkilerini biçimlendirir. Oyunda eleştirilen komünizm, kapitalizm gibi ideolojilerin gerçekleştiği 21.yy. şehirleri Akşehir ve ütöpik Yeni Kalopatya sakinlerinde büyük Öteki tüm hayatı kontrol eden bir mekanizmadır. Geçmiş yüzyılların ruhları dünyayı kendi düşünceleri doğrultusunda şekillendirmek niyetiyle çeşitli 'maskeler'⁴ ardına saklanarak yeniden dünyaya gelirler. Halide Edib daha önce yaşamış kimselerin ruhlarını dünyaya göndermekle 'insan ruhunun ölmezliğine ve maddeye üstünlüğüne' (Enginün, 2000: 84) olan inancını da ifade eder. Böylece Türkiye başbakanı Bay Timur maskesiyle dünyaya gelen Timurleng, Türkiye'yi

⁴Halide Edib'in oyun içinde daha önce ömrünü tamamlamış kişilerin ruhlarını dünyaya tekrar göndermesinde Hinduizm ve Budizm gibi dinlerde görülen reenkarnasyona işaret söz konusudur. Ancak yazar, bunun yanında daha önce yaşamış hayvanların ruhlarının da çeşitli aşamalardan ve birkaç kez dünyaya gelip gittikten sonra insan bedeninde dünyaya gelebileceklerine ilişkin bir ayrımı da ekleyerek, dünyadaki zulmün, kan dökücülüğün, acımasızlığın sorumluluğunu kısmen bu hayvan ruhlarına yüklemiş gibidir.

komünizm ve kapitalizmin bir karışımı olan ütöpik şehir Yeni Kalopatya'ya benzetmek için çalışır. Koyduğu sert kurallarla ruh-beden çatışmasında ruha var olma hakkı tanımaz:

“Ruh diye diye ruhu tepeliyorsunuz. İki bin senedir dünya başkalık içinde âhenk aradı bulamadı. Biz dünyaya bir örneklik içinde sulh, saadet ve istikrar vereceğiz. Ve icap ederse ‘Ruh’ denilen şeyi de, vazifesini kaybeden bir âza haline getireceğiz” (Adivar, 1945: 73).

Bay Timur'un kararlı tutumunun Akşehir'de etkili olduğunun ispatı buradaki öğrencilerin öğretmenleriyle beraber ‘Makinalaşmak’ marşını söyleyerek Nasreddin Hoca'nın türbesinin üzerinde jimnastik yapmalarıdır. Bu örnekte, büyük Öteki'nin toplumdaki yansımasını yalnızca çocuklara marş söyletmekte değil, bu eylemin gerçekleştirildiği mekânın mahiyetinde de bulmak mümkündür. Çocukların marş söyledikleri, spor yaptıkları yer bir türbedir ve bu türbe taşıdığı dinî, ahlaki manaların ötesinde hoşgörüsü ve hayatı diğerlerinden başka algılamasıyla farklılaşmış bir kişinin temsil edildiği bir mekândır. Ancak oyundaki türbe mekândan çok nesne konumunda karşımıza çıkar. Nesne, gösterge haline geldiğinde sıradan olmaktan çıkar. Göstermek çağdaş nesnenin hakikatinde olan şeydir (Baudrillard, 2016: 148). Nasreddin Hoca'nın türbesi de eserde çağdaş nesne konumuna getirilerek bir şeyin göstergesi olmuştur. Akşehir Valisi'nin Hanımı Remziye Bektay'ın girişimleriyle yeni haline bürünen nesneleşmiş türbe, tam olarak göstermesi gereken şeyi, eserin 21.yy.'daki toplumsal düzeninin reklamını (Baudrillard, 2016: 128) yapmaktadır:

“Kubbesi pembeye, direkleri sarıya boyanmış, yer asfalttır. Ortadaki sandukanın etrafına duvar çekilmiş beyaza boyanmış ve üstüne resimli ve renkli birçok ilan yapıştırılmıştır. Kubbenin altında bir alay çocuk jimnastik yapıyorlar. Başlarındaki kadın hocanın ince sesi: ‘Bir, iki, bir, iki’ diye haykırıyor” (Adivar, 1945: 55).

‘Köhne türbe’ çocuklara oyun meydanı yapılmıştır. Türbenin modern çağda dönüştüğü şeyin tam anlamıyla kavranması aynı yere çok yakın başka bir mekânın tasviriyle mümkün olur: *“Türbenin Sultandağlarına giden tarafında kübik üslûpta, üstü pembe, direkleri sarı yeni bir gazino vardır”*(Adivar, 1945: 55). Gazinoyla tamamen aynı renklere boyanan türbe bu yüzden taşıdığı derin mananın silinip gitmesiyle, 21.yy.'ın, hayatı dünyada başlayıp dünyada biten bir süreç olarak gören ideolojisinin bir göstergesi haline gelmiştir. Ruh sorunsalının bir kez daha farklı biçimde bir yansıması olan bu değişim aynı zamanda Nasreddin Hoca'nın asırlarca

sürmüş felsefesinin de komikleşmesi, değersizleştirilmesi demektir. Remziye Bektay'ın bütün çabası da bu yöndedir. Remziye'ye göre “*Anadolu, modern olabilmek için, her şeyle alay etmek, her şeye gülmek âdetinden kurtulmalıdır*” (Adıvar, 1945:61).

Büyük Öteki'yi oyunda temsil eden beden-madde tapıcılığının en başarılı şekilde gerçekleştiği yer Yeni Kalopatya şehridir. Hem isminin önündeki ‘yeni’ sözcüğüyle hem de birinci sahnesinin başına yerleştirilmiş betimlemelerle Yeni Kalopatya, Amerikan şehirlerini anımsatan bir havaya sahiptir. Çok katlı binalar, odun ateşini taklit eden elektrik alevleri, su üstünde sessizce ilerleyen kano otomobiller, hatta havada uçan taksi tayyareler, ütöpik fakat gerçeklik temelini yazarının Amerika'dayken edindiği izlenimlere dayandırdığı şeylerdir. Nitekim yirmili yılların kapitalist genişlemesi içinde Amerika'nın tüm şehirleri genişlemiş, otomobil sahibi olmak sıradan hale gelmiştir (Kazan, 1995: 46). Hızlı yaşamın bir göstergesi olarak savaş sonrası Amerika'sında ortaya çıkmış olan stüdyo daireler de Yeni Kalopatya'da yer alır. Burası oyun kişilerinin büyük bir kısmının hayran olduğu, tüm dünyanın öykündüğü bir şehirdir. Bunda, kapitalizm ve komünizmin ortak bir yansıması olan bu şehrin, insanı düşünmekten alıkoymak için bulduğu yolların payı da büyüktür. Maddenin fazla olduğu bu şehirde insanlar “*nesne aracılığıyla bir ‘erdeme’ sahip olmaya*” (Baudrillard, 2014: 102) çalışmaktadırlar. Kalopatya'da Sylviya ve Tom dışında herkes bir kulübün lideridir. Maria Kalopatya Kadın Kolları Kulübü'nün başkanırken, Olga Kalopatya Pazar Mektepleri umum müfettişidir. Karel ise Kalopatya İleri Gençler Kulübü'nün başkanlığını yapar. Bu kulüpler, maddenin bol miktarda bulunduğu, alım gücünün gittikçe arttığı makine medeniyetinde ortaya çıkan iç sıkıntısını ve ruhu bastırmalarının verdiği gizli suçluluk duygusunu giderebilmek için oluşturulmuş ilgi noktalarıdır (Baudrillard, 2016: 230).

“*Büyük Öteki ancak öznelere kendisine “inanması” sayesinde var olan virtüel bir düzendir; fakat eğer bir özne Büyük Öteki'ye olan inancını askıya alırsa, öznenin kendisi, kendi “gerçekliği” kaybolur. Paradoks şudur ki simgesel kurgu gerçekliği kurar; Kurguyu çıkarırsak gerçekliğin kendisini kaybederiz*” (Zizek, 2016: 92).

21.yy.'ın kurgusal düzenini sarsacak ilk gedik Nasır Cebe'nin dedesi tarafından açılmıştır. Ruhun beden-madde tapıcılığı karşısında yok sayılmasını kabullenemeyen bu şahıs, mevcut düzene karşı çıkmaya çalışsa da toplum tarafından dışlanmış bir şekilde, yalnızlık içinde ölür. Ruhtan bahsetmek makineleşmeyi devlet ideolojisi olarak belirleyen 21.yy. halkı için rejime karşı işlenmiş bir suçtur. Bu suçu işleyenlerin boyunlarına asılı ‘aforoz’ yazısı onların

alışveriş yapmak, çalışmak veya sohbet etmek için kimseyi bulamayacak vahşiler konumuna sürükleyen bir cezadır. Suçlunun hayatı boyunca sürecek bu ceza yüzünden suçluyla konuşmak isteyenler de cezaya çarptırıldığından, mahkûm aç, susuz, yalnız perişan bir halde hayatına devam etmeye çalışacaktır. Kurgudan çıkmış olmak tüm sanal gerçekliğin son bulması demektir. Bu sebeple kurgunun varlığını tehlikeye sokacak her türlü müdahale en ağır biçimde cezalandırılır.

Nasır Cebe de (Nasreddin Hoca'nın maskesi) varlığıyla Akşehir'de kurulmak istenen sanal gerçeklik için tehlike oluşturur. Bu yüzden Nasır Cebe viski veya ispirto içmemesi sebebiyle İstanbul'dan rakı getirttiğini söylediğinde eski kafalı olmakla suçlanır. Çünkü rakı 'eskilerin içkisi'dir. Yine dans etmeye gitmeyen Nasır Cebe, 'dans sevmeyen diplomat' olma aykırılığından dolayı oyunda mevcut düzenin en büyük savunucularından Remziye Bektay tarafından ötekileştirilir. Remziye Bektay'ın Nasır Cebe'yle tanışır tanışmaz aklından geçirdiği şey kendi düşüncelerine muhalif olan bu delikanlıyı ele alıp fikirlerini 'doğru yola' sevk etmektir.

21.yy. medeniyetinin gerçekliğini en fazla sarsan olay, Akşehir'de kurulmuş gizli bir örgüt olan 'Nasreddin Hoca Çömezleri'nin faaliyetidir. Örgüt kendisine referans olarak Nasreddin Hoca'yı almakta, hazırlanan imzasız afiş ve yayınlarla sistemin kurucularını tedirgin etmektedir. Hazırladıkları afişleri Nasreddin Hoca'nın türbesinin duvarlarına yapıştırıp ilgiyi kendi üzerine çeken örgüt, büyük Öteki'nin kurgusal dünyasına zarar verir. Bu zararı ortadan kaldırmaya çalışan Başbakan Bay Timur ise örgütle ilgili inceleme başlatır.

Makine medeniyetini kurması, 'mazi denilen yedi başlı ejderhanın başını ezen' bir şehir olmasına rağmen Yeni Kalopatya şehri, bütün insanlara gurbetlik hissi veren bir yerdir (Adivar, 1945: 89). Burada yaşayan Karel Huger da içinde yaşadığı düzenin 'gerçek'liğini sorgulayan bir isimdir. Dağınık görümlü bir ressam olan Karel'in gözlerinde, 'kendi kendini yiyen daima içi rahatsız insanların' ateşi vardır. Her fırsatta içinde bulunduğu durumu sorgulayan, bundan da memnun olmayan Karel gelen konuklara Kalopatya'nın imrenilen görüntüsünün ardındaki karanlık tarafı anlatır.

Makine medeniyeti insanların başgösteren huzursuzluğa benzer bir duygu Alman ekolünün dışavurumcu filmi *Praglı Öğrenci*⁵de de ele alınmıştır. Daha

⁵1913'de çekilmiş olan filmde rahat bir hayat için aynadaki görüntüsünü, bir yığın altın karşılığında şeytana satan bir genç anlatılır. Zenginlik ve başarı karşısında görüntüsünü satan öğrenci, başlarda kendisini aynada görememeyi umursamadan mutlu bir hayat sürse de sonrasında karşısına bir insan gibi vücut bulmuş halde çıkan imgesi yüzünden huzursuz olur. Çünkü imgesi öğrencinin ikizi gibi görünmekte, onu her yerde takip ederek itibarını zedeleyecek davranışlarda bulunmaktadır. Artık öğrenci için toplum içinde rahat bir yaşam

rahat bir yaşam için kendisinden başka bir şeye dönüşen Praglı öğrenci ile prologdaki makine-adamlara dönüşen ‘birörnek’ yüzlere sahip huzursuz topluluk aynı durumdadır. Öğrencinin yitirdiği imgesi ve *Maske ve Ruh*’un ‘para ve kudret’ uğruna ruhlarını değirmen taşında öğüten insanları kendilerine yabancılaşırken hayatlarının anlamını kaybetme noktasında birleşmiş olurlar. Baudrillard’ın *Tüketim Toplumu*’nda gölgesini satan sonra da onun yüzünden ölüme sürüklenen *Praglı Öğrenci* filmi hakkında yaptığı yorum *Maske ve Ruh*’ta bahsedilen 21.yy. insanları için de geçerlidir:

“Bizden kurtulan parçanın elinden kurtulamayız. Nesne (ruh, gölge, emeğimizin nesneye dönüşmüş ürünü) oç alır. Yoksun kaldığımız her şey bize bağlı kalır; ama bu bağlı olma olumsuz bir bağlılıktır, yani yoksun kaldığımız şey bizi rahat bırakmaz” (Baudrillard, 2016: 249).

Karel de ‘yoksun kaldığı’ şeyin huzursuzluğunu Şeyk ve Nasır Cebe gibi yaşayanlardan biridir. Kalopatya’nın başarısıyla övünen ve buranın yarattığı medeniyetin insanları mesut eden bir medeniyet olduğunu düşünen Kalopatya’nın ateşli bir savunucusu Olga Huss’a karşılık Karel’in düşüncesi farklıdır:

“Mesut eden değil, meşgul eden medeniyet. Kafasının içinde fikir, kalbinin içinde his bırakmayan, mütemadiyen uçuran, koşturan, yediren, içiren medeniyet... Bir an durup düşünen adam burada bu medeniyetin sırf insanları harekete esir eden bir esir tüccarı olduğunu hissediyor. Düşünmeye meydan vermemeli, durmamalı... Çünkü durursak içimizde yemekle doymayan, su ile harareti gitmeyen bir açlık ve susuzluk olduğunu hissedeceğiz” (Adivar, 1945: 85).

Karel’in kendi yaşamında hissettiği bıkkınlık onun mensubu bulunduğu medeniyetin bilincine vardığının göstergesidir. Bu bilinçlenme hali Karel’in kendisini yiyip bitiren düşüncelerle boğuşmak zorunda kalmasına neden olsa da aslında bir uyanışın başlangıcı sayılabilir. Eserin sonunda ruhun hâkim olduğu 22.yy. medeniyetinin oluşturulmasının Karel’de olduğu gibi bilinç uyanışlarıyla (Camus, 2015: 31) sağlandığı düşünülebilir.

Karel gibi düşünen Nasır Cebe için Kalopatya bir şehirden fazlası, herkesin içinde olan ‘milyon gözlü bir canavar’ dır. İnsanın kendi yarattığı şeyden

---

sürme imkânı kalmamıştır. Bir akşam kendisini odasına kadar takip eden imgesiyle şiddetli bir tartışmaya tutulan öğrenci elindeki silahla aynanın önündeki imgeye ateş eder. Ayna paramparça olurken yere yığılan imge değil öğrencinin kendisi olur. Filmin düşündürdükleri ile ilgili önemli bir yazı için bkz. J. Baudrillard, (2016). *Tüketim Toplumu* (Çev. H. Deliceçaylı, F. Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yay., s.245-257.

kurtulmaya çalışmasının imkânsız olduğunu düşünen Nasır Cebe'ye göre Kalopatya makine medeniyetinden kurtulabilmenin imkânsızlığı yüzünden kendisine, geçmesi mümkün olmayan bir gurbetlik hissi veren korkunç bir yerdir.

Beden metaforu üzerinden insanı ele geçiren büyük Öteki'de huzursuzluğun açtığı gedik gittikçe büyür. İnsan İşleri Cemiyeti üyesi Bilal Habeşi'nin "(...) *Rahat ve huzur yok. İnsanlar Arap saçı halinde. Korkarım bu kargaşalık, bu geçimsizlik dünyadan buraya da sirayet edecek*" (Adivar, 1945: 29) şeklindeki sözleri durumun ciddiyetini göstermektedir. Nitekim ahirete de taşınan ruh-beden çatışması yüzünden ahiret sakinleri son derece endişelidir. İnsanlar dünyada 'ruh'tan yoksun kaldıkların için cehennem azabı çektiklerinden, aziz ve şehitlerin ruhları bir nevi eylem yaparak dünya bu vaziyetten kurtulana kadar kendilerine cenneti yasaklamaktadırlar. Kendi istekleriyle cehenneme giden aziz ve şehit ruhlarının gerçekleştirdikleri eylem "*devam ederse dünya sonrası merhalede sadece Cehennem olacaktır*" (Adivar, 1945: 46).

Ahirete de sirayet etmiş olan kargaşadan kurtulmak için geçmiş yüzyıllara ait bütün ruhların bir araya geldiği bir toplantı gerçekleştirilir. Ak, Kızıl ve Eflatun gibi gruplara ayrılmış olan ruhlar kendilerine göre çözüm önerileri sunarlar. Aklar oyun boyunca kapitalist düşüncenin temsilcileri olurken Kızıllar komünist görüşün, Eflatunlar ise ruhu merkeze alan bir anlayışın savunuculuğunu yaparlar. Toplantıda önemli olan ise tüm ruhlar içinde özellikle Nasreddin Hoca'nın konuşmasının istenmesi ve onun konuşmaya ak, kızıl ve eflatun renklerinden oluşan bir cübbeyle gelmesidir. Bu ise onun bahsedilen tüm fikirleri anladığını ve hepsine hoşgörülle yaklaştığını göstermesinin yanında, Hoca'nın hiçbir görüşü reddetmeden hepsini anlamaya, dinlemeye çalışan tavrının altının bir kez daha çizilmesini sağlar.

Beşinci perdenin başında Olga, Maria ve Karel'in dinler ile ilgili bir konuşma yapmalarına rağmen Kalopatya sakinleri açıkça bir dinin mensubu sayılmazlar. Yalnızca Olga medeniyetlerinin membaı olarak Hıristiyan medeniyetini işaret eder. Oysa ilerleyen sayfalarda Yeni Kalopatya köylülerinin göğüslerinde eski İsa resimleri taşıdıkları dönemlerde olduğu gibi makine resimleri taşımaya başladıkları da söylenir. Karl Marks'a göre din endüstrileşmiş bir toplum için faydasız bir unsurdur. Çünkü endüstrileşen dünyada insanın mucizeleri Tanrı'nın mucizelerini gereksiz kılmıştır. Buna göre, insanın üretimin zevkenden bu güç ya da güçler adına vazgeçmesi çok büyük bir çelişkidir (Marx ve Engels, 2014: 84). Endüstrinin mucizesi olan makineyi ilah edinen insan *Maske ve Ruh*'un daha başında kudret ve paraya dua ederken karşımıza çıkar:

“Ey bir tek mabudumuz olan para ve kudret! Bugünün rızkını bize ihsan et, maskelerimizi kazadan, belâdan sakla, bizi ruh belâsından hıfzet, âmin!” (Adivar,1945: 9).

Yeni Kalopatya’da dikkati çeken diğer bir unsur da burada yaşayanlar içinde evli kimsenin olmamasıdır. Akşehir’de Selime ve nişanlısı Macit, Nasır Cebe’nin annesi Sabire ve babası Ahmet Cebe gibi evli kimselerin aksine Kalopatya’da örnekleyebileceğimiz herhangi bir karakterin olmayışı komünizmin evlilik müessesesini reddeden anlayışının bir yansıması olarak düşünülebilir. Oyunda birkaç kez vurgulanan, çocukların yüz yıl sonra makineleşmiş bir şekilde doğacağı ve bir kadından değil şişede, laboratuvarında böcek yetişir gibi yetişeceği şeklindeki sözlerin, komünizmin aile kurumunu ortadan kaldırarak çocukların yetişmesini devletin üstlenmesi yolundaki görüşünü akıllara getirir.

6. SONUÇ

Maske ve Ruh Halide Edib’in tüm dünyaya hızla yayılan kapitalizm ve komünizm ideolojilerinin 21.yy.’da gerçekleşeceği düşüncesiyle oluşturduğu fantastik ve distopik bir eserdir. Ruhun ölümsüzlüğüne olan inancını oyunda göstermiş olan Halide Edib’in ruhları reenkarnasyonla veya bir bedenine içine gizlenerek dünyaya göndermesinde Hint inanç sistemlerinin etkisi hissedilir. Ruhun tekâmül ettiğine inanan Halide Edib bu sebeple Bozoğlan’ı insana dönüşebilmesi için birkaç defa dünyaya gönderir.

Merkezinde Nasreddin Hoca’nın olduğu oyunda dikkati çeken şey, Hoca’nın eserin başından sonuna kadar –sonlara doğru artmak koşuluyla- kendisini yabancılaşmış ve yalnız hissetmesidir. Eserin başında karısıyla ölüm döşeginde bile çekişen hocanın son arzusu bir insanın değil eşeği Bozoğlan’ın kendisiyle birlikte cennete girmesi olur. Cennetteki yalnızlığı eşeğinin insan olma isteği yüzünden artsa da Şekispir’le olan dostluğu buna nisbeten engel olur. 21.yy.’a gelindiğinde ise Hoca kendisini, alışkın olduğu hayat anlayışının tamamen tersi bir dünya içinde bularak gurbet hissine kapılır. Çevresiyle kendisi arasındaki bu uyumsuzluk özellikle, oyunda konu edilen 21.yy. ideolojisinin bireyi yok sayan anlayışından kaynaklanır. Önemli olan tek şeyin grup halinde farklılıklarından arınmış bir şekilde yaşamak olduğu bu dünya Nasreddin Hoca gibi nevi şahsına münhasır bir karakterin adından bile hazzetmez. Onun soyundan gelenler rahat ve tasasız yaşamak için bu gerçeği gizlemek zorundadırlar. Nasreddin Hoca’yı gurbette hissettiren bu büyük yabancılaşma ve yalnızlığın onun gerçek bir kahraman olarak görülmesinden kaynaklandığı da düşünülebilir. İsmi dahi insanları huzursuz etmeye yettiği Nasreddin Hoca, kudret ve para üzerine kurulmuş makine medeniyetini yıkacak çok güçlü bir silaha, her şeye gülerek ve hoşgörüsüyle yaklaşan bir hayat felsefesine sahiptir.

Maske ve Ruh aynı zamanda kapitalizm ve komünizm ideolojilerinin eleştirildiği bir oyundur. Eser bu yönüyle de dikkate değer bir oyun olarak karşımıza çıkar. Çünkü Halide Edib'i Türkiye'nin geleceği mevzusunda endişelendiren söz konusu ideolojiler eserin yayımlandığı 1930'lu yıllarda henüz yayılma aşamasında olmasına rağmen yazar gelecek günlerle ilgili isabetli tahminlerde bulunabilmiştir. Bunda Amerika'da gözlemlendiği yaşam biçiminin etkisi şüphesiz büyük bir paya sahiptir. Kapitalizm ideolojisinin para dışında hiçbir şeyi umursamadığını gösteren eser, komünizmin aile kurumuna karşı oluşunu örtük bir biçimde canlandırırken, onun dini reddeden tutumunu eserin hem öndeyiş kısmında hem de Kalopatya halkından bahsedilen beşinci perdede ele alır. İki ideoloji için de ortak olan bireyselliğin törpülenerek herkesin birbirine hem şeklen hem de ruhen benzetildiği bir dünya anlayışı eserdeki makine medeniyetinin açık bir yansımasıdır.

KAYNAKÇA

- Adivar, H. E. (1945). *Maske ve Ruh*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Adivar, H. E. (2009). *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, İstanbul: Can Yay.
- Alptekin, A. B., Sakaoğlu S. (2009). *Nasreddin Hoca*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Baudrillard, J. (2014). *Simulakrlar ve Simulasyon* (Çev. O. Adanır), Ankara: Doğu Batı Yay.
- Baudrillard, J. (2016). *Tüketim Toplumu* (Çev. H. Deliceçaylı, F. Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Baudrillard, J. (2014). *Nesnel Sistem* (Çev. O. Adanır, A. Karamollaoğlu), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.
- Boratav, P. N. (2014). *Nasreddin Hoca*, Ankara: Isık Yay.
- Camus, A. (2015). *Sisifos Söyleni* (Çev. T. Yücel). İstanbul: Can Yayınları.
- Çetin, S. (2014). *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Millî Mücadele ve Cumhuriyet* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Edirne.
- Donovan, J. (2015). *Feminist Teori* (Çev. A. Bora, M. Ağduk Gevrek, F. Sayılan), İstanbul: İletişim Yay.
- Durakbaşı, A. (2012). *Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İstanbul: İletişim Yay.
- Marx, K., Engels, F.(2014). *Komünist Manifesto*. (Çev. C. Üster, N. Deriş), İstanbul: Can Yay.
- Enginün, İ. (2007). *Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul: Dergâh Yay.

- Enginün, İ. (2004). *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Dergâh Yay.
- Enginün, İ. (2000). *Araştırmalar ve Belgeler*, İstanbul: Dergâh Yay.
- Jung, C. G. (2006). *Analitik Psikoloji* (Çev. E. Gürol), İstanbul: Payel Yay.
- Kaplan, M. (2006). *Şiir Tahlilleri 2*, İstanbul: Dergâh Yay.
- Karaca, N. (2013). Halide Edip Adıvar'ın Nasrettin Hoca üzerinden ironik çağ eleştirisi: Maske ve Ruh. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 13-37.
- Kazan, F. (1995). *Halide Edip ve Amerika* (Çev. B. Kutluğ), İstanbul: Bağlam Yay.
- Özünel, E. Ö. (2008). Kolektif bilinçdışında Nasreddin Hoca fıkraları ve bilgelik. *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak-Uluslararası Sempozyum Bildirileri* içinde (648-655 ss.). Akşehir.
- Şimşek, L.(2008). Kolektif kimliğimizin tezahürü olarak Nasreddin Hoca fıkraları. *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak-Uluslararası Sempozyum Bildirileri* içinde (825-837 ss.). Akşehir.
- Todorov, T. (2012). *Fantastik Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım* (Çev. N. Öztokat), İstanbul: Metis Yay.
- Zizek, S. (2016). *Hiçten Az Hegel ve Diyalektik Materyalizmin Gölgesi* (Çev. E. Ünal), İstanbul: Encore Yay.

FİLİBELİ VECDÎ DÎVÂNİ'NDA BALKAN YER ADLARI

PLACE NAMES MENTIONED IN VECDÎ'S POETS

Ntilek OSMAN*

Geliş Tarihi: 20.03.2018
(Received)

Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)

ÖZ: Bulgaristan'ı batıdan doğuya bölen sıradağların adı olan Balkanlar, zamanla yarımadanın geneline adını vermiş ve bölge Balkanlar olarak anılagelir olmuştur. XIV. yüzyıldan itibaren Balkanlar'ı hâkimiyeti altına alan Osmanlılar, bu coğrafyada birçok alanda olduğu gibi sanat yaşamında da önemli değişimler yaratmış, izler bırakmıştır. Osmanlı döneminde sanat hayatında görülen canlanma edebiyat alanında da olmuş ve Balkan coğrafyası, Klasik Türk Edebiyatı'nın gelişiminde etkin bir rol oynamıştır. Özellikle döneminin kültür merkezi olarak gelişen pek çok farklı Balkan şehri ve yerleşim biriminde çok sayıda şairin yetişmesine imkân verilmiştir. Üsküp, Selanik, Sofya, Manastır ve Belgrad gibi şehirler Osmanlı Devleti'nin bölgedeki önde gelen kültür merkezleri olarak öne çıkarken, Serez, Filibe ve Vardar Yenicesi (Yenice-i Vardar) gibi taşra şehirleri de bu alanda önemli gelişmelere şahitlik etmiş, edebiyat sahasında yetişen önemli sayıda şaire evsahipliği yapmıştır. Şuarâ tezkirelerinden elde edilen bilgiler Filibe'de, çalışmamızda dîvânını incelediğimiz Vecdî'nin de aralarında yer aldığı 23 şairin mevcudiyetine işaret etmektedir. Bu makalede dîvân şiirinin Balkanlar'daki gelişimi ve bugün Bulgaristan sınırları içinde olan Filibe şehrinin bu süreçteki önemine değinilmiştir. Bu bağlamda Vecdî mahlasını alan Abdurrahman'nın hayatı, edebî kişiliği ve eserleri anlatılmıştır. Çalışmanın devamında, Rumelili dîvân şairi Filibeli Vecdî'nin dîvânında geçen Balkanlar ve Rumeli'ne dair yer adları tespit edilmiştir. Sonuç bölümünde ise, tespit edilen yer adlarının Vecdî'nin şiirlerinde hangi vesileyle kullanıldığı tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Abdurrahman Vecdî, Filibe, Balkanlar, Yer Adları.

ABSTRACT: The Ottomans brought very important changes in art as other areas in the Balkans since they began to rule from the 14th century onwards. The revival in art that occurred during the Ottoman era happened in literature and such phenomenon played important role in the extending of classical Turkish literature. Particularly, cities that became cultural centres paved the way for emerging huge number of poets. As Skopje, Thessaloniki, Sofia, Bitola and Belgrade appeared as cultural centres of the Ottoman Empire in the Balkans, Serres, Plovdiv and Vardar Yenicesi (Yenice-i Vardar) also were important places for literature and became home for many poets. The Poet Tazkiras shows that in Plovdiv, including Vecdî 23 poets lived. This study will show the importance of Plovdiv in classical Turkish literature in the Balkans will be looked. In this context, the literature life of Abdurrahman and his poets/works will be discussed. Then, the reasons of why such cities were mentioned in his poets would be analysed.

Keywords: Abdurrahman Vecdî, Plovdiv, Balkans, Place Names.

* dilekao@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1541-3348.

1. GİRİŞ

Balkan dağları, Avrupa'nın güneydoğusundaki Balkanlar ya da Rumeli olarak anılan yarımada adını veren, batı doğu istikametinde Bulgaristan'ı ikiye bölen sıradağlardır. Bu sıradağların adı olan Balkan, zamanla tüm bölgeyi tanımlamak için kullanılır olmuştur.

Balkanlar, XIV. yy.'dan başlayarak XV. ve XVI. yy.'larda batıya doğru süren Osmanlı Devleti'nin fetih dalgası esnasında, iskân siyasetinin etkisiyle Türkleşip İslamlaşmış, ortaya çıkan çok sayıda Türk köy, kasaba ve şehirleri gibi yerleşim yerinin adı da Türkçe olmuştur.

Balkanlardaki Türk hâkimiyeti döneminde bilim, kültür ve sanattaki gelişmelerin yanı sıra, Türk dili de bir medeniyet göstergesi olarak toplumdaki önemli yerini almıştır. Büyük bölümü Balkan şehirleri doğumlu olan dîvân şairleri, dilin kullanımında ve gelişiminde, Osmanlı coğrafyasında ortaya çıkan kültüre ciddi katkı sağlamıştır.

Dîvân şairlerini doğum yerleri bakımından değerlendiren İsen'in sınıflandırmasında, Osmanlı Devleti'nin geniş sanat ve kültür coğrafyasında Balkanlar ve Rumeli sahasında yetişen önemli sayıda şairin varlığına işaret edilmektedir.

Bu sınıflandırmada, döneminde Osmanlı Devleti'nin bölgedeki önde gelen kültür merkezlerinden olan Üsküp, Selanik, Sofya, Manastır ve Belgrad gibi şehirlerinde yetişen şairlerin yanında, Serez, Filibe ve Vardar Yenicesi gibi taşrada yetişen çok sayıda şair olması dikkati çekmektedir.

Milattan önce 342'de Makedon kralı II. Filip (Filippos/Phillippe) tarafından kurulan Filibe, Romalılar ve Bizanslıların ardından Bulgar Hanı Malamir (831-836) tarafından kendi topraklarına katılmıştır. Şehrin 1364 tarihinde Lala Şahin Paşa tarafında fethedilmesiyle Filibe, Osmanlılar zamanında önemli ticari ve ekonomik merkezlerden biri olmuştur. XV. yy'dan itibaren ise Anadolu'dan getirilen Türk ailelerin yerleştirildiği Filibe, Rumeli beylerbeyliğinin merkezi haline gelmiştir. Özellikle XVI. yy.'da bir kültür merkezi görüntüsüne kavuşan Filibe'nin çok şair yetiştirmesi ile bu kültür merkezi olma özelliği birbirini etkileyen faktörler olarak yorumlanmaktadır. Zira şiirin, ilham kadar eğitim ve teknik işi olduğundan hareketle, o dönem için düzenli eğitimin verildiği medreseler ve özel hocaların da ancak önemli ve merkezi şehirlerde bulunabileceği muhakkaktır. İşte Filibe doğumlu şairlerin en çok ilmiye sınıfına ait meslekten olmaları da bu düzenli eğitimi alabildiklerine işaret etmektedir.

Günümüzde Bulgaristan sınırları içinde yer alan şehirlerde yetişmiş pek çok şairin varlığı tespit edilmiştir. Şuarâ tezkirelerinden elde edilen bilgiler, 85 şairin bugünkü Bulgaristan sınırları içinde doğduğuna, Filibe'de ise çalışmamızda dîvânını inceleyeceğimiz Vecdî'nin de aralarında bulunduğu 23 şairin mevcudiyetine işaret etmektedir.

2. FİLİBE DOĞUMLU DİVAN ŞAİRLERİNDEN ABDURRAHMAN VECDÎ

Dîvân edebiyatının adeta geleneksel bir meselesi olan şairin kendine aldığı mahlas, şairin şiirde kullandığı isim olarak tanımlanabilmektedir. Mahlaslar, belli bir yaşa geldikten sonra şairler tarafından bilinçli bir yönelimle tercih edilebilmesi yönüyle şairin mizacına ve psikolojisine ışık tutmaktadır. Yine şairin kimliğini belirtmesi bakımından doğum yeri gibi coğrafi yöreler de mahlas olarak seçilmekte, zaman zamansa aynı mahlasın birden çok şair tarafından kullanıldığına Filibeli Vecdî örneğinde olduğu gibi rastlanılmaktadır.

Tezkireler ve kataloglar incelendiğinde aynı yahut farklı dönemlerde Vecdî mahlasını kullanmış 9 şaire rastlanmakta; bunlardan en meşhuru olarak 17.yy.'da yaşamış İstanbullu Boğuk Mustafa Ağa'nın oğlu Abdulkakî Vecdî'ye ve bu Vecdî ile sıklıkla karıştırılan Vecdî'lerden bir diğeri olarak 17. yy. başlarında vefat eden Abdurrahman Vecdî'ye dair bilgilere ulaşılmaktadır.

Daha önce Bezmî mahlasını kullandığı bilgisi aktarılan Abdurrahman Vecdî'ye Vecdî mahlasının, mahlas ricası ile yazdığı manzume üzerine çağdaş Âşık Çelebi tarafından verildiği de Abdurrahman'ın kendi ifadeleriyle aktarılmaktadır.

Şairden Vecdî mahlasıyla bahseden iki isimden Kaf-zâde Faizî, adını Dervîşzâde Abdurrahman Vecdî ölümünü ise 1008/1599 olarak belirtirken, Mehmed Süreyyâ şairin Filibeli olduğu ve III. Mehmed (Sultan Mehmed-i Sâlis) döneminde (1003/1595-1012/1603) döneminde öldüğü bilgisini vermektedir (Kavruk ve Selçuk, 2009, s.3-4). Kâf-zade'nin verdiği tarih Mehmed Süreyyâ'nın bu ifadesi ile desteklenirken, Vecdî'nin mecmuasında yer alan 1004/1595 tarihli Sadrazam İbrahim Paşa'ya yazılmış manzume ve 1005/1596 tarihli Eğri'nin fethine dair manzume şairin 1594 - 1595 yıllarında yaşadığını göstermekte, dolayısıyla ölümüyle ilgili 1008/1599 tarihinin kabul edilebilirliğini güçlendirmektedir.

Şairin adıyla ilgili olarak Âşık Çelebi tarafından Abdullah zikredilmekte; yine Kınalı-zâde şairi, Kadı Dervîş Çelebi'nin Abdullah adlı oğlu olarak tanıtp ahali tarafından Topal Kadı lakabıyla bilindiğini belirtse de Vecdî'nin mecmuasında adını Abdurrahman olarak açıkça yazdığı bilgisi mevcuttur.

Bu bilgiler ışığında Filibeli Abdurrahman Vecdî hakkında; dönemin Sofya kadısı görevindeki Dervîş Çelebi'nin oğlu olduğu, önceleri Bezmî mahlasıyla şiirler yazarken Âşık Çelebi'den talebi üzerine kendisine Vecdî mahlasının verildiği, aynı zamanda Dervîş-zâde Topal Kadı olarak da tanındığı ve Sultan III. Mehmed hükümdarlığının ilk yıllarına denk gelen 1008/1599 senesinde vefat ettiğine dair kanaatler netlik kazanmaktadır.

İyi bir eğitim aldığı, şiirlerindeki Arapça ve Farsça kullanımından hareketle bu dillere hakimiyetinin olduğu anlaşılan, müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunan Vecdî'nin hayatının büyük bölümünün Balkanlarda geçtiği; Florina,

İbra'îl, Uzuncaova, Karin-âbad, İvrace, Dubniçe ve Peçuy'da kadı olarak görevlendirildiği tespit edilmektedir.

Kavruk ve Selçuk, Filibeli Vecdî ve Dîvân'ı isimli eserde Vecdî'nin şiirleri üzerinde yaptıkları tahlillerde, şairin edebî kişiliği, sanatı ve eserleriyle ilgili bir çerçeve çizmektedir. Bu değerlendirmelerin ışığında Vecdî, dönemin idarî kadroları ile özellikle de üst düzey yöneticilerle irtibatı olan hatırı sayılır saygın bir kişi olmasının yanında edebî açıdan şiir tekniğini iyi bilen, manzumelerinde ve mensur metinlerinde kullandığı sade ve açık anlatım diliyle yaşadığı döneme dair gözlemlerini herkesin anlayabileceği şekilde yansıtan bir şair olarak ön plana çıkmaktadır.

Diğer yandan Gümüş ise Vecdî'nin şair ve şiir anlayışını incelediği Filibeli Vecdî'nin Poetikası adlı çalışmasında, Rumelili, diğer bir deyişle Balkan kökenli bir şair ve devlet adamı olarak Vecdî'nin gözünden şairin ve şiirin nasıl tanımlandığına dair bilgi vermektedir.

Buna göre Vecdî'yi, "sosyal hayatta gördüğü olumlu ve olumsuz durumları eserine yansıtan bir şâir" olarak öne çıkaran Gümüş (2017:75), şiir hakkındaki düşüncelerinin şekillenmesinde ise Vecdî'nin "devlet yönetiminde görev alan bir şair" olmasının belirleyiciliğine vurgu yapmaktadır (Gümüş, 2017:77).

Vecdî'nin şair ve şiir hakkındaki düşüncelerine, şairlik vasfını benzettiği öğeler ve şiiri benzettiği öğelerin sıralanmasıyla oluşturulan Tablo 1'de de dikkat çekilmektedir.

Tablo 1: Filibeli Vecdî'nin Şair ve Şiir Anlayışı

Filibeli Vecdî'nin Şair Anlayışı	Filibeli Vecdî'nin Şiir Anlayışı
hak ve adaleti yazan kişi	hakikât
duâ-gûy	Duâ
âciz	alçakgönüllülüğün ifâdesi
ağlayan kişi	yağmur
ilhâm melekesi bekleyen kişi	-
anlayışlı	anlam yönünden zengin
lafı fazla uzatmayan kişi	sade, kısa, öz
hoş sözler söyleyen nüktedan, hoş-hâne	Muamma
aşkı tefsir eden müfessir	Âyet
papağan, tûtî tab'	şeker-çeşni
beyaz bulut	Yağmur
Dalgıç	İnci
bülbül	inleme ifâdesi
büyücü	-
kasap	kısa, öz
sırr-ı râz etmeyen	sır, nihân
-	âb-dâr (sulu, sâf, akıcı)

3. FİLİBELİ VECDÎ'NİN İZİNDE BALKAN ŞEHİRLERİ

3.1. Dubniçe

Osmanlı Devleti döneminde Rumeli eyaletinin Köstendil sancağına bağlı kazâlardan biri olan Dubniçe, Bulgaristan'ın başkenti Sofya'nın güneyinde Dubnitsa adı ile kurulmuş tarihi bir şehirdir.

Şair aşağıdaki beytinde, kötü idareten dolayı sıklıkla kadı değişikliği yapılan Dubniçe'nin adının yedi olarak anıldığına dair söz oyunu yapmıştır:

*“Oldugiyçün kazânuñ adı yedi
Hâtif-i gayb bir latîfe didi
Bir yıl u dört ay içre Dubniçe'nüñ
Yedi oldı kuzâtnuñ ‘adedi”*

3.2. Eğri

Eğri de şairin Divân'ında bulunan yer isimlerinden biridir. Osmanlı Devleti'nin (1596-1687) eyalet merkezlerinden biri olan şehir, Eger adı ile bugünkü Macaristan sınırları içinde yer almaktadır.

Şair, Eğri serdarına eğri bir yan bakışın yeterli olduğunu, oka bile gerek olmadığını o köpeğe, köpek vuran beyin yeteceğini söylemiştir. Şair, Eğri serdarını aşağılayıp onu köpeğe benzetmiştir:

*“Egri serdârına egri nazaruñ kâfidür
Tîr lâzım degül ol kelbe yeter seg-zen beg”*

3.3. Eflak ve Boğdan

Bugünkü Romanya'nın güney kısmını oluşturan Eflak, Osmanlı Devleti döneminde özel bir idari statüye sahip bölgenin adıdır. Boğdan ise yine Romanya'nın bugünkü Moldova bölgesine Osmanlı Devleti döneminde verilen addir. Şair, Ferhad Paşa için yazdığı kasidenin aşağıdaki beytinde Paşa'nın Eflak'ı büyüleyip, Boğdan'ı mamur ederek burayı feth ettiğini bildirmektedir:

*“Eflak'ı itdi teshîr Bogdan'ı kıldı ta'mîr
Ol mîr-i nîk-tebdîr feth itdi bu bilâdi”*

3.4. Kabrova

Vecdî Dîvân'ında köy (karye) olarak belirtilen Kabrova, bugünkü Bulgaristan sınırları içinde olan Gabrovo'dır. Şehrin tarihi incelendiğinde, 1662'de bölgeden geçen ilk yabancı seyyah olan Evliya Çelebi'nin de Gabrova'dan bahsettiği bilgisine ulaşılmakta, 1856-1908 tarihleri arasındaki salnâmelerde ise Tırnova nâhiyesine bağlı kazâ olduğu kaydı yer almaktadır.

Şair, aşağıdaki beyitte Balkan dağlarını geçip (Cebel-i Balkan), Kabrova'ya ulaştıklarını ifade etmiştir:

*“Şiddet-i tag-ı belâdur n'idelüm n'eyleyelüm
Kabrovası'na varınca ne çekersek çekelüm”*

3.5. Karın-âbâd

Vecdî'nin divânı incelendiği zaman şiirlerinde geçen Balkan yer isimlerinden biri Karın-âbâd'dır. Bugün Bulgaristan sınırları içinde yer alan ve

Karnobat olarak adlandırılan Karın-âbâd, Osmanlılar tarafından Anadolu'dan Yörük gruplarının iskân ettirilmesiyle kurulmuş bir yerleşim birimidir.

Şair, “Mutsuz gönle senin gibi bir şahı yakın ettiği için Karın-âbâd'a her zaman mutlu olsun dersem buna şaşılır mı?” diyerek karın ve âbâd kelimelerinin birleşmesiyle oluşan Karın-âbâd vilayetine kelime oyunları ile birlikte yer vermiştir:

*“Sen şehi çünkü karın itdi dil-i nâ-şâda
 Her dem âbâd ola dirsem n'ola Karın-âbâd'a”*

Şair, dertli gönlünü dualarla, selamlarla anarak mutlu ettikleri için Karın-âbâd'ın tüm halkının mutlu olmasını dilemiştir. Şair bir önceki örnekte olduğu gibi burada da yer “Karın-âbâd” kelimesindeki âbâd kelimesine dikkat çekmiştir:

*“Tahiyât ile aınmışlar dil-i gamgînüm idüp şâd
 İlâhî cümle halk ile Karın-âbâd ola âbâd”*

3.6. Peçuy

Osmanlı Devleti döneminde Peçuy olarak adlandırılan şehir ise, bugünkü Macaristan sınırları içinde Peç adıyla mevcuttur.

Şair şiirlerinin birinde Dubniçe kadısı olarak görev yaptığı dönemde azledilip Peçuy'a gönderilmesi üzerine, bu olayda sorumlu gördüğü kazaskeri Sadrazam Ferhat Paşa'ya cesurca şikâyet edebilmiştir:

*“Abd-i kemîne dahı Dubniçe kâdısı iken
 Virmiş Peçuy kazâsın olmış cefâya hâdi”*

Şair, Peçuy'a gelmesiyle adeta susamış gönüllerin suya ulaştıklarını ifade etmiştir:

*“Bi-hamdi'llâh kim geldüñ Peçuy'a
 Sanasın teşne-diller irdi suya”*

3.7. Plevne

XV. yy.'da Osmanlı Devleti zamanında kurulan ve Osmanlı idari yapısında Rumeli eyaletinin Niğbolu sancağına bağlanan Plevne, bugünkü Bulgaristan sınırları içinde yer almaktadır.

Şair Dîvân'ındaki bir beyitte renk değiştirerek nice renge büründüğünü, çeşitli sıfatlar takındığını sonunda ise Plevne'nin nasip olduğunu ifade etmektedir:

*“Televvünlerle girdük nice levne
 Nasîb oldı civârunda Plevne”*

3.8. Rudnik ve Belgrad

Şair aşağıdaki beyitte ise Rudnik ile birlikte Belgrad kazâsına yer vermiştir. Bugünkü Sırbistan'ın başkenti olan Belgrad, Kuzey ve Orta Avrupa'nın Karadeniz ve Ege denizine bağlayan yol üzerinde olması nedeniyle geçmişten günümüze önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. İlk defa II. Murad zamanında kuşatılan şehir Kanûnî'nin Macaristan seferi sonunda 1521'de fethedilmiş, 1541'de Budin'in alınışına kadar Osmanlı Devleti'nin Avrupa içlerine doğru yürüttüğü fetihlerin önemli bir askeri üssü olmuştur.

Vecdî'nin divânında geçen Rudnik ise Osmanlı Devleti döneminde, Rumeli eyaletinin Manastır vilayetinde bugün Yunanistan sınırları içindeki Florina sancağının kazâlarından biridir.

Şair, devlet erkânı tarafından geçirdiği zor zamanlardan sonra Rudnik kazâsına gönderildiğini ifade etmiştir. Şair terk ettiği yerde büyük sıkıntılar yaşadığına dikkat çekmek için orayı Hz. Yakub'un Hz. Yusuf'un hasretiyle ağladığı hüznler evi olarak tasavvur etmiştir:

*"Bir aydan soñra tebdil itdiler Rudnik kazâsına
Beligrad'a sefer kıldum bırakdum beyt-i ahzânı"*

3.9. Vidin ve Budin

Şair'in beyitlerinde çeşitli vesilelerle Vidin ile Budin'i de andığı görülmektedir. Bugünkü Bulgaristan'ın kuzeybatısında yer alan ve tarihi bir şehir olan Vidin, Osmanlı idaresi döneminde Osmanlı Devleti'nin kuzey sınırını koruyan bir kale işlevi görmesi nedeniyle öneme sahiptir.

Budin ise Bugünkü Macaristan'ın başkenti olan Budapeşte'nin bir bölümüne Osmanlı Devleti zamanında adını veren eyalettir. Şair, aşağıdaki beytinde düşmanı köpekler şeklinde nitelendirirken memduhunu köpekler karşısında cenk eden bir aslana benzetmektedir. Beyitte Budin gazileriyle birlikte Vidin'de kâfirlerin bozguna uğratıldığı söylenmektedir:

*"Budın gâzîleri birle Vidin'de kırdı küffârı
Kilâb ile 'aceb ceng itdi ol şîr-i neyistânî"*

Şair, aşağıdaki beytinde Vidin şehrinin elden gittiğini söylemiş ama sultanının sağ olmasını dilemiş, ona dua etmiştir. Sultanının kendisine sunacağı lütfuyla da kederinin sevince döneceğini ifade etmiştir:

*"Gittiyse Vidin n'eyeye sultânım ola sag
Lutfuñ olıcak Vecdî'ye tag üsti olur bâg"*

"Dağ üstü bağ" sözünün kalıplaşmış olarak kullanıldığında Dîvân şairlerinin bu deyimini "yaraların iyileşmesi" yarelerin güle dönmesi" gibi düşündükleri ortaya çıkar. Hatta A. Talat Onay'a göre "Dağ üstü bağ tutmak" deyimini "kederden sevince, zaruretten refaha intikal gibi manalarda" kullanılmıştır. Dağ üstü bağ deyimini dîvân şairleri cihetinden keyif, çıkarmak, haz duymak, zevk almak, tadını çıkarmak manalarına geldiği anlaşılır.

3.10. Yenice / Yenice-i Vardar

Bugünkü Yunanistan sınırları içinde kalan ve Giannitsa adıyla anılan Yenice / Yenice-i Vardar, Gazi Evrenos Bey tarafından XIV. yy.'ın sonlarında kurulmuştur. Dîvân edebiyatında eser veren pek çok şair ve yazarın yetiştiği bölge olarak ön plana çıkmıştır.

Şair aşağıdaki beytinde Yenice'yi anmıştır. Yenice gençlerinin (güzellerinin) geçici dünyaya istekli olduklarını söylemektedir:

*"Fenâya mâ'il olur Yeñice tâzeleri
Letâfet üzredür âb u hevâsı Vardar'uh"*

4. SONUÇ

Vecdî Divânı'ndan seçilen örnek beyitler şairin yaşadığı coğrafyayı şiirine çeşitli vesilelerle yansıttığını göstermektedir. Şair bu yer isimlerini genellikle gerçek anlamlarıyla, memduhunun zaferlerinden yahut bir yeri fethetmesinden bahsederken kullanmıştır. Bununla birlikte şairin, yaşamından kesitler sunarken de özellikle hayatı boyunca Balkanlar'ın değişik bölgelerinde vazifelendirildiği kadılık göreviyle ilgili bahislerde yine Dubniçe, Florina, İbra'il, İvrace, Karin-âbâd, Uzuncaova ve Peçuy şehirlerini dile getirdiği görülmektedir.

Öte yandan şair, Balkan coğrafyasının simgelerinden olan Meriç ve Vardar nehirleriyle ilgili tasvirleriyle de anlatımını zenginleştirmektedir. Bu bağlamda, şairin Meriç tasviri oldukça dikkat çekicidir. Meriç'in suyu sıcak, kumu pirinç, balığı iri yarı, olarak güneş ateş ve tencere de tuzlu zemin olarak tahayyül edilmiştir. Şair, Meriç'i anlatırken adeta ateş üstündeki tencerede pişen bir balık yemeği resmetmiştir:

*“Suyu ıssı kumu pirinç balığı tehmtenî
 Âftâb âteş ü tencire zemîn-şûr u Meriç”*

Yine Vardar'ın havasının ve suyunun güzelliğini ise;

“Letâfet üzredür âb u hevâsı Vardar'uhn” mısrasıyla anlatmıştır.

Hayatının büyük bir kısmını Balkanlar'da geçirmiş olan Vecdî'nin Divân'ı incelendiğinde, söz konusu coğrafyada günümüzde çoğu şehirleşmiş olarak mevcudiyetini sürdüren önemli sayıda yer adı ile bazı kazâ ve sancak isimlerinin zikredildiği dikkati çekmektedir.

Buna göre Belgrad (Sırbistan), Dubniçe (Bulgaristan), Egri (Eğri, Eger - Macaristan), Florina (Yunanistan), Filibe (Bulgaristan), İbra'il (Braila - Romanya), İvrace (İvraca, Vratsa - Bulgaristan), Kabrova (Palanka, Gabrovo - Bulgaristan), Karin-âbâd (Karnobat - Bulgaristan), Peçuy (Peç - Macaristan), Semendre (Smederevo - Sırbistan), Selanik (Thessaloniki - Yunanistan), Siroz (Serez - Yunanistan), Sofya (Bulgaristan), Uzuncaova (Uzuncovo - Bulgaristan), Vardar Yenicesi / Yenice (Giannitsa - Yunanistan), Varna (Bulgaristan), Vidin (Bulgaristan) ile dönemin kazâlarından Petriç (Bulgaristan), Plevne (Pleven - Bulgaristan), Rudnik (Makedonya) ve Usturumca (Strumica - Makedonya) bugün farklı Balkan ülkelerinin sınırları içinde kalan şehirler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin idari yapısı içindeki sancak merkezlerinden olan Budin (bugünkü Macaristan), Eflak - Boğdan (bugünkü Romanya), Serem (bugünkü Hırvatistan ve Sırbistan), Sigetvar (Zigetvar, Szigetvar - Macaristan) ve Silistre (Silistra - Bulgaristan) de farklı bahislerde şair tarafından kayda alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Çeltik, Halil, “Divan Sahibi Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2004.
- Dencheva, Lalka, “Gabrovo And Gabrovians In The Travel Accounts Of Foreigners (XVII-XIX C.)”, UNITECH International Scientific Conference, Gabrovo 2010, s.235-242.
- David, Geza, “Budun”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 6, İstanbul 1992, s.344-348.
- David, Geza, “Eğri”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 10, İstanbul 1994, s.489-491.
- Gümüş, Kudret Safa, “Filibeli Vecdî'nin Poetikası”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 10, Sayı 48, Şubat 2017, s.74-81.
http://www.edebiyatvesanatakademisi.com/edebiyat-terimleri-mazmunlar/dag-ustu-bag-siirimizde-dag-ustu-bag-tutmak-5007.aspx#_ftn2, Erişim Tarihi: 07.08.2019.
- İsen, Mustafa Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler, 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- Karpat, Kemal, “Eflak”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 10, İstanbul 1994, s.466-469.
- Kavruk, Hasan, Selçuk, Bahir, Filibeli Vecdî ve Dîvân'ı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, Malatya 2009.
- Kılıç, Filiz, “Kültür Tarihimizde Filibe ve Filibeli Divan Şairleri”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, Sayı: 43, Yıl: 2007, <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/942/931>, Erişim Tarihi: 13.01.2018.
- Kiel, Machiel, “Karinâbâd”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 24, İstanbul 2001, s.490-492.
- Kiel, Machiel, “Plevne”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 34, İstanbul 2007, s.302-303.
- Kiel, Machiel, “Vidin”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 43, İstanbul 2013, s.103-106.
- Kiel, Machiel, “Yenice-i Vardar”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 43, İstanbul 2013, s.445-448.
- Özcan, Abdülkadir, “Boğdan”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 6, İstanbul 1992, s.269-271.
- Sandor, Papp, “Peçuy”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 34, İstanbul 2007, s.214-216.

Sezen, Tahir, Osmanlı Yer Adları, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Genişletilmiş 2. Baskı, Yayın No: 26, Ankara 2017.
Zomolo, Divna Djuric, “Belgrad”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 5, İstanbul 1992, s.407-409.

EK

Harita 1: Filibeli Vecdî Dîvânı'nda Balkan Yer Adları

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI MISIR SİYASİ TARİHİ
ÜZERİNDEN ARAP BAHARI'NIN İNCELENMESİ**

*ANALYSIS OF ARAB SPRING ON EGYPT POLITICAL HISTORY AFTER
SECOND WORLD WAR*

Muhammed BEHÇET*

*Geliş Tarihi: 04.05.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 27.03.2019
(Accepted)*

ÖZ: Arap Baharı süreci, Sosyal ve Ekonomik nedenlere bağlı olarak Tunus'ta başlayıp kısa bir süre sonra birçok Arap ülkesine yayılmıştır. Bu süreç, Ortadoğu'nun en büyük ülkelerinden biri olan Mısır'da, ülkenin siyasi tarihinde barındırdığı ilişkilerinden dolayı diğer ülkelere göre farklı boyutlarda gelişim göstermiştir. Sosyal hareketlerin etkisiyle örgütlenen rejim muhaliflerinin protestoları sonucu uzun yıllardır ülkeyi yöneten Hüsnü Mübarek görevi bırakmak zorunda kalmıştır. 2012 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan Müslüman Kardeşler'in adayı Muhammed Mursi sadece bir yıl yönetimde kalabilmiştir. 3 Temmuz 2013 yılında ordu tarafından yapılan darbeye Mısır'da yönetim askerlere geçmiştir. Bu süreçle birlikte uzun yıllardır demokratik bir yönetime kavuşmak isteyen Mısır halkının umutları başka bir "bahara" kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Mısır, Müslüman Kardeşler, Ortadoğu, Askeri Darbe.

ABSTRACT: The Arab Spring process began in Tunisia, depending on social and economic reasons, and spread to many Arab countries shortly thereafter. This process has developed in Egypt, one of the largest countries of the Middle East, in different dimensions according to the other countries due to the relations it has in the political history of the country. Hosni Mubarak, who ruled the country for many years after the protests of the regime opponents organized under the influence of social movements, had to leave duty. Muhammad Mursi, the candidate of the Muslim Brotherhood who won the Presidential elections in 2012, was able to stay in power for only one year. In 3 July 2013, As a result of the military coup, the administration passed on to soldiers. With this process, the hopes of the Egyptian people, who have been seeking democratic governance for many years, have remained a different story.

Keywords: Arab Spring, Egypt, Muslim Brotherhood, Middle East, Military Coup.

1. GİRİŞ

Mısır, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde siyasi istikrarsızlık nedeni ile İmparatorluk için sorun teşkil eden bir bölge olmuştur. Bölgenin İngilizler ve Fransızlar tarafından ele geçirilmeye çalışılması, zor durumda olan Osmanlı'yı çaresiz bırakmıştır. Bölgeye vali olarak atanan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın başına buyruk ve başkaldıran tutumu ile bölge zamanla İmparatorluğu'nun

* mbehcet29@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0113-5938.

kontrolünden çıkmıştır. Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile başlayan ve yıllarca İngiliz mandası altında yönetimini devam ettiren Mısır, Arap milliyetçiliğinin yoğun yaşandığı bir bölge olmasına rağmen dış güçlerin ülkeye nüfuz etmesine engel olamamıştır.

Yıllarca İngiliz sömürgesi altında yaşayan ve bundan kurtulmak için Arap milliyetçiliğinden güç alamaya çalışan Mısırlılar Cemal Abdül Nasır'ın iktidara geçmesiyle biraz umutlanmıştır. Nasır döneminde başlatılan millileşme politikaları, Mısır halkını heyecanlandırırsa da İngiltere'nin mirasını devralan ABD, Filistin meselesinden dolayı da İsrail bölgeyi her zaman kontrollerinde tutabilmek için azami gayret göstermişlerdir. Daha sonraları Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek dönemlerinde iyice ülkede etkinliğini arttıran ABD Arap Baharına kadar ülkeyi dışarıdan kontrol etmeyi başarmıştır.

Arap Baharı'nın arkasında, ekonomik zorluklar ve halkların demokrasi talepleri yer almaktadır. Söz konusu ülkelerde gelir dağılımındaki dengesizlikler, yaygın fakirlik, yolsuzluklar, yozlaşmış yönetim sistemleri, kayırmacılık ve halkın ülke yönetiminde söz sahibi olamaması sorunun diğer nedenlerini oluşturmaktadır. Öyle ki, devrim sonunda ülkenin büyük bir çoğunlukla seçtiği Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın adayı Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi bir yıl gibi kısa bir süre sonra askeri kanat tarafından darbe ile yönetimden indirilmiştir.

2. II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI MISIR

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle İngiltere ile Mısır arasında yeni bir gerginlik dönemi başlamıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler, Mısır egemenliğine kısıtlamalar getiren 1936 antlaşmasıyla devam etmekteydi. Mısır İngiltere'den bağımsızlık talep etse de İngiltere Süveyş Kanalı'ndan çekilmeye hazır olmadığından, Mısır'ın isteklerini görmezden gelmiştir. Mısır Hükümetinin şartsız olarak bağımsızlığını ilan edememesi ülke içerisinde tansiyonu artırıyor ve parlamento hâkim olan büyük toprak sahibi mısırlı yöneticilere karşı halkın tepkileri artıyordu (Cleveland, 2008: 336). Bunun sonucu olarak halk İngiltere aleyhine protestolar düzenliyordu. Göstericilerin isteği İngiliz askerlerinin ülkeyi terk etmesi ve 1936 antlaşmasının bütünüyle iptal edilmesiydi. Ülkedeki gerilim Mayıs 1948 Arap-İsrail savaşıyla nispeten durgunlaşsa da, savaş sonrası İsrail'in Filistin topraklarının bir kısmını daha alması, Batılı devletlerin bu işgali tanınması ve hükümetin İngiliz askeri varlığına son vermemesi ülkedeki İngiliz aleyhtarı gösterileri iyice güçlendirmiştir. Bunun üzerine çözüm yolları arayan hükümet İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin ortaklaşa teklif ettiği Ortadoğu Komutanlığı önerisini reddetmiş ve aynı gün parlamentoda 1936 Antlaşması ve 1899'da imzalanan Kondiminyon antlaşmasını hükümsüz sayan bir yasaı oy birliği ile kabul etmiştir. Kahire Hükümetinin bu kararı Arap kamuoyunda büyük sevinç yaratmıştır (Arı, 2012: 188,189)

Ülkede kargaşa devam ederken, 1948 savaşının kaybedilmesi orduda bir rahatsızlık yaratmış ve rejimi devirmek için bir grup genç subay darbe hazırlıklarına başlamıştır. 26 Temmuz 1952 de Hür Subaylar adı verilen bu grup Ras El-Tin Sarayının etrafını kuşatarak Kral Faruk ve oğlu Ahmed Fuad'ı tahttan vazgeçirmişlerdir. Ne İngiltere ne de ABD darbeyi durdurmak için müdahalede bulunmamıştır. Böylece, uzun yıllar süren M. Ali Paşa Hanedanlığı fiilen sona ermiştir (Goldschmidt ve Davidson, 2011: 351)

Hür Subayları darbe yapmak için birleştiren duygu Arap milliyetçiliği olmuştur. Milliyetçilik duygusu Ortadoğu'da krallık rejimi, cumhuriyet, sosyalist, liberal gibi akımlar üzerinden değişiklik gösterse de devrimci grupların hep ortak noktası olmuştur (Arı, 2012:189). Karpat'a göre (2013: 235), bu kültürel değer yönelimi toplum ve siyaset anlayışına dayalı bir ideolojidir. Hür Subayların içerisinde liderlik konumunda göreve getirdikleri General Necip bulunmaktaydı fakat asıl yetki darbecilerin elindeydi. Hür Subayların ilk icraatları, eski anayasayı ve siyasi partileri kaldırmak olmuştur. Aynı zamanda halkı teskin etmek için kapsamlı bir toprak reformuna girişmişlerdir.

3. CEMAL ABDÜNNASIR DÖNEMİ

Devam eden süreçte, Müslüman Kardeşler örgütü ile diyalogları iyi olan General Necip ile darbecilerin önde gelen ismi Cemal Abdünnasır'ın arası açılmıştır. Nasır 1954'te Başbakan olmuş aynı yılın kasım ayında da Cumhurbaşkanı olmuştur. Nasır, Necipten farklı olarak darbeyi derinleştirmeyi düşünüyordu. Hür Subaylar darbeyi on yıllık bir zaman dilimi çerçevesinde planlamışlar ve ne yapacaklarını çok iyi biliyorlardı (Mansfield, 2012:347). Nasır ilk iş olarak İngiltere ile daha önce yapılan bütün antlaşmaları iptal etmiştir. 1954'te yapılan antlaşma ile son İngiliz askeri birliği de 1956'da ülkeyi terk etmiş ve askeri tesisler Mısır'a bırakılmıştır. Bu gelişmeler Nasır'ı Arap milliyetçiliğinin bir numaralı adamı haline getirmiştir. Nasır bir yandan da Ortadoğu'nun lideri olmak istiyordu ve kendi savunma ittifakını kurmayı planlıyordu. Dahası, Nasır'ın hedefi sadece Arap Birliği odaklı değildi, Afrika'yı da içine alan üçüncü dünya ülkelerinin liderliğine oynamaktı (Duman, 2010:293). Nasır hem SSCB'den hem de Batı'dan bağımsız politikalar geliştirme çabasına girişmiştir. Bu çaba onun kısa sürede dönemin önemli politik aktörleri arasında yer almasını sağlamıştır (Ayhan, 2011: 18). Bu hedeflere paralel olarak Nasır, 1956 yılında Süveyş Kanalı'nın millileştirildiğini açıklamış ve bu olay Ortadoğu'da bomba etkisi yaratmıştır. Bu fikir Nil'in fazla sularının toplanarak Asvan Barajının yapımı için vaat edilen Amerikan ve İngiliz kredilerinin geri çekilmesine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.

Nasır, bir yandan da Doğu Blok'u ülkeleriyle de yakın ilişkilere girmiş ve yapılan bir antlaşma ile Çekoslovakya'dan silah satın almış ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanımıştır. Tepki olarak ilk etapta İngiltere, Fransa ve ABD Mısır'a

ait olan döviz rezervlerini dondurmuş ve ekonomik yaptırımlar uygulamıştır (Arı, 2012: 193,194).

Bu gelişmelerin ardından Nasır, Arap liderliği düşüncesine paralel olarak, Mısır'ın yalnızlığını gidermek için Suriye ile birleşmeye gerek duyuyordu. Bu dönemde, Mısır ve Suriye'yi Birleşik Arap Cumhuriyeti altında birleştirmek siyasal olarak oldukça uygundu (Demirtaş, 2014: 159). Nasır'a göre, gelecekteki politik olaylar, her iki devletin yapısı gereği karşı karşıya gelmelerini mecburi kılabilirdi. Nasır'ın yerleşmiş politik görüşleri olmadığından, daha pragmatik bir yapısı vardı. Nasır'ın Arap Sosyalizmi, Baasçı'ların ideolojik görüşleriyle tam uyuşmamaktaydı. Nasır daha çok, Mısır'ın ekonomik ve sosyal yapısını devrimci bir tarzda değiştirmesini içeren bir görüşe sahipti. Bu bağlamda, Süveyş Kanalı meselesindeki çıkışıyla halktan büyük destek alan Nasır yine halk arasında kabul gören Suriye ile Birleşik bir Arap Birliği modeli konusunda girişimlerde bulunmuştur (Göçer ve Çınar, 2015: 61). 1 Şubat 1958'de Nasır hiç gitmediği bir ülke olan Suriye ile birleşmeyi kabul etmiştir. 21 Şubat'ta bir referandum yapılarak iki ülke Birleşik Birleşik Arap Cumhuriyeti ismini almıştır. Bu birleşme ile ülkenin tek bayrağı, tek parlamentosu ve tek başkanı olacaktı (Cleveland, 2008: 349). Fakat işler beklendiği gibi ilerlememiştir. Suriye'deki subaylar ile Mısır subayları arasında yetki ve otorite sorunları yaşanmıştır. Suriyeli subayların görevden alınması ve Suriye'deki siyasi partilerin kapatılması, Mısır'daki toprak reformunun farklı şekillerde Suriye'de uygulanmak istenmesi huzursuzluğa ve anlaşmazlığa neden olmuştur.

Suriye ordusu birlikleri 1961 Eylül ayında Mısırlı komutanlarına isyan ederek Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin ve Arap Birliği çerçevesindeki ilk deneyimin sonunu getirmişleridir (Cleveland, 2008: 351). Devam eden süreçte İsrail ile yapılan savaşların kaybedilmesi, Mısır'da ekonomiyi olumsuz şekilde etkilemiş ve halkın yönetime olan güveni azalmıştır.

Son olarak Nasır dönemini Arap Baharı ile bağlantılı olarak ele alındığında görülüyor ki yönetimi oluşturan Hür Subaylar farklı siyasi görüşlere sahip olmakla beraber temelde hepsi Mısır milliyetçisi ve İngiltere karşıtıdır. Bu grup bir bakıma Mısır'ın ekonomik ve siyasal özgürlüğünü muhafaza etmek isteyen, farklı gurupların oluşturduğu bir yapı ortaya koymuştur diyebiliriz (Ayhan, 2011: 18). Bu bağlamda Nasır yönetiminin halkın düşünceleri ve görüşleri üzerinde etki sahibi olduğu söylenebilir. Fakat buna rağmen 1960'lı yılların sonuna doğru artan baskıcı ve otoriter yönetim büyük toplumsal rahatsızlıklara neden olmuştur. Arap Baharı üzerinden devam edersek, Müslüman Kardeşlerin başını çektiği ve birçok farklı guruptan insanın oluşturduğu sosyal hareketler kısa süre içerisinde büyük bir kitleye ulaşmıştır. Muhafazakar, Seküler, Milliyetçi, sosyalist vb. bu kadar farklı gurubun bir araya gelmesi ile Nasır yönetimini oluşturan farklı guruplar arasında

benzerlik vardır diyebiliriz. Arap Baharı sürecinde Mısır'da yaşananlar, sosyal adaletsizliğe ve sömürü düzenine karşı bir başkaldırı olarak değerlendirildiğinde bunun sosyolojik kodlarını Nasır döneminde görmek mümkündür.

4. ENVER SEDAT DÖNEMİ

1970 yılında, Cemal Abdünnasır'ın beklenmeyen ölümü üzerine 1969'dan beri Cumhurbaşkanlığı yardımcılığı görevini sürdüren Enver Sedat 15 Ekimde yapılan seçimde %90 oy alarak Başkan seçilmiştir. Hür Subaylar içerisinde yer almasına rağmen pek tanınmayan Sedat'ın Başkan seçilmesiyle Mısır'da büyük bir siyasi rekabet başlamıştır. Mısır'daki siyasi tabaka, Sedat'ın taraftarları ve muhalifleri olarak ikiye ayrılmıştır. Bir tarafta sol görüşlü Hür subaylar ve bunların 1960 yılları boyunca yüksek mevkilerde bulunan ve etkileri devam eden sivil müttefikleri, diğer taraftan ise başını Enver Sedat'ın çektiği daha muhafazakar bir guruptur. Bu grupların anlaşmazlık noktası Nasır döneminde bir kişide toplanan gücün paylaşılmasıydı (Arı, 2012: 200).

Sedat iktidarı devralır almaz, beklenmeyen bir şekilde hem parti içindeki hem de ordu yönetimindeki muhaliflerini tasfiye etmiştir. Akabinde kendisine suikast tertip edildiğini iddia ederek Sovyetlere yakınlığı ile tanınan radikalleri sistem dışına iterek kısa sürede hem parti içinde hem de ülke idaresinde tek otorite olmuştur (Görgün, 2001: 83). Cleveland'a göre (2008: 416) Sedat ülke yönetimini ele almıştı fakat aynı zamanda Nasır yönetiminden kalma çözümü imkansız bir ekonomik ve diplomatik sorunlar yumağı devralmıştı. Tüm bunların bilincinde olan Sedat uygulayacağı siyasetin ipuçlarını yaptığı konuşmalarda veriyordu; Nasır dönemindeki hataları sık sık dillendiren Sedat; polis devleti uygulamalarının kaldırılacağını, yasaların egemenliğinin tekrardan tesis edilip uygulanacağını ve bağımsız milletvekili seçimlerinin yapılacağı sözünü veriyordu (Mansfield, 2012: 411).

Sedat'ın takip edeceği siyasete göre, Mısır'ın menfaatleri, ideolojilerden önce geliyordu ve öncelikli gündemi, ekonomik sorunları çözmek ve yabancı sermayeyi ülkeye çekmenin yollarını aramaktı. Sedat bunun önündeki engeli Mısır-İsrail çatışması ve Mısırın Sovyetlerle olan yakın ilişkisi olarak görüyordu. Enver Sedat bunların dışında, liberal ekonomi politikalarına yönelerek bu alanda da farklı bir strateji izleyeceğinin sinyallerini veriyordu. Bu düşünceler Sedat'ı Amerikan politikalarına yaklaştırmış (Ayhan, 2011: 19) ve buna paralel olarak 1972 Temmuzunda yaklaşık 20.000 kadar Sovyet uzman ve teknisyeni ülkeden çıkartılmıştır. Sedat'a göre İsrail ile ilişkileri normale döndürmek için ABD'den başka güç yoktu ve aynı zamanda 1967'de kaybedilen toprakların geri alınmasının yolu Washington'dan geçiyordu (Arı, 2012: 201,202).

Sedat'ın bu hamlesinin zamanlaması çok kötüydü zira Sovyet görevlilerin ülkeden kovulmasından birkaç hafta sonra, Münih'te İsrail olimpiyat takımına

Filistin örgütleri tarafından yapılan saldırı yüzünden Sedat'ın bu çıkışı arada kaybolup gitmişti ve ABD kamuoyunda ses getirmemişti (Cleveland, 2008: 417). Kısa süreli bir belirsizliğin ardından bölgede Suriye'nin SSCB ile olan yakın ilişkisinin, Mısır'ın İsrail ve genel bölge politikalarına uymayacağını düşünen Sedat 1973'te yapılan bir anlaşma ile Sovyetlerden tekrar silah almaya başlamıştır.

Bu geriye dönüş politikası aynı zamanda Mısır, Suriye ve Ürdün arasında üçlü bir pakt imzalanmasına zemim hazırlamıştır. Arı'ya göre (2012:203) Mısır, İsrail ve ABD'yi zorlamanın tek yolunun İsrail'in sanıldığı kadar güçlü bir ülke olmadığını göstermekten geçtiğini düşünerek komşu ülkelerle bir savaş diplomasisi takip etmeye başlamıştır. İsrail, Sedat ile ayrı bir barış yapmaya çalışarak onu Pan-Arap davasından uzaklaştırmayı amaçlamıştır. Bu girişimlerden sonuç alamayan İsrail 6 Ekimde savaş başladığında hazırlıksız yakalanmıştır (Duman, 2010:543). Mısır birlikleri 6 Ekim günü Süveyş Kanalı'na saldırırken, Suriye birlikleri de Golan Tepeleri'ndeki İsrail mevzilerine saldırmıştır. Mısırlılar kanalın doğu yakasına geçerek İsrail birliklerini geriye püskürtmüştür. Goldschmidt, A, L. Davidson'a göre (2011:431) bu savaş, Arap ordusunun İsrail askeri gücüne karşı sınırlı bir zafer elde edebilecek kadar cesaret ve yeteneğe sahip olduğunu göstermiştir. Fakat belirli bir süre sonra durum tersine dönmüş ve General Ariel Şaron komutasındaki İsrail birlikleri Mısır mevzilerini yarıp Süveyş Kanalı'nın Batı kıyısına geçmişlerdir. Bu manevra ile savaşın gidişatı değişmiş ve Sedat ve müttefiki Sovyetler ateşkese razı olmuşlardır. ABD'nin de devreye girmesiyle 22 Ekim 1973 günü ateşkes ilan edilmiştir (Köprülü, 1990:173).

Sedat İç politikada ise, siyasi güçleri olan Vafd Partisi, Müslüman Kardeşler, Nasırcılar ve Komünistler hariç bazı siyasal gurupların siyaset yapmasına izin vermiştir. Bununla beraber, Müslüman kardeşleri solcular karşısında bir denge unsuru olarak gören Sedat, onlara kontrollü bir hareket alanı tanımış ve bazı liderlerini serbest bırakmıştır. Sedat, bu tür politik değişimlerle batının dikkatini çekmeyi özellikle Amerikalı yatırımcıları ülkeye çekeceğini düşünüyordu ve aynı zamanda İsrail ile olan sorunu ABD sayesinde çözeceğine inanıyordu. Bu düşünceyle ikinci bir hamleyle 1976 da Mısır hükümeti Sovyetlerle imzalanan dostluk ve işbirliği antlaşmasını feshettiğini duyurmuştur (Arı, 2012:206).

ABD Başkanı Jimmy Carter ile Enver Sedat 1978 Eylül ayında 13 gün süren görüşmelerde Filistinlilerin haklarının tanınması ve Batı Şeria ve Gazze Şeridi için orta bir yol bulmaya çalışmışlardır. Bu görüşmeler sonucunda 17 Eylül 1978'de Camp David Anlaşması imzalanmıştır (Cleveland, 2008:422). Mısır ile İsrail arasında bir barış ve aynı zamanda Filistin'in özerkliği ile ilgili ucu açık beş yıllık bir plan sunan Camp David anlaşması hem Mısır'da hem de Arap kamuoyunda büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Yaşanan gelişmeler üzerine Mısır Arap Birliği'nden çıkarılmış, Suudi Arabistan Mısır'a yapılan yardımları kesmiş ve Arap

Ülkeleri Kahire'deki büyükelçiliklerini çekerek diplomatik ilişkileri durdurmuştur (Mansfield, 2012:425).

Bu hamlenin semeresini alan Sedat, 1979 Martında Mısır-İsrail arasında imzalanan barış antlaşması ile işgal edilen topraklarını geri almayı başarmıştır. Mısır-İsrail yakınlaşması mali olarak ABD'den yardım almayı kolaylaştırdıysa da, Sedat'ın açıklık dediği liberal politikalar, her şeye rağmen, hala riskli bir ülke olmaya devam eden Mısır'a yabancı yatırımcıların gelmesini sağlayamamıştır (Arı, 2012:207). Bu olumsuz tabloyla birlikte, iç politikada da taşlar yerinden oynamıştır; çünkü İsrail sadece Sina bölgesini terk etmiş, Batı Şeria ve Gazze konusunda da taviz vermemiştir. Diğer yandan İsrail, Arap dünyasındaki en büyük rakibi Mısır'ı saf dışı bırakmış ve en önemlisi Pan-Arap cephesini parçalamayı başarmıştır (Duman, 2010:546).

Sedat yaşanan tüm bu gelişmeler sonrası bütün Arap dünyasını karşısına almıştır. ABD Başkanı Carter, Batı Şeria'da Yahudilere yerleşim yeri açamama sözünden geri adım atmış ve bu durum Sedat'ı Filistinlilerin gözünde hain durumuna düşürmüştür (Goldschmidt, A, L. Davidson, 2011:476). Arap dünyasını sarsan bu olumsuzlukların üzerine, İsrail'in 29 Temmuz 1980'de Kudüs'ü ayrılmaz bir parçası haline getirmesi ve İsrail'in başkenti yapması Sedat'ı işini iyice zora sokmuştur. Bu durumu bazı politik hamlelerle iyileştirmeye çalışan Sedat, içinde Müslüman kardeşlerin lideri Ömer Tilmisi'nin de bulunduğu bazı liderleri serbest bırakmıştır. Bu hamlelerin dışında Sedat, ekonomik liberalizm ve siyasal liberalizme ilişkin bazı küçük adımlar atmayı denemiş ve bu çerçevede göstermelikte olsa iki partiden oluşan çok partili demokratik bir yapı görüntüsü vermeye çalışmıştır (Arı, 2012:211). Bu hamleler Sedat'ı kurtarmaya yetmemiş 1981 yılında bir El-Cihad örgütü mensubu tarafından düzenlendiği iddia edilen suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. Cenaze törenine birçok Avrupalı ve ABD'li katılırken Sudan Başkanı dışında hiçbir Arap lider katılmamıştır.

Sedat döneminde yaşanan ekonomik ve siyasal gelişmeler Mısır toplumunu derinden etkilemiştir. Özellikle 1977 sonrası baş gösteren ekonomik sorunların neden olduğu protesto gösterileri ordu tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır. Ordunun sivil otoritelerin zorlandığı her noktada devreye girip onları rahatlatması Mısır'ın demokratikleşme sürecinde karşılaştığı en büyük sorundur (Seta Rapor, 2011: 11). Bu durum Arap Baharı süreci ile ilişkilendirildiğinde 3 Temmuz darbesi ve sonrası yaşananlar ile büyük benzerlik göstermektedir. Zira Sedat döneminde yaşanan sosyal ayaklanmalar Mübarek döneminde yaşanacak olayların alt yapısını oluşturmaktadır. Böylelikle Mısır halkının yaşadığı tecrübeler, Mübarek dönemindeki halk ayaklanmalarında kendilerini daha güçlü ve daha sistemli olarak ifade etmelerini sağlamıştır.

5. HÜSNÜ MÜBAREK DÖNEMİ

Eski bir hava subayı olan Hüsnü Mübarek, 1975'te Sedat tarafından Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı görevine getirilmişti. 24 Ekim 1982'de yapılan referandumla halkın büyük bir çoğunluğu tarafından Hüsnü Mübarek Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Mısır adına zor yıllar olan 1980'lerde siyasal ve ekonomik durum oldukça kötü durumdaydı. (Cleveland, 2008:435,436). Mübarek seçildikten sonra ilk yaptığı konuşmalarda halen uygulanmakta olan ekonomik politikaların sürdürüleceğini, muhalefet partilerinin faaliyetlerine devam edeceğini ve İsrail ile yapılan anlaşmaya bağlı kalınacağını ifade etmiştir (Arı, 2012:212). Mübarek ile birlikte çok hızlı olmasa da ülkede bir serbestlik ortamı oluşmuş, siyasi partilerin faaliyetlerinde kısıtlamalar kısmen kaldırılmış, gazeteler tekrardan basılmaya başlanmış ve siyasi mahkumların büyük bir kısmı serbest bırakılmıştır.

Mübarek, iktidarının ilk yıllarında Mısır'ı daha demokratik bir siyasal sisteme götürür gibi görünse de bu durum pek uzun sürmemiştir. Bu çerçevede Vafd Partisi'nin adaylarının 1984 seçimlerine girmesine izin vermiş ve seçim sonucunda Vafd en büyük muhalefet partisi olmuştur. Fakat Mübarek rejiminin siyasi baskıları ve partinin kendi içerisindeki anlaşmazlıkları çok geçmeden partinin bölünmesine akabinde de dağılarak yok olmasına neden olmuştur. (Cleveland, 2008:436). Mübarek, 1984'ten sonra muhalefet partilerinin siyasi faaliyetlerine daha yoğun denetimler getirmiş ve hükümet adaylarının kazanması için her türlü seçim hileleri dahil bütün imkanları kullanmıştır.

Dış politika konusunda ise Mübarek'in gündemini meşgul eden mesele, Sina'nın geri alınması ve Mısır'ın Arap dünyasına geri dönmesinin sağlanmasıydı. İsrail'in 1982 Nisanı'nda Sina'dan çekilmesi ile bunlardan birincisi gerçekleşmiştir. Akabinde 1984'te Mısır, İslam Konferansına geri dönmüştür. Fakat asıl önemli gelişme, 1987'de Arap Birliği Zirvesinde alınan karar neticesinde Arap ülkelerinin yeniden Mısır ile diplomatik ilişki kurma kararı alınmasıyla yaşanmıştır. Bu gelişmede aslında İran-Irak savaşı etkili olmuştur. Özellikle 1986'dan itibaren İran'ın saldırılarının artması ve 1987'de bunun giderek yoğunlaşması Arap liderlerin politikalarında değişimi gündeme getirmiştir (Arı, s. 212).

Bundan sonraki süreçte Mübarek yönetiminin dış politikadaki hedefi, İsrail ile anlaşmak ve ABD ile yakın ilişkiler kurmak olacaktır. Bu çerçevede, İsrail'in tek taraflı güvenlik politikalarının karşılanması için Camp David düzeninin devam ettirilmesi ve aynı şekilde Doğu Akdeniz'de de statükonun muhafaza edilmesi için Camp David'in koruyuculuğunun üstlenilmesi öncelikli hedefler olmuştur. Yine İran'ın bölgedeki etkisinin ve yayılmasının önüne geçmek, Sudan üzerinden, Afrika siyasetini ve Nil jeopolitiğini kontrol altında bulundurmak ve de bölgede söz sahibi olmak başlıca dış politika unsurları olmuştur (Seta Rapor, 2011: 48).

Ekonomide ise Sedat döneminde “açıklık” denilen liberal ekonomi çabaları, Mübarek döneminde Mısır’ı IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlara bağımlı hale getirmiştir. Alınan kredilerin faizleri borçları arttırmış ve Mısır ekonomisine büyük zararlar vermiştir. Rüşvet, yolsuzluk ve yavaş işleyen bir demokrasi içerisinde hayatını devam ettirmeye çalışan halk, diğer bir taraftan da günlük 2 dolara çalışıp, işsizlik ve enflasyon gibi meselelerle mücadele etmek zorunda kalmıştır (Tıǧlı, 2011:8-16).

Hüsnü Mübarek yönetimi süresince Mısır’da sürekli olağanüstü hal rejimi uygulanmıştır. Bu durum elbette seçimlerin şeffaflığına sürekli gölge düşürmüştür. Mısır’da birden fazla adayın katılabileceği ilk seçim Eylül 2005’te gerçekleşmiştir. Bu Cumhurbaşkanlığı seçimi, Mısır’ın demokratikleşmesinde önemli bir kırılma noktası olarak algılsa da, diğer adaylara eşit imkanların verilmemesi, seçimlerde gözlemci bulundurmalarının engellenmesi gibi sebepler yüzünden seçimin şeffaflığından bahsetmek mümkün değildir. Mübarek bu seçimde %88.7 oy alarak tekrardan 6 yıl için Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Mübarek döneminde bundan sonraki seçimler 2010 yılında yapılmıştır (“Mısır’da Mübarek Kazandı”, 2005). Yapılan seçimler sonrasında Ulusal Demokrat Partisi 440 milletvekili çıkarmış, seçimleri boykot eden muhalefet kanadı ise beklendiği üzere oldukça az sayıda milletvekili çıkarabilmiştir. Seçimlerde uygulanan boykot seçimin meşruiyetinin sorgulanmasına sebep olmuş ve diğer olumsuz bileşenlerle beraber gelecekte yaşanacak gelişmeler için önemli bir kırılma noktası olmuştur (Ayhan, 2011: 26).

6. ARAP BAHARININ GELİŞİM SÜRECİ

Küreselleşme kimi görüşe göre bağımlılığı arttırmaya kimi görüşe göre ise entegrasyonun önünü açmaya yarayan bir süreç olarak tarif edilmektedir. Başka bir tarife göre ise küreselleşme kavramı, çok uluslu şirketlerin kullandığı bir propaganda aracıdır ve hedefleri ulusal sınırları ortadan kaldırıp dünyayı değişime zorlamaktadır. (Paksoy vd., 2013: 177). Küreselleşme sosyo-kültürel, siyasal, ekonomik ve teknolojik ilişkileri muhteva eden bir bakış açısıyla kabul edildiğinde, Arap Coğrafyası’nın bu ilişki ağına entegre olmakta geç kaldığını söyleyebiliriz. Arap Baharı’nın meydana geldiği ülkeler incelendiğinde, 1980 sonrası kurumsallaşan küresel ekonomik sisteme adapte olamadıkları görülmektedir. Dolayısıyla bu eleştirileri yapanlara göre; bu isyanlar neoliberal küreselleşmenin yarattığı sosyal düzenin yapısal krizidir ve neoliberalizme karşı bir isyandır (Mencütek vd., 2015: 5). Yine farklı teorik bir yoruma göre isyanların nedeni, sömürgelerin çözülmesinin ardından kurulan bölgesel düzenin dağılması ve bu düzene karşı bir başkaldırıdır (Sayın, 2016: 68).

Küreselleşmenin etkileri Arap Baharı ile bağlantılı düşünüldüğünde, yaşanan isyanların habercisi olan küçük ve orta çaplı hareketlenmeler daha önceleri birçok kez yaşanmıştır. Fakat Tunus’ta başlayıp kitlesel bir harekete dönüşen Arap baharı

sürecinin bu denli ses getirmesinde gençlerin katılımı ve sosyal medyanın aktif olarak kullanılması büyük katkı sağlamıştır.

Mısır'da yaklaşık 30 yıl iktidar olmayı başarabilen Hüsnü Mübarek yönetiminin ABD ve Batı'lı ülkelere entegre olmuş ekonomisi ve dış politikası, bunun bir sonucu olarak da ülke içi dinamiklerin hareketliliği ülkenin demokratikleşme sürecine sürekli engel teşkil etmiştir. Mübarek rejiminin baskıcı uygulamaları, muhalefetin hareket alanını kısıtlayarak da sosyal hareketler Mısır'da hemen hemen her zaman muhalefetin zemin oluşturabildiği alanlar olmuştur.

Önceleri rejimle karşı karşıya gelmemek için direkt olarak eleştiriden uzak duran örgütlenmeler, daha ziyade bölgesel konular üzerinden seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Irak işgali, Filistin sorunu 2000'li yıllarda binlerce Mısırlının sokaklara çıkıp protestolarda bulunmalarına neden olmuştur (Özhan vd., 2011: 18). 2005 yılı seçimleri öncesi bir araya gelen ve aralarında birçok kesimden entelektüellerin bulunduğu muhalif gruplar "Yeter" anlamına gelen "Kifaye" sloganı altında örgütlenmişlerdir. Bu örgütlenme ile Mübarek yönetimi artık doğrudan eleştirilmeye başlanmış ve özellikle gençlerin kurduğu oluşumlar muhalif siyasi hareketlerin önüne geçmiştir (Ottaway ve Hamzawy, 2011: 2-3).

6 Nisan 2008 tarihinde Mısır'ın bir sanayi bölgesindeki işçilerin sosyo-ekonomik talepler için bir araya geldikleri grev hareketi ve 7 Haziran 2010 günü iki polis tarafından şiddet ve işkence sonucu öldürülen Halid Said olayı, kendilerini hiçbir siyasi partiyle ilişkilendirmeyen bu gençlik hareketinin sosyal medya üzerinden örgütlenmesi ile binlerce kişiye ulaşmıştır. Gençlerin bu örgütlenmesi hem Arap toplumunda hem de uluslararası alanda ses getirmiştir (Ishani, 2011: 145-147). Mübarek dönemindeki yaygın işsizlik, yoksulluk, sosyal güvenlik ve temel hizmetlerdeki eksiklikler, diktatörlük çevresinde konumlanmış çıkarıcı iş adamları ve sisteme bağlı devlet seçkinlerinin ülkeyi sömürmesi bu sosyal hareketlerin temel çıkış noktalarını oluşturmaktadır (Çelik, 2011: 178)

18 Aralık 2010'da, Mühendis olmasına rağmen, ülkesindeki istihdam sorunu yüzünden pazarda meyve sebze satmak zorunda kalan Muhammed Bouazizi isimli gencin zabıta görevlilerince tezgahına el koyulması neticesinde Tunus Belediye binasının önünde kendisini yakması, tüm ülke genelinde gösterilerin başlamasına zemin hazırlamıştır. Bu olayla birlikte 2011 yılı başında Tunus'ta başlayan ve devamında diğer Arap ülkelerini de içine alan ve iktidarlara devirmeye yönelik toplumsal halk hareketlerine dönüşen bir sürecin başlamasına yol açmıştır (Ayhan, 2011: 36).

Arap Baharı, komplo teorisi değerlendirmelerin aksine bu kısma kadar belirttiğimiz örneklerde olduğu gibi iç dinamiklerle gelişen bir olaydır. Tunuslu bir seyyar satıcının kendisini yakması ve beklenmedik bir süreç olarak sıradan bir olayın bölgesel sistemi kökünden sarsacak ve küresel sistemi de derinden

etkileyecek bir dönüşümü tetiklemiştir (Kor, 2014: 8-9). Tunus'taki olaylar iki hafta sonra Mısır'a sıçramıştır. 25 Ocak 2011'de öfke günü dolayısıyla başlayan olaylar kısa sürede İskenderiye, Süveyş ve İsmailiye gibi kentlere yayılmıştır. Tunus'un ardından Kahire'de ortaya çıkan rejim karşıtı protestolar Bin Ali'nin aksine Hüsnü Mübarek'in sert direnişiyle karşılaşmıştır. Mısır halkı Mübarek rejiminden hakları olanı almayı ve onun istifasını istemişlerdir. Bu bağlamda Tahrir Meydanı'nda Mısır'daki tüm muhaliflerin Öfke Günü adı altında toplanmaları Mübarek için sonun başlangıcı olmuştur (Arı, 2012: 214). Başkan Mübarek düzeni yeniden tesis etmek için orduyu göreve çağırarak zorunda kalmıştır.

Mısır ordusu ilk günlerde kontrollü bir şekilde tavrı ortaya koymuş ve yaşanan olayların Mısır halkının meşru talepleri olduğu şeklinde açıklamalarda bulunmuştur (Çelik, 2016: 180). Bunun üzerine Hüsnü Mübarek olmadan 10 Şubat 2011'de toplanan Yüksek Askeri Şura, altı ay süre ile yasama, yürütme ve yargı yetkilerini Mübarek yönetiminden devralmıştır (Bozarslan, 2014: 15). 19 Mart'ta anayasanın bazı hükümlerini değiştiren geçici anayasa halkın %77'sinin oyuyla kabul edilmiştir. Kasım 2011'den Ocak 2012'ye kadar devam eden üç aşamalı parlamento seçimleri sonucunda Müslüman Kardeşler ile Selefi'lerin oluşturduğu İslami Blok oyların %70'ini alarak 508 Milletvekilli parlamentonun 350'sini oluşturmuşlardır. Parlamento seçimlerinin akabinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ikinci tura kalan Müslüman Kardeşlerin adayı Muhammed Mursi ile bağımsız aday Ahmet Şefik yarışmış ve seçimlerin sonucunda %51,7 oyla Mursi galip gelmiştir. Mursi, Mısır'ın beşinci Cumhurbaşkanı olarak 30 Haziran 2012 tarihinde Yüksek Mahkeme önünde yemin ederek göreve başlamıştır (Telci, 2013: 22).

6.1. Mısır'da Müslüman Kardeşler ve Arap Baharı ile Gelen İktidar

İslamcılık akımı 19 yüzyıldan itibaren modernizmin etkisi ile gelişen teceddüd (yenilenme) hareketi ile literatüre dahil olmuştur. Bu bağlamda, İslam ve İslamcılık kavramları arasında terminolojide farklı tanımlar bulunmaktadır. Bazı tanımlara göre, İslam Kuran-ı Kerim'in sundukları ile Peygamberin öğretisi doğrultusunda ortaya konan bir öz olarak değerlendirilirken; İslamcılık ise, bu fikirleri içselleştiren kişilerin bilinçaltında bulunan modern ideolojiyi İslam vasıtası ile dile getirme aracı olarak tanımlanmıştır (Canbegi, 2013: 43). Buradan hareketle, Müslüman Kardeşler¹ Teşkilatı'nın kurucusu Hasan El Benna'nın "Tasavvuf ve ibadetle uğraşmama rağmen, vatana hizmet etmenin kaçınılması mümkün olmayan, farz kılınmış bir cihat olduğuna inanıyorum" sözleri (Arı ve Koç, 2014: 226),

---

¹ Çalışmanın bundan sonraki bölümünde Müslüman Kardeşler Hareketi kısaca "teşkilat" olarak adlandırılacaktır.

Benna'nın dönemin yenilikçi önderlerinin sunduğu İslami reform düşüncesi etrafında birleşip Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın kuruluşunda ve temel esaslarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Hasan El Benna İhvan-ı Müslimin olarak da adlandırılan hareketin idealini; "İhvan-ı Müslimin hayatın her sahasına etki ediyor, her türlü kalkınmayı milletimize öğretmek istiyor. Kendi idealinin takdirini burada gören münevver Müslümanlar birliğimiz altında toplanıyor" biçiminde ifade etmiştir (Benna, 2014: 38).

Teşkilat kuruluşunun ilk yıllarında (1935-1952) siyasal gelişmelere doğrudan müdahil olmaktan kaçınmıştır. Teşkilatın siyaset ile ilk teması, 1935 yılında El Benna ve Ahmed Es Sükkeri'nin eğitimde reform konulu taslağını El Ezher Üniversitesi Rektörüne ve onun vasıtası ile Başbakan Tefvik Nazım Paşa'ya ulaştırılması ile başlamıştır (Köse, 2014: 69). Bu görüşmenin akabinde siyaset sahnesinin içerisine dahil olan teşkilatın politize olması İslam ümmetçiliği etrafında Panislamizm, İngiliz karşıtlığı etrafında anti-emperyalizm, Mısır halkının sahip olduğu siyasi pasiflik ve sessizliğe karşı siyasi aktivizm, İslam'ın yeniden ele alınması anlamında İslam Modernizmi gibi kodlar etrafında şekillenmiştir (Canbegi, 2013: 100).

II. Dünya Savaşı sırasındaki siyasi karışıklıklar Benna ve arkadaşlarının sürgüne gönderilmesine yol açmıştır. Hür Subayların 1952 yılında gerçekleştirdiği askeri darbe sonrası Nasır yönetimi teşkilat mensuplarını serbest bırakmıştır. Buna rağmen teşkilat Nasır döneminde fazla bir hareket alanı bulamamışlardır. Bunun sebebi Nasır'ın Arap Birliği hedefine sahip milliyetçi-seküler bir lider olması bununla beraber Hür Subaylar darbesi ile İngiliz etkisinin büyük ölçüde son bulmasıdır. Ayrıca bu dönemde Nasır, sosyal hizmetlerin tümünü devlet kontrolü altına almış bu da teşkilatın en büyük taraftar toplama aygıtı olan bu hizmetleri kesintiye uğratmıştır. Bunların üzerine bir teşkilat üyesinin Nasır'a suikast düzenlemeye kalkışması teşkilatın yasa dışı ilan edilmesine ve liderlerinde altısının idam edilmesine neden olmuştur (Cleveland, 2008: 341).

Enver Sedat dönemine kadar pasifize olan teşkilatın üyeleri bu dönemde çıkarılan af ile serbest kalmıştır. 1975 seçim yasası ile teşkilatın siyasete girme umutları olsa da teşkilata ılımlı fakat mesafeli yaklaşan Sedat, teşkilatın bazı üyelerine merkez partide bazı üyelerine de bağımsız olarak seçimlere katılabilmelerine imkan tanımıştır (Canbegi, 2013: 137). Sedat döneminde teşkilatın sosyal yönü ön plana çıkarken siyasi yönü engellenmiştir. Bu sebeple bu dönemde teşkilat için toplu ve ideolojik bir devamlılıktan söz edilemez.

1980'li yıllara gelindiğinde, Hüsnü Mübarek yönetimi stratejik olarak Sedat'ın ölümüne neden olan radikal İslamcı gurupları pasifize etmeye çalışmıştır. Fakat Müslüman Kardeşler gibi daha ılımlı guruplara daha temkinli davranmıştır. Buna örnek olarak 1984 yılındaki seçimlere Vefd partisi ile ittifak kurularak

teşkilatın katılımına izin verilmesi gösterilebilir (Demir, 2012: 151). Mübarek yönetiminin İslami grupları kontrol etme hususundaki başarısına rağmen, yaşam kalitesinin düşmesi, istihdam ve demokratik hakların geriye gidişi sebebiyle İslami hareketlenme tekrardan hız kazanmıştır. 1980'lerin sonlarına doğru, bu hareketlenme teşkilatın sosyal hizmetlerdeki çalışmaları ile birleşince İslam dünyasında hatırı sayılır bir taban örgütlenmesine zemin hazırlamıştır.

Mübarek döneminde İslami partilerin dışlanmasına rağmen, dindarlık Mısır halkı içerisinde büyük bir yükseliş göstermiştir. 1980'lerde 40 bin olan Cami sayısı 2000'lerin başında 110 bine ulaşmıştır. Aynı zamanda 2000'lerin başında, İslamcılar tarafından kurulan derneklerin sayısında önemli bir artış olmuştur. Buna paralel olarak kitap, dergi, dini kasetlerin sayısı %25 artmıştır. Örneğin, teşkilat üyelerinin çıkardığı Dava Dergisi'nin tirajı 250 bine kadar ulaşmıştır. Yaşanan bu gelişmelerde teşkilatın rolü çok etkili olmuştur (Tıgılı, 2011: 40-41).

2005 yılı seçimlerine gelindiğinde Mübarek karşıtı muhalefetin en yoğun destekçisi Müslüman Kardeşler olmuştur. Seçimlerde, ifade ve düşünce özgürlüğü, siyasi serbestlik, ekonomik meselelerdeki sorunlar gibi sloganları propaganda malzemesi olarak kullanan teşkilat ilerleyen zamanlarda ideolojisinin içerisine demokrasi kavramını da yerleştirmiştir.

Tunus'taki Arap Devrim'i ateşinin yakılmasının ardından, 25 Ocak 2011 gösterileriyle birlikte teşkilat insan hakları, adalet ve eşitlik gibi kavramları da kullanmaya başlamıştır (Canbegi, 2013: 163). 25 Ocak gösterilerinde beklenenin aksine teşkilat geri planda kalmayı tercih etmiştir. Bireysel olarak katılımlar olsa da resmi destek üç gün sonra ikinci gösteriler için yapılmıştır. Buna ilave olarak sokaklarda İslami sloganlar kullanılmamış, Mübarek'in gitmesi yönünde bütünleştirici ve kucaklayıcı bir dil kullanılmıştır (Özhan, 2011: 20). Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın neden böyle bir yol izlediği teşkilatın Mısır hükümetleri ile geçmişte yaşadığı tecrübeyle değerlendirildiğinde rahatça anlaşılacaktır. Teşkilat, protestoların bir İslam devrimi şeklinde lanse edilerek diğer muhalif gurupların desteğinin kaybedilmemesini, ayrıca uluslararası bir baskı ortamının doğmasını engellemek istemiştir. Yine aynı paralelde, ordunun Mısır'daki etkisini iyi bilen teşkilat, gösterilerin ordu tarafından bir İslam tehdidi olarak algılanıp, herhangi müdahale durumunda rejimin ömrünü uzatmak istememiştir (Bölme, 2011: 22).

Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın bu tarihi tecrübesi, adeta ilerde yaşanacak gelişmelerin bir habercisi olmuştur. Arap Devrimi'nin Mısır'daki geçici başarısı, Mübarek rejimi sonrası yapılan parlamento seçimlerinde teşkilat'ın birinci parti olarak çıkması ve adayları Muhammed Mursi'nin sürecin akabinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Mısır'ın beşinci Devlet Başkanı olmasıyla sonuçlanmıştır. Fakat bu durum uzun sürmemiş, İslam karşıtı seküler tabanın ve uluslararası baskıların sonucu, ordu içerisindeki muhalif grup Mursi karşıtı

organize gösteriler tertip edip medya desteğini de arkalarına alarak ülkede siyasi bir kaos ortamı oluşturmayı başarmışlardır. Ülkede yaşanan ekonomik sorunlar ve şiddet olayları kasıtlı olarak Mursi yönetimiyle ilişkilendirmiş ve nihayetinde 3 Temmuz 2013 yılında Mursi ve yönetimi askeri darbeye yönetimden uzaklaştırılmıştır.

6.2. Darbe Sonrası Yaşanan Gelişmeler

Cumhurbaşkanlığına geldiği ilk günden itibaren kendisini yargı, ordu ve muhalefet kanadının oluşturduğu bir çatışma ortamında bulan Muhammed Mursi, darbe sonrası dönemde de aynı tablo ile karşılaşmıştır. Ülke içerisinde hedef haline getirilen Mursi ve destekleyicileri hem bölgesel hem de uluslararası alanda eleştirilerin merkezinde olmuştur. Darbe yönetiminin emri ile Müslüman Kardeşlerin yönetim ve siyasal yapılanmalarına tutuklamalar gerçekleşmiştir (Çelik, 2016: 185,186).

Geçici olarak hükümetin başına geçirilen Adil Mansur döneminde olağanüstü hal yönetimi bir sonraki seçime kadar devam etmiştir. Bu süre içerisinde yaklaşık 2000 kadar Mursi taraftarı gözaltına alınmıştır. 23 Eylül 2013 tarihinde Kahire Acil Durumlar Mahkemesi Müslüman Kardeşleri terör örgütü ilan etmiştir ve aynı zamanda teşkilatın mali varlıklarına el koyulması için oluşturulacak bir komisyona hukuki zemin hazırlamıştır.

Darbe sonrası ordunun yoğunlaştığı diğer bir konu ise yeni anayasanın hazırlanması olmuştur. Geçici anayasa hazırlama komisyonunun sunduğu taslak Adli Mansur tarafından kabul edilmiştir. Darbe karşıtı muhalefet tarafından boykot edilen anayasa referandumu süreci sonunda %38 gibi küçük bir katılım gerçekleşmiş ve katılanların %98'nin evet oyuyla kabul edilmiştir (Telci, 2014: 17).

3 Temmuz darbesi ile ülkeyi ele geçiren Mısır ordusu için bir parantez açmak gerekirse, yaklaşık son 60 yıldır ülkede imtiyazlı konumunu sürdüren ordu, Nasır'ın toprak reformu ve Pan-Arap politikaları ile halkın güvenini kazanmıştır (Kurt, 2014: 12). Bu durum zamanla sivil yönetici ve bürokratların asker kökenli olmasına ya da asker ile sıkı ilişkiler kurmalarına zemin hazırlamıştır. 1980'li yıllardan itibaren ordunun ekonominin büyük bir kısmını kontrol etmeye başlaması ile birlikte ordu mensupları birçok alanda ekonomik faaliyet göstermeye başlamıştır. Ülkede 20 büyük fabrikayı işleten ordunun yıllık yaklaşık 250-300 milyon dolar ihracat yaptığı tahmin edilmektedir (Cook, 2008: 63, 64, 76).

Ordunun, demokratik bir ülkede sahip olduğu gücü koruyamayacak olduğunu bilmesi elbette yeni anayasa hükümlerinde etkili olmuştur. Anayasadaki birçok muğlak ifadeye rağmen, askeri bütçenin parlamento onayına gerek kalmadan düzenlenebilmesi net bir şekilde ifade edilmiştir. Bunun dışında savunma amaçlı tutuklamaların sonradan düzenleneceğine ilişkin hüküm ve dini merkeze

alan partilerin yasaklanması, hem otokratik bir düzenin devam edeceğinin hem de Müslüman Kardeşler gibi dini merkeze alan oluşumların kısa ve uzun vadede engelleneceğinin işareti olarak yorumlanabilir (Masry: 2013).

Mursi'nin devrilmesinden 2016'nın sonlarına kadar yaşanan süreçte yapılan tavsiyelerle teşkilatın faaliyetleri yeni anayasayla birlikte yasaklanmış ve üyeleri sürgün hayatı yaşamaya mecbur bırakılmıştır. Bunun yanı sıra darbe yönetimi tarafından El-Kaide ile ilişkilendirilen teşkilat ülkede meydana gelen bütün şiddet olayları ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır. İlk olarak Suudi Arabistan Mart 2014'te teşkilatı terörist ilan etmiş ve ardından da Şubat 2016'da ABD Temsilciler Meclisi Adalet Komisyonu'nda Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın terör örgütü ilan edilmesine yönelik tasarı kabul edilmiştir. Muhammed Mursi ve teşkilatın önemli isimleri 2016 yılının sonlarına kadar idamla yargılanmış daha sonra bu karar bozulmuştur. Mursi ve arkadaşlarının başka suçlardan dolayı yeniden yargılanması hala devam etmektedir (Çelik, 2016: 185-188).

Mısır'da askeri darbe sonrası ilk seçimler Mayıs 2014'de ikinci seçimler ise Mart 2018'de yapılmıştır. İlk seçimlerde darbenin ülkede yarattığı korku ikliminin etkisiyle neredeyse tek adam olarak seçimlere giren darbenin lideri Abdulfettah es-Sisi oyların %90'ından fazlasını alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 2018 seçimlerinde ise adaylığını açıklayan farklı isimler ya baskıyla geri çekilmiş ya da gözaltına alınmıştır. Muhalefetin boykot ettiği seçimlerde Sisi, muhalefetin göstermelik aday olarak nitelendirdiği Musa Mustafa ile yarışmış ve oyların %92'sini alarak ikinci dönem Mısır Cumhurbaşkanı olmuştur ("Mısır Medyası", 2018).

Darbe sonrası Mısır'da yaşananlar, Ülkedeki askeri gücün yönetim üzerinde ne denli etkili olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Abdünnasır ve arkadaşlarının Hür Subaylar darbesi ile Mısır siyasetine dahil olan ve burada kök salan askeri varlık, Sedat ve Mübarek dönemlerinde de farklı olaylarla kendini göstermiştir. Arap Baharı'nın yaşandığı diğer ülkeler ile kıyaslandığında, askerin Mısır devleti içerisindeki gücünün sadece fiziki bir güç olmadığı anlaşılmaktadır. Bu güç fiziki güç ile birlikte aynı zamanda politik bir güçtür. Darbe sürecinde ABD ve Batı'lı ülkelerin darbeyi meşru görme çabaları bu gücü açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

7. SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı sonrası Mısır Siyasi Tarihi, Hür Subaylar grubunun askeri darbesi ile farklı bir sürece yönelmiştir. Kral Faruk ve ailesinin saltanatının bitmesi Mısır'da babadan oğula geçen yönetimin sonu olmuştur.

Mısır'ın, Ortadoğu'da ve Afrika'ya açılan yüzüyle stratejik olarak önemli bir yere sahip olması Mısır'ın uzun yıllar boyunca küresel aktörlerin etki alanına girmesini sağlamıştır. Mısır'daki demokrasi süreci incelendiğinde, ülkenin yaklaşık

on yılda bir yenilenme sürecine girdiği, fakat bu yenilenme sürecinin toplum nazarında karşılık bulmadığı görülmüştür.

Mısır'ın sosyo-kültürel ve jeopolitik önemi Cemal Abdul Nasır'ın politikaları ile birleşince, Enver Sedat dönemine kadar geçen süreçte hem Mısır siyaseti açısından hem de Ortadoğu siyaseti açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Nasır'ın Pan-Arap ve Batı'dan bağımsız politikaları Mısır Siyasi Tarihi üzerinden okunduğunda gelecekte vuku bulacak sosyal hareketlerin ve devrimlerin kodlarını barındırdığı söylenebilir.

Nasır sonrası dönemde, Sedat'ın liberal politikaları çerçevesinde kısmi bir serbestlik gözlenirse de bu durum Arap-İsrail savaşları ve diğer ekonomik nedenlerden dolayı devamlılık arz etmemiştir. Mübarek döneminde ekonomik olarak IMF ve Dünya Bankası'na bağımlı hale gelen ülkede, yaygın işsizlik, sosyal adaletsizlik ve tek adamlık rejiminin getirdiği huzursuzluk Arap Baharı sürecinin sosyolojik alt yapısını oluşturmuştur.

2000'li yıllar Sosyal hareketler olarak adlandırılan, gençlerin sosyal medyayı etkin bir şekilde kullandığı yıllar olmuştur. Siyasi baskılara rağmen, son on yıl içinde toplumsal muhalefetin sokağa çıkması ve bununla bağlantılı olarak bir yenilenme söyleminin gelişmesi ülkede ki protesto kültürünün gelişmesinde etkili olmuştur. Mısır'da uzun yıllardır varlığını sürdüren Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın bu sosyal hareketlerin örgütlenmesinde büyük katkısı olmuştur.

Tunus'ta başlayıp Arap Baharı olarak adlandırılan gösteriler bölge coğrafyasında etkisini gösteren devrim hareketlerine dönüşmüştür. Küresel güçlerin bekle gör politikası uyguladığı bölgelerde gösteriler sonrası devreye giren ABD ve Batılı aktörler, yeni kurulacak düzenin kendi politikalarına uygun hale gelmesi için bölgeyi her anlamda kontrol altında tutmaya çalışmışlardır.

Jeopolitik, ekonomik ve siyasi olarak önemli bir yere sahip olan Mısır'da devrim sonrası Mübarek rejiminin görevi bırakmak zorunda kalması, ülkede muhalifler arasında yeni bir çekişmenin fitilini ateşlemiştir. Müslüman Kardeşlerin adayı Mursi'nin Mısır'ın demokratik sayılabilecek ilk seçimlerinde Cumhurbaşkanı seçilmesi bölgesel ve küresel anlamda dikkatlerin üzerine çekilmesine neden olmuştur. Buna paralel olarak ABD ve batılı ülkelerin ordu içerisindeki bağlantılarını kullanarak Mursi hakkında muhalif bir propaganda yürütülmesine zemin hazırlamaları 3 Temmuz 2013 tarihinde Cumhurbaşkanı Mursi'nin askeri darbe ile görevden alınması ile sonuçlanmıştır.

Müslüman Kardeşlerin iktidar olduktan sonra dini söylemlerini arttırmaları muhalif guruplar arasında bölünmelere neden olmuştur ve Mursi karşıtı propagandaların da fitilini ateşlemiştir. Bu noktada Mursi'nin Arap Baharı'nın sınıfsal karakterine uygun davranmadığını, geçiş sürecinde tüm muhalif gurupları kucaklayıcı bir siyasi söylem kullanmadığını söyleyebiliriz. Zira akabinde gelen

darbe ile siyasal dönüşüm başarıya ulaşamamıştır. Arap Baharı sürecinde sağlanan bütünlük darbe sonrası sağlanamamıştır.

Yaşanan gelişmeler her ne kadar geçici bir demokrasi deneyimi getirirse de ortaya çıkan esas sorunun, Mısır'daki ordu kültürünün geçmişten gelen güçlü ve imtiyazlı konumu olduğu anlaşılmaktadır. Mısır ordusunun devrim sürecinde Batı ile birlikte bekle gör politikası izleyerek mevcut düzeni korumaya çalışması, Mısır demokrasisi için başladığı yere geri dönmek olmuştur.

KAYNAKÇA

- Acar, A., Aydın, H. (2017). Arap Baharı Üzerine Oryantalist ve Marksist Değerlendirmeler, *SDÜ İİBF Dergisi*, Cilt 22, (2), 511-524.
- Anderson, L. (2011). Demystifying The Arab Spring Parsing the Differences Between Tunisia, Egypt and Libya, <https://www.foreignaffairs.com/articles/libya/2011-04-03/demystifying-arab-spring>, (Erişim Tarihi: 15.04.2018).
- Arı, T. (2012). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Ayaz, E. (2013). Arap Baharı Sonrası Dönemde Avrupa Birliği'nin Ortadoğu ve Akdeniz Politikalarının Geleceği ve Türkiye'nin Rolü, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, (1), 60-87.
- Ayhan, V. (2011). Mısır Devriminin Ayak Sesleri, *Ortadoğu Analiz*, Rapor No: 27, 1-27.
- Benna, H. (2014) *Müslüman Kardeşler Teşkilatı*. İstanbul: Özgü Yayınevi.
- Bozarslan, H. (2014). *Ortadoğu'nun Siyasal Sosyolojisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bölme, S., Özhan, M. (2011). 25 Ocak'tan Yeni Anayasa'ya: Mısır'da Dönüşümün Anatomisi, *Seta Rapor*, (2), 5-62.
- Canbegi, H.İ. (2013). *Mısır'da Müslüman Kardeşler Cemiyeti*. İstanbul: Öteki Adam Yayınları.
- Cleveland, W.L. (2008) *Modern Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: Agora kitaplığı.
- Cook, S. (2008). *Yönetmeden Hükmeden Ordular*. İstanbul: Hayy Kitap.
- Çelik, Emine G. (2016). Mısır'da Arap Baharı: Müslüman Kardeşlerin İktidara Yükselişi, *Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi*, 174-192.
- Demir, Y. (2012). Müslüman Kardeşler Örgütü'nün Son Dönemde Ortadoğu'daki Etkinliği ve Siyaseti, *International Journal of Social Science*, Cilt 5, (6), 138-158.
- Demirtaş, E. (2014). *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar*. İstanbul, Metis Yayınları.
- Duman, S. (2010). *Modern Ortadoğu'nun Oluşumu*. İstanbul: Tarih Kütüphanesi.

- Goldschmidt, A. JR., Davidson, L. (2011). *Kısa Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: Doruk yayınları.
- Göçer, İ., Çınar, S. (2014). Arap Baharının Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri, *KAÜ İİBF Dergisi*, Cilt 6, (10), 53-67.
- Görgün, H. (2001). Bir İktidar Mücadelesinin Anatomisi: Enver Sedat ve Muhalifleri, *İslam Araştırmaları Dergisi*, (6), 77-92.
- Ishani, M. (2011). The Hopeful Network, Washington DC, Foreign Policy, 2011, <http://foreignpolicy.com/2011/02/07/the-hopeful-network-2/>, (Erişim Tarihi: 17.04.2018).
- Karpat, K.H. (2013). *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kor, Z.T. (2014). *Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektifte Arap Baharı*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Köse, F. (2014). *Ortadoğu'da İslamcı Siyasetin Rolmodeli İhvan-ı Müslimin*, İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Kurt, V. (2014). Tunus, Mısır, Libya ve Suriye, Orduların Arap Baharı'na Etkisi, *Seta Analiz*, (102), 7-21.
- Köprülü, A. (1990). Enver Sedat Döneminde Mısır-İsrail İlişkileri (1970-1981), *Dergi Park Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 5, (1), 169-190.
- Lewis, B. (2014). *Ortadoğu*. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Lewis, B. (2014). *Bir Ortadoğu Tarihçisinin Notları*. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Mansfield, P. (2012). *Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, Birinci Baskı.
- Masry, S. El. (2013). Egypt's New Constitution, A Comparative Overview, Daily News Egypt, 2013, <https://dailynewsegypt.com/author/sarah-el-masry/>, (Erişim Tarihi: 20.03.2018).
- Mencütek, Z. Polat, F, Durmuş, A. (2015). Devrimsel Süreç Olarak Arap Baharı'nı Immanuel Wallerstein Üzerinden Anlamak, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (22), 1-15.
- Mısır Medyası: Sisi Yüzde 92 Oyla Yeniden Cumhurbaşkanı seçildi. (2018). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43583170> (Erişim Tarihi: 01.02.2019).
- Mısır'da Mübarek Kazandı. (2005). http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/09/050909_egypt_update.shtml (Erişim Tarihi: 01.02.2019).
- Paksoy, S., Paksoy, H. Mustafa., Alancıoğlu, vd. (2013). *Küreselleşmenin Sosyo-Politik Etkileri: Arap Baharı*, Cilt 12, (46), 168-182).
- Sayın, Y. (2016). Arap Baharı Süreci ve Sömürgelerin Çözülmesi, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 18, (30), 65-70.

- Tandoğan, A. (2013). Arap Baharı Sürecinde Mısır, *Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 1-134.
- Tayyar, A., Koç, E. (2014). Müslüman Kardeşler Hareketinin Mısır Hükümeti ile Paradoksal İlişkilerinin Analizi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (42), 225-232.
- Telci, İ. (2014). Mısır'da Askeri Darbe Sonrası Süreç ve Yeni Anayasa, *Seta Analiz*, (86), 5-26.
- Tıǧlı, İ. (2011). Mısır'da Sosyal Hareketler Kifaye Hareketi ve Müslüman Kardeşler, *Dünya Bülteni Araştırma Masası*, 5-58.
- Tıǧlı, İ, Cook, S. vd. (2012). Devrimlerden Sonra Arap Baharı, *Dünya Bülteni Araştırma Masası*, 7-69.
- Ottaway, M, Hamzwy, A. (2011). Protest Movements and Political Change in the Arab World, *Policy Outlook Carnegie Endowment for International Peace*, 2-14.
- Verheugen, G. (2012). Arap Baharının Jeopolitik Zorluklarının Göğüslenmesi: AB-Türkiye Ortak Gündemi İçin Bir Çağrı, *Tepav*, (1), 1-8.

MİTOLOJİNİN SİNEMADA MODERN YORUMU: “NERDESİN BE BİRADER?” ve “KUTSAL GEYİĞİN ÖLÜMÜ” FİMLERİNDE ÇAĞDAŞ ODYSSEUS ve AGAMEMNON HİKÂYESİ¹

MODERN INTERPRETATION OF MYTHOLOGY IN CINEMA: MODERN ODYSSEUS and AGAMEMNON STORIES IN THE “O BROTHER, WHERE ART THOU?” and “THE KILLING OF A SACRED DEER” MOVIES

Dilan TÜYSÜZ**

*Geliş Tarihi: 15.08.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 02.04.2019
(Accepted)*

ÖZ: Mitoloji, eski toplumların doğaya, insan ilişkilerine, tarihsel olaylara ve dine dair inanış ve düşüncülerini içeren söylemsel bir pratik olarak tanımlanmaktadır. Her kültürün ve ulusun kendi efsaneleri, tanrıları, kahramanları, canavarları ve mucizeleri mitolojik anlatılarda yer almaktadır. İnsanın kendi varlığını ve dünyayı anlamlandırmasında yol gösterici olma niteliği taşıyan bu mitolojik anlatılar edebiyat, resim, tiyatro, heykel, müzik ve sinema gibi alanlarda yeniden üretilerek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Mitolojiyi ilham kaynağı olarak sıklıkla kullanan sinemada genel eğilim, mitolojik öyküyü birebir uyarlayarak epik-fantastik film türü içinde sunmaktır. Bunun yanı sıra mitolojiye modern yorum getirme çabası taşıyan anlatılar da bulunmaktadır. Ancak mitolojiyi referans alırken hangi yöntem tercih edilirse edilsin, mitolojik metnin iyi/kötü, doğru/yanlış, adalet ve ahlak gibi kavramlar hakkındaki ideolojik alt-metinleri değişmemektedir. Çalışmada amaçlanan; sinemada mitolojinin modern yorumları ve mitolojik metin arasındaki ilişkiyi sadakat ve farklılık bağlamında inceleyerek, yeniden yorumlamanın ideolojik ve kültürel göndermelerini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda *Nerdesin Be Birader?* (2000, yön. Joel&Ethan Coen) ve *Kutsal Geyiğin Ölümü* (2017, yön. Yorgos Lanthimos) filmleri ele alınmıştır. Söz konusu filmlerin biçim, atmosfer ve öykü açısından farklı olduğu görülmekle birlikte, ideolojik ortaklıklar taşıdığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, İdeoloji, Sinema.

ABSTRACT: Mythology is defined as a discursive practice which involves the beliefs and thoughts of ancient societies on nature, human relations, historical events and religion. Each culture and nation has its own myths, gods, heroes, monsters, and miracles in mythological narratives. These mythological narratives, which are the guiding lights of man's own existence and the meaning of the world, are reproduced in the fields of literature, painting, theater, sculpture, music and cinema and continue to survive until

¹Bu çalışma 3-4 Mayıs 2018 tarihleri arasında düzenlenen 1st International CICMS Conference'da, “Sinemada Mitolojinin Modern Yorumu” başlığı ile özet bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr. Öğretim Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, dilan.tuysuz@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5887-9519.

today. The general trend in cinema, which often uses mythology as an inspiration source, is to adapt the mythological story and present it in an epic-fantasy film genre. Furthermore, there are various forms of narratives which pave the way to creating modern interpretation of mythology. Nonetheless, even though the preferred methods of using mythological references vary, the ideological subtexts of the mythological texts which hold concepts such as good/bad, right/wrong, justice and morality at their core remain the same. The object of this study is to analyse the relationship between the modern interpretations of mythology in cinema and the mythological text in relation to the concepts of loyalty and difference in order to reveal the ideological and cultural implications of reinterpretation. Within this frame, the movies *O Brother, Where Art Thou?* (2000, Joel & Ethan Coen) and *The Killing of a Sacred Deer* (2017, Yorgos Lanthimos) are explored as case studies. Despite the fact that the movies in question are different in terms of style, atmosphere and story, both movies manifest common points in terms of ideological associations.

Key Words: Mythology, Ideology, Cinema.

1. GİRİŞ

İlkel dönemlerden itibaren insanın kendi varoluşunu, yaratılışını, çevresindeki bitki ve hayvanlar gibi canlı varlıkları, cansız nesnelere, kısacası genel olarak dünyayı ve onu oluşturan düzeni kavrama ve anlamlandırma çabası içinde olduğu bilinmektedir. Bu ihtiyacın yansıması olarak mitler ortaya çıkmıştır. Mit kavramı, Türk Dil Kurumu tarafından “Geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren, tanrı, tanrıça, evrenin doğuşu ile ilgili hayalî, alegorik bir anlatımı olan halk hikâyesi, mitos”¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre mit, eski toplumların doğaya, insan ilişkilerine, tarihsel olaylara ve dine dair inanış ve düşüncelerini içermektedir. Mircea Eliade ise *Mitlerin Özellikleri* isimli kitabında mitin kutsal bir öykü anlattığını belirterek şu tanımlı vermektedir (2001: 16):

“Mit, doğüstü varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik yani Kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (sözgelimi bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı, bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini dile getirir. Demek ki mit, her zaman bir ‘yaratılış’ın öyküsüdür: Bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığını anlatır”.

Bu bağlamda mitler, yaratılışı ve varoluşu doğüstü varlıklarla ilişkilendirerek açıklamakta ve böylece insanlar için yaşayış ve davranış modeli olarak kullanılabilir. Mitin bu niteliği, özellikle ilkel toplumlarda oldukça belirgindir. İlkel insan, dünyanın ve kendi soyunun kökeni ile ilgili her şeyi mitler aracılığıyla öğrenmekte ve beslenme, avlanma gibi faaliyetleri nasıl gerçekleştireceği konusunda mitlere başvurmaktadır.

---

¹http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b587042609ef1.25560704, Erişim tarihi:01.08.2018.

İlkel insanların anlam vermeye çalıştığı pek çok olgu ve olay için günümüzde din ve bilimin açıklamaları kabul edilmekle birlikte mitlerin hala varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Mitolojik anlatılar sözlü anlatımlarla ve yazılı ifadelerle ilkel çağlardan modern dönemlere kadar canlı kalmayı başarmıştır. Mitler bu uzun zaman yolculuğu boyunca, doğduğu dönemin ve kültürün ihtiyaç ve koşullarına göre dönüşüme uğramış olmakla birlikte, özünde benzer temel motifleri barındırmaktadır. Fuzuli Bayat, dünyadaki hemen hemen tüm halklarda görülen, birbirinin varyantı ve tamamlayıcısı olan mitleri “genel kategori”lere dâhil ederek dörde ayırmaktadır. Bunlar; “kozmozonik mitler, yaratılış mitleri, türeyiş mitleri ve takvim mitleri”dir (Bayat, 2005: 8-9). Farklı zaman ve coğrafyalarda ortaya çıkmış olsalar da ortaklıklar taşıyan bu mitler, evrenin oluşumunu, dünyanın ve insanların nasıl yaratıldığını konu almaktadır.

Bayat’ın “özel kategoriler” başlığı altında topladığı mitler ise, dünyanın her halkında bulunmamakta veya birinde mevcut olmasına rağmen bir başkasında görülmemektedir. Yazar bu mitlerin başlıcalarını “Tanrılar hakkında (teogoni) mitler, köken (etiolojik) mitleri, dünyanın sonu (eskatoloji) hakkında mitler, totem mitleri ve kahramanlık mitleri” olarak sıralamaktadır (Bayat, 2005: 9-11). Anlaşılacağı üzere, söz konusu kategoriler zamansal, mekânsal ve kültürel özelliklere göre oluşmuştur ve farklılık göstermektedir.

Mitlerin doğuşunu, kültürden kültüre uğradığı değişiklikleri ve taşıdığı anlamları incelemek mitolojinin çalışma konusunu oluşturmaktadır. Mitolojinin disiplin olarak kabul görmesi, mitleri eğlendirme amacı taşıyan fantastik hikâyeler şeklinde algılanmaktan çıkararak, mitlerin sembolik anlamları, sosyal, kültürel ve dini işlevleri üzerine düşünmeyi olanaklı kılmıştır. Mircea Eliade’ye göre mitin işlevleri şu şekildedir (2001: 28):

1. Mit, doğaüstü varlıkların eylemlerinin öyküsünü oluşturur;
2. Bu öykü, kesinlikle gerçek (çünkü gerçeklerle ilgilidir) ve kutsal (çünkü doğaüstü varlıklar tarafından yaratılmıştır) olarak kabul edilir;
3. Mit her zaman için bir "yaratılış" la ilgilidir, bir şeyin yaşama nasıl geçtiğini, ya da bir davranışın, bir kurumun, bir çalışma biçiminin nasıl yaratılmış olduğunu anlatır; işte bu nedenle de, mitler insana özgü her anlamlı eylemin örnek tiplerini oluştururlar;
4. İnsan miti bilmekle nesnelere "köken"ini de bilir, bu nedenle de, nesnelere egemen olmayı ve onları istediği gibi yönlendirip kullanmayı başarabilir; burada "dıştan", "soyut" bir bilgi değil de (mitin ya tören havası içinde anlatılması ya da kanıtını oluşturduğu ritüelin gerçekleştirilmesiyle) zorunlu olarak, şaşmaz biçimde "yaşanan" bir bilgi söz konusudur;

5. *Şu ya da bu biçimde, insan, miti yeniden anımsatılan ve yeniden gerçekleşme aşamasına getirilen olayların kutsal, coşku verici gücünün etkisine girmek anlamında yaşar”.*

Eliade’ın belirttiği şekilde mitlerin gerçek kabul edilmesi, mitin gerçeklikle ilişkisinin sorgulanmasını gerektirmektedir. Herhangi bir mitin gerçeğe ne kadar yakın durduğunun belirlenmesi ise eleştirel bakış açısı talep etmekte ve mitlerin ideolojik boyutunu gündeme getirmektedir. Mitlerin bir tarafta insanın, hayatı anlama ve bilme ihtiyacını karşılarken; diğer tarafta bireysel ve sosyal hayatı düzenleyen düşünce ve değerler sistemi sunduğu göz önüne alındığında, bu sistemin kimlerin çıkarına hizmet ettiğinin ortaya çıkarılması önem kazanmaktadır.

Çalışmada, öncelikle mit ve kültür arasında karşılıklı ilişki bağlamında mitlerin ideolojik boyutu tartışılmıştır. Sonrasında ise sinemada mitolojinin modern yorumları ile mitolojik metin arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak, yeniden yorumlamanın ideolojik ve kültürel boyutunun incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, amaçlı örneklem modeline uygun olarak, en bilinen mitolojik kahramanlar arasında yer alan Odysseus ve Agamemnon’un hikâyelerinin modern versiyonu şeklinde okunabilen *Nerdesin Be Birader? (O Brother Where Art Thou?, 2000, yön. Joel&Ethan Coen)* ve *Kutsal Geyiğin Ölümü (The Killing of Sacred Deer, 2017, yön. Yorgos Lanthimos)* filmleri ele alınmıştır. Analiz için seçilen filmlerde, yönetmenlerinin ana akım sinema geleneklerinden uzak çizgide yer alması ve filmlerdeki mitolojik göndermelerin güncel yorumla aktarılması temel kriter olarak benimsenmiştir. Söz konusu filmler, nitel araştırma geleneği içinde yer alan içerik analizi yöntemi ile yorumlanmış ve değerlendirilmiştir.

2. MİT, KÜLTÜR VE İDEOLOJİ İLİŞKİSİ

Mitlerin insanın varoluşuna dair getirdiği açıklamalar, o mitin ortaya çıktığı toplumun kültüründen ayrı düşünülemez. “Mit bir kültürün, gerçekliğin ya da doğanın bazı görünümünü açıklamasını ya da anlamasını sağlayan bir öyküdür” (Fiske, 1996; 118). Dolayısıyla mitler, her kültürün dünyayı anlamlandırma sürecinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

İnsanlık tarihindeki ilk mitler olarak nitelendirilebilecek antik (ilkel) mitlerin, ölüm ve yaşam, insan ve Tanrı, doğa ve kültür gibi temel karşıtlıklar karşısında duyulan kaygı ve merakı gidermeye yönelik açıklamalar içerdiği bilinmektedir. Çeşitli ayin ve ritüellerle desteklenen bu mitler, varoluşa dair soruları cevaplamanın yanı sıra, bireyin erginleşme, sorumluluk üstlenme, evlenme, çocuk yetiştirme gibi hayat deneyimleri üzerine kurallar ve öneriler de içermektedir. Buna göre mitlerin, gündelik hayat tarafından belirlenen ve aynı zamanda gündelik hayatı etkileyen bir başvuru kaynağı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla toplumsal hayattaki değişiklik ve dönüşümleri mitler üzerinden takip etmek mümkündür.

Konuyla ilgili olarak avcı toplumu ve tarım toplumu arasındaki yaşayış ve inanç farklılıkları, söz konusu toplumların mitlerine de yansımaktadır. Avcı toplumundan tarım toplumuna geçişle birlikte, yerleşik hayatın gereklilikleri ve ihtiyaçları da farklılaşmıştır. Joseph Campbell, avcı toplumların mitolojisinin insanın hayvanlarla kurduğu ilişkiye bağlı olduğunu, ancak tarım toplumuna geçişle birlikte bitkiler âleminin öne çıktığını vurgulamaktadır (Campbell ve Moyers, 2007: 138). Yazara göre, ‘ölü’ olduğu varsayılan tohumdan yeni bir bitkinin çıkması ya da kesilen bir dalın yerine yenisinin uzadığı bilgisinin kazanılması, tarım kültürlerinde ölüme yüklenen anlamı da değiştirmiştir. Böylece ölüm, başka bir hayat için geçilmesi gereken bir aşama olarak kabul edilmiştir. İki toplumun ölüme bakış açısındaki bu değişim mitolojilerinde de görülmektedir.

Mit ve kültür ilişkisini inceleyen Claude Levi-Strauss, herhangi bir kültürü çözümlmek için o kültüre ait akrabalık sistemlerinin, evlilik kurallarının ve özellikle mitolojinin incelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Levi-Strauss’a göre mitolojik hikâyeler nedensiz ve anlamsız gibi görünse de dünyanın her yerinde yeniden boy göstermesinin ardında bir düzen yer almaktadır (2013: 31). Böyle bir düzenin varlığı, anlamlandırma sistemi olarak mitlerin yaratılma süreçlerinin evrensel olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda, mitler arasında derin farklılıklar yoktur ve hepsinin kökeninde değişmez öğeler bulunmaktadır. Mitlerin taşıdığı anlamların ortaya çıkarılması için, bu sabit unsurlar arasındaki ilişkilerin incelenmesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle mitlerin anlamı, miti oluşturan öğelerin oluşturduğu ikili karşıtlıklar aracılığıyla ortaya çıkmaktadır.

Levi-Strauss’un, ikili karşıtlık şeklinde nitelendirdiği yapı, evreni oluşturan birbiriyle ilişkili iki kategori sistemi olarak tanımlanmaktadır (Fiske, 1996: 153). Buna göre, dünyayı anlamlandırmanın yolu, onu karşıtlık ilişkisi içindeki kategorilere ayırmaktır. Bir kategori, zıddı olan diğer kategori dolayısıyla anlam kazanmaktadır. İkili karşıtlıkların oluşturulması ise kültüre özgü değil, evrensel bir olgu olarak görülmektedir. Mitik düşüncenin daima karşıtlıkların farkındalığından, ilerleyen arabuluculuğa doğru işlediğini belirten Levi-Strauss (1955: 440), ikili karşıtlıkların yol açtığı çelişkilerin üstesinden gelmek için mitlerin devreye girdiğini savunmaktadır. Ona göre, herhangi bir ikili karşıtlığın tabiatında yer alan çelişkiler, kültürel bilinç dışında gizlenmektedir ve mitler de genellikle uzlaşmaz olan bu çelişkilerle baş etmeyi kolaylaştırmaktadır. “Farklı toplumlara bakıldığında görülen ortak endişeler ve sorunlar, derin biçimde yapılandırılmış ortak ikili karşıtlıklar üretmektedir, bu yüzden farklı toplumlarda üretilen mitlerin farkları yüzeyseldir. Farklı nesnelere ya da farklı kahramanlarla anlatılsalar da tüm toplumlar için geçerli evrensel belli başlı değerleri, korkuları, olgulara yaklaşımı içerirler” (Sepetçi,

2016: 492-493). Mitler bu endişeleri tamamen ortadan kaldırmamakta ancak toplumsal kaygıyı yatıştırmaya yardımcı olmaktadır.

Levi-Strauss'un bahsettiği ikili karşıtlıkların en önemlileri arasında doğa ve kültür yer almaktadır. "Kültürler kendi kimliklerini inşa etmek için kendilerini doğadan farklılaştırırlar ve ardından da bu kimliği tekrar doğa ile karşılaştırarak meşrulaştırırlar. Böylece kendilerini kültürel olmaktan çıkartıp doğallaştırırlar" (Fiske, 1996: 158). Bu durum, mitlerin doğallaştırma işlevine işaret etmektedir. Roland Barthes'ın belirttiği üzere mitler, belirli bir tarihsel dönemde hâkim olan toplumsal sınıfın ürünü olarak ortaya çıkmaktadır (1998: 186-187). Dolayısıyla, mitlerin taşıdığı anlamlar 'doğal ve kendiliğinden' değildir, kültür tarafından üretilmekte ve tarihsel, toplumsal ve ideolojik bir nitelik taşımaktadır. Ancak işleyebilmeleri için tarihsel, toplumsal ve ideolojik olduğunu gizleyerek, doğal görünmeleri gerekmektedir.

Mitolojiye ideolojik boyut kazandıran unsur, onun anlamlandırma sistemi olmasından kaynaklanmaktadır. Mitler kendi gerçekliklerini oluşturarak, toplumsal alana aktarmakta ve bu gerçekliği sürekli biçimde yeniden üretmektedir. Bu anlamda "Mitoloji söylemsel bir pratiktir, ancak tarihöncesinin gerçekliğini aktaran bir anlamlandırma sistemi olarak tüm yaşamsal pratiklere gönderme yapar ve onları simgeleştirerek kendi anlatısı içerisine eklemler (Çoban, 2003: 262). Mitler, simgeler aracılığıyla zıt veya benzer unsurlar arasında ilişki kurma, sınıflandırma, karşılaştırma yapmak için yollar sunmaktadır. Mitolojinin simgelerle işleyen bu yapısı çok anlamlılığı olanaklı kılmaktadır. Simgenin çok anlamlılığının ise ideolojinin temel söylemsel özelliklerinden olduğunu belirten Çoban'a göre, söylemdeki ideolojik mücadelelerin en önemlisi simgeler üzerinden yürümektedir (Çoban, 2003: 263). Bu bağlamda mitoloji, ideolojik bir mücadele alanı olarak ortaya çıkmaktadır.

İlkel dönem mitolojisi ile günümüz mitolojisi, ideolojik yüklenimleri bakımından farklılık göstermekle birlikte, hangi döneme ya da kültüre ait olursa olsun mitlerin, ideolojik yeniden üretim aracı olma işlevi değişmemiştir. İlkel ve modern mitolojilerin doğal ve kendiliğinden ortaya çıkmamış olduğu, tarihsel ve toplumsal olarak şekillendirildiği unutulmamalıdır. Ancak mitler, taşıdığı anlamların ve ürettiği gerçekliğin tarihsel ve toplumsal olduğunu gizleyerek, bunları 'doğalmış gibi' sunmaktadır. Mite ideolojik işlevini veren bu doğallaştırma işlemidir. Mitlerin sürekli olarak kullanılması, üretilen anlamların, sorgulanmadan kabul edilmesine ve içselleştirilmesine neden olmaktadır. Mitlerin sıklıkla kullanıldığı ve böylece yeniden üretildiği alanlardan biri ise geçmiş dönemlerden başlayarak sanat olmuştur.

3. MİTOLOJİ VE SINEMA

İnsanın kendi varlığını ve dünyayı anlamasında ve anlamlandırmasında yol gösterici olma niteliği taşıyan mitolojik anlatılar, yazının olmadığı dönemde ortaya çıkmıştır. İlk başta sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılırken, yazının icadıyla kayıt altına alınan pek çok mitolojik eser, zaman içinde çeşitli sanat formlarına aktararak kalıcı hale gelmiştir. Geçmişten, ait olduğu toplumun kültüründen, değerlerinden ve geleneklerinden beslenerek gelişen sanat ile mitler arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu doğrultuda, mitolojik metinler edebiyat, resim, tiyatro, heykel, müzik ve sinema gibi alanlarda yeniden üretilerek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. “Mitler kültürle, zamanla ve yerle o kadar bağlantılıdır ki semboller, yani metaforlar, sanat yoluyla sürekli olarak yeniden yaratılmadığı takdirde canlılıklarını yitirirler” (Campbell ve Moyers, 2007: 87). Mitolojik metinleri yeniden üreten, canlı tutan ve hatta yeni mitler yaratan en önemli sanat dallarından biri ise sinemadır.

Mitolojiyi ilham kaynağı olarak sıklıkla kullanan sinemada genel eğilim, mitolojik öyküyü birebir uyarlayarak epik-fantastik film türü içinde sunmaktır. Mitolojideki yiğitlik ve aşk öyküleri, efsaneler, iyi ile kötü arasındaki sonsuz savaş, sinemanın ihtiyaç duyduğu ve izleyicinin talep ettiği kahramanları sunmaktadır. Mitolojik kahramanların popülerliği, ilkel dönemde olduğu gibi günümüzde de toplumu oluşturan insanlar için belirli davranış modelleri sunmasından kaynaklanmaktadır.

Mitlerdeki kahramanlar genellikle yarı-tanrı ya da olağanüstü güçlere sahip ölümlü kişilerdir. Kimi zaman tanrıların bir sınavı olarak, kimi zaman ise diğer insanları kurtarmak adına zorlu bir maceraya atılmak zorunda kalırlar. Ahlâkî ve fiziksel açıdan pek çok üstün özelliğe sahip olan bu kahramanların doğayla ve doğaüstü varlıklarla yaşadığı mücadeleler ve bu mücadele sonunda edindiği yeni erdemler, kahramanlık mitlerinin konusunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte kahramanın her zaman ve her koşulda kusursuz olduğu düşünülmemelidir. Mitolojik kahramanların, insani zayıflıklara, zaafılara ve çelişiklere sahip olması, mitleri takip eden kişilerin kahramanla özdeşleşmesini kolaylaştırmaktadır. Kahramanın sahip olduğu özelliklerin yanı sıra, bilinmeze yaptığı tehlikeli yolculuk sırasında başından geçen maceralar da sinema için cazip öyküler içermektedir.

Her kültürün ve ulusun kendi efsaneleri, tanrıları, kahramanları, canavarları ve mucizeleri mitolojik anlatılarda yer almaktadır. Bununla birlikte, sinemaya en sık uyarlanan mitlerin, Yunan mitolojisine ait olduğu görülmektedir. Yunan mitolojisinden ve bu mitolojiye ait kahramanlardan esinlenerek çekilen son dönemdeki büyük prodüksiyonlu yapımlara *Truva (Troy)*, 2004, yön. Wolfgang

Petersen), *Titanların Savaşı* (*Clash of Titans*, 2010, yön. Louis Leterrier), *Titanların Öfkesi* (*Wrath of Titans*, 2012, yön. Jonathan Liebesman) ve *Herkül: Özgürlük Savaşçısı* (*Hercules*, 2014, yön. Brett Ratner) gibi filmleri örnek göstermek mümkündür. Söz konusu filmlerdeki mitolojik ana karakterler, ana akım Amerikan sinemasında idealleştirilen beyaz, cesur, fedakâr, güçlü, eril kahraman kalıbına uymakta ve izleyiciye rahatça özdeşleşeceği modeller sunmaktadır.

Bahsedilen ana akım filmlerin yanı sıra mitolojiyi modern bakışla yorumlayan sinemasal anlatılar da bulunmaktadır. Bu anlatıların, mitolojik öğeleri modern öykülerin içine yedirerek yeniden sunduğu görülmektedir. Ancak mitolojiyi referans alırken hangi yöntem tercih edilirse edilsin, mitolojik metnin iyi ve kötü, doğru ve yanlış, adalet ve ahlâk gibi kavramlar hakkındaki ideolojik alt-metinleri değişmeye uğramamaktadır. Bununla birlikte herhangi bir inancı, geleneği ya da ideolojiyi sürdürmek için, mevcut şartlara göre güncellemek gerekmektedir. Çünkü mitler hayat modelleri sunmaya devam etmektedir ve bu modeller, içinde yaşanan zamana uygun olmalıdır (Campbell ve Moyers, 2007: 32). Mitolojinin modern metinlere dönüştürülmesi bu amaca hizmet etmektedir.

4. ODYSSEUS VE NERDESİN BE BİRADER?

Yönetmen Coen Kardeşler'in çektiği film, Homeros'un en önemli ve bilinen eserlerinden biri olan *Odyseia*'dan uyarlandığı ibaresiyle başlamaktadır. *Odyseia Destanı*, Truva Savaşı'nın ardından ülkesine ve ailesine dönmeye çalışan İthaka Kralı Odysseus ve adamlarının on yıl süren maceralarını anlatmaktadır.

Andre Bonnard, *Odyseia Destanı*'nın İ.Ö. VIII. yüzyılın sonunda, Batı Akdeniz'in keşfi ve fethi sırasında yazıldığını belirtmektedir (2004: 72). Yunanların o dönemde pek çok ticari ürünün yanı sıra, özellikle nadir bir metal olan kalayı bulmak için sefere çıktığını vurgulayan yazara göre, iki kalay yolundan biri olan batı, aynı zamanda Odysseus'un uzun gezi yoludur. Bu doğrultuda *Odyseia* "(...) kuşkusuz hem bu yoldan giden maceracılar, denizciler, sömürge adamları, hem de zengin tüccarlar ve silah yapımının coşturduğu askeri oligarşi için yazılmıştır. Odysseus ise, denizciler, tüccarlar ve soylu işadamlarından oluşan bu uyumsuz yığınin öncüsü durumundadır" (Bonnard, 2004: 73-74). Görüldüğü üzere *Odyseia Destanı*'nin kökeni, mitlerin kültürel yapıyla ilişkisini, tarihsel ve toplumsal boyutunu örneklemektedir. Odysseus, bilinmeyen deniz ve limanlardaki uzun yıllar süren maceralarıyla, benzer deneyimi yaşamak üzere yola çıkacaklara rehber olmuş ve maceracı denizcilerin hikâyelerinden de beslenmiştir. "Odysseus evrensel bir kahramandır, çünkü serüvenleri macera romanına öncülük ettiği gibi, kendisi de modern insanda aranan erdem ve nitelikleri kişiliğinde topladığı için uygarlık tarihine bir prototip, bir ilk örnek olarak girmiştir. Serüvenlerinin anlatıldığı *Odyseia* ise 'Odise' şeklinde 'aşılmaz engellerle dolu, sonu gelmeyen yolculuklar'ın adı ve sıfatı olarak kullanılmaktadır" (Erhat, 2004: 222).

Öte yandan *Odyseia*'yı evlilik birliğinin yüceltilmesine dair bir öykü olarak da okumak olanaklıdır. Destana göre, eşi Odysseus uzaklardayken yirmi yıl boyunca onun dönüşünü bekleyen Penelope, bu süre boyunca taliplerini atlatmaya çalışır. Karşısına çıkan engelleri aşarak sonunda ülkesine varan Odysseus, eşinin taliplerini yenilgiye uğratarak Penelope'ye tekrar kavuşur. Bu anlamda *Odyseia*, eşler arasındaki sadakatin ve aile birliğinin tekrar tesis edilmesinin de alegorisi haline gelmektedir. Ancak kamusal alanda maceralara atılan aktif erkeğe karşılık, kadının evi içi alanda, pasif konumda erkeği beklemeye mahkûm edilmesi mitin eril bakış açısını ortaya koymaktadır.

Odysseus, kendi adını taşıyan kitapta olduğu kadar Homeros'un *İlyada Destanı*'nda da önemli bir karakterdir. Azra Erhat, Odysseus'un karakter özelliklerini şu şekilde anlatmaktadır (Erhat, 2004: 222-223):

“Odysseus'un kişiliğinde çokça bulunan niteliklerin birincisi akıl, ikincisi çare bulma yetisi, üçüncüsü de sabırdır. Cin fikirli, kurnazdır, güç durumların içinden sıyrılmak için bin bir düzen ve çare düşünür. İsteddiği amaca varmak için gerektiğinde yalan söylemesini, masal uydurmasını, çevresindekileri kandırmasını ve en çetin tehlikelerin içinden ustaca sıyrılmayı bilir. Bununla birlikte Odysseus'un kendini beğenmiş, küstah ve bencil yönleri de karakterinde baskındır. Bu özellikler, hikâyesinde negatif bir etken olarak karşımıza çıkar”.

Olumlu ve olumsuz tüm bu nitelikleri Odysseus'u anti-kahraman konumuna yerleştirmekte ve özdeşleşmeye uygun bir karakter haline getirmektedir.

Truva kentinin ele geçirilmesinde kilit rol oynayan “tahta at” fikri Odysseus'a aittir². Ancak Truva düştükten sonra Akhalar'a öfkelenen Athena, Poseidon'dan onların üstüne felaket yağdırmasını ister. Böylece Odysseus ve on iki gemi dolusu denizci için on yıl sürecek dönüş yolculuğu başlar. Dolayısıyla Odysseus'un maceraları özünde bir yolculuk hikâyesidir ve her yolculuk hikâyesi gibi kahramanın ruhsal yolculuğunu da içermektedir.

Bu doğrultuda *Odyseia Destanı*, sürgündeki bir adamın zaafı ile yüzleşmesini, karşılaştığı zorluklar aracılığıyla olgunlaşmasını, ailesine ve vatanına dönüş özlemini, erdemli bir insan olma mücadelesini içeren, aynı zamanda kendi içinde çıktığı bir ruhsal yolculuk olarak tanımlanabilir. Kahramanın kendisi için gerçekten önemli ve değerli şeylerin farkına varması ve zamanı geldiğinde doğru kararı vermeyi öğrenmesi için geçmesi gereken bir dizi sınav yol boyunca onu beklemektedir. Tanrılar ile ölümlüler, doğa ile insan arasında yaşanan her sınav,

---

²Hikâyenin bir başka versiyonunda ise tahta at fikrinin Odysseus'a Tanrıça Athena tarafından verildiği söylenmektedir.

başarıyla geçilse ya da yenilgiye uğransa da neticede aile, arkadaşlık, görev bilinci, fedakârlık ve sadakat gibi insanoğlunun gerekli olduğuna inandığı değerlerin olumlanmasına hizmet etmektedir.

Odysseus'un, kimi zaman Poseidon ve Zeus gibi Tanrıları öfkelenirdiği için, kimi zaman da kendi kibri ve hatası nedeniyle zor durumlara düştüğü görülmektedir. Yolculuğu boyunca savaşçı niteliklerini, liderlik vasfını, görevlerini unuttuğu pek çok sınavdan geçmesi gerekmiş ancak hepsinin üstesinden gelmiştir. Odysseus, Truva Savaşı için yola çıktığı zaman da, savaş bittikten sonra evine giden uzun yolculuk sırasında da olgun bir erkektir. Ancak, onun yolculuğu kendisi ve tanrısal olanla arasındaki ilişkiyi keşfederek, hayatta neyin önemli olduğu sorusuna cevap bulmaya çalışması ile ilgilidir. Odysseus sonunda ülkesine ve ailesine döndüğünde, üstün ve erdemli bir insan haline gelmiştir.

Nerdesin Be Birader filmi Odysseus'un dönüş yolculuğunu temel alarak, hapisten kaçan Ulysses³ Everett McGill ve iki arkadaşı Delmar ve Pete'in kaçış yolculuğunu anlatmaktadır. Üçlünün başından geçenleri Odysseus'un hikâyesinin güncel ve Amerikan popüler kültürüne ait öğeler eklenmiş yeniden yorumu şeklinde okumak mümkündür. Tıpkı Odysseus ve denizci arkadaşları gibi filmdeki üç karakter de hapisten eve uzanan yolculukları sırasında farklı kişilerle tanışıp zorlu badireler atlattır. Üç kişilik küçük grubun liderliğini üstlenen Everett'in, Odysseus'la benzer özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Everett, tıpkı Odysseus gibi bencil, kendini beğenmiş, kurnaz ve hilekâr bir karakterdir. Hapse girmiş olmasının nedeni lisansı olmadığı halde avukatlık yapmasıdır. Everett'in kurnazlıkları ve dalavereleri film boyunca devam etmektedir. Söz gelimi yolda rastladıkları gözleri görmeyen radyo görevlisini siyahi olduklarını söyleyerek kandırır. En önemlisi ise Everett, gömülü bir hazineyi bulma vaadiyle arkadaşlarını hapisten kaçmaya ikna etmiştir, ancak filmin sonuna doğru ortaya çıktığı üzere aslında böyle bir hazine yoktur. Everett'in asıl amacı; başkasıyla evlenmek üzere olan eski eşine engel olmaktır.

Film boyunca Everett'in, tıpkı Tanrıların öfkesini üzerine çekecek şekilde davranan Odysseus gibi, dini inanışları küçümsediği görülmektedir. Yolda karşılaştıkları bir vaftiz törenine diğer iki arkadaşının aksine katılmaz ve vaftiz aracılığıyla suçlarından kurtulduğunu düşündükleri için onlarla dalga geçer. Everett'a göre vaftiz töreni batıl inançtır ve buna inanan arkadaşları "bir torba çekiçten daha aptal"dır. Hıristiyan inancını "spritüel saçmalık" olarak nitelendirir. Ancak filmin finaline doğru, üç arkadaş idam edilmek üzereyken Everett diz çökerek, o ana kadar inanmadığını söylediği Tanrıya bir mucize için dua eder. Everett'in yakarışının ardından, aniden sel basar ve çıkan kargaşada üçlü kurtulur.

---

³ Ulysses, Odysseus'un Latince karşılığıdır.

Tehlikeyi atlatan Everett, az önceki duasını unutmuş görünerek kendilerini kurtaranın Tanrı olduğunu kabul etmeye yanaşmaz. Ona göre selin nedeni, sudan elektrik üretmek istedikleri için vadiyi su baskınına uğratmalarıdır. Bu noktada, suyun içinde hayatta kalmaya çalışan Everett ile denizde çeşitli badireler atlatan Odysseus arasındaki paralellik bir kez daha belirginlik kazanmaktadır. Odysseus yolculuğu sırasında, Kalypso'nun adasından ayrıldıktan sonra fırtınaya yakalanmış ve salın üzerinde denizin ortasında kalmıştır. Deniz tanrısı Poseidon'un öfkesi nedeniyle kabaran dalgalar Odysseus'a zor anlar yaşatırken, Tanrıça İno ona yardım eli uzatır ve Odysseus'a Tanrısal bir yaşmak vererek, göğsünün altına dolmasını, saldan inerek kıyıya kadar yüzmesini söyler. Odysseus ise bu öneriye şüpheyle yaklaşır (Homer, 2008: 119):

*“Vay başıma gelen! Ölümsüzlerden biri
gene bir düzen mi kuruyor ne?
Yoksa ne diye, saldan in, desin bana?
Bu kez kolay kolay dinlemem sözünü,
'İşte senin kurtuluş yerin' dediği toprak
gözlerimden çok uzakta, çok.
En iyisi, ben bildiğimden şaşmam:
Salımın tahtaları ekli durdukça birbirine,
ben de üstünde her şeye göğüs gererim,
dalgalar parçalarsa salımı kalmaz çarem,
denize atlar, koyulurum yüzmeye”*

Odysseus'un, Tanrılara karşı kuşkucu yaklaşımı, inançsızlıktan değil ancak kendine fazlasıyla güvenmesinden kaynaklanmaktadır. Akıllı ve becerikli bir adam olarak Odysseus'un Tanrılardan yardım istemek yerine, son ana kadar kendi kabiliyetlerine bel bağladığı görülmektedir ve Everett ile onu benzer kılan en önemli noktalardan biri de budur. Öte yandan Everett'in dini inanış ve ritüellere yönelik reddini, 'rasyonel olan' ile 'doğaüstü olan' arasındaki ikili karşıtlığa dayanarak da okumak mümkündür. Şimşek ve yıldırımları Tanrı Zeus'la, depremi ve denizdeki fırtınaları Tanrı Poseidon'la ya da mevsim değişikliklerini Tanrıça Demeter'le ilişkilendiren mitolojik metinler, doğa olaylarını anlamlandırmak için doğaüstü açıklamalara başvurmuştur. Benzer şekilde, filmde Delmar ve Pete'in zor durumlardaki mucizevi kurtuluşlarını Tanrı'nın müdahalesi olarak kabul etmesi, film evreninde dini, doğaüstü kategorisine yerleştirmektedir. Rasyonel aklı temsil eder görünen Everett ise söz konusu durumlara bilimsel açıklamalar getirmeye çalışarak karşıt kategoride yer almaktadır. Bunun birlikte filmde -Levi-Strauss'un da belirttiği gibi- iki karşıt kategori arasındaki çelişkiye kesin bir cevap verilmemektedir. Sözgelimi üç arkadaşın kurtulmasını sağlayan sel baskının Tanrı'nın isteğiyle mi, yoksa doğal nedenlerle mi gerçekleştiğine dair net bir

açıklama yoktur. Filmin başında üçlünün karşılaştığı kör adamın kehanetlerinin (pamuktan bir evin çatısında inek göreceklerine dair olanın bile) hikâyenin sonunda tek tek gerçekleşmesi, tüm rasyonel olasılıklara rağmen doğaüstü olanın da dışlanmadığını ve böylece finalde rasyonel olan ile doğaüstü olan arasındaki çelişkinin uzlaştırıldığını göstermektedir.

Everett her ne kadar dine ve Tanrı'ya yönelmiş görünmese de finalde (Odysseus gibi) kendisi için asıl önemli olanın ailesi ve dostları olduğunu anlamış, onları kurtarmak ya da geri kazanmak için gereken fedakârlıkları yapmaktan kaçınmamıştır. Everett ve iki arkadaşının film boyunca aradıkları hazinenin maddiyatla değil, manevi değerlerle ilgili olduğu sezdirilmektedir. Filmin sonunda Everett'in hapse girmeden önce yaptığı düzenbazlıkları bırakarak dürüst bir yaşamı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bunun ödülü olarak da eşini ve çocuklarını geri kazanmıştır. Bu doğrultuda, filmin muhafazakâr bir bakış açısı üstlendiği görülmektedir. Ancak bu muhafazakârlığı naif bir tutumla ve mitolojik öğelerle destekleyerek sunmaktadır.

Film ve destan arasındaki paralellikleri, yan karakterlerde de görmek mümkündür. Everett ve arkadaşlarına bazı kehanetlerde bulunan, gözleri görmeyen adam *Odyseia*'daki kör bilici Teiresias'ın; filmdeki tek gözlü İncil satıcısı Big Dan Teague, Odysseus ve adamlarını esir alan tek gözlü devin (Cyclop) ve üç arkadaşın nehir kıyısından geçerken şarkı söylediğini duydukları kadınlar da Odysseus ve denizcileri baştan çıkarmaya çalışan Sirenler'in karşılığıdır. Film boyunca üçlüyü yakalamaya çalışan Şerif Cooley'nin ise Tanrı Poseidon'u temsil ettiği düşünülebilir. Mitolojik kaynaklara göre Poseidon, oğlu Tepegöz'ü öldürdüğü için Odysseus'un peşine düşmüş ve ona çeşitli sıkıntılar musallat etmiştir. Benzer şekilde Şerif Cooley de karanlık bir intikam figürü olarak temsil edilmektedir.

Odysseus ve ekibinin Ege ve Akdeniz'de yaşadığı maceralar için filmde Mississippi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Büyük Buhran yılları fon olarak seçilmiştir. Söz konusu dönemin ABD halkı için ırkçılığın, organize suçun ve yoksulluğun sıkıntılarıyla mücadele ettiği zor zamanlar olduğu bilinmektedir. Ancak film, Ku Klux Klan ve gangsterler gibi toplum huzurunu bozduğu kabul edilen figürleri karikatürize ederek masalsi bir atmosfer içinde sunmaktadır. Böylece, filmdeki beceriksiz Ku Klux Klan üyeleri ve "inek katili" Bebek Yüz Nelson tarafından temsil edilen ırkçılık ve suç olgusu içi boşaltılan kavramlar haline dönüşmüştür. Film boyunca değinilen bu ciddi meseleler ve karakterlerin

karşılaştığı kaos ve aksilikler adeta sihirli bir şarkının⁴ gücü aracılığıyla tatlıya bağlanmaktadır.

Yönetmenlerin bu tercihinin, geçmişi nostaljik bakışla yeniden canlandırmak değil, geçmişe yeniden şekil vermek olduğunu söylemek mümkündür. Yeniden şekil vermeyi sağlayan en önemli unsur ise öykünün mitolojik bir kaynaktan beslenmesidir. Film, mitolojiden aldığı destek unsurlarla fondaki dönemin ve mekânın gerçek zorluklarını bağlamından çıkararak masalsi bir bakış açısıyla kahramanın kişisel yolculuğunu, bu yolculuk sonunda erdem ve iyi ahlak gibi değerlerin kutsanmasını, aile birliğinin olumlanmasını sağlamaktadır.

5. AGAMEMNON VE KUTSAL GEYİĞİN ÖLÜMÜ

Yorgos Lanthimos'un yönettiği *Kutsal Geyiğin Ölümü* filmi, Homeros tarafından yazıldığı kabul edilen ve Truva Savaşı'nı konu alan *İlyada Destanı*'ndaki önemli bir karakterden, Kral Agamemnon'un hikâyesinden yola çıkmaktadır. Agamemnon, Miken kralıdır ve aynı zamanda Sparta Kralı Menelaos'un kardeşidir. Mite göre, Paris'in Menelaos'un eşi Helen'i kaçırmaya üzerine iki kardeşin önderlik ettiği bir donanma ile Truva seferi başlamıştır. Sefer sırasında Agamemnon avlanırken bir geyik öldürür. Öldürdüğü geyik Tanrıça Artemis'in kutsal geyiklerinden birisidir. Tanrıça buna çok kızar ve rüzgârları keserek Agamemnon'un donanmasının Truva sahillerine ulaşmasını engeller. Agamemnon Artemis'e rüzgâr için yalvarır ama Artemis'in tek bir şartı vardır; Agamemnon'un kızını kendisine kurban etmesi gerekmektedir. Agamemnon başta kabul etmez ancak daha sonra tüm ordusuyla denizde ölmek istemediği için Artemis'in isteğine boyun eğer. Kızını, savaşçı Akhilleus'la nişanlama bahanesiyle Miken'den getirtir ve tanrıçaya kurban eder⁵.

Agamemnon, *İlyada*'da oldukça zengin ve güçlü bir kral olarak betimlenmekte, hatta 'Krallar Kralı' olarak anılmaktadır. "(...) yalnız *İlyada*'da değil, efsaneler boyunca onun simgelediği kavramı onun kadar etkin ve belirgin niteliklerle canlandıran başka bir kişi yoktur. (...) Krallar Kralı Agamemnon'un kişiliğinde krallığın hem erdemleri, hem de eksik ve zayıf yönleri gösterilir. Bu bakımdan destana olduğu kadar, tragedyaya da esin konusu olmuştur" (Erhat, 2004: 13). *İlyada*'da, Agamemnon kral ve komutan olarak önemli rol

⁴ Everett ve arkadaşlarının radyoda kaydettikleri bir şarkı tüm ülkede çok sevilir ve bolca hayran toplar. Filmin finaline doğru, sahneye çıkan üçlü söz konusu şarkıyı söylediklerinde kriz ve gerilimlerin çözümlenmesine vesile olurlar.

⁵ Hikâyenin bir başka versiyonuna göre, Iphigenia kurban edileceği sırada Tanrıça Artemis sunağa bir geyik bırakarak Iphigenia'yı Tauris'e götürmüştür (Bknz. J.A. Coleman (2007). *The Dictionary of Mythology: An A-Z of Themes, Legends and Heroes*, London: Arcturus, pp. 94,525).

oyunmaktadır, ancak bununla birlikte onun, Akhilleus gibi kahraman statüsüne ya da Odysseus gibi akıllı bir sorun çözücü konumuna hiçbir zaman yerleşmediği görülmektedir. Kral, savaş ganimeti olarak kabul edilen köle Briseis'i Akhilleus'un elinden aldığı için savaşçıyla kavga etmiş ve onun savaştan çekilmesine neden olmuştur (Homeros, 2008: 78-80). Akhilleus'un savaşa katılmaması Akha ordularının büyük kayıplar vermesine yol açmış, Agamemnon buna rağmen kibri dolayısıyla savaşçısından özür dilemeyi kabul etmemiştir. William Hansen, Agamemnon'un kendini beğenmişliğiyle en iyi savaşçısını uzaklaştırarak Troya'da gereksiz yere çok fazla kedere ve can kaybına neden olmasını "zihin körlüğü" olarak nitelendirmektedir (2018: 141). Akhilleus'un karşısında hatasını kabul etmektense, ordusundaki pek çok askeri kaybetmeyi göze alması, Agamemnon'un fedakâr ve sağduyulu bir komutan olmadığını, aksine bencil ve güç bağımlısı bir yöneticiyi temsil ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla Agamemnon'un başarılı ve sevilen bir kral olduğu söylemek mümkün değildir. Agamemnon 'Krallar Kralı' olmanın tanıdığı imtiyaz ve sınırsız güce dayanarak, kendi menfaatlerini ve arzularını her şeyin üstünde tutmaktadır.

Bununla birlikte Agamemnon "*İlyada*'da bir zorba olarak gösterilmez, aslında talihsiz bir adamdır. Her davranışında sanki bir sakarlık vardır Agamemnon'un; avlanırken Artemis'i kızdırması, bu yüzden kızı Iphigeneia'yı kurban etmek zorunda kalışı, bu kralın hatalarını ne kadar pahalıya ödediğini gösterir. Savaştan döndükten sonra karısı ve onun sevgilisi tarafından öldürülmesi yarı komik, yarı trajik bir kaderin belirtisidir" (Erhat, 2004: 15). Bu doğrultuda Truva Savaşı'nın galibi olmasına rağmen Agamemnon'un kaybeden konumunda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kutsal Geyiğin Ölümü filmi, Kral Agamemnon'un trajedisini güncel bir hikâye içinde karşımıza çıkarmaktadır. Kalp cerrahı Steven Murphy, alkollü girdiği bir ameliyatta hastasının ölümüne neden olmuştur. Ölen hastasının oğlu Martin ile görüşmeye devam etmektedir. Martin, babasının ölümü karşılığında Steven'in bedel ödemesi gerektiğine inanmaktadır ve Steven'a ailesinden birini öldürmezse, eşi ve çocuklarının hastalanıp ölecekleri kehanetinde bulunur. Martin'in kehanetine göre aile bireyleri önce yürüyemeyecek, sonra açlıktan ölene kadar yemek yemek istemeyecek, üçüncü olarak da gözlerinden kan gelmesinin ardından öleceklerdir. Steven başta onu ciddiye bile almaz. Oğlu Bob ve kızı Kim hastalandığında bilimsel bir açıklama ve tedavi bulmaya çalışır, ancak başarılı olamaz. Martin'in isteğini yerine getirmekten başka seçeneği kalmadığına inandığında ise oğlunu öldürmek zorunda kalır.

Filmin açılış sahnesinde, sonradan Steven'a ait olduğu anlaşılacak eller tarafından ameliyat edilen, atmakta olan bir kalbin görüntüsü yer almaktadır. Bu sahne, doktor olarak Steven'ın şifa verecek ve kimi zaman ölümden kurtaracak

bilgi, beceri ve güce sahip olduğunu vurgulayarak, onu adeta tanrısal bir pozisyona yerleştirmektedir. Steven'ın kibrini, kendisini tanrıyla eşitleyen bu bakış açısıyla yorumlamak olanaklıdır. Ancak Steven, tıpkı Agamemnon gibi hatalarını ve zayıflıklarını kabul etmeyerek, Martin'in babasının öldüğü ameliyata alkollü vaziyette girdiğini reddetmektedir. Bu noktada Martin, kibrinden ötürü Steven'ı cezalandıran tanrı konumunda yer almaktadır. Steven'ın eşi Anna'nın, önünde diz çökerek Martin'in ayaklarını öptüğü sahne, gencin kutsal gücünü desteklemektedir.

Anlamın ögeler arasındaki yapısal karşıtlıklar sonucu ortaya çıktığını savunan Levi-Strauss'un belirttiği gibi, hayat ve ölüm başta olmak üzere, iyi/kötü, kadın/erkek, doğa/kültür, kaos/düzen gibi temel ikili karşıtlıklar mitler aracılığıyla sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Filmin gönderme yaptığı ikili karşıtlık yapısı ise, Steven ve Martin arasındaki gerilim aracılığıyla bilim ve doğaüstü kategorileridir. Bilim insanı olarak Steven, ilahi adalet istediğini söyleyen Martin'in kehanetleri karşısında, akıl ve akıl dışı olan arasında yaşanan mücadelenin yansımasını yaşamaktadır. Çocuklarını iyileştirebilmek için elinden gelen bütün bilimsel ve tıbbi olanakları kullanır ve Martin'in doğaüstü gücü olabileceğine dair bir olasılığı inatla reddeder. Film boyunca kararlarını rasyonel biçimde vermeye çalıştığı, hatta neredeyse makineleşmiş bir soğukkanlılıkla davrandığı görülmektedir. Sözgelimi, çocukları arasında seçim yapması gerektiğinde okuldaki öğretmene hangisinin daha iyi olduğunu sorar. Rasyonel biçimde seçim yapmanın yolunu bulamadığı zaman ise, rastlantısallığa başvurmaya karar verir; gözlerini bağlar, karşısında oturmakta olan çocuklarına ve eşine doğru rastgele ateş ederek oğlunu vurur.

Filmin finali, yaşananların Martin'in doğaüstü gücünden mi kaynaklandığı sorusuna ya da çocukların psikosomatik bir hastalık nedeniyle mi rahatsızlanmış olabilecekleri ihtimaline net cevap vermemektedir. Çocukların hastalığının altındaki sebebin bir türlü bulunamaması veya Steven'ın oğlunu öldürdükten sonra hasta olan kızının -Martin'in vaat ettiği gibi- iyileşmiş olması doğaüstü seçeneğini güçlendirmektedir. Ancak bu belirsiz sonuç içinde kesin olan şey mitolojik öykülerde sıkça karşılaşılan adalet anlayışıdır.

Yunan tragedyelerinde, 'kısasa kısas' ilkesine dayanan bir adalet sisteminin olduğu görülmektedir. Buna göre Tanrıların iradesine karşı gelmek, onların gazabına uğramayı beraberinde getirmektedir. Yunan mitolojisinde tanrıların insanlar ve doğal dünya üzerinde çok büyük etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir. "Tanrılar kendi gerekçeleriyle belirli insan davranışlarından hoşlanırken diğer davranışlardan rahatsız olurlar. (...) Zeus adalete saygı gösteren kişiye huzurlu ve müreffeh bir yaşam, ona zarar verene sıkıntılı bir yaşam

bahşeder” (Hansen, 2018: 80). Tanrılardan ateşi çaldığı için Prometheus’un⁶ ya da kurnazlığıyla Tanrıları kandırmaya çalıştığı için Sisyphus’un⁷ sonsuz cezaya çarptırılması, kibir, hile ve saygısızlığın Tanrılar için bağışlanamaz oluşuna işaret etmektedir. Ancak mitolojik öykülerdeki tanrı ve tanrıçaların uyguladığı ‘kısasa kısas’ ilkesinin kimi zaman ilahi adalet anlayışı çerçevesinde, kimi zaman ise sadece kendilerine yapılan bir hakareti ödetmek amacıyla işlediğini akılda tutmak gerekmektedir. Bu doğrultuda, kendisi için kutsal hayvan olan geyiği öldürdüğünden dolayı Agamemnon’dan kurban isteyen Tanrıça Athena ile babasının ölümüne karşılık Steven’in ailesinden birinin ölümünü talep eden Martin’in kişisel öfke ve intikam arzusuyla hareket ettiği ortaya çıkmaktadır.

6. SONUÇ

Kültürün en önemli anlamlandırma pratikleri arasında bulunan mitlerin temelinde ideoloji yer almaktadır. Mitoloji, gerçekliği kurgular ve yeniden üretir. Bu bağlamda mitleri kullanmak, ideolojinin desteklenmesi ve güç kazanması anlamına gelmektedir. Mitlerden sıklıkla faydalanan sinema, mitolojik metinleri birebir uyarlayarak ya da yeniden yorumlayarak ideolojik işlev üstlenmektedir.

Ele alınan mitlerin kahramanları Odysseus ve Agamemnon’un ortak özelliğinin kibir ve bencillik olduğu görülmektedir. İkisi de bu olumsuz nitelikleri nedeniyle Tanrıların öfkesinin hedefi olmuş ve ancak gereken bedeli ödedikten sonra amaçlarına ulaşabilmiştir. Mitolojik kahramanlar bizlere toplum tarafından uygun görülen tavır ve davranışları öğrettiği kadar, zayıflıklarımızla yüzleşmemizi de sağlamaktadır. Onları kahraman konumuna yerleştiren, hatalarına ve zaaflarına rağmen, zamanı geldiğinde gereken fedakârlığı yapmaları ya da doğru olanı tercih etmeleridir. Bu doğrultuda Odysseus ve Agamemnon’un hikâyelerinin, alçak gönüllülük, dürüstlük, erdemli ve ahlâklı olma hakkında mesajlar veren muhafazakâr niteliğe sahip olduğu görülmektedir.

Odysseus, kibri nedeniyle Tanrıları kızdırdığı için on yıl boyunca evine dönememiştir. Buna göre Odysseus, sadece fırtınalar, canavarlar gibi doğayla ve doğaüstü olanla değil, aynı zamanda Tanrılarla da mücadele edip kazanmayı

---

⁶Prometheus ceza olarak 30,000 yıl boyunca bir dağa zincirlenir ve Tanrıların gönderdiği bir kartal her gün Prometheus’un (gece tekrar yenilenen) karaciğerini yer. Detaylı için Bknz. J.A. Coleman (2007). *The Dictionary of Mythology: An A-Z of Themes, Legends and Heroes*, London: Arcturus, pp. 846.

⁷Sisyphus’un cezası ise kocaman bir kayayı elleri ile iterek yüksek bir dağın tepesine çıkarmaktır. Ancak kaya tam zirveye ulaşmışken her seferinde aşağı yuvarlanmakta ve Sisyphus onu tekrar itmeye başlamaktadır. Bazı kaynaklar, Sisyphus’u, Odysseus’un annesi Anticleia’yı düşün sabahı kandırdığı için Odysseus’un gerçek babası olarak göstermektedir. Detaylı için Bknz. J.A. Coleman (2007). *The Dictionary of Mythology: An A-Z of Themes, Legends and Heroes*, London: Arcturus, pp. 947.

başarmış bir kahraman olarak görülmelidir. Onun hikâyesi, klasik sinema anlatısında sıklıkla başvurulan ‘zorluklar karşısında yılmayan ve sonunda başarıya ulaşan kahraman’ formülünün temelinde yer almaktadır. Bu noktada *Nerdesin Be Birader* filmi benzer izleği takip ederek, aksiyon ve macera kahramanı olan Odysseus’u Everett McGill karakterinde yeniden yorumlamaktadır.

Agamemnon ise Odysseus’a kıyasla trajik bir karakterdir. Artemis’in kendisini affetmesi için kızı Iphigeneia’yı kurban etmek zorunda kalmıştır. Krallar Kralı şeklinde anılmasına rağmen ölümlü olarak Tanrıların iradesi karşısında acizliği vurgulanan Agamemnon’a benzer şekilde Steven da bilimin olanaklarına rağmen çocuklarını iyileştiremez. Tanrıça Artemis’in konumunu üstlenen Martin’e göre, babasının ölümüne karşılık Steven’in da benzer bedel ödemesi gerekmektedir ve aile üyelerinden birini öldürmeden diğerlerinin hayatını kurtarması mümkün olmayacaktır.

Donna Rosenberg (2003: 134), *Odyseia*’da ilahi adalet kavramının kullanıldığını, *İlyada*’da ise bir tanrının bir ölümlüyü kendi kişisel arzularıyla cezalandırıp ödüllendirdiğini belirtmektedir. *Odyseia*, iyi ve kötü tarafların net şekilde belli olduğu, nihayetinde kötülerin kaybettiği ve iyilerin kazandığı bir yapıya sahiptir. Kişi doğru şekilde davrandığı sürece Tanrıların yardımını alacak ve ödülüne kavuşacaktır. *İlyada*’da ise, iyi ve kötü arasındaki sınır genellikle muğlaktır, kahramanlar kötülük yapabilir ya da düşmanlar kimi zaman dostça yardım eli uzatabilir. Bunun yanı sıra *İlyada*’da Tanrıların kararları ve hareketleri ilahi adaleti sağlama amacıyla değil, arzu, kıskançlık ve nefret gibi duygularla yönlendirilmektedir. Athena ve Hera’nın Akhalar’a, Aphrodite’in Truvalılar’a yardım etmesinin arkasında tanrıçaların kişisel hırsları yatmaktadır. İki destanın Tanrıların adaletini yorumlama biçimindeki farklılığı, ele alınan iki film arasında da görmek mümkündür.

Nerdesin Be Birader filminde, iyi ve kötü karakterler açık biçimde sunulmaktadır. Everett’in düzenbazlıklarının altında eşine ve çocuklarına kavuşma arzusunun yatması, onu sevgi dolu bir koca ve baba konumuna yerleştirerek, aklanmasına yol açmaktadır. Delmar ve Pete ise film boyunca saf ve inançlı karakterler olarak gösterilmiştir. Üçlünün iyi tarafa ait bu özellikleriyle birlikte hikâye boyunca yaptıkları kahramanlıklar, filmde sunulan ilahi adalet anlayışı gereği ödüllendirilmekte ve Everett ailesine kavuşmaktadır. Böylece doğru yoldan ayrılmamanın ve erdemli olmanın yüceltildiği görülmektedir. *Kutsal Geyiğin Ölümü* filminde ise ilahi adaletten söz etmek olanaklı değildir. Her ne kadar Martin ilahi adalet isteğiyle hareket ettiğini söylemiş olsa da, onun temel motivasyonu kişisel intikam arzusudur. Kendi yaşadığı kaybın benzerini Steven’a da yaşatmayı istemektedir.

Her iki filmde ortak görülen ikili karşıtlık yapısı akıl ve doğaüstü olan arasındadır. Yaratılıştan, doğa olaylarına ve kişinin hayatı boyunca başından geçen olaylara kadar dünyada olup bitenlere dair insanın varoluşundan itibaren çeşitli açıklamalar getirilmeye çalışılmıştır. Dünyanın Tanrı tarafından yedi günde yaratıldığını ya da her şeyin büyük patlamanın sonucu ortaya çıktığını söyleyen farklı inanışlar bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilki ilahi ve her şeye kadir doğaüstü bir güce işaret ederken, ikincisi ise bilimi kaynak göstermektedir. Düşünce tarihinin en önemli tartışma konularından birini oluşturan din ve bilim ilişkisine, sinemada da sıklıkla rastlanmaktadır. Mitlerin kültürel bilinçdışında yer alan ortak sorunları yansıttığı göz önüne alındığında, söz konusu iki filmin dini doğaüstü alana, bilimi de rasyonel alana yerleştirerek, mitsel anlatısını söz konusu ikili karşıtlık üzerinden kurduğu görülmektedir. Filmin karakterleri akıl ve doğaüstü arasındaki çelişkiyi çözememekte ancak bu çelişkiye aracılık yapmaktadır. Doğa yasaları ya da doğaüstü olan arasından hangisine inanması gerektiği konusu izleyicinin kararına bırakılmakta ancak iki filmin de kendini beğenmiş olmanın ve aşırı özgüvenin kötü sonuçlarına dair uyarıcı nitelikteki mesajları değişmemektedir. *Nerdesin Be Birader* ve *Kutsal Geyiğin Ölümü* filmleri üslup, atmosfer ve uyarlandıkları mitolojik öykü bakımından birbirinden farklı olmakla birlikte, taşıdıkları muhafazakâr alt metin açısından ortak noktada buluşmaktadır.

KAYNAKÇA

- Barthes, R. (1998). *Çağdaş Söylenler*, (Çev. T. Yücel), İstanbul: Metis Yayınları.
- Bayat, F. (2005). *Mitolojiye Giriş*, Çorum: Karam Yayınları.
- Bonnard, A. (2004). *Antik Yunan Uygarlığı I: İlyada'dan Parthenon'a*, (Çev. K. Kurtgözü), İstanbul: Evrensel Basım.
- Campbell, J. ve Moyers, B. (2007). *Mitolojinin Gücü Kutsal Kitaplardan Hollywood Filmlerine Mitoloji ve Hikâyeler*, (Çev. Z. Yaman), İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Coleman J.A. (2007). *The Dictionary of Mythology: An A-Z of Themes, Legends and Heroes*, London: Arcturus.
- Çoban, B. (2003). Söylem, İdeoloji ve Eylem: İktidar ve Muhalefet Arasındaki Mücadeleyi Çözümleme Denemesi, Editör B. Çoban, *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji*, (pp. 245-284). İstanbul: Su Yayınevi.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin Özellikleri*, (Çev. S. Rifat), İstanbul: Om.
- Erhat, A. (2004). *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Fiske, J. (1996). *İletişim Çalışmalarına Giriş*, (Çev. S. İrvan), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Hansen, W. (2018). *Yunan ve Roma Mitolojisi*, (Çev. Ü.H. Yolsal), İstanbul: Say Yayınları.

Homeros (2008). *İlyada*, (Çev. A. Erhat ve A. Kadir), İstanbul: Can Yayınları.

Homeros (2008). *Odysseia*, (Çev. A. Erhat ve A. Kadir), İstanbul: Can Yayınları.

Levi-Strauss, C. (2013). *Mit ve Anlam*, (Çev. G. Y. Demir), İstanbul: İthaki.

Levi-Strauss, C. (1955). The structural study of myth. *The Journal of American Folklore*. 68(270), 428-444.

Rosenberg, D. (2003). *Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi*, İstanbul: İmge Kitabevi.

Sepetçi, T. (2016). Levi-Strauss ve Roland Barthes'in yaklaşımıyla "God Of War III" oyununun mitsel çözümlemesi. *TRT Akademi, Cilt 01, Sayı 02, Temmuz 2016 Dijital Medya Sayısı*, 488-507.

**LUDWIG VAN BEETHOVEN'IN (op. 125) RE MİNÖR DOKUZUNCU
SENFONİSİNDE FAGOT VE KONTRFAGOT'UN KULLANIMINA
YÖNELİK BİR İNCELEME**

*A REVIEW OF THE USE OF BASSOON AND CONTRABASSOON IN LUDWIG
VAN BEETHOVEN'S (op.125) NINTH SYMPHONY IN D MINOR*

Hande ÖZTANK GÜNALAN*

*Geliş Tarihi: 05.09.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 02.04.2019
(Accepted)*

ÖZ: Beethoven, senfonilerinin orkestrasyonunda bütün çalgı gruplarına küçük de olsa solo imkânı tanımış ve farklı çalgı birleşimlerinden renkler elde etmiştir. Fagot da Beethoven'ın orkestrasyonunda önemli bir yer tutmaktadır. Klasik anlayışta genel olarak armoniyi oluşturan sesler ve pedal sesleri icra eden fagot, Beethoven'ın senfonilerinde tahta üflemeli çalgıların bas seslerini seslendirmiş, çalgı birleşimlerinde önemli görevler üstlenmiş ve yaylılarla birleşim sağlayarak adeta gruplar arası köprü görevi görmüştür. Solo olarak kullanılmasının yanı sıra motif ve cümlelerin taklitlerinde orkestrasyonun asli unsurlarından olmuştur. Bu çalışmada, Ludwig van Beethoven'ın (op.125) Re minör Dokuzuncu Senfonisinde fagot ve kontrfagotun kullanımına yönelik bir inceleme yapılmıştır. Çalışma, Beethoven'ın bu senfonisinde fagot ve kontrfagotu orkestrasyonda nasıl kullandığını göstermeyi amaçlamaktadır. Bu amaç kapsamında, fagot partileri icra edilerek ve cd-ses kayıtlarından dinlenerek partitürden değerlendirmeleri yapılmıştır. Yapılan değerlendirme ve yorumlara destek amaçlı partiyon ve partitürden görsellere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ludwig van Beethoven, Senfoni, Fagot, Orkestra.

ABSTRACT: Beethoven enabled to all instruments' groups albeit with limited and had colours with different instruments combinations. Bassoon which performed voices that formed harmony in classical approach and pedal sounds, vocalized bass sounds of woodwind instruments in Beethoven's symphonies, took an important role at combination of instruments and participated as a bridge between groups with merging string instrument. In this study, a review was conducted the use of bassoon and contrabassoon in Ludwig van Beethoven's (op.125) Ninth Symphony in D minor. The study aims to demonstrate how to use bassoon and contrabassoon in orchestration in this symphony of Beethoven. For this purpose, bassoon and contrabassoon parts were evaluated from partitur for interpreting, via performed and listening cd-sound recordings. Partitur visuals had a place in the study to support evaluations and interpretations.

Keywords: Ludwig van Beethoven, Symphony, Bassoon, Orchestra.

* Öğr. Gör., Trakya Üniversitesi, hande.fgt@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0857-9948.

1. GİRİŞ

Müzik, yüzyıllar boyunca çeşitli gelişmeler (Rönesans, Sanayi Devrimi vb.) ışığında insanoğlunun hissettiklerini notalar yoluyla ortaya koymasını ve çeşitli çok sesli çalgı topluluklarının da oluşmasını sağlamıştır. Yapılan arkeolojik çalışmalar sonucu ilk çalgılar, üflemeli ve vürmalı olmuş, bu çalgıların teknik ve müzikal gelişimi yüzyıllar sürmüştür. Kromatik seslerin, üflemeli çalgılarda uygulanmasıyla yazılan eserler de paralel olarak daha zengin hale gelmiş, orkestrasyon ya da orkestralama kavramı besteciler için daha da önem kazanmıştır. (Çokamay, 2019: 169)

Modern çalgılama ve orkestralamanın esasları Joseph Haydn tarafından kurulmuş ve ilk defa Wolfgang Amadeus Mozart tarafından zirveye ulaştırılmıştır. Mozart'ın senfonik müziğinde, o dönemin sayı ve çeşitleri kısıtlı olan çalgılarına rağmen mevcut sınırları zorlayan orkestrasyondaki renk buluşları ve renk karışımları şaşırtacak niteliktedir. (Sevsay, 2015)

Barok dönem orkestrasında fagot tek parti olarak kullanılırken, Haydn'ın yanı sıra Mozart'ın da orkestrasyonda yaptıkları geliştirmelerle birlikte Klasik dönem orkestrasında iki parti kullanılmaya başlanmıştır. Mozart döneminde fagot gelişimini hemen hemen tamamlamış ve orkestrada sabit yerini bulmuş olarak görünmektedir. Mozart özellikle son senfonilerinde bas hattında olduğu kadar tiz ses alanında da fagota pasajlar vermiştir. (Carse, 1940: 33)

Mozart'ın orkestrasyonunda yaylıların çaldığı ezgiye fagot armonik eşlikte bulunmuştur. Klarnet ve fagotun koro biçiminde yaptığı birleşimler orkestrasyonda olumlu sonuçlar vermiştir. Mozart gibi Ludwig van Beethoven'ın senfonilerinde de üflemeli çalgılar hatta özellikle fagot önemli bir yer tutar. Beethoven dokuz senfonisinin hepsinde iki fagot kullanmış ayrıca beşinci ve dokuzuncu senfonilerinde kontrfagot kullanmıştır. Kontrfagot kullanımı Mozart döneminde başlayıp Beethoven'la devam etmiştir.

Beethoven'ın ifade zenginliği ve yenilik arayışının olması senfonilerinin her birinin arasında çeşitli farklılıklar doğurmuştur. Armonik zenginlik, ani nüans değişimleri, kontrpuan kullanımı ve senkoplu tarımların çokluğu ayırt edici şekilde fark edilmektedir. Bütün bu yenilikler üflemeli çalgıların ve tabii ki fagotun önemini de arttırmaktadır. Karakteristik bir çalgı olan fagot, armonik yapıda alto ve tenor partilere denk gelen sesleri çalsa da zaman zaman solo olarak kendini göstermektedir. Beethoven senfonilerinde fagotun kullanımına yönelik bir diğer ayrıntı, susların yok denecek kadar az olmasıdır. Bunun nedeninin orkestranın renk çalgıları olarak kabul edebileceğimiz flüt, obua ve klarnet grubuna eşlik görevi olduğu gibi, yaylı çalgılardan viyola ve çello partilerini katlayarak armoniye yardımcı olması da görülebilir. Bu anlamda fagot icracılarının Beethoven senfonilerini çalışmadan önce iyi bir kondisyona sahip olmaları şartını

getirmektedir. Fagotun özellikle dil gerektiren ve staccato'lu pasajlarda kendini gösteren icrada gayet başarılı bir duyuş sergilemesi beklenmektedir. Yine orkestradan bir grup çalgının hareketli pasajının altında pedal bir sesle destek vermesi, orkestrasyondaki rengi ne kadar iyi bir şekilde belli ettiğinin göstergesidir. Beethoven, orkestrasyonun yoğun olduğu bölümlerde iki fagot partisini unison (sesdeş) kullanarak diğer çalgılar altında kalmasını önleyici tedbirler almıştır.

Beethoven, önceki sekiz senfonisinde yararlandığı fagotun teknik özelliklerini bu senfonide fazlasıyla kullanmıştır. Öyle ki o dönem için yeni bir çalgı olan kontrfagotu kullanmaktan kaçınmamıştır. Bu kullanım sayesinde eserdeki bas karakteri güçlendirmiş aynı zamanda ses genişliğini arttırmıştır. Ayrıca besteci önceki eserlerinde fagotun kalın ses genişliğini bu eserde kontrfagota bırakmış ve de kullandığı iki fagotun orta ve ince ses genişliğindeki etkinliğini arttırmıştır. Fagot, önceki senfonilerden farklı olarak üflemelilerle daha fazla birlikte hareket etmiş ve nüans anlamında biraz altta kalsa da solo kaldığı yerlerde kesit veya kısım geçişlerini başarıyla aktarmıştır.

2. İNCELEME

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak (op. 125) Re Minör Dokuzuncu Senfoni'nin oluşum süreci anlatılmış, bölüm başlıkları ve enstrümantasyon hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra fagot ve kontrfagotun orkestrasyondaki kullanımına yönelik incelemeye geçilmiştir.

2.1. Ludwig Van Beethoven'ın Dokuzuncu Senfonisi

Beethoven'ın eserleri arasında *op.125 Dokuzuncu Senfoni*, en büyük etkiyi yaratan, en fazla yoruma konu eser olmuştur. 1793 yılına kadar Friedrich Schiller'in "*Ode An Die Freude*" başlıklı şiirini bestelemeyi düşünmüş daha sonra bunu senfoninin sonunda kullanmaya karar vermiştir. Aslında final bölümünü enstrümantal bitirmeyi düşünmüş fakat daha sonra final için yazdığı bölümü op.132 la minör yaylı çalgılar dördlüsü için kullanmıştır. Besteleme çalışmaları 1818 ve 1824 arasında aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Eser ilk kez 9 Mayıs (bazı kaynaklarda 7 Mayıs diye geçer) 1824 günü Viyana'da seslendirilmiştir. (Lockwood, 2013: 437)

Beethoven, Dokuzuncu Senfonisiyle senfonik müzikte yepyeni bir zirveye ulaşmıştır. Yaklaşık yüz yıllık bir geçmişe sahip olan bu form, Joseph Haydn ve Wolfgang Amadeus Mozart'ın yapıtlarında şekillenmiş, Beethoven'ın önceki yapıtlarıyla giderek kusursuzlaşmıştır. (Büke, 2014: 326)

Dört bölümlü senfoninin bölüm başlıkları şu şekildedir:

Birinci bölüm; "*Allegro ma non troppo, un poco maestoso*",

İkinci bölüm; "*Molto vivace*",

¹ 1759-1805 yılları arasında yaşamış Alman yazar ve şair. Bkz. Aydın Büke, *Beethoven*, İstanbul 2014, s.378.

Üçüncü bölüm, “*Adagio molto e cantabile*”,
Dördüncü bölüm, “*Presto*”dur.

Eserin enstrümantasyonu; Piccolo Flüt, İki Flüt, İki Obua, İki Klarinet (Sib, Do), İki Fagot, Kontrafagot, Dört Korno (1-2 Re, Sib, 3-4 Sib basso, Mib-Re) İki Trompet (Re, Sib), Üç Trombon, Timpani, Üçgen Zil, Davul, Zil, Yaylı Çalgılar ve Koro (SATB)’dan oluşmaktadır.

2.2. Ludwig van Beethoven’ın Dokuzuncu Senfonisinin Fagot Partilerinin İncelenmesi

Dokuzuncu senfoninin birinci bölümünde ilk lirik pasaj 74.ölçüde gelmektedir. *sf* ve *ff* ‘lu girişin ardından *p* nüansında ve *dolce* karakterli pasaj aynı zamanda re minör tonaliteden, Sib majör tonaliteye geçişi hazırlamaktadır. Fagot bu pasajda, bas karakterli sesleri yerine tiz sesleriyle üflemelilere eşlik etmektedir.

Örnek 1: Ludwig van Beethoven’ın Dokuzuncu Senfonisinin Birinci Bölümünden Fagot’un Flüt, Obua ve Klarinet ile Birleşimi (74.-79. ölçüler arası)

The image displays a musical score for the first movement of Ludwig van Beethoven's Ninth Symphony, specifically measures 74 through 79. The score is arranged in four staves: Flute (Fl.), Oboe (Ob.), Clarinet (Cl.), and Bassoon (Fag.). Measures 74 and 75 are highlighted with a blue box, and measures 76 and 77 are highlighted with a red box. The tempo and dynamics markings 'p dolce' are visible in the score.

Dokuzuncu senfoninin birinci bölümünün 96.ölçüsünde, üflemelilerin birleşimi esnasında çalgı grupları üç farklı müzikal yapıyı çalarlar. Öncelikli müzikal yapı, fagot ve klarinetin başlattığı daha sonra flütün katıldığı yapıdır. İkinci yapı, üçüncü ve dördüncü kornoların bir oktav aralıklı, klarinet ve fagotun çaldığı temaya armonik ve ritmik zenginlik katan yapıdır. Bu yapı daha sonra birinci korno ve obualara geçer. Üçüncü yapı ise, ikinci kemanlarla başlayan çıkıcı dizilerdir. Yaylılar kendi içinde bu dizisel motifi devam ettirirler. Bu üç yapı da fagotların klarinet ve flütle seslendirdiği ezgiyi, ön plana çıkartan bir denge içindedir.

DOI: 10.26468/trakyasobed.457499

Örnek 2: Ludwig van Beethoven'ın Dokuzuncu Senfonisinin Birinci Bölümünden Fagot'un Flüt, Obua ve Klarinet ile Birleşimi (96.-99. ölçüler arası)

Dokuzuncu senfoninin birinci bölümünün 192.ölçüsünde, üflemelilerin uyumlu bir birleşimi gelir. Bu bölümde orkestra susarak önce obua, fagot ve klarinet daha sonra flüt solo çalar. Beethoven'ın, senfonilerinde üflemelilerin böyle birleşimlerine sıklıkla yer verdiği görülmektedir.

Örnek 3: Ludwig van Beethoven'ın Dokuzuncu Senfonisinin Birinci Bölümünden Fagot'un Flüt, Obua ve Klarinet ile Birleşimi (192.-195. ölçüler arası)

Dokuzuncu senfoninin birinci bölümünün 253.ölçüsünde fagot, flütle diyalog halinde duyulur. Dört ölçü sonra bu diyaloga klarinet ve obua da katılır. *Staccato* artikülasyonun belirtildiği pasaj dil kullanımının üst seviyede olduğu bir pasajdır. *p* nüansına karşın rahat bir duyum sağlanmaktadır. Onaltılık sus ile

başlayan motif, sırasıyla bu dört çalgı arasında paylaşılır. Pasajın sonuna doğru dört çalgı da birleşir. Beethoven'ın, müzikal fikirlerini çalgılar arasında paylaştırarak, orkestrasyonu daha da renkli hale getirdiği düşünülebilir.

Örnek 4: Ludwig van Beethoven'ın Dokuzuncu Senfonisinin Birinci Bölümünden Fagot'un Pasajı (253.-274. ölçüler arası)

Üç ölçümlük ritmik grupları belirten *Ritmo di tre battute* teriminin yer aldığı pasajı, fagot *staccato* artikülasyonu ile icra etmektedir. İki fagot olarak üçlü ve dördü aralıklarla ilerleyen pasajda, önce obua ve klarnet, daha sonra diğerleriyle birlikte flüt eşlik etmektedir.

Örnek 5: Ludwig van Beethoven'ın Dokuzuncu Senfonisinin İkinci Bölümünden Fagot'un Pasajı (177.-240. ölçüler arası)

//

//

Beethoven'ın senfonilerinde fagot, solo ve bas karakterli pasajları desteklemesi yanı sıra eşlik görevinde başarılı bir duyum sağlar. 454. ölçüden itibaren ikinci fagot, ikilik pedal seslerle tonal duyuyu hissettirenken, birinci fagot obuaya kontrast bir ezgisel çizgiyle pasajı tamamlar. Kornoların uzun pedal sesleriyle pasaj daha da belirgin hale gelir. Klarnetlerin de girmesiyle tonal duyum öne çıkar. Bu pasaj 474. ölçüye dek devam eder.

Örnek 6: Ludwig van Beethoven'ın Dokuzuncu Senfonisinin İkinci Bölümünden Obua Solosuna Fagot ile Birlikte Klarnet ve Kornonun Eşliği (454.-474. ölçüler arası)

//

Dokuzuncu Senfoninin üçüncü bölümünün girişini fagotlar, çeken akoronun çevirimini duyurarak başlar. Ardından klarnetler, aynı hareketi taklit ederek

duyumu tamamlar. Yaylıların temayı devam ettirmesinin ardından, 6. ölçüde önceki motifin imitasyonu şeklinde bir tekrar yapısı, bu kez dört kornunun katılımıyla kesite derinlik kazandırır. Fagot, bu pasajda bas karakterinden sıyrılarak tenor bir partiyi duyurur. Aynı birleşimin benzeri daha sonra 11.-12. ve 14.-15. ölçülerde de görülecektir.

Örnek 7: Ludwig van Beethoven'ın Dokuzuncu Senfonisinin Üçüncü Bölümünden Fagotun Klarnet ve Kornolarla Birleşimi (1.-3 ve 6.-8. ölçüler arası)

Adagio molto e cantabile başlıklı üçüncü bölümün içinde üflemelilerin solosu diyebileceğimiz kesit, 65. ölçüde *Andante moderato* başlığıyla başlamaktadır. Bu kesitte fagot, flüt ve obua ile başladığı solosunu, yaylılar eşliğinde çalmaktadır. Pastoral bir havayı yansıtan bu kısma, daha sonra korno *basso ostinato* türü bir eşlikle derinlik kazandırmaktadır. Kanon yapısıyla birbirini tekrar eden motifler, Beethoven'ın orkestrasyon renklerini kullanımıyla zengin bir duyum yansıtır.

Örnek 8: Ludwig van Beethoven'ın Dokuzuncu Senfonisinin Üçüncü Bölümünden Fagotun Flüt, Obua ve Korno İle Birleşimi (65. ve 82. ölçüler arası)

The image shows a musical score for measures 81-84 of the Ninth Symphony. It features four staves: Oboe (Ob.), Clarinet (Cl.), Bassoon (Fagot), and Horn B (Cor B.). The score is marked with dynamics such as *ppp* and *pp*, and includes articulation marks like accents and slurs. The number 81 is prominently displayed at the top left of the first staff.

Dokuzuncu Senfoninin üçüncü bölümü, oldukça sakin bir havada geçerken, 131.ölçüde orkestra tutti olarak *ff* nüansında, onaltılık vuruşlardan oluşan fanfar motifiyle bölümün bitişini hazırlamıştır. 133.ölçüden sonra da üflemeliler geniş bir ses genişliğinde temayı çalarken, birinci kemanlar varyasyonlarıyla bu genişliği doldurmaktadır. Fagot bölüm boyunca ara vermeden çalmış ve son kısımda da yine geçiş köprülerinde ve orkestranın sustuğu yerlerde uzun akor sesleriyle orkestrasyona renk katmıştır.

Dokuzuncu senfoninin dördüncü bölümünde, dört korno, üç trombon, davul-zil-triangle'dan oluşan vurmali çalgılar, dört solist ve bir korodan oluşan grubun eklenmesiyle orkestrasyon da bir çok yenilik görülmüştür.. Beethoven bu yeniliklerine, daha önce op.67 Beşinci senfonisinde de yer verdiği gibi bir kontrfagot eklemiştir Beethoven'ın kontrfagotu bu bölümde kullanmak istemesinin sebepleri, dört sesli koro partisinin eklenmesi ve dolayısıyla tahta üflemeli çalgıların ses alanını genişletmesi olarak görülebilir.

Örnek 9: Ludwig van Beethoven'ın Dokuzuncu Senfonisinin Üçüncü Bölümünden Birinci Fagot Partisi (133. ve 157. ölçüler arası)

The image shows a musical score for measures 131-157 of the Ninth Symphony, specifically the Bassoon part. The score is marked with dynamics such as *pp*, *cresc.*, *ff*, and *dim.*, and includes articulation marks like accents and slurs. The number 131 is prominently displayed at the top left of the first staff. The score is marked with *pp* and *cresc.* and includes articulation marks like accents and slurs.

Dokuzuncu senfoninin dördüncü bölümünün giriş pasajında üflemeliler, *ff* nüansındaki tutti pasajı çalar. Arpejli dinamik motifi, fagot ve kontrfagot, staccato gerektiren bir icrayla çalarlar. Fagotlar üç oktavlık ses genişliğinde çalarak orkestranın gücünü arttırmışlardır.

Örnek 10: Ludwig van Beethoven'ın Dokuzuncu Senfonisinin Bölümünün Giriş Pasajında Birinci-İkinci Fagotlar ve Kontrfagot Partisi (1. ve 7. ölçüler arası)

Dokuzuncu senfoninin dördüncü bölümünde, çello ve kontrbasların ardından yaylıların temayı tekrar çalması esnasında fagot, karşı bir ezgiyle adeta diyalog halindedir. Bu karşı ezgi, eşlik ettiği temanın ezgisi ile uyum içerisindedir. Bu diyalog tuttiye kadar aralıklı da olsa devam eder.

Örnek 11: Ludwig van Beethoven'ın Dokuzuncu Senfonisinin Dördüncü Bölümünden Birinci Fagot Partisi (116.-140. ölçüler arası)

Dokuzuncu senfoninin dördüncü bölümünün 256. ölçüsünden itibaren fagot, orkestrasyonda yoğun olarak kullanılmıştır. İlk olarak 256.-266. ölçüler arası orkestranın çaldığı temaya alberti bas figüründe bir basso ostinato ile eşlik etmiştir. Legato artikülasyondaki bir ezgi geçişinin ardından, 271. ölçüde *dolce* karakterdeki ezgiyi birer ve ikişer ölçü ara vererek iki defa çalmıştır. Bu kesitte flüt ve fagot bir oktav aralıkta unison olarak, koroya zıtlık oluşturacak bir ezgi seslendirirler. Fagot, 277. ölçü itibarıyla eşlik durumuna geçer.

Örnek 12: Ludwig van Beethoven'ın Dokuzuncu Senfonisinin Dördüncü Bölümünden Birinci Fagot Partisi (256.-296. ölçüler arası)

Dokuzuncu senfoninin sadece dördüncü bölümünde kullanılan kontrfagot, orkestrasyona renk kazandırmasının yanı sıra, duyuş olarak derinlik ve hacim kazanılması istenen pasajlarda da yer almıştır. Temanın gelişme gösterdiği *Allegro assai* başlıklı bölümde 312.ölçüden itibaren tüm orkestranın bas görevini görmüştür. Onaltılık süre değerindeki pasajda, yaylılarla birleşim içinde olmuştur. Fagota göre perde mekanizması daha ağır olan kontrfagota, özellikle aralıklı pasajlarda icrayı zorlayan görevler verilmiştir.

Örnek 13: Ludwig van Beethoven'ın Dokuzuncu Senfonisinin Dördüncü Bölümünden Kontrfagot Partisi (312.-330. ölçüler arası)

Dokuzuncu senfoninin dördüncü bölümünün *Allegro energico, sempre ben marcato* başlıklı kesitinde, koro ve yaylılar ana temayı hatırlatırken, kontrfagot, fagot, çello ve kontrbasla birleşime geçer. *ff* nüansında ve legato artikülasyondaki pasaj, birinci kemanların başlattığı ve armonik yapıya homofonik bir eşlik yapmaktadır. Aynı pasaj daha sonra başka tonalitede karşımıza çıkmaktadır.

Örnek 14: Ludwig van Beethoven'ın Dokuzuncu Senfonisinin Dördüncü Bölümünden Kontrfagot Partisi (663.-670. ölçüler arası)

3. SONUÇ

Müzik tarihinde Klasik ve Romantik Dönemler arasında köprü olarak görülen Ludwig van Beethoven, Joseph Haydn ve Wolfgang Amadeus Mozart'ın senfonik müzikte getirdiği seviyeyi hem daha yukarlara taşımış hem de birçok yenilikler yapmıştır. İlk iki senfonisinde bu iki bestecinin etkileri açık bir şekilde görülürken yapmış olduğu yenilikler, Beethoven'ın kendi geliştirdiği dili ve müzikal anlayışı farklı boyutlara taşımıştır. Orkestrada üflemeli ve vurmali

çalgıların sayısını arttırmış ve teknik özelliklerinden daha farklı faydalanmış, senfoninin bölümlerini gelenekselin dışında kullanmış ve müzikle anlatılması zor konulara senfonilerinde yer vermiştir.

Beethoven, senfonilerinin orkestrasyonunda bütün çalgı gruplarına küçük de olsa solo imkanı tanımış ve farklı çalgı birleşimlerinden renkler elde etmiştir. Fagot da Beethoven'ın orkestrasyonunda önemli bir yer tutmaktadır. Klasik anlayışta genel olarak armoniyi oluşturan sesleri ve pedal sesleri icra eden fagot, Beethoven'ın senfonilerinde çalgı birleşimlerinde önemli görevler üstlenmiş ve yaylılarla birleşim sağlayarak adeta gruplar arası köprü görevi görmüştür. Solo olarak kullanılmasının yanı sıra motif ve cümlelerin taklitlerinde orkestrasyonda asli unsur olarak görev almıştır.

Beethoven, önceki sekiz senfonisinde yararlandığı fagotun teknik özelliklerini dokuzuncu senfonide fazlasıyla kullanmıştır. Öyle ki o dönem için yeni bir çalgı olan kontrfagottan, beşinci senfonisinden sonra bu senfonisinde de yararlanmıştır. Bu kullanım sayesinde eserdeki bas karakteri güçlendirmiş aynı zamanda ses genişliğini arttırmıştır. Ayrıca besteci önceki eserlerinde fagotun kalın ses genişliğini bu eserde kontrfagota bırakmış ve de kullandığı iki fagotun orta ve ince ses genişliğindeki etkinliğini arttırmıştır.

Fagot, önceki senfonilerden farklı olarak üflemelilerle daha fazla birlikte hareket etmiş ve nüans anlamında biraz altta kalsa da solo kaldığı yerlerde kesit veya kısım geçişlerini başarıyla aktarmıştır. *Staccato* artikülasyonun belirtildiği pasajlarda dil kullanımı üst seviyededir. Fagot, üçüncü bölüm boyunca ara vermeden çalmış ve son kısımda da yine geçiş köprülerinde ve orkestranın sustuğu yerlerde uzun akor sesleriyle orkestrasyona renk katmıştır.

Dokuzuncu senfoninin dördüncü bölümünün orkestrasyonunda dört korno, üç trombon, davul-zil-triangle'dan oluşan vurmali çalgılar, dört solist ve bir korodan oluşan grubun eklenmesinin yanı sıra fagot müziğinde de birçok yenilik olmuştur. Birinci fagot partisini ikinci fagot partisinden de bir oktav alttan desteklemiş ve de kontrfagot partisinden de bu bölüme eklenmiştir. Kontrfagot'un bu bölümde kullanılmasının en önemli sebebinin, dört sesli koro partisinden eklenmesi ve de tahta üflemeli çalgıların ses alanının genişletilmesi olarak görülebilir. Ayrıca korno partisinden dört, trombon partisinden üç olması da ses katlamalarının orkestrasyonda yer almasını sağlamıştır. Dokuzuncu senfoninin sadece dördüncü bölümünde kullanılan kontrfagot, orkestrasyona renk kazandırmaktan öte, duyuş olarak derinlik ve hacim kazanılması istenen pasajlarda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

Adler, Samuel, *The Study Of Orchestration*, Norton Company New York, 2001.

Aktüze, İrkin, *Müziği Okumak*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2004.

- Aktüze, İrkin, *Ansiklopedik Müzik Sözlüğü*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Büke, Aydın, *Beethoven*, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2014.
- Carse, Adam, *The Orchestra in the XVIIIth Century*, W.Heffer & Sons, Ltd., Cambridge, 1940.
- Çokamay, Bahadır, *Müzik Kültürüne Dair Çeşitli Görüşler-I: Senfonik Müziği Bando Müziğine Uyarlama (Transkripsiyon) ve Orkestralama (Orkestrasyon) Teknikleri Üzerine Bir İnceleme*, Eğitim Yayınevi, Konya, 2019.
- Feridunoğlu, Lale, *Müziğe Giden Yol*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014.
- İlyasoğlu, Evin, *Zaman İçinde Müzik*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Karolyi, Otto, *Müziğe Giriş*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Kaygısız, Mehmet, *Başlangıcından Günümüze Müziğin Evrimi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.
- Lockwood, Lewis, *Beethoven*, Ebru Kılıç. (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.
- Michels, Ulrich., Vogel, Gunter, *Müzik Atlası*. Semih Uçar. (Çev.), Alfa Basın Yayın Dağıtım. İstanbul, 2013.
- Mimaroğlu, İlhan, *Müzik Tarihi*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1987.
- Sevsay, Ertuğrul, *Orkestrasyon*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.
- Pamir, Leyla, *Müzikte Geniş Soluklar*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Say, Ahmet, *Müziğin Kitabı*, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara, 2001.
- Say, Ahmet, *Müzik Sözlüğü*, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara, 2002.
- Say, Ahmet, *Müzik Ansiklopedisi*, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara, 2005.
- Selanik, Cavidan, *Müzik Sanatının Tarihsel Serüveni*, Doruk Yayınları, İstanbul, 2011.
- Sözer, Vural, *Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1986.
- https://brepimentel.com/the_woodwind-section-in-mozarts-late-symphonies/
Erişim Tarihi: 17.06.2017.
- [http://imslp.org/wiki/Symphony_No.9,_Op.125_\(Beethoven,_Ludwig_van\)](http://imslp.org/wiki/Symphony_No.9,_Op.125_(Beethoven,_Ludwig_van))
Leipzig: Breitkopf und Härtel, 1863. Plate B.9. Edisyonu. Erişim Tarihi: 03.10.2016.

**HARDT VE NEGRI’NİN KÜRESEL DEMOKRASİ DÜŞÜNCESİ İLE
LACLAU VE MOUFFE’UN RADİKAL DEMOKRASİ PROJESİNİN
KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ***

*A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE GLOBAL DEMOCRACY THOUGHT OF
HARDT & NEGRI AND THE RADICAL DEMOCRACY THOUGHT OF LACLAU
& MOUFFE*

Aysun YARALI AKKAYA**, Selim BOZDOĞAN***

*Geliş Tarihi: 19.09.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 02.04.2019
(Accepted)*

ÖZ: Bu çalışmada demokrasi kuramında çağdaş yaklaşımlar arasında yer alan iki farklı düşünce üzerine odaklanılmıştır. Hem Laclau ve Mouffe’un radikal demokrasi projesi hem de Hardt ve Negri’nin küresel demokrasi düşüncesi, özünde liberal demokrasinin günümüzde karşılaştığı krizine çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Her iki demokrasi projesinde de özne, sınıf, kimlik, hegemonya, azınlık, devrim kavramları tartışılmaktadır. Bu çerçevede bu çalışma, Hardt ve Negri’nin çokluk ve imparatorluk kavramlarıyla açıkladığı küresel demokrasi düşüncesinin radikal demokrasi eleştirisi olduğunu iddia eder.

Anahtar Kelimeler: Radikal Demokrasi, Küresel Demokrasi, Hegemonya, Çokluk, İmparatorluk, post-Marksizm.

ABSTRACT: This article focuses on two different thoughts, which are part of the contemporary democracy theory. At their cores, both radical democracy project of Laclau & Mouffe and global democracy thought of Hardt & Negri emerged as a solution to the crisis that liberal democracy is facing. In either of these two democracy projects the concepts of subject, class, identity, hegemony, minority and revolution are discussed. In this regard, this article claims that global democracy project, which was explained by Hardt & Negri with the concepts of multitude and empire, is a critic of the radical democracy theory.

Keywords: Radical Democracy, Global Democracy, Hegemony, Multiplicity, Empire, post-Marksizm.

1.GİRİŞ

İlk kez Herodot’un Herodot Tarihi kitabında yasalar karşısında eşitlik [isonomi] olarak tanımlanan demokrasi, Atina sitesindeki uygulamalarından günümüze kadar önemli değişimlerden geçmiştir. Hem Atina sitesindeki uygulamaları hem de Spinoza ve Rousseau’nun görüşlerinde demokrasi yönetime doğrudan katılımı ifade edilirken; 19. yüzyıl liberal temsili demokrasi anlayışı,

* Bu çalışma Selim Bozdoğan’ın 2017 yılında YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen “Hardt ve Negri’nin Çokluk Düşüncesinde Radikal Demokrasi Eleştirileri” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, aysunyaraliakkaya@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6829-4282.

*** selimbzdogan@gmail.com, ORCID:0000-0001-8852-8974.

makro ölçekli ulus-devlet örgütlenmesi içerisinde temsil kavramıyla ilişkilendirilmiştir.

Marksist düşünce içerisinde de farklılaşan bir demokrasi tahayyülü söz konusudur. Marx'ın gençlik dönemi demokrasi fikirleri, onun olgunluk dönemi tarihsel materyalist yönteminin bir sonucu olan komünizm fikriyle bir süreklilik içerisinde. Gerçek demokrasiyi bir devlet örgütlenmesi olarak tartışmayan Marx demokrasiyi, toplumsalın ve siyasalın homojenleşmesi ilkesinden hareketle ele alır. Yine Bernstein'ın görüşlerine baktığımızda adalet temelli sosyalizm ve liberalizmin bir kaynaşması olarak sosyal demokrasi kuramını savunduğunu söylemek mümkündür.

1980 sonrasında ise Marksist kuramsal yazında demokrasi kavramı birçok teorik çalışmanın lokomotifi haline gelmiştir. Clause Offe, Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, Micheal Hardt ve Antonio Negri (Therborn, 2010:202-203) gibi birçok post-Marksist düşünür, demokratik düşünceye yönelik yaklaşımlarıyla sola bir alternatif oluşturmayı denemişlerdir. Bu bağlamda bu çalışmanın konusu post-Marksist düşüncede kabul edebileceğimiz iki temel kuram olan Radikal Demokrasi ile Küresel Demokrasi teorilerinin karşılaştırmalı bir değerlendirmesini yapmaktır. Bu karşılaştırmada temel amaç küresel demokrasinin radikal demokrasiye bir alternatif olarak eleştirilerini tartışmak olacaktır. Bu çerçevede makalede öncelikle radikal demokrasi savı üzerinde duran Laclau ve Mouffe'un teorilerinin kavramsal temelleri ile birlikte radikal demokrasi projeleri anlatılacak, sonrasında Hardt ve Negri'nin kullandığı kavramlar açıklanarak, küresel demokrasi yaklaşımları tartışılacaktır.

2. LACLAU VE MOUFFE'UN DÜŞÜNCELERİNDE MARKSİZM ELEŞTİRİSİNİN TEMELLERİ

Laclau ve Mouffe'un "Hegemonya ve Sosyalist Strateji" (2015) kitabı post-Marksist düşünceye alanında öne çıkan yayınlar arasındadır. Kendilerini post-Marksist olarak kabul eden Laclau ve Mouffe entelektüel geleneğe yeniden sahip çıkmaya ve bu geleneği aşmaya çabalamışlardır (Therborn, 2010:202). Düşünürler, Marksizm öznellik ve sınıf temelinden yola çıkarak ön gördüğü ileri aşama olan kapitalizmin gelişmesi ve böylece antagonizmaların ortadan kalktığı saydam bir toplum olarak komünizme geçileceği düşüncesini sürdürmezler. Ancak Marksizmin kendi geçmişlerini oluşturduğunu söylemekten de kendilerini alıkoymazlar (Laclau&Mouffe, 2015:29).

Laclau ve Mouffe, öncelikle Marksist kuramın özcülüğünü ve sınıf indirgemeciliğini yapı-bozumuna uğratmış ve ikinci olarak da Marksist kategorilerin yeni toplumsal mücadelelerle olan ilişkilerini yeni kuramsal kaynaklara başvurarak, alternatif bir sol tahayyül için irdelenmişlerdir. Dolayısıyla, Marksizm'in "sınıf" ve "ekonomi" temelli yaklaşımlarıyla toplumsal yapının anlaşılacağına vurgu

yapmaktadırlar. Buna göre, Marx'daki 'sınıf' nosyonu bir bütün olarak Ondokzuncu yüzyılda çok berrak olan toplumsal kimliklere büyük ölçüde tekabül eden bir sentezdir. Ancak bu sentez bugün anti-kapitalist mücadelelerin mantığını ve modelini anlamada eskisi kadar yardımcı olmamaktadır (Laclau, 1989:26). Geldiğimiz noktada toplum heterojen bir haldedir ve ekonomik temelli yaklaşımlarla tüm bu farklılıkların tek bir sınıf ilişkisi yumağı içerisinde homojenleştirilmesi mümkün değildir. Toplumun özü toplumsal ve politik kimlikler –özdeşlikler- esas itibarıyla kararsız bir yapıdadır (Laclau, 1989:26). Laclau – Mouffe, Marksizm'in yaygın kültürel değişim karşısında nasıl kırıldığını göstermektedir (Sim, 2001:13). Özellikle 1980'li yıllardan itibaren meydana gelen toplumsal, siyasal ve kültürel değişim ve dönüşümler Laclau ve Mouffe'un kuramsal yaklaşımlarında belirleyici rollere sahip olmuştur:

“Yeni feminizmin, etnik, ulusal ve cinsel azınlıkların protesto hareketlerinin, nüfusun marjinalleştirilmiş tabakalarının kurumlara karşı verdiği ekolojik mücadelelerinin, anti-nükleer hareketin, kapitalist çevre ülkelerde atipik toplumsal mücadelelerinin doğuşu –bütün bunlar daha özgür, demokratik ve eşitlikçi toplumlara doğru bir ilerlemenin potansiyelini, ama yalnızca potansiyelini yaratacak şekilde- toplumsal karşıtıllıkların geniş alanlara yayılmasını ifade eder (Laclau&Mouffe, 2015:25-26).”

Bu bağlamda karmaşıklaşan toplumsal ilişkiler “sınıf” ve “ekonomi” temelli yaklaşım üzerinden inşa olunan Ortodoks Marksizmi¹ krize sokmaktadır. “Teorik krize yol açan şey, bizzat çağdaş toplumsal mücadelelerin çoğulluğu ve bu mücadelelerin içerdiği zenginlikler olmuştur”(Laclau-Mouffe, 2015: 27). Homojen evrensel sınıflar veya ulusal toplumsal oluşumlar fikrini reddederler (Parker-Sim, 1997: 176). Dolayısıyla çoğul kimliklerin heterojenliği ilkesi, Marksist projenin yeniden formüle edilmesinde merkezi bir rol oynamaktadır (Sim, 2001: 13). Bu çoğulculuşma neticesinde Laclau ve Mouffe, kendi radikal demokrasi versiyonlarını geleneksel Marksizm'den ayırırlar (Trimbur, 1999:287). Bu bağlamda Laclau ve Mouffe'un birinci eleştirisi *evrensel sınıf birliği nosyonu* ve bunun temelinde yatan özcü yaklaşımlar olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca emperyalist sömürü, ekolojik krizler ve ekonominin farklı sektörleri arasındaki artan dengesizlikler, giderek daha fazla kişiyi dışlamakta ve daha çok “öteki” yaratmaktadır. Bununla bağlantılı olarak toplumsal mücadeleler çeşitlilik kazandıkça geniş halk kitlerinin tek bir kategoride temsil edilmesi giderek güçleşmektedir (Kundakçı, 2015: 170; Laclau, 2006: 113).

---

¹Marksizmin krize yönelik ilk önemli çalışma, Korsch'un *Marksizmin Krizi* başlıklı yazısıdır. Korsch, çalışmasında Marksizmin, tarihsel ve teorik bir krizin ortasında olduğu iddiasıyla başlar. Yazar'a göre, yaşanmakta olan bu kriz sadece Marksist hareketin yaşadığı bir kriz olarak tanımlanmamalı, Marksizmin kendisinin yaşadığı bir kriz olarak ele alınmalı ve değerlendirilmelidir (Gülenç, 2010: 140).

Toplumsal kategorilerin sınıf kavramı içerisinde sabitlenmesi, diğer tikel grupların mücadelelerini de göz ardı etmeye neden olmaktadır. Laclau ve Mouffe'a göre, Marksizm'in sınıf ile toplumsal failer arasında kurmuş olduğu güçlü ilişkinin saydam bir toplum modeline doğru ilerleyeceği tezi doğru değildir (Kundakçı, 2015: 155). Marksizm'in evrensel sınıf birliği, özdeşlik ve temsil olgularının temelindeki şey *son kertede ekonomiye* verilen öncü ve öz rollerdir. Temel altyapı birimi olarak ekonomi, Marksist teorinin özünü oluşturur (Laclau-Mouffe, 2015: 45).

Marksizmin toplumun temel dinamiğini ekonomi üzerinde dizayn etmesi siyasalın sonuna gelindiğini iddia eden bir düşünce içindedir. Çünkü Marksist "bilim" in garanti ettiği şey, altyapının hareket yasalarıdır (Laclau-Mouffe, 2015: 50). Altyapısal temel ile üstyapı arasındaki tek yönlü (burjuva - işçi sınıfı diyalektiği) antagonistik ilişkiler "tarihsel zorunluluk" yasası çerçevesinde anlamlandırılmaktadır. Örneğin devrim fikri, işçi sınıfının ontolojik merkezliği üzerinden kurgulanmaktayken, günümüzdeki devrimci hareketler ve mücadeleler işçi sınıfını da aşan daha karmaşık mücadeleler ağına dönüşmektedirler. İşçiler, kadınlar, eşcinseller ve çevrecilerin mücadeleleri herhangi türden birleşik bir doğrultuya tabi tutulmaksızın yürütülmektedir (Laclau, 1989: 26). Dolayısıyla Laclau ve Mouffe, "işçi sınıfının temsiliyeti/evrensel failliği" ve "ekonomik özcülük ve temelcilik" ilkelerinin yerine, hegemonik söylem temelinde yükselen yeni radikal demokratik bir siyaset teorisinin kurulması gerektiğini ifade etmektedirler.

3. LACLAU VE MOUFFE'DA RADİKAL DEMOKRASİ PROJESİ

Radikal demokraside özne konumları, çokluğun kesişme noktasındaki hegemonik pratiklerin eklenmesi sonucu oluşan; merkezleşmiş, parçalanmış ve bütünleşmemiş fail olarak bir özne kategorisinin yeniden değerlendirilmesine dayanır. Laclau ve Mouffe, merkezsiz, parçalanmış ve tamamlanmamış özne fikrini; dilbilim, psikanaliz ve yapı-bozum gibi geniş bir alandan esinlenerek, siyasal bir momentte tartışmaktadırlar. Bu nedenle radikal demokrasi projesini şekillendiren bu kavramlar oldukça etkilidir.

Klasik düşüncede "özne" tamamlanmış bir işçi sınıfı ya da birey kategorisi içerisinde kendini açığa çıkarırken; "tamamlanmamış özne" fikri, "fark" ve "tekrar" a dayalı bir kimliğe göndermede bulunur. "Özne heterojen ve değişkendir" (Özsel, 2010: 343). Peki, sabit olmayan anlam çoğulluğu ve farklı tikelliklere sahip kimlikleri bir araya getirecek şey nedir? Bu sorunun cevabı, Laclau ve Mouffe tarafından hegemonya kavramı çerçevesinde ele alınır. Laclau ve Mouffe'un amacı, radikal demokrasi kavramına dayanan yeni bir sol politikanın şekillendirilmesi için Gramsci'nin hegemonya kavramının ötesine geçmektir (Parker-Sim, 1997: 175-176). Laclau ve Mouffe'un hegemonya teorisini temellendirdiği kavramsal yöntemine bakacak olursak hegemonya teorisi, özcü yaklaşımların evrensellik iddiasının günümüzde anlamını yitirdiğine dikkat çekmektedir. "Feministler,

çevreciler, işsizler, kapitalizm karşıtları, eşcinseller, belirli bir etnik azınlığa mensup olan ve çeşitli kültürel gruplar vb. kendi söylemleri etrafından toplumsallığın, diğer kesimlerinden farklılaşan tikel pozisyonlar, kendi mücadele ve özne konumlarını² ifade etmektedir”(Kundakçı, 2015: 196). Dolayısıyla hiçbir tikel kimliğin kendi başına tüm toplumu açıklamaya muktedir olmadığını söylemek mümkündür. “Çağdaş siyasal ve sosyal mücadelelerin çıkış noktası, güçlü bir şekilde kendi tikelliklerini öne sürmektir” (Laclau, 2015:27). Laclau ve Mouffe göre, evrensellik/tikellik karşıtlığı aşılsa, hegemonya vardır.

Laclau’ya göre kimlik yapı-bozuma uğratıldığında kendi sınırlarını aşarak yayılım haline geçer ve evrensel niteliğini kaybeder. Kimlik geçirgendir ve yayılım halindedir. “Bütün kimliklerin, tamamlanmamış, açık ve politik bakımdan tartışmalı karakterinin bir onaylaması yoluyla terk edilmesi³ gerekir” (Laclau-Mouffe, 2015: 168). O kısmı bir tamamlanmamışlık ve sonsuz bir antagonizma ilişkisi içermektedir.

Laclau ve Mouffe’a göre hegemonya eklemleyicidir (Laclau-Mouffe, 2015: 169)⁴. Eklemlenme, söylem çerçevesinde bir araya gelen öğelerin oluşturduğu momenttir. Fark mantığı ile eşdeğerlik mantığı çerçevesinde, düğüm noktalarında bir araya gelen öğelerin eklemlenmesi fikri, sınıf kavramına biçilen ontolojik teorilere karşı da bir reddiyedir. “Laclau ve Mouffe, hegemonya mantığını bir eklemlenme ve olumsuzluk mantığı olarak gösterir ve hegemonik öznelerin bizzat kimliğinin bu egemen formasyon süreçlerinde belirlenmeye başladığını savunur” (Nizam, 2006: 159). Düğüm noktalarında eklemlenen öğeler, hegemonik bir ilişki çerçevesinde *evrensel*⁵ hale gelmektedirler. Yani hegemonya evrensel ve tikel arasında meydana gelen boşluğu doldurma işlevi görmektedir. Fakat bu doldurma işleviyle ulaşılan evrensellik boyutu kesin olarak kazanılmış değildir, her daim tersine çevrilebilir bir niteliğe de sahiptir. Çünkü “buradaki evrensellik imgesi bir

---

²Özne konumları kavramı, söylemin yarattığı yeni yapı içinde öznelerin aldıkları konumları ve söylemin meydana getirmiş olduğu toplumsal faillerin çokluğuna vurgu yapar.

³Kimliğin onaylanması farkın olduğuna gönderimde bulunurken, kimliğin onaylandıktan sonra terk edilmesi ise eşdeğerlik mantığını gündeme getirir.

⁴Laclau ve Mouffe’a (2015: 169) göre, öğeler arasında kimlikleri değişecek bir ilişki kuran her türlü pratiğe eklemlenme denir. Eklemlenme pratikten doğan yapılaşmış bütüne ise söylem denir. Bir söylem içinde eklemlenmiş durumda görünürken ortaya çıkan, farklılık konumlarına moment, bunun tersine, söylemsel olarak eklemlenmemiş farklılıklara öge diye edilir.

⁵Laclau'nun evrenselliği, kirlenmiş evrenselliktir, "çünkü (1) evrensellik ile tikellik arasındaki çözümsüz gerilimlerde yaşar ve (2) sahip olduğu hegemonik evrensellik işlevi kesin olarak kazanılmış değil, daima tersine çevrilebilir niteliktedir (Laclau-Mouffe, 2015: 16).

mutlak gerçeklik olarak değil, ancak hegemonik bir kurgu olarak varolabilir” (Özsel, 2010: 354). Bu kurgu her daim antagonizmalar tarafından bertaraf edilir.

Antagonizma, genel olarak uzlaşmaz karşıtlıklar olarak tanımlanmaktadır. Klasik Marksizm’de, antagonizma burjuva ve işçi sınıfı karşıtlığını ifade etmek amacıyla kullanılan bir kavramdır. Bir uzlaşmaz karşıtlık alanı olarak burjuva ve işçi sınıfı arasındaki gerilimin, proleter devrimle yok olacağına inanılmaktadır. Fakat Laclau ve Mouffe için “antagonizmalar” hiçbir zaman kapanamaz. Söylem tarafından kısmi olarak bir kapanma meydana gelmiş olsa bile, bu kapanmayı bozan toplumsal antagonizmalar sürekli oluş halindedirler.

Antagonizma, “hegemonyanın (anlamın, kimliğin) kapanımını gerçekleştirmedeki başarısızlığından, söylemsel pratikleri sürekli olarak aşan ve istikrarsızlaştıran çok anlamlı ve ‘anlam fazlalığı’ndan ileri gelir” (Demir, 2014: 104). Antagonizmalar *nesnel* ilişkiler değil, nesnelğin sınırlarını açığa çıkaran ilişkilerdir (Laclau-Mouffe, 2015: 16/202). Nesnelğin olmaması, bütünlüklü bir toplum modelinin de olmaması anlamını taşır. Laclau’ya göre toplum geçerli bir söylem nesnesi değildir. Toplum, bütünlükten çok toplamlardan meydana gelmektedir. Laclau, bu toplamların çeşitli öğeleri arasındaki ilişkilerin, nedensellik mantığından ve determinizmden çok olumsuzluk gereğince düşünülmesi gerektiği konusunda ısrar eder (Barrett, 2013: 374). Ancak Laclau ve Mouffe, toplumsal bütünlük düşüncesinin eleştirisiyle yetinmez, toplumun olanaksızlığıyla (Laclau, 1990: 89) ilgili temel bir sav ortaya atarlar. Toplum olanaksızdır çünkü toplum farklılıkların sayısız/sonsuz oyun alanıdır ve “öğeler”in anlamını herhangi bir düz anlamda sabitleştirmek mümkün değildir (Laclau, 1990: 90). Toplumun bir temeli ve özü yoktur; toplum bir töz değildir. Toplum ve toplumsal failer özden yoksundurlar (Laclau-Mouffe, 2015: 1258). Bu özü ve temelciliği bozan antagonizmalardır.

Antagonizma, “kimliğin eksiksiz, tam ve istikrarlı kılınmasının en büyük tehdididir. Yani toplumsal kimliklerin ve nesnelğin kalbindeki yokluğu, eksikliği (lack) açığa vurur” (Howarth-Stavrakakis, 2000: 10; akt: Demir, 2014: 106). Hiçbir kimlik nesnel değildir. Öznelliğimiz bir dizi kimlik tarafından çaprazlanmıştır (Homer, 2013: 159). Homojen ve bütünlükçü bir kimliğin “toplum” adı altında işlerli hale gelmesini engelleyen şey ötekinin⁶ varlığıdır. “Ben’in oluşturulması, öte yandan bir “öteki”nin varlığını da dışsal olarak kurmakta ve “benden olmayan”ın bile sınırlarını çizmektedir” (Kundakçı, 2015: 2012). Çünkü kimliğe karşı dıştan her daim bir reaksiyon vardır. Bu yüzden de “antagonizmalar toplumun içinden değil

---

⁶Öteki düşman değildir; rakip de değildir, olsa olsa bir hasımdır. Karşıtlığı *olumsallık* ilkesince anlamlandırılmıştır.

dışındadırlar ya da daha doğrusu, toplumun sınırlarını, onun kendisini tam olarak oluşturmasını olanaksız hale getirirler”(Laclau-Mouffe, 2015: 202).

Özetlersek, hegemonyanın evrenselliği, düğüm noktalarında bir araya gelen öğelerin, momentler halinde billurlaşmadığı bir alanının kısmi birlikteliğine vurgu yapar. Bu açıdan "hegemonya teorisinin yaptığı şey, eklemleme ilişkisine giren öznelerin ve öğeleri özgüleştirmenin olanaklı olduğunu göstermek ve bu eklemlemeyi kapsayan ilişkisel momentin özgüllüğünü belirlemektir" (Nizam, 2006: 159). Laclau'ya göre her kimlik kendinde özeldir.

Radikal demokrasi projesinde, sosyalizmin sadece işçilerin özyönetimi ilkesine dayanmasına karşılık, aslolanın ne üretileceğine ve ürünlerin paylaşılma biçimlerine ilişkin kararlara bütün öznelerin gerçek katılımını savunmaktadır (Laclau-Mouffe, 2015: 273). Böylece işçi sınıfı egemenliğine ve özcü yaklaşımlar neticesinde ortaya çıkacak bir olaya imkân tanınmamaktadır. Dolayısıyla radikal demokrasinin sosyalizm boyutu bu bağlamda kendini açığa çıkarmaktadır.

Temel olarak, radikal demokrasinin liberal demokrasiden farkı, modern demokrasinin etik-siyasal ilkelerinin genişletilmesi ve demokratik devrimin radikalleştirilmesi (Demir, 2014: 171) olarak saptanabilir. Demokratik devrim ile toplumsal düzen, temelinin tanrısal iradede bulunduğu bir yönetimin hiyerarşik, eşitsizlikçi tipteki bir toplumun sona ermesini sağlamaktadır (Laclau-Mouffe, 2015: 239). Modern demokrasinin eşitlik ve özgürlük ilkeleri bu bakımdan önemlidir, fakat yeterli değildir. Bu bağlamda liberal demokrasinin yapı-bozuma uğratılması gerekir. Sosyalizm ve liberalizmin eklemmesi, kapitalizmden radikal bir kopuşu değil, her iki yaklaşımın birlikte tartışılmasıdır. Böylece liberal demokrasi ve sosyalizmin eklemmesi, radikal çoğul proje ile eşitsizliklere karşı mücadele etmeyi amaçlamakta ve tabiyet ilişkilerini ortadan kaldırmaktadır (Laclau-Mouffe, 2015: 237). Laclau ve Mouffe'ye göre Marksist söylemdeki eşitsizliklere karşı mücadele etme süreci monisttir. "Eşitsizlikle mücadele yönteminde kolektif mücadele karakterinin sağlanması için tabiyetin farklılık olarak istikrar kazanmasını engelleyen bir dış söylemin varlığı gereklidir" (Laclau-Mouffe, 2015: 245). Dolayısıyla toplumsal mücadelelerde bütünsel öznelerinin parçalanması antagonizmaların her daim varlığını korumasından ileri gelir. Örneğin "devletin müdahale ettiği bütün alanlarda, toplumsal ilişkilerin politikleşmesi sayısız yeni antagonizmaya temel oluşturur" (Laclau-Mouffe, 2015: 248). Çevre, tüketimcilik, çeşitli diğer hizmetler, hepsi de eşitsizliklere karşı mücadele ve yeni haklar için yeni talepler meydana getirmektedir. Böylece çoğulcu ve demokratik anlayışın derinleştirilmesinin olanağı doğmuştur (Laclau-Mouffe, 2015: 256). Bu yüzden, radikal ve çoğul demokrasi, eşitlikçi bir mantığın genelleştirilmesine olanak sağlar (Okutan, 2006: 91).

Düşünürler, liberal demokrasinin evrensel ve rasyonel bir uzlaşısı temelinde bütünlüğü mümkün kılacağına dair inancın, demokratik düşünceyi yanlış yola saptıracağını önemle vurgularlar (Mouffe, 2013: 8). Toplumsalın temeli, siyasal çatışmalarla istikrar kazanmaktadır ve bu da radikal demokrasinin önkoşuludur. Mouffe'a göre, Habermasçı müzakereci demokrasi, ahlak ve siyaset arasında bir bağlantı kurmayı hedefler. Oysa demokratik siyaset biz/onlar karşıtlığının antagonistik olarak sürekliliğini ön plana çıkarır. Laclau ve Mouffe göre, "Demokratik siyaset biz/onlar karşıtlığının aşılmasını değil, bu karşıtlığın farklı biçimlerde yeniden kurulmasını gerektirmektedir" (Mouffe, 2013: 22). Her kimlik ilişkisel karakterde olduğu başka bir kimliğin varlığının önkoşulu olan, yani kimliğin dışarısını kuran bir "öteki"nin algısıdır. Bu bağlamda bütün siyasal kimlik biçimleri bir biz/onlar ayrımı içerdiğinden, antagonizmanın ortaya çıkma ihtimalinin hiçbir zaman ortadan kaldırılamayacağı anlamına gelir (Mouffe, 2013: 24). Bu yüzden kimlikler hiçbir zaman tamamıyla sabitlenemez. Kimlikler sabitlenemezse hegemonya da hiçbir zaman tamamlanamaz. Dolayısıyla radikal demokrasi projesi:

"Liberal demokratik geleneğin öğeleri arasındaki hakların artık bireycileşmiş bir çerçeveden görmeden, ama 'demokratik hakları' daha çok kavrayarak başka türden bir eklemlenmeyi amaçlar. Bu ise, yeni bir hegemonya yaratacaktır. Demokratikler pratikler çokluğunun gerektirdiği demokratik değerler hegemonyası için ihtiyaç duyduğumuz şey, bir demokratik matris aracılığıyla biçimlendirilecek özne pozisyonları çokluğunun daha çeşitli toplumsal ilişkilere dâhil edilerek kurumsallaştırılmasıdır (Mouffe, 2008: 37)."

Burada radikal demokrasinin görevi, ırkçılığı kapitalizmin, cinsiyetçilik karşıtı mücadelelerin birlikte eklemlenmesine izin verecek yeni özne pozisyonlarının yaratılmasını ön plana çıkarır⁷. Sol siyaset içerisinde alternatif olarak görülen radikal demokrasi söyleminin toplumsal bölünmeyi eş-değerlikler temelinde yeniden kurgulaması gerekmektedir (Laclau-Mouffe, 2015: 269). Politik alanların çoğaltılması demokratik dönüşümün önkoşuludur. "Örneğin cinsiyetçilik karşıtlığı ile kapitalizm karşıtlığı arasında zorunlu bağlantılar yoktur ve ikisi arasında birleşme ancak hegemonik bir eklemlenmenin sonucu olabilir" (Laclau-Mouffe, 2015: 272).

4. HARDT VE NEGRİ'NİN MODERNİTE ELEŞTİRİSİ VE KURAMSAL TARTIŞMALARININ TEMELLERİ

Hardt ve Negri'nin kuramsal yaklaşımını öne çıkaran modernite eleştirisi, Fredric Jameson ve David Harvey'in postmodernist yaklaşımlarına dayanmaktadır. Jameson, "Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı" adlı eserinde, postmodernizmi kapitalizmin gelişimindeki bir aşama olarak tanımlamaktadır.

⁷Laclau ve Mouffe, yeni özne konumlarının toplumsal mücadelelerde yeni baskı biçimlerine karşı direnişlerinin nasıl yeni-muhafazakâr söylemler eklemlenebildiklerine de dikkat çekerler (Laclau-Mouffe, 2015: 260).

Jameson postmodernizmin kapitalizmle olan ilişkisini “kültür” kavramından hareketle irdelemiştir. Jameson geç kapitalizm derken, içinde yaşadığımız ileri kapitalizmin kültür alanına yansıttığı formlara dikkat çekmektedir. Bu formlar mimaride, sanatta, edebiyatta, tüketimde vb. alanlarda deneyimlediğimiz tüm şeyleri içermektedir. Diğer yandan Jameson, farklılık, tikellik ve heterojenliği piyasa kapitalizmine katkı sunmasından ötürü eleştirir. Jameson’a göre farklılık ve heterojenlik kapitalist sisteme yeni bir ivme kazandırmaktadır.

Hardt ve Negri ise postmodernizmi, yeni üretim biçimleri ve bunların yarattığı dönüşümler çerçevesinde maddi olmayan emek ve biyo-politik iktidar ağları temelinde merkezlessiz egemenlik formlarını içerisinde barındıran *İmparatorluk* ve bunlara karşı olarak kavramsallaştırdığı *Çokluk* temelinde irdelemektedir. Öncelikle Hardt ve Negri modernliği iki uğrak üzerinde değerlendirmeye çalışmaktadırlar. Birinci modernlik ve ikinci modernlik olarak yapmış oldukları dönemselleştirmede, ikinci modernliğin yıkıcı ve çatışmacı doğasını betimlemeye çalışmaktadırlar. Onlara göre modernliğin ilk dönemleri devrimci hamleleri kendi içerisinde barındırmaktadır. Dünyaya ve yaşama ilişkin içkinlik düzleminde yaratıcı kuvveti kendinde bulan çokluğun devrimci karakterine yönelik karşı-devrimci bir hamlede her daim kendini göstermiştir. Karşı-devrimci hareketin aşkinci düzlemde kendini ortaya koyması aynı zamanda ikinci modernlik olarak kavramsallaştırılır. Hardt ve Negri’ye göre modernlik “egemenlik tektir ve devredilemez” ilkesini düstur edildiği için, aşkinci bir projedir. Hardt ve Negri’ye göre, Descartes’la başlayan ve daha sonra Hegel’e kadar ki süreçte, aşkincil bir töz düzleminde anlamını bulan felsefe, aklın yegâne kılavuzluğuna yönelerek sözleşme teorilerindeki savaş halini meşru bir zemine oturtulması sürecidir. Aşkinci düzlemin ekonomik kuramsal yapısı ise Adam Smith’in “görünmez el” metaforunda anlamını bulmaktadır. Bu yüzden Avrupa modernliği kapitalizmden ayrılamaz (Hardt-Negri, 2015: 104). Çünkü modern egemenlik teorisinin içini dolduran ve onun varlığını sürdürmesini sağlayan bir içerik vardır. Bu içerik kapitalist gelişme tarafından, toplumsal yeniden üretim değerlerinin temeli olarak olumlanması tarafından temsil edilir (Hardt-Negri, 2015: 104). Düşüncülere göre, egemenlik ve sermayenin birlikteliği zirveye ulaştığında, iktidarın aşkincisallığı otoriter yönetimlerin aşkincil bir uygulamasına dönüştüğünde, toplumu yönetenler politik bir makineye dönüşmektedirler. İktidar dispozitiflerinin krizine yönelik ikinci hamle “ulus” kavramının inşasıyla ilgilidir. Hardt ve Negri’nin kavramsallaştırmasında “Avrupa’da ulus kavramı patrimonial ve mutlakıyetçi devlet alanında ortaya çıkmıştır”(Hardt-Negri, 2015: 110). Patrimonial devlet ilkesinde “kralın malı olan devlet”, uluslaşma süreçleriyle birlikte “ulusun malına” dönüşmüştür. Aslında ulus-devletin homojenleştirici ve halk içinde özdeşliğe dayalı prosedürlerin yaratılmasına yönelik hamleleri “zora ve şiddet”e dayalı olarak kendini ortaya koymuştur.

Dolayısıyla “her ulus, çokluğu bir halk haline getirmek zorundadır” (Hardt-Negri, 2015: 119).

Hardt ve Negri’nin penceresinde, ulus ve ulusun halkı hüküm sürdüğü müddetçe modernliğin krizi ısrarla sürecektir (Hardt-Negri, 2015: 125). Özetlersek, modernliğin devlet biçimi önce ulus-devlete denk düşer ve ardından ulus-devlet biçimi bir dizi “katliam”a sebebiyet verir. 19. ve 20. yüzyılın ilk yarısındaki ulus-devlet savaşları, kapitalist sistemin “sömürü” mekanizmasına entegre olma gayesiyle ortaya çıktığını örnek gösterebiliriz. 1980’li yıllardan sonra, ulus güçlerinin gerilemesi modern egemenlik paradigmasında yeni bir kaymayı temsil etmektedir. Bu kayma “postmodernlik” olarak tarif edilir. Postmodernliğin temel karakteristik özelliği, biyo-politik çağda “emek süreçlerinde” meydana gelen dönüşümlerde yatmaktadır. Hardt ve Negri, modernlik ile postmodernlik arasındaki farkı, emek ve emek süreçlerinde meydana gelen değişimler üzerinden açıklamaktadır. Diğer yandan Hardt ve Negri, postmodernliği ne salt Aydınlanma eleştirisi üzerinden ne de salt farklılık politikaları temelinde irdelemeye çalışırlar. Bu yüzden “postmodernist teoriyi bütünüyle Aydınlanma ya da bütünüyle modernliğe karşı değil, özel olarak modern egemenlik geleneğine karşı bir meydan okuma olarak ortaya koymanın daha doğru olacağını vurgularlar (Hardt-Negri, 2015: 154).

Hardt ve Negri’nin üzerinde durduğu bir diğer kavram küresel ekonominin tahakkümcü ve disipline edici yöntem ve metotlarına karşı devrimci hamlelerin yarattığı çokluklar için şekillenen yeni bir egemenlik biçimidir. Bu da “imparatorluk”tur. Hardt ve Negri tarafından imparatorluk, küreselleşme temelinde postmodern egemenlik formu olarak tayin edilmektedir. İmparatorluk, ulaşım ve iletişim ağlarının tüm evrene yayılması süreci olarak tarif edilen küreselleşme kavramıyla iç içedir.

Küresel siyasal egemenlik formu olarak imparatorluk, “emperyalizmden”⁸ sonraki aşamayı ifade etmektedir. Emperyalizm, tekellerin, mali-sermayenin ve sermaye ihracının ön planda olduğu, tröstlerin uluslararasılaşması ve toprakların büyük kapitalist devletler tarafından bölüştürülmesi mantığına dayanmaktadır. Dolayısıyla emperyalizm, hükümler ulus-devlet egemenliğine dayanıyor ve bu ulusal egemenliğin, boyun eğdirilmiş yabancı ülkelere yayılmasını içeriyordu (Negri, 2006a: 154). Bu bağlamda emperyalizmin birincil işlevi, yayılma ve dışarıya bağlılık iken; imparatorluk, artık hiçbir dışarı bölgenin kalmadığı ve sınırların önemini yitirdiği mekânsız bir egemenlik biçimini gündeme getirmektedir. “İmparatorluk, her şeyden öte, ulus-devlet egemenliğinin ardından gelen yeni bir egemenlik biçimine, hiçbir sınır tanımayan ya da daha doğrusu yalnızca esnek,

---

⁸Lenin emperyalizmi kapitalizmin tekelci aşaması olarak kavramaktaydı (Lenin, 2013: 95).

akışkan sınırları tanıyan, sınırsız bir egemenlik biçimine” (Negri, 2006b: 123) ve daha fazla yayılmanın mümkün olmadığı; sınırsız, merkeziz ve dolayısıyla mekânsız bir egemenlik formuna karşılık gelmektedir. Dolayısıyla imparatorluk da emperyalizmin bir *ileri aşaması*⁹ olarak tayin edilmektedir. Buna göre emperyalizm – ulus devlet ilişkisi modern bir söylemde, imparatorluk – küreselleşme ilişkisi de postmodern bir söylem çerçevesinde terkip edilebilir. Bu bağlamda, küreselleşmenin imparatorlukla siyasal bir form ve biçim kazandığını söyleyebiliriz. İmparatorlukta içeri ve dışarı ikiliği söz konusu değildir. “Modernlerden postmoderne ve emperyalizmden imparatorluğa geçişte, içerisiyle dışarısı arasındaki ayrım giderek silinir” (Hardt-Negri, 2015: 196). “Postmodern egemenlik düzeninde bir oranlar ve yoğunlaşmalar, melezlik ve yapaylık”(Hardt-Negri, 2015: 197) söz konusudur. Bu noktada, ekonomi, siyasal, ideolojik ve kültürel düzeyde yapılan hiçbir ayrımın anlamı kalmamaktadır.

Negri ve Hardt’a göre ulus-devletin krizi yeni düzenin de belirleyicisi olmuştur. Ulusal pazar ve ulusal sermaye, ulus olma niteliğini kaybederek, küresel bir mecrada işlev görmektedir. Bu bağlamda “küreselleşme, modern devletin mekânsal belirlenimlerinin ortadan kalkması demektir (Negri, 2012: 56). Para, teknoloji, insanlar ve metalar ulusal sınırları giderek daha kolay geçmektedirler.

---

⁹Hardt ve Negri’nin İmparatorluğu emperyalizmin ileri bir aşaması olarak görmeleri, onların “ilerleme” kavramına dair bir inançlarının da olduğunu göstermektedir. Düşünürlerin ilerlemeye dönük fikirlerinin temelinde Mario Tronti’nin “Ret Stratejisi” isimli çalışması olduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışmasında Tronti, kapitalist toplumlarda sınıfsal reddetmenin ilkeleri ve gereklilikleri üzerinde durmaktadır. İşçi sınıfı çalışmayı, işverenlerle sözleşmeler yapmayı, oy vermeyi ve grev yapmayı reddetmelidir. Çünkü bu tür işlemler sistemin yeniden üretimini meşrulaştırıcı özelliklere sahiptir. Tronti’ye göre, grev yapıldığında bile emek-sermaye çelişkisini yapılandıran ve istikrara kavuşturan refah kapitalizmini meşrulaştırmış olmaktadır. Bu yüzden sürekli ret etmek gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Tronti’nin *ret stratejisinin* temelinde, emeğin yaratıcı niteliği ön plandadır. Yani kapitalist toplumdaki temel devindirici gücün egemenlerden değil tabi olanlardan geldiğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla emek belirleyici ve öncelleyici güç olarak görülmektedir. Bu aşamada işçi sınıfını sınıf yapan burjuvazi değildir, bilakis burjuvaziyi sınıf yapan işçi sınıfıdır. Tronti’nin ifadesiyle: “sermayeyi üreten üretken emektir; kapitalistlerin genelde kendilerini bir sınıf oluşturmalarına yol açan, sanayi işçilerinin bir sınıf içinde örgütlenmeleri gerçeğidir (Tronti, 2005: 166)”. Hardt ve Negri de böyle bir yaklaşım temelinde şunu ifade etmektedirler: İmparatorluğun kuruluşu proleter enternasyonalizmine bir yanıtıdır (Hardt ve Negri, 2015: 73). Yani proleter mücadelelerin ısrarı yüzünden, sermaye için İmparatorluğun kuruluşu zorunlu hale gelmiştir (Negri, 2006a, s.22). Bu yüzden, İmparatorluk emek süreçlerinde meydana gelen bir dizi değişim sonucunda kitlesel mücadeleler neticesinde doğmuştur, diyebiliriz.

Diğer yandan, uluslararası mahkemeler, sağlık ve insan hakları kuruluşları ulus-devlet egemenliğini sarsan ikinci önemli hareket dizisi olarak düşünülmektedir. Bu bağlamda uluslararası kuruluşların ulus-devlet egemenliğini sarsıcı öğeleri yeni bir egemenlik formunun ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. “Egemenlik yeni bir form almış, bu biçim tek bir hükmetme mantığı altında birleşmiş bir dizi ulusal ve ulus-üstü organdan oluşmuştur. İşte bu yeni küresel egemenlik biçimi bizim imparatorluk dediğimiz şeydir”(Hardt-Negri, 2015: 16). O halde imparatorluk, ulusal sınırların yokluğuyla nitelenmektedir. İmparatorluk yönetiminin ucu bucağı yoktur (Hardt-Negri, 2015: 18). İmparatorluk hem her yerdedir, hem de yok yerdedir.

Hardt ve Negri’ye göre, ulus-devlet egemenliğinin kriz yaşadığı bir diğer alan halk kavramında karşımıza çıkmaktadır. Başlangıç itibariyle ulus-devlet egemenliği “halk” kavramı temelinde kuramsallaştırılmıştır. Hardt ve Negri’ye göre, ulusal egemenliğin yerini yeni ulus-üstü güç olarak imparatorluk aldıkça, halkı temsil etmenin imkânsızlığı açık bir hale gelecek ve halk kavramı buharlaşmaya başlayacaktır. Hardt ve Negri’ye göre halk egemenliği ve temsil ilişkisindeki temel problem, küresel bir egemenlik sisteminde, halkın kim olduğuna ya da ne olduğu şeklindeki yanıtları cevaplama problemidir. Çünkü “bugün halkı siyasal bir özne olarak kavramak ve dahası kurumsal olarak onu temsil etmek imkânsız görünmekte” (Negri, 2006b: 126). Dolayısıyla imparatorluk “halk” kavramının içeriksel olarak anlamsızlığını ön plana çıkarmıştır. Küresel bir halk nosyonu yoktur. Halk sınırları belli bir ulus-devlet içerisinde, aynı kültürel ve sosyal formasyonları paylaşan bir cemaat imgesi olarak kavranmaktadır (Negri, 2006a: 31).

Hardt ve Negri, imparatorluğun egemenlik modelini ise Micheal Foucault’nun “biyo-iktidar” kuramından hareketle irdelemeye çalışırlar (Hardt-Negri, 2011: 35; Hardt-Negri, 2015: 75). Hukuk ve yasaklama aracılığıyla değil teşvik etme aracılığıyla işleyen, sınırlandırarak değil görünüşte özgür bırakarak ilerleyen, bireyin aleyhine değil yararına olduğunu söyleyen bir sistemdir. Böyle bir biyo-politik işleyişin merkezi yoktur. Merkezleşmiş, konumsuzlaşmış, her yere yayılmış, Foucault’nun tabiriyle; toplumun kılcal damarlarına kadar girmiş sinsi bir iktidar şebekesidir. Hukuk aracılığıyla değil, bilgi sistemleriyle işlemektedir. Psikoloji, istatistik, işletme ve iktisat gibi mekanizmalarla işleyen, modern bilimlerle iç içedir. “Bu iktidarın en önemli işlevi hayatı bütün yönleriyle kuşatmaktadır ve asli görevi de hayatı yönetmektir” (Hardt-Negri, 2015: 45).

Hardt ve Negri, Foucault’nun biyo-iktidar kuramını “ekonomi ve politika” temelinde yeniden irdelemeye çalışmaktadırlar. Başka bir deyişle, üretim ve yeniden üretim ile ekonomi ve siyaset ayrımının muğlâklaştığı, kapitalizmin yeni bir aşaması olarak görmekteyiz. İmparatorluk çağında bir dışarının olmaması, dünyanın bütün bölgelerinin bütünleşip bağlantılı hale geldiği küresel düzlemde, emek ve emek süreçlerinin biyo-politik dönüşümüne vurgu yapmaktadırlar (Hardt-Negri, 2015:49).

Bu bağlamda Hardt ve Negri iletişimsel ve bilişsel emek süreçlerini “maddi olmayan emek” temelinde kavramsallaştırırlar. Burada emek ölçümü klasik metotların dışındadır. Çünkü “bu emek, bedensel ve duygulanımsal olsa bile, ürünün elle tutulamaz olması, bir rahatlama, ferahlama, tatmin, heyecan ya da utku olması anlamında maddi olmayan emektir” (Hardt-Negri, 2015: 298). Yaşamı yaratan bir güç olarak biyo-iktidar, kolektif öznellikleri, toplumsallıkları ve toplumun bizatihi üretimi olarak görülmektedir.

Nüfusun çoğunluğunun proleterleşmeye doğru evirildiği, merkezsiz ve dışarının olmadığı bir imparatorlukta kurtuluş nasıl sağlanacaktır? Hardt ve Negri’ye göre kurtuluş bizatihi dışarıdan değil içeriden olacaktır. Yeni kolektif biyo-politik beden figürünü teşhis ederek (Hardt- Negri, 2015: 52), maddi olmayan emeğin yaratıcısı olarak güç istencinin dışavurumuyla birlikte mücadeleler alanı ortaya çıkacaktır. Başka bir deyişle; direniş, maddi olmayan emek yaratıcılarının enerjilerini dışa vurarak ortaya çıkabilmektedir (Hardt-Negri, 2015: 300).

İmparatorluğu da meydana getiren -direniş ve mücadele alanlarında-, maddi olmayan emeğin yaratıcı kuvveti olmaktadır. Bu bağlamda ilerlemenin motoru, kendine özgü özerk ve tekil yapıların bir araya gelmesiyle oluşan “çokluktur”, diyebiliriz. Dolaşım halindeki çokluk bir küresel yurttaşlık imgesini taşımaktadır (Hardt-Negri, 2015: 360). Dolayısıyla imparatorluk karşıtı olarak çokluk, küresel düzlemdeki tüm sömürülenlerden oluşmaktadır. Bu yüzden, ortak sömürü mekanizmalarında buluşan çokluk, kendine içkin enerjiyi canavarımsı (Negri, 2006a: 67) bir şekilde ortaya koyabilme kudretini de elinde bulundurduğu için imparatorluğa karşı en büyük silahtır. Hardt ve Negri, çokluğun bir tanımını yapmak yerine, yani “ne olduğundan” ziyade “ne olmadığı”nı açıklamaya çalışırlar. Bir kere çokluk, halk değildir. Egemen komutanın oluşturduğu bir ulus temelinde ortaya çıkan bir birlik olarak değerlendirilemez.

Halk geleneksel olarak üniter bir kavramsallaştırma olmuştur. Nüfus elbette birçok farklılıklar tarafından belirlenir, ancak halk, bu çeşitliliği bir tekillığe indirger ve nüfusa bir özdeşlik dayatır. “Halk” birdir, çokluksa aksine çoktur. Çokluk asla bir tekillığe ya da tek bir özdeşliğe indirgenemeyecek sayısız içsel farktan müteşekkildir: Kültür, ırk, etnik köken, toplumsal cinsiyet ve cinsellik farkları kadar farklı emek biçimlerini, farklı yaşam tarzlarını, farklı dünya görüşlerini, farklı arzuları da kapsar. Çokluk tüm tekil farkların çoğulluğudur (Hardt-Negri, 2011: 12). Kitleden farklı olarak çokluk, elbirliğine dayalı, otonom olarak örgütlenmiş, tekil birlikler halinde ortaya çıkmış emek süreçlerini kapsamaktadır

Kitleler bir tekillığe ya da özdeşliğe indirgemeyeceği için halk kavramıyla tezat oluşturur. Kitleler şüphesiz farklı farklı tipler ve türler barındırır, ancak farklı toplumsal öznelerin kitleleri oluşturduğu söylenemez. Kitlelerin özü farksızlıktır. Oysa çoklukta toplumsal farklar korunur. Çokluk kavramı toplumsal çoğulluğun

önüne, içsel farkları korurken iletişim kurmayı ve ortak hareket etmeyi başarmak gibi zor bir görev koyar (Hardt-Negri, 2011: 12). Çokluk, üretime koşulmuş, özleri gereği üretken olan tekilliklerin ortaklığı temelindeki bütünlük olarak ele alınmaktadır. Çokluğun temel özelliği, heterojenlik ilkesi çerçevesinde bir araya gelen tekilliklerdir. Çokluğu bütün olarak kavramamıza olanak tanıyan şey, emek süreçlerinde *ortak* sömürüye maruz kalan öznelerin birliğidir. Son olarak, çokluk, bir işçi sınıfı da değildir.

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde, çokluk demek, bu yeni toplumsal sömürü demektir, ama aynı zamanda emeğin yeni gerçekliği, yeni elbirliği ve zekâ yoluyla toplumsal zenginliğin kuruluşu demektir (Negri, 2006a: 51). Yoksullardan, işçilerden, göçmenlerden vs. oluşmuş ortak hareket eden tekillerdir. Göçmenler ve yoksullar bu zenginliği sergileyen özel bir kategoridir. Çeşitli göçmen işçiler, örneğin yerleşik göçmenler, mevsimlik işçiler ve seyyar işçiler (Hardt-Negri, 2011: 149) çokluk adı altında birleşirler. Hardt ve Negri, çokluğun spiralliği çerçevesinde, “etin canavarsallığı”, “ortak paydanın üretimi” ve “ortak paydanın harekete geçirilmesi” temelinde (Hardt-Negri, 2011: 207-237) demokratik bir oluşuma giden süreci tanımlamaya çalışmaktadırlar.

5. HARDT VE NEGRİ’DE KÜRESEL DEMOKRASİ İMKANI

Hardt ve Negri’ye göre, proletaryanın yeni varoluş koşullarında herkes için herkesin yönetimini ön plana çıkaracak mutlak bir demokrasi vaadi vardır (Negri, 2006a: 25). Mutlak demokrasi aynı zamanda çokkültürcülük ve kimlik siyaseti düzleminde kendini tanımlayan demokrasilerin de krizine verilen bir yanıtıdır. Demokrasi artık liberal anlamıyla, yani eşitliğin sınırı olarak görülemez; demokrasi hem özgürlüğün hem eşitliğin kayıtsız şartsız radikalleşmesi olmalıdır (Hardt-Negri, 2011: 238). Eşitlik ve özgürlük, demokrasinin devrimci biçimde icadının motorları olarak görülmektedir.

Müşterek toplumsal etkileşimden doğan çokluk, küresel savaş halinin askıya aldığı demokrasiye yeni bir veçhe kazandırmaktadır. Hardt ve Negri, küresel sistemde ekonomik ve siyasal boyutlarda yürütülen protestolar ve mücadeleleri demokrasi krizinin güçlü bir belirtisi olarak görmektedirler. Bu protestoların ortaya koyduğu gerçek, demokrasinin yukarıdan getirilmesinin ya da dayatılmasının imkânsızlığıdır (Hardt-Negri, 2011:253).Dünyanın her yerindeki –yerel, bölgesel ve küresel düzeydeki bunca mücadelenin ve özgürleşme hareketinin ortak noktası demokrasi arzusudur (Hardt-Negri, 2011: 14). Mutlak demokrasi, “ama” ve “eğer” olmaksızın herkesin herkes tarafından yönetilmesine işaret etmektedir.

Çokluk demokrasisi olan mutlak demokraside, bir’in iktidarı olmamakla birlikte, bir birliğe de indirgenmemektedir. Hatta çokluk egemenlik de edemez (Hardt-Negri, 2011: 345). Dolayısıyla mutlak demokrasi, bir yönetim biçimi değildir ve mutlak bir üniter bedene de benzetilmemektedir. Egemenlik karşıtı olarak çokluk,

bir katılım tarzı ve *ortak* olanın yönetilmesidir. O halde Hardt ve Negri demokrasiden söz ettiklerinde, herkesin herkesi yönetmesini ve *ortak* alan içinde kendini var eden tekilliklerin siyasal özerkliğini gündeme getirmeye çalışmışlardır.

İletişim ve enformasyonla birlikte, egemenlik formunda da dengelerin değiştiğine vurgu yapan Hardt ve Negri, yöneten – yönetilen ilişkisinde yönetilenlerin de artık kendi otonomluklarını kurabildiği ve kendi başlarına toplumu dönüştürebilecek bir gücü elde ettiklerini savunmaktadır. Hegemonik hale gelen “maddi olmayan emek”, ortak iletişim ve işbirliği ağlarında ilişkiler kurabilmektedir. Böylece yeni kurulan ekonomik özyönetim olanakları, öz-örgütlenmenin de demokratik temeli olarak görülebilir (Hardt ve Negri, 2011: 351). Bu bağlamda, çokluğun tekil bir karar ürettiği sonucuna ulaşabiliriz. “Çokluk nasıl birlikte üretimde bulunuyorsa, nasıl ortak paydayı üretiyorsa, siyasal kararlar da üretebilir” (Hardt-Negri, 2011: 353). Dolayısıyla çokluk emek süreçlerinde meydana getirdiği üretim ile karar alma sürecini de dönüştürebilmektedir. Hardt ve Negri’ye göre bir ortak payda temelinde buluşan çokluk, küresel savaş halinde egemen iktidarlara savaşarak ancak mutlak demokrasiyi inşa edebilir/ler. Demokrasi egemenlikten kaçış, çıkış, kopuş süreci ve savaşa karşı savaş demektir (Hardt-Negri, 2011:356). Egemenlik karşıtı toplumsal bir figür olarak çokluk, demokrasinin yegâne öznesi olarak tanımlanmaktadır. Hardt ve Negri için egemenle mücadele etmek önceleri ortak bir düşman tanımının yapılamaması ve ortak bir mücadele dili olmadığı için ortada kalıyordu. Ancak günümüzdeki ortak düşmanın imparatorluk olduğu, ortak dilin ise çokluk temelinde kendini var ettiğini ifade eden Hardt ve Negri, çokluğun “maddi olmayan emek” temelinde imparatorluk sisteminde çatlaklar yaratabileceğine inanmaktadırlar. Son örneğini yakın zamanlarda gördüğümüz Mısır’ın totaliter yönetsel yapısına karşı direniş kıvılcımları, Facebook ve Twitter üzerinden gerçekleşmişti¹⁰. Siber uzay üzerinde oluşturulan sayfalarda iletişime geçen direnişçiler, kısa sürede yaklaşık 250.000 kişinin Tahrir Meydanı’nda toplanmasına neden olmuştu. Hardt ve Negri açısından, Mısır’daki direniş hattının ulus-üstü direnişlere doğru genişleyip ve diğer mücadelelerle bütünleşmemesi, iletişimin, imparatorluk tarafından koordine edildiğine yönelik bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüz siyaset felsefesi tartışmalarında demokrasi kavramına büyük bir önem verilmektedir. Klasik liberal demokratik anlayışa hem eleştirel hem de destekleyici yaklaşımlar, demokrasi teorisinin gelişmesini sağlamıştır. Özellikle Laclau ve Mouffe, liberal demokrasinin türevleri olarak gördüğü müzakereci

¹⁰Kronoloji: Mısır Devrimi (2014), <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-misir-devrimi> (Erişim Tarihi: 15.07.2017).

demokrasi ve kozmopolit demokrasi gibi teorileri, “bütünleyici” olmaları hususunda eleştirirken; aynı zamanda eşitlik ve özgürlük ilkelerinin derinleştirilmesi açısından olumlarlar. Hardt ve Negri ise demokrasi kavramını tamamen liberal demokrasi karşıtı, tüm egemenlik ve iktidar formlarının ortadan kaldırıldığı bir spektrumda değerlendirmeye çalışmışlardır. Hardt ve Negri için çokluk temelli küresel demokrasi düşüncesinin radikal demokrasinin bir eleştirisi olarak şekillendiğini söylemek mümkündür.

Hardt ve Negri’nin, imparatorluğu, emperyalizmin bir sonraki aşaması olarak görmeleri bağlamında temelde Marksist ilerlemeci mantığı benimsediklerini söyleyebiliriz. Kullanılan kavramlar bağlamında, Radikal Demokrasi kuramı, söylem, hegemonya ve antagonizma mefhumlarını gündeme getirir. Söylem, farklı kimliklerin olumsuzluk zemininde bir araya gelmelerini mümkün kılan şeydir. Bu bir araya gelme işleminin yarattığı birlik hegemonyayı meydana çıkarırken, antagonizmalar ise yeniden bir araya gelme işlemi bozma işlevi görür. Bu bağlamda demokrasi sürekli bir bozulma ve yeniden kurulma çerçevesinde, hep gelecekte olan bir şeydir. Laclau ve Mouffe’a göre bu inşa süreci kısmidir; çünkü dışlama olmadığı sürece bütünleşme de imkânsızdır. Bütünleşmenin politik ifadesi hegemonyayı meydana getirmekle birlikte, eşdeğerlikler taleplerin tikelliğini ortadan kaldırmamaktadır. Radikal Demokrasi’nin temel hedefi ise dışlamaların zorunluluğu ilkesinden hareketle, eşdeğer tikelliklerin taleplerinin söylem çerçevesinde inşa edilmesiyle hegemonyanın kurulmasını sağlamaktır.

Laclau ve Mouffe, tikel talepler sağlansa bile ya da talepler doyurulsa bile, mücadele alanındaki talepler dizisinin istikrarlı bir bütünleşme sistemi yolunda ilerleyeceğini ifade etmektedirler. Çünkü kimlik tamamlanamaz ve özne, anlamı sabit bir kimlik içerisinde olmadığı için her talebin söylemi, özneyi yeni bir kimlik içerisinde yeniden inşa eder. O halde radikal demokrasi, çoğul radikal kimliklerin siyasal düzlemde kendine yer bulabildiği ve hiçbir kimliğin homojenize edilmediği bir kuramdır. Diğer yandan radikal demokrasi, kapitalizmi veri alan, ekonomi, iktidar ve ulus-devlet kavramlarına vurgu yapmayan, söylem hegemonyası üzerinden -fark ve eşdeğerlik mantığından hareketle- tüm kimliklerden oluşan çatışmacı bir siyasal zemine göndermede bulunmaktadır. Radikal çoğul kimliklerin bitmez tükenmez talepleri dışlayıcı ve çatışmacı boyutu, radikal demokrasinin temel özelliğidir.

Küresel Demokrasi kuramı ise, ulus-devlet, iktidar ve egemenlik formları üzerinden, anti-kapitalist bir demokrasi tahayyülü sunmaktadır. Küresel demokrasi kuramı, hiçbir içeri-dışarısının olmadığı, merkezsizleşmiş ve sınırların yokluğuyla tanımlanan imparatorluk karşıtı bir teoridir. Emperyalizmden sonraki aşamayı ifade eden imparatorluk, emeğin biyo-politik üretimi üzerine konumlanmıştır. Emeğin biyo-politikası, egemen kapitalist sermayenin maddi olmayan emek üzerindeki

tahakkümünü ifade eder. Hardt ve Negri'ye göre bugün emeğin sayısız biçimi vardır ve enformatik teknolojilerle birlikte bu sayısız biçimdeki emek türleri ortak bir paydada buluşma noktasına gelmişlerdir. Maddi emek, bilişsel emek, entelektüel emek vs. gibi tüm emek biçimlerinin oluşturduğu kümeyi çokluk olarak tanımlamaktadırlar. Hardt ve Negri'ye göre, herkesin proleterleşmeye gittiği bu çağda "sömürüyü" reddetmek çokluğun temel prensibi haline gelecektir. Tüm emek biçimlerini ortak paydada biçimlendiren ve üreten imparatorluk, özneye içkin üretkenlik ve yaratıcılık temelinde yerini demokrasiye bırakacaktır. Kapitalist ekonomik sömürüye karşı spiralsi olarak genişleyen çokluk, arzu makineleri olarak imparatorluğun devrimci öznesi olarak tayin edilmektedir. İletişim ve enformasyon sayesinde ortak paydada buluşan çokluk, Hardt ve Negri'ye göre imparatorluğun tahakkümcü aygıtlarını bertaraf ederek küresel demokrasinin koşullarını doğuracaktır. Küresel demokrasinin; savaşın, sömürünün, iktidarın ve herhangi bir egemenlik formunun olmadığı bir duruma göndermede bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada Laclau ve Mouffe, küresel demokrasi kuramına üç noktada eleştiri yöneltmektedirler.

Birincisi, Laclau ve Mouffe'a göre, siyasal kavramı hasımlık ilişkisi üzerinden yürüyen bir çatışma alanıdır. Çatışmanın ve dışlamanın olmadığı yerde siyasaldan bahsetmek imkânsızdır. Siyasal, antagonizmalar üzerinde işlemektedir fakat küresel demokrasi teorisi, antagonizmanın kurucu niteliğini inkâr etmekte ve merkezi öneme sahip egemenlik meselesini reddetmektedir (Mouffe, 2013:124). Küresel demokrasi teorisini, liberal kozmopolit demokrasi kuramlarına benzeten Mouffe, aralarındaki tek farkın, küresel demokrasi kuramının radikallik iddiası taşımasından ileri geldiğini ifade etmektedir. Küresel demokrasiyi evrenselci gören Mouffe, siyasala içkin olan çatışmacılığın küresel demokrasiyle birlikte imkânsızlaştığını ileri sürmektedir. İkincisi, Mouffe'a göre imparatorluk ABD'dir; bir merkezi de bulunmaktadır. Merkezsiz değildir. Üçüncü eleştiri çokluğun nasıl örgütleneceğine yöneliktir. Mouffe, çokluğun dikey bir sıçrama yapıp doğrudan küresel formlarla temas kurması ile yatay olarak genişlemesinin, birçok mikro ölçekli mücadele biçimini anlamakta bizi körleştirme tehlikesiyle karşı karşıya bırakacağını vurgulamaktadır.

Bunun yanı sıra Küresel Demokrasi'nin çokluk temelli aksiyomlarını Radikal Demokrasi'nin bir eleştirisi olarak aşağıdaki karşılaştırmalardan hareketle ortaya koyabiliriz. İlk olarak, Radikal demokrasi kuramı söylem hegemonyası üzerinden yükselmektedir. Söylem hegemonyası dilin inşa ettiği kısmi siyasal süreçlere dikkat çekmektedir. Küresel demokrasi kuramı ise çokluğun hegemonyasına göndermede bulunur. Çokluk, yoksullar, göçmenler, maddi ve maddi olmayan emek biçimlerine işaret ettiği için anti-kapitalist ilkedir. Hardt ve Negri'nin post-Marksist tutumları mümkün merteye Laclau ve Mouffe'un yaklaşımlardan tamamen farklıdır. İkinci

olarak “emek” kavramının bu teoride pek bir anlama sahip olmadığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bir diğer karşılaştırmaya göre, radikal demokrasi kuramının, çoğul radikal kimlikleri dışlayıcı ve çatışmacı siyasal bir zeminde kurgularken; küresel demokrasi kuramının ise dışlamanın ve çatışmanın homojenize edildiği bir kurama öncülük ettiğini söyleyebiliriz. Çokluk, kapitalist ilişkilerin yarattığı antagonistik ilişkileri bertaraf eden bir işleve sahiptir. Çokluğun devrimci gücü sayesinde eşitsizlikçi tüm formların çatışmacı boyutu ortadan kalkacaktır.

Ayrıca radikal demokrasi, iktidar–özgürlük ilişkisinin zorunluluğuna göndermede bulunarak, iktidar ve talepler dizisinin sürekli değişimini ön plan çıkarmaktadır. Çokluk temelli küresel demokrasi fikri, iktidar yapılarının yarattığı sömürü ve egemenlik biçimlerinin olmadığı yalın sahayı ön plana çıkarmaktadır.

Bir diğer nokta ise, radikal demokrasi kuramı, ekonomi ve devlet gibi yapılara yoğunlaşmazken, küresel demokrasi kuramının, ekonomi ve devlet temelli bütün egemenlik biçimlerinin ortadan kaldırılmasını gündeme getirmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Ayrıca radikal demokrasi kuramı, evrensel bir öneri sunmazken, küresel demokrasi kuramının, evrensellik iddiası taşıdığını söylemek mümkündür.

Bir diğer unsur, radikal demokrasi kuramı, demokrasinin salt bir anlamı olamayacağını “boş gösteren” kavramına dayandırırken, küresel demokrasi kuramının, demokrasinin anlamını “çokluğa” dayandırdığı görülmektedir. Diğer yandan radikal demokrasi kuramı, herkes için özgürlük ve eşitlik ilkelerini anti-devrimci siyasal bir kurgu üzerinden ele alırken, küresel demokrasi kuramı, eşitlik ve özgürlüğün ancak çokluğun yapacağı devrimle mümkün olabilirliğini irdelemeye çalışmaktadır. Sonuç olarak post-Marksist düşüncede çokluk temelli küresel demokrasi fikri, radikal demokrasinin bir eleştirisi olarak okunabilir.

KAYNAKÇA

- Barrett, M. (2013). “İdeoloji, Siyaset, Hegemonya: Gramsci'den Laclau ve Mouffe'a”, (Çev: Ahmet Fethi, Der: Slovaj Zizek), *İdeolojiyi Haritalamak*, Dipnot Yayınları.
- Demir, G. (2014). *Postmarksizm ve Radikal Demokrasi*, Patika Kitap.
- Gülenç, K. (2010). “Post-Marksizm, Radikal Demokrasi ve Eleştiriler”, *Yeditepe’de Felsefe*, Sayı:9, s:138-188.
- Hardt, M., Negri, A. (2011). *Çokluk*, (Çev: Barış Yıldırım), Ayrıntı Yayınları.
- Hardt, M., Negri, A. (2015). *İmparatorluk*, (Çev: Abdullah Yıldız), Ayrıntı Yayınları.
- Homer, S. (2013). *Jacques Lacan*, (Çev: Abdurrahman Aydın), Phoenix Yayınları.
- Kundakçı, D. (2015). *Pragmatizm versus Post-Marksizm: Rorty ve Laclau-Mouffe Örneğinde İki Farklı Demokratik Siyaset Anlayışı*, Hiperlink Yayınları.
- Kronoloji :Mısır Devrimi (2014). <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-misir-devrimi> (Erişim Tarihi: 15.07.2017)

- Laclau, E. (1989). "Sınıf Savaşı ve Sonrası", (Çev: Akdoğan Özkan), *Birikim Dergisi*, Sayı:5.ss:24-27.
- Laclau, E. (1990). *New Reflections on The Revolution of Our Time*, Verso.
- Laclau, E. (2015). *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*, (Çev: Ertuğrul Başer), Birikim Yayınları.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (2015). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, (Çev: Ahmet Kardam), İletişim Yayınları.
- Lenin, V. (2013). *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, (Çev: Cemal Süreya), Sol Yayınları.
- Mouffe, C. (2008). *Siyasetin Dönüşü*, (Çev: Fahri Bakırcı), Epos Yayınları.
- Mouffe, C. (2013). *Siyasal Üzerine*, (Çev: Mehmet Ratip), İletişim Yayınları.
- Negri, A. (2006a). *İmparatorluktaki Hareketler: Geçişler ve Görünümler*, (Çev: Kemal Atakay), Otonom Yayınları.
- Negri, A. (2006b). "Küreselleşme ve Demokrasi", (Çev: Selen Göbelez), *Conatus Dergisi*, Yıl:3, Sayı:6, s:123-132.
- Negri, A. (2012). *Porselen Yapımı: Politikanın Yeni Grameri İçin*, (Çev: Murat Erşen), Monokl Yayınları.
- Nizam, D. (2006). "Devrimin Dikişleri: Laclau ve Mouffe'un Alternatifleri", *Birikim Dergisi*, Sayı:205-206, s:156-163.
- Okutan, Ç. (2006). "Post-Marksist Düşüncede Radikal Demokrasi Projesi", *Liberal Düşünce*, Cilt:11, No:41-42, s:87-99.
- Özsel, D. (2010). "Radikal Demokrasi: Temelsiz ve Paradoksal Bir Vaad", (Edt: Hilal Onur İnce), *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar*, içinde, Doğu-Batı Yayınları.
- Parker, N. ve Sim, S. (1997). *The A-Z Guide to Modern Social and Political Theorists*, Routledge Taylor & Francis Group.
- Sim, S. (2001). *Post-Marxism: An Intellectual History*, Routledge Taylor & Francis Group.
- Therborn, G. (2010). *Marksizmden Post-Marksizme*, (Çev: Devrim Evcı), Dipnot Yayınları.
- Trimbur, J. (1999). "The Problem of Post-Marxism: Radical Democracy and Class Struggle", *JAC Stor*, Vol:19, No:2, pp:285-291.
- Tronti, M. (2005). "Ret Stratejisi", (Çev: Akın Sarı), *Otonom Dergisi*, Yıl:2, Sayı:4, s:165-181.

T. C. TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

T. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi'nde, aşağıda belirtilen şartlara uyan eserler yayımlanır.

1. Makalelerin, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayımlanabilmesi için, daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartı ile kabul edilebilir.

2. Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

3. Yazılarda Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu'na uyulması tavsiye edilir.

4. Yazılar, Word programına göre kağıdın bir yüzüne 11 punto, Times New Roman yazı karakteriyle, tek satır aralığında, A4 kağıdına kenar boşlukları, üst 6.2 cm, alt 5.5 cm, sağ ve sol 4 cm, üst bilgi 5.2 cm, alt bilgi 5 cm, cilt payı 0 cm şeklinde ve 20 sayfayı geçmeyecek biçimde düzenlenir. 20 daktilo sayfasını geçen yazılar dergide basılmayabilir.

5. Basılmayan yazılar yazarına iade edilmez.

6. Metindeki paragrafların ilk satırı 1 cm içeriden başlayacaktır. Ana başlık büyük harfle ve metin gövdesini ortalayacak şekilde, alt başlıklar ise paragraf düzenine uygun olarak (1 cm içeriden) konulacaktır. Başlık yazısının sağ alt tarafına yazar veya yazarların adları yan yana yazılır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik unvan belirtilmez. Yazarın akademik unvanı, çalıştığı kurum (üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adları dipnot biçiminde sayfanın altına yazılmalıdır. Akademik unvan dışında başka unvan kullanılmaz.

7. Araştırma ve inceleme dalındaki yazılar Özet, Abstract, Giriş, İnceleme ve Sonuç şeklinde düzenlenir. Yabancı dilde yazılan yazılarda yukarıdaki bölümlerin yabancı dildeki karşılıkları kullanılır ve aynı düzenlemeye uyulur.

8. Yazılarda “dipnot” veya “metin içi gösterim” yöntemleri kullanılabilir.

Dipnotlar

Bilimsel çalışmada kullanılan kaynakların künyesi dipnot olarak sayfa altında gösterilir. İstifade edilen kaynaklar ilk geçtikleri yerlerde ayrıntılı ve aşağıdaki örneklerde belirtilen sıralamaya uygun olarak verilir.

a. Kitaplar:

Yazar Adı, Soyadı, Kitap Adı (italik), Baskı Sayısı, Yayınevi, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Levent Doğan, *Uygur Türkçesi Grameri*, 2. Baskı, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul, Eylül 2016, s. 33.

b. Makaleler:

Yazar Adı Soyadı, Makale Adı (tırnak içinde), Dergi/Kitap Adı (italik), Cilt No, Sayı, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: M. Öcal Oğuz, “Terim Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras”, *Milli Folklor Dergisi*, Cilt 25, 2013, s. 100.

c. Bültenler ve Yıllıklar:

Yayınlayan Kurum, Yayın Adı (italik), Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara

1998, s.17-21.

d. Tezler

Yazar adı soyadı, Tez başlığı (tırnak içinde), (Tez derecesi, Üniversite, Yıl), Sayfa Numarası

Örnek: Serdar Yılmaz, “Kazakistan’ ın Türkiye Politikası”, (Doktora tezi, Trakya Üniversitesi, 2016), s. 98.

e. İnternet Tabanlı Kaynaklar:

Yazar Adı ve Soyadı, Belgenin Başlığı, Eserin Başlığı (varsa), Edisyon veya Dosya Numarası (ilgili ise), Adres ve Erişim Yolu, Ziyaret Tarihi (parantez içinde) verilir. Varsa sayfa numarası belirtilir. İnternet ortamından yararlanılan kitap ve makalelerde normal atıf uygulamasına göre genel dipnot usulüne uyulur. Ancak belirtilen veri uygulamalarına da yer verilir.

Örnek: Mehmet Tez, “Avrupa’nın en kirli havası”, <http://www.milliyet.com.tr/Milliyet.aspx?aType=gundemYazarTumYazilarV4&AuthorID=479>, (15.11.2018).

Örnek: Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel, http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf (07.10.2005)

Metin İçi Gösterim

İstifade edilen kaynaklar metin içerisinde kaynakça bağlacıyla “yazar ve yıl” yöntemine göre, yazarın soyadı, basım yılı ve sayfa numarası verilerek yapılmalıdır.

a. Yazarın adı yazı içinde geçiyorsa, kaynağın yılı parantez içinde yazılmalıdır.

Örnek: Yıldırım (1966). ya da sayfa no vererek, Yıldırım (1966: 70-97).

b. Bazı durumlarda yazarın adı parantez içinde verilebilir.

Örnek: Bu alanda yeni gelişmeler kaydedilmektedir. (Raths, 1967: 40-85).

c. Aynı yılda aynı yazar tarafından yazılmış iki kaynak gösterilecekse, aşağıdaki şekilde verilir.

Örnek: Gates (1967a: 45-50; 1967b: 130-170).

d. Kaynak iki yazarlı ise yalnızca soyadları yazılır.

Örnek: Massialas ve Cox (1966: 37-66).

e. Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış eserleri, adlarının ilk harfleri ile ayırılır.

Örnek: Smith, O. ve Smith, B. (1958: 251-251).

f. Kaynağın yazarı ikiden fazla ise, birinci verilişte bütün soyadları yer alır.

Örnek: Bursalıoğlu, Aydın, Kaya, (1995: 120-145).

g. Daha sonraki verilişlerde “vd.” kullanılır.

Örnek: Bursalıoğlu vd. (1995: 120-145).

h. Bir dizi biçiminde verilen kaynaklar en yeni tarihli olandan eski olana doğru sıralanarak bir parantez içine alınır ve noktalı virgül ile ayrılır.

Örnek: Bu konudaki son gelişmelere göre (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu vd., 1995: 31).

i. Yazarı belli olmayan internet kaynaklarına atıf yapılırken, parantez açılır, söz konusu internet kaynağının başlığından birkaç kelime seçilerek tırnak içine

alınır, daha sonra yılı yazılarak parantez kapatılır.

Örnek: (“İnternette 1 saniyede”, 2017)

- İnternette 1 saniyede neler oluyor?. (2017, 4 Ocak). Erişim adresi:
http://www.ntv.com.tr/galeri/teknoloji/internette-1-saniyede-neleroluyor,XUH_UVqM80GODfAK20z__Q/mfBzmt1kgUm2CCL1b5iFfg -

11. Kaynakça hazırlanmasında dipnot veya metin içi gösterim yöntemine göre aşağıdaki hususlara uyulur.

Sayfanın ortasına büyük harflerle KAYNAKÇA yazılacaktır. Kaynakçadaki eserler yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralandığından, eserlere ayrıca sıra veya bölüm numarası verilmeyecek ve yazarların unvanları kullanılmayacaktır.

Dipnot yöntemi: Yazarın Soyadı, Adı, varsa Makalenin Başlığı (tırnak içinde), Dergi veya Kitabın Adı (italik), varsa Derleyen veya Çevirenin Adı, Cildi, Sayısı, birden fazla basıldıysa kaçınıcı baskı olduğu, Basım Yeri ve Yılı, Makalenin bulunduğu sayfa aralığı biçiminde verilir. Aynı yazarın birden fazla eseri kaynak olarak kullanılmışsa basım tarihine veya alfabetik sıraya göre eskiden yeniye doğru dizilmelidir. Kaynakçada her kaynak 1 cm içeriden yazılmalıdır.

Metin içi gösterim: Sol girinti, ilk satır girintisinden 1 cm geride başlamak kaydıyla şu şablona uymalıdır:

Yazarın Soyadı, Adının Baş Harfi. (Yıl). *İtalik şekilde kitabın adı*. Baskı Yeri: Yayınevi.

Yazarın Soyadı, Adının Baş Harfleri. (Yıl, varsa ay). Makalenin adı yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük, geri kalanlar özel isim değilse küçük şekilde. *Derginin Adı İtalik ve Her Kelimenin İlk Harfi Büyük Şekilde, Cilt İtalik Şekilde* (Sayı), Sayfa Numara Aralığı. Doi numarası

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfleri. (Yazının yayım tarihi). Yazının adı italik olarak, yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük, geri kalanlar özel isim değilse küçük şekilde. Erişim tarihi: Gün Ay Yıl, yazının linki.

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfleri. (Yıl). Tezin adı italik olarak, yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük, geri kalanlar özel isim değilse küçük şekilde (Yayımlanmamış Yüksek Lisans/Doktora Tezi). Kurumun Adı, Kurumun Yeri.

Dipnot yöntemi için belirtilmemiş hususlarla ilgili olarak <http://dergipark.gov.tr/uploads/submissionfiles/14a9/d2bf/37da/595018dfe908c.pdf> adresine;

Metin içi gösterim yöntemi için belirtilmemiş hususlarla ilgili olarak https://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf adresine başvurulabilir.

12. Gönderilen yazılara ait resim, şekil ve grafikler sayfa yazım alanını taşımayacak biçimde net ve ofset baskı tekniğine uygun olmalıdır. Bunların sıra numarası ve adı her şeklin veya grafiğin altında verilir.

13. Derginin bir sayısında, ilk isim olarak bir yazarın ikiden fazla eseri basılamaz. Dönemler içerisinde ikiden fazla gönderilmişse ilk ikisi dışında kalanlar, daha sonraki sayılara aktarılır.

Not: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri’nde bulunmayan hususlar için Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım İlke ve Kuralları’na bakılabilir.

**TRAKYA UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
INSTRUCTIONS TO AUTHORS**

Academic studies complies with the following requirements below are published in Trakya University Social Sciences Journal.

1. In order for any article to be published in Trakya University Social Sciences Journal, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

2. All researches subjected comparison of the products with their trade names are not in the scope of our journal.

3. While writing the papers, it is recommended to obey The Spelling Book of Turkish Language Society.

4. Manuscripts should be typed on A4 format (29/7x21cm) paper with 11 pt and 1 line space. They are arranged properly margined (6.2 cm from top, 5.5 cm from bottom, 4 cm from right, 4 cm from left, 5.2 cm from header, 5 cm from footer), and not exceeding 20 pages. The printed version manuscripts must be submitted to the editor as three copies (without including name, title and working institution in two copies) and along with a CD. Articles should not exceed 20 pages if not they may not published on the journal.

5. Unpublished articles are not sent back to the writer.

6. First line of the paragraphs in the text will start 1 cm from inside. Title of the article will be written with capital letters starting from the left top of the page by leaving 4 lines empty space. Subtitles will be placed in accordance with the paragraph order (1 cm from inside). Name/names of the writer is written right bottom of the title side by side. Any kind of academic title of the writer is not written while writing the name/names of the writer. Academic title of the writer, institution where he/she works (university, faculty, department or others) should be written as footnotes at the bottom of the page. Any kind of titles are not used except for the academic titles.

7. Articles in the field of research and examination are submitted according to the order of Abstract, Introduction, Methods and Results.

“Footnote” and “APA style” are used in the articles.

Footnotes

8. Tags of resources used in the academic study are displayed at the end of the paper as footnotes. Resources exploited in the academic study are given in the first pass and in accordance with the order of the following detailed examples.

a. Books:

Author's Name, Last name, Name of the Book (*italics*), Printing,

Publisher¹ Place and Year of Publication, Page Number

Example: Levent Doğan, *Uygur Türkçesi Grameri*, 2. Baskı, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul, Eylül 2016, p.33.

b. Articles:

Author's Name, Last name, Title of the Article (in quotations), *Title of the Journal/Book (italics)*, Volume Number, Issue, Place and Year of Publication, Page Number.

Example: M. Öcal Oğuz, *Terim Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras*, Milli Folklor Dergisi, Volume 25, 2013, p.100.

c. Journals and Annuals:

Publishing Institution, *Title of the Publication (italics)*, Place and Year of Publication, Page Number.

Example: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara 1998, p: 17-21.

d. Thesis

Author's Name, Last name, Title of the Thesis (in quotations), (Thesis Degree, University, Year), page number.

Example: Serdar Yılmaz, "Kazakistan'ın Türkiye Politikası", (Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 2016), p.98

e. Internet-based Resources:

Author's Name, Last name, Title of the document, Title of the Article (if available), Edition or File Number (if related), Address and Access Path, Date of Visit (in parenthesis). Page numbers are indicated if available. General footnote style is used according to the normal citation in the books and articles taken from internet environment. However, specified data applications are also stated.

Example: Mehmet Tez, "Avrupanın En Kirli Havası",
<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/mehmet-tez/avrupa-nin-en-kirli-havasi-2776784/>, (15.112018)

Example: Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel,
http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf (07.10.2005).

APA style

9.References which are quoted must be given in the text with the connective references according to the technique of "writer and year", surname of the author, publishing date and page number.

a.If the name of the author is mentioned in the text, year of the references must be written in brackets.

Example: Yıldırım (1996). or by giving the page number, Yıldırım (1996: 70-97).

b.In some cases, the name of the author can be given in brackets.

Example: New developments have been made in this field. (Raths, 1967: 40-

---

¹ Publisher can be given if necessary

85)

c. If the references written by the same author in the same year are mentioned, it is given as below:

Example: Gates (1967a: 45-50 (1967b: 130-170).

d. If the references have two authors only their surnames are written.

Example: Massialas and Cox (1967: 37-66)

e. If the two writers have the same surname and their works which were published at the same year can be distinguished by the first letter of their names.

Example: Smith, O. and Smith, B. (1958: 251-251)

f. If the reference has more than two authors, the surnames are mentioned at first.

Example: Bursalioğlu, Aydın, Kaya, (1995: 120-145)

g. In the next mentioning et al. is used.

Example: Bursalioğlu, et al. (1995: 120-145)

h. The references which are given as a line should be ordered from the oldest date to the recent one and must be separated with semicolon in the brackets.

Example: According to the recent developments about this subject (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalioğlu vd., 1995: 31)

i. While referring to the internet resources of which the author is not certain, the parenthesis is opened, a few words are selected from the internet topic in question and then quoted.

Example: (“İnternette 1 saniyede”, 2017)

İnternette 1 saniyede neler oluyor?. (2017, 4 Ocak). Access Address: https://www.ntv.com.tr/galeri/teknoloji/internette-1-saniyede-neler-oluyor.XUH_UVqM80GODfAK20z_Q

10. References

In the preparation of the reference, the following points shall be followed according to the annotation and the bibliography method.

In the middle of the page, REFERENCES are written in capital letters. As the references are listed alphabetically according to the author's surname, any sequence or category number is not given and the titles of the authors are not mentioned.

Footnote method:

List of references is given stating the Author's Surname and Name, the Title of the Article if available (in quotations), The Title of the Journal or Book (*italics*), The Name Of the Editor or Translator if available, Volume, Issue, the number of the printing if it is published more than once, the Year and the Place of Publication. If more than one work of an author is used as references, they should be given from the oldest to the recent one. Each resource in the bibliography should be written 1 cm from the inside.

APA style: Left indent followed by 1 cm from the first row indent followed by the following pattern:

Author's last name and initial. (Year). The name of the book (Italich). Printing place: Publisher.

Author's last name and initial of name. (Year, if available month). The first name of the first word in the name of the article is large, the rest is small if not the special name. The name of the journal is italic and the first letter of each word, volume is Italich (number), Number Range, Doi Numbers.

Author's last name and initial of name. (Date of Publication). Title of the Article (Italics), only the first letter of the first word, if the rest is not a private name. Date of access: Day, month, year and the link of article.

Author's last name and initial of name. (Year). Name of thesis (Italics). Only the first letter of the first word, if the rest is not a private name. (Unpublished master's /Doctorate Thesis). The name of institution, The place of institution.

Not specified for the footnote method related to: <http://dergipark.gov.tr/uploads/submissionfiles/14a9/d2bf/37da/595018dfe908c.pdf> with reference to unspecified issues for the bibliography method, https://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf.

12. Pictures, figures, graphics belonging to the articles which will be sent must be clear and suitable for the technique of offset printing and should not exceed the area of writing. Their sequence number and names are given below the each figure or graphic.

13. In one of the issues of the journals, more than two manuscripts of an author as the first name cannot be published. If more than two manuscripts are sent in the terms, the ones except from the first and second are transmitted to the other issues.

14. 25 separate editions with two journals are given to the authors whose articles, translations and critics have been published.

Note 1: For the subjects that are not available in the Publishing Principles of Trakya University Social Sciences Journal, more information can be obtained from Trakya University Social Sciences Institute The Rules and Principles for Writing Graduate Thesis.

DÜZELTME

Dergimizin Haziran 2019 Cilt 21 Sayı 1’de yayınlanan “Örgütsel Dışlanma Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlilik Ve Güvenirlilik Çalışması” (Development Of Organizational Ostracism Scale: The Validity And Reliability Study) (265-282) çalışmada hatalı kaynakça gösterimi yapılmıştır. Gösterimin doğrusu aşağıda sunulmuştur.

Hatalı:

Çelik, C. ve Koşar, A. (2015). Örgüt kültürü ve işyerinde dışlanma arasındaki ilişki. Mersin çalışanları üzerine bir uygulama. Çanakkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(2), 47-62.

Doğru:

Çelik, C. ve Koşar, A. (2015). Örgüt kültürü ve işyerinde dışlanma arasındaki ilişki. Mersin Üniversitesi çalışanları üzerine bir uygulama. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(2), 47-62.